Volumul cuprinde o selecţie din scrisorile lui Diderot către.. Sophie Volland publicate în ediţia LES LETTRES DE DIDEROT A SOPHIE VOLLAND *precedees d'une Etude, d'un Avertissement, d'un Sommaire et d'une Chronologie, suivies de Notes et d'un Index. Bdition etablie et presentee par Yves Florenne,* pour *la premiere fois integrale et conforme au manuscrit autographe.* Paris, Le club frangais du livre, 1965.

Numerotarea scrisorilor cu cifre romane aparţine autorului ediţiei franceze, care a indicat locul de origine numai pentru scrisorile trimise din altă parte decât din Paris, exceptând scrisorile la care Diderot a menţionat el însuşi *Paris.*

Versiunea în limba română reproduce întocmai grafia, uneori ezitantă, a numelor şi localităţilor, a titlurilor de opere citate în scrisori după manuscrisul original, restituit cu fidelitate de editorul francez, în notele ediţiei în limba română este indicată grafia curentă.

Pentru alcătuirea volumului în limba română a fost consultată şi ediţia DIDEROT – LETTRES A SOPHIE VOLLAND. *Textes publies d'apres les manuscrits originaux, avec une introduction, des variantes et des notes par Andre Babelon.* Paris, Gallimard, 1930 (8-e 6dition 1938).

Notele reproduse după aceste ediţii poartă între paranteze menţiunea Nota ed. Fr.

A. I.

IUBIRE ŞI FILOSOFIE SAU PARADOXUL UNEI CORESPONDENTE PE DREPT CUVÂNT CELEBRE

S-a spus despre scrisorile către Sophie Vollani că sunt capodopera lui Diderot, pentru că niciuna din scrierile Filosofului, cel mai îndrăzneţ şi mai original gânditor al Secolului Luminilor, pe care Voltaire îl considera „un om necesar lumii, născut pentru a o lumina şi pentru a zdrobi fanatismul şi ipocrizia" *, nu evocă atât de autentic, de viu şi de profund istoria unei existenţe tumultuoase şi, în

acelaşi timp, spiritul acelei epoci extraordinare din / în care s-a născut, prin efortul şi dăruirea lui Diderot, *Enciclopedia,* prima manifestare viguroasă a spiritului modern, „una dintre contribuţiile cele mai considerabile şi mai semnificative ale filosofiei franceze din secolul al XVIII-lea la progresul raţiunii umane”[1] În niciuna din scrierile sale Diderot nu şi-a dezvăluit atât de deplin şi de adevărat ca în corespondenţă vitalitatea prodigioasă, efervescenţa intelectuală, inteligenţa creatoare de idei, curiozitatea universală pentru formele cele mal variate ale gândirii umane, ştiinţe, filosofie, literatură, arte, temperamentul excesiv şi contradictoriu, solicitat deopotrivă de luminile raţiunii şi de elanurile sensibilităţii. Nu-i de mirare că acest vulcan în erupţie, care timp de patruzeci de ani a revărsat torenţial idei de tot felul, fierbinţi şi amestecate, metale preţioase şi zgură grosolană, cum scria Taine[2], şi-a prelungit spontan preocupările în scrisorile de dragoste adresate timp de peste douăzeci de ani inteligentei şi sensibilei Sophie Volland, transformându-le în inestimabile documente despre veacul al XVIII-lea, pe care istoria literară bio- grafică este nevoită să ie cedeze istoriei culturii şi civilizaţiei, istoriei ideilor şi mentalităţilor.

Scrisori de dragoste? Fără îndoială, scrisorile lui Diderot către Sophie Volland sunt un capitol fascinant şi tulburător din antologia celor mai frumoase scrisori de dragoste din literatura franceză, aflân- du-se, în galeria „iubirilor celebre”, alături de cuplurile mitice Abelard şi Heloâse. George Sand şi Alfred de Musset, Victor Hugo şi Juliette Drouet.[3]

O poveste de iubire mai puţin obişnuită. Când s-au cunoscut, probabil în iulie 1755, nici unui dintre ei nu mai era foarte tânăr, Diderot urma să împlinească patruzeci şi doi de ani, iar LouiseHenriette Volland, pe care Filosoful,

---

1 **Jacques Proust, *Dictionnaire raţionaliste,* articolul *Encyclopedie.***

2 **Hippolyte Taine, *Les Origines de In France contemporaine,* 1876.**

3 ***Lettres ă'amour.* Presentation de Jean-Claude Carriere, Paris, Editions „J'ai lu“, 1962.**

„iubitor de înţelepciune”, avea s-o facă pentru totdeauna cunoscută sub numele de Sophie, gândindu-se poate la etimologia cuvântului, se apropia de treizeci şi nouă de ani.
r

Diderot despre dl ta* uşi

Afecţiunea matură, răscolitoare, constantă pe care Diderot a nutrit-o pentru Sophie Volland timp de aproape trei decenii a fost un veritabil revelator al personalităţii profunde a Filosofului, care, pentru Sophie şi prin ea, a tentat şi înfăptuit, înaintea Cetăţeanului din Geneva, proiectul rousseauist de a dezvălui adevărul despre sine fără complezenţă şi fără ipocrizie: „Scrisorile mele sunt o reflectare destul de veridică a vieţii. Înfăptuiesc, fără să-mi dau seama, exact ceea ce mi-am dorit de sute de ori. Cum aşa, mi-am zis, un astronom îşi petrece treizeci de ani din viaţă în vârful unui observator, cu ochiul lipit zi şi noapte de un telescop ca să determine mişcarea unui astru şi nimeni nu se va strădui să se studieze pe sine însuşi, nimeni nu va avea curajul să-şi ţină la zi un registru cuprinzând toate gândurile minţii, toate simţămintele inimii, toate durerile şi bucuriile sale; vor trece aşadar veacuri nenumărate fără să se poată şti dacă viaţa este un lucru bun sau rău, dacă firea omenească este bună sau rea, ce anume ne face fericiţi sau nefericiţi”.

(Scrisoarea LXX)

„Proiect de sinceritate totală”, de natură s-o sperie pe Sophie, presupunând asumarea deschisă a propriei complexităţi, îndrăzneala de a coborî în ascunzişurile nemărturisite ale eului, pe care doar psihanaliza le va explora un secol şi jumătate mai târziu: „Ar trebui însă mult curaj ca să nu ascunzi nimic. Am fi poate în stare să recunoaştem mai degrabă intenţia de a comite o mare nelegiuire, decât un micuţ sentiment nelămurit, meschin sau josnic. Ne-ar fi poate mai uşor să scriem în registru:

«Am râvnit tronul în dauna vieţii celui ce-l ocupă», decât să scriem: «într-o zi, la baia turcească, am văzut, în mulţimea de tineri aflaţi acolo, un băiat de o frumuseţe

nemaipomenită, nu m-am putut stăpâni şi până la urmă m-am apropiat de el.» Acest gen de examen n-ar fi fără folos pentru noi.”

De la un capăt la altul al acestei corespondenţe,

Diderot vorbeşte cu complezenţă despre el însuşi, despre viaţa, sentimentele şi gândurile lui, despre ceea ce este şi ceea ce face, despre lucrările şi proiectele lui, despre preferinţele şi antipatiile, necazurile, grijile şi neliniştile lui de zi cu zi, dar curiozitatea şi interesul cu care se autocontemplă, complexitatea uneori tulburătoare a stărilor psihice revelate în scrisorile către Sophie anticipează înclinaţia romantică spre etalarea eului şi anunţă una din experienţele majore ale romantismului – tentaţia şi voluptatea introspecţiei şi a confesiunii.

Biografii lui Diderot au găsit în scrisorile către Sophie Volland cel mai autentic, mai viu şi mai pasionant jurnal, un *Bildungsroman* în care se Bildungs- citeşte istoria vieţii, a formării şi afirmării uneia roman din personalităţile cele mai complexe şi mai originale ale secolului al XVIII-lea.

Evocarea mediului familial din Langres, orăşel din departamentul Haute-Mame, centru tradiţional de fabricare a cuţitelor, la graniţa dintre FrancheComte şi Lorena, unde Denis Diderot s-a născut la

8 octombrie 1713, dezvăluie solidele legături ale Filosofului cu burghezia vremii, întreprinzătoare şi energică, având cultul meseriilor practice şi al valorilor morale solide. În scrisorile trimise din Langres, în timpul călătoriei din iulie 1759, pentru partajul moştenirii (considerabile) rămasă de la tatăl său, Diderot schiţează, pentru Sophie, portretul acestui părinte sever dar cinstit şi drept, simbol al virtuţilor familiale şi al dragostei paterne, portretele Surioarei şi al abatelui, fraţii Filosofului, caractere cât se poate de deosebite, dificil de conciliat. *Soeu- rette,* surioara Denise… Este vioaie, activă, veselă, hotărâtă; se ofensează uşor, îşi revine greu, n-o preocupă nici prezentul, nici viitorul, nu se lasă impresionată nici de lucruri, nici de oameni, liberă în acţiuni, şi mai liberă în vorbe; e un fel de Diogene feminin”.

(VIII) Fratele mai mic, abatele Didier-Pierre, „s-a născut sensibil şi senin. Ar fi avut haz; religia însă l-a transformat într-un om fricos şi bântuit de scrupule nejustificate. E trist, taciturn, neîncrezător şi chiţibuşar. Parcă ar avea mereu la el o riglă incomodă cu care măsoară conduita celorlalţi şi pe a lui proprie.” (VIII) în portretul pe care i-l schiţează acestui frate de un caracter dificil şi bănuitor, vorbeşte cu gravitate ateul Diderot, care, şi în această împrejurare, condamnă religia în numele Naturii: „E o fire sensibilă, dar e drept că şi-o î’eproşează; e un om cinstit, dar dur. Ar fi fost un prieten bun, un frate bun, dacă Hristos nu i-ar fi poruncit să calce în picioare toate aceste deşertăciuni. Fratele meu este un creştin bun ce-mi dovedeşte clipă de clipă că e preferabil să fii un om bun şi că ceea ce ei numesc perfecţiunea evanghelică nu-i altceva decât arta funestă de a zădărnici pornirile fireşti care poate ar fi fost la fel de puternice la el ca şi la mine”. (XIII)

Intre aceste două fiinţe atât de deosebite, Filosoful: „Blând, tolerant, poate excesiv de indulgent, mi se pare că sunt o medie destul de echilibrată a celorlalţi doi”. (VIII)

Ca şi Surioara şi abatele, Diderot se simte solidar cu oamenii din ţinutul natal: „în ce mă priveşte, sunt şi eu de aici, numai că şederea în capitală şi o muncă asiduă m-au corectat puţin. Sunt constant în ceea ce priveşte gusturile. Ce mi-a plăcut odată, / îmi place totdeauna pentru că opţiunea mea estef totdeauna motivată. Fie că urăsc, fie că iubesc, ştiu V clar de ce. E drept că în mod spontan am tendinţa să J *ne*glijez defectele şi să mă entuziasmez pentru caii- \ tăţile oamenilor. Sunt mai impresionat de farmecul vieţii decât de hidoşenia viciului. Mă depărtez pe nesimţite de cei răi şi mă îndrept către cei buni. Dacă într-o lucrare, într-un caracter, într-un ta- hlou există ceva frumos, acolo mi se opresc, ochii; numai asta văd, numai de asta îmi aduc aminte; f *re*stul. Îl uit aproape complet”. (XI)

„Suflet sensibil1’

Sensibil şi impresionabil, impulsiv şi excesiv în comportare, Diderot reacţionează în toate împrejurările cu

o extraordinară intensitate emotivă: „Dacă spectacolul oferit de nedreptate mă umple / câteodată de o atare indignare încât îmi ies din (fire şi în acel delir aş ucide, aş distruge, cel oferit N de echitate mă umple de o atare duioşie, mă înflăcărează şi mă entuziasmează într-atât încât mi-aş da bucuros şi viaţa”. (XLVI).

„Suflet prea delicat”, rănit de o scrisoare tiranică de la prietenul Grimm (XXXVIII), de un gest sau de un cuvânt, în stare să verse lacrimi la lectura unei pagini din romanul *Clarissa Harlowe* de Richardson, comentat pe larg împreună cu Sophie Volland, Diderot este totodată o natură robustă, exuberant şi vesel, plin de vitalitate, amator de glume, uneori foarte libere, mare iubitor de mese îmbelşugate, victima unei rebele tendinţe de în- grăşare: „Mă rotunjesc ca o bilă”, observă cu amărăciune (XXIII; XLVIII).

Excesiva lui sensibilitate şi emotivitate, nevoia de afecţiune, bunătatea şi blândeţea caracterului sunt, poate, motivaţiile profunde ale puternicei pasiuni pe care a simţit-o pentru Sophie Volland.

Viaţa de familie nu-i dăduse satisfacţiile aşteptate. După studii solide la colegiul Louis-le-Grand (sau la Colegiul Harcourt, cum susţin alţi istorici literari), după zece ani de viaţă boemă, analogă celei pe care o va atribui mai târziu *Nepotului lui Rameau,* timp în care încercase diferite meserii (secretar în cabinetul procurorului Clement de Râs, preceptor la Randon de Massane, autor de traduceri şi chiar de predici pentru misionari), Diderot se căsătorise în secret, în noaptea de 6 decembrie 1749, fără asentimentul patern, cu tânăra lenjereasă An- toinette Champion, „Nanette”, cu trei ani mai în vârstă ca el, dar relaţiile dintre soţi se alterează foarte curând. Legătura lui Diderot cu o aventurieră, Doamna de Puisieux, rămâne un episod puţin cunoscut al vieţii lui sentimentale din acei ani.

Doamna Diderot pare să fi avut un caracter dificil şi arţăgos. Filosoful se plânge, deseori, în scrisorile către Sophie Volland, de „furtunile domestice”. De disputele violente care-l lasă complet epuizat: „întrebările cele mai

amabile provoacă răspunsuri atât de dure din partea ei, încât nu-i vorbesc decât atunci când este neapărată nevoie ....

A trecut vremea când lipsa de raţiune mă făcea furios şi când. Disperat că nu puteam să ridic mâi- nile asupra altcuiva, le întorceam şi mă loveam pe mine, când mă dădeam cu capul de pereţi. Mă obişnuiesc". (XLII)

Din fericire există Angelique, fiica lor, născută în 1753, după ce soţii Diderot avuseseră încă trei copii, o fetiţă şi doi băieţi, dispăruţi foarte de timpuriu. Dacă n-a fost ceea ce se cheamă un soţ ideal, Diderot a fost cu siguranţă un tată exemplar, plin de afecţiune şi de solicitudine pentru această * fiică adorată: „Sunt nebun de legat după fiica mea / .... Dacă aş pierde acest copil, cred că aş muri de / durere; o iubesc mai mult decât aş putea să-ţi spun", J scrie Diderot într-o scrisoare din anul 1768 (CLX). Când Angelique avea cincisprezece ani, Filosoful se hotărăşte să-i ţină o lecţie de educaţie sexuală, în spiritul unei morale naturale, vorbindu-i despre „tot ceea ce se poate spune decent" pentru a o pune în gardă împotriva greşelii, despre diferenţa dintre sexe, necesitatea de a ascunde părţi ale corpului „a căror vedere ar îndemna la viciu", „formarea laptelui în mamele şi necesitatea de a-l folosi pentru hrana copilului", explicaţii şi sfaturi pe care Angelique le primeşte cu seninătate şi înţelepciune, promiţând să nu se căsătorească decât la momentul potrivit, ceea ce va face patru ani mai târziu, în 1772, luând în căsătorie pe Frangois-Nicolas Coroillon de Vandeul, dintr-o familie burgheză din Langres.

întâlnirea lui Diderot cu Sophie Volland avea să împlinească o vocaţie, să satisfacă o puternică nevoie de dragoste şi, mai ales, de comuniune spirituală.

Până în ziua când Diderot, întâlnind-o probabil în locuinţa ei pariziană de pe rue des Vieux-Augustins, a fost cuprins pentru ea de o pasiune ce nu s-a stins până la sfârşitul zilelor, Sophie Volland, care a inspirat una din cele mai celebre corespondenţe din istoria literaturii franceze,

rămâne învăluită în umbra unui anonimat aproape total. Cercetările întreprinse de biografii lui Diderot sau de editorii corespondenţei lui (Andre Babelon, Yves Florenne, Georges Roth) au descoperit puţine lucruri despre primele patru decenii din viaţa ei. Se ştie doar că s-a născut la 27 noiembrie 1716, într-o familie din burghezia mijlocie, petrecându-şi viaţa între Paris şi Isle, domeniul familial de lângă Vitry-le-Frangois, pe malurile Marnei. Nu fusese căsătorită şi nu se ştie care a fost viaţa ei sentimentală până la întâlnirea cu Diderot.

La patruzeci de ani, trăia încă sub tutela unei mame excesiv de autoritare, pe care Diderot o numeşte în scrisori cel mai adesea Morphyse, dar şi „la chere maman", desigur ca să-i câştige bunăvoinţa. Când ostilă, reticentă, misterioasă şi neîncrezătoare, când binevoitoare şi afectuoasă, dar întotdeauna prezentă între Diderot şi Sophie, doamna Volland pare să inspire celor doi un fel de respect colorat de teamă: „Găsesc că ai avut curaj în mărturisirile făcute şi răspunsurile date mamei dumitale". (XXXV) „Morphyse nu este făcută să fie neglijată", şi gelozia ei nu le va permite niciodată să fie fericiţi, se plânge Diderot, după cinci ani de afecţiune pentru Sophie. (XLIX) Iar după şapte ani, în 1762: „în împrejurările importante, Morphyse este destul de dispusă să-mi dea dreptate. De? ®. Fiecare dată când o afacere cere încredere, şi când eu pot face ceva, mă preferă; şi cu toate acestea mă chinuie, îmi face viaţa nesfârşit de grea. Purtarea ei t nu corespunde cu stima pe care mi-o acordă. Dacă am câteva clipe fericite, i le smulg .... La patruzeci de ani trecuţi, o fiică are prietenii, cunoştinţele ei, care pot foarte bine să nu fie cunoştinţele şi prietenii mamei sale". (LXXXV)

îndrăgostindu-se de Sophie, pare-se din primul moment, şi scriindu-i cu regularitate, timp de aproape trei decenii, sute de scrisori fierbinţi şi pasionate – cronica unei iubiri de o constanţă de-a dreptul impresionantă, dar şi oglinda unei epoci de excepţie din istoria culturii şi civilizaţiei franceze, Diderot a smuls-o din obscuritatea unei existenţe fără

strălucire şi a proiectat-o în eternitate, pe orbita carierei postume a strălucitorului ei iubit.

Cum vor fi fost înfăţişarea, privirea, zâmbetul ei, în ce va fi constat farmecul acestei femei atât Portret în de iubite, se poate doar deduce din scrisorile lui oglindă Diderot, deoarece de la Sophie Volland au rămas puţine mărturii. Portretele au dispărut, iar scrisorile pe care i le-a scris lui Diderot au fost pierdute sau distruse. S-au păstrat, scrise de mina ei, numai rândurile din testament, prin care îi lasă moştenire lui Diderot, nebănuind că Filosoful o va urma în nefiinţă după numai cinci luni, o ediţie din *Eseurile* lui Montaigne şi inelul pe care Diderot îl săruta cu afecţiune. (I)

Dar imaginea ei se constituie ca un mozaic în oglinda magică a iubirii, cu puterea ei miraculoasă de transfigurare: „Dacă te-aş vedea de aici; dacă aş avea măcar o oglindă magică în care s-o văd pe prietena mea în orice clipă", îi scrie Diderot după zece ani de afecţiune constantă. (CXII)

Portretul în oglindă o înfăţişează pe Sophie Volland în contururi estompate, colorate însă de afecţiunea cu care o priveşte Diderot: „Acum patru ani mi~ai părut frumoasă; astăzi te găsesc şi mai frumoasă. Este magia statorniciei, cea mai dificilă şi mai rară dintre virtuţile noastre". (XX) O frumuseţe „cam barocă", de o asprime naturală, sobră şi colţuroasă, purtând ochelari, cu o sănătate destul de şubredă, care-i provoacă veşnice nelinişti lui Diderot.

Cam atât se poate afla din scrisori despre înfăţişarea ei exterioară. Este curios, dar semnificativ, cum Diderot, dotat cu o remarcabilă acuitate vizuală, dezvoltată prin contactul cu pictorii vremii, şi care nu era deloc indiferent la atributele feminine şi toaletele doamnelor întâlnite în saloanele de la Paris, Grandval sau La Chevrette, admiră la Sophie îndeosebi calităţile morale, proiectând asupra ei imaginea stilizată, arhetipală, a iubitei ideale, onestă, virtuoasă, sensibilă, inocentă (sunt termenii folosiţi de Diderot în scrisori).

După insistenţa cu care Diderot îi solicită părerea despre cărţi de filosofie, morală sau literatură (Voltaire, Rousseau,

Helvetius, Marmontel, Richardson), Sophie, pe care Filosoful o vrea Aspasia lui, pare să fi fost o cititoare cultivată şi exigentă, sensibilă şi inteligentă, de o inteligenţă oarecum virilă, care-l face pe Diderot să scrie (admirativ?): „Sophie este când bărbat, când femeie, după cum îi e voia". (I) Povestindu-i cu umor intrigile feminine de la Grandval, Diderot conchide: „Dar dumneata nu prea eşti femeie". (LXXI)

în spiritul tradiţiei clasice a iubirii bazată pe respect, Diderot admiră la Sophie solidele calităţi morale, care înalţă şi purifică, onestitatea, sinceritatea, virtutea, sensibilitatea: „Cu cât te voi stima mai mult, cu atât îmi vei fi mai dragă; cu cât îţi voi da mai multe dovezi de virtute, cu atât mă vei iubi mai mult. Ce tare m-aş teme de vicii chiar dacă n-aş avea niciun alt judecător decât pe draga mea Sophie .... Nu-i aşa că ai prefera să mă ştii mort decât stăpânit de răutate? Iubeşte-mă aşadar mereu, pentru ca mereu să mă tem de vicii. Sprijină-mă în continuare pe calea bunătăţii. Cât e de minunat să strângi în braţe un om de bine! Acesta este gândul care sfinţeşte îmbrăţişările; ce însearpn" mângâierile a doi îndrăgostiţi când nu pot fi modul de exprimare al infinitei stime ce-şi poartă?" (II) „Nicicând n-a existat o pasiune mai justificată de raţiune decât a mea". (VI)

S-ar părea că este vorba de un ideal de origine livrescă, ideal de iubire născută din admiraţie şi respect, generatoare de virtute, validată de raţiune. Dar paradoxalul Diderot, marcat în profunzime de înclinaţia secolului al XVIII-lea spre sensibilitate, de gustul irezistibil pentru emoţiile sentimentului, înduioşare şi lacrimi, dezvoltă, în scrisorile către Sophie Volland un discurs sentimental de factură romantică *avant la lettre,* exaltat şi excesiv, insistent până la obsesie, folosind cu precădere din arsenalul de figuri (gesturi, semne, fraze) descrise de Roland Barthes în frumoasa carte *Fragment*, s *d'un discours amoureux,* pe cele care ipostaziaz. I iubirea-pasiune.

Discurs (de) îndrăgostit

Dialectica particulară a acestor scrisori de dragoste constă în prezenţa copleşitoare a persoane fundamentale a discursului, *eu* (Diderot) şi absenţa obiectului iubit (Sophie), a cărei voce nu se aude. Deoarece scrisorile ei s-au pierdut. Rareori, Diderot citează fragmente din scrisorile primite de la Sophie şi această prezenţă indirectă, oblică, dă oarecare consistenţă interlocutoarei subiectului îndrăgostit „îmi *mărturiseşte lucruri duioase, afectuoase; Ic simte; le gândeşte*; dar *mi le mărturiseşte oare numai mie?* ... Nu domnişoară; nu te iubesc decât pe dumneata; nu voi iubi niciodată pe nimeni în afară de dumneata, şi nu voi da niciodată a înţelege alteia că o găsesc demnă de a fi iubită fără să mă cuprindă remuşcările". (XIV)

Scrisorile lui Diderot sunt puternic expresive, încărcate de dorinţa de a semnifica iubirea şi de a provoca răspunsul, fără de care comunicarea n-ar fi fost posibilă, arta elocinţei diderotiene desfăşurân- du-şi magistral virtuţile persuasive.

Ca în orice *dis-cursus* (de) îndrăgostit, figurile st; succed în mintea subiectului îndrăgostit (Diderot) fără nicio ordine, căci depind de întâmplare, de moment, de celălalt (obiectul iubit, Sophie Volland). Ele vibrează singure ca sunetele unei melodii, sau se repetă la nesfârşit, ca motivele unei simfonii. „Nicio logică nu leagă figurile, nu determină contiguitatea lor; figurile sunt în afara sintagmei, în afara povestirii; sunt Erynii; se agită, se izbesc, se potolesc, revin, se depărtează, fără să aibă mai multă ordine ca un zbor de ţânţari".[4]

Scrisorile lui Diderot către Sophie Volland nu povestesc un roman de dragoste, care ar presupune un început, o dezvoltare şi un sfârşit. Ele desfăşoară un discurs orizontal, ale cărui figuri nu se integrează, nu se ordonează după logica povestirii, ci afirmă o pasiune constantă în manifestările ei de la prima până la ultima scrisoare. Repertorierea alfabetică, arbitrară, a figurilor discursului (de) îndrăgostit propusă de Roland Barthes îşi confirmă

4 **Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux,* Paris, Editions du Seuil, 1977, p. 10.**

pertinenţa şi pentru scrisorile lui Diderot. Câteva din figurile discursului sentimental au o deosebită rezonanţă în aceste scrisori, ele se cheamă şi îşi răspund ca într-o simfonie. *Absenţa,* definită de Barthes ca „episod de limbaj care pune în scenă lipsa obiectului iubit – oricare ar fi cauza şi durata – şi tinde să transforme această lipsă în încercarea de părăsire”[5], revine cu insistenţă după ce Sophie, surprinsă (la patruzeci de ani!) de autoritara Doamnă Volland în camera ei împreună cu Diderot, este obligată să-şi urmeze mama la Isle, unde va rămâne câte şase luni pe an, absenţă care generează un acut sentiment de frustrare şi explică recurenţa temei despărţirii definitive şi a morţii[6]: „Fără îndoială este plăcut să iubeşti şi să fii iubit, dar când această pasiune este traversată de tot felul / de obstacole, nu este oare sursa suferinţelor celor (mai crunte? Gândeşte-te cu ce preţ mi se îngăduie să te văd când eşti acolo? Şi apoi nu trebuie oare în fiecare an să te pierd pentru şase luni? Şi dacă, *j* fără a înceta să te iubesc, te pierd pentru tot- /

deauna?” (XEIV)

Sau *Aşteptarea,* „tumult de angoasă suscitat de’ fiinţa iubită, în urma unor mici întârzieri”[7], aşteptarea întâlnirilor, a scrisorilor transmise prin intermediari (cel mai adesea Damilaville) şi mereu întârziate, aşteptarea întoarcerii de la Isle, acompaniată de nostalgia timpului pierdut: „Draga mea,” \ pentru mine nu există fericire decât alături de \ *du*mneata. Ţi-am spus-o de multe ori şi nimic nu I este mai adevărat. Dacă aş fi condamnat să stau mai \ mult timp aici (la Grandval, n.n.) şi să nu te pot) *ve*dea, sunt sigur că n-aş mai trăi. Aş pieri într-un J *fe*l sau altul. Ceasurile mi se par lungi, zilele nu se / mai sfârşesc, săptămânile sunt o veşnicie”. (XVI) \

Şi mai ales *Te-iubesc* (scris de Barthes în’ franceză *je-t-*

5 **Ibidem, p. 19.**

6 **Yves Florenne, *Sophe et* Ic *Philosophe,* in *Les Lettres de Diderot ă Sophie Volland,* Paris, Le Club francais du livre, 1965, tome I, p. XXV.**

7 **Roland Barthes, op. cit., p. 47.**

aime), repetat până la obsesie în scrisorile lui Diderot, figura care „nu se referă la declaraţii de dragoste, la mărturisirea, ci la proliferarea repetată a strigătului de dragoste”[8], expresie care, afirmă Barthes, nu poate fi descompusă, fiind o aglutinare pe care orice alterare sintaxică o distruge, frază-cuvânt care suprimă explicaţiile, gradaţiile, scupulele şi nu are alt referent decât proferarea ei (fiind un performativ), nu are sens decât atunci când este formulată, nu transmite altă informaţie decât pronunţarea ei imediată, fiinţă bizară care nu ţine nici de lingvistică, nici de semiologie, ci aminteşte mai degrabă de plăcerea pe care o provoacă muzica – un motiv muzical modulat la infinit în scrisorile lui Diderot către Sophie Volland: *„Dacă te iubesc?* Din toată inima; da, din 1 toată inima, şi simt spunându-ţi-o o emoţie în adân- / cui sufletului care mă asigură că spun adevărul”. 1 (LXXVIII) După zece ani de la prima lor întâlnire, Diderot îi repetă: „Draga mea, nu poţi ghici cât mă’J preţuiesc că am ştiut să recunosc calităţile tale; cât de fericit mă consider că te-am întâlnit; cât de / dragă îmi erai prima dată când ţi-am spus-o; cu cât mai dragă mi-ai devenit de atunci. Nu-i o iluzie. Timpul spulberă toate iluziile, şi toate pasiu- | nile au un sfârşit. Cu cât te-am văzut mai mult, *cuŞ~~* atât te-am iubit mai mult”. (CXI)

7I

Deşi actualizează ipostazele eterne ale discursului sentimental, scrisorile lui Diderot sunt marcate de un *cod* care dezvăluie, în spaţiul mintal al epocii Luminilor, prezenţa valorilor spirituale care vor afirma, în epoca romantică, primatul sensibilităţii şi al afectivităţii: „Am văzut toată înţelepciunea naţiunilor, şi m-am gândit că nu valorează cât dulcea nebunie pe care mi-o inspiră draga mea”. (XXV)

Stil pasionat de factură romantică, presărat cu imaginile fetişismului sentimental (inelul purtat de Sophie, portretul-substitut al persoanei iubite, banca întâlnirilor de pe aleea

8 **Ibidem, p. 175.**

d’Argenson, micul castel – spaţiu paradisiac, proiecţie în imaginar a aspiraţiei spre comuniune deplină), obiecte şi imagini cu funcţie evocatoare, care anticipează „miracolul memoriei afective” *i,* pe care scriitorii epocii romantice, Chateaubriand, Lamartine sau Victor Hugo îl vor trăi cu încântare, cu mult înaintea lui Proust.

Lumini şi umbre

O undă de tulburare, o ambiguitate căreia psihanaliza i-ar putea descoperi motivaţiile profunde se strecoară însă, din când în când, în dialogul sentimental dintre Diderot şi Sophie Volland, o gelozie

1 Georges Poulet, *Gtudes sur le temps humain,* tome I, Paris, Pion, 1949, p. XXXII.

abia mascată pentru afecţiunea neliniştitor de tandră pe care o manifestă pentru Sophie sora ei mai mică Marie-Charlotte Le Gendre – Uranie pentru Diderot. Atât de mare pare să fie disponibilitatea afectivă a lui Diderot încât sentimentele lui se extind asupra celor trei surori Volland, cărora le scrie deseori scrisori colective. La Paris, le vizitează asiduu pe Marie-Jeanne de Sallignăc – Doamna de Blacy, dar mai ales pe Doamna Le Gendre, asistă la toaleta ei, se oferă să-i servească drept iubit simulat, o îngrijeşte cu un devotament impresionant când este bolnavă (curioasă, de altfel, fascinaţia cu care Diderot descrie, în scrisorile către Sophie, simp- tomele bolilor de care suferă Doamna Diderot, Doamna Le Gendre sau prietenul lui Damilaville).

Apoi, o jenă abia sesizabilă intervine în scrisorile din anii 1769—1770, când sentimentalul Diderot este cucerit de Doamna de Maux, dar poate şi de fiica acesteia, Doamna de Prunevaux, cum susţin unii biografi ai Filosofului, pasiune tomnatică, cu gust amar, care-i lasă intactă nevoia de a fi iubit de Sophie, de prietenele lui, pe care le asociază în acelaşi elan de afecţiune: „Dragi şi bune prietene, aţi ales un moment prost pentru a vă răci de mine, vă avertizez. Am nevoie, mai nevoie ca oricând, de a vă iubi şi de a fi iubit de cineva. Am contat pe voi pentru toată viaţa

şi, dacă mă părăsiţi, voi rămâne singur". (CLXXIX)

Dar jocul de lumini şi umbre[9], care dă dialogului sentimental dintre Diderot şi Sophie Volland profunzimi nebănuite, nu epuizează valoarea inegalabilă a acestei corespondenţe. Oricât de frumoase, de pasionate ar fi, scrisorile de dragoste apelează la un registru stilistic puternic marcat de subiectivitate, care riscă să le restrângă sfera de interes la persoana interlocutorilor.

Scrise în epoca cea mai strălucită a carierei filosofice şi literare a lui Diderot, *spiritus rector* al uneia din cele mai îndrăzneţe şi uimitoare creaţii

1 Yves Florenne, op. Cât., p. XXVI.

ale minţii omeneşti, *Enciclopedia,* scrisorile către Sophie Volland evocă, în tablouri de un relief uluitor, atmosfera intelectuală din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când spiritul filosofic se afirmă cu tot mai multă îndrăzneală, supunând examenului critic sistemele filosofice, structurile sociale şi politice ale Vechiului regim din Franţa, dogmele religiei şi prejudecăţile de tot felul.

„Minte luminată1*

Personalitate complexă, aflată sub semnul contradicţiei, al dualităţii, temperament liric şi imaginativ dar avid de certitudinile ştiinţei şi ale filo- sofiei, spirit paradoxal, deopotrivă atras de luminile raţiunii şi de tumultul pasiunii, Diderot a întruchipat superlativ în persoana lui, în spaţiul mintal al secolului Luminilor, coexistenţa dintre *esprits eclaires* şi *âmes sensibles,* dintre valorile spirituale din sfera raţiunii şi cele aparţinând domeniului sensibilităţii şi afectivităţii. După cum remarcă Georges Gusdorf, ordinea unei logici a identităţii şi a non- contradicţiei este incompatibilă cu temperamentul autorului scrierilor *Le Neveu de Rameau* şi *Jacques le Fataliste et son maâtre,* ale căror personaje propun o rezervă de semnificaţii, un surplus ire- ductabil care suscită uimirea şi dezminţirea,

9 **Georges Gusdorf, *Naissance de la conscience romantique au siecle des Lumieres,* Paris, Payot,**
107R n 140

chiar în clipa când par să permită descoperirea unei unităţi. „Contradicţiile lui Diderot exprimă mai bine adevărul lui Diderot decât ar face-o un discurs coerent”.1

Filosoful, modelul uman al secolului

În acel secol care a revoluţionat gândirea pentru a revoluţiona instituţiile şi moravurile, Diderot era considerat *Filosoful* prin excelenţă, în sensul special pe care-l căpătase acest termen. În portretul *filosofului* schiţat în *Enciclopedie,* se recunosc trăsăturile lui Diderot, dar şi ale lui Montesquieu, Voltaire, d’Holbach, Helvetius. Pentru gânditorii secolului al XVIII-lea, filosofia nu trebuie să se preocupe cu precădere de cercetarea marilor probleme metafizice privind originea şi destinul omului, ci mai ales de chestiunile de ordin politic, social, moral sau religios de care depinde existenţa umană. Articolul *Philosophe,* redactat de Dumarsais, afirma că *filosoful* este determinat să acţioneze de raţiune, el îşi întemeiază principiile pe o infinitate de observaţii particulare, având o mare stimă pentru „ştiinţa fap- telor”. Dar cultivarea spiritului filosofic – spirit de observaţie şi de experienţă – nu este singurul scop al *filosofului,* necesităţile vieţii îi impun imperios frecventarea semenilor săi. Împotriva principiilor lui Rousseau, Diderot şi *Enciclopedia* considerau că raţiunea îi cere filosofului „să cunoască, să studieze şi să se străduiască a dobândi toate calităţile sociabile”. *Filosofii* obişnuiţi, care gândesc mult, sau gin- dese prost, sunt împotriva oamenilor, se scrie în articol. Dar *filosoful* nostru este plin de omenie. Ca şi Cremes al lui Tereqţiu, el se consideră om, şi deci solidar cu omenirea: *Homo sum, humani a me nihil alienum puto.*

„îmi place filosofia care înalţă omenirea”, afirmă programatic Diderot într-o scrisoare către Sophie. (XIII)

Gândirea filosofică diderotiană, îndrăzneaţă, spontană şi mobilă, nu lipsită de contradicţii dar evoluând dialectic spre afirmarea consecventă a materialismul ateu, se exprimă strălucit în scrisorile către Sophie Volland, într-o aparentă dezordine care ascunde ordinea profundă a unei reflecţii de

o originalitate fără egal în secolul Luminilor.

„Cel mal mare dialogist francez”

Geniul „celui mai mare dialogist francez”, cum îl consideră Jean Varloot, se desfăşoară scânteietor într-o succesiune de paradoxuri, scene dialogate sau

i povestiri alerte, cu nimic mai prejos de *Jacques le Fataliste* sau Le *Neveu de Rameau.* Profund şi plin de vigoare în scrierile lui, Diderot era şi mai uimitor în conversaţie, scria prietenul său Grimm în *Correspondance litteraire* (1 octombrie 1763). În salonul Doamnei d’Epinay de la Chevrette, unde domnea Grimm, în salonul baronului d’Holbach de la

Grandval sau de pe rue Royale din Paris, strălucit centru al mişcării enciclopediste, Diderot susţinea sau iniţia, cu o virtuozitate dialogistică fără egal, scânteietoare conversaţii în domeniile cele mai variate – filosofie, morală, religie, literatură, artă, pasionante încrucişări de idei, în care esenţialul nu era replica interlocutorului ci schimbul de argumente pentru descoperirea adevărului. În scrisorile către Sophie Volland, care nu frecventa saloanele Enciclopediştilor şi, probabil, nici nu-i cunoştea (cu excepţia lui Grimm) decât din scrierile lor, Diderot reproduce, cu o vervă uluitoare, lungi fragmente din acele veritabile sărbători ale spiritului, în care umorul alterna cu reflecţia despre materie, mişcare şi originea vieţii, anecdota de alura cea mai liberă, cu condamnarea fanatismului religios şi a inechităţii sociale. „Şi cine ar crede că... că aceasta este scrisoarea unui îndrăgostit tandru şi pasionat către o femeie pe care o iubeşte?

— Nimeni. Lucrul acesta nu este totuşi mai puţin adevărat”, scrie Diderot la sfârşitul unei lungi scrisori de la Grandval, unde fusese vorba despre Anglia văzută de d’Holbach şi Helvetius, despre dogmele religiei şi fanatismul religios, despre natură şi morală. (CXVII)

La Grandval, proprietatea Doamnei d’Aine, soacra baronului d’Holbach, unde se întâlneau gânditorii cei mai îndrăzneţi ai secolului, unde Enciclo- pediştii discutau cu

aprindere despre filosofie, istorie, teatru, muzică, agricultură, morală, politică sau religie, în acest mediu foarte liber, unde reflecţiile cele mai profunde şi mai originale alternau cu glumele licenţioase şi farsele burleşti, Diderot îşi desfăşura strălucit talentul de improvizator genial, propunând paradoxuri, subiecte de meditaţie, cazuri de conştiinţă pe care le reproducea apoi fidel în scrisorile către Sophie Volland.

Jurnalul de la Grandval, redactat pentru Sophie, scrisorile de la Chevrette sau din Paris, evocă atmosfera spirituală incandescentă în care s-a născut şi înfăptuit una din marile realizări ale spiritului uman, *Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers,* căreia Diderot. Principalul ei animator şi realizator, i-a consacrat peste douăzeci de ani (1746—1773) de muncă neobosită.

„Maşina de război" enciclopc- distă

Operă de vulgarizare, în sensul pozitiv pe care termenul îl avea în secolul al XVIII-lea, ferment de idei înnoitoare care au fertilizat întreaga gândire modernă, aâirmând preeminenţa adevărului raţional asupra prejudecăţilor, valoarea ştiinţei, a experienţei şi observaţiei substituite autorităţii acceptate, încrederea în om şi în bunătatea lui naturală, operă militantă, îndreptată împotriva opiniilor şi instituţiilor trecutului, *Enciclopedia* a întâmpinat atacuri violente, mai ales din partea iezuiţilor, încă de la primul volum, care a apărut la 1 iulie 1751, precedat de importantul *Discours preliminaire* scris de d'Alembert.

La câteva zile după apariţia volumului II, atacurile iezuiţilor împotriva abatelui de Prades, prieten cu Diderot şi colaborator al *Enciclopediei,* care susţinuse o teză pentru doctoratul în teologie acuzată de a fi propagat sensualismul şi religia naturală, provocase interzicerea, la 7 februarie 1752, prin decret al Consiliului regelui, a primelor două volume ale *Enciclopediei.*

în anul 1759, data primelor scrisori către Sophie Volland care s-au păstrat, Diderot înfrunta dificultăţi imense în publicarea *Enciclopediei,* din care apăruseră primele şapte

volume. Examinând câteva cărţi subversive, printre care *De l'Esprit* a lui Helvetius şi *Enciclopedia,* Parlamentul (cea mai înaltă instanţă judecătorească în timpul Vechiului regim din Franţa) condamnase cartea lui Helvetius, hotărând să fie arsă în faţa clădirii Parlamentului pentru ideile materialiste ale autorului, iar un decret al Consiliului regelui din 8 martie 1750 revoca Privilegiul acordat librarilor-editori în 1746 pentru publicarea dicţionarului enciclopedic, interzicând distribuirea şi retipărirea *Enciclopediei.* Soarta lucrării părea pecetluită dar Diderot, după un scurt moment de descurajare, reuşeşte să tipărească clandestin următoarele zece volume ale dicţionarului, care sunt terminate în 1765 şi apar la începutul anului 1766. Cele unsprezece volume de planşe care însoţeau dicţionarul, apărute între anii 1762 şi 1772, reprezentau o veritabilă iniţiere în artele mecanice, înfăţişând muncitori în ateliere, etape ale procesului de fabricaţie a obiectelor, unelte şi maşini.

în scrisorile către Sophie Volland se citeşte istoria acestei grandioase întreprinderi, pe care nu o putea concepe şi înfăptui decât un „secol filosof", cum scria Diderot în articolul *Encyclopedie* din dicţionar. În conversaţiile animate reproduse în scrisori, interlocutorii lui Diderot sunt d'Alembert în momentul critic al defecţiunii acestuia faţă de *Enciclopedie,* ca urmare a revocării privilegiului şi a reacţiei violente a lui Rousseau la articolul *Gendve,* scris de d'Alembert; d'Holbach, filosof materialist şi ateu consecvent, generos şi luminat colaborator al dicţionarului, dar susceptibil, morocănos şi excesiv de autoritar în familie; Damilaville care, prin funcţia sa la biroul Vingtieme (contribuţie egală cu a douăzecea parte din venit), facilitează corespondenţa lui Diderot, a lui Voltaire, instalat la Ferney, şi a Enciclopediştilor. Apoi prietenul cel mai iubit, sensibilul dar instabilul Grimm, pentru care Diderot scrie seria de *Salons,* apărută în publicaţia *Corres- pondance litteraire;* inepuizabilul abate Galiani, cu care disertează îndelung despre religie sau morală, despre relativitatea moravurilor, despre China şi obiceiurile chinezilor.

Despre Voltaire, Diderot scrie în termeni elo- gioşi, deşi nu-l va întâlni decât o singură dată, în anul morţii acestuia, 1778. După interzicerea *Enciclopediei,* în 1759, şi înteţirea atacurilor împotriva filosofilor, Voltaire, instalat la Ferney, lângă graniţa elveţiană, pentru a se sustrage persecuţiilor, riposta prin pamflete virulente împotriva adversa rilor Enciclopediştilor, Palissot, Freron, Lefranc de Pompignan. În scrisorile către Sophie Volland, Diderot se face ecoul bătăliei duse de Voltaire împotriva numeroşilor săi duşmani, filosofi, Parlament, iezuiţi, ziarişti. De la Ferney, Voltaire, care colaborase la redactarea *Enciclopediei,* îi scria lui Diderot: „Este de necrezut. Numai dumneavoastră sunteţi în stare, în toată lumea, de un efort atât de prodigios”... La rândul său, tolerantul Diderot admiră la Voltaire înţelepciunea cu care, în numele solidarităţii filosofilor, trecând peste vechea lor dispută, „patriarhul de la Ferney” îi oferă ospitalitatea lui Rousseau, silit să se refugieze în Elveţia în urma publicării lucrării sale *Emile:* „Cu privire la ciudăţeniile artiştilor am să-ţi relatez una care rezumă întreaga viaţă a lui Voltaire şi-l face demn de o infinită stimă în ochii mei. I se dă să citească o pagină înfiorătoare scrisă de Rousseau, cetăţeanul din Geneva, împotriva lui; Voltaire se înfurie, se dezlănţuie, îl face infam, spumegă, declară că-i vine să-l omoare pe netrebnic. «Şi totuşi, îi spune cineva din preajma sa, ştiu din sursă sigură că azi, mâine, poate poimâine, trebuie să vină să vă ceară azil, ce-o să-i faceţi?

— Ce-o să-i fac? zice Voltaire, scrâşnind din dinţi. Ce-o să-i fac? O să-l iau de mână, o să-l duc în odaie şi o să-i spun: Na, ăsta-i patul meu, e cel mai bun din toată casa, culcă-te În el, dormi aici câte zile oi mai avea şi fii fericit»”. (CXXIX)

Rousseau apare în scrisori într-o lumină mai degrabă nefavorabilă, deşi relaţiile dintre Diderot şi Rousseau debutaseră sub auspicii fericite. Încarcerat la Vincennes, în iulie-noiembrie 1749, pentru ideile materialiste din *Lettre sur les Aveugles a l’usage de ceux qui voient,* Diderot

fusese Vizitat de Rousseau, care, sub efectul acestei întâlniri, concepuse teza centrală a viitoarei sale doctrine, expusă în primul *Discours* (Discours sur *les Sciences et les Arts).* Şi anume, ideea că, departe de a epura moravurile, dezvoltarea civilizaţiei a fost funestă bunătăţii primitive a omului. Câţiva ani mai târziu, în 1757, Rousseau rupsese însă relaţiile cu Diderot şi cu Enciclopediştii în urma apariţiei, în volumul VII al *Enciclopediei,* a articolului *Geneve,* scris de d'Alem- bert care, la instigaţia lui Voltaire, deplângea lipsa unui teatru la Geneva. Rousseau dă replica în *Lettre a d'Alembert sur les spectacles* (1758), de- nunţând imoralitatea comediei şi influenţa corupătoare a teatrului. Cu toate acestea, indulgentul Diderot se fereşte să comenteze această scriere a „marelui sofist" sub efectul animozităţii şi al nemulţumirii: „N-am citit-o, sufletul nu-mi este încă îndeajuns de senin ca s-o judec imparţial. Mai bine întârzie săvârşirea unei anumite acţiuni, decât să te grăbeşti să comiţi o nedreptate". (VI).

Multe din ideile dezbătute în paradoxurile, istoriile povestite sau dialogurile reproduse în scrisorile către Sophie se regăsesc răspândite în paginile *Enciclopediei,* pentru care Diderot a redactat peste o mie de articole pe temele cele mai variate.

Filosofie, morală şi politică

O profundă unitate de gândire leagă între ele articolele din *Enciclopedie,* scrierile lui Diderot cu caracter filosofic şi scrisorile către Sophie Volland, dezvăluind originalitatea şi caracterul îndrăzneţ al concepţiilor filosofice materialiste şi ateiste afirmate de Diderot cu tot mai multă fermitate începând din 1749, anul, publicării scrierii sale *Lettre sur les Aveugles a l'usage de ceux qui voient,* până în 1769, anul redactării celor trei lucrări care marchează adeziunea totală la filosofia materialistă, *Entretien entre d'Alembert et Diderot, Le Reve de d'Alembert,* „cea mai mare extravaganţă şi în acelaşi timp filosofia cea mai profundă", cum o defineşte Diderot într-o scrisoare către Sophie (CLXVII) şi *Suite de l'Entretien.*

întemeindu-se pe postulatul incompatibilităţii dintre raţiune şi credinţă, condamnarea virulentă a religiei, „marea prejudecată", a dogmelor şi fanatismului religios, introduce, în conversaţiile de la Grandval, poziţiile cele mai înaintate ale mişcării enciclopediste, în termenii în care erau formulate de Diderot în *Le Reve de d'Alembert* şi de d'Holbach în Le *Christianisme devoile.* Negarea categorică a unui principiu divin, a unei inteligenţe superioare care ar fi creat şi ordonat lumea, conducea inevitabil la materialism, ceea ce demonstrează încă o dată Diderot în celebrele sale paradoxuri de la Grandval. Pentru Diderot nu există decât un singur principiu, materia veşnică, dotată cu sensibilitate şi mişcare, principiu care explică „tot ceea ce s-a produs în univers de la piatră până la om" *(Le Reve de d'Alembert),* prin combinaţii tot mai complexe de molecule. Senzaţia este o proprietate a materiei, iar gândirea o formă dezvoltată a sensibilităţii. Totul este legat în univers, totul se întrepătrunde, susţine Diderot în conversaţiile de la Grandval (XXI), ca şi în *Enciclopedie,* în articolul *Animal,* „piesă de rezistenţă a maşinii de război enciclopediste" *, în care Diderot formulează ideea evoluţiei fiinţelor vii, de la cele mai puţin organizate la cele superior organizate, sau în articolul *Naâtre,* unde afirmă: „Termenii de viaţă şi moarte nu au nimic absolut; ei nu desemnează decât etape succesive ale aceleiaşi fiinţe..."

Ca şi Le *Neveu de Rameau,* în care Diderot dezvăluie dialectica binelui şi răului, paradoxurile conştiinţei etice, scrisorile către Sophie Volland revin cu insistenţă asupra implicaţiilor morale şi sociale ale doctrinei materialiste şi ateiste profesată de Diderot, afirmând principiile unei morale naturale, care legitimează fericirea şi plăcerea. Situând omul în centrul preocupărilor filosofice, cum afirmă în faimosul articol *Encyclopedie* din volumul V al dicţionarului, Diderot crede, ca şi Rousseau, în bunătatea naturală a omului, a instinctelor lui, dar spre deosebire de Rousseau, Filosoful acceptă ideea progresului ştiinţific, social şi moral, sinonim cu libertatea politică şi socială.

Filosofia politică a lui Diderot, aşa cum apare formulată şi în articolele *Autorite politique* şi

Droit naturel din *Enciclopedie,* se întemeiază pe postulatul contractului social, formulat în termeni care anunţă, în mod surprinzător, tezele lui Rousseau din Le *Contrat social,* despre consimţământul indispensabil al indivizilor pentru exercitarea au- . Toritătii politice.

Atras, ca şi Voltaire, de mirajul „despotismului luminat" (cf. Scrisorile XXIV, LXXIII), înţeles ca guvernarea autoritară, a unui stat pe care suveranul il face să progreseze aplicând teoriile politice ale filosofilor timpului, Diderot disertează amplu, în scrisorile către Sophie, din anii 1773—1774, despre calităţile „Semiramidei Nordului", Ekaterina a II-a, la invitaţia căreia petrece cinci luni la Petersburg, încercând, în decursul celor şaizeci de conversaţii cu împărăteasa, să impună adoptarea unui program liberal de reforme sociale şi politice.

Estetica emoţiei în acest context de dezbateri pasionate privind filosofia, religia, morala, politica, ştiinţa sau economia, se înscriu şi preocupările estetice şi literare ale lui Diderot, cu ecouri largi în scrisorile către Sophie Volland, cititoare avizată şi interlocutoare competentă. Solicitat de prietenul său Grimm să redacteze, pentru publicaţia acestuia *Correspondance litteraire,* cronici asupra expoziţiilor bienale de pictură organizate la Luvru, Diderot, prieten cu pictorii Vernet şi Greuze, cu sculptorul Falconet, acceptase cu entuziasm să scrie renumitele sale *Salons* (cu excepţia anilor 1773, 1777, 1779) şi comentate în scrisorile către Sophie Volland. În consens cu concepţiile sale filosofice, Diderot preconizează, ca şi alţi gânditori ai secolului, apropierea de natură, afirmând că arta şi literatura trebuie să imite adevărul din natură şi să provoace emoţii. Această concepţie asupra frumosului îl face, de altfel, să prefere peisajul natural grădinilor „a la frangaise" prea riguros desenate de Le Notre, anunţând, şi în această privinţă, sensibilitatea romantică, preferinţa romanticilor pentru natura nealterată de intervenţia

artificială a artei formalizatoare.

Criteriului emoţiei provocată de opera de artă, Diderot îi adaugă însă un criteriu raţional, susţinând că frumosul provine din adaptarea riguroasă a operei la obiectul ei. Astfel, domnul San-Pietro din Roma este frumos pentru că Michelangelo a descoperit curba de cea mai mare rezistenţă, afirmă Diderot într-o scrisoare către Sophie: „O operă arhitectonică e frumoasă atunci când e solidă şi când acest fapt e vizibil; când coincide exact cu destinaţia sa şi când acest fapt se cunoaşte”. (LXXXIV) Instinctul artistului „nu este altceva decât rezultatul unei infinităţi de experienţe mărunte”. Adept al ideii relativităţii frumosului, Diderot afirmă în această importantă scrisoare că ideea de frumos depinde de influenţa moravurilor, care „constituie baza tuturor fenomenelor”.

Geniu/ine*

odă în artă şi literatură, geniul creator, pe care Diderot îl preferă metodei care ordonează (cum se vede din fabula privighetorii şi cucului, povestită în scrisoarea XLIII)/este definit ca un instinct, o inspiraţie intuitivă, puternică, entuziastă, care nu se supune regulilor gustului. Ideile lui Diderot din articolul *Genie,* scris pentru volumul VII al *Enciclopediei,* prefigurează unul din marile mituri ale epocii romantice, mitul geniului înnăscut, creator de sublim, care-l face pe Shakespeare superior lui Racine, pe Homer superior lui Vergiliu: „Gustul este adesea separat de *Geniu. Geniul* este un adevărat dar al naturii; ceea ce produce este opera unei clipe; gustul este opera studiului şi a timişului; el ţine de cunoaşterea unei multitudini de reguli fie stabilite, fie presupuse; el nu produce decât frumuseţi convenţionale”. Operele produse de gust sunt elegante, prelucrate fără să pară, cele produse de Geniu au uneori aerul neregulat, sălbatic, abrupt. „Regulile şi legile gustului sunt piedici pentru *geniu,* care le sfărâmă pentru a zbura spre sublim, patetic, măreţ.” Victor Hugo şi întreaga mişcare romantică nu se vor exprima în alţi termeni, câteva decenii mai târziu.

Deşi absorbit de publicarea *Enciclopediei,* căreia l-a

consacrat o energie imensă, timp de peste două decenii, Diderot a scris mult, abordând simultan genuri diverse, dar cele mai multe dintre operele sale au apărut postum. Ambiţionând să revoluţioneze teatrul prin crearea de „comedii serioase sau drame burgheze", implicate în realitatea timpului şi utili- zând resorturile pateticului şi ale sensibilităţii, piese- sele sale *Le Fils naturel* (1757) şi *Le Pere de familie* (1758), aplicare prea conştientă şi sistematică a unei teorii, au cunoscut la reprezentare (prima în 1771, a doua în 1760) un succes mediocru. Cu toate acestea, crearea dramei de către Diderot nu era un episod, izolat şi fără urmări, din istoria teatrului francez, ci un moment semnificativ al mişcării spirituale a secolului, răspunzând preocupărilor şi sensibilităţii timpului, aşteptării şi gustului unui nou public, burghez sau popular, care impunea teatrului o nouă categorie de subiecte şi de personaje, inspirate din conflictele vieţii moderne, „o tragedie domestică", după cum scria Diderot, fundamental diferită de tragedia clasică, eroică şi grandioasă, destinată aristocraţilor de la Versailles.

Intre tragedie şi comedie

Dar Diderot a influenţat decisiv evoluţia teatrului nu prin piesele sale, mai degrabă neizbutite literar, ci prin poetica „genului serios", pe care a formulat-o în eseurile *Entretiens avec Dorval* (1757) şi Discours sur la *poesie dramatique* (1758), indicând drept caractere ale dramei burgheze trei virtuţi cardinale, adevărul, sensibilitatea şi moralitatea[10], principii care aveau să asigure succesul de public al noii formule dramatice. În august 1769, Diderot consemna entuziasmat, într-o scrisoare către Sophie Volland, succesul reprezentării dramei *Le Pere de familie* la Theâtre-Frangais, care demonstra imensa vogă a unui gen de acum înainte aclimatizat: „Şi-apoi, v-o spun fără părtinire, piesa are un ritm atât de rapid, e atât de violentă şi de tare, încât e imposibil s-o anihilezi. În sfârşit, a fost înţeleasă şi a obţinut

10 **Jacques Proust, *Diderot et l'Encyclopedie,* Par ris, Armând Colin, 1962, p. 288.**

aplauze. Toate spectacolele au parte de o lume şi de un tumult înspăimântător. Nimeni nu-şi mai aduce aminte de un atare succes, mai ales la prima reprezentaţie, când piesa era, ca să zic aşa, aproape necunoscută. Lumea e unanimă, şi trebuie să recunosc şi eu, piesa e într-adevăr foarte mare şi foarte frumoasă". (CLXVI)

Capodopera romancie rului

Proza narativă a lui Diderot, *La Religieuse,* roman epistolar scris în 1760 şi publicat în 1796, povestirea dialogată *Le Neveu de Rameau,* începută în anul 1762, cunoscută abia în 1805, datorită traducerii lui Goethe şi publicată în 1821, romanul *Jacques le Fataliste et son maitre,* scris în 1773 şi publicat în 1796, nu suscită comentarii ample în scrisori, deşi Sophie Volland pare să fi fost mare amatoare de lectură şi bună cunoscătoare a romanului francez şi european. Doar *Le Neveu de Rameau* îi dă lui Diderot satisfacţii nedisimulate: „Fără îndoială, e cel mai bun lucru pe care l-am făcut de când mă ocup de literatură, oricum ai lua-o, atât prin diversitatea registrelor cât şi prin varietatea subiectelor şi abundenţa ideilor ce n-au mai trecut nimănui prin minte, sau cel puţin aşa mi se pare mie. ... Uneori pare o pură conversaţie la gura sobei; alteori e tot ce se poate imagina mai elocvent sau mai profund". (CXIX)

Ca şi acest dialog filosofic scânteietor de vivacitate, în care Diderot abordează cele mai multe din ideile sale morale şi estetice, scrisorile către Sophie Volland, remarcabile prin diversitatea registrelor, varietatea subiectelor şi abundenţa ideilor, îmbină cu spontaneitate tonul „conversaţiei la gura sobei" cu reflecţia profundă şi originală, paradoxul cu naraţiunea, dialogul cu efuziunea lirică, într-o scriitură fragmentară, care dezvăluie strălucit multiplicitatea geniului lui Diderot.

3 – Scrisori către Sophie Volland

Uimitor în conversaţie, cum remarcau toţi cei care l-au cunoscut, Grimm, d'Holbach, abatele Galiani, Marmontel, tentat de veşnice digresiuni şi

Improvizaţii, Diderot a folosit din plin în scrisorile către Sophie Volland resursele conversaţiei, procedee şi tehnici de oralitate, într-o aparentă discontinuitate, sub care se ascunde continuitatea reflecţiei şi preocupărilor: „... scriindu-ţi, discut ca şi când aş fi lângă dumneata şi ţi-aş vorbi cu braţul sprijinit pe speteaza scaunului dumitale. Îţi spun de-a valma, dezlânat, fără să mă gândesc, tot ce se petrece atât în spaţiul pe care-l ocup cât şi în afara acestuia"... (LXX) Pseudodiscontinuitate permiţând circulaţia nestingherită a ideilor, printr-un mecanism al asociaţiilor libere, care-i sugerează lui Diderot o tulburătoare analogie între conversaţie, vis şi nebunie, pe care psihanaliza freudiană nu va putea decât s-o confirme: „Ciudat lucru mai e şi conversaţia, în special când participă lume mai multă. Uită-te la circuitele pe care le-am parcurs; nici halucinaţiile unui bolnav ce deliresază nu-s mai heteroclite. Şi totuşi, după cum nimic nu e dezlânat nici în mintea unui om care visează, nici în aceea a unui nebun, la fel şi într-o conversaţie, toate se leagă până la urmă, atâta doar că uneori e foarte greu să mai găseşti imperceptibila veriguţă care leagă atâtea gânduri disparate. Un om rosteşte un cuvânt pe care îl izolează de cele dinainte şi-l urmăreşte după mintea sa; un altul procedează la fel, şi apoi, descurcă-se cine poate. O singură însuşire fizică îl poate conduce pe cel ce îi consacră o analiză la o infinitate de lucruri foarte diverse. Să luăm, de pildă, o culoare, uite, galbenul: aurul, mătasea, părăluţele, fierea, paiul, toate sunt galbene; în câte direcţii nu ne-ar duce acest fir unic? Nebunia, visul, conversaţia dezlânată înseamnă să treci de la un obiect la altul prin intermediul unei însuşiri comune". (XLVII)

Paradox dramatizat, povestire- parante/a

Conversaţâc- vis-nebunie

Natură contradictorie, suspus unor solicitări antinomice, în acelaşi timp *Lui* şi *Moi* în *Le Neveu de Rameau,* valetul şi stăpânul în *Jacques le Fataliste et son maitre,* Diderot mânuieşte superlativ paradoxul, cu valoare euristică,

pentru a expune ideile sale filosofice cele mal profunde şi mai originale, ca în celebrul paradox dialogat reprodus în scrisoarea de la Grandval din 17 octombrie 1759 (XXI), în care este vorba despre materia sensibilă, mişcare, viata ca etapă superioară în evoluţia materiei, idei care constituie fundamentul filosofiei materialiste a lui Diderot.

ANGELAION

Povestitor strălucit, înzestrat cu darul de a anima personaje, situaţii şi. Întâmplări, Diderot întrerupe deseori scrisorile către Sophie prin „poves- tiri-paranteze" *, asemănătoare celor din *Jacques le Fataliste et son maâtre,* enclave narative în care eul diderotian funcţionează în tripla instanţă de scriptor, personaj şi narator homodiegetic (care-şi povesteşte propria istorie).

în aceste fragmente narativizate, în care prezentul se substituie spontan formelor verbale ale trecutului, Diderot face să alterneze, cu o uimitoare rapiditate, portretul, povestirea de evenimente şi dialogul – discurs raportat al personajelor, cu înaltă valoare mimetică. Categorie axială a discursului diderotian, dialogicul afectează toate palierele textului—rintradiegetic (dialog între personaje) şi meta-diegetic (dialogul dintre narator şi naratar, dintre Diderot şi Sophie, pe deasupra discursului personajelor). Virtuozitatea dialogistică a lui Diderot, schimbul rapid de replici scânteietoare, pantomima expresivă a personajelor, succesiunea rapidă a secvenţelor narative din faimoasele scene dramatizate din jurnalul de la Grandval, unde discută, se mişcă, *, trăiesc cu o extraordinară intensitate şăgalnica Doamnă d'Aine, susceptibilul baron d'Holbach, atrăgătoarea Doamnă d'Holbach sau şugubăţul Moş Hoop, amintesc de verva ameţitoare din Le *Neveu de Rameau* sau *Jacques le Fataliste et son maâtre,* de cele mai strălucite momente ale creaţiei literare diderotiene.

tuctasabihil

Diderot

Constituindu-se din aceste serii discursive paralele şi complementare, discurs sentimental, discurs filosofic,

discurs dramatic şi discurs narativ, scrisorile lui Diderot către Sophie Volland oglindesc, în multiplele ei ipostaze, fizionomia profund originală a marelui inclasabil al epocii Luminilor franceze.

Paris, 10 mai 1759 1 Vineri dimineaţa

. ei\ ora °P am plecat la Marly 2. Am ajuns la zece şi jumătate. Am poruncit să ni se pregătească o masă copioasă şi apoi ne-am plimbat prin parc, unde m-a frapat contrastul dintre arta gingaşă a pergolelor şi a boschetelor şi vigoarea naturală a unui pilc stufos de copaci mari care le domină, alcătuindu-le un fel de fundal. Clădirile, depărtate unele de altele şi pe jumătate mascate de pădure, par să adăpostească nişte zeităţi mai mărunte, pavilionul din mijloc fiind rezervat stăpânului lor, ceea ce-i conferă ansamblului o nuanţă de feerie care mi-a plăcut.

într-o grădină nu trebuie să existe multe statui or aici mi se pare că sunt prea multe. Statuile ar trebui considerate nişte fiinţe cărora le place singurătatea şi care o caută, asemenea poeţilor, filosofilor şi îndrăgostiţilor, iar atari fiinţe nu se întâlnesc la tot pasul.

Câteva statui frumoase, ascunse unele de celelalte, aşezate în locuri de taină, care să mă cheme, pe care să le caut sau uneori să le întâlnesc din întâmplare, care să mă oprească din drum ca să stăm îndelung la sfat, şi atât; nimic altceva.

Paşii mă purtau de colo colo, de la un obiect la altul şi pretutindeni mă însoţea sufletul meu melancolic. Ceilalţi ne-o luau înainte, grăbiţi; baronul Gleychen 3 şi cu mine veneam din urmă, încet. Mă simţeam bine alături de acest om. Şi asta pentru că purtam în inimă acelaşi sentiment nemărturisit. E uimitor ce bine se înţeleg fiinţele sensibile; aproape n-au nevoie să-şi vorbească. Un cuvânt rostit în treacăt, o uşoară neatenţie, un comentariu vag şi dezlânat, o părere de rău stârnită de trecut, o aluzie, sunetul glasului, mersul, privirea, atenţia trează, tăcerea, totul este o destăinuire. Rosteam puţine cuvinte; eram stăpâniţi de multe sentimente; amândol suferearn; el însă era mai demn

de compătimire decât mine Din ’când în când îmi întorceam privirea spre oraş; a lui se î ndrepta spre pământ; căuta o fiinţă ce nu mai este printre noi.

Ne-am pomenit în faţa unei statui care m-a izbit prin simplitatea, forţa şi sublimul ideii exprimate. Este vorba despre un Centaur ce poartă în spate un copil. Copilul îşi apropie degetele de capul fiarei şi o stăpâneşte, trăgând-o de un fir de păr. Ar trebui să vezi chipul Centaurului; capul său plecat, expresia sa melancolică; respectul faţă de copilul despotic: se uită la el şi parcă i-ar fi frică să meargă. O altă statuie mi-a plăcut şi mai mult: un Faun bătrân înduioşat de un copil nou-născut, pe care-l ţine în braţe. Statuia Agrippinei scăldându-se nu este la înălţimea reputaţiei sale, sau poate nu sunt eu în măsură s-o judec cum trebuie. Ne-am împărţit plimbarea în două. Înainte de masă am străbătut numai partea de jos a parcului.

Am mâncat toţi cu poftă. Baronul ’/ nostru a fost dezlănţuit; e inegalabil. Este original atst în idei cât şi în exprimare. Închipuie-ţi un satir vesel, picant, indecent şi nervos în mijlocul unui grup alcătuit din figuri cuviincioase, molatece şi delicate. Aşa era baronul printre noi. N-ar fi stânjenit-o însă şi nici n-ar fi jignit-o pe draga mea Sophie, pentru că Sophie este, când bărbat, când femeie, după cum îi e voia. Nu l-ar fi jignit şi nici nu l-ar fi stingherit pe prietenul meu Grimm5, pentru că acesta îi îngăduie imaginaţiei s-o ia razna, iar vorba deşucheată îl supără doar atunci când e rostită anapoda. Ce mult am regretat că nu e printre noi acest prieten; şi ce duios a fost momentul când, la masă, ne-am desferecat tainiţele sufletului şi ne-am apucat să-i descriem şi să-i lăudăm pe prietenii absenţi! Câtă căldură în exprimare! ce fericiţi eram că vorbeam despre ei! Ce fericiţi ar fi fost dacă ne-ar fi auzit! Dragul meu Grimm! Cine oare îţi va relata spusele mele?

Masa a durat mult şi totuşi a fost scurtă. Am străbătut apoi partea de sus a parcului. Am afirmat că dintre toate jocurile de apă, cele mai frumoase sunt cascadele sau cele în care apa curge liberă şi că din acestea nu s-au construit

nicăieri. Am discutat despre artă, poezie, filosofie şi dragoste; despre măreţia şi deşertăciunea tuturor realizărilor noastre; despre sentimentul nemuririi şi despre poezia sa; despre oameni, zei şi regi; despre spaţiu şi timp; despre moarte şi viaţă; era un concert din ansamblul căruia se ridica mereu cuvântul disonant al Baronului nostru. Spre seară s-a stârnit vântul şi s-a răcorit aşa încât ne-am apropiat de caleaşcă.

Baronul Gleychen a călătorit mult. El este cel care, la întoarcere, a susţinut conversaţia. Ne-a vorbit despre Inchizitorii Veneţiei ce merg totdeauna, la mijloc, între duhovnic şi călău; despre barbaria de la curtea Siciliei, care a lăsat un car triumfal din antichitate, împodobit cu basoreliefuri şi cai, pe mâna unor călugări, să-l topească şi să facă nişte clopote; s-a ajuns la acest subiect pornin- duse de la distrugerea unei cascade de la Marly, ale cărei plăci de marmură împodobesc acum biserica SaintSulpice. Eu unul am vorbit puţin. Ascultam şi visam, între orele opt şi nouă, am sosit la poarta prietenului nostru. M-am odihnit la el până la zece.

Am dormit de oboseală şi de tristeţe. Da, draga mea, de tristeţe. Prevăd un viitor dureros. Sufletul mamei dumitale este pecetluit cu cele şapte peceţi ale Apocalipsului Pe fruntea ei scrie: mister. Am văzut doi sfincşi la Marly şi mi-am adus aminte de dânsa. Ne-a promis şi şi-a promis ei însăşi mai mult decât îi stă în putere să respecte. Mă consolez msă şi trăiesc datorită certitudinii că nimic nu va despărţi vreodată sufletele noastre. Acest lucru s-a spus, s-a scris, s-a jurat atât de des încât fie ca măcar odată să se şi înfăptuiască, iar de nu, Sophie, nu va fi din vina mea.

Domnul de Saint-Lambert 7 ne invită, pe baron şi pe mine, la Epinay, să petrecem câtva timp alături de Doamna d’Houdetot8; refuz şi bine fac, nu-i aşa? Vai de cel ce caută distracţii! Le va găsi şi se va vindeca de durerea sa, pe când eu vreau să mi-o păstrez până în clipa când toate se sfârşesc. Mi-e teamă să vin să te văd; şi totuşi va trebui s-o fac şi pe asta; soarta îşi bate joc de noi de parcă ar fi

nevoie de toată această suferinţă ca legătura noastră să dăinuie. Rămâi cu bine, draga mea. Scrie-mi câteva cuvinte prin Lanau, te rog. Apropo, păstrează bunăvoinţa surorii dumitale 9 şi nu-i vorbi despre noi doi decât atunci când nu-ţi vei mai putea înăbuşi sentimentele, sau când ea te va provoca. Până şi cei mai apropiaţi prieteni sunt incapabili să acorde prea multă importanţă problemelor noastre. Numai durerea te învaţă să asculţi şi să-i compătimeşti pe îndrăgostiţi. Ea încă n-a învăţat; bine ar fi nici să nu înveţe vreodată! Sărut inelul pe care l-ai purtat.

II

2 iunie 1759 10 Sâmbătă dimineaţa

Iată, duioasa şi statornica mea prietenă, lucrarea marelui sofistil. N-am citit-o, sufletul nu-mi este încă îndeajuns de senin ca s-o judec în mod imparţial. Mai bine întârzie săvârşirea unei anumite acţiuni, decât să te grăbeşti să comiţi o nedreptate. Nu te încrede prea mult în propria dumitale inimă şi teme-te ca nu cumva antipatia faţă de om să se extindă şi asupra scriitorului. Citeşte-l ca şi când eu unul n-aş avea niciun motiv să mă plâng de el.

Omul poate, aşadar, să fie elocvent şi sensibil chiar dacă nu are nici principii în materie de onoare, nici sentimente de adevărată prietenie, nici virtute, nici veracitate! şi asta mă supără. Dacă acest om nu are în minte un sistem de depravare gata alcătuit, îi plâng de milă! Iar dacă nu şi-a stabilit anumite noţiuni despre dreptate şi nedreptate, care să-l împace cu urâciunea procedeelor sale, îi plâng din nou de milă! în edificiul moral, totul se leagă. E greu ca un om să scrie fără încetare paradoxuri şi totodată să aibă moravuri simple. Uită-te la dumneata, draga mea Sophie, şi spune-mi de ce eşti atât de sinceră, atât de directă, atât de autentică în tot ceea ce spui? Eşti aşa, pentru că tocmai aceste calităţi constituie baza caracterului dumitale şi-ţi sunt regula fundamentală de comportare. Un om ale cărui gânduri şi vorbe sunt în permanenţă îndreptate spre rău şi care s-ar comporta constant bine ar constitui un fenomen

foarte straniu. O minte dereglată influenţează sufletul, iar dereglarea sufletului influenţează mintea. Să procedăm în aşa fel, draga mea, încât minciuna să nu-şi afle locul în viaţa dumitale. Cu cât te voi stima mai mult, cu atât îmi vei fi mai dragă. Cu cât îţi voi da mai multe dovezi de virtute, cu atât mă vei iubi mai mult. Ce tare m-aş teme de vicii chiar dacă n-aş avea niciun alt judecător decât pe draga mea Sophie.

Am ridicat în inima mea o statuie pe care n-aş vrea niciodată s-o sfărâm. Ce durere i-aş provoca dacă m-aş face vinovat de vreo faptă care să mă înjosească în ochii ei! Nu-i aşa că ai prefera să mă ştii mort decât stăpânit de răutate? Iubeşte-mă, aşadar, mereu, pentru ca mereu să mă tem de vicii. Sprijină-mă în continuare pe calea bunătăţii. Cât e de minunat să strângi în braţe un om de bine! Acesta este gândul care sfinţeşte îmbrăţişările; ce înseamnă mângâierile a doi îndrăgostiţi atunci când nu pot fi modul de exprimare al infinitei stime ce-şi poartă? Câtă micime şi mizerie în îmbrăţişările îndrăgostiţilor de rând! Cât de încântătoare, de înălţătoare şi de puternice sunt ale noastre! Vino, draga mea Sophie, vino. Simt cum îmi arde inima. Înduioşarea aceea, datorită căreia devii şi mai frumoasă, o să-ţi apară pe chip. A şi apărut. Vai! De ce nu eşti lângă mine ca să te bucuri de ea! Ce fericită ai fi dacă m-ai vedea în clipa asta! Cât de mult ţi-ar fi pe plac aceşti ochi potopiţi de lacrimi, această privire, întreaga mea înfăţişare! De ce oare se încăpăţânează lumea să tulbure două fiinţe a căror fericire chiar şi cerul ar privi-o cu bucurie? Lumea nu ştie răul pe care-l face; trebuie s-o iertăm. Nu te voi vedea în dimineaţa asta. Nu-l voi găsi acasă pe Domnul Petit12 şi sunt imobilizat în casă de Domnul Chimene 13. Am stat toată noaptea să-i citesc tragedia şi să-i copiez lui Grimm câteva pasaje. Diseară mă voi duce la Comedia cea nouă, şi tot pentru el o voi face. Ce suflete frumoase avem câteşitrei, dumneata, el şi cu mine! Dacă aş fi lipsit de unul din voi doi, cine t ar putea umple acest gol cumplit? Trebuie să trăiţi amândoi, ca nu cumva

într-o bună zi să ajung vocea care strigă în pustiu. Voi fi undeva la parter, mai în fundul sălii, pe la mijloc; de acolo te vor căuta ochii mei. Mă voi întoarce după interludiu, sau poate înainte, ca să-mi aştern pe hârtie impresiile şi să lucrez pentru prietenul meu.

Mâine la amiază voi fi acolo unde mă aştepţi. Voi fi acolo negreşit. Câte clipe duioase sacrific de dragul mamei dumitale! Am meditat puţin asupra obiecţiilor surorii dumitale. Deci nu mă stimează îndeajuns ca să mă ştie închis în aceeaşi cutie cu dânsa? 14 Nu, nu este asta, draga mea Sophie. Se teme poate că într-o zi când vei fi, sau când nu vei mai fi, această cutie...? Mama dumitale pune, ’ 7 aşadar, stavilă tuturor lucrurilor duioase şi nevinovate la / care ne gândim? Spune-i15 că cele două portrete pot fi aşe-. Zate aşa cum va dori dânsa...; spune-i că sunt un om bine) intenţionat, că nimic nu mă va face să mă schimb faţă de dumneata...; spune-i că mi-am dobândit cea mai mare consideraţie în memoria oamenilor...; spune-i că am ajuns j la vârsta când nu-ţi mai modifici caracterul...; spune-i cât j de măgulit aş fi, cât de fericită ai fi, să ne ai alături, să ne (simţi, să ne priveşti rând pe rând, pe dânsa şi pe mine, pe mine, şi pe dânsa... Poart-o cu gândul la clipa când vă veţi despărţi; dânsa întorcându-se la Châlons, 16 dumneata la Paris... Dacă refuză să-ţi dea portretul său, înseamnă că se detaşează de al dumitale... Doamnă, cântăriţi bine totul şi nu vă întristaţi sora. Urmaţi impulsul inimii dumneavoastră; totdeauna vă va îndruma spre bine. Îmi place ca oamenii să aibă concepţii delicate. Îmi place de asemenea ca uneori oamenii să le neglijeze... Este de ajuns să poţi spune cândva: la asta mă gândisem şi eu... Ce ciudat că tocmai un om gelos vorbeşte astfel şi insistă... Sunt oare dezamăgit? Nu ştiu... Simt doar că doresc nespus un lucru care, dacă s-ar fi făcut fără consimţământul meu, m-ar fi întristat. M-ar fi întristat grozav şi-l doresc grozav; şi este un gest de bunăvoinţă pentru care i-aş fi extrem de recunoscător Doamnei Le Gendre, deoarece ar fi un mod de a-ţi face plăcere şi l-ai prefera tuturor celorlalte... Dacă sora

dumitale se hotărăşte să ne satisfacă dorinţa, şi dacă astfel ne vei avea pe amândoi, bagă de seamă, Sophie, nu te uita la dânsa cu mai multă duioşie decât la mine. Şi nici să n-o săruţi mai des. Dacă faci cumva una ca asta, aflu, să ştii. Rămâi cu bine, prietenă, pe mâine. Ce seară frumoasă am petrecut ieri! Erai foarte emoţionată, foarte tandră; şi Domnişoara Boileau 17 era spirituală ca un înger. Era fericită de fericirea dumitale şi de a mea. Ceea ce dovedeşte că are un suflet frumos.

15 iunie 1759 18

Iată scrisoarea lui Grimm. Am recitit-o înainte de a ţi-o trimite. Închipuie-ţi ce va resimţi când va afla că acela care~i spunea acum câteva luni, sărutându-l: „Asta e pentru fiul meu, asta e pentru fiica mea, asta pentru nepoţica mea”, nu mai este, 9. S-a stins în braţele a doi dintre copiii săi, fără dureri, fără agonie şi fără zbucium. Tatăl meu nu era dintre oamenii pe care să-i uiţi odată ce i-ai cunoscut. Grimm îşi va aduce aminte de el şi-l va plânge.

Vei îndulci durerea ce nu mă va mai părăsi, ce nu m-a părăsit nici când mă aflam alături de dumneata; emoţia şi melancolia izvorâte din această durere se vor contopi cu sentimentele de duioşie şi plăcere pe care mi le dăruieşti, iar din contopirea unor atari sentimente va lua naştere o stare de pace deplină. O, dacă ar putea deveni starea obişnuită! la urma urmei trebuie doar să rămân un îndrăgostit credincios şi un fiu credincios, un om foarte recunoscător şi foarte afectuos şi cred că am aceste calităţi. Nu ne-ar mai fi dat să resimţim acea bucurie zgomotoasă de odinioară. Sufletul nu mi s-ar mai descătuşa decât din când în când; dar unda de veselie ce s-ar strecura din inima mea, asemenea unei raze de soare ce se pogoară din cer într-e zi mohorâtă şi înnegurată, va fi cu atât mai strălucitoare şi mai binevenită. Efectul tristeţii noastre asupra celorlalţi e foarte ciudat. N-ai observat uneori, la ţară, tăcerea bruscă a păsărilor atunci când, din întâmplare, într-o zi senină, un nor se aşterne peste locul ce răsuna de ciripitul lor? O haină de doliu în societate este ca norul ce

provoacă, ori de câte ori trece, tăcerea momentană a păsărelelor. Cum s-a risipit norul, cântecul reînvie,

Cum te simţi astăzi? Ai dormit bine? Ţi se întâmplă uneori să dormi cu braţele deschise, aşa ca mine? Ce duioasă îţi era privirea ieri! Ce duioasă îţi este de câtăva vreme! Ah, Sophie, nu mă iubeai îndeajuns, dacă astăzi mă iubeşti mai mult... Dacă mi-ai scris câteva rânduri, am să ştiu cuiî «s-a desfăşurat seara de ieri, după plecarea mea... Citeşte, te rog, povestea acestui abate de Prades20.

Ce ticălos!... din păcate sunt mulţi ca el... La revedere, ’ duioasa mea prietenă. Te sărut. Te sărut bine, nu-i aşa?

Şi totdeauna îmi face aceeaşi plăcere... totdeauna. Nu ne vor crede; şi asta în pofida tuturor proverbelor; chiar (dacă-s de la Solomon cetire! Omul acela avea prea multe / femei ca să înţeleagă ce se petrece în sufletul unui om L cumsecade, care nu stimează, şi nu iubeşte decât una / singură.

V

10 iulie 1759 21

Scriu pe întuneric. Am venit. Voiam să-ţi sărut mâna şi să plec. Mă voi întoarce acasă fără această răsplată. Dar nu voi fi îndeajuns de răsplătit dacă-mi va fi fost îngăduit să-ţi arăt cât te iubesc? E ora nouă. Îţi scriu că te iubesc, cel puţin asta vreau să-ţi scriu dar nu ştiu dacă pana îmi îndeplineşte dorinţa. Oare n-ai să vii ca să ţi-o pot spune şi apoi să fug?

Rămâi cu bine, draga mea Sophie, noapte bună. Nu-ţi spune inima că sunt aici? E prima dată când scriu pe întuneric. Această situaţie ar trebui să-mi inspire gânduri foarte duioase. Nu am decât unul singur, şi anume, că nu pot pleca de aici. Speranţa să te văd o clipă mă ţine în loc şi-ţi tot vorbesc fără să ştiu măcar dacă alcătuiesc cuvinte. Pretutindeni unde vei vedea spaţii libere, citeşte: te iubesc.

VI

25 iulie 1759 32

Nu pot să plec de aici, până nu-ţi scriu câteva rânduri. Deci, draga mea prietenă, contezi cu adevărat pe mine?

Fericirea, viaţa dumitale sunt deci legate de durata afec-i ţiunii mele! Nu te teme, scumpa mea Sophie. Va dura / şi vei trăi, ba mai mult, vei trăi fericită. Nu am săvârşit/' încă nelegiuirea şi nici nu o voi săvârşi; sunt totul pentru \ dumneata, eşti totul pentru mine; vom înfrunta împreună încercările pe care soarta va voi să ni le scoată în calo.. Mă vei ajuta să le îndur mai uşor pe ale mele, eu te voi / ajuta să le înduri pe ale dumitale. Dacă aş putea să te/ văd întotdeauna aşa cum eşti de câteva luni încoace! Tre-V buie să admiţi că eu unul nu m-am schimbat, sunt la fel \ ca în prima zi: în această privinţă nu am niciun merit,) meritul este al dumitale. Dovada unor calităţi reale este/ tocmai faptul că pe zi ce trece se evidenţiază tot mai mult. / în privinţa statorniciei mele, bizuie-te pe calităţile dumi-l tale şi pe discernământul meu. Nicicând n-a existat pasiune) mai justificată din punct de vedere raţional decât a mea: Nu-i aşa. Draga mea Sophie, că eşti întru totul demnă de a fi iubită? Priveşte-te, din lăuntru. Analizează-te, dă-ţi seama în ce măsură eşti demnă de dragostea mea şi află astfel cât te iubesc. Aceasta este măsura invariabilă a sentimentelor mele.

Noapte bună, draga mea Sophie, plec pătruns de cea mai. Duioasă şi pură bucurie ce-i poate fi hărăzită unui om. Sunt iubit de cea mai demnă dintre femei. Sunt la picioarele ei, acesta îmi este locul şi i le sărut.

Langres, 31 iulie 1759 23

N-au trecut decât patru zile de când sunt aici şi mi se pare că au trecut patru ani. Timpul parcă stă pe loc. Mă plictisesc. Am să-ţi povestesc câte ceva despre problemele noastre de familie, de vreme ce mi-ai îngăduit-o. În primul rând, e imposibil să-ţi imaginezi trei fiinţe înzestrate cu caractere mai diferite decât sora mea, fratele meu şi cu mine. Surioara e vioaie, activă, veselă, hotărâtă; se ofensează uşor, îşi revine greu, n-o preocupă nici prezentul, nici viitorul, nu se lasă impresionată nici de lucruri, nici de oameni; liberă în acţiuni, şi mai liberă în vorbe; e un fel de Diogene feminin. Sunt singurul bărbat pe care l-a iubit

vreodată; de aceea mă şi iubeşte atât de mult. Bucuriile mele o încântă. Suferinţa mea ar ucide-o. Aba- ele s-a născut sensibil şi senin. Ar fi avut haz; religia *1* nsă l-a transformat într-un om fricos şi bântuit de scrupule nejustificate. E trist, taciturn, neîncrezător şi chiţibuşar. Parcă ar avea mereu la el o riglă incomodă cu care măsoară conduita celorlalţi şi pe a lui proprie. E supărător şi supărat. E un soi de Heraclit creştin, gata în permanenţă să deplângă nebunia semenilor săi. Vorbeşte puţin, ascultă mult: e rareori satisfăcut.

Blând, tolerant, poate excesiv de indulgent, mi se pare că sunt o medie destul de echilibrată a celorlalţi doi. Sunt ca o unsoare care împiedică aceste două piese dure ale mecanismului să scârţâie prea tare atunci când vin în contact. Cine însă le va modera ciocnirile când nu voi mai fi eu? Grija aceasta mă chinuie. Mi-e teamă să-i apropii pe unul de celălalt, căci în ziua când s-ar despărţi ar face-o într-un mod foarte spectaculos. Avem în comun două. Calităţi; suntem dezinteresaţi şi avem simţul dreptăţii. Slavă Domnului, totul se va termina repede şi bine, fără să trebuiască să mă amestec. Tata ne-a lăsat contracte în valoare de treizeci de mii de franci, patruzeci de mii de kilograme de grâu, reprezentând patruzeci de mii de franci, o casă în oraş, două căsuţe frumoase la ţară, vii, mărfuri, câteva poliţe şi mobilă corespunzătoare cu situaţia unui om ca el. Fratele şi sora mea vor fi avantajaţi şi mă bucur. Să pună stăpânire pe tot ceea ce vor dori şi să mă lase să plec. De ce oare înainte mă acomodam atât de / bine cu viaţa de aici şi astăzi nu mai pot s-o suport? Pen- j tru că, draga mea Sophie, atunci nu iubeam şi acum iubesc.

Lucrurile în sine nu înseamnă nimic. Nu au nici dulceaţă, nici amărăciune reală. Ceea ce le face aşa cum sunt, este sufletul nostru; şi al meu le dispreţuieşte. Tot ce mă înconjoară mă oboseşte, mă întristează şi-mi displace. Să mi se promită însă că prietena mea va veni aici; numai să apară, şi brusc, totul va străluci datorită prezenţei sale. Exact în măsura în care obiectele s-au schimbat pentru

mine, nici eu nu mai sunt acelaşi faţă de ele. Lumea mă găseşte schimbat, sunt serios, obosit, visător, neatent, distrat. Nicio fiinţă nu-mi captează atenţia; niciun cuvânt nu mă interesează; sunt stăpânit de indiferenţă, şi de un dispreţ atotcuprinzător. Totuşi oamenii au pretenţii şi aici, ca oriunde, şi-mi dau seama că pretutindeni las în urma mea tainice jigniri. Cu cât mă stimează mai mult, cu atât suferă mai rău de pe urma inadvertenţelor mele; iar eu mă minunez de prostia celor ce se acuză sau se felicită de buna sau proasta noastră dispoziţie; se mândresc că au provocat nişte stări sufleteşti, când de fapt nu au avut niciun amestec. Dacă aş îndrăzni să-i lămuresc, le-aş spune: Mi-aţi place cu toţii dacă aş avea-o aici pe draga mea Sophie, deşi v-ar pune într-o situaţie de inferioritate. Comparaţia pe care aş stabili-o între voi şi ea nu v-ar avantaja, dar aş fi fericit, şi un om fericit este indulgent. Vino, aşadar, să mă împaci cu acest oraş. Nu se poate însă. Trebuie să-l urăsc până în clipa când voi scăpa de el şi mă voi întoarce lâng'ă dumneata. Simt dinainte că acest gând îmi va înfrumuseţa ultimele clipe petrecute aici.

nâi cu bine, res- *f* Sophie. Uită-te

Ţi-am primit amândouă scrisorile deodată. Resimt întocmai tot ceea ce-mi descrii: am plătit tribut apei şi aerului acestui ţinut; poate că-mi va fi cu atât mai bine. Nu-i aşa că Domnului Desmarets trebuie să-i adresez scrisorile către lsle? *v'* Mă voi întoarce deci cu mama dumitale! Mă aşteptam la una ca asta. Nu prin Roger speram eu să primesc vreo scrisoare de la dumneata; am căutat totuşi în pachetul mamei dumitale şi în cutiile din caleaşcă şi m-am mirat că nu am găsit nimic. Grimm ştie că sunt aici: de ce nu mi-o fi scris? Mă neglijează. Draga mea prietenă, repară-i greşeala. Vorbeşte-mi despre dumneata. Vorbeşte-mi despre scumpa dumitale soră. Dacă ţi se întâmplă cumva, în lipsa mea, să te întorci uneori la castel25, ia-mă şi pe mine. La rândul meu, visez şi eu la diverse moduri de perfecţionare a acestuia şi am ajuns la concluzia că am avea nevoie acolo de cineva care să fie confidentul tuturor

şi să joace rolul de conciliator comun. Ce părere ai? Dacă mă gândesc bine, aş prefera ca această funcţie să-i fie încredinţată unei femei, mai degrabă decât unui bărbat. Rămii cu bine, buna, duioasa mea prietenă. Te îmbrăţişez şi-ţi repet toate jurămintele pe care ţi le-am făcut. Martoră să-mi fii dumneata, soră dragă 26. Dacă s-ar întâmpla vreodată să n-o fac fericită, urăşte-mă, dispreţuieşte-mă, urăşte, dispreţuieşte toţi bărbaţii. Sophie, te iubesc nespus iar pe sora dumitale o stimez precum te iubesc. Când oare voi fi iar lângă amândouă? Curând, curând.

P.S. Aminteşte Domnului de Prysie27, abatelui 2®, Domnului Gaschon, dacă mai este pe acolo, de mine, şi prezintă-i Domnişoarei Boileau respectele mele. Vei continua oare să fii atât de inumană încât să nu-mi spui nimic despre fetiţă? 29 Parcă o văd. O văd şi pe mamă, şi această imagine mă emoţionează profund.

De când am venit, m-am întâlnit cu toţi arendaşii Tatălui meu şi n-a fost unul căruia să nu-i dea lacrimile. Cât îl regretă toţi pe omul acesta!

Sora mea ţi-ar plăcea mult. Este fiinţa cea mai deosebită şi cu cea mai originală personalitate din câte cunosc; e bunătatea personificată, dar întru-un mod foarte special. Ar putea fi menajeră la castel. Nu vreau însă nici picior de capelan pe acolo.

Rămâi cu bine, draga mea Sophie. Ră pectabilă şi demnă soră a dragei mele într-o parte şi întinde-mi mâna.

XI

Langres, 11 august 175’J:’° Sâmbătă

Iată cum am statornicit pacea în familie. Mi s-a părut că sora mea e cam obosită de pe urma administrării averii şi că şi-a făurit anumite principii de economie, care nu coincid cu ale abatelui. Abatele vrea să trăiască bine, sora lui vrea să tezaurizeze. Abatelui îi plac musafirii şi mâncarea aleasă. Surioara se simte bine cu un mic număr de oameni şi vrea să-şi respecte obrazul la momentul potrivit, dar fără risipă. Abatele, în cursul deplasărilor sale cu caracter ecleziastic, a făcut cunoştinţă cu tot soiul de oameni care se vor purta cu

el aşa cum s-a purtat şi el cu ei. Surioara presimte că locuinţa ei -va deveni un fel de han; se teme că va trebui să îndure povara grijilor gospodăreşti, că-şi va pierde liniştea, că-şi va irosi veniturile şi că va vedea în preajma ei, tot anul, numai figuri necunoscute şi neplăcute. E o adevărată încântare s-o auzi făcind portretul acestor oameni pe care nu i-a văzut niciodată altfel decât cu ochii minţii şi redând conversaţiile lor aşa cum i se năzare ei. O latură a caracterului ei constă tocmai în faptul că e veselă atunci când bombăne şi ca te face să râzi când se supără. După ce ţi-a zis-o şi ai râs, crede că a dobândit câştig de cauză şi e mulţumită.

Cum am procedat? Mai întâi l-am convins pe abate că gelozia lui este neîntemeiată, căci nici nu ştiu de unde i se trage impresia că mi-e mai dragă sora noastră. M-am străduit să-l fac să înţeleagă că şi dacă l-aş iubi de o sută di ori mai mult decât ar putea el s-o presupună, tot ar exista ceva ce aş iubi mai mult, şi anume, dreptatea. I-am menajat susceptibilitatea. Am prevăzut şi am evitat tot ceea ce ar fi putut să-l jignească. I-am liniştit sufletul, apoi am acţionat. Surioara are o prietenă strâmtorată. Am convins-o că e bine s-o invite la ea; abatele a fost de acord; cucoana s-a şi instalat; ea se ocupă acum de gospodărie şi Surioara nu mai are alte obligaţii în afara celor pe cart vrea să şi le asume. Toată afacerea îi costă doar internatul unei nepoate care locuia la această prietenă şi căreia a trebuit să i se găsească un loc cuviincios şi sigur. Cât poate costa aşa ceva? Mai nimic. A fost nevoie să stabilim cheltuielile comune în aşa fel încât abatele să cheltuiască după placul inimii, sora lui să pună bani de-o parte cât pofteşte şi niciunul dintre ei să nu pară că-l împovărează pe celălalt. I-am propus abatelui să accepte o pensie de la sora sa. Au fost de acord amândoi. Am fixat pensia şi totul s-a aranjat. Ne-am hotărât să vindem una din cele trei case pe care le aveam. Rămânem cu una în oraş şi alta la ţară: ei o vor ocupa pe cea de la oraş. Le va aparţine şi-mi vor rambursa o treime din valoarea ei. Cea de la ţară va rămâne în

stăpânirea comună a celor trei copii. Va fi pivniţa ce adăposteşte roadele viilor noastre şi hambarul recoltelor noastre. Restul s-a împărţit în trei loturi. Mi l-au oferit pe cel dintâi, fără îndoială cel mai avantajos. Nu sunt interesat, dar îmi place să se procedeze corect şi nu pot să-ţi spun cât m-a emoţionat gestul lor. Celelalte două loturi le-au tras la sorţi între ei. În rest, aceste împărţeli, mai degrabă simulate decât reale, nu sunt altceva decât nişte precauţii rezonabile împotriva unor viitoare inconveniente. Vom continua să ne încasăm veniturile în comun. Fratele şi sora mea vor administra averea şi în fiecare an îmi vor trimite porţia mea, mare sau mică, după cum anul va fi fost bun sau rău. Vom fi solidari unii cu alţii în faţa evenimentelor. Grindina ne va lovi în mod egal; vom prospera sau vom suferi împreună. Bunurile noastre sunt separate, fiecare şi-l are pe al său, ne-am asociat însă împotriva evenimentelor. Dragă tată! dacă sufletul dumitale s-ar afla în preajma copiilor, ce mulţumit ar fi de ei! Toate problemele s-au rezolvat într-un sfert de oră şi într-un mod atât de blând, atât de liniştit, atât de corect, încât aţi fi plâns de bucurie, amândouă Nici n-am vrut să aud pomenindu-se de mobilă. Surioara mea şi abatele şi-o vor împărţi. Bănuiesc însă că mi-au mărit corespunzător partea. Totul e în ordine atât în ceea ce mă priveşte cât şi în ceea ce-i priveşte pe ei. Am vân- dut lucrurile inutile; am onorat câţiva creditori; pe alţii îi vom onora în curând. Am încasat nişte rente; avem o pungă comună care se umple pe zi ce trece; când va cuprinde tot ceea ce ni se cuvine, o vom deschide şi ne vom împărţi banii după ce vom îndeplini ultimele dorinţe ale tatălui meu. Mai sunt o mulţime de detalii mărunte, rezolvate în acelaşi spirit şi pe care ţi le-aş povesti dacă le-aş avea perfect în minte; te-ar interesa pentru că mă iubeşti. Tocmai mi s-a adus actul de partaj. A fost întocmit de către un om de onoare. Îl vom transcrie, îl vom semna, ne vom îmbrăţişa şi ne vom lua rămas bun.

încă de pe acum mă tem de acest moment. Fratele şi sora mea se tem şi ei. Fusese fixat pentru luni, mi-au mai

cerut însă câteva zile; cum să-i refuz? Poate că nu mă vor mai vedea multă vreme. Numai de m-ar ierta mama dumitale de această amânare! Trag nădejde că da. Abatele voia să mă ducă la el, la mănăstire. Un prieten care locuieşte în fundul unei păduri s-a smuls de acolo ca să mă vadă. Îi promisesem o vizită. Abatelui i-a trecut pofta, iar eu nu-mi voi respecta promisiunea faţă de prie- tenul meu. Regret fie şi o zi ce mă ţine departe de dumneata. Regret de asemenea scrisoarea aceea care acum mă aşteaptă la lsle; se află în mâinile mamei dumitale care o va păstra prea multă vreme. Mă tem de clipa când o să mi-o înmâneze. Cum o să mi-o ofere? Cum o s-o primesc? Vom fi tulburaţi amândoi. Dânsa îmi va vedea tulburarea; eu am s-o ghicesc pe a dânsei; vom tăcea sau dacă vom vorbi, presimt că mă voi bâlbâi, şi nu-mi place să mă bâlbâi. Şi-ţi închipui că aş avea curajul să cer pană şi cerneală ca să-ţi scriu? Bine mă mai cunoşti!

Locuitorii acestei regiuni au mult haz, sunt foarte vioi şi nestatornici ca morile de vânt. Aceste caracteristici provin, cred, din vicisitudinile climei de aici, care trece, în decurs. De douăzeci şi patru de ore, de la frig la cald, de la calm la furtună, de la senin la ploaie. E imposibil ca efectele acestor schimbări să nu se exercite asupra lor şi ca sufletele să le fie mai multă vreme în aceeaşi dispoziţie. Se deprind astfel, din cea mai fragedă vârstă, să se schimbe după cum bate vântul. Pe umerii unui locuitor din Langres, capul e cam ca o morişcă pe vârful unei clopotniţe. Niciodată nu stă locului într-un punct anume, iar dacă se întoarce de unde a pornit, nu zăboveşte mult. Sunt sur- . Prinzător de sprinteni în mişcări şi în gândire, dar vorbesc tărăgănat. În tot oraşul poate că doar sora mea are o pronunţie rapidă. E o excepţie a cărei cauză îmi scapă. Sigur că auzind-o, ai crede că e o străină. Se cunoaşte că şi eu sunt de aici, numai că şederea în capitală şi o muncă asiduă m-au mai corectat puţin. Sunt constant în / ceea ce priveşte gusturile. Ce mi-a plăcut o dată îmi place / totdeauna, pentru că opţiunea mea este motivată. Fie că\

urăsc, fie că iubesc, ştiu clar de ce. E drept că în mod spon1 tan am tendinţa să neglijez defectele iar calităţile oame- \ nilor să mă entuziasmeze. Sunt mai impresionat de farme- \ cui virtuţii decât de hidoşenia viciului. Mă depărtez pe *nesimţite* de cei răi şi mă îndrept către. Cei buni. Dacă / într-o lucrare, într-un caracter, într-un tablou, într-o sta-/ tuie, există ceva frumos, acolo mi se opresc ochii; numai asta văd; numai de asta îmi aduc aminte; restul, îl uit aproape complet. Ce se întâmplă cu mine când totul este frumos? O ştiţi prea bine, dumneata, draga mea Sophie, ’ sora dumitale şi prietenul meu. Un ansamblu e frumos atunci când este unitar; în acest sens Cromwell este frumos, şi Scipio la fel, şi Medeea, şi Cezar, şi Brutus. Uite, mi-a scăpat o frântură de filosofie. Va constitui tema uneia dintre conversaţiile noastre pe bancă31, la Palais-Royal. Rămâi cu bine, prietena mea. De azi în opt zile sper că voi fi şi eu acolo; nu-ţi voi şerie că te iubesc. Ţi-o voi spune, personal. Ţi-o voi jura. Ţi-o voi dovedi şi vei fi fericită, ’ şi eu voi fi la fel; oare draga surioară nu va fi şi ea fericită? *J*

XII

Langres, 14 august 1759 31

Mai am de petrecut aici două nopţi. Joi dimineaţa. În zori, voi părăsi această casă, unde, într-un răstimp destul de scurt, am resimţit multe şi felurite senzaţii. Închipu- ie-ţi că am stat tot timpul la masă în faţa portretului tatălui meu, cam prost pictat, dar executat abia cu câţiva ani în urmă şi deci, semănând destul de bine; ne-am petrecut zile în şir citind hârtii scrise de mâna lui, şi în aceste ceasuri din urmă umplem cufere cu haine pe care le-a folosit el şi pe care s-ar putea să le folosesc şi eu. Toate aceste raporturi ce leagă oamenii între ei într-un mod atât de duios generează uneori clipe foarte dureroase. Foarte dureroase! Greşesc, mă aflu acum într-o stare de melancolie pe care n-aş da-o pe toate bucuriile zgomotoase din lume. Mă sprijin pe patul unde a zăcut un an şi trei luni. Sora mea se scula de câte zece ori pe noapte ca să-i aducă cearşafuri calde şi să păstreze pâlpâirea de viaţă care începea să se stingă în

mădularele lui. Trebuia să străbată un coridor lung ca să ajungă în această firidă unde tata se refugiase după moartea soţiei sale. Patul lor stătuse gol vreme de unsprezece ani. Ca să-i fie mai uşor fiicei sale să-l îngrijească fără încetare, şi-a călcat pe inimă şi s-a întors în patul aceia. Când s-a suit în el, a zis: „Aici mă simt mai bine, dar aici am să mor”. Se înşela: a murit sau mai degrabă l-a cuprins somnul de veci într-un fotoliu, înconjurat de fiul său, de fiica sa şi de câţiva prieteni. A plecat din mijlocul lor fără să-şi fi dat cineva seama.

Actul de partaj s-a semnat ieri. Lucrurile s-au petrecut aşa cum ţi-am spus. Eu am semnat primul. I-am întins pana fratelui meu, care i-a dat-o surorii noastre. Eram numai noi trei de faţă. După ce am semnat, le-am arătat cât am fost de mişcat de felul cum au procedat. Abia puteam să vorbesc, plângeam în hohote. I-am întrebat apoi dacă sunt mulţumiţi de mine. Nu mi-au răspuns, dar m-au îmbrăţişat amândoi. Ne era inima foarte strânsă la toţi trei. Sper că se vor iubi între ei. Despărţirea noastră, care se apropie, va fi dureroasă. Pe măsură ce mă voi apropia de lsle, un alt sentiment va lua locul durerii, şi apoi altul, pe măsură ce mă voi apropia de Châlons, şi apoi încă unul, pe măsură ce voi înainta spre Paris. Înainte de a mă afla în braţele dumitale, voi fi văzut casa unde’ a locuit femeia pe care o iubesc cel mai mult pe lumea asta şi femeia pe care o stimez pe cât o iubesc pe cea dintâi; şi aceste două femei sunt două surori. Rămâi cu bine, draga mea Sophie, rămâi cvi bine, dragă soră; nu îndrăznesc să sper că mă aştepţi cu aceeaşi nerăbdare cu care eu doresc să ajung până la dumneata. Rămâi cu bine, rămâi cu bine. Dacă m-aş întoarce în ajun de Sfântul Ludovic 33, acest buchet ar valora cât oricare altul, nu-i aşa, prietena mea dragă?

Tot la Langres: azi 14 august 1759

XIII

Guemont, lângă Vignory 17 august 1759 34

Prea fericit ţinut unde nu există altă pană şi nici altă cerneală sau hârtie în afară de cele ce-i trebuie parohului

ca să înscrie copiii ce se nasc pe aici! Sunt la douăsprezece leghe de Langres, într-un sat unde datorez bunăvoinţei preotului plăcerea de a vorbi cu Sophie. Nicicând poate nu s-a aflat aici un îndrăgostit; sau cel puţin unul atât de duios ca mine. Această faţă bisericească mi-a împrumutat singura pană pe care o avea; mă crede ocupat cu cine ştie ce probleme importante; şi de fapt, nu are dreptate? Ce problemă mai importantă aş putea avea decât să-ţi. Spun că zbor către dumneata cu o bucurie a cărei frenezie nu se compară decât cu cea a durerii mele când am fost nevoit să te părăsesc? Aşadar te voi vedea! Să-ţi mai spun ceva despre acest paroh cu a cărui pană îţi scriu că te iubesc la nebunie; pana aceasta a mâzgălit predicile în care preotul îi osândea pe idioţii ăia amărâţi ai săi, fiindcă şi-au ascultat inima a cărei predică era mai justă ca a lui.

La cinci dimineaţa, m-am smuls din braţele. Surioarei. Cât ne-am sărutat! Cât a plâns! Cât am plâns şi eu! 0 iubesc foarte mult şi cred într-adevăr că nu mă iubeşti mai mult decât mă iubeşte ea. Abatele a asistat la această scenă şi era emoţionat, tam dat în grijă fericirea dragei noastre surori şi ei fericirea fratelui nostru. Ea îşi va îndeplini desigur această misiune. M-am oferit să arbitrez micile lor neînţelegeri, dacă se vor ivi cumva, iar abatele, spunându-mi că este îndreptăţit să conteze mai mult pe echitatea decât pe afecţiunea mea, a acceptat. A greşit când mi-a zis una ca asta, căci, realmente, nu există om din tagma lui pe care să-l stimez mai mult decât pe el. E o fire sensibilă, dar e drept că şi-o reproşează; e un om cinstit, dar dur. Ar fi- fost un prieten bun, un frate bun, dacă Hristos nu i-ar fi poruncit să calce în picioare toate acesta deşertăciuni. Fratele meu este un creştin bun ce-mi dovedeşte clipă de clipă că e preferabil să fii un om bun şi că ceea ce ei numesc perfecţiunea evanghelică nu-i altceva decât arta funestă de a zădărnici pornirile fireşti care poate ar fi fost la fel de puternice la el ca şi la mine. Ce bine-mi pare! E încă devreme şi voi avea timp să stau de vorbă cu dumneata pe îndelete. Câte n-am să-ţi povestesc în timp ce

gazdele mele atât de cumsecade îmi pregătesc fără multe fasoane o tocăniţă de pui pe care am s-o mănânc cu poftă! Oameni buni, nu vă grăbiţi aşa; mi-e o foame de lup, dar decât să mănânc, prefer să stau de vorbă cu draga mea Sophie. Ce mai face ea? Ce mai zice? La ce se gândeşte? Unde crede că sunt? Oriunde ar presupune că mă aflu pe acest pământ, mă iubeşte.

Reuşisem să-l apropii pe frate de sora sa. Mă felicitam pentru acest succes. Mă bucuram. Pluteam toţi trei în fericire, când o nimica toată a fost gata să ducă totul de râpă. Ieri, mai degrabă aseară, soseşte abatele; vede cuferele pregătite; pretinde că nici măcar n-am catadicsit să-mi anunţ plecarea; că a fost un aranjament între Surioară şi mine; că pe el îl neglijăm; că ne ascundem de el; că nu-i spunem nimic; că nu-l iubim; că-şi dă seama de toate astea chiar şi în cele mai neînsemnate împrejurări; şi pe urmă ne pomenim că-l apucă disperarea, că se sufocă, nu mai poate nici să bea, nici să mănânce, nici să vorbească; şi uite aşa, mă văd nevoit să-l iau de mână, să-l sărut, să-i exprim tpt ceea ce simt şi poate chiar mai mult decât simt. Îmi era milă de el şi mă înfioram gândin- du-mă la soarta Surioarei, care-mi spunea: „Uite, asta-i viaţa ’pe care mi-o pregăteşte; zi de zi va trebui să-mi întorc mintea pe dos ca să i-o îndrept pe a lui”.

Aceste vorbe şi alte câteva de acelaşi soi, căci la aşa ceva se pricepe de minune, stârnesc din nou furtuna ce abia începuse să se mai potolească; şi filosoful dă din colţ în colţ, înnebunit între doi oameni care aci se tocmesc şi cad la învoială, aci se retrag unul într-o parte, altul în cealaltă, spre uimirea slujitorilor care serviseră cina şi acum se uitau stingheriţi la cei trei oameni, ce tăceau cu înverşunare, fiecare la distanţă respectabilă de celălalt şi de masă; unul, adică eu, sprijinindu-şi cu amărăciune capul în mâini; altul, adică sora mea, întinsă în fotoliu ca cineva gata să aţipească; cel de al treilea, foindu-se pe scaun şi căutându-şi zadarnic o poziţie confortabilă.

Totuşi, după ce i-am expediat pe slujitori, am luat cu-

vântul; le-am adus aminte ce şi-au jurat pe trupul neînsufleţit al tatălui lor; i-am implorat, de dragul şi de mila mea, să pună capăt unei situaţii ce-mi sfâşie inima; am luat-o de mână pe Surioară: „Nu şi nu, frate; omul ăsta a fost, este şi va fi toată viaţa nesociabil; mă duc să mă culc – Nu draga mea, n-ai să mă laşi în halul ăsta de tristeţe – Nu ştiu cu cine o fi trăit omul ăsta de vede numai comploturi în jurul lui – Las-o să zică. Vezi bine că şi dacă o să ne îmbrăţişăm, de iubit n-o să mă iubească mai mult”.

între timp, am tras-o după mine pe Surioară —care mai se lăsa, mai se împotrivea. Am ajuns în sfârşit până la preot şi i-am împăcat. Am luat o gustare rece în timpul căreia le-am ţinut, fiecăruia în parte, o frumuseţe de predică. Eram emoţionat. Nu mai ştiu ce le-am spus; rezultatul a fost totuşi că şi-au întins mâna peste masă, şi-au strâns-o cu lacrimi în ochi şi, după ce şi-au mărturisit sincer greşelile, mi-au cerut iertare şi m-au copleşit cu mângâierile. Nici nu mai era vorba de fraze coerente, ci doar de cuvinte fără şir, de demonstraţii dintre cele mai duioase şi mai expresive.

Abatele s-a sculat cu noaptea în cap. A venit primul la mine în odaie şi mi-a vorbit, când în termeni religioşi, când raţionali, ceea ce’nu e prea rău, demonstrându-mi că dacă omul e pornit, oricât s-ar supraveghea, e imposibil să nu se trădeze în diversele sale acţiuni. Ce să-i răspunzi la una ca asta? Că trăisem prea puţin alături de el; că nu-l cunoşteam la fel de bine ca Surioara şi multe alte baliverne pe care le debitezi ca să nu rămâi dator şi care nu-i păcălesc decât pe cei ce ne iubesc şi au tot interesul să ne creadă. Dar altceva ce să fac? Cât despre Surioară, mulţumită de ea însăşi şi de mine, dormea dusă.

Uite că tocăniţa de pui doarme şi ea; foamea şi ţăranca asta cumsecade, care mi-a gătit, mă zoresc, hai, mănânc repede ca să apuc să continui ceea ce poate nici nu vei putea citi. Dar ce contează! Eu tot îţi voi scrie, exact ca în seara aceea când îţi scriam pe întuneric.

Tocăniţa a fost excelentă şi apa delicioasă. Draga mea Sophie, dacă m-ai fi văzut mâncând! Prost mai sunt! îmi

închipui că eşti atentă la tot ceea ce fac! Aici, bieţii oameni sunt atât de jenaţi că nu au ce să-mi dea ca desert, încât parcă nici nu îndrăznesc să mi-o spună; îşi închipuie probabil că sunt cine ştie ce mare grangur. E drept că am caleaşcă şi cai, dar n-am lachei. Ei n-au de unde să ştie şi totuşi mă respectă.

Apropo, pisicile de la ţară nu îndrăznesc să mănânce din farfui'ie. Sunt tare hoţomance de felul lor: parcă ar fura şi ceea ce li se dă. Mulţi oameni se poartă la fel. Dar unde rămăsesem? Da, ce apă bună! în sănătatea dumitale, Sophie. Îmi daţi voie, doamnă? Da.

în sfârşit, iată şi clipa sfâşietoare a despărţirii. Ne-am luat rămas bun cu multă duioşie. L-am îmbrăţişai pe abate dar pe Surioară am sărutat-o de o sută de ori! Am vorbit cu abatele dar nu i-am spus niciun cuvânt Surioarei. În fond suntem, de felul nostru, oameni foarte reuşiţi; dar e imposibil să găseşti fiinţe cu caractere mai diferite. Ce bine ar fi dacă s-ar iubi unul pe altul aşa cum mă iubesc pe mine! Dacă mi-ar fi putut dărui toată casa, ţi-aş fi adus-o. Avem totuşi în comun o calitate, şi anume, suntem sensibili şi dezinteresaţi. Abatele nu ţine la nimic, asta e sigur; la bani nici vorbă.

Am uitat să-ţi spun că citind scrisorile pe care i le scrisesem tatălui meu, a găsit câteva cuvinte care l-au jignit. Mi le-a reproşat cu multă amărăciune şi asta chiar din primele zile. I-am spus: „Nu mai ştiu ce conţin acele scrisori, ştiu doar că nu este vorba nici de răutate, nici de intenţii rele, dar, dacă fără voia mea ţi-am greşit cu ceva „te rog, frate, să mă ierţi. Surioara trebuie să fie mândră; am auzit-o bombănind: „Ca frate mai mare eşti prea smerit". Această remarcă a dat şi mai mare greutate scuzelor mele.

I-am lăsat foarte mulţumiţi de mine, ca şi de toţi ceilalţi care au avut ceva de a face cu noi în această problemă. Nu există decât o singură cale în privinţa asta. Şi nu pot să-mi ascund bucuria. Ei nu sunt chiar la fel de mulţumiţi unul de celălalt. Draga mea Sophie, dumneata care eşti atât de des

în aceasta situaţie, spune-mi, nu-i aşa că e un sentiment foarte reconfortant? Acum, când sunt departe de ei, mă laudă şi-şi fac în forul lor interior mici reproşuri pentru care mă felicit. În acest moment am impresia că vizitiul meu se îmbată în tovărăşia gazdei, căci vorbesc despre război şi religie. Îi aud strigând: „Cum adică, Dumnezeu şi regele nu sunt stăpânii noştri? Şi atunci de ce se tot vorbeşte iarăşi despre impozite?!” Să se îmbete, că altă mângâiere tot nu au! Ei cu vinul, eu cu dragostea; nu îndrăznesc să-i condamn. Mâine îşi vor ispăşi beţia de azi; a lor va fi trecut şi a mea va dăinui. Dar după cum am pornit~o, nu prea cred că o să închei curând această scrisoare. Dar, cu cât mă vei citi vreme mai îndelungată, cu atât va fi mai bine, *iu-i aşa, draga mea Sophie? Am plecat; am şi ajuns la Chaumont; acum am ajuns la Berthe- net, un sătuc înşirat pe coama unui deal la poalele căruia curge Mama. Ce loc încântător! Am sosit la Vignory.

Draga mea, ce minunăţie este acest Vignory33! Scumpa dumitale soră să nu-mi mai pomenească vreodată de canapelele, de pernuţele ei pufoase, de tapiţeriile şi oglinzile ei, de toate acele reci accesorii ale voluptăţii. Aceste zorzoane artificiale nu se pot compara cu ceea ce am văzut aici! Imaginează-ţi vreo sută de căsuţe risipite pe dealuri, printre lacuri, printre codri uriaşi, pajişti alter- nând cu dealuri, toate străbătute de izvoare, de parcă ar fi fost dinadins făcute de mâna omului pentru bucuria, ochilor. Nu, întru onoarea flăcăilor satului, nu vreau să cred că mai există pe aici vreo fetişcană trecută de paisprezece ani care să mai fie fată mare. Fără îndoială, cum iese din casă, cum e ademenită, căci în aceste unghere răcoroase, tainice, singuratice, învăluite în tăcere, de, ochiul vede, inima’cere. Scumpa mea Sophie, oare nu vei veni niciodată la Vignory? Dar caii zboară, l-am şi lăsat mult n urmă. Am ajuns la Provencheres. Altă încântare. Niciodată n-am făcut un drum atât de frumos. Pentru cai, irumul e prost, urcă şi coboară întruna, dar pentru călător, ? cât se poate de plăcut. Iată-mă la Guemont, de unde cu pana parohului îţi scriu tot ce-

mi trece prin minte. Mâine, devreme, voi fi la Joinville, la amiază, la Saint-Dizier; Je la Saint-Dizier la lsle, dacă s-o putea, în aceeaşi zi, sau sâmbătă de dimineaţă, dacă azi e într-adevăr joi, după cum cred, căci nu ştiu niciodată prea bine în ce zi mă aflu. Te iubesc în toate zilele şi nu le deosebesc decât pe cele, când mă cred mai iubit.

E aproape zece seara. Mi s-a făcut patul, promiţân- du-mi-se cearşafuri curate. Oamenii n-o să mă păcălească. Deci, în curând voi dormi. Noapte bună, draga mea Sophie. Noapte bună, scumpă soră. Dacă mâine e zi de poştă la roinville sau la Saint-Dizier, mâzgălelile mele vor pleca. Mu cred că voi fi rugat să zăbovesc la lsle; lumea36 pare prea grăbită să se întoarcă lângă dumneata. Să dea Dumnezeu să nu se răzgândească! Dacă această dorinţă e reală, întârzierile mele au accentuat-o desigur, dar cine poate şti ceva. Poimâine mă voi afla la cheremul temutei Circe. Ba nu, draga mea Sophie veghează asupra mea, şi cel vegheat de Sophie este în siguranţă. Noapte bună amândurora. Fiindcă veni vorba, tot alături dormiţi? Tare aş vrea s-o ştiu. S-ar putea ca la lsle să mă cuprindă nişte scrupule, care mi s-ar spulbera dacă aş şti-o. Mi s-a năzărit o idee foarte năstruşnică, şi anume, că voi fi găzduit chiar în camera dumitale; ar fi în stare de una ca asta. Parcă mi-ai spus că e o cameră cu parchet, nu-i aşa? Dacă o s-o ţin tot aşa, mă apucă ziua. E ca atunci când sunt lângă dumneata. De câte ori nu m-am sculat de pe scaun şi nu ţi-am spus bună seara la ora nouă şi la douăsprezece eram tot acolo! Cine-i poate înţelege pe îndrăgostiţi? Nu par meniţi nici să fie mereu împreună, dar nici să stea despărţiţi. Veşnic alături s-ar uza, zice-se; despărţiţi suferă prea mult. Şi totuşi noapte bună, de astă dată de-a binelea.

Am ieşit din satul numit Guemont. N-am închis ochii toată noaptea; m-au mâncat de viu nişte gângănii, nu ştiu din care; am scăpat de acolo abia la ora şase, nu mai devreme. Slujitorii îşi cam fac de cap cu mine. Am străbătut patru leghe şi apoi am gustat câte ceva. Pe drum am lăsat Joinville în stânga noastră; aşezarea e cocoţată pe o stâncă

la poalele căreia curge Marna, ceea ce-i conferă mult pitoresc. Râul este un minunat-tovarăş de călătorie; aci îl pierzi, aci îl reîntâlneşti, aci iar îl pierzi; şi de fiecare dată îţi place; călătoreşti între râu pe de-o parte şi între cele mai frumoase costişe pe de alta. Ne-am ospătat şi ne-am refăcut într-un sat numit Lachecourt. M~am destins stând de vorbă cu un bătrân de nouăzeci de ani. Îmi plac copiii şi bătrânii. Pe aceştia din urmă îi socotesc nişte oameni ce au suferit mult, şi-i respect ca pe nişte fiinţe deosebite, faţă de care soarta s-a arătat-îndurătoare. Hangiţa satului e o grăsană veselă; înjură de cele sfinte şi zice că asta nu-i înjurătură. Zău dacă ştiu cum o fi zicind atunci când admite ea însăşi că înjură.

Nefericiţi trebuie să fie oamenii din acest ţinut. Cât m-au mai binecuvântat pentru câţiva bănuţi. Mă consideră cu toţii faţă bisericească, ba unii mi-au zis chiar înălţimea Voastră. I-am răspuns celui care prima dată mi s-a adresat astfel: „Calul meu e înalt, nu eu. F, mult de când nu prea mai pun preţ pe fleacuri; acum, nici atâta.

Mi se umple inima de cea mai caldă duioşie când semenii mei mă binecuvântează.

Micul nostru castel va fi un lăcaş într-adevăr binecuvântat! Acolo, fără oglinzi, fără tablouri, fără canapele, vom fi cei mai fericiţi dintre muritori, datorită binelui pe care-l vom face şi a vorbelor bune ce se vor spune despre noi. Iar dacă nu se vor spune, fi-vom oare mai puţin fericiţi? Oare o faptă bună ştiută doar de noi şi de cel de sus nu e şi mai frumoasă? îmi place să cred, pentru onoarea omenirii, că pământul a acoperit şi va mai acoperi o infinitate de fiinţe care n-au săvârşit decât fapte bune. Sunt adeptul unei filosofii care preamăreşte speţa umană. A o înjosi, înseamnă a încuraja viciul. Dacă raportez oamenii la imensitatea spaţiului ce se află deasupra capetelor lor sau sub picioarele lor, îi reduc la dimensiunile unor furnici care se zbuciumă într-un furnicar şi mi se pare că, micşorându-se, viciile şi virtuţile lor sunt egale cu zero.

Am ajuns la Saint-Dizier. E abia ora unu şi jumătate. Dacă

iubita mea Sophie s-ar afla la Isle, sigur astă seară aş fi şi eu acolo. Dar nu-i, iar eu voi dormi, fără îndoială, la Vitry sau în altă parte, de unde îi voi mai scrie câteva cuvinte. Mâine, când se va scula mama dumitale, voi fi şi eu acolo. A şi început să-mi bată inima. Acum mi se pregăteşte masa; până o fi gata, am să-ţi povestesc o mică aventură care mi s-a întâmplat la Langres într-una din ultimele zile. Acolo se afla şi o oarecare marchiză de la:'arre, nici mai puţin spirituală, nici mai puţin zăpăcită decât celelalte doamne, care slavă domnului, nu sunt nici ele lipsite de asemenea daruri. Înainte de căsătorie se numea Domnişoara de Rouvre. Într-o dimineaţă, bagă bine de seamă, înainte să fi apucat să mă scol din' pat, mă pomenesc cu ea în vizită. Ne-a lovit pe amândoi un fel de nebunie. Am pus la cale cea mai plăcută viaţă posibilă. Va veni să petreacă nouă luni pe an la Paris; celelalte trei luni le vom petrece împreună la Langres sau la Rouvre, după cum ne va conveni mai bine. A doua zi mi-a trimis un bileţel de dragoste prin care îmi reamintea angajamentele luate şi-mi cerea să-i scriu nişte versuri în cinstea zilei de naştere a unei prietene de a ei. I-am răspuns cât mai spiritual, cât mai puţin sentimental cu putinţă, foarte răutăcios, dar astfel încât să nu fie prea evident. Răspunsul suna cam aşa: Porunciţi-mi orice, dar nu-mi porunciţi să fiu la fel de spiritual ca dumneavoastră. Învioraţi-mi gândurile şi simţurile şi atunci „voi cuteza" să vă dau ascultare. Ca să înţelegi semnificaţia acestui „voi cuteza", trebuie să-ţi spun că marchiza a avut un soţ destrăbălat, căruia îi mersese vestea că are o boală lumească. Referindu-se tocmai la acest lucru, sora mea, la întrebarea: „Domnişoară, de ce nu te căsătoreşti?", i-a răspuns marchizei: „Nu cutez, deoarece căsătoria este uneori nesănătoasă".

Până deseară îţi mai scriu câteva cuvinte. Voi mânca două ouă proaspete, şi un porumbel fript, căci mi-e foame Călătoria îmi priieşte. Şi totuşi e o prostie să călătoreşti E ca şi când un om, care ar avea în salon cea mai plăcută companie, şi-ar petrece întreaga zi plimbându-se de colo

colo, din pod până în pivniţă. Toată această mâzgăleală de prin hanuri, în care n-ai să te descurci niciodată, îţi va fi expediată mâine de la Vitry, pe adresa Domnului Berger

Era să fac o boroboaţă nemaipomenită. Credeam că de la Saint-Dizier trebuie neapărat să trec prin Vitry şi nu-i deloc aşa. De fapt, mă aflu foarte aproape de casă, peşti două ceasuri voi vorbi cu mama dumitale. Îmi bate inima Ce-i voi spune? Ce-mi va răspunde? Hai, trebuie să pornesc. Rămâi cu bine, draga mea Sophie. Mă bazez pe urările dumitale de bine. Pe vineri.

Am uitat să-ţi spun că nu am scris versurile cerute şi că am plecat fără să-i întorc marchizei vizita.

XIV

Isle, 19 august 1759

Iată-mă, domnişoară, în acest loc unde m-am lăsat atât de mult aşteptat38. Scumpa mamă era foarte dornică să mă certe, ceea ce înseamnă că abia aştepta să se întoarcă lângă dumneata; totodată ştii însă cât este de bună şi indulgentă. I-am expus motivele mele; nu le-a dezaprobat şi am fost mulţumiţi unul de celălalt.

Era cam şase când caleaşca a intrat pe alee. Am oprit-o. Am coborât. I-am ieşit în cale mamei dumitale, cu braţele deschise; m-a primit aşa cum ştii că-i primeşte pe cei pe care se bucură că-i vede; am vorbit puţin, foarte dezlânat, cum se întâmplă totdeauna în asemenea situaţii: „Speram că vii în ziua cutare…

— Asta doream şi eu, dar n-a fost posibil.

— Şi în ziua cutare?…

— Cum să refuzi un frate, o soră, când te roagă?…

— Ţi-a fost tare cald?…

— Da, mai ales de la Perte încoace, căci mă bătea soarele drept în faţă…

— Eşti obosit?…

— Puţin…

— Cu sănătatea am impresia că o duci bine… Arăţi mai bine… Şi afacerile?

— Totul s-a aranjat…

— Totul s-a aranjat!... Dar poate vrei să te las singur; vino să te conduc în camera dumitale...”

I-am oferit braţul şi m-a condus în camera cu clavecinul unde am stat câteva minute, după care m-am întors în salon, unde am găsit-o pe scumpa dumitale mamă lu- crând cu Domnişoara Desmarets. Soarele apusese. Amurgul era foarte frumos. Am profitat de el. Mai întâi am vizitat tot parterul. Aspectul exterior îmi plăcuse; pot să spun acelaşi lucru şi despre interior. Salonul, mai ales, este cum nu se poate mai reuşit. Îmi plac lambriurile, cele simple, aşa cum sunt acestea. Clima de aici mi se pare sănătoasă, căci lambriurile nu sunt câtuşi de puţin vătămate, deşi o uşă dă spre alee, cealaltă spre grădină şi crânguri. E cât se poate de bine. Dacă Doamna Le Gendre are, în ceea ce priveşte micul castel, pretenţii mai mari, înseamnă că-i place fastul. Stimată doamnă! 39 dumneavoastră, care aveţi un suflet atât de sensibil şi de gingaş încât relatarea unor gânduri înţelepte, a unor fapte bune vă emoţionează nespus, aruncaţi-vă pernuţele pe fereastră, dobândind astfel o binecuvântată calitate în plus.

Am vizitat apoi tot pătratul acela mare din dreapta, şi hambarul, şi coteţele de găini, şi pivniţa de vinuri, şi teascul, şi saivanele, şi grajdurile. Mi-a făcut mare plăcere să văd toate aceste lucruri, deoarece am avut şi eu aşa ceva şi mă interesează. Acei patriarhi a căror poveste n-o citeşti niciodată fără să regreţi vremurile de demult şi moravurile de atunci, n-au trăit decât în corturi şi staule. Nici urmă de canapele pe acolo; doar fin proaspăt şi paie, şi oamenii erau sănătoşi tun şi în jurul lor zburdau puzderie de plozi.

Mama aleargă ca un iepure. Nu se teme nici de scaieţi, nici de spini, nici de bălegar. Nimic din toate acestea nu-i opreşte paşii, nu-i jigneşte mirosul; nici mie. De fapt, pentru un nas cinstit ce şi-a păstrat candoarea firească, o capră nu pute, ci miroase a femeie, un miros tare de mosc şi ambră. Exprimarea e dură, dar exactă.

între timp carele cu fân şi grâne au început să intre în

curte; şi asta mi-a plăcut. Da, doamnelor, sunt un ţărănoi şi mă mindresc că sunt aşa. De acolo am pornit să vizităm grădina; mi s-a părut cam mică; uşa aceea de la capătul salonului, drept în faţă, m-a indus în eroare; nu ştiam că da spre crânguri40 şi că acele crânguri prelungesc grădina. Le-am străbătut; am trecut cele două poduri. Am salutat din nou Marna, prietena şi credincioasa mea tovarăşă de drum.

Crângurile acestea mă încântă. Aici aş vrea să locuiesc; aici aş visa; aş trăi simţăminte gingaşe; aş spune vorbe duioase; aş iubi după placul inimii; dacă mi s-ar îngădui şi aş avea timp, lângă – fiecare copac m-aş închina zeului Pan şi Venerei câmpeneşti. Vei spune poate că sunt cam prea mulţi copaci pe acolo; dar vezi, când îmi doresc o viaţă fericită, o doresc îndelungată. Minunat loc mai e acest crâng! Când îţi aduci aminte de el, cum poţi să mai suporţi simetria palatului Thuileries şi plictisitoarea promenadă de la Palais-Royal, unde toţi copacii sunt ciuntiţi* în chip de căpăţână de varză, unde te înăbuşi, deşi grădinarii şi-au dat atâta silinţă, curăţind, tăind, smulgând, stri- când totul, ca să-ţi dea iluzia că dispui de puţin aer şi spaţiu?

Ce faci pe acolo pe unde te afli? Ar fi mai bine să vii dumneata încoace, decât să ne chemi pe noi acolo. Sălbăticia acestor crânguri şi a tuturor locurilor zămislite de natură este sublimă, iar mâna omului, când se atinge de ele, le transformă în ceva drăgălaş. Nelegiuită-i mâna omului de când, lăsând sapa, s-a apucat să meşterească aurul şi nestematele.

A® discutat despre chioşcul căruia i-aţi închinat gândurile dumneavoastră, doamnă41; l-am văzut; ne-am aşezat; aici, după câte mi s-a spus, vă retrăgeaţi adesea, ca să fiţi singură cu dumneavoastră înşivă. Veniţi şi acum să vă refugiaţi aici. Fiinţa care vă stimează şi vă respectă cel mai mult îşi va vedea de drum şi nu se va apropia spre a vă întrerupe şirul gxndurilor. Veniţi; o clipă în acest locşor singuratic este de ajuns ca să vă convingă că Fiinţa eternă ce vă înconjoară fără încetare, dacă există, nu poate fi decât bună, iar puritatea sufletelor noastre este mai

importantă pentru această fiinţă decât justeţea opiniilor noastre. Şi ce-i pasă ce gândim despre ea, atâta vreme cât, văzându-ne faptele, ne recunoaşte drept imitatorii, drept copiii săi. Veniţi, nimeni nu vă va tulbura liniştea; pământeasca mea Sophie şi cu mine vom rătăci departe de dumneavoastră şi nu ne vom apropia până ce Uranie 42 nu ne va face un semn. Între timp, nepreţuita mamă va veghea şi asupra fericirii celei ce meditează, şi asupra fericirii celor ce rătăcesc. Vedeţi ce influenţă are asupra mea viaţa la ţară. Sunt mulţumit de ceea ce scriu, sau mai degrabă scriu şi sunt mulţumit şi presimt că în oraş, în loc să mă mai las vrăjit de farmecul naturii, mă voi ocupa de nuanţa subtilă care diferenţiază noţiuni *ipocrizie – falsitate.*

Ne-am întors cam târziu. Roua, lucru pe care poate că nu-l cunoşti, udă plantele către seară şi le răcoreşte după căldura de peste zi. Să, nu fi fost roua, poate că ne-am fi plimbat mai mult. Ne-am odihnit puţin în salon. Pe drum, i-am povestit mamei dumitale cum mi-am rân- duit afacerile cu familia. Am vorbit despre scumpele ei fiice; ne-am înduioşat cu privire la mamă şi la copil. I-am descris zilele acelea de arşiţă, când abia te mai suportai pe tine însuţi şi când mama îşi lua în braţe copilul dogorind de febră şi-l ţinea ceasuri întregi strâns la piept. Am văzut cum i-au dat lacrimile şi ne-am. Spus reciproc: „Şi-a îndeplinit atât de bine îndatoririle! Trebuie să fie atât de mulţumită de propria ei comportare încât ori de câte ori are nevoie de consolare, îi este de ajuns să-şi aducă aminte de reacţiile ei”.

Scumpa mamă, căreia îi împărtăşeam îngrijorarea mea cu privire la sănătatea dumitale, mi-a înmânat două dintre scrisorile dumitale. Azi am primit-o pe cea de-a treia, împreună cu pană, cerneală şi hârtie ca să-ţi răspund; şi eu nimic. Las totul baltă, ca să-ţi arăt cât mă bucur că mă aflu într-un loc unde ai trăit. Oare niciodată nu ne vom întâlni cu toţii aici, cu sufletele pe deplin împăcate şi pe deplin unite? L-am avea aici gata ridicat, gata clădit, castelul nostru ideal!

Ne-am culcat devreme. Patul mi s-a părut excelent şi dacă ar fi depins doar de dumneata, aş fi petrecut cea mai odihnitoare noapte, dar mi-a venit în minte decretul acela 43 despre care totuşi nu mi s-a vorbit peste zi, şi asta m-a cam zbuciumat. Dacă dumneata nu ai fi în oraş, cel mai bun lucru ar fi să-l uit cu desăvârşire; dar mai există şi spectacolul suferinţei care te înconjoară şi pe care imaginaţia mea o amplifică; şi acel frate al Domnului de Prysie; şi atâtea alte victime, şi naţiunea, şi impozitele! Ne vom întoarce, aşadar, în acel loc tumultuos şi bântuit de suferinţă. Mâine voi fi la Châlons, unde ne aşteaptă Domnul Le Gendre, şi miercuri dimineaţa, sper, la Paris, oraş unde, pentru mine, se află fericirea, deşi îl bombăn şi-l vorbesc de rău. Pe miercuri, doamnă; pe miercuri, domnişoară. Miercuri am să v-o aduc pe scumpa dumneavoastră mamă şi astfel mă veţi iubi mai mult. Această mamă atât de bună şi de atentă a venit să-şi petreacă toată dimineaţa cu mine. Mi-a luat-o înainte şi am vorbit despre dumneata; pe drum, vom vorbi tot despre dumneata; e un subiect de conversaţie care ne este la fel de drag amândurora.

Deoarece mai am încă un mic răgaz, voi răspunde scrisorilor dumitale, domnişoară. În loc să-mi faci fel de fel de recomandări privind graba cu care să ajungem lângă dumneata, mai bine trimite-mi aripi. Am avut parte de toate plăcerile pe care mi le descrii; totuşi n-am ajuns încă nici pe departe atât de rotofei pe cât crezi; mă simt însă bine şi sper să compensez timpul pierdut, fără să-mi periclitez sănătatea.

în privinţa muncii însă, noul necaz ce s-a abătut asupra editorilor şi le va oferi încă un prilej să se dezguste, ar putea să mă lipsească de orice activitate. Dar poate că, în situaţia aceasta, aş avea mai mult de eâştigat decât de pierdut; scumpa dumitale mamă mi-a adus nişte argumente foarte juste şi apoi a adăugat: „Decretul cu pricina e poate doar un zvon; o cunoşti pe Domnişoara

Volland: veştile exacte nu prea sunt specialitatea ei”.’ îi accept punctul de vedere pentru că mă linişteşte şi pentru că am nevoie de linişte sufletească, după cum prea bine ştii, deşi te distrezi adesea dându-mi-o peste cap. Fără a cunoaşte detaliile necazului nostru, ne-am putea închipui destul de bine dezolarea pe care a provocat-o; dumneata eşti însă acolo, ştii despre ce este vorba, e altceva. În curând vom fi şi noi la fel de necăjiţi ca şi dumneata. Dar nu din prima clipă. Acea primă clipă va fi fericită. Mi-am dorit-o atât de mult!

Nu cred că proiectul de a stăvili luxul, de a reînvia gustul pentru lucrurile simple, de a stâmi interesul oamenilor faţă de comerţ, de agricultură, de -problemele demografice să fie nici atât de dificil, nici atât de primejdios cum crezi dumneata; şi chiar dacă ar exista inconveniente momentane, ce contează? Nu vindeci un bolnav fără să-l chinuieşti, să-l faci să ţipe, uneori chiar să-l mutilezi. Mă bucur că Doamna Le Gendre se simte mai bine. Dacă viaţa este un rău necesar, cel puţin raţiunea, care ne ajută să suportăm vicisitudinile, este un lucru bun. Plimbaţi-vă în continuare la Palais-Royal. Distreaz-o pe această soră multiubită. Distrează-te. Cheamă-mă uneori pe banca noastră de pe aleea d’Argenson şi spune-le celor ce o ocupă că-i aparţine scumpei dumitale mame şi că trebuie să v-o lase.

Da, draga mea Sophie, da, conversaţiile noastre mi se vor părea totdeauna încântătoare; da, le vom relua; ne vom scruta sufletele şi, mulţumiţi sau nemulţumiţi de cele ce vom descoperi, vom fi cel puţin conştienţi de faptul că nu ne-am ascuns nimic. Sufletul dumitale este la fel de neîntinat, nu-i aşa? Dacă ar exista ceva ce ar trebui să-ţi iert, aş face-o fără îndoială, dar aş suferi cumplit. Sunt atât de obişnuit cu nevinovăţia dumitale! Ce frază ciudată. De ce oare, cele mai cinstite expresii au devenit aproape ridicole? Realmente, am stricat totul, până şi limba, până şi cuvintele. După toate aparenţele, în miezul existenţei a apărut o pată de ulei care s-a întins în aşa hal, încât a ajuns

să cuprindă totul.

Iar m-am întors la decretul Consiliului. Câţi duşmani avem! Cât sunt de constanţi! Ce răi sunt! îritr-adevăr, când compar capacitatea oamenilor de a iubi cu aceea de a urî, cea dintâi mi se pare tare subţirică, neînsemnată, pirpirie; ştim să urâm. Dar nu ştim să iubim. Ţi-o spun eu. Tocmai eu, draga mea Sophie. Să fie deci întru totul adevărat? Cât despre zvonul că aş fi plecat în Olanda, că David *VI* ar fi ajuns acolo înaintea mea, că am1 avea de ’ gând să ne terminăm lucrarea acolo, mă aşteptam la una ca asta. Poţi să te îndoieşti de orieei. Stimată adeptă a lui Pyrrhon 45, atâta vreme cât nu te îndoieşti de sentimentele duioase pe care mi le inspiri. Sunt la fel de adevărate ca în prima zi. Citatul latinesc este foarte spiritual. Pa-obabil că mintea mea e prost alcătuită, de vreme* ce mi se: pare răutăcios. Am primit totul şi la timp. Ziua de razi ne-o petrecem aici. Am început-o foarte frumos, după.. Cum ţi-am spus. Mâine ne vom duce la Vitry să ne liturghisim şi să petrecem restul zilei în locuinţa scumpei dumitale surori. Îmi plac lucrurile unde au stat fiinţele cemi sunt, dragi; îmi place să mă ating de lucrurile de care-. S-au \ apropiat; îmi place să respir aerul ce le-a înconjurat cândva; ai putea oare fi geloasă chiar şi pe. Aer? —

G6

r’î

Iartă-mă că am lăsat să plece poşta într-o zi fără: să-ţi scriu; n-ar trebui să te coste prea mult: în rest, ca de obicei. Ca întotdeauna, eşti indulgentă tocmai faţă de greşelile pe care nu le comit. Cu cită ardoare mă acuză sora dumitale! Ce nu zice! Cât de. Colorate îi sunt expresiile! Cum s-ar exprima dacă, ar iubi Cum ar şti să iubească! Dar, din fericire sau din nefericire, fiinţa aceasta ciudată încă nu s-a născut. N-am comis nicio imprudenţă acolo. Fii liniştită.. Uneori, am zârribit auzind anumite lucruri, dar asta e toi. L-ai văzut pe baron la Palais-Royal; aşadar este la Paris! Omul ăsta se- agită prea mult; nu se înţelege cu el. Însuşi;; aşa ajungi, să nu te simţi bine nicăieri. Mă mustră-cugetul că nu

ham scris nici că plec, nici cât stau, nici ce. Am aranjat, nici cum o duc. Nici când mă întorc Grimm şi draga mea Sophie m-au acaparat cu totul. Dar poate că baronul nici n-a băgat de seamă? Uneori mă neliniştesc din pricina unor lucruri pe care numai eu le simt şi le observ.

De ce eşti. Atât de curioasă în privinţa scrisorii lui Grimm? Speri cumva să afli în ea ceva ce vă va scuza, pe sora dumitale: şi pe dumneata?

Ascultă-mă, numai comite greşeli; când încerci să le îndrepţi, abia le agravezi''.* Mă aşteptam la aşa ceva, mă aşteptam- şi nu-ţi pot spune cât de profund mă emoţionează acest reproş. Am comis oare o faptă rea întrebân- du-te ce. E cu acea frumoasă doamnă care se interesează de mine şi de care eu nu mă interesez câtuşi de puţin, din moment ce nici măcar nu-mi aduc aminte despre câne este vorba? Alta însă s-a ţinut după mine până aici. N-are rost să-ţi spun cum o cheamă. Ieri la masă, mama dumitale îmi vorbea despre dânsa şi cred că mă examina; de asemenea, cred că atât înfăţişarea cât şi vorbele mele au dovedit că mă simt stânjenit. Şi asta pentru că nu ştiu să povestesc un. Lucru doar pe jumătate. Trebuie să spun totul sau nimic.

îmi mărturiseşte lucruri duioase, afectuoase; le gândeşte: dar, mi le mărturiseşte oare numai mie? Splendidă ocazie să mint! De ce pui asemenea întrebări? Mi se face poftă să adopt tonul dumitale uşuratic, dar nu pot. Nu, domnişoară; nu iubesc pe nimeni în afară de dumneata: nu voi iubi niciodată pe nimeni în afară de dumneata şi nu voi da niciodată a înţelege alteia că o găsesc demnă de a fi iubită, fără să mă cuprindă remuşcările. Nu cumva vei zice din nou că această frază se potriveşte în egală măsură unui vinovat şi unui nevinovat? Observaţia dumitale cu privire la prudenţa celor răi nu este justă; şi chiar dacă ar fi, ce-mi pasă? N-am fost prudent; m-am purtat pur şi simplu aşa cum m-a îndemnat inima, ceea ce oamenii răi nu fac. Sunt foarte bucuros că dumnea voastră, Doamnă Le Gendre, Domnişoară Boilleau în aşteptaţi cu nerăbdare: sper însă că

nu mă aşteptaţi doar ca să vă împac. Nu sunt priceput nici în domeniul falsităţii, nici într-al ipocriziei. Îmi aduc aminte doar că am citit odată p-. I masa unui doctor de la Sorbona aceste cuvinte:*, Smerenia!* neînsemnată virtute; *ipocrizia!* viciu a cânii apologie n-ar fi greu de făcut. Le-aţi văzut cu toţii. Le veţi mai vedea, n-am nicio grijă! -

Rămâneţi cu bine, doamna. Rămâi cu bine, domni şoară. Nici eu nu voi încheia înainte de a-ţi da odată mai mult toate asigurările; ţi le-am dat atât de des şi le-ai primit cu aceeaşi bucurie cu care ţi le-am dat, pentru că sunt reale şi aşa vor fi totdeauna. Mă iubeşti deci cu ade— vărat. Aminteşte-ţi totul şi ghiceşte singură răspunsul meu. Respectele mele Domnişoarei Boileau.

Transmite-i Doamnei Le Gendre tot ceea ce crezi de cuviinţă; aproape că nu mai îndrăznesc să-i vorbesc. I-aş spune prea mult sau prea puţin; tocmai prin aceasta păcătuiesc şi cuvintele de mai sus.

XVI

Grandval, 1 octombrie 1759’i7

: Ce-ţi închipui- cu privire la tăcerea mea? Mă crezi vinovat? Am plecat aşadar miercuri. Era ora unsprezece şi ceva şi bagajul nu era gata, nu aveam caleaşcă. Doamna48 a fost cam surprinsă de cantitatea de cărţi, de haine şi de lenjerie luate. Nu înţelege cum aş putea pe- . Trece mai mult de opt zile departe de dumneata,

i Am ajuns cu o jumătate de oră înainte de masă. Eram aşteptat. Baronul şi cu mine ne-am îmbrăţişat de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic între noi. Nu ne-am mai dat nicio altă explicaţie. Doamna d’Aine şi Doamna d’Holback m-au întâmpinat cu cea mai vie bucurie, în special Doamna d’Holback; cred că-mi poartă o adevărată prietenie.

Am fost instalat într-un mic apartament separat, foarte liniştit, vesel şi călduros. Aici, între Horaţiu şi Homer şi în faţa portretului prietenei mele, petrec ceasuri întregi citind, meditând, scriind şi oftând. Acestea îmi sunt ocupaţiile de la ora şase dimineaţa până la unu. La unu şi jumătate mă îmbrac şi cobor în salon, unde-i găsesc pe toţi. Uneori

primesc vizita baronului; totdeauna este de-: osebit de fructuoasă. Dacă mă vede ocupat, mă salută printr-un gest şi pleacă. Dacă mă găseşte liber, se aşază şi stăm de vorbă. Stăpâna casei nu face vizite de politeţe şi nici nu aşteaptă să i se facă. Te simţi ca la tine acasă, nu ca şi când ai fi un musafir.

Se află aici şi o Doamnă de Saint-Aubin care, odinioară, a avut ochi destul de frumoşi. E o femeie de o mare bunătate. De obicei jucăm table împreună, fie înainte, fie după masă. Joacă mai bine ca mine; îi place să câştige; mie nu prea îmi pasă dacă pierd mult; aşadar ea câştigă; eu nu pierd decât minimum posibil şi astfel suntem foarte mulţumiţi amândoi. Mâncăm bine şi fără grabă. Aici, masa se serveşte ca la oraş, ba poate chiar mai somptuos. E imposibil să fii cumpătat, e imposibil să fii lacom şi totodată sănătos. După-masă, doamnele stau de vorbă; baronul aţipeşte pe o canapea şi eu fac ce-mi place. Pe la orele trei, patru, ne luăm bastoanele şi ne ducem să ne plimbăm; cucoanele într-o parte, baronul şi cu mine într-alta. Mergem destul de departe. Nimic nu ne opreşte, nici dealurile, nici pădurile, nici râpele, nici arăturile. Amândurora ne place spectacolul oferit de natură. Pe drum vorbim fie despre istorie sau politică, fie despre chimie sau literatură, fie despre fizică sau morală. Apusul soarelui şi răcoarea serii ne apropie de casă, unde nu ajungem înainte de ora şapte. Doamnele s-au întors şi au apucat să se schimbe. Luminile au fost aprinse şi cărţile întinse pe masă. Ne odihnim puţin, apoi jucăm o partidă de pichet. Baronul joacă şi el, de dragul nostru. Joacă prost, dar e fericit. De obicei, cina ne întrerupe. Mâncăm. Când ne sculăm de la masă, terminăm partida. S-a făcut zece şi jumătate. Mai stăm de vorbă până la unsprezece. La unsprezece şi jumătate dormim cu toţii, sau ar trebui să dormim. A doua zi o luăm de la capăt.

Asta e viaţa noastră; a dumitale cum e? Te simţi bine? Lumea te menajează? Te gândeşti uneori la mine? Mă mai iubeşti? Dacă nu ţi-am dat nicio veste până acum, cre- de-mă că nu sunt eu de vină. Grandval e la două leghe şi

jumătate de Charenton şi la aceeaşi distanţă de GrosBois. Mai aproape nu există nicio poştă. Speram să aflu că vine cineva pe aici căruia să-i pbt încredinţa o scrisoare pentru strada Vieux-Augustins 49; n-am văzut încă pe nimeni şi nici nu ne aflăm într-un sat. În ciuda acestei, situaţii, în viitor voi fi mai punctual. Un slujitor care se ocupă de mine îmi va duce scrisorile Ja Charenton. Pe ale dumitale, adresează-le directorului poştei pentru mine şi acelaşi slujitor mi le va aduce. Deci s-a aranjat. Mâine voi şti numele acelui director. Îl voi anunţa. Miercuri sau joi îmi vei şti adresa şi voi încerca să recâştig timpul pierdut.

Doamna d'Iioudetot a venit încoace de la ViileneuveleRoi. E una dintre surorile Doamnei d'Epinair0. Am vorbit puţin despre dânsa şi despre Grimm. S-ar părea că n-o să-mi revăd prea curând prietenul, aşa cum speram. Îmi pare tare rău. Dacă ar fi venit pe aici aş fi avut pe cineva faţă de care să-mi deschid sufletul şi să pot vorbi'despre dumneata. Mi-e inima bolnavă, e încărcată cu sentimente, ce, neputându-se exterioriza, o apasă. Prevăd că plictiseala şi tristeţea nu vor întârzia să mă cuprindă şi că va trebui să rabd sau să mă întorc.

Există la Valence, în Dauphine, un anume domn D'Aumont 5: t, care mi-ar putea face un mare serviciu, dacă ar vrea. Aştept de două luni nişte hârtii ce ar completa două litere din cele şaisprezece pe care trebuie să le predau editorilor. L-am rugat pe Le Breton 52 să mă anunţe de îndată ce sosesc hârtiile cu pricina şi să-mi spună ce bani sunt de luat, ce lucrări de predat; o grămadă de pretexte minunate ca să mă întorc la Paris! Oare n-o să vină odată hârtiile astea?

Lucrez mult, dar greu. Mereu mă urmăreşte o idee care ie izgoneşte pe toate celelalte, şi anume, că nu mă aflu acolo unde aş dori. Draga mea prietenă* pentru mine nu' există fericire decât alături de dumneata; ţi-am spus-o de sute de ori şi nimic nu este mai adevărat. Dacă aş fi condamnat să stau aici mai mult timp şi dacă nu te-aş putea vedea, sunt sigur că n-aş mai trăi. Aş pieri într-un fel

sau într-altul. Ceasurile mi se par lungi; zilele nu se mai sfârşesc; săptămânile sunt o veşnicie, nimic nu mă mai interesează. Dacă şi dumneata simţi la fel, îţi plâng de milă! Dar ce-o fi făcând Grimm la Geneva? Cine oare 11 ţine în loc? Măcar dacă l-aş avea pe el, aici.

Fără îndoială că dacă mama dumitale s-ar fi purtat cu mine aşa cum merit, ori n-aş fi venit încoace, ori m-aş fi întors la Paris. Aceasta fiind însă situaţia, mă tot întreb:

Şi dacă aş fi la Paris, ce aş face? Mai aproape de ea şi în imposibilitatea de a o vedea, aş fi şi mai chinuit. Ba poate că aş amărî-o şi mai mult printr-o vizită necugetată,. Mama ei mi-a îngăduit s-o văd doar în apartamentul dânsei, dar ar şti că profităm de libertatea pe care ne-a acordat-o şi, aflând acest lucru, s-ar supăra. Acum, ’ când ne ştie departe unul de celălalt, este probabil foarte mulţumită! 53 Dacă-i aşa, spune-mi-o, măcar aşa să mă consolez. Şi despre surioara dumitale ai veşti? Cum se simte? Sănătatea şi aşa destul de şubrezită de pe urma necazurilor pe care le-a avut...54

XX

Grandval, duminică 14 octombrie 1759 55

Constat, duioasa mea prietenă, că Grimm nu mi-a făcut comisionul exact aşa cum îl rugasem. Alaltăieri seara ţi-am scris de la el; ai fi putut să-mi primeşti scrisoarea ieri-dimineaţă, devreme, să afli că la ora nouă voi fi la baron şi astfel să-mi scrii câteva cuvinte de rămas bun.

Am mâncat la Montami50 şi am fost veseli, aşa cum ţi-am spus. La şase eram pe aleea cl’Argenson. M-am uitat de mai multe ori spre o anumită bancă, m-am uitat şi de jur împrejur; n-am văzut-o însă nici pe aceea pe care o doresc, nici pe aceea de care mă tem; şi m-am gândit. Că vremea instabilă şi friguroasă v-a ţinut acasă, că stai de vorbă cu abatele cel burtos şi că poate acesta îi pune mamei dumitale anumite întrebări la care, din bunătate, îi răspunzi dumneata.

Ţi-am. Promis că-ţi povestesc cu de-amănuntul tot ceea ce am discutat cu d’Alembert57; iată conversaţia, ţi-o

redau aproape cuvânt cu cuvânt. A început cu o introducere destul de mieroasă; era prima noastră întrevedere de la moartea tatii şi călătoria mea în provincie. Mi-a vorbit despre fratele meu, despre sora mea, despre aran jamentele privind afacerile noastre, despre averea ce mi-a rămas şi despre tot ce m-ar fi putut interesa şi predispune să-l ascult cu bunăvoinţă. Apoi a adăugat (văzând că din rea voinţă refuz să-l ajut să ajungă la subiectul principal):

— *Probabil că aţi cam întârziat cu lucrările din cauza acestei absenţe.*

— Adevărat, dar de două luni încoace am compensat timpul pierdut, dacă totuşi timpul consacrat asigurării viitorului poate fi socotit pierdut. — *Sunteţi deci foarte avansat?*

— Foarte; articolele de filosofie sunt gata deşi nu sunt nici cele mai uşoare şi nici cele mai scurte, iar majoritatea celorlalte sunt schiţate. — *Văd că e timpul să mă apuc de lucru.*

— Când doriţi. — *Când vor dori editorii. Am vorbit cu ei. Le-am făcut nişte propuneri rezonabile; dacă le acceptă, mă consacru* Enciclopediei *ca mai înainte; dacă nu, la rigoare îmi voi respecta angajamentele. Lucrarea nu va avea de câştigat, dar nu vor mai avea dreptul să-mi ceară nimic altceva.*

— Oricare ar fi hotărârea dumneavoastră, eu mă voi declara satisfăcut. — *Situaţia mea începe să fie neplăcută: aici nu mi se plătesc pensiile; cele din Prusia sunt blocate; la Academia franceză nu mai primim îndemnizaţii. În rest, după cum ştiţi, nu am decât un venit foarte modest; nu sunt dispus să le dăruiesc acelor indivizi nici timpul, nici munca mea.*

— Nu vă condamn, fiecare trebuie să se gândească la situaţia sa proprie. — *Au mai rămas de realizat şase, şapte volume. Îmi dădeau, pare-mi-se, 500 fr. Pentru fiecare volum atunci când îl tipăreau, trebuie să mi-i dea în continuare; o să-i coste o mie de scuzi; sunt vrednici de*

milă, ce să spun! Dar, în acelaşi timp pot conta că înainte de Paşte, anul viitor, restul lucrării mele va fi gata.

— Aşadar, asta este ce le cereţi? — *Da. Ce părere aveţi?*

— Cred că, dacă, acum şase luni, când ne-am întrunit să discutăm despre continuarea lucrării, în loc să fiţi dur şi violent, le-aţi fi făcut editorilor aceste propuneri, le-ar fi acceptat pe loc; astăzi, însă, când au cele mai valabile motive să li se fi făcut lehamite de dumneavoastră, e altceva.

— *Şi care sunt motivele cu pricina?*

n

— Chiar vreţi să le ştiţi?

— *Fără îndoială.*

— Vi le voi spune, deci. Aveţi un contract cu editorii; onorariile dumneavoastră sunt precizate în contract, mai mult nu puteţi cere, Dacă aţi muncit mai mult decât vi se cerea, aţi făcut-o din interes fată de lucrare, din prietenie faţă de mine şi din respect faţă de dumneavoastră: asemenea motive nu se plătesc în bani. Totuşi, v-au trimis câte douăzeci de ludovici la fiecare volum, ceea ce reprezintă o sută patruzeci de ludovici pe care i-aţi primit peste ceea ce vi se datora. Plănuiţi o călătorie la Vezel într-o perioadă când le sunteţi necesar aici; editorii nu vă obligă să rămâneţi; dimpotrivă, nu aveţi bani de drum şi dânşii vi-i oferă. Acceptaţi o sută de ludovici; vreme de doi sau trei ani uitaţi de această datorie. La capătul acestui interval destul de lung, vă gândiţi că ar fi bine să v-o achitaţi. Cum procedează editorii? Vă înmânează chitanţa dumneavoastră ruptă, şi par încântaţi că v-au putut servi. Acestea sunt nişte procedee foarte elegante şi e mai normal ca un om de talia dumneavoastră să şi le amintească, decât ca dânşii să le aplice. Totuşi, dumneavoastră vă retrageţi dintr-o afacere în care dânşii şi-au învestit întreaga avere; o afacere de două milioane este un fleac ce nu merită atenţia unui filosof ca dumneavoastră. Le înnebuniţi muncitorii, le creaţi o mulţime de încurcături din care nu-şi vor reveni prea curând. Nu vedeţi din toate acestea decât’mica

satisfacţie de a stârni câteva comentarii. Editorii se văd siliţi să se adreseze opiniei publice; ar fi bine să ţineţi seama ele faptul că pe dumneavoastră vă menajează şi pe mine mă sacrifică. — *E o nedreptate.*

— Aşa e, dar nu dumneavoastră sunteţi în măsură să le-o reproşaţi. Şi asta încă nu este totul. Vă mai vine şi ideea să adunaţi diverse articole răspândite prin *Enciclopedie;* nimic nu poate fi mai contrar intereselor lor; vă explică acest fapt, dumneavoastră insistaţi, realizaţi ediţia58, tot ei suportă cheltuielile şi dumneavoastră vă împărţiţi profiturile. S-ar părea că după ce v-au plătit de. Două ori lucrarea, ar fi fost în măsură s-o considere ca aparţinându-le. Totuşi, vă căutaţi un alt editor, departe de Paris, şi-i vindeţi de-a valma ceea ce vă aparţine şi ceea ce nu vă mai aparţine.

— *M-au nemulţumit în fel şi chip.*

— De acord! Intre prieteni nu există probleme minore. Totul contează, deoa’ rece prietenia este o legătură bazată pe puritate şi de*A* licateţe; editorii vă sunt oare prieteni? Nu cumva îi-’ cinstiţi peste măsură atunci când le supuneţi procedeele unei atât de minuţioase analize? Dacă vă sunt, prieteni, comportarea dumneavoastră faţă de dânşii este oribilă. Î Dacă nu vă sunt prieteni, nu aveţi nimic a le reproşa. Ştiţi! cine este în măsură să vă arbitreze conflictul, Domnule j d’Alembert? Opinia publică. Dacă editorii ar redacta un; protest şi ar lua publicul drept arbitru, credeţi oare că acesta s-ar pronunţa în favoarea dumneavoastră? Nu, domnule; ar lăsa deoparte toate chichiţele avocăţeşti şi. Var face de ocară.

— *Cum, Domnule Diderot? Tocmai dumneavoastră luaţi apărarea editorilor!*

— Vina lor faţă de mine nu mă împiedică s-o văd pe a dumneavoastră faţă de ei. După toată acea ostentativă etalare a mândriei dumneavoastră, admiteţi, sper, că acum jucaţi un rol des-*1* tul de jalnic. Oricare ar fi însă situaţia, cererea dumnea- i voastră mi se pare meschină, dar îndreptăţită. Dacă nu I ar fi atât de târziu, m-aş duce să vorbesc cu dânşii. Mâine; plec la ţară; le voi scrie de acolo.

Când mă voi întoarce, j veţi afla răspunsul: până atunci, continuaţi-vă lucrul, j Dacă editorii vă refuză cei o mie ele scuzi, vi-i pun eu la dispoziţie.

— *Glumiţi. Doar nu vă aşteptaţi că am să accept?*

— Nu ştiu, dar editorii nu vă vor înjosi cu | ajutorul meu.

— *Spuneţi-le că nu-mi iau angajamente decât în ceea ce priveşte partea mea.*

— Nici dânşii, nici 1 eu nu vă cerem altceva. — *Nu mai scriu prefeţe.*

— Chiar; dacă, mai târziu, aţi dori să scrieţi prefeţe, n-ar mai de-f pinde de dumneavoastră. — *Şi de ce mă rog?*

— Pentru că precedentele dumneavoastră prefeţe au atras asupra f noastră ura tuturor. Pe cine oare n-aţi insultat? — *Voi* 1 *face corecturile* ca de *obicei, numai să fiu aici. Mauper-* j *iuis*1,0 a *murit. Nu deznădăjduiesc în privinţa afacerilor* j *mele cu regele Prusiei. S-ar putea să mă cheme.*

— Se zice că vă va numi preşedintele Academiei sale. — *Aşa* j *mi-a scris, dar încă nu s-a definitivat nimic.*

— Fiecare lucru la vremea sa. Bună seara.”

Era şapte şi jumătate; se făcuse cam frig pe alee; eram j aşteptat; îi promisesem lui Grimm că voi fi la el între i opt şi nouă; în consecinţă ne-am despărţit. M-am întors! la Palais-Royal; am discutat vreo trei sferturi de oră cu Montamy. Moravurile au constituit tema conversaţiei noastre; am spus o mulţime de lucruri dintre care nu mai ţin minte decât că oamenii au o părere foarte ciudată despre virtute: îşi închipuie că le este la îndemxriă şi că, de azi pe raiine, poţi deveni un om cinstit. Ţin, chipurile, pe ei nişte haine murdare doar cât mai au diverse porcării de făcut, dar le tot fac o viaţă întreagă, deoarece nu te poţî dezbăra de vicii aşa cum lepezi o cămaşă. Viciul e mai, cumplit decât cămaşa lui Nessus pe care n-o poţi smulge / de pe tine fără chin şi jale: mulţi preferă să rămână aşa L cum sunt. Draga mea prietenă! să nu facem rău nimănui, / să ne iubim şi să devenim astfel mai buni, să fim noij înşine aşa cum am fost şi până acum, fiecare din noi cenzor credincios al celuilalt. Ajută-mă să fiu demn de dumneata, inspiră-mi acea

candoare, acea sinceritate, acea blândeţe ce te caracterizează. Distanţa dintre nevinovăţia noastră actuală şi o primă greşeală este mult mai mare decât aceea dintre prima greşeală şi cea de-a doua, dintre cea de-a doua şi cea de-a treia. Dacă te-aş înşela o dată, aş putea să te înşel de o mie de ori; dar nu te voi înşela niciodată. Veghezi în străfundurile sufletului meu, eşti acolo, şi nimic necinstit nu se poate apropia de dumneata., Montamy m-a întrebat cine poate fi fericit pe lumea asta? I-am răspuns: Cel căruia natura i-a dăruit o minte limpede, un suflet cinstit şi o avere proporţională cu rangul său.

— *Răspunsul dumneavoastră, mi-a spus el, seamănă cu cel pe care mi l-a dat într-o zi Domnul de Silhouette* fj0: *pe atunci încă nu era foarte bogat. Mai avea mult până să ajungă Inspector general. Nu-şi dorea decât o rentă de 30.000 de livre şi zicea: „Dacă voi avea-o vreodată, voi fi un om incomparabil mai cinstit'1.* Dacă l-aş fi auzit pe Silhouette făcând această declaraţie, aş fi tras poate concluzia că e cam escroc: există anumite mărturisiri în privinţa cărora, chiar dacă exagerăm puţin, tot nu riscăm nimic. Nu toată lumea e la fel de sinceră ca mine. Când mă ponegresc eu însumi, nu mă menajez. Spun tot ce poate *li* mai rău şi nu le las celor ce mă ascultă posibilitatea de a mai adăuga ceva; şi puţin îmi pasă dacă mă cred pe cuvânt. În special pe dumneata, prietena mea, nu vreau să te las să atenuezi nimic. Dacă viciul pe care mi-l reproşez eu însumi nu sălăşluieşte în sufletul meu, înseamnă că există altul echivalent în mintea mea. Dacă acest principiu ţi se pare just, mă vei aprecia corect, şi mâine; poimâine, peste zece ani, vei fi la fel de mulţumită sau de nemulţumită de mine, Obişnuieşte-te cu defectele mele; sunt prea bătrân ca să mă mai îndrept: dumitale îţi va fi mai uşor să dobândeşti o virtute în plus decât mie să scap de un viciu. Din anumite puncte de vedere, am şi eu unele calităţi; inteligenţa mea de pildă, nu e mai prejos decât a celorlalţi. Uneori, alături de sora dumitale deveneam chiar mai deştept. Alături de dumneata sunt copleşit de

sentimente, iubesc, ascult, privesc, mângâi, trăiesc un anumit fel de viaţă ce-mi place mai mult decât oricare altul. Când mă strângi în braţe, mă bucur de o fericire dincolo de care nu-mi pot imagina nimic. Acum patru ani te-am socotit) frumoasă; astăzi te socotesc şi mai frumoasă; aceasta este i magia statorniciei, cea mai dificilă şi cea mai rară dintre! Virtuţile noastre.

\ Când am plecat de la Palais-Royaî, m-am dus la Grimm. J Nu era acasă; ţi-am scris în timp ce-l aşteptam; n-a întârziat mult. Am vorbit despre el, despre dumneata, despre j mama dumitale, despre mine. N-o înţelege câtuşi de puţini pe această femeie.

Ţi-am adus jurnalul; continuă-l pentru mine: mi-l voij scrie şi eu pentru dumneata. Va fi poate cam monoton, mai ales în perioada când timpul va fi ploios, dar ce contează? Vei vedea cel puţin că cele mai frumoase clipe din viaţa mea sunt cele când mă gândesc la dumneata.

Toată dimineaţa m-am ocupat de Heloâse şi Abelard. Ea zicea: „Aş prefera să fiu iubita filosofului meu decât soţia celui mai mare dintre regii acestei lumi”. Iar eu ziceam: Cât a fost de iubit omul acela 1

Rămâi cu bine, draga mea Sophie; te sărut din toată inima. Adoratorul şi prietenul dumitale.

XXI

Grandval, 17 octombrie 1759” ’

E a treia oară când trimit la Charenton şi iar nu am nicio veste de la prietena mea. Sophie, de ce nu mi-ai scris? Alaltăieri, slujitorul a plecat la două şi jumătate; îl rugasem să-mi pună scrisorile în scrin şi-i lăsasem cheia. La ora şase, m-am gândit că ar fi avut timp să se întoarcă.

Niciodată o seară nu mi s-a părut atât de lungă. M-am dus sus, am deschis sertarul, nicio scrisoare. Am coborât, eram îngrijorat; lumea şi-a dat seama, căci tot ceea ce se. Petrece în sufletul meu mi se vede pe chip. Se discuta;

nu prea am luat parte la conversaţie; mi s-a propus să jucăm ceva. Am acceptat. În toiul partidei m-am sculat, m-am dus sus să mă uit în sertar şi iar n-am găsit nimic. Mi-

am zis: După toate probabilităţile ticălosul ăla s-a apucat să tragă o duşcă. Aşa că se va întoarce mult mai târziu. Cu atât mai bine; mă voi retrage devreme; voi fi singur; mă voi culca şi-mi voi citi scrisorile cu capul pe pernă. Mă bucuram dinainte; abia aşteptam să se servească cina, s-o terminăm şi să mă duc sus. În sfârşit a sosit şi acest moment; am dat fuga la scrin; nici prin gând nu-mi trecea că s-ar putea să nu găsesc ceea ce caut şi am fost într-adevăr foarte necăjit că speranţele mele au fost vane.

Ce te-o fi împiedicat să utilizezi adresa pe care ţi-am lăsat-o? Să se fi rătăcit scrisorile dumitale? Te răzbuni cumva din pricina tăcerii mele? Vrei să simt şi eu ce ai suferit dumneata când nu ţi-am scris? Să fie oare Vorba despre ceva mai grav care nu-mi trece mie prin minte? Nu ştiu ce să mai cred. Deseară trebuie să sosească un comisionar. Vine de la Paris şi va trece prin Charenton.

I s-a spus să caute la poştă dacă nu cumva sunt scrisori pentru Grandval. Va fi aici pe la şapte seara. Acum e abia patru. Va trebui deci să mai am răbdare încă trei ore. Între timp voi sta de vorbă cu prietena mea ca şi când m-aş simţi foarte bine, deşi nici vorbă de' aşa ceva.

Ieri mi-am pierdut toată dimineaţa, sau mai degrabă nu mi-am petrecut-o cu folos. Am primit un bilet de la Sussy. Mi-l scrisese un amărât, care a elaborat un proiect privind finanţele şi dorea să-mi ceară părerea. Este vorba despre o combinaţie foarte ingenioasă de loterie şi acţiuni, îmi pare rău că nu şi l-a prezentat înaintea edictelor. Nu e nimic odios în acest proiect. Ar putea da rezultate durabile sau doar momentane. Regele ar câştiga o sută douăzeci de milioane. Cei. Bogaţi nu ar avea motive să se. Simtă jecmăniţi; cei săraci ar deveni proprietari ai unui bun comercializabil, de pe urma căruia ar clobândi şi un mic beneficiu. Gazdele mele au fost destul de surprinsei văzând că sunt îmbrăcat şi gata de plecare atât de devreme.! Sunt convins că cucoanele noastre i-au atribuit acestei excursii un ţel întrucâtva amoros. M-am întors' ia prânz. Era vânt şi frig aşa încât am stat închişi în casă. Am ju- cat trei partide

de table cu femeia care odinioară a avut j ochi frumoşi; apoi moş Hoop02, baronul şi cu mine, strânşi în jurul unui buştean ce ardea zadarnic, ne-am apucat să filosofăm despre bucurie şi durere, bine şi rău.

— Melancolicul nostru scoţian nu prea face caz de viaţa lui. I „Tocmai de aceea, îi spunea Doamna d'Aine, ţi-am dat camera a cărei fereastră dă drept spre şanţurile castelului; dar văd că nu te prea grăbeşti să profiţi de amabilitatea mea." Baronul a adăugat: „Poate că te tentează înecul; dacă apa-ţi -se pare prea rece, hai să ne batem în duel".! Şi scoţianul de colo: Bucuros, prietene, dar cu condiţia j să mă răpui".

Am vorbit apoi despre un anume domn de Saint-Germain63, care are între o sută cincizeci şi o sută şaizeci de ani şi poate să se întinerească ori de câte ori i se pare că a cam îmbătrânit. S-a făcut remarca următoare: dacă omul acesta ar deţine secretul întineririi cu o oră, dublându-şi doza s-ar putea întineri cu un an, cu zece ani şi astfel să se întoarcă în pântecele mamei sale. Scoţianul a zis: j „Odată întors de unde am plecat, cred că nimeni n-ar mai jj reuşi să mă scoată de acolo".

în această privinţă mi-a trecut prin minte un para1 dox pe care îmi amintesc că i l-am expus într-o zi surorii dumitale, deci i-am spus lui moş Hoop (aşa l-am po reclit fiindcă e zbârcit, uscăţiv şi are un aer bătrânicios):

— „Eşti într-adevăr demn de compătimire; dar dacă mă1 car o parte din ceea ce cred eu este adevărat, eşti şi mai de plâns.

— Cel mai rău lucru este să exişti, iar eu exist.

— Cel mai rău lucru nu este să exişti, ci să exişti pentru i totdeauna.

— Tocmai de aceea mă mângâi cu ideea că nu va fi aşa.

— Poate; spune-mi, te-ai gândit vreodată serios ce înseamnă a trăi? înţelegi clar cum e posibil ca o fiinţă să poată trece vreodată de la starea de ne-fiinţă la aceea de *i* viaţă? Un trup creşte sau se micşorează, se mişcă, se odihneşte; dar dacă nu trăieşte prin el însuşi, crezi oare că

o schimbare, oricare ar fi aceasta, i.ar putea da viaţă? i

A trăi nu e tot una cu a se mişca; e cu totul altceva. Un corp în mişcare loveşte un corp în repaus şi acesta din urmă se pune în mişcare; dar opreşte, accelerează un corp lipsit de viaţă, adaugă-i sau ia-i o parte din el, organi-ţ zează-l, adică rânduieşte-i părţile componente cum vrei: dacă sunt lipsite de viaţă, nu vor trăi nici într-o poziţie, nici într-alta, orice le-ai face. A presupune că aşezând alături de o particulă moartă una, două sau trei alte particule moarte se va alcătui un sistem constituind un corp viu este o absurditate nemaipomenită sau eu sunt un nepriceput. Cum adică? Particula, *a* aşezată în stânga particulei *b* nu avea conştiinţa existenţei ’sale, nu simţea nimic „era inertă şi moartă şi iată că, aşezând-o pe cea din stânga în dreapta şi pe cea din dreapta în stânga, ansamblul trăieşte, se cunoaşte pe sine, simte! Nu e posibil. Ce caută aici dreapta sau stânga? în spaţiu există oare o direcţii? sau alta? Şi’ chiar, dacă ar exista, simţirea şi viaţa n-ar depinde de ea. Tot ce are asemenea calităţi le-a avut întotdeauna şi le va avea întotdeauna. Simţirea şi viaţa sunt veşnice. Ceea ce trăieşte a trăit clin totdeauna şi va trăi întru vecie. Singura deosebire dintre viaţă şi moarte, după câte ştiu eu, este că în prezent trăieşti în ansamblu şi că dizolvat, risipit în molecule, peste douăzeci de ani vei trăi pe bucăţele.

— Peste douăzeci de ani! E foarte departe!”, Şi Doamna d’Aine.: – „Nu ne naştem, nu murim; ce nebunia dracului!

— Nu, doamnă.

— Deşi nu se moare câtuşi de puţin, să mor eu, aici, pe loc, dacă ai să mă faci să -cred una ca asta.

— Staţi puţin: Tisbe trăieşte, nu-i aşa?

— Căţeaua mea? îţi garantez că trăieşte, gândeşte, iubeşte, raţionează, are haz şi judecată.’ – Vă aduceţi aminte de vremea când nu era mai mare decât un şobolan?

— Da.

— Aţi putea să-mi spuneţi cum de s-a făcut atât de dolofană?

— Ba bine că nu: ghiftuindu-se cu de-ale gurii exact ca

dumneata şi ca mine.

— Foarte bine, şi ceea ce a mâncat trăia sau nu?

— Asta-i bună, ce întrebare, se-nţelege că nu, – Cum aşa, un lucru care nu trăia, aplicat unuia care trăia, a devenit viu şi dumneavoastră înţelegeţi una ca asta?

— Ce vrei să-i fac, n-am încotro şi trebuie s-o înţeleg.

— Dacă aşa stau lucrurile, spune- ţi-mi mai bine că dacă vi s-ar da în braţe un om mort, ar învia, – Pe legea mea. Dacă ar fi mort, mort de-a

l

binelea…; dar ia mai lasă-mă în pace; eşti gata-gata să mă faci să spun prostii’4…

Toată seara au petrecut-o tachinându-mă pe seama pa- / radoxului meu. Mi se ofereau nişte pere frumoase care/ trăiau, struguri care gândeau iar eu ziceam: Cei ce s-au iubit în timpul vieţii şi cer să fie înhumaţi unul alături de celălalt poate că nu sunt chiar atât de nebuni cum cred oamenii. Poate că rămăşiţele lor se apropie, se amestecă şi se contopesc! Cine ştie? Poate că nu au pierdut orice sentiment, orice memorie privind starea lor anterioară. Poate că mai au o rămăşiţă de căldură şi de viaţă şi se bucură de ea în felul lor, acolo, în străfundul urnei reci în care sunt închişi. Judecăm viaţa elementelor călăuzin- du-ne după viaţa masei grosolane! Poate că sunt lucruri foarte diverse. Se crede că nu există decât un polip! De ce oare întreaga natură n-ar fi de acelaşi ordin? Atunci când polipul se divide într-o sută de mii de părţi, animalul iniţial şi generator nu mai este; toate elementele sale sunt însă vii. Draga mea Sophie! mi-ar rămâne, aşadar, o speranţă să te ating, să te simt, să te iubesc, să te caut, să mă unesc, să mă contopesc cu dumneata atunci când nu vom mai fi, cu condiţia ca între elementele din care suntem alcătuiţi să fi acţionat acea lege a afinităţilor, să ne fie dat să constituim una şi aceeaşi fiinţă; mi-ar rămâne speranţa ca în veac să fiu unul cu dumneata, ca moleculele risipite ale adoratorului dumitale să se agite, să se – emoţioneze şi să’ le caute pe ale dumitale, risipite şi ele în sânul naturii!

Lasă-mi această himeră, mă mângâie, căci mi-ar asigura o veşnicie întru dumneata şi cu du neata.

Dar între timp s-a făcut ora şapte şi blestematul acela de comisionar nu mai apare odată. Sunt extrem de îngrijorat. Mâine, dacă n-o fi vreun potop nemaipomenit, mă duc eu însumi, negreşit, la Charenton.

Azi a luat masa cu noi Doamna d'Houdetot; a sosit de) a Paris, unde se va întoarce, şi de acolo se va duce la Epinay. Va fi străbătut unsprezece leghe bune. Expediţia din Anglia65 o ţine într-o încoi'dare cumplit de dureroasă; e o femeie plină de suflet şi de sensibilitate. Se vorbea despre vântul năprasnic şi neîntrerupt din cauza

HO căruia parcă vâjâie tot castelul. Eu am zis că zgomotul nu-mi displace, dimpotrivă, simţi parcă mai bine căldura adăpostului, vântul te leagănă şi te îndeamnă la o plăcută visare. „E adevărat, mi-a răspuns dânsa, dar eu una nu-l pot asculta fără să mă gândesc că poate îi scoate pe englezi din strâmtoare şi că ai noştri vor profita de acest moment ca să iasă din port şi să arunce în Anglia douăzeci şi două de mii de nenorociţi dintre care niciunul nu se va mai întoarce!"

Trebuie să ştii că printre aceşti douăzeci şi două de mii de oameni există unul, Domnul de Saint-Lambert, despre care ţi-am vorbit adesea în termeni elogioşi şi care doar din recunoştinţă îl urmează pretutindeni pe prinţul de Beauvau66; dacă s-ar prăpădi cumva, noi toţi l-am regreta mult, iar dânsa l-ar plânge cu lacrimi amare*iil.*

E ora nouă, am jucat o partidă de pichet şi, în paranteză fie zis, mi-a reuşit o lovitură nemaipomenită: paisprezece la aşi, paisprezece la popi, a şasea majoră, pichet şi secvenţă. Am cinat. Comisionarul s-a întors. Toţi au primit veşti, numai eu nu. Niciun rând de la Grimm şi nici de la Sophie. E imposibil să nu-mi fi scris. Ori slujitorul m-a păcălit şi nu s-a dus la Charenton, ori directorul poştei a refuzat să-i dea comisionarului scrisorile mele, ori n-a avut cu ce să le scoată. Fac toate presupunerile ce m-ar putea linişti. Acuz pe toată lumea, numai pe dumneata nu.

Vecinul nostru. Domnul de Sussy, a primit o scrisoare de la Lisabona şi a aflat că regele Portugaliei le-a propus iezuiţilor să se secularizeze; cincizeci au acceptat; o sută cincizeci au fost îmbarcaţi pe o corabie a cărei destinaţie nu se cunoaşte, şi patru sunt încă deţinuţi şi vor fi executaţi 08.’ Aflaseşi? Dar la urma urmei, iezuiţii n-au decât să ucidă regi şi să scape de pedeapsă, regii n-au decât să facă ce vor, numai eu să aflu veşti despre prietena mea. Unde e? Ce face? Dacă scrisorile mele nu au aceeaşi soartă cu ale ei, va fi primit alaltăieri două deodată; mâine seară, poate, o va primi şi pe aceasta... Dar nu mai îndrăznesc să sper nimic, draga mea prietenă. Am venit încoace să lucrez. Până în prezent am făcut ceva treabă; dar dacă nu mi-e mintea limpede şi liniştită, la ce-mi foloseşte faptul că am timp? Ce-o să mă fac? Dacă măcar ar începe la noapte ploaia, cu care ne ameninţă vântul ăsta zgo-

«

mo tos! Aşadar voi petrece şi ziua de mâine fără un rând de la dumneata! Baronul mă consultă cu privire la nişte chestiuni de etimologie în domeniul chimiei. Vede că sunt îngrijorat; îmi citeşte pagini de istorie; încearcă să-mi stârnească interesul dar nu reuşeşte; mi-s gândurile aiurea. Te implor, draga mea prietenă, redă-mă naturii, ocupaţiilor, societăţii, distracţiilor, prietenilor, mie însumi. Nu pot pleca şi mi-e cu neputinţă să mai trăiesc aici dacă mă uiţi. Rămâi cu bine, neînduplecata şi tăcuta mea Sophie. Rămâi cu bine.

XXIV

Grandval, siârşitul lunii octombrie 1759 6fJ

Iată, draga mea, scrisoarea promisă. Te rog să ai răbdare s-o citeşti până la capăt; vei găsi poate lucruri care te vor interesa.

Duminică a fost o vreme foarte frumoasă; ne-am plimbat pe malul Marnei, de la poalele dealurilor noastre şi până la Champigny.

Satul se întinde ca un amfiteatru ce încununează dealul. Jos, albia întortocheată a Mamei împărţindu-se în două

braţe alcătuieşte câteva insuliţe acoperite cu sălcii. Apele râului se învolburează în strâmtorile dintre insuliţe. Ţăranii au încropit aici nişte pescării. Peisajul este într-adevăr pitoresc. Saint-Maur, pe de o parte, mai în fund Chenneviere şi Champigny de cealaltă parte, sus, pe dealuri: şi între ele, Marna, vii, păduri, pajişti. Cu greu ar putea imaginaţia omenească să adune la un loc mai multă bogăţie şi varietate decât ne oferă natura aici. Ne-am propus să mai facem odată acest drum, deşi ne-am întors care mai de care mai prăpădiţi. Mie îmi intrase o ţeapă în mână, pe baron îl apucase un junghi, iar pe melancolicul nostru scoţian îl încerca o criză de ficat.

*n**

Era momentul să ne întoarcem în salon. Iată-ne: femeile înşirate în fund, bărbaţii în jurul focului; noi ne Încălzim aici, ele respiră în voie dincolo. Deocamdată toată lumea tace, dar n-o să ţină mult. Doamna d'Holbaek vorbeşte prima şi zice: Mamă, nu faci o partidă?

— Nu, prefer să mă odihnesc şi să stăm de vorbă.

— Cum vrei. Să ne odihn im deci şi să stăm de vorbă.

E inutil de-aci înainte să ţi-i numesc pe interlocutori, îi cunoşti pe toţi.

— Ei, filosofule, unde ai ajuns cu lucrul?

— Am ajuns la Arabi şi la Sarazini70.

— La Mahomet, cel mai bun prieten al femeilor?

— Da, şi cel mai mare inamic al raţiunii.

— Ce remarcă impertinentă!

— Doamnă, nu este-o remarcă, e un fapt.

— Altă prostie; domnilor, aţi adoptat un ton frivol.

— Popoarele musulmane n-au cunoscut scrierea decât cu puţină vreme înainte de hegiră.

— Hegira! Asta ce mai e?

— Doamnă, aceasta este epoca de maximă înflorire a musulmanilor.

— M-ai lămurit mai mult de-o grămadă; nu înţeleg nici ce e epoca de înflorire şi hegira, nici hegira şi epoca de înflorire. Oamenii ăştia au mania să vorbească păsăreşte.

— Anterior acestei epoci, erau nişte idolatri grosolani; cel căruia natura îi dăruise o oare, care elocinţă avea puteri depline. Asupra lor. Cei pe care-i cinsteau cu numele de *şated* erau păstori, astrologi, muzicieni, poeţi, medici, legislatori şi preoţi, caracteristici pe care nu le găseşti reunite într-una şi aceeaşi persoană decât la popoarele barbare şi sălbatice.

— Asta e adevărat.

— Aşa au fost Orfeu la greci, Moise la iudei, Numa la romani.

— N-am nicio veste de la Paris, arbuştii mei nu vor fi plantaţi toamna asta. Berlize e complet neserios. Am nevoie de o sută cincizeci de rădăcini şi el îmi trimite optzeci.

— Straturile vor fi foarte frumoase; ce părere ai?

— Într-adevăr, vor fi minunate.

— Tare aş vrea să-şi vadă acum grădina, Charon ăla71.

— Primii legislatori ai naţiunilor aveau misiunea să interpreteze voinţa zeilor, să le potolească mânia în perioadele de calamităţi publice, să poruncească înfăptuirea unor lucrări, să sărbătorească succesele, să acorde recompense, să aplice pedepse, să stabilească zilele de odihnă şi pe cele de muncă, să lege şi să dezlege, să adune şi să împrăştie, să înarmeze şi să dezarmeze, să-şi întindă mâna spre a mântui sau a nimici... Pe măsură ce un popor se şlefu- iieşte, aceste funcţiuni se separă... Un bărbat porunceşte...

un altul aduce jertfele; un al treilea vindecă... un al patrulea, cu o funcţie şi mai sacră, le oferă nemurirea... dobândindu-şi-o pentru el.

— Doamnă, e destul de interesant ce spun dumnealor.

— Că-mi şi pasă mie de ce zic dumnealor: eu mă gândesc la arbuşti. E mult de când n-am mai văzut-o pe *Desăvârşita Asociaţie*7a.

— Cu atât mai bine.

— Totuşi sunt la Saint-Maur. N-au decât să stea acolo... Femeia asta e mai femeie decât toate celelalte femei luate

laolaltă.

— Niciodată nu ştie ce vrea.

— Iartă-mă, clar niciodată nu se mulţumeşte cu ce are.

— Eu una o consider mai degrabă nefericită decât nebună. Nimic nu e mai incomod decât dorinţa, afară doar de posesiune.

— Totuşi suntem siliţi fie să avem, fie să trăim cu lipsuri.

— E o necesitate destul de tristă…

— Alfabetul arab a fost născocit de un anume Moramere, iar naţiunea s-a împărţit în învăţaţi sau oameni care ştiau să citească, şi în idioţi. Sfântul profet n-a ştiut nici să citească, nici să scrie. De aici provine ura primilor musulmani faţă de orice fel de cunoaştere şi dispreţul ce s-a perpetuat până azi, ca şi îndelungata perioadă de impostură ce s-a statornicit astfel. Faptul că religia pierde terenul pe măsură ce filosofia îl câştigă constituie o observaţie *cn* aplicabilitate destul de generală. De aici se poate trage orice concluzie privind inutilitatea uneia sau adevărul celeilalte.

— Aşa ne promisese Doamna de Charmoy a dumitale. Ce dracu face la Paris?

— Turbează.

— De ce? Nu e urâtă; are haz; toată lumea o iubeşte.

— Şi ceea ce contează mai mult ca tot restul, ea nu iubeşte pe nimeni.

— Mamă, râzi de una singură.

— Mă gândesc la mutra maimuţoiului ei de soţ. Nu ţi se pare că seamănă cu o violă? Imaginează-ţi instrumentul ăsta între picioarele nevestei lui.

— Curaj, doamnelor, daţi-i înainte.

— Ei drăcie, ginere, lasă-mă să-mi bârfesc puţin semenii. Sunt. Sigură că şi pe noi ne bârfesc alţii, şi nu mă supăr; de fapt nu mă supără nimic.

— Şi apoi, cum să le iertăm semenilor noştri greşelile lor, dacă nu le cunoaştem?

Nevastă-mea…

— Ce ai de zis despre ea?

— Mai bine ia-ţi lăuta şi cântă-ne ceva. Va fi un zgomot mai puţin neplăcut şi în orice caz mai nevinovat.

— Fetiţa mea, te rog nici să nu te gândeşti; nu cred că există nimic mai uricios decât soţul tău când e bolnav. E la fel cu ceilalţi când sunt sănătoşi. Şi apoi, ce dracu, n-aveţi decât să trăncăniţi despre filosofia voastră şi să ne lăsaţi în pace. Ajunseseţi în serai, staţi acolo. — E mai simplu aşa…

— Deci, filosofule, ziceai că cu cât vor fi mai mulţi gânditori la Constantinopol, cu atât se vor face mai puţine pelerinaje la Mecca.

— Da. — Sunt de aceeaşi părere cu dânsul.

— Sunt convins chiar că, atunci când într-o anumită capitală are loc o acţiune religioasă anuală şi comună, aceasta poate fi considerată ca o măsură destul de sigură a progresului necredinţei, a coruperii moravurilor şi a declinului superstiţiei pe plan naţional.

— Cum aşa?

— Iată cum: să presupunem, de exemplu, că în 1700 au fost treizeci de mii de pelerini la Mecca, sau treizeci de mii de împărtăşanii într-o parohie, şi că în 1750 n-au mai fost decât zece mii de pelerini şi zece mii de împărtăşanii.; e sigur deci că atât credinţa, cât şi tot ce ţine de ea s-a micşorat cu două treimi.

— Domnişoară Anselme73.

— Poftiţi, doamnă.

— Ai

— . Cel mai urât cur din lume.

— Vai, mamă-soacră, eşti L imposibilă. — înapoi în serai, ginere! Da, domnişoară, un

cur foarte urât.

— Puţin îmi pasă; eu una nu-l văd.

— E

— Negru, zbârcit, slab, uscat, mic, jos, jalnic! Dacă l-ar şti ’/Sfântul Petru, ar lăsa-o mai ieftin.

— Are un chip atât de drăgălaş! Cum ar putea avea un cur atât de urât?

— Ei, uite-l pe filosoful meu, aici de faţă, care trage

concluzii cu privire la cur, orientându-se după chip. Şi astea toate fiindcă al lui *n* tare urât, ştiu eu ce ştiu, căci l-am văzut.

— L-aţi văzut, doamnă?

— Da, l-am văzut… toată noaptea în vis.

— Deci, filosofule?

— Nu mai ştiu unde am rămas. Lasă-le încolo de nebune.

— Zău aşa, vorbesc despre un cur care m-a zăpăcit de tot.

— Rămăseseşi la acţiunea religioasă anuală şi la scăderea superstiţiilor pe plan naţional.

— A, da! Cred că această scădere are o limită; lumina nu progresează la infinit; nu ajunge până în mahalale. Acolo poporul e prea înapoiat, prea nenorocit, prea ocupat: acolo se opreşte lumina; deci, numărul celor ee participă, anual, la marea ceremonie, este egal cu numărul celor ce sunt în toiul revoluţiei spirituale, orbi sau luminaţi, incurabili sau incoruptibili, cum preferaţi.

— Aşadar, asta-i turma Bisericii.

— Poate să crească, dar nu să scadă.

— Cantitatea de nepricopsiţi este aproape totdeauna aceeaşi.

— Ascultaţi, doamnă, ascultaţi.

— Mă plictisesc îndeajuns şi fără să-i ascult. Numai Cicoplia mai lipsea… Eram sortită anul ăsta să văd numai cururi urâte… Stătusem singură aici două luni; nu ştiam ce să mă mai fac; mă dusesem la Bonneuil şi iată că ne ajunge din urmă, fuga fuga, un individ într-o cabrioletă; gonea de parcă-l fugăreau toţi dracii. Ştii cotitura aia spre biserică: o femeie cocoţată pe un măgar, cu câte un coş de-a dreapta şi de-a stânga, trecea pe acolo; cabrioleta agaţă unul din coşuri şi buf! măgarul cade grămadă într-o parte, coşurile şi femeia într-alta. Se adună lumea, ridică coşurile, saltă măgarul trăgându-l de coadă; între timp pe biata femeie o lasă toţi baltă, deşi zbiera de parcă i-ar fi umblat careva pe sub fuste.

— Sunt unele care nu prea ţipă. — în serai.

— Acolo, ca şi aiurea.

— Coranul a fost singura carte a naţiunii vreme de mai multe secole; celelalte au fost arse, fie pentru că erau de prisos, de vreme ce nu cuprindeau decât ceea ce e scris în Coran, fie pentru că erau primejdioase, de vreme ce cuprindeau ceva în plus. Pe baza acestui raţionament au fost încălzite şase luni de zile băile publice din Alexandria cu toate lucrările vremurilor trecute. Impostorul murise, dar fanaticii supuşi învăţăturii lui îl condamnau pe califul Al Mamon 74 fiindcă sprijinea ştiinţa în detrimentul sfintei ignoranţe a dreptcredincioşilor. Ziceau: Cine îndrăzneşte să-l imite, trebuie tras în ţeapă şi plimbat de la un trib la altul în timp ce un crainic va vesti: „Aşa vor păţi necredincioşii care vor înlocui tradiţia divină cu filosofia profană, miraculosul Coran cu raţiunea”... Totuşi Ommeazii n-au făcut mare lucru pentru savanţi. Abbasizii au fost mai îndrăzneţi. Unul dintr-înşii a instituit pelerinaje, a ridicat moschei, a recomandat rugăciuni publice şi s-a arătat atât de credincios, încât a putut, fără să-i supere pe habotnici, să ţină lângă curtea lui un astrolog şi doi medici creştini. Nu există religie pe care musulmanii să o urască mai mult decât pe cea creştină. Totuşi, literaţii aduşi la curte de către ultimii dintre Abbasizi erau cu toţii creştini. Poporul n-a observat acest lucru.

— Asta pentru că era fericit sub domnia lor. I-aş spune cu dragă inimă oricărui principe...

— Oare poţi vreodată spune ceva unui principe? Dar, ia să vedem, moş Hoop. Ce i-ai spune.

— Fii bun; fii drept; fii victorios; fii respectat de către supuşi şi temut de către vecini.

— Doar atâta?

— Aş adăuga: ţine o armată numeroasă sub ordinele tale şi vei putea încetăţeni toleranţa universală, vei putea zdrobi aceste azile ale ignoranţei, superstiţiei şi inutilităţii.

— Ia te rog să taci! încă n-ai aflat că vreau să înfiinţez o mănăstire la Grandval?

— Ilalal proiect!... Să-i reduci la situaţia de simpli cetăţeni

pe acei oameni care-i opun autorităţii Măriei Tale himericele lor prerogative de drept divin; să le iei înapoi toate bunurile smulse datorită slăbiciunii predecesorilor Măriei Tale; să restitui nefericiţilor supuşi bogăţiile în care parcă se îneacă aceşti trân- tori primejdioşi; în felul acesta ţi s-ar dubla veniturile fără a trebui să înmulţeşti impozitele; orgolioasa lor căpetenie s-o trimiţi la pescuit; vei opri astfel scurgerca unor sume uriaşe într-o prăpastie străină de unde nu se mai întorc; vei dobândi belşugul şi pacea; şi' vei domni şi vei fi înfăptuit nişte lucruri măreţe, fără să fi stârnit o şoaptă de protest, fără să fi vărsat o picătură de sânge.

— Doamne, ce minunat instrument mai, e şi limba! Cum le rezolvă ea pe toate!

— Ar trebui însă, înainte de asta, ca un suveran să fie pe deplin încredinţat că dragostea' poporului său este singura bază a puterii sale. Dacă, de teamă ca nu cumva zidurile palatului său să nu se surpe spre exterior, le va căuta nişte proptele, se vor găsi, mai devreme sau mai târziu, forţe care să i le surpe spre interior. Un suveran prudent îşi va izola locuinţa de aceea a zeilor. Dacă aceste două edificii sunt prea apro-' piate, tronul va fi deranjat de altar şi altarul de către tron şi se va ivi o zi când, ciocnindu-se mai violent, se vor dărâma reciproc.

— Unui principe cu simţ politic n-ar trebui să-i fie greu să răscoale conducătorii clerului împotriva Romei şi apoi clerul de rând împotriva conducătorilor săi, apoi să compromită întreaga tagmă.

— Ia te uită la dumnealor cum visează să târască în noroi sfânta biserică a lui Dumnezeu! Tăceţi din gură, atei nenorociţi ce sunteţi!

— Apropo, pirpiriul de popă din Sussy nu vine la cină?

— Zău aşa. Ginere, dacă vine, cruţă-i puţin urechile; cum vrei să mai slujească liturghia după ce a râs de măscările voastre?

— N-are decât să nu slujească.

— Lui nu-i vine chiar atât de uşor să se lipsească de ea cum îţi vine dumitale.

— Nu mă îndoiesc că într-o zi se va întâmpla şi asta; e un omuleţ atât de cumsecade; şi râde din toată inima.

— La urma urmei ar fi vorba doar să-i convingem pe episcopi să se lipsească de papa şi pe preoţi să fie de partea episcopilor.

— Dacă mă trimiteţi acolo, s-ar putea să mă facă să aştept o grămadă… Domnişoară Anselme, ascultă-mă bine: dacă nu vrei să te văd mereu cu acel cur urât din vis, arată-mi-l pe cel adevărat.

— Musulmanii sunt împărţiţi într-un număr incredibil de secte. S-au identificat vreo şaptezeci şi trei. Îşi au şi ei jansenişti, molinişti, pirrhonişti, *7S,* scepticii, deişti, spinoziştii, ateii lor.

— Să le trăiască!… E exact ca la noi. Halal recoltă!

— S-au născut din încuscrirea religiei cu filosofia…

— Filosofia asta strică totul. — … Atunci când au lăsat spada tăioasă cu ajutorul căreia demonstrau originea divină a Coranului şi au început să raţioneze.

— Şi raţiunea e un lucru rău; mă folosesc de ea cât mai puţin posibil…

— Uneori se cam cunoaşte.

— La alţii nu se cunoaşte chiar atât de mult, dar e tot un drac.

— Au şi un fel de manicheişti76 şi de optimişti. Unul dintre cei dintâi îi spunea într-o zi opozantului său: Un tată a avut trei copii.

— Doamnelor, se spune o poveste; trebuie s-o auzim şi noi.

— Unul dintre aceşti copii a trăit cu frica lui Dumnezeu.

— Şi bine a făcut; azi nu prea mai întâlneşti aşa ceva. Nu mai ştii ce o să se aleagă de lumea asta; tinerii sunt la fel de răi ca bătrânii.

— Cel de al doilea a trăit ca un păcătos şi cel de al treilea a murit tânăr de tot. Ce soartă îi aşteaptă pe lumea cealaltă? Optimistul a răspuns că cel dintâi va fi răsplătit în cer, cel de al doilea pedepsit în iad iar cel de al treilea nu va fi nici pedepsit, nici răsplătit. Dar, urmă celălalt, dacă

acesta din urmă i-ar spune lui Dumnezeu: Doamne, doar de tine a depins să trăiesc mai multă vreme şi acum să fiu în cer alături de fratele meu; ar fi fost mult mai bine pentru mine Ce i-ar răspunde Dumnezeu? I-ar răspunde: Am văzut că dacă ţi-aş fi acordat o viaţă mai lungă te-ai fi dedat la crime, şi astfel, în ziua judecăţii mele ai fi fost osândit la focurile iadului. Dar, iată că cel de al doilea fiu îi răspunde Domnului: De ce nu mi-ai luat viaţa când eram copil? De ce mi-ai mai dăruit anii ăia nenorociţi de care l-ai lipsit pe fratele meu? Dacă n-aş fi avut parte să mă bucur, în cer, alături de fratele meu mai mare, cel puţin aş fi moţăit în pace lângă mezinul meu; ar fi fost la fel de bine pentru mine, ca şi pentru ’el. Cum s-o fi descurcat oare Dumnezeu în această situaţie?

— Habar n-am, pe legea mea; ar fi avut toate motivele să dea din colţ în colţ. Dar când vom ajunge acolo, vom afla răspunsul; mai devreme sau mai târziu tot trebuie să ne ducem… — îi va spune: „Ţi-am prelungit viaţa ca să-ţi meriţi fericirea veşnică şi tu îmi reproşezi faptul că ţi-am făcut această favoare”. Dacă era o favoare, va spune cel de al treilea, mie de ce nu mi-ai făcut-o? —’ Sâcâitori mai sunt aceşti trei copii; multe trebuie să fi pătimit părinţii de pe urma lor. Dar ce să-i faci, ai barbă, trebuie să ai şi pieptene. Haideţi la masă.

— Sunt unii care neagă existenţa oricărui raport între creator şi creatură. După părerea lor, Dumnezeu e drept pentru că este atotputernic. Atributele sale nu au nimic comun cu cele ale noastre; nu ştiu după ce principiu vom fi judecaţi la tribunalul său.

— Mamă, e cu atât mai bine pentru prietena dumitale, Doamna de Pressigny.

— Ce să mai vorbim! Să-i luăm pe semenii noştri aşa cum sunt. Fata e neagră ca smoala; fiul meu zice însă că are picioare albe. Albe sau negre, ce-mi pasă mie? în ceea ce-o priveşte pe mamă, ar fi fost mai înţelept să-şi păstreze ochii, pe care-i avea şi buni, şi frumoşi, şi să-l lase să crape pe

1 bărbatul ei; dar acum, a făcut-o, a făcut-o.

2 — Ei zic: Ce înseamnă o fiinţă trecătoare, a cărei viaţă ţine o clipă şi care e mare cât un fir de praf, în faţa unei fiinţe veşnice şi infinite? Ce ar însemna ceilalţi oameni pentru un individ căruia Dumnezeu i-ar acorda o durată veşnică? Credeţi. Că şi-ar face scrupule când ar fi vorba să-i jertfească pe toţi cei ce i s-ar împotrivi? Nu cumva le-ar spune victi melor sale: Ce sunteţi voi în comparaţie cu mine? Peste o clipă nu se va mai vorbi despre voi, ca şi când nu aţi fi existat niciodată, nu vă veţi mai bucura de nimic şi nici nu veţi mai şuieri; în ceea ce mă priveşte însă, am ia dispoziţie o veşnicie. Deci am îndatoriri şi faţă de. Mine, şi faţă de voi, în funcţie de ceea ce sunt eu şi de ceea ce sunteţi voi: n-aveţi decât să pieriţi fără a mai crâeniijj sunt drept...

3 — E de necrezut câte le mai trec prin mintei! Sunt într-adevăr în stare să mă zăpăcească de tot.

4 — Şi totuşi cu cât este mai uriaşă distanţa dintre Dumnezeu şi om, decât distanţa dintre un om, oricât de deosebit ar fi de el, şi alt om! Fie acest om nemuritor, sunt de acord, dar oricum îi vor rămâne încă în spinare o sumedenie de infirmităţi care să-l apropie de condiţia umană. Orice noţiune de dreptate dispare între un om şi un altul, ca urmare a privilegiului de a avea un singur atribut divin, iar noi îndrăznim să presupunem că această noţiune există în raporturile dintre Dumnezeu şi om! Numai brahmanul care s-a temut să vatăme o furnică îi poate spune lui Dumnezeu: Doamne, iartă-mă că am îndrăznit să-mi ridic gândul până la tine; mi l-am plecat însă până şi la furnică; tratează-, mă aşa cum eu am tratat cea mai nevrednică insectă.

— Printre acei sectanţi, sunt unii care-şi bat joc de orice...

— Nu sunt însă nici mai fericiţi şi nici mai înţelepţi, datorită acestei atitudini.

— Doamnă de Saint-Aubin, aveţi o jupânească care nu e niciuna, nici alta.

— Ce-mi pasă?

— Mie zău că mi-ar păsa dacă aş fi în locul dumneavoastră, îmi place să cred că cei ce mă ating au tot timpul mâmâle curate... (într-o clipă, din toate colţurile salonului, ţâşnesc, hohote de râs.) – Ce numeşti dumneata: manile curate?...;

— De, doamnă, mâinile curate... Ştiu eu ce am văzut şi ce înţeleg prin asta.

— Îşi au şi ei intoleranţii lor, ca doamna, de pildă.l

— Pe legea mea că nu mă opun la ceea ce nu văd; ca în cazul doamnei, cum îi zice... Fetiţa mea, ajută-mă să-mr aduc aminte cum o cheamă.

— Mamă, nu trebuie să spui una ca asta.

— Vin încoace, le dau camere alăturate... Moş Hoop, continuă, te rog.

— Un islamist intolerant atentase la viaţa unui filosof a cărui credinţă i se părea suspectă. Filosoful era puternic; ar fi putut să-l pedepsească sau chiar să-l distrugă datorită influenţei sale; s-a mulţumiţi să-l certe, blând, zicându-i: Principiile tale te obligă să mă ucizi, ale mele mă obligă să te ajut să devii mai bun, ;

iuiă pot. Vino deci să le învăţ şi după aceea, ucide-mă dacă vrei.

— Zău că e frumos.

— Ce credeţi că a învă- t?

— Catehismul, probabil, căci, cât era el de preot, u-l ştia.

— Aritmetica şi geometria...

— Poate că aşa ar

i rebui procedat cu toate popoarele când le convertim... înaintea misionarului să meargă matematicianul.

ii — De ce nu chimistul cu eptubetele lui?

iii — N-ar fi rău deloc, doamnă. E bine ca oamenii să ştie mai întâi să combine substanţele ca apoi să fie puşi să combine ideile, ceea ce e mai greu.

iv — Uite, ăsta e cel mai bun lucru pe care l-ai spus toată seara. Dacă se înfăptuieşte acest proiect, adoratorul meu Montamy va pleca în Cochinchina şi n-o să mă mai plictisească; şi acum, haideţi la masă. Cât despre preoţel,

dacă nu vine, să-l ia dracu.”

Şi uite aşa trece timpul, draga mea. Nu am a-ţi r epeta decât dragostea mea şi conversaţiile noastre. În toiul acestor, conversaţii, pe jumătate serioase, pe jumătate hazlii, oftez uneori şi-mi spun în şoaptă: Ah! dacă ar fi aici draga mea Sophie şi sora ei f Şi apoi oftez din nou.

Domnul de Berlize77 a plecat ieri la Paris; îţi va aduce o scrisoare. L-am condus până la Charenton. Unde speram să găsesc una de la dumneata şi nu m-am înşelat.! VI-am întors seara la şapte; mă aşteptau ca să jucăm o partidă de pichet. Am jucat ’plin de veselie şi am avut carte. Mâine. Îl pierdem pe scoţian. Îmi pare rău: e un om cumsecade, inteligent şi învăţat. Şi-a plimbat melanco-: a prin toate colţurile lumii şi eu am profitat de pe urma călătoriilor lui. Doamna d’Aine e cea mai de treabă femeie de pe pământ, este amabilitatea în persoană, dar stâleeşte o grămadă de cuvinte: în loc de chimist zice chemist, în loc de cucurbitacee zice curcubitaeee, în loc de *Enciclopedic,* Ciclopia şi tot aşa. *Desăvârşita Asociaţie* este o oarecare Doamnă de Back. Căreia i-a căşunat să alcătuiască o coterie muierească purtând denumirea de mai sus. Doamna de Pressigny, mama, este soţia unui director din Bordeaux; i-a salvat viaţa soţului ei, în timpul unei răscoale populare, năpustindu-se în mijlocul răsculaţilor. Această femeie cu părul vilvoi, umblând de colo-colo, expunându-se pietrelor care zburau de pretutindeni i-a uluit pe răsculaţi şi le-a potolit mânia. Se afla într-o perioadă critică şi şi-a pierdut vederea, iar de atunci infamul soţ şi oribila fiică s-au coalizat şi o chinuie înfiorător pe biata nefericită. De ani de zile storc lacrimi amare din aceşti ochi ce nu mai văd. Preoţelul este jucăria Doamnei de Sussy. Duminica slujeşte liturghia şi în celelalte zile ale săptămânii face pe bufonul. Fusese cu noi la plimbare; trebuia să şi cineze cu noi, dar a venit abia după ce am mâncat. Ne îmbuibaserăm, în special femeile; tocmai ziceam şi făceam tot felul de nebunii, când a sosit drăguţul de preoţel. — „Aha, ai sosit, părinţele; ştii oare că nu-mi place să fiu lăsată baltă?

— Doamnă, încă nu v-aţi obişnuit?

— Câtuşi de puţin”. Preoţelul nu urăşte femeile şi le-ar onora bucuros. Doamna de Saint-Aubin stătea pe scaun cu coatele sprijinite de o masă; preoţelul s-a dus şi s-a sprijinit de aceeaşi masă, căci îşi permite uneori să fie familiar. Doamna d’Aine, stârnită de poziţia lui ce părea comodă şi de lăţimea spatelui său, ia un fotoliu., îl apropie de el, îi spune: „Ţine-te bine” şi dintr-un salt îl încalecă pe popă, un picior de-a dreapta, celălalt de-a stânga lui, şi-l împinge cu călcâiele, îl mână cu glasul şi cu mâinile, iar el nechează, sare, zvârle, anteriul i se ridică până la umăr, fustele cucoanei se ridică şi în faţă, şi în spate, aşa încât ea era aproape goală şi mai călărea şi pe deşălate, iar noi ne tăvăleam de râs, şi cucoana râdea şi a tot râs aşa din ce în ee mai tare, s-a strâmbat de atâta râs, aproape că s-a culcat peste popă şi a început să strige: „Ajunge, iartă-mă, ajunge! nu pot să mă mai ţin, opreşte, nu te mai mişca”, dar popa, care nu auzea nimic, nici gând n-avea să se oprească, şi aşa s-a pomenit potopit de un şuvoi de apă caldă care intra în pantofi, şiroindu-i prin pantaloni; atunci s-a trezit urlând la rândul lui: „Ajutor, ajutor, mă înec”, iar noi căzusem pe canapele şi eram gata să leşinăm de atâta râs. Între timp, Doamna d’Aine, tot călare, îşi striga jupâneasa: „Anselme, Anselme, ia-mă de pe acest popă. Părinte, părinţele, nu te îngrijora, n-ai pierdut nicio picătură”. Popa nu s-a supărat deloc şi bine a făcut. Domnişoara Anselme însă avea o mutră pe care ar fi trebuit s-o vezi: inocenţa, pudoarea şi timiditatea făcute om. Se holba la o baltă enormă de pe covor şi zicea, uimită: „Vai, Doamnă!

— Ei bine, eu, popa, amândoi, nu ştiu, dar m-am uşurat pe deplin. Adu-mi pantofi, ciorapi,

’ fuste, lenjerie”.

Doamna d’Aine are simţul onoarei; preoţelul e sărac. Chiar a doua zi cucoana a poruncit să i se cumpere haine noi. Ce părere aveţi, doamnelor de la oraş? Nouă, grosolani locuitori de la Grandvâl, ne ajunge una ca asta ca să râdem

două zile.

Da, draga mea, ţi-am primit toate scrisorile; sunt fericit atât cât se poate când eşti departe de fiinţa iubită»-’ M-aş bucura dacă *L’Esprit* ţi-ar plăcea în continuare. Dacă te-ar cunoaşte, admiraţia dumitale l-ar mai consola pe autor 78 de faptul că nu a obţinut-o pe a lui” Grimm. Parcă vă văd, pe dumneata şi pe mama dumitale: parcă aud cuvintele care din când în când răzbat prin tăcerea sihăstriei voastre. Te înşeli: Doamna de Saint-Aubin nu se mai gândeşte la mine; a descoperit, după treizeci de ani. Că zgomotul tablelor îi provoacă dureri de cap, aşa încât nu mai jucăm. Îţi redau cu deamănuntul tot ceea ce se întâm- plă pe aici, iar dumneata te vei amuza pentru că îţi vorbeşte prietenul dumitale.

E adevărat că-l aşteptam pe Berlize cu nerăbdare. Şi-a îndeplinit misiunea, dându-şi importanţă şi arborând un aer misterioş; mi-a dat scrisoarea lui Grimm de faţă cu toată lumea şi apoi a aşteptat să fim singuri ca să mi-o dea pe a dumitale. Încă puţin şi voi alerga spre dumneata, şi-ţi voi aduce o gură nevinovată, nişte buze neîntinate şi ochi care n-au văzut nimic de o lună de zile. Ce fericiţi vom fi când ne vom reîntâlni!...

XXV

1 noiembrie 175973

Ne plimbăm aproape zilnic, oricum ar fi vremea. Dacă se iveşte o rază de soare, profităm de ea. Lucrez mult. Am spor şi-mi face plăcere. Văd cum mă apropii de sfârşit. Nu mai am de scris decât trei articole de filosofie dintr-un total destul de respectabil, dar acestea trei sunt lungi şi grele: este vorba despre analiza platonismului şi pitagoreismului şi despre istoria filosofiei la etrusci şi romani. I-am terminat pe arabi şi sarazini; am găsit la ei mai multe lucruri interesante decât m-aş fi aşteptat. Aceste popoare au nişte caracteristici foarte speciale. Ai auzit vorbindu-se despre acei habotnici orientali a căror practică religioasă se reduce la nişte piruete executate pe un singur picior; se învârtesc până ce cad în nesimţire, zdrobiţi, aproape morţi. Îţi vine

oare a crede că această extravaganţă ar putea fi rezultatul urnii sistem teosofic coerent, bine închegat şi cuprinzând, ici colo, cele mai sublime adevăruri? Ei pretind că, ameţeala suspendind toate solicitările prin care particula divină din om poate fi distrasă, aceasta se contopeşte cu fiinţa eternă de la care purcede, în starea aceea de buimăceală calmă, simplă, pură şi unitară ca şi fiinţa eternă, particula divină îi aude vocea şi participă la o fericire nebănuită de profanii care n-au resimţit-o. Veneraţia musulmanilor faţă de idioţi este consecinţa principiului de mai sus. Musulmanii îi privesc ca pe nişte fiinţe privile-i giate, cărora natura le-a hărăzit preafericita imbecilitate pe care alţii n-o dobândesc decât prin intermediul sfintei ameţeli. Ţi-aş povesti mai cu de-amănuntul toate acestea, dacă aş avea timp; ţi-ai da astfel seama că islamitul ce stă nemişcat în fundul unei peşteri întunecoase, cu coatele sprijinite pe, genunchi, cu capul plecat peste mii ni, cu ochii aţintiţi spre vârful nasului, petrecându-şi vremea I în aşteptarea viziunii beatifice, este un filosof mai mare I decât europeanul dispreţuitor, care se uită la el cu milâl şi se plimbă de colo colo, mândru că a descoperit că nu I vedem nimic altfel decât întru Dumnezeu.

Sfântul profet şi-a dat seama că patima pentru femei este prea firească, prea violentă şi prea generală ca s-o j poată cât de cât înfrâna. Decât să înmulţească ocaziile de I încălcare a legii, opunând-o celei mai utile şi plăcute tendinţe a naturii, a preferat să impună o legislaţie conformă j acestei patimi. Atunci când îi stimula pe oameni în sensul virtuţii cu ajutorul speranţei în voluptăţi fizice, le vorbea l despre o fericire pe care aceştia o cunoşteau. A prescris anumite ablaţiuni şi. Practici frivole, arbitrare, necesare I însă poporului, cum ar fi, de pildă, la musulmani, să j întorci spatele soarelui. Atunci când te uşurezi, sau la noi:. Să porţi pieptăraş din pânză sfinţită; în fiecare religie i din lume există asemenea, practici Ce nu înseamnă nimici pentru oamenii a căror credinţă este cât de cât solidă; profetul însă a statornicit un cult destinat maselor, ştiind

prea bine că nimic nu este mai ridicol decât un cult care nu este destinat tocmai maselor. A prbpovăduit dogma fatalismului, bază a curajului şi a dispreţului faţă de moarte, primejdia fiind,: în ochii fatalistului, aceeaşi pentru cel ce mânuieşte spada pe câmpul de luptă ca şt pentru cel ce zace pe canapea, momentul primejdiei fiind irevocabil stabilit, iar orice prudenţă omenească fiind zadarnică în faţa celui Etern ce a legat totul pe lumea aceasta cu o legătură pe care nici chiar propria sa voinţă n-o mai poate nici strânge, nici lărgi.

îţi dai seama cât de ingrată este munca mea şi după această scrisoare, şi după un fragment dintr-un poem al poetului Saadi, pe care ţi-lvoi traduce; îţi a face plăcere, fiindcă şi mie mi-a plăcut, fiindcă e frumos, fiindcă- e plin de sensibilitate, gingăşie şi patetism.

Saadi a scris în mijlocul secolului al XH-leaR0. Şi-a cultivat harul cu care-l înzestrase natura. A frecventat şcoala din Bagdad. A călătorit. A fost în Siria unde a încăput pe mâna creştinilor; aceştia l-au ferecat în lanţuri şi l-au trimis la muncă silnică. Datorită blândeţii caracterului şi forţei geniului său, a dobindit un protector care i-a răscumpărat şi i-a dat-o pe fiica sa în căsătorie. Poemul său este intitulat *Golestan* sau *Mătăniile,* începe astfel:

„Într-o noapte, mi-am adus aminte de toate zilele vieţii mele. Am văzut cât timp am irosit şi m-am întristat şi m-au podidit lacrimile şi pe măsură ce-mi curgeau, mi s-a părut că asprimea inimii mele se înmoaie şi am început să scriu versuri potrivit stării mele.

în fiecare clipă, o părticică din mine însumi se pierde. Vai mie, ce puţin mi-a mai rămas! Din nefericire, ai cincizeci de ani şi încă mai dormi. Trezeşte-te. Natura ţi-a hărăzit o îndatorire: ai de gând să pleci fără s-o fi împlinit? Se aude răpăitul tobelor şi glasul trâmbiţei, iar ostaşul nepăsător nu şi-a pregătit armele. S-au ivit zorile, iar ochii călătorului leneş încă nu s-au deschis; vrei oare să te asemeni acestor nebuni? Cel ce venise s-a apucat să înalţe o clădire şi a plecat. După el, un altul. Un al treilea şi-a irosit şi el puterile

pentru acelaşi monument al deşertăciunii şi apoi a pierit şi el ea şi cei dinaintea lui. Nu ar trebui oare să te ruşinezi de îndârjirea acestor oameni, pusă în slujba nimicniciei? Nu te-ai împrieteni cu un om înşelător şi totuşi nu vezi că nimic nu-i mai înşelător decât lumea care trece. Moartea îl seceră fără deosebire şi pe cel rău, şi pe cel bun, doar că pe acesta din urmă îl aşteaptă răsplata. Nefericit este cel cş va muri tără sa se fi pocăit. Pocăieşte-te deci, schimbă-te. Grăbeşte-te să-ţi rânduieşti în mormânt merindele pentru drum. Se apropie clipa. Viaţa e ca zăpada. Ce a mai rămas din ea la sfârşitul lui august? E târziu, dar încă se mai poate, cu condiţia să nu îngădui farmecului desfătării să te înlănţuie. Hai, Saadi, scutură-te”.

Poetul adaugă: „Am cântărit îndelung aceste lucruri; am văzut că acesta este adevărul şi m-am retras într-un loc singuratec. Am părăsit societatea omenească. Mi-am şters din minte toate cuvintele deşarte pe care le auzisem. Mi-am propus ca pe viitor să nu mai rostesc nicio vorbă inutilă; am luat această hotărâre în sinea mea şi am respectat-o, până când o dată, mi-a fost adus în sihăstria mea un cunoscut, care se ducea la Mecca în urma unei caravane, cu merindele şi catârul său; omul avea un caracter fermecător şi o minte veselă, dar severă. A încercat să mă antreneze într-o discuţie; zadarnic: n-am rostit niciun cuvânt. În ceasurile ce au urmat, am vorbit doar ca să-i aduc la cunoştinţă hotărârea mea de a-mi petrece aici, departe de oameni, liniştit, obscur, neştiut de nimeni, puţinele zile ce-mi mai rămăseseră de trăit, slăvindu-l pe Dumnezeu în tăcere şi subordonându-mi toate acţiunile acestui unic scop. Dar încântătorul meu prieten mi-a descris cu atâta duioşie şi forţă de convingere cât e de bine să-ţi deschizi sufletul în faţa unui om superior, atunci când l-ai întâlnit, încât m-am lăsat convins. Am coborât cu el în grădină. Era primăvară. Trandafirii înfloriseră. Aerul era înmiresmat cu minunatul parfum pe care-l răspândesc spre seară trandafirii. A doua zi ne-am dus să ne plimbăm şi să vorbim, într-o altă grădină. Şi aici erau numai trandafiri ce

îmbălsămau aerul. Ne-am plimbat toată noaptea. În zori, prietenul meu se apucă să culeagă trandafiri şi să-şi vâre în sân petalele. Mă uitam la el şi distracţia lui îmi inspira gânduri serioase. Îmi ziceam:

Aceasta-i lumea, acestea-i sunt plăcerile, acesta-i omul, aceasta-i viaţa; şi mă gândeam să scriu o lucrare pe care s-o intitulez *Mătăniile;* i-am comunicat prietenului meu această idee. Şi el a aprobat-o, iar eu am pus mâna pe condei şi mi-am început lucrarea. Am terminat-o înainte să se fi veştejit trandafirii din sânul prietenului meu'1.

Sarazinii au nişte maxime de o vigoare şi totodată de o gingăşie extraordinare. Nicio altă naţiune nu este atât de bogată în proverbe. Pildele lor au o simplitate ce mă încântă. Iată câteva:

Pe vremuri, trei bărbaţi călătoreau împreună. În drum, dădură peste o comoară. S-au bucurat nespus, îşi urmară drumul dar îi cuprinse oboseala şi foamea, şi unul dintre ei le spuse celorlalţi: – „Ne-ar trebui ceva de mâncare. Cine se duce să aducă?" – „Eu", răspunse cel de al doilea. Pleacă şi cumpără bucate, (J*u pe când le cumpără se gândeşte, că dacă le-ar otrăvi, tovarăşii de drum ar muri şi comoara i-ar rămâne lui. Întreagă; aşadar otrăvi bucatele.

Intre timp, ceilalţi doi plănuiseră în lipsa lui să-l omoare şi să împartă comoara între ei. Omul soseşte; cei doi îl omoară, apoi mor şi ei otrăviţi, şi comoara nu mai e a nimănui.

Un tânăr cinstit şi drăgăstos iubea o fată cuminte şi frumoasă. Aşa am citit81. Călătoreau odată pe mare, cu aceeaşi corabie. Nefericită călătorie! Corabia s-a lovit de stânci şi s-a sfărâmat iar ei erau gata să piară când un marinar i-a întins tânărului mâna, ca să-l salveze. Tânărul însă i-a strigat din viitoarea valurilor: „Lasă-mă pe mine. Salveaz-o pe prietena mea1'. Oamenii au aflat această faptă generoasă şi au admirat-0.

Mult mai târziu tânărul a murit şi a fost auzit spunând, pe patul de moarte: „Femei, astupaţi-vă urechile când vă vorbeşte bărbatul făţarnic, ce-şi va uita prietena în clipele

de grea încercare”.

Tânărul cu pricina şi iubita lui au trăit fericiţi, iubin- du-se cu duioşie.

învăţaţi lecţia de dragoste de la cel ce o ştie. Acesta este poetul Saadi. El cunoaşte viaţa şi obiceiurile îndrăgostiţilor mai bine decât ştiu doctorii din Bagdad limba arabă. El este cel ce spune: „Dacă ai o prietenă, dă-

1 — Scrisori către Sophie Volland ruieşte-i inima ta pe de-a-ntregul; dacă ai, o prietenă» să fie singura femeie din lume pe care s-o vezi în faţa ochilor tăi. Dacă Leii a şi Metshnunus s-ar întoarce p lumea asta, i-aş învăţa să iubească1’.

Năprasnicul fiu al lui Iosif s-a adresat unui. Credincios din Bagdad şi i-a spus: „Bărbat plin de sfinţenie, roa- gă-te pentru mine”. Şi deîndată, dreptcredinciosul şi-a ridicat braţele şi ochii spre cer şi a zis: „Dumnezeule atotputernic, i-ai viaţa acestui rege”. Iar fiul lui Iosif auzindu-l îi spuse mânios: „Nefericitule, ce rugă ai înălţat!

— Cea mai înţeleaptă şi pentru; noi şi pentru tine. Oare nu-i mai bine să mori decât să fii un asu* pritor?!”

Un credincios a avut o revelaţie; a văzut un rege în rai şi un călugăr în iad. Uimit de soarta lor atât de di- feritäede ceea ce ar fi bănuit ca fiind firesc, i-a întrebat pe înţelepţi cum a iost cu putinţă una ca asta. Iar ei i-au răspuns: „A fost, deoarece acest rege i-a frecventat pe călugări şi acest călugăr i-a frecventat pe regi”.

Iată, prietena mea dragă, cei cu care stau de vorbă de câteva zile încoace. Înaintea, lor m-am ocupat de fenicieni, şi mai înainte de locuitorii din Malabar, iar înaintea acestora, de indieni.

Am cercetat întreaga înţelepciune a popoarelor şi am ajuns la concluzia că nu face doi bani faţă de duioasa nebunie pe care mi-o inspiră iubita mea. Le-am ascultat sublimele pledoarii şi m-am gândit că im singur cuvânt rostit de prietena mea mi-ar trezi în inima o emoţie pe care înţelepţii nu mi-o pot da. Aceştia îmi înfăţişau virtutea şi

imaginile lor mă entuziasmau, dar aş fi preferat de o mie de ori s-o văd pe draga mea, să mă uit la ea în tăcere şi să vărs o lacrimă pe care s-o şteargă mâna ei sau s-o soarbă buzele ei. Înţelepţii încercau să mă depărteze de voluptate şi de beţia ei, socotindu-le trecătoare şi înşelătoare, iar eu ardeam să le regăsesc în braţele iubitei mele, pentru că se reînnoiesc neîncetat, ori de câte ori binevoieşte ea, pentru că inima ei e cinstită şi mângâierile ei sunt neprefăcute. Înţelepţii îmi spuneau; Vei îmbătrâni, iar eu le răspundeam în sinea mea: Anii vor trece şi pentru ea, alături de mine. Veţi muri amândoi; eu le răspundeam: dacă iubita mea va muri înaintea mea, o voi plinge şi voi fi fericit plângând-o. Ea e feri-) eirea mea azi, ; mâine, şi poimâine, şi răspoimâine, tot-) deauna. Ea va.fi fericirea mea, pentru că nu se va schimba, 1 pentru că zeii au înzestrat-o cu gândire dreaptă, cu cinste,) cu sensibilitate, cu sinceritate, cu simţul adevărului, ceea j: e nu se schimbă niciodată. Şi mi-am astupat urechilgj să nu mai aud sfaturile austere ale filosofilor, şi bine-am făcut, nu-i. Aşa. Draga mea Sophie.

XXVI

Grandval, 3 noiembrie 5 75979

Moş Hoop a plecat, dar în schimb a sosit o cucoană. Nu e urâtă. Judecind după timbrul vocii, natura ideilor şi tonul eu care se exprimă, are o minte limpede şi ura caracter blind. Ori mă înşel rău, ori a suferit mult, deşt; e'tânără. Cei ce au avut necazuri mari se recunosc între ei după anumite semne.

Ultimele veşti primite de la 'Paris l-au nelinişti! pe baron. A investit sume mari în bonuri regale, îi spunea soţiei sale: „Aseultă-mă, nevastă, dacă lucrurile vor continua să evolueze în aceeaşi direcţie, îmi vind caii şi trăsurile şi cu banii astfel dobândiţi îţi cumpăr o haină frumoasă cu glugfe şi o umbreluţă elegantă de soare şi apoi îl vom binecuvânta toată viaţa pe Domnul de Silhouette, care ne-a scăpat de cai, lachei, vizitii, slujnice, bucătari, dineuri, prieteni făţarnici, pisălogi şi de toate celelalte privilegii ale bogăţiei'4. Iar eu mă gândeam că dacă n-ai nevastă, copii

sau alte obligaţii care să te facă să doreşti bogăţia şi să nu-ţi lase niciodată posibilitatea să. Zici că ai prea mult, ar fi aproape tot una dacă

•eşti sărac sau bogat. Dacă eşti sărac, te expatriezi,. Te supui străvechiului blestem al naturii ce apasă asupra speţei umane*şi-ţi câştigi pâinea cu sudoarea frunţii. Acest; paradox provine, după părerea mea, din egalitatea între stările sociale şi din lipsa unei deosebiri, în ceea ce priveşte fericirea, între stăpânul casei şi. Portarul său. Dară sunt sănătos la minte şi la trup, dacă am un suflet cinstit *j* şi o conştiinţă curată, dacă ştiu să deosebesc adevărul */* de minciună, dacă evit răul şi săvârşesc binele, dacă sunt *j* conştient de demnitatea mea, dacă nimic nu mă înjoseşte ’ în ochii mei, dacă, departe de ţara mea sunt uitat de *1* oamenii a căror prezenţă m-ar face, poate, să roşesc, ; n-are importanţă dacă mi se zice *milord* sau *sirrah. Sirrah,* în englezeşte, înseamnă în franţuzeşte „netrebnic”, calificativ pe care câte un fecioraş de bani gata, când e prost dispus, îl aplică valetului său.

A săvârşi fapte bune, a distinge adevărul de minciună, iată ce deosebeşte un om de alt om; restul e egal cu zero. Viaţa e atât de scurtă, autenticele ei exigenţe sunt atât de limitate, şi când mori e atât de puţin important dacă ai fost cineva sau nu! în final nu e nevoie decât de o pânză grosolană şi de patru seânduri de brad.

Din zori, aud sub fereastra mea nişte muncitori. Cum s-a luminat de ziuă sunt cu sapa în mână, răstoarnă brazdele şi împing roaba. Mămncă o bucată de pâine neagră, beau apă din izvor; la amiază dorm un ceas, de-a dreptul pe pământ şi iar se apucă de lucru. Sunt veseli; cântă; îşi spun glume bune, deşi cam grosolane, care îi înveselesc; râd.. Spre seară se întorc lângă nişte copii goi în jurul unei vetre afumate, lângă o nevastă hâdă şi îngălată, la un culcuş de frunze uscate, iar soarta lor nu e nici mai rea, nici mai bună decât a mea.

Dumneata ai cunoscut amândouă situaţiile: spune-mi, clipa de faţă ţi se pare mai grea decât cea trecută?

M~am chinuit toată dimineaţa să-mi aduc aminte o idee pe care am uitat-o. Când am coborât, eram trist; am auzit vorbindu-se despre mizeria obştească; m-am aşezat fără poftă de mâncare la o masă somptuoasă; stomacul îmi era încărcat de pe urma mâncării din ajun; l-am supraîncărcat cu ceea ce am mai băgat în mine; mi-am luat bastonul şi am mers pe jos ca să-mi fac digestia şi să mă liniştesc, după aceea m-am aşezat şi am jucat cărţi ca să-mi treacă timpul care mă apăsa. Am un prieten, şi nu primesc veşti de la el. Am o prietenă şi tânjesc departe de ea. Necazuri la ţară; necazuri la oraş; peste tot numai necazuri. Cel ce nu cunoaşte durerea nu se numără printre copiii omului. Şi asta pentru că totul se plăteşte: binele cu răul, răul cu binele şi viaţa nu înseamnă nimic.

Mâine seară sau luni dimineaţă ne vom duce să petrecem o zi în oraş; o voi vedea deci pe acea prietenă i după care tânjesc; îl voi întâlni pe acel prieten tăcut de / la care nu am veşti. A doua zi însă îi voi pierde din nou şi cu cât voi fi fost mai fericit alături de ei, cu atât voi / suferi mai mult la despărţire. Asa-s toate pe lume; su- \ ceşte-te, învârteşte-te, totdeauna te va incomoda o petală / de» trandafir îndoită.

O iubesc pe draga mea Sophie; nimic nu mai prezintă *J* interes pentru mine în afară de dragostea pe care i-o *L* port. În tot ce mă înconjoară, nu văd decât o singură ne*J* norocire posibilă, dar această nenorocire se multiplică şi mi se înfăţişează într-o sută de feluri; a petrecut cumva

O zi fără să-mi scrie: ce are? O fi oare bolnavă? Şi iată cum, deîndată mă asaltează şi mă chinuie gândurile negre. Mi-a scris? Imediat interpretez anapoda un cuvânt indiferent, şi o iau razna. Omul nu-şi poate nici îmbunătăţi, nici înrăutăţi soarta. Fericirea şi mizeria sa au fost hotărâte de un astru atotputernic. Dacă are mai multe) obiecte, învesteşte mai puţină sensibilitate în fiecare. / Când nu are decât unul singur, totul se concentrează asu-*)* pra lui. E comoara zgârcitului. —

îmi dau seama însă că nu diger bfne şi că toată această

tristă filosofie îşi are’ obârşia într-un stomac prea încărcat.

Fie că sunt nesăbuit sau cumpătat, melancolic sau senin, Sophie, te iubesc la fel de mult; atâta doar că sentimentele mele nu au totdeauna aceeaşi nuanţă.

Omul s-a dus la Charenton să ducă un volum de-al meu şi să aducă un rând de-al dumitale. Până s-o întoarce, tremur de nerăbdare şi blestem încetineala curierului. Dragoste şi digestie proastă. Degeaba îmi zic: Netrebnicul s-a înfundat într-o cârciumă; n-a fost în stare să treacă pe lângă ea fără să intre; parcă eu aş fi fost mai breaz? Ce-o mai fi şi cu raţiunea asta care sălăşlu» ieşte aici, incoruptibilă şi mă acuză pe mine, şi-l scuză pe slujitor? Oare poţi fi şi înţelept, şi nebun în acelaşi timp?

Azi n-am făcut aproape nimic; nu ştiu cum a trecut dimineaţa şi îţi scriui aceste rânduri astă-seară ca să mă împac cu mine însumi. Nu mi-am pierdut ziua dacă am consacrat, fie şi un sfert de oră, unei conversaţii cu dumneata. Rămâi cu bine, draga mea Sophie! Pe mâine seară sau pe luni dimineaţă, dacă o fi frumos şi dacă planurile baronului, mai instabile chiar decât vremea, nu se vor schimba. Păstrează-mi şi mie scrisorile surorii dumitale, şi când îi scrii, adu-i aminte de mine. Strânge-i din parte-mi mâna Domnului de Frisie. Prezintă-i Domnişoarei Boileau respectele şi omagiile mele. Iar pe mam*» dumitale, las-o să mă uite. Dacă aceasta este dorinţa dinsei.

Noua noastră musafiră trece cântând pe coridor. Mi se pare că are voce. Rămâi cu bine, draga mea. Să fii cuminte ca şi până acum. În ceea ce mă priveşte, urmez întocmai sfaturile pe care le dau, Ţi-am spus-o de nenumărate ori şi, cu cât trece, vremea, cu atât mă conving mai mult că aşa este pentru mine: nu există şi nu va exista niciodată decât o singură femeie pe lume. Şi cine e aceasfă femeie? Este draga mea Sophie; ea se gândeşte ia mine, dar nu-mi scrie. Spun asta fiindcă mesagerul meu s-a întors de la Charenton fără scrisori,

Sunt supărat: mai bine mă culc imediat, ca nu cumva să bombăn pe nedrept şi să merit astfel epitetele pe care

i le adresez slujitorului meu, căci, la urma urmei, ce vină are el că la Paris nu mi se scrie şi că eu sunt necăjit.

XXXI

*

31 august 17G0 8-1

Aceasta este a patra. Am fost foarte îngrijorat în legătură cu prima. Credeam că a fost interceptată, de cine însă? Ai primit-o la Châlons8Î. Următoarele două ţi-au fost scrise la Vitry85, pe adresa Domnului de Maux 86, una. Sub sigiliul Domnului de Courteil87, în care îţi uram la mulţi ani şi te rugam să-mi spui cum şi pe ce cale să-ţi trimit bucheţelul ce-ţî era destinat88 cealaltă, direct prin poştă, în care îţi dădeam raportul cu privire la viaţa mea din. Ziua când te-am pierdut.

Ieri, sâmbătă seara, D'Aminaville 39 mi-a trimis scrisorile dumitale numărul 4 şi 5. Judecind după nevoia pe care o am eu de a. Auzi vorbindu-. Se despre dumneata, crezi oare că nu-mi dau seama că şi dumneata o resimţi la fel de-j acut? N-aş fi îndeajuns de iubit şi nici n-aş iubi îndeajuns, J dacă zilele de poştă n-ar fi şi pentru dumneata, şi pentru / mine zile de sărbătoare. Dar, din moment ce este o bucurie \ atât de mare pentru amândoi, clin moment ce a ne scrie I este singura noastră consolare, din moment ce acest unie V mod de comunicare trebuie să ne ţină loc de toate, vreme \ de cel puţin două luni, să încercăm, dacă se poate, să j facem diverse aranjamente precise în legătură cu corespondenţa noastră.

Deoarece ai utilizat alternativ adresa lui Grimm şi pe aceea a Domnului D'Aminaville, atunci când nu găsesc nimic pe quai des Miramionn.es, dau fuga pe rue NeuveLuxembourg. Distanţa e respectabilă de la Orangerie până la Porte Saint-Bernard, totuşi, niciodată nu regret cursa făcută, iar dacă uneori mă simt obosit, înseamnă că m-am întors cu mâna goală. Dacă mă gândesc bine, draga mea, cred că e mai indicat să ne limităm câtăya vreme doar la adresa Domnului D'Aminaville.

Grimm e la Chevrette 90. Ce fericit ar fi acolo dacă…

— Dar, de fapt doar cât doarme acolo, în rest nimic. Îţi dai seama ce bucurie pe capul lui clacă i s-ar trimite de la Paris toate scrisorile ce sosesc pe adresa lui! Ale mele ar fi expediate. Odată cu ale lui şi această neînsemnată călătorie mi le-ar întârzia cu o zi sau două, iar eu nu vreau una ca asta. Deci, scrie-mi prin domnii Gaudet 91 şi d'Aminaville. La rândul meu, îmi voi adresa scrisorile Domnului Gillet, când sub sigiliul Courteil, când fără sigiliu, în funcţie de locul şi ora la care îţi voi răspunde. Scrisorile transmise prin d'Aminaville vor fi totdeauna contrasemnate.

Aşadar, te simţi bine? Nu te mai doare sânul? 02 Picioarele nu ţi se mai umflă? Nu te mai simţi obosită? Foarte bine. De dragul meu, îngrijeşte-te şi fii sănătoasă. În ceea ce mă priveşte, sper să fiu destul de sănătos ca să fac faţă muncii şi necazurilor mele, şi sper că la întoarcere mă vei găsi foarte îndrăgostit şi foarte tandru. Nu voi continua povestirea întâmplărilor zilnice până nu voi afla dacă tot ce ţi-am scris ţi-a parvenit. În ultima vreme au apărut foarte multe foi satirice; ţi e voi trimite atunci când vei avea timp să te aşezi în sihăstria dumitale şi să doreşti veşti din lumea pe care ai părăsit-o. Voi aduna câteva, de nuanţe cât mai diferite; totodată îţi voi trimite şi mărunţişurile noastre curente şi sper astfel să-ţi dau material suficient că să dobândeşti toată autoritatea dorită asupra inactivilor dumitale vecini.

Până atunci însă, îţi voi vorbi, de pildă, despre un copil de maximum cinci ani plimbat din casă în casă, din Academie în Academie, deoarece cunoaşte destul de bine greaca şi latina, ştie multă matematică, vorbeşte admirabil limba maternă şi dă dovadă de o judecată excepţional de matură; îl poţi judeca după răspunsul pe care i l-a dat Domnului episcop de Paris. I-a fost prezentat la o masă. După câteva minute de conversaţie, prelatul ia o piersică şi-i spune: „Copile, vezi această piersică frumoasă? Ţi-o dau dacă îmi spui unde se află Dumnezeu.

— Iar eu îi promit sfinţiei voastre douăsprezece piersici şi mai frumoase dacă sfinţia voastră îmi poate spune, unde nu

se află”, îi răspunde copilul. Aş fi disperat ca acest copil minune să fie al meu: la cincisprezece ani, va fi mort sau idiot,

D’Alembert a ţinut, la închiderea sesiunii Academiei franceze, un discurs despre poezie, 93 foarte hulit de unii şi foarte lăudat de alţii. Mi s-a spus că a caracterizat *Iliada* şi *Odiseea* drept lucrări plicticoase şi insipide şi că a declarat că *Ierusalimul eliberat* şi *Henriada* 94 sunt singurele poeme epice care se pot citi integral. Uite ce înseamnă să vorbeşti despre lucruri pe care nu le cunoşti bine. E greu să nu spui vreo prostie. Omul acesta nu ştie nicio vorbă din limba lui Homer şi, chiar dacă ar şti, e greu să întreci un tânăr din Arcadia. D’Alembert ar face bine să se limiteze la ecuaţiile lui. Asta îi e meseria. Întâmplarea aceasta mi-a adus aminte de acel geometru mărginit care, sătul să tot audă lumea lăudându-l pe Racine, cunoscut lui doar din auzite, se hotărăşte în sfârşit să-l citească. După prima scenă din *Phedre,* zice: „Şi ce demonstrează asta?” Dacă aş Ei fost de faţă, i-aş fi răspuns: „Că nu eşti în stare să simţi nimic, bolovanule l’i

A apărut o *Epistolă a Satanei către Voltaire.* 95 Nu-ţi spun nimic despre ea; ai s-o vezi împreună cu celelalte broşuri de actualitate. Dacă marchizul de Chimenes96 se ţine de cuvânt, sper să-ţi pot trimite tragedia *Tancrede*, 97 act după act sau poate toată odată. Vezi deci, scumpa mea prietenă, cât de conştiincios mă supun dorinţelor dumitale; în măsura în care depinde de mine, lumea te va socoti foarte amabilă, acolo, în provincie.

îţi voi voi’bi despre inima mea doar atunci când nu voi avea de relatat anecdote din capitală. Ai merita să închei această scrisoare, fără măcar să-ţi spun că te iubesc, dar nu pot; n-ai de ce să-mi mulţumeşti, căci pentru mine, nu pentru dumneata îţi spun că te iubesc din tot sufletul, că mă gândesc fără încetare la dumneata, că-mi lipseşti în fiece clipă, că ideea de a nu te avea alături mă chinuieşte câte- odată chiar fără să fiu conştient de ea; că, dacă uneori mi se întâmplă să nu ştiu ce caut, şi cum mă reculeg

cât de cât, îmi dau seama că pe dumneata te caut; că, dacă vreau să ies în oraş fără totuşi să ştiu unde să mă duc, de îndată ce mă gândesc bine, îmi dau seama că mă îndrept spre locurile pe unde ai fost dumneata; că, dacă mă aflu în mijlocul unor oameni amabili şi simt totuşi cum mă cuprinde, fără voia mea, plictisul, e de ajuns să mă analizez bine ca să-mi dau seama că fenomenul se produce fiindcă nu am speranţa de a te vedea o clipă şi că desigur numai această speranţă mă ajuta mai înainte să îndur povara timpului.

Ţi-aş spune eu multe, dar nu eşti demnă să ştii toate astea şi eram foarte hotărât să ţi le tăinuiesc. Dar, draga mea, sper cel puţin că nu vei fi prostuţă şi nu vei lua în serios o glumă. Îmi eşti dragă şi dacă îţi dă în gând vreo modalitate de a scurta veşnicia absenţei dumitale, spune-mi-o repede, ca s-o pun în aplicare. Dacă aş putea să te fac să dormi două luni, aş face-o cu atât mai bucuros cu cât puterea de a-ţi dărui un atare somn ar presupune-o şi pe aceea de a te ajuta să visezi şi astfel ţi-aş dărui, nu prea des însă, vise frumoase.

Pentru Dumnezeu, spune-mi dacă ai primit scrisorile mele; spune-mi cum să-ţi trimit cutia.

îţi sărut mereu ultimele două scrisori. Acolo se află litere scrise de tine şi. Pe măsură ce le scriai, mâna ta atingea spaţiul ce avea să fie ocupat de ele, ea şi inter val ele ce aveau să le separe.

Rămâi cu bine, draga mea. Vei săruta capătul acestuj) rând, căci şi eu l-am sărutat; aici, aici. Rămâi cu bine. Z

XXXIII

6 septembrie 1760 *w* j

Nu ştiu cum se face, dar mai ai încă de primit trei sau patru scrisori de ale mele, iar toate ale dumitale îmi vin două câte două. Aceste dereglări îmi sporesc bucuria când ’le primesc şi nerăbdarea când le aştept. Oare nu voi afla niciodată cu precizie cum s-a desfăşurat acea călătorie? Poţi să-mi spui ce vrei cu privire la sănătatea dumitale, tot nu pot să cred, căci abia am citit că iar ai guturai şi că

vocea îţi este prea voalată ca să citeşti cu glas tare.

Nu te teme de d'Aminaville, tot ce face, face bine. Utilizează în continuare această cale, dar linişteşte-mă în privinţa Domnului Gillet al dumitale. Încă n-am fost în j situaţia să-i dau a înţelege Domnului Bucheley că a fost păcălit de colegii săi, dar am s-o fac.

Sunt încântat că situaţia Domnului Desmarets nu e chiar atât de proastă pe cât mă temeam. Am vrut să te fac j să pricepi că Domnul de Saint-Geni e extrem de bolnav şi ea atât colegii săi, care îl iubesc, cât şi şefii săi, care îl stimează, îl regretă ca pe un om deosebit, ce va rămâne prea – puţin printre ei. Draga mea. Cei buni se duc şi cei răi rămân. Ai grijă de dumneata.

Nu înţeleg acel *dacă;* urmează după descrierea îngri-:: jjiriâor acordate de sora dumitale; explică-mi- fără ascunzişuri.

Trecuse multă vreme de când nu-i văzusem nici pe Grim, nici pe Doamna d'Epinai, când Grim a venit să vadă *Tancrede,* iar Doamna d'Epinai să-şi scoată o măsea, întâmplarea a făcut să asist la operaţie şi prietenia m-a dus după-amiază la spectacol. Dacă am timp, îţi povestesc. 1

Nu prea mai ţin minte *Fastele* şi *Tristele* de Ovidiu: cât despre *Metamorfoze,* mi-au plăcut totdeauna; există acolo şi înflăcărare, şi imaginaţie, şi pasiune, iar din când în când, chiar lucruri sublime. Vezi cearta lui Ajax şi Ulise pentru armele lui Ahile, Euripide, Sofocle, Homer şi Ver- giliu n-ar fi scris mai bine. E foarte frumos şi fragmentul în care descrie capul lui Orfeu plutind pe apele Hebrului, limba lui care încă se mai căzneşte să pronunţe numele Euridicei şi valurile atingând corzile lirei sale şi stârnind sunete duioase şi armonioase ce înfioară malurile şi pădurile din preajmă. Oare nu va sosi niciodată acea perioadă fericită când voi fi întru totul al dragei mele Sophie şi al acestor divini bărbaţi, când nu voi mai face altceva decât să te iubesc şi să-i citesc? O pagină elocventă, un vers frumos, o privire, un zâmbet,. O vorbă bună de la Sophie mă pot exalta aproape în aceeaşi măsură. Tot ceea ce poartă amprenta

adevărului, măreţiei, hotărârii, cinstei, mă emoţionează şi mă înalţă sufleteşte.

Voi relua jurnalul de la ultima scrisoare. Venisem încoace. Îţi scrisesem. Se făcuse târziu. D'Aminaville m-a invitat la el la cină şi am acceptat; sunt un lacom: am mâncat o tavă întreagă de plăcintă; peste asta am mai înghiţit trei sau patru piersici, vin obişnuit, vin de Malaga şi o ceaşcă mare de cafea. Se făcuse unu noaptea când m-am întors acasă; m-am perpelit în pat ca pe jăratec, n-am închis ochii niciun pic. Am făcut cea mai straşnică indigestie. Ziua următoare am băut numai ceai; a doua zi m-am simţit destul de bine ca să mă duc să văd *Tancrde.*

Iată ce părere am:

Lucrarea se sprijină pe un vârf de ac şi progresează cum poate, dar defectele de construcţie sunt răscumpărate de o infinitate de detalii neasemuit de frumoase. Actul întâi e rece, totuşi discerni germenele unor lucruri extrem de interesante. Şi actul doi e tot rece. Actul trei constituie unul dintre cele mai frumoase lucruri pe care le-am văzut vreodată: este o înşiruire de tablouri măreţe şi patetice. Există un. Moment când scena rămâne mută şi spectatorul dezolat: Amenaâde, târâtă de către călăi spre locul execuţiei, îl recunoaşte pe Tancrâde: din piept îi ţâşneşte un strigăt sfâşietor, genunchii i se pleacă, leşină, oamenii o aşază pe o piatră; trebuie să fii de faţă ca să-ţi dai seama ce efect are această scenă; şi apoi închipuie-ţi patruzeci de persoane pe scenă: Tanerede, Argire, cavalerii, poporul, Amenaâde şi călăii.

Actul patru e lipsit de acţiune, dar plin de pasaje bune. Cât despre actul cinci, nici nu mai ştii ce-i cu el: e lung, lung, lung, rece, încâlcit, cu excepţia ultimei scene, care iarăşi, e foarte frumoasă.

Nu ştiu cum de a putut poetul să se hotărască să-l ucidă pe Tanerede şi să-şi încheie piesa printr-o cumplită catastrofă. Eu unul, fără îndoială, i-aş fi făcut fericiţi pe oamenii aceia. Saurin 99 mi-a spus că în acest caz n-ar mai fi fost vorba despre o tragedie şi Grimm i-a răspuns: „Ei şi?”

Ar fi fost desigur mai bine, dar ar fi necesitat mai mult geniu.

D'Aminaville nu e de acord eu cei ce caută moartea, fiindcă s-au ataşat de o femeie nestatornică; îmi spunea: „Dacă ai iubi şi ai fi înşelat, ce ai face?

— La început, am răspuns eu, mi-ar fi tare greu să cred una ca asta; când aş dobândi certitudinea că aşa este, cred că aş renunţa la tot ceea ce-mi place, m-aş retrage undeva, la ţară, la capătul lumii şi acolo aş aştepta fie sfârşitul vieţii mele, fie uitarea afrontului ce mi s-a făcut". Natura, care ne-a condamnat să îndurăm tot soiul de necazuri, a îngăduit ca, fără voia noastră, timpul să le atenueze pe toate: din fericire, pentru conservarea nefericitei speţe umane, aproape nimic nu rezistă consolării aduse de timp. Tocmai acest lucru mă face uneori să las orice scrupul deoparte şi să-mi doresc o boală gravă, care să mă răpună. Îmi zic: Voi înceta să mai sufăr şi după câţiva ani, acesta fiind un termen foarte lung acordat durerii amarnice a prietenilor mei, oamenii vor resimţi un fel de duioşie molcomă atunci când îşi vor aduce aminte de mine, când vor vorbi despre mine şi când mă vor plânge.

Îţi expediez împreună cu această scrisoare şi *Discours sur la Satyre des Philosophes.* 100 I se atribuie Domnului de Saint-Lambert; este o lucrare foarte moderată asupra căreia, aici, s-a emis în unanimitate aceeaşi părere. Voltaire îi citise lui Grimm *Tanerede* când a fost la Geneva şi îi spusese cu privire la tablouri şi simplitate: „Vezi, dragul meu, că am aplicat preceptele prietenului dumitale'1, şi afirmaţia era îndreptăţită.

Nu ştiu încă dacă nu cumva săptămâna viitoare ma voi duce să petrec câteva zile la castelul Chevrette. Vor c-u toţii să refac *Le Joueur* 101 şi să-l încredinţez Comediei Franceze. Aceasta-mi va fi ocupaţia.

Rămâi cu bine, duioasa mea prietenă. Te iubesc din tot / sufletul; este un sentiment pe care nimic nu-l poate slăbi, *dimpotrivă* uneori mi se pare că se poate chiar întări. Când *sunt* alături de dumneata, când te privesc sau când mă afiu

Lj în braţele dumitale, mi se pare că niciodată nu te-am iubit atât de mult ca în clipele acelea. Nu-i însă decât o iluzie. \ Cum s-ar putea ca amintirea fericirii să nu cedeze pasul fericirii însăşi? E oare posibil să compari exaltarea trecută cu beţia prezentă? Te aştept ca să-mi dau seama.

Suntem abia în 5 septembrie. Ce greu trece timpul! Rămâi cu bine.

XXXV

La Chevrette, 10 septembrie 1760 103

Să nu cumva să-ţi închipui una ca asta, draga mea, nu-i vina poştei, nici a mea; eu unul sunt punctual, iar poşta îşi vede de treabă în ritmul ei normal. Scrisorile mele zac însă câte trei sau patru zile pe biroul Domnului substitut şi între timp dumneata te necăjeşti, iar pe mine mă apucă disperarea. Cred că ai fi fost foarte mulţumită dacă m-ai fi auzit duminică seara blestemând sigiliul Domnului Courteille şi spunându-i Domnului D'Amilavme nişte năzdrăvănii care ar fi jignit pe oricine în afară de el; având în vedere că-mi cunoaşte întrucâtva nebunia, i s-a făcut doar milă de mine.

Iată un exemplu de faptă rea, care nu-mi inspiră niciun fel de remuşcare; când îmi revin după aceste accese de violenţă deplasată, cum le numesc ei, sunt din nou aşa cum trebuie să fiu şi-mi vine să zic: Oameni buni, ori rupeţi orice fel de relaţii cu indivizii pasionaţi, ori fiţi pregătiţi sufleteşte să înfruntaţi asemenea ieşiri nelalocul lor; când bate vântul te închizi în casă sau te resemnezi să-ţi intre praf în ochi.

Mă aflu la castelul La Chevrette, unde ţi-am primit scrisoarea numărul 11. Trebuia să vin sâmbătă seara; le-o promisesem solemn; dar cum să pleci înainte de a fi primit biletul aşteptat duminică? Am rămas pe loc. Biletul a sosit, am răspuns, şi luni seara am venit încoace, unde nu mai sperau să mă vadă. Grimm şi cu mine ne-am încrucişat pe drum. În consecinţă, următoarele două zile am rămas singur cu prietena lui.

Ne-am petrecut timpul în conversaţii când glumeţe, când. Serioase; câte un joc de cărţi; câte o plimbare împreună sau separat şi multă, multă lectură, meditaţie, linişte, singurătate, odihnă.

Miercuri, Grimm s-a întors pe la – unsprezece seara; vreme de două ore am fost foarte îngrijoraţi; era bezjjă şi ne temeam să nu i se fi întâmplat ceva.

Acum suntem trei, până lunea vitoare. Ce fac eu? Ce fac fi? Dimineaţa, el stă singur în camera lui şi lucrează. Ea stă singură în camera ei şi se gândeşte’ la el. Eu stau singur în camera mea şi-ţi scriu; înainte de masa de prânz ne vedem câteva minute. Mâncăm. După-masă, o partidă de şah; după şah, plimbare; după plimbare, fiecai; e se retrage în camera sa; după aceea, stăm de vorbă; după ce stăm de vorbă, cinăm; după cină iar stăm puţin de vorbă; şi astfel se va încheia o zi liniştită şi neprihănită, în timpul căreia ne vom fi distrat, vom fi muncit, vom fi gândit, ne vom fi instruit,. Stimat şi iubit şi ne vom fi destăinuit totul.

Oare vei fi totdeauna necăjită şi nu-mi va sta în putinţă să te fac fericită? De îndată ce-mi place un lucru, de îndată ce-mi propun să-l dobândesc, ’ trebuie neapărat să se întâmple ceva neplăcut, care să strice tot. Mă gândeam cu plăcere că vei citi *Tanerede* exact în momentul când eu voi vedea piesa. Îmi ziceam: Ce plăcere îi va face acest pasaj! Ori de câte ori va auzi acel *Eh bien! mon pere?* o s-o podidească lacrimile. Credeam că ne vor uni aceleaşi senzaţii; eram încântat că, deşi la şaizeci de leghe depărtare unul de celălalt, vom resimţi aceiaşi bucurie; şi iată că dumneata nici măcar nu ai primit piesa.

Consider că dai dovadă de mult curaj, făcându-i mamis! dumitale asemenea mărturisiri şi dându-i asemenea răspunsuri. Poate că, dacă ai fi îndrăznit s-o faci mai devreme, – . Situaţia noastră ar îi fost mai bună. Până la urmă, oamenii lasă în plata Domnului lucrurile pe care nu

mai speră să le poată împiedica.

Un pachet primit de Domnul Gillet dimineaţa! Dimineaţa! Draga mea, e cu neputinţă: nu vreau să nedreptăţesc pe nimeni, dar, fără voia mea. Bănuiesc o indiscreţie Te rog uită-te bine dacă sigiliile sunt întregi. Realmente, neserioşii de parizieni sunt în ansamblul procedeelor lor mai corecţi decât preacinstiţii provinciali: o nefericită curiozitate măruntă le este îndeajuns ca să comită o faptă josnică, pe care cei dintâi n-ar săvârşi-o decât mânaţi de interese majore, ceea ce se întâmplă rareori.

Dacă ţi-am mai scris şi altele? Te mai îndoieşti? Ai de primit trei sau patru, în afară de aceasta. Dar cum aş putea să scurtez intervalele ce te necăjesc? Rolul meu este să nu las niciun curier să plece cu mâinile goale, şi în acest sens poţi conta pe mine.

Ce cred despre acea epistolă? Că este o acumulare de atrocităţi scrise fără efort. Dacă ai fi în locul lui Voltaire, ţi-ai da seama de deplina sa platitudine, dar te-ai simţi profund jignită. Pe ici, pe colo, apar unele critici pe care nu le poţi primi cu sânge rece. În rest, nu te teme că acele hârtii ar putea avea vreo consecinţă supărătoare. Cine le citeşte? Şi apoi, idolul este atât de calomniat, încât chiar şi copiii îl scuipă în ochi.

Gaschon s-a interesat, sâmbătă, de mine; nu l-am văzut de mult şi mă mustră cugetul: are un suflet foarte elegant, e un om care se avântă fără frică şi nu dă niciodată înapoi.

îţi voi trimite imediat cutia, numai să ştiu pe adresa cui s-o expediez.

Draga mea prietenă, te rog nu mi-o lăuda prea mult pe sora dumitale; îmi face rău, nu ştiu de ce, dar aşa e.

Ziua de sâmbătă am petrecut-o făcând puţină ordine în cufăraş. Am adus încoace *La Religieuse*, 103 la care am de gând să lucrez, dacă voi avea timp. Aici am găsit Le *Joueur*; toţi încearcă să mă convingă să adaptez piesa moravurilor noastre. E destul de greu. Grimm a citit-o în sfârşit şi e încântat.

Miercuri au fost aici Domnul de Saint-Lambert şi Doamna

d’Houdetot. Domnul de Saint-Lambert este un
no
Uf
om absolut incintelor; cât despre Doamna d’Houdetot, e gr ou să aibă cineva mai multă fineţe şi sensibilitate decât dânsa. Orele petrecute eu aceşti oameni au zburat ca vântul şi ca gândul. Doamna d’Houdetot mi-a spus, cu privire la un bust al lui Platon, pe care l-am dat în schimbul unuia ce-o reprezintă peSapho, că am îmbătrânit şi că la optsprezece ani n-aş fi făcut un atare schimb.

Sora mea se menţine, faţă de mine, într-o tăcere totală; îi este ruşine sau e supărată. O fi supărată.pe ea sau pe mine? Doamna Diderot primeşte din când în când câte o scrisoare de la dânsa; le ascunde, dar mie puţin îmi pasă. În fiecare zi i se tot repetă abatelui aflat în convalescenţă că, fără îngrijirea acordată de sora lui, n-ar mai exista, îmi place să sper că-i va fi ruşine să se poarte urât cu dânsa, cel puţin până ce serviciile aduse se vor situa într-un trecut destul de îndepărtat pentru ca abatele să fie doar cusurgiu, nu şi ingrat.

Colegii mei m-au lăsat baltă. *M* Nu mi-au predat nimic, iar eu nu lucrez. Dar, spune-mi, te rog, Gaschon ţi-a scris? Se va’ duce la lsle ori nu? încă nu l-ai văzut pe abatele Dumoncet? Maimarii ordinului său au pierdut de curând un proces împotriva unui simplu călugăr, proces ce-i dezonorează. Aş avea o mulţime de lucruri să-ţi spun despre Grimm. Doamna d’Epinai, despre Saurin, baron, D’Amila- ville, Domnul de Saint-Geni, despre Voltaire; nu am însă nici timp nici loc. Voltaire tocmai a publicat *Recueil des satyres du jour,* ediţie revăzută, corectată şi adăugită. O să ţi-o expediez de îndată ce voi face rost de ea. Încă nu am văzut-o pe Domnişoara Boileau. M-am întâlnit ieri, în parcul nostru, cu Domnul magistrat, care mi-a spus că şi dânsa a fost tot timpul la ţară.

Dar dacă o ţin tot aşa, voi încheia fără să apuc să-ţi spun că te iubesc. Faptul că-ţi dau atâtea detalii privind fiecare clipă a vieţii mele dovedeşte clar că simt cât de mult te

interesează persoana mea; nu dovedeşte însă în aceeaşi măsură cât mă interesezi dumneata pe mine. Draga mea, fă toate presupunerile care-ţi convin şi fii sigură că tot va fi mai puţin decât este!

Rămâi cu bine. *Azi, 10 septembrie 1760.*

La Chevrette, 17 septembrie 1WU *

îţi scriu la repezeală. Unul din pictorii noştri pleacă peste un sfert de oră şi trebuie să ducă un bilet la Hotel de Clermont-Tonnerre. Îi dau şi eu mâzgăleala aceasta. Nu te mai întreb nimic în legătură cu aranjamentul dintre filosof şi draga noastră soră. Aşezasem pe birou toate scrisorile dumitale şi mă pregăteam să-ţi răspund la tot ceea ce s-ar fi putut să fi omis dar, de cinci-şase zile încoace, este atâta agitaţie în casa asta, încât abia noaptea târziu, dacă mai apuci un moment liber.

Mi s-a întâmplat un mic accident. Mă dusesem să mă plimb în jurul unui bazin enorm, pe care sunt nişte lebede. Păsările îşi apără domeniul cu atâta străşnicie, incit de îndată ce te apropii, de bazin vin cu toatele spre tine în zbor. M-am jucat făcându-le să zboare de colo-colo; când ajungeau la un capăt al împărăţiei lor, imediat se pomeneau cu mine la celălalt capăt. Ca să realizez una ca asta, trebuia să fug cât mă ţineau picioarele; tocmai alergam aşa când m-am împiedicat de o bară de fier ce slujeşte drept cheie acelor orificii practicate în toate bazinele pentru împrospătarea apei. M-am izbit atât de tare încât muchia barei aproape că mi-a tăiat în două catarama pantofului; m-am lovit la picior şi aproape mi l-am rupt. Ceea ce nu m-a împiedicat să fac haz de căzătura care mă ţine în papuci, cu piciorul întins pe un taburet.

Am profitat de această perioadă de recluziune şi odihnă ca să pozez; mi se face un portret admirabil. 106 Sunt reprezentat cu capul descoperit, în haină de casă, descheiat la guler, stând într-un fotoliu, cu capul sprijinit de mâna stângă, care la rându-i se sprijină pe braţul drept, cu privirea pierdută meditativ în zare. Şi într-adevăr, pe această pânză meditez, trăiesc, respir, sunt însufleţit;

dincolo-de frunte mi se văd parcă gândurile. Doamna d’Epinai este pictată odată cu mine; astfel ţi-am spus implicit cui ’ sunt destinate cele două tablouri. Dânsa se sprijină pe o masă, cu braţele încrucişate, cu capu puţin întors, ca şi când s-ar uita într-o parte; părul lung, negru, îi este strâns eu o panglică ce-i încinge fruntea-; câteva bucle au scăpat din strânsoarea panglicii. Unele îi cad pe piept, celelalte pe umeri, evidenţiind u-le albul imaculat. Poartă o rochie simplă şi fără zorzoane.

Contam să mă întoi’c astă-seară la Paris; accidentul şi portretul mă ţin pe loc până duminică. Duminică plecăm eu toţii. Grimm se va duce luni la Versailles; Doamna d’Epinai, tot luni. La Grandval; eu voi rămâne la Paris.

Am sosit la Chevrette exact în momentul când Saurin pleca de aici la Montigny, la Domnul Trudaine 107; am primit două sau trei scrisori încântătoare de la el, jumătate în versuri, jumătate în proză. În ultima, sub pretextul că-mi dă sfaturi cu privire la primejdia de a te uita prea de aproape la nişte ochi mari şi negri, îi face Doamnei d’Epinai o declaraţie foarte fină. La început a fost puţin îngrijorată, îngrijorarea dânsei a constituit subiectul uneia dintre conversaţiile noastre; din toate lucrurile deosebite pe care mi le-a spus n-am reţinut decât unul singur, şi am să te rog să i-l repeţi surorii dumitale.

Eu îi spuneam ceea ce-mi spusese sora dumitale, la Palais-Royal, într-o zi când o sfătuiam să pună deîndată stavilă sentimentelor unui om pe care nu-l vrea; ea mi-a argumentat atunci că rişti să te faci ridicolă respingând nişte avansuri ce ar putea fi negate sau care poate nici nu sunt reale; Doamna d’Epinai mi-a răspuns că e mai bine să te expui ridicolului decât să compromiţi fericirea unui om cumsecade. Fraza e foarte întortocheată, dar o s-o înţelegi.

Rămâi cu bine, duioasa mea prietenă, te sărut din toată inima. Sentimentele mele cele mai tandre îţi aparţin; sentimentele mele cele mai respectuoase îi aparţin Doamnei Le Gendre.

La Chevrette, *17 septembrie 1760.*

. Oamenii mă sâcâie şi nu mai ştiu ce scriu. Nu voi pierde nicio ocazie să-ţi dau veşti despre mine. În câteva dintre scrisorile pe care nu le-ai primit încă îţi ceream să-mi explici un anumit *dacă* urmat de câteva puncte; spune-mi de asemenea ce v-a zădărnicit călătoria la Châ- lons. Înţeleg din scrisoarea mâzgălită, că Doamna Le Gendre este sau va fi foarte curând cu dumneata. Am devenit atât de zănatec, atât de nedrept, atât de gelos; mi-o vorbeşti de bine înte-o asemenea măsură; suferi aşa de mult dacă cineva îi găseşte vreun cusur, încât... nu îndrăznesc să spun mai mult! Mi-e ruşine de cele ce se petrec în sufletul meu, dar nu am nicio putere. Doamna Volland pretinde că surorii dumitale îi plac femeile demne să fie iubite 108 şi e evident că te iubeşte mult; şi apoi călugăriţa aceea la care a ţinut atât de mult; şi apoi felul acela volup- tuos şi tandru cum se apleacă uneori spre dumneata; şi apoi degetele acelea aşa de ciudat împletite cu ale dumitale!

Rămâi cu bine, sunt nebun. Ai vrea să nu fiu? Cu bine! Cu bine! Oare cât va mai trebui să rostesc aceste cuvinte dureroase?

XXXIX

Grandval, 25. Septembrie 1760 108

Iată-mă exact în acelaşi loc unde mă aflam anul trecut pe vremea asta: sunt oare mai fericit ca atunci? Nu. Cum aşa? Treizeci de ani de experienţă în ceea ce priveşte trecutul nu sunt de ajuns ca să-mi pierd iluziile în privinţa viitorului? Durerea mă uimeşte totdeauna, iar atunci când se iveşte o plăcere, mi se pare că mă aşteptam la ea.

Duminică seara am plecat cu toţii de la Chevrette şi am sosit. Doamna d'Epinai şi cu mine, luni, între unu şi unu jumătate la Grandval, unde i-am găsit pe moş Hoop. Pe baron, pe Domnul d'Alainville 1)0, pe Doamna d'Aine şi pe Doamna d'Holback.

Doamna d'Aine e neschimbată. Am mâncat aşa cum ştii că se mănâncă aici; e singura casă unde am nevoie să fac multă mişcare seara şi să beau ceai dimineaţa.

După cină, femeile au rămas acasă; le-ani lăsat să-şi tacă

micile lor confidenţe, căci, dacă nu s-au văzut câtva timp, au neapărată nevoie de aşa ceva; noi am încercat să facem o plimbare lungă, deşi pământul era cam moale iar cerul acoperit de nori la apus ne ameninţa cu o ploaie straşnică.

Am revăzut dealurile pe care de atâtea ori ţi-am purtat imaginea şi mi-am plimbat visurile, şi Chenneviere, ce încununează dealul, şi Champigny, ce-l împodobeşte ca un amfiteatru, şi trista, şerpuitoarea mea prietenă, Marna.

Cele două fiice ale Doamnei d'Holback111 sunt la o doică din Chenneviere. Cea mare e frumoasă ca un înger: are o feţişoară rotundă, nişte ochi albaştri, mari, buze subţiri, o gură mereu zâmbitoare, un obraz extrem de alb şi îmbujorat, iar împrejurul unei frunţi dintre cele mai frumoase, un păr castaniu. Mezina e o grămăjoară de grăsime, din care nu deosebeşti altceva decât culorile alb şi roz.

Pe la şapte ne-am întors şi ne-am odihnit puţin. Cucoanele s-au dezbrăcat. Am început apoi obişnuitul nostru pichet. După cină, doamnele s-au retras, iar noi am filo- sofat puţin, de-a-mpicioarelea, cu sfeşnicele în mână.

Ce conversaţie interesantă ţi-aş relata, dacă aş avea timp! Era vorba despre chinezi. Moş Hoop şi baronul sunt entuziasmaţi şi au de ce, dacă tot ceea ce se povesteşte despre înţelepciunea acestor popoare este adevărat; eu unul, nu prea am însă încredere în naţiunile înţelepte.

Printre altele, imaginează-ţi un popor ale cărui legi prevăd recompense pentru acţiunile virtuoase şi unde monarhul este subordonat unui consiliu de cenzori, care-l ceartă când greşeşte şi-i scrie istoria domniei cât mai este în viaţă.

Acest consiliu al chinezilor este alcătuit din doisprezece mandarini. Se întrunesc cu toţii în fiecare zi. În sala de consiliu se află o ladă mare, toată numai ferecături, dar cu o despicătură în capac pe unde se aruncă diverse memorii parafate ce vor sluji la întocmirea istoriei domniei. Aceste memorii constituie încă de pe acum o colecţie de trei, patru sute de volume.

Tatăl celui ce domneşte acum a vrut să ştie cum se vorbeşte despre el în aceste memorii. Curiozitatea sa dovedeşte că era un monarh rău, căci un om de omenie n-ar fi făcut una ca asta: a pus să se deschidă lada sacră şi a descoperit că nedreptăţile domniei erau înfăţişate într-o lumină necruţătoare. Se înfurie pe loc, îl cheamă pe preşedintele consiliului, îi reproşează îndrăzneala avută şi pune să i se taie capul. Această atrocitate n-a fost omisă din memoriile depuse în ziua următoare, iar noului preşedinţe i s-a tăiat de asemenea capul; şi urmaşul său a avut aceeaşi soartă. Cel de al patrulea s-a înfăţişat fiarei sălbatice; în faţa. Lui mergea un sclav ce căra un sicriu, şi iată ce i-a spus împăratului: „Vezi bine că nu mă tem de moarte, căci uite-mi coşciugul, poţi să-mi iei capul. ’Degeaba nădăjduieşti să reduci adevărul la tăcere. Totdeauna va rămâne o voce care să vorbească, orice ai face. Porunceşte să mi se taie capul; mai bine mort decât supus unui stăpân hotărât să-i ucidă pe toţi oamenii cinstiţi din împărăţia sa”.

Monarhul, impresionat de curajul mandarinului, s-a schimbat şi a devenit mai bun; şi odată devenit mai bun, pariez că n-a mai pus să se deschidă lada.

Dumitale, draga mea, îţi povestesc faptele mele cele mai neînsemnate; dacă aflu un lucru care-mi place, mi se pare că memoria -mea îi -înregistrează numai ca să ţi-l poată relata.

Se mai spun încă multe altele întru lauda chinezilor, dar nu prea sunt dispus să le cred. Am afirmat că oamenii s’ânt pretutindeni deopotrivă, că trebuie să te aştepţi să aibă O’i-ejc’a’-M vicii şi aceleaşi virtuţi. 112

XLI

La’Chevrette, 30 septembrie 1760 u3

Uite, draga mea, Desmarest al dumitale nu~i bun de nimic: n-are stofă nici de om cinstit, nici de pungaş. Dacă încă nu este complet stupid, nu va întârzia să devină. În rest, dacă te uiţi cât de cât la consecinţele faptelor şi la contradicţiile oamenilor, constaţi că majoritatea se nasc pe

jumătate proşti şi pe jumătate nebuni, lipsiţi de caracter ca şi de fizionomie; nu sunt în stare să opteze nici pentru viciu, nici pentru virtute; nu ştiu nici să-i jertfească pe ceilalţi, nici să se sacrifice şi, fie că săvârşesc binele, fie că fac rău, sunt nefericiţi şi mi-e milă de ei. J

Aceste idei se leagă de altele pe care le-am susţinut ieri la masă; cam imprudent din partea mea, căci constituiau. O' hrană prea grea pentru delicatul nostru stomac.

Şi asta fiindcă nu pot să nu admir natura umană, chiar când. Uneori, este atrace. Ziceam, de pildă, că un om a fost condamnat la moarte pentru nişte afişe, şi a doua zi după execuţia lui' s-au găsit la col (ui străzilor altele şi mai I / subversive. Un hoţ este executat şi, în mulţimea celor ce *asistă,* alţii fură şi se expun aceluiaşi supliciu ce se desfă*L* şoară sub ochii lor, Cât dispreţ faţă de moarte şi totodată \ faţă de viaţă! Dacă cei răi n-ar da dovadă de asemenea energie în ceea ce priveşte fărădelegile, cei buni n-ar da | dovadă de asemenea energie în practicarea virtuţilor. Dacă *j* omul slăbeşte şi nu se mai poate ţine de grozăvii, nu se va *J* mai putea ridica nici până la măreţie; încercând să-l în-. Drepţi într-o privinţă, îl degradezi în ceaâaeaT" Când Tarquinius nu va mai îndrăzni S-o violeze pe Lucreţia, Scevola nu-şi va mai ţine mâna deasupra cărbunilor aprinşi. E ciudat, oamenii sunt în general destul de nemulţumiţi de anumite lucruri, dar cum se ating de ele, cum acestea se înrăutăţesc.

Continuându-se convorbirea despre natura umană, am *f* ajuns la următoarea întrebare: cum se face că unii proşti' | reuşesc totdeauna şi unii oameni inteligenţi eşuează în *I* tot ceea ce întreprind, în asemenea măsură încât ai zice că j unii par a fi fost din veac predestinaţi să fie fericiţi şi *J* alţii nefericiţi? Am răspuns că viaţa este un joc al în1 tâmplării; că proştii nu joacă destul de multă vreme ca să *(*culeagă roadele prostiei lor, dar nici cei cu scaun la cap lasă zarurile din mână exact în momentul când norocul avea U să se întoarcă, astfel încât, după părerea mea, un prost norocos şi un deştept nefericit sunt două fiinţe care n-au trăit

îndeajuns. Şi uite cam aşa discutăm noi aici. *J*

Ai primit două scrisori de ale mele deodată şi eu două de ale dumitale. Imaginaţia mea a luat-o razna, zici dumneata? M-am repezit la concluzii necugetate? Foarte bine; dar nişte fiinţe rău intenţionate, invidioase pe fericirea noastră, exact aşa ar proceda. Şi aşa ar reuşi s-o facă pe draga mea Sophie odioasă mamei sale; şi cu delicateţea cum rămâne? E un cuvânt lipsit de sens dacă nu înseamnă să presimţi lucrurile mărunte care ar putea jigni, răni, întrista, umili, păgubi, şi să acoi'zi prietenilor, fără măcar să se bage de seamă, grija aceea pe care nu sunt îndreptăţiţi s~o aştepte de la cei nepăsători şi pe care degeaba ar aştepta-o de ia bunăvoinţa grosolană şi mărginită a oamenilor obtuzi, incapabili să poarte cuiva de grijă.

Trebuie să ştiţi amândouă că vă raportez fără încetare la ideea pe care mi-am făurit-o despre inteligenţa şi caracterul vostru, iar această măsură nu este una obişnuită. Majoritatea celorlalţi oameni ar părea foarte mici dacă *f* li s-ar aplica o atare măsură. Oamenilor de rând nici nu *b* le-aş face cinstea să remarc asemenea fleacuri; vouă vi *J* le voi reproşa aprig şi m-aş supăra dacă nu aţi proceda la fel de sever faţă de mine. Aş vrea să te aştepţi din partea mea la tot ce te-ai aştepta din partea lui Dumnezeu, dacă ar fi la fel de bun ca mine sau dacă eu aş fi la lei de puternic ca el şi să fii surprinsă ori de câte ori îţi voi înşela aşteptările. Uneori sunt un îndrăgostit susceptibil şi dificil, dar numai pentru că mor de dragoste faţă de dumneata; mă supăr atât de uşor pe dânsa, numai pentru că nimeni pe lume n-o stimează mai mult decât mine. Femei! îmi veţi fi foarte indiferente în ziua în. Care vă voi lăsa să faceţi şi să ziceţi tot ce poftiţi! îi iubesc pe cei ce mă ceartă şi-s totdeauna gata să-i cert pe cei pe care-i j iubesc; iar când nu-i mai cert, nu-i mai iubesc. Dintre toţi cei apropiaţi mie, pe mine mă bombăn cel mai adesea; dacă în această privinţă mă prefer prietenilor mei, la urma urmei este pentru că sunt mai dornic să devin eu însumi i bun decât să-i perfecţionez pe ceilalţi. J

Sunt totuşi foarte mulţumit că nu o recunoşti după modul cum ţi-am descris-o. Vezi că-ţi răspund acum la cea de-a doua scrisoare. Probabil că mânia conducându-mi pana, am îngroşat contururile.

Şi aceasta-mi aduce aminte de o replică nostimă a pictorului Greuze *în* la adresa Doamnei Geoffrin ll5, care-l mihnise pe bună dreptate sau nu, habar n-am. „Ei drăcie, a zis el, să bage bine de seamă că dacă mă supăr, am s-o pictez’1. Eu unul spun invers: Ei drăcie, să bage bine de seamă că dacă mă mai supără odată, n-o s-o mai pictez.’ Poţi să spui ce vrei cu privire la nevinovăţia atitudinii: ei faţă de bunul Marzon şi cinstitul Vialet. Fac apel la inima dânsei, care ştie mai bine decât dumneata. De ce mă includ în declamaţia ei? Pentru că se adresează tuturor bărbaţilor şi. Pentru că şi eu sunt bărbat; iar dacă vrei să admiţi, trebuie să-ţi fi dat seama, citind-o, că nu se adresa cuiva anume, că n-ai putut identifica pe nimeni; a fost nevoie să te gândeşti bine şi minată de simţul dreptăţii să te uiţi în urmă, să-i iei apărarea prietenului dumitale şi să-ţi zici, în sinea dumitale: Vai, dragă soră! pe acesta iartă-l! nu-i la fel ca ceilalţi. Între dumneata şi dânsa se stabilea aşadar un dialog în care ea mă acuza şi mă judeca, iar dumneata mă apărai, făcând apel împotriva sentinţei; eram deci condamnat şi luptai să mă liberezi de o impresie făurită de dânsa şi poate chiar de către dumneata. Cel ce nedreptăţeşte speţa umană mă nedreptăţeşte; cel ce ponegreşte prietenia în general tinde să mă monteze fără voia mea împotriva prietenilor mei; cel ce în prezenţa iubitei mele îşi bate joc de sinceritatea jurămin- telor înflăcărate, încearcă implicit s-o facă să-mi considere suspecte comportarea şi sentimentele, ceea ce mă umple de indignare. Dar să lăsăm asta.

Acum mă aflu la Chevrette, de unde îţi scriu. Mâine voi fi înapoi la Paris; aici e prea multă lume ca să te simţi bine. În mulţime te amesteci cu tot felul de oameni; indiferenţii se interpun între prieteni, iar aceştia nu mai ajung să se vadă.

Ieri, la cină. Stăteam alături de Doamna d’Houdetot, care

zicea: „M-am măritat ca să ies în lume, să mă duc la bal şi la plimbare, la operă şi la teatru; şi n-am ieşit în lume, şi n-am văzut nimic, şi nu m-am ales cu nimic”. Îţi dai seama că lumea a râs de acest „nimic”, iar dânsa a adăugat: „Vecinul bea vin şi eu mă îmbăt”. Într-adevăr, aveam în faţă un vin alb delicios pe care nu l-am dispreţuit.

Azi-dimineaţă toţi pleacă la vânătoare. Slavă Domnului! Vor face puţină mişcare, iar noi vom putea fi întrucâtva împreună şi totul va fi cât se poate de bine şi pentru ei. Şi pentru noi.

N-am văzut-o deloc pe Domnişoara Boileau; Domnul le Villeneuve era însă cât pe aci să mă răpească şi să mă aducă încoace într-o cabrioletă. Grimm, cu care se întâlnise la Paris, nu ştiu precis unde, îl rugase să-i facă acest comision şi el acceptase.

120

T 91

Dacă Domnul Gillet a fost cât de cât întreprinzător, eşti probabil în posesia cutiei dumitale 116; datoriile mi le voi achita când te vei întoarce. Cât de mult te voi săruta! Mi s-a strâns inima de pe acum şi-mi vine să plâng de bucurie. Puţine sunt zilele când nu trăiesc, în gând, clipa aceea; mi-e cu neputinţă să-ţi zugrăvesc ce se petrece cu mine în acel soi de delir când te văd, când te cercetez ca să-mi dau seama dacă te-ai simţit bine, dacă eşti tot dumneata, dacă eşti tot Sophie a mea, dacă eşti fericită că-l vezi pe cel ce te-a aşteptat atât de mult şi te iubeşte cu atâta duioşie. Te sorb cu privirea; îmi tremură buzele; aş vrea să-ţi spun ceva, dar nu pot. Ce se întâmplă însă cu mine când iluzia dispare şi mă trezesc singur? îmi pare tare rău de Clairet că nu se simte bine; te rog să-i spui că nu pot s-o uit atâta vreme cât ţine la dumneata. N-o speram atât de curând pe Doamna de Salignac. Mama dumitale nu se va grăbi oare să se ducă s-o ia pe fiica dânsei? Cred că Doamna Le Gendre şi-a pierdut speranţa. Dumneata una nu cazi într-o atare greşeală. Episcopul nu poate înţelege. Şi toţi aceşti oameni cumsecade se războiau între ei!

Mâine, sau mai bine zis azi, luni, voi fi la Paris; mâine îmi fac bagajele; poimâine mă voi instala la Grandval unde voi sta şase săptămâni. Doamnei d'Epinai i s-a strâns inima; şi mie la fel; ne obişnuisem unul cu celălalt, ne înţelegeam fără să mai fie nevoie de cuvinte: ne aprobam, ne dezaprobam dintr-o privire; aceste conversaţii tăcute îi vor lipsi.

îmi viei trimite în continuare scrisorile pe adresa quai des Miramionnes, de unde îmi vor fi expediate la Charenton; voi trimite să mi se ridice corespondenţa cât mai des cu putinţă. Ştii că oamenii la care voi locui nu au atâţia slujitori.

Acest domn d'Amilaville este un om foarte amabil căruia îi place să facă bine semenilor săi şi care ştie să-l facă într-un mod foarte elegant. Există pe lumea asta doi, trei bărbaţi de calitate bună şi două sau trei femei deosebite, şi Providenţa mi i-a scos în cale. Într-adevăr, dacă merit acest dar, îi apreciez întreaga valoare, şi dacă i-o apreciez, nu voi mai fi ispitit să mă plâng de soarta mea; dacă Providenţa ar lua cuvântul şi mi-ar spune: „Ţi i-am dăruit pe Grimm şi pe Uranie ca priet. Eni; ţi-am dăruit-o pe Sophie ca prietenă; ţi i-am dăruit pe Didier ca tată şi pe Angelique ca mamă; ştii cum au fost şi ce au făcut pentru tine; ce ai putea să-mi mai ceri?" Nu ştiu ce i-aş răspunde.

Da, draga mea, îi voi regăsi ia Grandval pe toţi cei pe care îi lăsasem acolo, cu excepţia Domnului d'Alainville: iu voi face nimic din ceea ce presupui: voi mânca, voi bea, 'j /oi dormi, voi filosofa seara, te voi regreta în fiecare dimineaţă şi de nenumărate ori în cursul zilei, voi ofta într-un mod indiscret. Doamna d'Holback îşi va da seama şi va râde de mine. Doamna d'Aine va spune că dacă mai ţine mult starea asta va trebui să se milostivească cineva de mine şi să mă înece ca pe pisoi. N-am să fac burtă şi, de Sfântul Martin, am să mă întorc la Paris, unde voi muri de inimă rea dacă nu te întâlnesc. Tremur la gândul că scumpa dumitale soră ar putea să facă nebunia de a se duce la Isle. Pictorii şi muzicienii sunt încă aici.

Şi Jeannette? da, şi Jeannette. Din păcate, biata copilă îmi sfişie inima, mai ales când e veselă şi râde; mama ei a murit şi ea încă n-a aflat nimic. Sunt sigur că dacă s-ar uita la chipurile celor din preajma ei, după tristeţea cu care toţi îi întâmpină veselia, ar ghici că s-a întâmplat ceva îngrozitor ce i se tăinuieşte. Faptul că toţi resimţim acelaşi lucru, că nu e unul printre noi pe care bucuria ei să j nu-l mâhnească nu ţi se pare un fenomen foarte straniu? Draga mea! Există atâtea date, atâtea nuanţe extrem de 1 subtile pentru cel ce ştie să le perceapă şi să le aplice cunoaşterii sufletului omenesc! Sufletul e o peşteră, dar în I bezna ei licăresc ici colo raze de o clipă, şi atunci se luminează şi pentru ceilalţi, şi pentru noi înşine.

Ce s-a mai întâmplat cu lebedele? Nu-ţi fie teamă, în: viaţa mea nu mă mai duc pe acolo şi nici abatele Gal- j liani *ni,* dragul de el. Şi-a pus mintea să le sâcâie, lebedele ii poartă pică şi când îl văd, chiar de la distanţă. Îşi iau J zborul, vin spre el cu gâtul întins, cu ciocul deschis, făcând i o larmă nemaipomenită; omul nu mai îndrăzneşte să se apropie de bazin. Erau gata gata să-l sfâşie pe Pouf, căţelul Doamnei d'Epinai; e un animal excepţional de deştept şi) de drăguţ, un adevărat fenomen, pentru vârsta lui. Nu credeam să mai scape. Aceste lebede sunt îngâmfate, proaste şi rele, trei calităţi ce merg foarte bine împreună.

Copacii de la Versailles sunt înalţi,drepţi şi subţiri, ziceam eu odată, iar abatele Galliani a precizat; exact ca şi curtenii. Abatele e inepuizabil în privinţa hazului şi a vorbelor de duh; în zilele ploioase e o adevărată comoară. Îi şi spusesem Doamnei d'Epinai că dacă aşa ceva s-ar fabrica, fiecare om ar vrea să-şi cumpere unul pentru la ţară.

Tare aş fi vrut să-l fi auzit şi dumneata istorisind" po™" vestea faimosului *porco sacro.* Există la Napoli nişte călugări cărora le este îngăduit să hrănească pe socoteala publicului, şi fără a da socoteală comunităţii, o turmă de porci. Aceşti porci privilegiaţi sunt denumiţi de către preacinstitele feţe bisericeşti cărora le aparţin, porcii sacri. Se plimbă peste tot, pe străzi, intră prin casele oamenilor,

sunt primiţi, li se fac temenele şi sunt respectaţi pretutindeni. Dacă o scroafă se apucă să fete, i se dau toate îngrijirile posibile şi ei şi purceilor, iar cel ce a fost onorat cu o asemenea fătare, se simte foarte fericit! Individul care ar lovi un *porco sacro* ar comite un sacrilegiu. Totuşi, nişte soldaţi mai lipsiţi de scrupule au omorât unul; acest asasinat a făcut mare vâlvă; oficialităţile oraşului şi senatul au ordonat percheziţiile cele mai severe. Răufăcătorii, temân- du-se ca nu cumva să fie descoperiţi, au cumpărat două luminări, le-au aprins şi le-au înfipt de o parte şi de alta a acelui *porco sacro,* pe care l-au acoperit cu o cuvertură mare, i-au pus la cap un agheasmatar şi la picioare o cruce, iar cei ce au venit să cerceteze casa i-au găsit stând în genunchi şi rugându-se în jurul mortului. Unul dintre ei i-a prezentat comisarului agheasmatarul şi comisarul a stropit mortul, a îngenunchiat, şi-a făcut rugăciunea şi a întrebat cine e răposatul. I s-a răspuns: „Este unul dintre tovarăşii noştri, un om foarte cumsecade; e o mare pierdere. Aşa e pe lumea asta: cei buni se duc şi cei răi rămân”. Dar nu îndrăznesc să-ţi povestesc sfârşitul. Nu pe mine, ci pe abate ar trebui să-l asculţi. Conţinutul, în sine, e jalnic de neînsemnat, dar în gura lui dobândeşte un colorit şi un haz nemaipomenit şi devine o sursă inepuizabilă de glume bune şi uneori, chiar, de concluzii morale.

El ne-a adus încoace. Il aşteptăm pe Saurin, care n-a sosit încă; de aceea mă tem că Doamnei Helvetius îi e tare rău; a plecat de la ţară să nască la Paris şi n-a născut încă, dar a făcut o infecţie cu febră mare. Este o femeie foarte amabilă şi şi-a format un atare caracter încât s-a eliberat de multe din servituţile semenelor ei, rămase toate nişte sclave.

Saurin m-a consultat cu privire la planul unei piese I l-am răsturnat complet. Grimm şi cu Doamna d’Epinai spun că ceea ce am schiţat este un lucra de toată frumuseţea, dar că nimeni în afară de mine n-ar putea să-l realizeze. Dacă totuşi planul se concretizează, vei vedea în

actul patru o mulţime de cetăţeni, condamnaţi la moarte fiindcă şi-au apărat cu prea multă hotărâre oraşul, revendicând onoarea de a muri şi trăgând până la urmă la sorţi. Această tragere la sorţi se petrece pe scenă. Închipuie-ţi spectacolul oferit de ţipetele taţilor, mamelor, rudelor, prietenilor, copiilor, pe măsură ce se trage biletul fatal; închipuie-ţi diversitatea atitudinilor, bărbăţia sau slăbiciunea celor desemnaţi de soartă; închipuie-ţi că cel ce ţine casca de tinde se trag biletele este însuşi guvernatorul oraşului, că trebuie să se tragă şase bilete şi că, după ce, s-a tras al cincilea, guvernatorul se osândeşte singur şi zice: „Al şaselea e al meu”, şi că nimeni nu-l poate îndupleca. Închipuie-ţi ce se petrece cu soţia, cu fiica lui, care sunt de faţă. Oh! Voltaire! Tu ştii acum ce efect produc asemenea scene şi n-ai renunţa pentru nimic, în lume la aşa ceva.

Cu privire la Grimm însă. Nu eşti surprinsă că ţi-am scris până acum şapte pagini fără să-l pomenesc aproape deloc? Motivul este, draga mea, că dumnealui îşi rostuieşte atât de bine călătoriile încât pleacă de la Chevrette tocmai în momentul când eu sosesc.

Realmente, dacă ar avea intenţia să mă facă să mă îndrăgostesc de iubita lui, n-ar proceda altfel. Îţi dai seama, desigur, că glumesc: e un om prea cinstit ca să nutrească asemenea gânduri, iar dacă totuşi le-ar nutri, eu unul sunt de asemenea prea cinstit ca să-i meargă. Pe de altă parte, s-a vârât până în gât în atâtea negocieri şi memorii, încât nu-l mai vezi deloc. Nu-i mai rămâne aproape nicio clipă liberă ca s-o închine prieteniei; mă întreb când îşi mai găseşte timp pentru dragoste.

Azi-dimineaţă ne-am plimbat puţin amândoi, adică ea şi cu mine. Ieri-seară mi se păruse cam îngrijorată; am întrebat-o de ce: „Astea-s fleacuri, i-am spus, şi ferice- de voi, dacă după patru ani încă mai sunteţi sensibili la aşa ceva. Aşadar, staţi tot timpul cu ochii unul pe celălalt? Sunteţi deci ca în prima zi? Ei bine, dragii mei, încercaţi să nu vă căsătoriţi niciodată”,.

E) upă-amiază iar ne-am plimbat, el şi ea, Doamna

d’Houdetot şi cu mine. Am uitat să-ţi spun că vinul alb îmi plăcuse la nebunie şi că nu prea-mi numărasem paharele, iar vecina mea ei-a deosebit de veselă.

Doamna d’Houdetot scrie versuri foarte frumoase; mi-a recitat câteva care mi-au făcut mare plăcere. Sunt simple şi pline de gingăşie. N-am îndrăznit să i le cer, dar dacă reuşesc să-i smulg un *Imn închinat sinilor* 119, numai haz, căldură, voluptate şi imagini, ţi-l trimit. Deşi a avut curajul să mi-l arate, eu unul n-am putut să i-l cer.

Seara le-am lăsat pe cucoane să se întoarcă acasă, iar noi, adică Grimm şi cu mine, ne-am mai plimbat prin parc. Nu ne văzusem de mult, aşa încât ne-am bucurat că suntem împreună. Am faţă de el o serioasă afecţiune şi el, cred, ţine la mine mai mult ca oricând. În toiul acestor distracţii, sunt obsedat de fel de fel de idei, nu fac nimic, timpul zboară şi nu te am lângă mine.

Tocmai am primit un pachet de la d’Amilaville. Nu ştiam ce-o fi, căci era cam mărişor. Speram să găsesc şi câteva cuvinte de la dumneata. Când colo, nimic. În locul lor cele două Mustrări ale Parlamentului din Aix, care sunt foarte frumoase, dar nu mă despăgubesc.

Abia aştept să mă întorc la Paris. Nu-mi voi putea ascunde bucuria; Doamna d’Epinai zice că nu e frumos să fii vesel când te desparţi de nişte oameni. Ar fi deci mai frumos să fii cum îţi vine, dar să pari trist.

Nu s-a hotărât încă nimic în privinţa întoarcerii dumitale? Vii împreună cu sora dumitale? Dacă aş fi fosfj» inspirat, aş fi făcut acea multproiectată călătorie în pro-n vincie. Măcar în treacăt şi tot te-aş fi văzut. Mă tem să nu ţi se pară că mi-am cam schimbat caracterul. Se zice că semăn cu un om care caută neîncetat ceva ce-i lipseşte; Pesemne că aşa şi arăt. Când te afli aici, prezenţa dumitale mă îmbată. Dacă aveam vreun necaz, mă duceam la prietena mea şi uitam de el. De ce m-ai părăsit? Melancolia mi-a găsit sufletul pustiu, mi l-a cotropit şi nu cred s-o mai poată cineva izgoni pe de-a-ntregul. Nu mă supără peste măsură, şi la urma urmei, ce contează? Voi fi mai puţin vesel sau

mult mai trist, după cum îţi va ti voia, dar de iubit te voi iubi iot atât. Duioşia mea va fi de culoare brună, ceea ce nu-i şade rău acestui sentiment. Prietena mea ci ragă, tefî. Ul se poate degrada pe lume; totul, chiar şi j dumneata; totul, în afară de pasiunea pe care ţi-o port. Cât o să te sărut când te-oi revedea! Cât o să mă bizui pe dumneata! Cât o s-o caut pe iubita mea! Ce bine ar fi dacă n-ar avea cine să mă constrângă! Dar să rm contam pe j aşa ceva. Încă nu voi încheia această scrisoare. Voi pleca dis-de-dimineaţiă. Grim mă va lăsa pe quai des Mirami- onnes. Dacă găsesc o scrisoare deia dumneata, voi completa - jumătatea 'de pagină rămasă liberă, dar care de fapt n-o să-mi mai rămână, căci tot spunând că nu vreau să mă mai; lungesc, aş umple-o. Noroc că mă cheamă cineva jos. O să cobor să văd ce este.

A sosit Saurin. Rămâi cu bine, duioasa mea -prietenă. Di seară, dacă nu se fa.e prea târziu. Mai stăm puţin de vorbă şi apoi îmi strâng bagajele; nu-mi place să mă aştepte oamenii.

Am avut doi musafiri neaşteptaţi, amândoi extrem da plăcuţi, Saurin şi parohul din La Chevrette. Pe Saurin îl cunoşti, aşa încât n-am să-ţi spun nimic despre el. Cât despre preot, e de departe unul dintre cei mai interesanţi oameni din partea locului: n-am mai văzut fiinţă al cărei chip să reflecte mai exact sentimentele; este poate singu-: rul om al cărui nas e expresiv; laudă cu nasul, dojeneşte cu nasul, hotărăşte cu nasul, proroceşte cu nasul. Grimm zice că cel ce a înţeles nasul parohului a citit un tratat ele morală cât toate zilele. Conversaţia a abordat teme foarte diverse. Doamna d'Houdetot m-a întrebat de la celălalt j capăt al mesei cum stau cu clondirul. I-am răspuns că ar i trebui s-o ştie mai bine ca mine. Lumea a considerat că nu sunt chiar vrednic de plâns, dacă beau un vin bun. Şi de îmbătat se îmbată vecina mea. Apoi s-au comentat ultimele noutăţi. S-a afirmat că regele Portugaliei introduce jansenismul în regatul său; nu mi-a plăcut. Am spus că. Dacă tot e vorba ca un rege să meargă până într-acolo

încât să adopte o religie şi s-o şi impună, ar fi mai bine să-şi aleagă una plăcută şi optimistă, nu una tristă şi întunecată; melancolia religioasă predispune la fanatism şi intoleranţă. Doamna d'Epânai îmi făcea mereu cu ochiul şi, * la urmă.

după ce am spus tot ce aveam pe suflet, mi-am dat seama că am fost nepoliticos faţă de Doamna d'Esclavelles, mama dânsei, care e jansenistă până în vârful unghiilor.

S-a vorbit apoi despre dragoste. Parohul, care nu-i niciodată deplasat, orice subiect s-ar discuta, a spus că îndră- gostiţii nefericiţi afirmă cu toţii că vor muri din pricina j acestei iubiri, dar rareori întâlneşti pe vreunul care să se (ţină de cuvânt; totuşi a văzut când va una ca asta: era un tânăr de familie bună, numit Soulpse. Se îndrăgostise de o fată frumoasă şi cuminte, dar săracă şi aparţinând unei familii dezonorate. Tatăl ei era la ocnă fiindcă falsificase nişte sigilii. Tânărul, dându-şi seama de opoziţia justificată pe care avea s-o întâmpine din partea părinţilor lui, a făcut tot ce a putut ca să se detaşeze de fată; când însă şi-a dat seama cât de zadarnice îi sunt strădaniile, şi-a luat inima în dinţi le-a mărturisit totul părinţilor; aceştia tocmai se pregăteau să-i prezinte obiecţiile lor, când tânărul i-a oprit cu hotărâre şi le-a spus: „îmi dau seama că vă veţi opune şi nu pot dezaproba nişte motive pe care eu însumi le-aş invoca dacă aş avea un fiu. Gândiţi-vă însă: preferaţi să mă vedeţi mai degrabă mort decât dezonorat în urma acestei căsătorii, căci sunt sigur că, dacă n-o pot dobândi pe fata iubită, voi murii. Părinţii au luat această afirmaţie precum merită: nu avea să se întâmple nimic. Totuşi băiatul s-a îmbolnăvit, s-a topit din zi în zi, până ce a murit. Parohul a adăugat: „E un fapt cert, s-a petrecut sub ochii mei.

— Dar, părinte, am zis eu, în locul tatălui, ce ai fi făcut?

— Domnule, mi-a răspuns preotul, n-aş putea să mă pun în situaţia aceasta; sentimentele unui tată nu pot fi ghicite şi nici presupuse.

— E adevărat; dar, oricum, ai fi luat o hotărâre conform structurii dumitale sufleteşti; spune-ne, ce ai fi făcut?

— Bucuros. L-aş fi chemat pe fiul meu; i-aş fi spus: până acum numele tău a fost Soulpse; gândeşte-te bine că de aci încolo nu va mai fi. Numeşte-te cum vei voi. Iată-ţi soţia. Căsătoreşte-te cu aleasa inimii tale, dar pleacă atât de departe de aici încât niciodată să nu mai aud vorbindu-se despre tine şi Domnul să vă binecuvânteze.

— Eu una, a zis Doamna d'Esclavelles, temându-se poate ca nu cumva hotărârea parohului să-l fi

• influenţat pe nepotul d insei, dacă aş fi fost mama acelui tânăr dezonorat, aş fi procedat ca şi tatăl lui: l-aş fi lăsat să moară".

Şi-atunci părerile fiind împărţite, s-a stârnit un tămbăJău de răsunau bolţile salonului, şi s-a prelungit, şi poate ar mai fi durat şi acum, dacă parohul n-ar fi pus capăt disputei povestindu-ne o altă întâmplare.

9 – Scrisori către Sophie Vouand

Un preot tânăr, nemulţumit de soarta sa, fuge în Anglia, se răspopeşte, îmbrăţişează religia anglicană, se însoară - legal, face copii, cu nevasta lui. După câtva timp, îl apucă dorul de ţară. Se întoarce în Franţa cu nevasta şi copiii. Mai trece ce mai trece şi încep să-l bântuie remuşcările. Se întoarce la religia lui iniţială, e cuprins de scrupule în privinţa căsătoriei sale şi se hotărăşte să se despartă; se spovedeşte parohului nostru, care socotind cazul foarte complicat şi neîndrăzriind să-şi asume o atare responsabilitate, îl trimite la cazuişti şi jurisconsulţi. Toţi decid că în faţa acestui caz de conştiinţă, omul, ca să se mântuiască, nu mai poate rămâne alături de soţia lui. Tocmai când era să purceadă la despărţirea legală, în ciuda dezaprobării parohului şi a împotrivirii disperate a soţiei, omul se îmbolnăveşte atât de grav încât se află în primejdie de moarte. Trimite după paroh şi-i. Spune: „Prietene, îmi cunoşti intenţiile; sunt pe moarte; aş vrea măcar să apuc să dovedesc că am fost sincer. Vreau mă căiesc în public; fii bun şi ajută-mă să mă deplasez.

— Nici gând, i-a răspuns parohul; femeia aceasta este nevinovată. S-a căsătorit cu dumneata conform legii; habar

n-avea de toate piedicile din cauza cărora n-ar fi trebuit să te accepte ca soţ. Iar copiii, ce vină au ei că dumneata ai greşit? Eşti singurul vinovat şi vrei ca. Pedeapsa să se abată asupra lor! Soţia dumitale va fi dezonorată, copiii vor fi declaraţi bastarzi; e ceva bun în toate astea? Raţiunea pledează în favoarea lor, fără îndoială, şi până când legea va hotărî, nu avem de unde şti dacă va fi împotriva lor. Să aşteptăm şi, până atunci, prietene, rămâi în patul celei pe care ai numit-o soţia dumitale şi care chiar aşa şi este, rămâi în patul unde ai zămislit cu ea copiii ce ţi-au zis tată şi sunt copiii dumitale.”

Parohul n-a vrut să se mai dezică nici în ruptul capului. L-a spovedit pe bolnav. Boala s-a agravat; l-a împărtăşit. Omul a murit, iar soţia şi copiii au rămas în posesia titlurilor lor. Noi toţi i-am aprobat înţelepciunea. Grim a cerut să i se facă portretul; pretinde că într-o zi va face dintr-însul un personaj de roman. Ne-am întors cam târziu acasă; acest om deosebit şi povestirile sale tot atât de deosebite ne-au preocupat tot drumul.

Apropo, am uitat să-ţi spun că Domnul conte de Bissi120 îi trimisese marchizului de Chimene *în,* pentru mine, o tragedie englezească într-un act, foarte apropiată de Le *Joueur.* Se intitulează *L’Extravagance fatale.* Un om de obârşie nobilă a ajuns în cea mai neagră mizerie din cauza nesocotinţei sale. Nu poate îndura gândul înjosirii ce-i aşteaptă, pe el, pe soţia şi copiii săi. Se convinge că e mai bine să moară. Dar, dacă pentru el moartea e mai bună decât viaţa, de ce ar fi viaţa mai bună decât moartea pentru soţia şi copiii lui? Până la urmă, ajunge să se convingă că s-ar purta nedemn cu ei dacă n-ar împărtăşi şi. Ei soarta lui, care i se pare de preferat dezonoarei ce-l ameninţă. Se omoară deci împreună cu soţia şi cu cei doi copii. Această catastrofă e de un patetism sfâşietor. Închipuie-ţi că omul era pe punctul de a fi luat şi aruncat în temniţă. Soţia lui vine şi-i propune să-şi ia copiii în braţe şi să fugă cu el într-un loc unde să fie în siguranţă, întreaga scenă finală se bazează pe dubla accepţiune a cuvintelor

călătorie, adăpost, linişte, izolare, tărâm unde nu: e mai ajung necazurile şi furtunile, odihnă, cuvinte potrivite în cazul unei fugi reale şi totodată într-al morţii. Femeia le înţelege în sensul fugii şi soţul se referă tot; impui la moarte. Neştiinţa femeii, – care a băut licoarea fatală dată de soţul ei şi care le-a dat-o cu mâna ei celor doi copii, duioşia vorbelor ei, prezenţa acestor copii prin vinele cărora curge moartea, te cutremură de o mie de ori mai rău decât spectacolul lui Oedip care şi-a scos ochii şi se apleacă să-şi caute copiii. Totuşi, dacă îl ai la îndemână pe părintele Brumoy *în,* reciteşte scena cu pricina în actul cinci din *Oedip* de Sofocle.

Tocmai ţi-am primit scrisoarea nr. 21. Nu mă doare capul. Cât despre picior, s-a vindecat. Am jucat cărţi; baronul şi-a uitat jurământul, dar, având în vedere că nenorocul a fost destul de egal, n-aş şti să-ţi spun cum îşi va susţine capriciul. Probabil ca un fel de consecinţă a căzăturii mele *în,* am fost cam zăpăcit primele două zile. În următoarele zile, am avut unele dureri în partea opusă şi de atunci încoace îmi tot vine să-mi suflu nasul şi simt că parcă mi s-a oprit ceva deasupra nasului, care tot încearcă, să se desfunde. Mi s-a recomandat sarea amoniacală. Dar beau, mănânc, dorm, n-am niciun pic de febră şi totul e în ordine.

Oh! Femeie! Vei fi oare totdeauna femeie în câte o privinţă? Crestătura cu care v-a înzestrat -natura nu se va lipi oare niciodată pe deplin? Nu mi-am putut stăpâni râsul văzând cât te-ai zbătut pentru nişte zorzoane. Ştiu prea bine ce ai să-mi răspunzi: dar ştiu şi cum se amăgeşte omul. Şi eu aş vrea să fii aici printre noi, şi dumneata şi draga dumitale surioară, să stăm de vorbă cu toţii,

. Cu privire la chinezi, ştii că gloria la ei se transmite ascendenţilor, nu descendenţilor? Copiii le aduc strămbunilor glorie şi-i înnobilează,nu invers. Pe legea mea, e un lucru foarte înţelept. Om avea noi poeţi, filosofi, oratori, arhitecţi, astronomi, geometri mai de seamă decât acest popor; ei însă sunt mai pricepuţi în arta bunului simţ şi a virtuţii; şi

dacă cumva această artă ar avea întâietate, ar fi îndreptăţiţi să afirme că ei au doi ochi, că noi avem unul singur şi că restul omenirii n-are niciunul.

Da, cunosc *Interesele Franţei greşit înţelese* l2/*. E o carte de succes. Gaschon m-a invitat odată la cină cu autorul ei. Omul se pricepe destul de bine când e vorba să depisteze racilele, dar nu se pricepe câtuşi de puţin când e vorba să ofere remedii. Face o serie de observaţii destul ’ de juste, care dovedesc că e un om cult, dar lipsit de geniu. Are în faţă o infinitate de lucruri din care nu ştie să facă
• nimic; omul de geniu ştie să clădească o lume din nimic.

Nu, nu şi nu, prietenul valorează mai mult decât mine; nimeni nu se compară cu el, fie că glumeşte, fie că raţionează, fie că dă sfaturi, fie că scrie, fie că… 125

XLIV

Grandval, 12 octombrie 1760 128

De ce nu mai aflu nimic despre dumneata? Vai mie, ştiu, prietenă, iubita dumitale soră este alături de dumneata, aşadar mă uiţi, mă neglijezi!

Am plecat joi după-amiază, cu destinaţia Grandval; ghicisem eu bine că nu se mai aşteptau să mă vadă şi că mă bârfeau; cu atât mai mult s-au bucurat când m-au văzut.

„Ei, iată-te, filosofule! Sunt îricântată. Vino să te pup; nu mai sunt tânără, dar mă simt bine şi nu miros totdeauna frumos”. Acel *nu miros totdeauna frumos* a fost foarte răutăcios. Ţi-ai dat seama că Doamna d’Aine a grăit astfel.

Baronul şi moş Hoop au coborât şi m-au îmbrăţişat. La început am vorbit toţi deodată aşa cum se întâmplă când oamenii nu s-au văzut de multă vreme, când se bucură că s-au reîntâlnit şi se grăbesc să-şi exteriorizeze bucuria.

Doamna d’Holbach lucra la gherghef; m-am apropiat de dânsa. Ce frumoasă era! Ce ten! Ce sănătate! şi ce rochie! Avea o coafură din păr natural şi un fel de tulpan din tafta roşie acoperit cu un voal prin albul căruia se vedea ici colo o culoare roz pal… — *„Vii de la Chevrette?*

— Da, doamnă… — *Te-ai distrat bine pe-acolo?*

— Da, doamnă, destul de bine.

— *De aceea ai stat atât?*

— Grim şi cu Doamna d'Epinai m-au reţinut o zi şi apoi încă una şi din zi în zi ne-am pomenit la sfârşitul săptămânii.

— *Âşteptându-te, mama a scornit nişte poveşti grozave.*

— Se prea poate, doamnă, dar sunt poveşti. — *De ce? Nu înţeleg.*

— Nu înţelegeţi că există şi lucruri sfinte pe lumea asta? — *Oh, ba da,* a adăugat dânsa plecând privirea şi zâmbind maliţios, *dar e bine să stai la oarecare distanţă de ele".* Astea-s vorbe învăţate, desigur, de la Domnul Le Roy 127. Înţelegi, nu-i aşa? Restul serii l-am petrecut instalându-mă, dimineaţa de ieri bând ceai şi aranjându-mi atelierul, căci mi-am adus mult de lucru deşi bănuiam că n-o să fac nimic. Baronul şi fiul meu d'Aine 12S s-au dus la Grosbois să ia masa la fostul ministru Chauvelin 120; am fost foarte veseli şi fără ei.

În noaptea de vineri spre sâmbătă a plouat cu găleata şi tot aşa sâmbătă dimineaţa; era cam noroi, astfel încât cucoanele, decât să rişte să-şi piardă pantofii în glod şi să se intoarcă desculţe, au preferat să stea acasă. În consecinţă, moş Hoop şi cu mine ne-am plimbat singuri de la trei şi jumătate până la şase. Omul acesta îmi place din ce în ce mai mult. Am discutat despre politică. I-am pus o sumedenie de întrebări cu privire la parlamentul britanic. E un organism alcătuit din circa cinci sute de persoane. Locul unde-şi ţine şedinţele este un vast edificiu; până acum vreo şase, şapte ani intrarea era liberă pentru toată lumea, iar problemele cele mai importante ale statului se discutau chiar sub ochii naţiunii adunată acolo şi aşezată în tribune situate deasupra capetelor reprezentanţilor. Crezi, cumva, draga mea, că un om ar îndrăzni în faţa unui întreg popor să propună un proiect dăunător sau să se opună unui proiect avantajos, declarându-se astfel în mod public rău intenţionat sau stupid? Mă vei întreba, desigur, de ce oare astăzi parlamentul deliberează cu uşile închise. „Pentru că,

mi-a răspuns moş Hoop (căci şi eu l-am întrebat acelaşi lucru) există multe probleme a căror reuşită depinde de taina ce le înconjoară, tainã ce n-ar putea fi păstrată. Avem oameni, a adăugat el, care cunosc o scriere prescurtată 130 şi a căror pană ţine pasul cu cel mai volubil vorbitor. Discursurile pronunţate în cele două Camere apăreau la noi ca şi în străinătate cuvânt cu cuvânt, aşa cum au fost rostite. Acest fapt prezenta mari inconveniente.”

Politica şi moravurile merg mână în mână şi duc la o infinitate de texte interesante pe care le poţi discuta la nesfârşit.

Cu privire la fericire, l-am întrebat ce preţuieşte el mai mult pe lumea asta. După ce s-a gândit câteva clipe mi-a răspuns: „Lucrul care mi-a lipsit cel mai mult, şi anume, sănătatea.

— Şi cea mai mare plăcere pe care ai resimţit-o?

— O ştiu, dar ca să ţi-o explic ar trebui să-ţi vorbesc despre familia mea131. Suntem doi fraţi şi trei surori. În Scoţia, ca şi în anumite provincii franceze, o lege absurdă îi acordă totul întâiului născut132; fratele meu mai mare a fost preferatul părinţilor mei; au făcut, eu alte cuvinte, totul ca să iasă un derbedeu şi au reuşit pe deplin. L-au însurat cât mai devreme şi cât mai bine cu putinţă; şi-au luat de la gură ca să-i dea lui. Dar acest copil, soi rău şi pe deasupra şi prost crescut, i-a determinat în curând pe părinţi să regrete faptul că avuseseră slăbiciunea să-i acorde independenţă totală. S-a purtat urât şi fără pic de respect faţă de dânşii, Sra plictisit să-i tot vadă, i-a chinuit şi până la urmă i-a silit pe bieţii bătrâni să-şi lase casa baltă şi să-şi ia lumea în cap împreună cu fiicele lor, pe care nu numai că nu aveau cu ce să le mărite, deşi ajunseseră la vârsta măritişului,. Aproape că nu aveau cu ce să le întreţină; /ftaâele lofiran- jase în aşa fel afacerile familiei încât nici măcar zestrea lor să nu mai poată fi revendicată. Aceşti nenorociţi aveau intenţia să plece cu toţii din Edimbourg şi să se ducă la Cariile să-şi ascundă mizeria şi să uite ingratitudinea fiului lor. Între timp, melancolia care m-a

plimbat prin mai toate părţile lumii mă condusese şi la Cartagina. Acolo am aflat dezastrul şi disperarea părinţilor mei. Am încercat să-i consolez şi să-i liniştesc în ceea ce priveşte prezentul şi viitorul. Am vândut puţinele bunuri pe care le agonisisem şi le-am trimis banii. Îndreptându-mi apoi atenţia asupra averilor dobândite într-un timp record în preajma mea, m-am apucat de comerţ; am câştigat bine; în mai puţin de şapte ani m-am îmbogăţit. M-am grăbit să mă întorc alături, de ai mei, i-am ajutat pe părinţi să redevină oameni cu stare, mi-am măritat surorile şi am fost, cred, omul cel mai fericit din lume”.

încheindu-şi povestirea, părea foarte emoţionat. „Dar cu ce te-ai ocupat în primii ani ai tinereţii? l-am întrebat.

— Am studiat medicina, mi-a răspuns.

— Dar atunci de ce n-ai practicat-o?

— Fiindcă ar fi trebuit fie să rămân un anonim, fie să fac pe şarlatanul ca să ies din anonimat.

— E foarte dureros să te laşi de o meserie după ce te-ai chinuit s-o înveţi. — E mult mai dureros să te târăşti, să lânco’zeşti în lipsuri şi greutăţi sau să tragi oamenii pe sfoară.”

Din vorbă în vorbă am ajuns să analizăm cele mai sigure metode de îmbogăţire. l-am spus că pentru a deveni cândva cineva e nevoie, la început, să ai curajul să nu fii nimic: şi cu acest prilej mi-am adus aminte de ce i-am zis odată unui tânăr ambiţios, care nu ştia cum s-o pornească în viaţă. „Ştii să citeşti? l-am întrebat.

— Da.

— Şi să scrii?

— Da.

— Ştii cât de cât să socoteşti?

— Da.

— Şi vrei cu orice preţ să te îmbogăţeşti?

— Cam aşa.

— Ei bine, dragul meu, fă-te secretarul unui perceptor general.”

Iată scumpa mea prietenă subiectul conversaţiei noastre:

anul trecut te amuza; nu văd de ce te-ar plictisi anul acesta.

în afară de studiu, cel mai mult îi plăcuse să călătorească; ar fi în stare să mai călătorească şi acum la vârsta lui. În ceea ce mă priveşte, nu sunt de acord să-ţi părăseşti patria decât între optsprezece şi douăzeci şi doi de ani. E necesar ca un tânăr să-şi dea seama prin experienţă directă că pretutindeni există curaj, talent, înţelepciune şi înde-s mânare, ca să nu rămână cu acea prejudecată ce constă în a crede că tot ce e rău se- petrece la alţii; după douăzeci şi doi de ani trebuie să aparţii unei soţii, copiilor, concetăţenilor, prietenilor, fiinţelor de care te leagă cele mai duioase sentimente. Aceste legături presupun o viaţă sedentară. Un om ce şi-ar petrece viaţa călătorind ar semăna cu acela care de dimineaţă până seara ar tot alerga din pod până în pivniţă şi din pivniţă înapoi în pod, ad- mirând toate obiectele ce-i împodobesc locuinţa şi nu ar mai apuca să stea nicio clipă cu cei dragi ce locuiesc în aceeaşi casă.

în linii mari, cam aşa s-a desfăşurat plimbarea noastră, cu excepţia unei glume mai deşucheate care, nici nu ştiu cum, s-a strecurat printre atâtea teme serioase.

Urma un curs de obstetrică la un profesor celebru, numit Gregoire. Acest Gregoire credea cu adevărat că un copil mort fără să i se fi picurat puţină apă rece pe cap şi fără să se fi rostit anumite cuvinte urma să aibă o soartă foarte nefericită pe lumea cealaltă; prin urmare, ori de câte ori avea de-a face cu o naştere grea, boteza copilul chiar în pântecele mamei; da, în pântecele mamei. Şi uite cum proceda: mai întâi rostea formula: „Copile, te botez” apoi îşi umplea gura cu apă şi-o potrivea la locul cu pri- cina, scuipa apa cât putea mai departe; ştergându-şi apoi? -

k

buzele cu un şervet, zicea: „Nu e necesară decât a suta mia parte dintr-un strop pentru a-l face înger”.

Baronul şi Doamna d’Aine s-au întors odată cu noi. Am jucat deci pichet. Mi se pare că baronul a învăţat să piardă

fără să se mai bosumfle. Am mâncaţ bine. După cină, s-a mai stat puţin de vorbă şi apoi: noapte bună.

N-am apucat să-ţi spun că înainte de a pleca din Paris, l-am văzut pe amicul Gaschon. Doamne! Cât am mai vorbit despre mamă. Şi despre fiice! Ai fi fost încântată dacă te-ai fi aflat în spatele draperiilor şi ne-ai fi auzit. Draga mea prietenă! Păstrează-ţi pentru totdeauna firea sinceră; accentueaz-o dacă se mai poate, ca să te bucuri neîncetat de încrederea, de stima şi de veneraţia tuturor celor ce te înconjoară. Procedează astfel încât, dacă vreodată n-ai mai fi în preajma lor, să fie mândri că te-au cunoscut; să vorbească îndelung despre dumneata; să-ţi adreseze numai elogii, să te regrete şi să adauge: Ei bine, dintre toţi oamenii care au avut fericirea s-o cunoască, dânsa pe filosoful Diderot l-a iubit cel mai mult.

L-am rugat pe Gaschon să mă împace cu Domnişoara Boileau şi mi-a promis c-o să-şi pună tot talentul la contribuţie. Afacerea cu Domnul Bouret se află în acelaşi stadiu. Mi-a făcut mare plăcere să-l aud dându-i dracului pe toţi acei indivizi cu falsele lor asigurări cu tot. Nu va merge până la Isle; mi-a spus că şi-a cerut scuze faţă de mama dumitale. Asta-i tot ce am făcut de când n-am mai avut veşti despre dumneata. Oare de unde provine această tăcere? Probabil că sora dumitale umple atât de bine clipele pe care le răpeşte mamei încât nu-ţi mai rămâne nici măcar una singură să mi-o dăruieşti mie!

Nu ştiu când vei primi această scrisoare; şi totuşi îţi scriu în continuare. Uite ce am aranjat cu d’Amilaville. De îndată ce primeşte scrisoarea dumitale i-o expediază la Charenton unuia dintre subalternii săi. Acelaşi subaltern va lua răspunsul meu şi-l va expedia de la Charenton la Paris pe adresa Domnului d’Amilaville care o va reex- . Pedia Domnului Gillet. Câte drumuri de colo colo. Dacă aş fi la Paris, la ora asta ţi-aş citi scrisoarea şi ţi-aş şi răspunde; mâine răspunsul meu ar fi la poştă şi de azi în trei zile l-ai avea.

Rămâi cu bine, duioasa mea prietenă. Dacă s-o întâmpla

să nu primeşti veşti de la mine chiar atât de prompt cum ai dori, te rog, te rog mult, nu cumva să mă acuzi de neglijenţă. Aş putea oare să am altceva mai bun de făcut decât să stau de vorbă cu dumneata şi să-mi descarc sufletul? Rămâi cu bine, rămâi cu bine.

De ta Grandval, duminică seara, 14 octombrie 1760

XLV

Grandval, 14—15 octombrie 1760 *în*

Ploile necontenite ne ţin închişi în casă. Doamna d'Holback îşi strică ochii brodind; Doamna d'Aine îşi facG siesta întinsă pe nişte perne; moş Hoop, cu ochii mijiţi, cu capul înfipt între umeri şi cu palmele lipite pe genunchi, visează, cred, sfârşitul lumii. Baronul citeşte, înfăşurat într-un halat de casă şi cu capul înfundat într-o scufie de noapte; eu mă foiesc în neştire de colo colo. Mă duc la fereastră să văd cum e vremea şi am impresia că cerul se topeşte, potopind pământul, şi mă apucă disperarea.

E oare cu putinţă să fi trăit aproape cincisprezece zile fără nicio veste de la dumneata? Să nu-mi fi scris? Sau d'Amilaville să fi uitat angajamentele noastre? Sau subalternul acela care trebuia să primească scrisorile dumitale la Charenton, să mi le aducă încoace şi să le ia pe ale mele să fi fost imobilizat de vremea rea? Asta trebuie să fie. Când e vorba să-i acuz pe zei sau pe oameni, le dau întâie- tate zeilor. De aici şi până la Charenton sunt aproape două leghe; drumurile sunt impracticabile iar cerul este atât de ameninţător încât nu te poţi depărta de casă nici cale de o oră de teamă să nu te îneci.

între timp sunt tare morocănos; chiar Doamna d'Aine mi-a spus-o la ureche. Până şi acele subiecte de conversaţie care m-ar interesa cel mai mult, dacă sufletul mi-ar fi liniştit, acum mă lasă rece. Degeaba tot zice baronul: „Hai, filosofule, trezeşte-te", eu dorm în continuare. Adaugă apoi fără niciun folos: „Crede-mă, distrează-te aici şi fit sigur că şi alţii se distrează fără dumneata acolo uade se află". Nu cred o iotă din toate astea,

Neputând stoarce nimic de la mine, uite-l că se

adresează lui moş Hoop: „Ei, mumie bătrână, ce tot rumegi acolo?

— Rumeg o idee foarte stranie.

— Şi anume?

— Anume că a existat un moment când Europa a fost pe punctul de a vedea reunită într-o singură persoană conducerea laică şi religioasă, când a fost gata-gata să cadă din nou sub stăpânirea clerului.

— Când şi cum?

— Atunci când s-a deliberat dacă să se îngăduie sau nu preoţilor să se căsătorească. Preoţii care au participat la Sinodul din Trent134 s-au legat de nişte meschine şi neînsemnate probleme de disciplină ecleziastică şi nu şi-au dat seama de importanţa acestei chestiuni.

— Zău dacă-mi dau seama eu însumi.

— Ascultaţi, Dacă li s-ar fi Îngăduit preoţilor să se căsătorească, nu-i aşa că un suveran căsătorit ar fi putut cere să fie hirotonisit? Şi credeţi oare că sătul de neîncetatele neajunsuri provocate suveranilor de pretutindeni de către capii bisericii, nu s-ar fi găsit vreun rege care să se gândească să le pună capăt, reunind în persoana sa puterea ecleziastică şi puterea civilă? Şi dacă acest exemplu s-ar fi dat o dată, credeţi cumva că nu l-ar fi urmat nimeni?

— Cu alte cuvinte, moş Hoop, regele ar fi slujit la liturghie şi ar fi ţinut predici?

— Da, doamnă, exact ca oricare preot, Suveranul hirotonisit şi-ar fi hirotonisit fiul; fraţii regelui ar fi procedat la fel în ceea ce-i priveşte pe ei şi pe copiii lor. Aţi vedea astăzi toate mărimile purtând haină preoţească şi naţiunea împărţită în două clase: una, nobilă şi sacerdotală, îndeplinind toate funcţiile importante în societate şi concentrând asupra-! tot respectul datorat funcţiei, nobleţei, şi capacităţilor, cealaltă ignorantă, ţinută în întuneric, înrobită* înjosită, condamnată la muncă brută şi ţinută neîncetat în jug de dubla autoritate a legilor şi a superstiţiilor. În scurt timp ştiinţa s-ar fi concentrat în cadrul

familiilor nobile şi sacerdotale; pontifii şi judecătorii naţiunii, cei supuşi, ar fi devenit totodată şi medicii, astronomii, teologii, jurisconsulţii, istoricii, poeţii, geometrii, chimiştii. Naturaliştii şi muzicienii naţiunii Temându-se ca nu cumva lumina puşcă; se plimbă pe străzi cu un clopoţel în mână, femei de pe care au pus stăpânire să se răspândească în mase, n-ar fi găsit altă modalitate mai sigură ca să le-o păstreze în exclusivitate copiilor lor, decât s-o înveşmânteze într-un limbaj secret şi într-o scriere sacră; astfel ar fi reapărut hieroglifele şi odată cu ele tăcerea şi misterul anticelor colegii; ignoranţa naţională adâncindu-se cu timpul, hieroglifa, la început un simplu simbol, ar fi devenit un idol pentru popor; treptat, poporul ar fi regresat până la absurdităţile superstiţiilor egiptene şi cine ştie când s-ar mai fi eliberat de ele. Există revoluţii ale căror cauze au fost mai puţin importante şi ale căror urmări au fost mai stranii. Oricare ar fi situaţia, magii perşilor n-au avut' poate alt început.

— Şi dacă toate astea s-ar fi întâmplat aievea, fetiţa mea, azi te-ai culca cu un popă şi ai face viitori preoţei."

Câte n-aş fi avut de spus, pro sau contra, dacă aşfi fost ân stare să mă concentrez! Neliniştea a pus stăpânire pe gândurile mele şi nu ştiu cum să scap de ea. Sosiţi odată, scrisori ale prietenei mele! Sosiţi şi redaţi-mă prietenilor mei, discuţiilor cu ei şi celorlalte ocupaţii din casa unde mă aflu.

Au căzut de acord amândoi că guvernarea sacerdotală e cea mai rea dintre toate, iar argumentele lor sunt izbitoare.

Nu există porunci mai aspre şi mai absolute decât cele ce emană chipurile de la zei.

— Cantitatea de prejudecăţi şi suJ perstiţia crescând după gradul de lăcomie al preotului, până la urmă va deveni uriaşă; sub această povară libert aI tea şi raţiunea sunt strivite deopotrivă. Cu cât cel ce po- îl runceşte accentuează disproporţia şi distanţa dintre el şi *jl* cel ce i se supune, cu atât mai puţin contează sângele şi *u'*| sudoarea celui din urmă, cu atât robia devine mai neîndu-jr j rătoare.

Pretutindeni unde preoţii au fost şi suverani, îir veneraţia pe care încă o resimt popoarele faţă de ei, deşi nu mai îndeplinesc decât funcţia de preoţi, stăruie unele I rămăşiţe care dovedesc pe deplin la ce excese nedemne ajunge acela ce merge cu sceptrul într-o mână şi cu cădelniţa în cealaltă şi se aşază pe tren şi pe altar alături de zeu.

în unele regiuni din Asia, anumiţi călugări mai ies şi astăzi din sihăstriile lor şi se arată prir. Oraşe: sunt goi

I toate categoriile dau fuga şi se adună în jurul lor, li se prosternează la picioare şi le sărută cucernic acea parte a trupului pe care decenţa nu ne îngăduie s-o numim.

— H „Şi-ţi închipui cumva, moş Hoop, că, dacă aş trăi în ţara aceea, m-aş duce şi eu!

— Oho, sigur că vaţi duce, doamnă! Pe legea mea! Sunt convins: însăşi regina se duce.” Şi unde mi se pornesc Doamna d’Aine şi scoţianul nostru să-şi scoată ochii şi să-şi zică cele mai năstruşnice lucruri: „Un maimuţoi scârbos ca ăla, bătrân, urât, zbârcit, împuţit! Şi cine ştie pe unde s-a vârât?

— Cucernicia nu gândeşte astfel.

— Aşi! eu una astfel aş gândi, şi dacă ar trebui să fac una ca asta, te asigur că în prealabil aş fi 1 pus-o pe camerista mea să-l opărească aşa ca pe un purcel

- de lapte.
- — Vai, doamnă, un preot opărit ca un purcel de lapte!
- — Da, da.
- — Dar fără să ajungem atât de departe, a. Adăugat moş Hoop, ia întrebaţi-l pe un prăpădit de vicar de la Saint-Roch 135, care pretinde că de şapte ori pe săp- tămână îl adoră pe domnul cerului şi al pământului. Că se hrăneşte cu trupul lui şi că-l dă de Paşte la vreo zece mii de persoane, ia întrebaţi-l ce crede despre sublima sa menire în comparaţie cu funcţia unui magistrat şi cu demnitatea unui principe sau a unui suveran. Tribunalul lui nu este măreţ, e un amărât de dulap rezemat de stâlpul rece al unei biserici; dar când s-a închis în el, se consideră reprezentantul celui ce va judeca într-o zi viii

şi morţii; lui i-a fost dat să lege şi să dezlege, să ierte şi să osân- deascâ; cerul i-a ratificat sentinţa, iar porţile sale vor fi deschise sau ferecate după cum hotărăşte dânsul. Atunci când îl vede pe monarh la picioarele sale, mărturisindu-şi smerit păcatele şi implorând intervenţia sa, acceptând pedeapsa pe care i s-a năzărit să i-o dea, oare nu se va simf, i îndreptăţit să se s'jpraestimeze? Şi dacă trufiei iscate de atâtea prerogative extraordinare i s-ar adăuga şi posibilitatea de a impune legi, de a comanda oştiri şi de a guverna, ce am reprezenta noi, simpli muritori, în ochii lui? Ui- taţi-vă la iezuiţi, suverani şi pontifi în Paraguay, uitaţi-vă cum se poartă cu supuşii lor! Nenorociţii aceia muncesc fără încetare şi nu posedă nimic. Dacă au comis cea mai nică greşeală, părintele îi cheamă: le face un semn, oa~

menii îşi dau jos nădragii, se întind la pământ, primesc o sută de bice, se ridică, îşi trag nădragii, îi mulţumesc bunului preot, îl salută cu multă umilinţă, sărutându-i marginea mânecii şi pleacă veseli şi mulţumiţi, dacă mai sunt în stare."

Dar deodată s-a dezlănţuit o furtună cumplită cu ploaie, grindină şi zăpadă şi în toiul acestei furtuni ne-am pomenit cu o întreagă colonie venită de la Sussy. Sunt vreo zece, doisprezece, cu animale cu tot. Primele clipe au fost deosebit de tumultoase, dar după îmbrăţişările pe care femeile şi câinii le consideră de rigoare ori de câte ori se întâlnesc, ne-am aşezat şi am discutat despre o sumedenie de lucruri fără însemnătate.

Cu privire la cumpărături şi la mobile, baronul a spus că vede corupţia ce domneşte în moravurile noastre până şi în gustul dominant al naţiunii manifestat prin înmulţirea mobilelor cu tot soiul de sertăraşe secrete. Eu am spus că nu văd, în acest fenomen, decât un singur lucru: oamenii se iubesc la fel de mult ca odiniioară, dar şi-o scriu ceva mai mult. Şi o domnişoară Dette, care a fost frumoasă ca un înger, dar căreia nu i-a mai rămas decât un haz diabolic, a răspuns că „oamenii au prea multe distracţii ca să se mai

iubească bine.” I-am obiectat că odinioară bărbaţii beau mai mult ca astăzi, jucaţi cărţi la fel de mult, se duceau la vânătoare, călăreau, se băteau în duel, făceau antrenament la diverse jocuri cu mingea, duceau o viaţă de familie, aveau un cerc de prieteni, se duceau la cafenea, nu-i admiteau pe tineri în societatea lor; fetele erau aproape sechestrate; pe mame abia le zăreai, bărbaţii îşi duceau viaţa de o parte, femeile de alta; acum, oamenii trăiesc de-a valma, un tinerel de optsprezece ani e primit în societate; plictisul e la modă, soţii trăiesc despărţiţi, copiii au paturi separate, părinţii au apartamente separate; viaţa se împarte în două. Activităţi: amorul frivol şi afacerile. Omul trăieşte în biroul său sau în căsuţa de taină, în preajma partenerilor de afaceri sau într-a iubitei.

Imaginaţi-vă însă că, dintr-o dată, o întreagă naţiune e cuprinsă de o pasiune generală pentru muzică: fără îndoială că în acest caz am fi mai năpădiţi ca oricând de cântece proaste, cântate fals, interpretate slab de nişte instrumentişti nepregătiţi; în schimb, toţi cei înzestraţi cu talent, fie compozitori, fie interpreţi, găsind momentul prielnic să-şi dezvolte talentul, e firesc să asistăm la o inter-
* pretare instrumentală sau vocală mai bună ca oricând, e firesc să ne bucurăm de compoziţii mai frumoase ca oricând. Tot astfel, tendinţa spre amoruri frivole fiind generală,” astăzi vom întâlni mai multă înşelăciune, mai multă falsitate, mai multă destrăbălare ca oricând, dar vom întâlni totodată mai multe cazuri de sinceritate, de loialitate, de ataşament adevărat, de sensibilitate, delicateţe şi pasiune. Statornică decât în epocile precedente. Cei născuţi ca să iubească frumos şi să fie iubiţi frumos, iubesc şi sunt iubiţi frumos. La fel se vor desfăşura lucrurile în orice alt domeniu: cu cât vor fi mai mulţi oameni care se vor apuca de o anumită treabă, cu atât vor fi mai mulţi cei ce o vor face prost, dar, în aceeaşi proporţie va creşte şi numărul celor ce o vor face bine.

Când un legiuitor stabileşte o nouă lege, ce se întâmplă? Dă ocazia unui număr, să zicem, de cincizeci de

ticăloşi, s-o încalce şi unui număr de zece oameni cinstiţi s-o respecte. Cei zece devin astfel ceva mai buni decât erau, cei cincizeci ceva mai răi decât erau, iar speţa umană merită un plus de dezaprobare şi de elogii. A-i întocmi unui popor reguli de conduită înseamnă a-i spori energia atât în ceea ce priveşte binele cât şi răul; înseamnă, dacă mă pot exprima astfel, să-l încurajezi în direcţia marilor fărădelegi şi a marilor virtuţi. Un popor nevolnic nu e în stare de fapte ieşite din comun. Un sibarit e tot atât de incapabil să-şi ucidă vecinul, pe cât e de incapabil să-şi scoată iubita dintr-o casă mistuită de flăcări. Faptul că printre noi s-a1 aflat un bărbat care a îndrăznit să atenteze la viaţa suveranului său şi a fost prins, condamnat să fie sfâşiat cu cângi de fier, stropit cu metal topit, cufundat în bitum incandescent, tras pe roată, dezmembrat; că i s-a citit această înfricoşătoare sentinţă şi că, după ce a ascultat-o a spus calm: „Va fi o zi grea” 136, pe dată mă face să cred că alături de noi vieţuieşte un suflet de acelaşi calibru cu al lui Regulus, un om care, dacă un mare interes, obştesc sau personal, ar cere-o, ar înfrunta fără şovăire cele mai cumplite cazne. Cum adică? Nelegiuirea să fie în stare de un avint pe care virtutea să nu-l poată trezi? Sau. Cu alte cuvinte, să mai existe sub soare şi altceva decât virtutea, în stare să inspire un entuziasm statornic şi real? Prin virtute înţeleg, după cum bănuiţi desigur, gloria, dragostea, patriotismul, într-un cuvânt toate imboldurile unor suflete mari’ şi generoase. Pe de altă parte, oamenii hărăziţi de natură să întreprindă fapte îndrăzneţe nu sunt împinşi unii în direcţia onoarei, ceilalţi într-a josniciei decât de; nişte cauze independente de ei. Cine oare ne dirijează! soarta? Cine-şi cunoaşte destinul?

Această domnişoară Dette a fost pe vremuri prietena intimă a Doamnei cl’Epinai; azi e duşmanca ei înverşunată. — „Mi se pare, a adăugat dânsa, că astăzi nu se mai ’ întâlnesc pasiuni năvalnice.

— Asta pentru că în orice epocă oamenii capabili de atari pasiuni sunt o raritate.

— Şi totuşi, numai acestea oferă marile bucurii.

— Şi marile dureri.” 1

I Când ajungi să iubeşti o femeie, trebuie s-o iubeşti 3a f ne bunie, aşa cum te iubesc eu, draga mea.

Dar eu unul aştept mereu o scrisoare de la dumneata! şi nu primesc nimic. Ferestrele mele dau spre drum; mă ’ uit în zare şi dacă văd pe cineva îndreptându-se încoace îmi închipui pe dată că este comisionarul Domnului d’Amilaville. Oare de câte ori îmi va mai fi dat să mă înşel?

Vremea rea a prelungit mult vizita prietenilor de la Susai. S-a stabilit că aceea care n-a fost iubită de un băr-: bat slab de înger nu ştie ce înseamnă mângâierile dragos-.» tei. Altă teză: între cucernicie şi duioşie există o legătură i mai strânsă decât se crede în general: cucernicia, dacă te gândeşti bine, înseamnă să te lipseşti de nişte lucruri ce nu-ţi mai plac şi pe care oricum nu le mai poţi face şi să răscumperi prin sacrificii care nu te costă nimic posibilitatea de a te bucura de cele ce încă îţi plac şi-ţi stau la îndemână. Ideea a fost exprimată, cred, mai bine câecât-ţi-o scriu eu. Până la urmă au plecat totuşi, iar noi ne-ain întors la conversaţia noastră anterioară.

Există mai multe ţinuturi unde primele nopţi ale unei mirese aparţin preoţilor, cu condiţia ca mireasa, să facă parte dintr-o familie ilustră. Namburşii, aşa le zice aceler j preoţi, nu acordă tuturor mirilor această favoare. Acolo, ceşti indivizi sunt consideraţi neprihăniţi, tot ceea ce fac ei e bine; cu alte cuvinte, hotărăsc totul după bunul lor plac, fără a da – socoteală de faptele lor. Evreii, care au trăit multă vreme într-o teocraţie, aveau şi ei această prejudecată. Profetul Oseu i-a spus unei curtezane: Femeie, eulcă-te aici, să-ţi fac un copil al păcatului. Şi nimeni n-a fost scandalizat nici de fapta sa, nici de vorbele sale. Singurul păcat de neiertat era să loveşti un preot; omul care ar fi ucis accidental un preot ar fi fost condamnat să cerşească toată viaţa, cu craniul victimei în mână.

Vai, draga mea prietenă, unde mi-e seninătatea de anul trecut? Doamna d’Holback e la fel de fină, Doamna d’Aine

La fel de veselă; baronul e tot atât de antrenant, scoţianul tot atât de original, dar eu nu mai am acelaşi pene! ca să ţi-i zugrăvesc.

Cerul continuă să se năpustească valuri-valuri peste noi şi eu continui să ma amărăsc. Scrisorile mele s-au împotmolit la Charenton. Când oare vor ajunge aici? Ciad oare le vei primi pe cele de aici? Până atunci vei suferi! Te va chinui acelaşi dor ca şi pe mine! Gândul acesta îmi înzeceşte suferinţa. Te vei plânge surorii dumitale, şi dânsa, care abia aşteaptă să-mi găsească o vină, va socoti că greşesc faţă de dumneata, iar vorbele ei mă vor căuta până în străfundul sufletului dumitale şi mă vor lovi. Din astfel de mici lovituri repetate i se poate trage onului moartea, te previn.

Am jucat un pichet. Baronul poate să suporte de două ori la rând nouăzeci fără să se supere. Asta e bine. Am cinat. Cucoanele noastre s-au întins pe canapea, iar noi ne-am adunat în jurul focului.

Am vorbit din nou despre chinezi. Ei nu ştiu ce înseamnă să te plimbi. Omul care ar ieşi din casă fără nicio treabă şi ar umbla de colo-colo la umbra copacilor ar fi socotit nebun. De mici copii sunt deprinşi să stea ceasuri întregi neclihtiţi în aceeaşi poziţie; mai târziu, asemenea unor statui, încremenesc vreme îndelungată, fără să-şi mişte trupul, capul, picioarele, mâinile, braţele, sprânee- nele, pleoapele, Astfel dobândesc capacitatea de a medita profund, E de necrezut ce stăpânire de sine au. Orice le-ai face, nu-i scoţi din fire, rămân impasibili. Uneori sânt- necinstiţi între ei şi faţă de străini, dar spun că cei pe care i-au păcălit sunt proşti sau zăpăciţi. „Odată, ne povestea moş Hoop, am fost chiar eu un atare prost, un atare zăpăcit, adică am. Fost păcălit de un. Negustor chinez necinstit. M-am dus să-i arăt cât de mult mă nedreptăţise:

— Aşa e, – mi-a zis, v-am nedreptăţit foarte tare, dar trebuie să plătiţi.

— Dar cu cinstea şi buna-credinţă cum rămâne? — Habar n-am, dar trebuie, să plătiţi. După ce am încercat să-l

conving cu vorbă bună, am ajuns la vorbe grele, l-am i’ăeut puşl. Ama, escroc, hoţ.

— Spuneţi ce doriţi, dar de plătit tot trebuie să plătiţi. N-am reuşit să-l scot dintr-ale lui şi i-am plătit. Când mi-a luat banii mi-a spus: – Străinule, vezi bine că n-ai câştigat niciun ban înfuriindu-te. De ce n-oi fi plătit din capul locului, fără să te superi? Ţi-a; fi prins mult mai bine”.

1 Dar oare nu ţi-am scris sau. Nu ţi-am vorbit despre o altă. Ciudăţenie a acestei naţiuni? Uitându-te la mobilele şi porţelanurile pictate care ne parvin din această ţară, nu se poate să nu. Te fi uimit extragavanţa desenelor lor. Ştii de unde provine? Din faptul că, departe de a lua drept, model natura, ei caută să se depărteze cât se poate de mult de ea; spun, întru justificarea lor, că omul o vede fără încetare şi că, oricât talent ar avea, aricită silinţă şi-ar da, tot nu se poate măcar apropia de un asemenea model; de aici trag concluzia că orice lucrare executată cu scopul de a imita, te dezgustă şi-ţi stârneşte mila, pe când, dacă te laşi în voia unui anumit delir al imaginaţiei, plantele, animalele, oamenii, fiinţele create, nesemănând cu nimic, nu pot fi acuzate de denaturare. În cazul acesta, l-aş întreba însă pe chinez după ce criteriu poate fi judecată perfecţiunea unei lucrări. Unii pretind că. Artiştii chinezi creează opere uimitoare după natură, atunci când li se cere şi că redau extraordinar de bine asemănarea. În ceea ce mă priveşte, îmi va fi totdeauna greu să cred că adevărul co- loristic, desenul corect şi repartizarea justă a umbrelor şi a luminii pot atinge perfecţiunea la un popor care le dispreţuieşte, afară doar dacă perfecţiunea execuţiei ar putea rezulta din abundenţa detaliilor redate şi din răbdarea specifică a acestor oameni

Scumpa mea prietenă, voi lăsa baltă pisălogelile noastre filosofice şi-ţi voi povesti lucruri mai obişnuite.

în timp ce moş Hoop, baronul şi cu mine jucam o partidă de biliard, auzim pe şosea huruitul unei trăsuri uşoare; uşa sălii de biliard se deschise brusc. Intră Doamna d’Holback şi cu o bucurie ce străluceşte ca un nimb în jurul chipului său,

ne întreabă: „Ghiciţi cine a venit?” Cum nu ghiceam niciun om capabil să ne iubească îndeajuns ca să vină şi să se încuie în casă cu noi, pe o vreme ca asta, ne-a spus: „Domnul Le Roy”. Ne-am dus cu toţii să-l îmbrăţişăm. Dacă ştii cât îl iubesc, îţi dai seama cât de fericit am fost să-l văd. De aproape trei luni aveam nevoie de el. Petrecuse tot acest răstimp bucu- rându-se de o vilişoară pe care şi-a făcuţ-o într-o pădure.

I-a dat numele *Les Loges.* Vai de tinerele şi nevinovatele ţărăncuţe care s-ar zbengui prin preajma vilei *Les Loges*! Tinere şi nevinovate ţărăncuţe, fugiţi! Aici locuieşte satirul. Vai de aceea pe care o va întâlni satirul în preajma casei sale! în van va implora cerul, în van îşi va striga mama; nici cerul, nici mama nu o vor auzi; strigătele ei se vor pierde în desişul pădurii; nimeni nu va veni s-o scape clin ghearele satirului; şi după ce o dată o va fi prins satirul în preajma casei sale, fata se va întoarce singură pe acolo, doar doar o mai prinde-o din nou. Dacă întâmplarea îi va mai scoate satirul în cale, ţărăncuţa o s-o rupă la fugă, dar ceva mai domol şi poate, fugind, va întoarce capul; iar când satirul o va ajunge, nu-l va mai zgâria; va, zice că o să strige, dar nu va mai striga, n-o va mai chema pe maică-sa. Satirul însă n-o va căuta multă vreme, căci nestatornicia îi întrece chiar şi destrăbălarea. Nici ţapul ce paşte iarba din jurul cabanei lui nu e mai destrăbălat ca el; nici vântul ce înfioară iedera de pe casă nu e mai nestatornic ca el. Cele pe care nu le va mai căuta şi care vor fi dat zadarnic târcoale căsuţei lui – şi vor fi multe de soiul ăsta – se vor întoarce mâhnite şi amărâte spunându-şi: Satir răutăcios! Satir nestatornic! Dacă aş fi ştiut! Iar prietenele, văzându-le întristate, le vor întreba ce au păţit, dar ele nu vor spune nimic; şi celelalte păstoriţe tinere şi nevinovate vor zburda mai de parte în jurul casei satirului, şi el le va surprinde o dettă şi încă o dată, şi apoi nu le va mai căuta; şi ele îşi vor păstra taina.

Iată, draga mea, ce se cheamă o idilă; ţi-o povestesc în timp ce satirul, cu urechea ciulită, se veseleşte spunân du-le poveşti cucoanelor noastre! Şi cu privire la nişte ochi

frumoşi, le-a povestit că într-o zi, Saint-Evremond 137 a adormit între două femei care discutau aprins despre ce se înţelege prin ochi frumoşi. Subiectul era de cea mai mare importanţă, fiecare avea pretenţii. S-au spus o mulţime de lucruri subtile şi profunde, s-au spus o mulţime de lucruri spirituale şi bine gândite. La un moment dat, Saint-Evremond. Care în toiul dezbaterii dormise dus, a fost luat drept arbitru. Una dintre cele două femei lja tras de mână şi l-a întrebat: „După părerea dumneavoastră, domnule, cum e mai frumos să fie?" Saint-Evremond, frecându-se la ochi, le-a spus: „Cum e mai frumos?... Mici şi zbârcite.

— Ochii mici şi zbârciţi sunt cei mai frumoşi! Ce vorbă e asta?

— Vai, vai, vorbiţi despre ochi! Pe legea mea, credeam că două doamne ca dumneavoastră discută despre altceva", Şi iat~o pe Doamna d'Holback ple- cându-şi privirea, şi prefădndu-se că nu-i atentă şi pe Doamna d'Aine râzând în hohote şi zicând: „E bine de ştiut, e foarte bine. Dar la urma urmei, de ce e bine? Oricum e prea târziu, nu mai e de niciun folos". Acesta este un pasaj ce nu trebuie citit surorii Uranie.

Dar, dacă tot îţi scriu flecuşteţele noastre cotidiene, să nu uit să-ţi povestesc cum ne-a învrăjbit Pouf, fiul faimoasei Thisbe, pentru care nutream atâtea speranţe. Thisbe e o fiinţă elegantă, Sibeli a văzut-o şi a iubit-o. Sibeli fusese crescut la curtea regală. La început Thisbe a făcut pe cocheta, Sibeli s-a ambiţionat şi a stăruit, şi după trei ore Thisbe i-a răsplătit înflăcărarea: trei ore de cochetă amînare, la nişte făpturi a căror pasiune nu dăinuie 'decât d-teva zile înseamnă foarte mult. Spun toate acestea fiindcă aş fi dezolat să-i facă cineva o părere nefavorabilă cu privire la moravurile căţeluşei noastre La vremea potrivită, Thisbe a dat naştere unor gemeni delicioşi: unul dintre aceştia' este Pouf. Mai. Multe cucoane din lumea bună l-au cerut pt Pouf; doamna d Epmai a fost preferată şi iată-l pe Pouf instalat la castel şi stăpân peste pernele doamnei, pe care le folosea cu deosebită indiscreţie, până când un

prieten al doamnei' d'Epinai, uitându-se în ochii lui Pouf. A declarat că în ciuda inteligenţei tatălui şi a deosebitei drăgălăşenii a mamei acest căţelandru nu va fi niciodată altceva decât un prostănac. Deîndată, doamna d'Epinay, care nu vede decât prin ochii prietenului ei, aşa cum se obişnuieşte, de altfel, începe să spună la toată lumea că Pouf, în ciuda inteligenţei tatălui şi a deosebitei drăgălăşenii a mamei sale, nu va fi niciodată altceva decât un prostănac, deşi înainte afirmase că aşteaptă marea cu sarea de la el; – scrie apoi o scrisoare şi i-o dă unuia dintre slujitorii dânsei, împreună cu un coşuleţ unde-l aşază pe Pouf, şi uite aşa, Pouf străbate valvirtej paisprezece leghe, cărat de slujitor şi se întoarce la locul său de baştină. Cu ce demonstraţii de bucurie a fost primit, nu-ţi mai spun! Tu eşti, bietul meu Pouf, prietene! Şi după ce-l sărbătorim bine, îl mângâiem şi-l pupăm, cucoanele citesc scrisoarea şi o consideră plină de prefăcătorie, de injurii, de nedreptăţi şi calomnii; doamna d'Epinai este bârfită bine şi Pouf e felicitat că nu-i mai aparţine unei stăpâne atât de rele.

Am vrut să-i iau apărarea doamnei d'Epinai, prietena prietenului meu, pe care cred că o stimez şi că o iubesc,

...şi nu trebuie să mă mir l3S. E la ţară unde îşi dă multă osteneală pentru mine. Nu prea se arată semne că soarta ne va ajuta să fim împreună prea curând.

Prezintă-i, te rog, mamei respectele mele. Vei citi, probabil, Doamnei Le Gendre pasajul din scrisoare în care te părăsesc ca să stau de vorbă şi cu dânsa.

Şi asta e o scrisoare imensă. Tare aş vrea s-o recitesc şi s-o corectez, dar n-am curajul. E bună dacă vei desluşi din a. Că te iubesc, căci acest lucru se află negreşit în scrisoare.

Spune-mi să fiu cumpătat. O să-mi dau gata stomacul cu atâtea indigestii.

Te las cu bine, draga şi duioasa mea prietenă.

Azi L5 octombrie 1760. La Grandval.

Grandval, 18 octombrie 1760 139

Vom primi, deci, dumneata scrisorile mele, eu pe ale

dumitale, două câte două; s-a aranjat. Ce mult contribuie nerăbdarea şi amânările la sporirea plăcerii! A ne întârzia bucuria înseamnă adesea s-o amplificăm; a amâna fericirea înseamnă a-i lăsa prietenului drag o perspectivă plăcută; înseamnă a proceda faţă de el ca un om înţelept ce-şi plasează cu dobândă mare un capital altminteri neproductiv. Iată nişte cugetări ce i-ar fi pe plac surorii dumitale. Am mai auzit şi altele, chiar mai nesăbuite. Sunt unii care zic că omul nu se plictiseşte niciodată atunci când doar speră şi că rareori se întâmplă să nu se plictisească atunci când posedă. Eu unui răspund că omul nu nădăjduieşte niciodată fără să se şi întristeze puţin şi că nu posedă niciodată fără s. A se şi bucure. Şi apoi viaţa trece repede, înţelepciunea omenească a înzestrat timpul cu un glas care avertizează că scurgerea sa este insidioasă, dar necruţătoare. La ce bun să sune ceasul, dacă nu anunţă clipa bucuriei? Vino, prietenă, vino să te îmbrăţişez, vino ca toate clipele dumitale şi ale mele să fie închinate duioşiei ce ne leagă; ceasul dumitale şi al meu să măsoare neîncetat vremea dragostei, noastre, iar îndelungata noapte ce ne aşteaptă să fie precedată cel puţin de câteva zile frumoase.

Sunt dezolat că această neregularitate a poştei, sau mai degrabă a corespondenţei, uneori ta necăjeşte atât de tare. Dar, draga mea, ce vrei să fac? îţi voi spune ce i-a spus milord Albemarle (/’° Lolottei când admira strălucirea unei stele frumoase: „Scumpa mea „n-o lăuda atâta, căci nu ţi-o pot dărui”. Iubita mea, nu te văieta atâta de încetineala curierilor căci nu-i pot face să meargă mai repede.

îi ceri deci scrisorile mele? Le primeşti, aşadar, din mâna ei, fără supărare din partea ei, fără jenă dintr-a dumitale? Dar asta-i destul de bine!

Şi ce-ţi mai spune loialul de Prysie? Trebuie să ne vedem, să vorbim despre dumneata, şaurtând şau îndulcind astfel absenţa dumitale, dar ne-am împrăştiat cu toţii’ pleeând la ţară care încotro. Cu ce bucurie şi duioase reproşuri ne vom reîntâlni de Sfântul Martin! 14i.

Iată deci încă doi despre care suntem nevoiţi să spunem că n-au destulă stofă ca să fie, nici oameni de onoare, nici ticăloşi! Şi câţi dintr-ăştia mai cunoaştem, şi câţi mai sunt pe care nu-i cunoaştem!

Am înţeles foarte bine aranjamentul ce ţi se propune. Promptitudinea cu care i-ai dibuit nedreptatea mă încântă, dar nu mă surprinde. Atunci când sentimentele sunt alese şi când interesul nu jigneşte raţiunea, asemenea lucruri se întâmplă, fireşte. Aproape toţi oamenii ar porni la drum cu aceeaşi grabă, dacă ar da ascultare aceluiaşi impuls al inimii. Inima minte doar arareori, dar omului nu-i place s-o asculte.

Nepreţuită femeie, ce mult te iubesc! Ce mult te stimez! Citindu-ţi scrisoarea, m-a cuprins bucuria de nenumărate ori. N-aş putea să-ţi spun ce efect au asupra mea adevărul şi simţul dreptăţii. Dacă spectacolul oferit de nedreptate mă umple câteodată de o atare indignare încât îmi- ies din fire şi în acel delir aş ucide, aş distruge, cel oferit de echitate mă umple de o asemenea duioşie, mă înflăcărează şi mă entuziasmează într-atât încât mi-aş da bucuros şi viaţa. În asemenea clipe mi se pare că inima îmi cotropeşte întreaga fiinţă, mi se pare că plutesc; mi-e greu să şi respir; întreaga suprafaţă a trupului meu ’freamătă, în special fruntea, acolo unde începe părul; apoi simptomele admiraţiei şi plăcerii mi se înfrăţesc pe chip cu cele ale bucuriei şi-mi dau lacrimile.

Iată ce simt atunci când cel ce săvârşeşte binele mă interesează cu adevărat. Draga mea Sophie, câte clipe înălţătoare îţi datorez! Câte îţi voi mai datora! Angelique, scumpa mea copilă 142, îţi vorbesc aici şi tu nu mă auzi, dar dacă vreodată când nu voi mai fi, vei citi aceste rânduri, căci voi muri înaintea ta, vei vedea că mă ocupam de tine şi că, într-o vreme când încă nu ştiam ce-mi rezervă soarta în ceea ce te priveşte, spuneam că doar de tine depinde să mă faci nespus de fericit sau să mă ucizi, mâhnindu-mă. Părinţii nu sunt îndeajuns de îndureraţi atunci când copiii lor săvârşesc o faptă rea; nu sunt

îndeajuns de fericiţi atunci când copiii lor săvârşesc o faptă bună; copiii nu-şi văd niciodată părinţii plângând de bucurie sau de tristeţe.

? f

11 «

Am trăit una dintre cele mai frumoase clipe ale vieţii mele acum mai bine de treizeci de ani; mi-o aduc aminte de parcă ar fi fost ieri: mă întorceam de la şcoală cu braţele pline de cărţi primite ca premiu şi cu umerii împodobiţi cu coroniţe care, fiind prea mari pentru fruntea mea, alunecaseră. Tata m-a văzut de departe, şi-a lăsat lucrul baltă „mi-a ieşit întru întâmpinare la poartă şi a început să plângă. E tare frumos să vezi plângând un bărbat aspru şi drept

Draga mea prietenă, iartă-mi această digresiune; m-ai zdruncinat. Am dat frâu liber emoţiei şi am scris tot ceea ce mi-a inspirat!

Aş fi fost necăjit dacă ar fi trebuit să le’ dai un răspuns acelor oameni. Las-o pe mama dumitale să acţioneze; dânsa e mai stăpână pe sine. Are vreun rost să-i înrăieşti şi ifai mult pe cei răi, azvârlindu-le în faţă dispreţul dumitale?; Mama a răspuns pe loc ceea ce dumitale ţi-ar fi dat prin minte abia a doua zi. Când se iveşte o ocazie de acest fel, Îţi face impresia că dânsa a avut răgaz o zi sau două ca să-şi pregătească răspunsul; iată rezultatul experienţei şi al dreptei judecăţi,

Trebuie să insistaţi asupra executării întocmai a tranzacţiei şi să cereţi imperativ ca dobânzile şi plăţile să vi st înmâneze la termenele fixate. Nu vor avea încotro.

Dragele mele, vă implor, nu vă bateţi capul cu lucruri ce nu se vor întâmplă. Când dreptatea- şi bunul simţ se află de partea ta, eşti foarte tare pe poziţie. Nu vă daţi seama încă de pe acum, după acţiunile lor piezişe, că fiinţele acelea nedemne se tem?

Liniştiţi-vă şi fiţi încredinţate că o veţi scoate la capăt Aţi văzut-o clar. Salignac va fi cel păgubit în această poveste 143.

\
v K i\

Propunerile lui sunt urmarea vreunui aranjament cu nepotul său. Dacă vă ţineţi bine, Villeneuve *w*\ care va fi fost cel mai bine sfătuit şi în consecinţă va fi foarte supărat dacă cele stabilite nu se vor respecta, îl va constrmge pe unchiul său să-şi facă datoria faţă de voi şi apoi se va lăuda pretutindeni că meritul reuşitei îi revine lui.

Şi mai cu seamă, te -rog nu-i insufla şi mamei austeritatea dumitale. Nu-mi place să văd virtutea dând afacerile de râpă. Pledând faţă de un ginere în favoarea intereselor copiilor şi a nepoţilor săi, nu are şi aşa un rol destul de frumos?

Surioară dragă, spune-mi drept, nu-i aşa că ţi-ai dat întrucâtva seama că Doamna de Salignac va gândi la fel ca soţul ei, că se va compromite în ochii mamei, că vei rămâne preferata dânsei şi că în toată această afacere există o latură care îţi face, tainic, plăcere? Poate că încă nu te-ai gândit la asta. Acum însă, sincer, ce părere ai?

Să punem răul înainte; când-e vorba despre caracterul omului, când unul e înzestrat cu un curaj ca al dumitale, şi celălalt e plin de laşitate şi disperare, fie ce-o fi.

Toate astea să te neliniştească oare atât de rău? Poate că m-aş fi temut dacă nu vedeam cum te comporţi la începutul acestor necazuri.

Singura metodă sigură când ai de-a face cu nişte oameni I de rea-credinţă este să scapi din ghearele lor prin orice j mijloace.

Pe de altă parte, draga mea, adu-ţi aminte momentul când m-am ataşat de dumneata şi gândeşte-te că dacă ar fi ceva pe lumea asta care să-mi poată întări şi mai mult dragostea şi respectul, acel ceva ar fi tocmai mizeria. Ţi-aş spune ce i-a zis Charlotte lui Lenson: „Dacă ar fi’ să rămân fără adăpost, dacă ar fi să n-am decât o bucăţică de pâine, bucuros aş dormi în şanţ şi aş îndura toate lipsurile, numai să fiu alături de tine”.

Cer mii de scuze mamei, surorii dumitale şi dumitale

personal pentru roman şi pentru cele câteva pasaje de indiscretă voioşie care se aflau în scrisoarea precedentă. De fapt, nu ştiu de ce zic că voioşia era indiscretă: pe când scriam, habar n-aveam că sunteţi neliniştite.

Voi aştepta porunca dumitale înainte de a relua şirul conversaţiilor noastre, dacă acestea te amuză cât de cât şi-ţi fac bine.

Dacă un duşman care ar fi atentat la viaţa mea s-ar afla într-o mare nenorocire, m-aş apropia de el.

întregul meu devotament şi respect Doamnei Volland.

întregul meu devotament şi respect sorei dumitale.

La bine şi la rău, sunt al dumitale până la moarte.

Rămâi cu bine, fiinţă de elită. Rămâi eu bine. Prietenă a femeii excepţionale.

fi'

XLVII

De la Grandval, azi 2.0 octombrie 1760 145

Draga mea prietenă, iată cum ne petrecem în continuare zilele. În alte împrejurări poate ţi-aş fi istorisit totul cu haz, dar cum să glumesc şi să râd când inimile prietenilor noştri sunt cuprinse de tristeţe. Mă refer la mama, la sora dumitale şi la dumneata însăţi. Ce natură fericită are acel prieten î Cât îi invidiez caracterul! Speranţa rămâvie totdeauna la locul ei în cutiuţa lui. La mine, dimpotrivă, de îndată ce întâmplarea ridică puţin capacul cutiuţei mele, primul lucru ce-şi ia zborul e tocmai speranţa. Şi asta nu fiindcă n-aş vedea firele de care m-aş putea agăţa; le văd, dar mi se par atât de fragile şi de nesigure, încât nu îndrăznesc să mă încred în ele. Mi se pare că-i tot una, fie că mă las în voia valului năprasnic, fie că mă agăţ de frunza unei sălcii.

Aici e lume multă; Domnul Le Roy, după cum ţi-am mai spus, prietenul Grimm şi abatele Galliani, Doamna şi Domnul Rodier. Fizionomia Domnului Rodier îmi place. Păcat că nu are nici jumătate din hazul pe care îţi vine să i-l atribui! E un amestec de fineţe şi de voluptate. Dimineaţa, când pletele castanii i se revarsă pe umeri în valuri

neorânduite, seamănă cu un zeu, dar, fiind după o noapte de plăceri, e livid şi cam obosit. Doamnă Rodier avea o rochie de un roşu-închis care nu-i venea bine şi prietenul nostru i-a zis: „Surioară dragă, eşti frumoasă e: a un ou de Paşti!” D’Alainville şi Doamna Geoffrin, lucru rar, nu se plictisesc aproape deloc. Se mai foiesc pe aici Doamna de Charmoi, tot cu ochii ei frumoşi şi cu mutra ei interesantă, fiul meu d’Aine tot monoton, Doamna şi Domnul Schistre, acesta din urmă tot cu lăuta şi cu ţambalul lui, şi încă vreo doi-trei necunoscuţi.

Ţin pretutindeni la confort, dar mai cu seamă la ţară. Ocup un apartament de cucoană: e cel mai plăcut din toată casa; deşi e atâta lume aici, pe mine nu m-au mutat şi în consecinţă o iubesc şi mai mult pe gazda noastră.

Cu cât societatea e mai numeroasă, cu atât eşti mai liber. Sunt pe deplin independent, şi niciodată n-am avut atâta timp liber să citesc, să mă plimb, să mă gândesc la dumneata, să te iubesc şi să ţi-o scriu.

Prânzul a fost foarte vesel. Domnul Le Roy povestea că odată a fost nefericit în iubire. — „Numai odată?

— Atât...” în perioada aceea dormea câte cincisprezece ore pe zi şi se îngrăşa văzând cu ochii. „Dar un îndrăgostit nefericit trebuie să fie tras la faţă.

— Aşa e, dar nu era chip. Tocmai asta mă înnebunea.” Se odihnea proporţional cu durerea îndurată; şi după ce se odihnise putea să sufere din nou tocmai fiindcă era odihnit. — „Altminteri n-ai fi rezistat.

— E adevărat, însă din amurg şi până în zori eram proaspăt, numai bun să sufăr...

— Dar, dacă dormi cincisprezece ore când eşti nefericit, cât dormi când eşti fericit?

— Aproape deloc.

— Deci fericirea nu prea te oboseşte.

— Câtuşi de puţin, şi apoi, mă refac repede.”

îţi dai seama ce înseamnă asta la masă, la desert, când sunt de faţă între douăsprezece şi cincisprezece persoane, când se asociază şampania, veselia, hazul, deplina libertate

de la ţară.

Doamna Geoffrin a fost foarte bine; am jucat un pichet cu dânsa, cu d'Alainville şi cu baronul. Totdeauna îmi atrage atenţia gustul, distincţia şi simplitatea cu care se îmbracă femeia asta. În ziua aceea purta o rochie de stofă simplă, de culoare închisă, cu mâneci largi, cu dantelă din cea mai fină şi uşoară; în ansamblu, era ce se cheamă a fi îngrijită, dar în modul cel mai rafinat. Mi-a cerut veşti despre mamă şi copil. M-am referit doar la copil, spunân- du-i că mă tem să nu- aibă o viaţă agitată şi nefericită, căci prea se plictiseşte când totul e calm. „Cu atât mai bine, mi-a răspuns dânsa, va fi activă, compensându-i pe cei leneşi", şi a continuat făcând elogiul Doamnei d'Aine, care n-are o clipă de răgaz, fiindcă se ocupă neîncetat de noi, trântorii din casă.

Draga mea prietenă, unde erai? Ce făceai la Isle când eu te voiam aici? Oriunde întâlnesc o plăcere, doresc să te am alături. Uite, acum, Domnul Schistre şi-a luat lăuta. Cântă o arie. Ce interpretare! Câte nu spun strunele sub degetele lui! E de necrezut. Doamna d'Holback şi cu mine nu pierdem niciun sunet!

— Ce minunată, mânie!

— Ce. Duioasă tânguire!

— E dezamăgit; se resemnează.

— Aşst e.

— Uite că s-au, împăcat. — Adevărat.

— Cum să-i rezişti unui bărbat care ştie să-şi ceară iertare *în felul acesta! — Îţi jur că am auzit toate astea.

Domnul Schistre şi-a pus lăuta deoparte iar deosebita noastră admiraţie a devenit subiectul conversaţiei gene-* rale. I-am lăsat pe ceilalţi să spună tot ce aveau pe suflet iar noi am preferat să ne savurăm emoţia în tăcere. Clipele de tulburare ce stăruie după o plăcere foarte intensă constituie şi ele o mare bucurie, căci inima vibrează şi înainte, şi după ce resimte plăcerea.

Doamna Geoffrin nu doarme niciodată în altă parte decât la dânsa acasă, aşa încât pe la şase seara ne-a îmbrăţişat, s

„a suit în trăsură cu prietenul nostru d’Alainville şi a plecat.

Pe la şapte, ceilalţi s-au aşezat la masa de cărţi, iar domnii Le Roy şi Grim, abatele Galliani şi cu mine am stat de vorbă. De astă dată am să te ajut să-l cunoşti pe abate, pe care până acum, poate, l-ai considerat doar un ştrengar simpatic. E mult mai interesant.

Grim şi cu Domnul Le Roy discutau despre geniul creator şi despre spiritul metodic. Grim detestă spiritul metodic; după părerea lui, în literatură duce la pedanterie. Cei ce nu ştiu decât să rânduiască bine ideile mai bine s-ar lăsa păgubaşi; cei incapabili să se instruiască altfel decât cu ajutorul unor lucruri bine rânduite, n-au decât să rămână ignoranţi. — „Bine, dar metoda pune în valoare opera.

— O şi strică.

— Fără ea n-am profita de nimic.

— Decât dându-ne osteneala personal, ceea ce e cu atât mai bine. Unde scrie că o grămadă de oameni trebuie să mai ştie şi altceva decât meseria proprie?” Au mai spus şi multe alte lucruri, dar nu ţi le mai repet, şi poate că şi acum tot asta ar fi discutat, dacă abatele Galliani nu i-ar fi întrerupt:

.. Dragii mei, îmi aduc aminte de o fabulă146, ascultaţi-o. Va fi poate cam lungă, dar n-o să vă plictisească.

într-o zi, în adâncul unui codru, între o privighetoare şi un cuc, s-a iscat o discuţie cu privire la cânt. Fiecare îşi laudă talentul.

— Ce altă pasăre, zice cucul, mai cântă la fel de uşor, de simplu, de firesc şi cu măsură ca mine?

— Ce altă pasăre, zice privighetoarea, cântă. Mai duios, mai variat, mai strălucitor, mai natural „mai emoţionant ca mine?

Cucul: – Eu unul nu spun. Multe, dar *ce* spun are greutate, e exprimat logic şi se ţine minte.

Privighetoarea: – îmi place să vorbesc, dar spun totdeauna ceva nou şi nu obosesc niciodată pe nimeni. Încânt pădurea; cucul o întristează. El e atât de legat de ceea ce l-a învăţat maică-sa încât nu îndrăzneşte să

introducă o notă nouă, pe care să n-o fi moştenit de la ea. Eu una nu am avut profesor. Puţin îmi pasă de reguli. Lumea mă admiră mai ales atunci când le încalc. Plicticoasa lui metodă nu se poate compara cu minunatele mele improvizaţii!

Cucul a încercat de câteva ori s-o întrerupă, dar privighetorile cântă mereu şi nu ascultă niciodată, cam ăsta ar fi cusurul lor. Privighetoarea noastră, antrenată de propriile ei idei, şi le dezvolta de-a valma, fără să-i pese de răspunsurile rivalului său.

Totuşi, după o mulţime de argumente şi contraargumente, s-au înţeles să recurgă la judecata altui animal. Dar, unde să găsească un animal pe cât de cult, pe atât de imparţial, care să le judece? Nu-i uşor să găseşti un judecător bun. Aşa că au cutreierat o grămadă.

Tocmai străbăteau o pajişte când au zărit un măgar dintre cei mai gravi şi mai solemni. De când fusese zămislită specia, niciunul nu avusese urechi mai lungi ca acesta: – Iată, zise cucul, dând cu ochii de el, avem noroc; disputa noastră ţine de domeniul urechii; acesta ne va fi judecător. Dumnezeu l-a creat anume pentru asta.

Măgarul păştea. Pentru nimic în lume nu şi-ar fi închipuit că într-o zi îşi va da verdictul în materie de mu zică. Dar Providenţa mai face uneori şi alte giumbuşlucuri. Păsările noastre aterizează în faţa măgarului, îl laudă pentru gravitatea şi dreapta-i judecată, îi expun subiectul disputei lor şi-l imploră respectuos să le asculte şi să decidă.

Măgarul însă abia dacă-şi întoarce capul greoi spre ele, fără să piardă niciun dumicat, le face semn din urechi că e flămând şi nu ţine divan de judecată. Păsările insistă, măgarul paşte înainte. Tot păscând aşa, i se mai potoleşte foamea. La marginea pajiştei creşteau câţiva pomi.

— Ei bine, le zise el până la urmă, duceţi-vă acolo; am să vin şi eu; voi veţi cânta iar eu vă voi asculta în timp ce-mi fac digestia, apoi vă voi spune părerea mea.

Păsările zboară iute-iute şi se aşază pe câte o ramură; măgarul vine după ele cu pasul şi aerul maiestuos al unui

prim preşedinte care străbate sălile palatului de justiţie; ajunge sub copac, se întinde pe iarbă şi grăieşte: – începeţi, curtea vă ascultă. El reprezenta toată curtea.

Cucul zice: – Prealuminate, în raţionamentele mele nu-i niciun cuvânt de prisos; binevoiţi a urmări cu grijă caracteristicile cântului meu şi îndreptaţi-vă atenţia mai cu seamă asupra meşteşugului şi a metodei. Apoi, umflându-se în pene şi bătând. De fiecare dată din aripi, cântă: – cu cu, cucu, cucucu, cucucu, cu cu, cucucu. Şi după ce combină aceste sunete în fel şi chip, tace.

Privighetoarea, fără introducere, dă glas, se avântă în modulaţiile cele mai îndrăzneţe, interpretează melodiile cele mai noi şi mai rafinate; cadenţele şi vibrato-urile se ţin lanţ şi-ţi taie răsuflarea. Ba auzeai sunetele coborând şi şoptind în gâtlejul ei ca susurul izvorului ce se pierde tainic printre pietre, ba le auzeai înălţându-se, amplifi- cându-se, cuprinzând zările şi plutind peste ele. Erau, rând pe rând, duioase, sprinţare, strălucitoare, patetice, şi oricum le-ar fi fost felul, tot grăitoare rămâneau; cântul ei nu era însă destinat oricui.

Exaltată de propriu-i entuziasm, privighetoarea ar mai fi cântat şi acum dacă măgarul, care apucase să caşte de câteva ori, n-ar fi oprit-o, spunându-i: – Bănuiesc că tot ce ne-ai cântat e foarte frumos, dar n-am înţeles nimic; mi s-a părut ciudat, încâlcit, dezlânat. Eşti poate mai iscusită decât rivalul dumitale, dar el e mai metodic, iar eu unul sunt partizanul metodei.11

Şi abatele, adresându-se Domnului Le Roy şi arătân- du-i-l cu degetul pe Grim, zice: „Iată privighetoarea; dumneata eşti cucul, iar eu sunt măgarul şi-ţi dau câştig de cauză. Noapte bună”.

Povestirile abatelui sunt bune, dar în interpretarea lui devin magistrale. E irezistibil. Ai fi râs cu lacrimi văzân- du-l cum îşi întinde gâtul în sus şi imită vocea piţigăiată a privighetorii, cum se umflă în pene şi imită vocea răguşită a cucului, cum ciuleşte urechea şi imită gravitatea stupidă şi greoaie a măgarului; şi toate astea în mod firesc, fără să se

căznească. E mim din cap până în picioare.

Domnul Le Roy n-a avut ce face, aşa încât a lăudat fabula şi a râs.

Tot cu privire la cântul păsărilor, s-a pus întrebarea: ce i-a determinat pe oameni, în antichitate, să spună că lebăda, al cărei glas e fornăit şi răguşit, cântă frumos când trage să moară.

Am răspuns că lebăda simboliza poate omul care vorbeşte totdeauna în ultima clipă şi am adăugat că dacă ar trebui vreodată să transpun în versuri ultimele cuvinte ale unui orator, ale unui poet sau ale unui legiuitor, mi-aş intitula poemul: *Cântecid Lebedei.*

După acest subiect, conversaţia a dobândit o notă mai serioasă. S-a vorbit despre oroarea pe care ne-o inspiră tuturor propria noastră dispariţie.

„Tuturor! a exclamat moş Hoop; vă rog să binevoiţi a mă excepta. Prea mi-a fost rău pe lumea asta ca să doresc să mai exist. Dacă mi s-ar dărui o preafericită *1* nemurire în schimbul unei singure zile de purgatoriu, m-a. Ş lipsi de ea; cel mai bun lucru este să nu mai fii.”

M-a pus pe gânduri şi mi se pare că atâta timp cât am să fiu sănătos, voi gâncti ca moş Hoop; în ultima clipă însă s-ar putea să doresc să-mi cumpăr fericirea de a mai exista încă o dată, fie şi la preţul de o mie sau poate chiar zece mii de ani de infern. Da, iubita mea, ne-am reîntâlni! Te-aş mai iubi odată! Aş proceda ca în povestea cu bâ- trânul cămătar şi fiica acestuia.

Cămătarul era pe moarte; un preot îi jurase că va fi osândit la iad dacă nu va restitui tot ce a luat cu japca, j Omul se hotărăşte, îşi cheamă fiica şi-i spune: „Copila j mea. Ai fost încredinţată că la moartea mea te voi lăsa foarte bogată; aşa s-ar fi întâmplat, dar uite, aici e omul: ce te va ruina; pretinde că voi arde în focul cel veşnic dacă mor fără să restitui.

— Fii serios, tată. Cu restituirea j şt osânda dumitale; după cum ţi-e firea, până în zece J ani te-ai şi obişnuit cu focul cel veşnic”.

Argumentul i s-a părut valabil şi a murit fără să restituie.

O fiică, deci, va fi în stare să-şi osândească tatăl, un j tată să se ducă în iad ca să-şi îmbogăţească fiica, iar unui îndrăgostit pătimaş sau unui om cumsecade le va fi frică? Şi totuşi, nu-i oare o bucurie să exişti şi să te reîntâlneşti 1 cu tatăl, cu mama, cu prietena, cu prietenul, tu soţia-şi cu 1 copiii tăi, cu tot ce-ţi va fi fost drag, fie şi în iad?

Şi uite aşa, ne-am pomenit" discutând despre viaţă, j despre moarte, despre univers şi despre pretinsul său: creator.

Cineva a afirmat că dacă există sau nu un Dumnezeu „ e imposibil să-l introduci, fie în natură, fie într-o pro- j biemă abstractă, fără ca totul pe dată să devină obscur. Altcineva a spus că dacă o anumită ipoteză ar explica toate fenomenele, din faptul acesta n-ar rezulta cu nel cesitate că ipoteza este justă, căci cine poate afirma că j ordinea universală n-ar avea decât o singură explicaţie. J Cum trebuie, deci, judecată o presupunere care, departe de a rezolva fie şi unica dificultate pentru care a fost formulată, dă naştere unei infinităţi de alte dificultăţi? 1 Draga mea, presupun că trăncăneala noastră de la gura sobei te amuză totdeauna, aşa încât o continui.

Printre aceste dificultăţi există una ce s-a luat în dis1 cuţie de când e lumea lume, şi anume, că oamenii suferă fără s-o fi meritat. Nimeni n-a rezolvat-o încă. În fond, este vorba despre incompatibilitatea suferinţei fizice şi morale cu însăşi natura fiinţei veşnice. — j

Iată cum se pune problema: fiinţa veşnică dă dovadă M fie de neputinţă, fie de rea-voinţă: neputinţă, dacă a vrut ⁄|

să împiedice existenţa râului şi n-a putut; rea-voinţă dacă ar fi putut să-l stăvilească şi n-a vrut.

Şi un copil ar înţelege acest lucru. Tocmai de aceea a fost născocit păcatul primului tată, păcatul strămoşesc, pedepsele şi recompensele ce aveau să urmeze, întruparea, nemurirea, cele două principii ale Manicheiştilor, Ormuz şi Ahriman al perşilor, emanaţiile, împărăţia luminii şi a tenebrelor, succesiunea vieţilor,

metempsihoză, optimismul şi celelalte absurdităţi acreditate la diferite popoare de pe pământ, ia care găseşti totdeauna o concepţie găunoasă ca răspuns la o întrebare limpede, netă şi precisă.

În această situaţie, care este opţiunea dictată de bunui, simţ? A noastră, prietena mea dragă: orice ne-ar spune *1* optimiştii, noi le răspundem că dacă lumea nu putea exista fără fiinţe simţitoare, nici fiinţele simţitoare fără sufeJ

i rinţă, mai bine n-ar fi existat nimic Doar trecuse o veşnicie întreagă fără să se fi săvârşit o atare prostie.

Lumea, o prostie? Fie, dar ce prostie frumoasă, iubita mea! Este, după părerea anumitor locuitori din Malabar, una dintre cele şaptezeci şi patru de comedii la. Care se distrează Atotputernicul.

LeibnizM7, întemeietorul optimismului, mare poet şi totodată remarcabil gânditor, povesteşte undeva că într-un templu din Memfis se afla o piramidă înaltă alcătuită din globuri aşezate unele peste altele; un preot, întrebat de către un călător ce reprezintă acea piramidă, a răspuns că globurile sunt toate lumile posibile şi că cea mai de-săvârşită se află în vârf; călătorul curios să vadă cum arată cea mai desăvârşită dintre lumi s-a suit în vârâul piramidei şi, când s-a uitat la globul din vârf, primul lucru ce i-a atras privirea a fost Tarquinius violând-o pe Lucreţia.

Nu-mi aduc aminte cine a adus vorba despre acest pasaj; îl ştiam şi cred că ţi-am mai pomenit de el.

Ciudat lucru mai e şi conversaţia, în special când participă lume mai multă. Uită-te la circuitele pe care le-am parcurs; nici halucinaţiile unui bolnav ce delirează nu-s mai heteroclite. Şi totuşi, după cum nimic nu e dezlânat nici în mintea unui om care visează, nici în aceea a. Unui nebun, şi într-o conversaţie, toate se leagă până la urmă, atâta doar că uneori e foarte greu să mai găseşti imper-: ceptibila veriguţă ce leagă atâtea gânduri disparate. Un om rosteşte un cuvânt pe care îl izolează de cele dinainte şi-l urmăreşte după mintea sa; un altul procedează la fel şi apoi, descurcă-se cine poate. O singură însuşire fizică îl poate conduce pe

cel ce îi consacră o analiză, la o infinitate de lucruri foarte diverse. Să luăm, de pildă, o culoare, uite, galbenul: aurul, mătasea, părăluţele, fierea, paiul, toate sunt galbene; în câte direcţii nu ne-ar duce acest unic fir? Nebunia, visul, conversaţia dezlânată înseamnă să treci de la un obiect la altul prin intermediul unei însuşiri comune.

Nebunul nu-şi dă seama că trece de la una la alta. Ţine în mână un pai galben şi lucios şi strigă că a apucat o rază de soare. Câţi nu semănăm, fără ştirea noastră,» cu acest nebun! Poate că eu însumi, în clipa de faţă…

Cuvântul viol a permis asocierea nelegiuirii săvârşite de Tarquinius cu cea săvârşită de Lovelace. Lovelace este eroul romanului *Clarissa* 148 şi uite cum am sărit de la istoria romană la romanul englez. S-a discutat îndelung despre Clarisse. Cei ce dispreţuiesc cartea, o dispreţuiesc total; cei ce o apreciază, la fel de exageraţi în admiraţia lor ca şi ceilalţi în dispreţul lor, o consideră ca pe o măiastră reuşită a spiritului uman. O am: îmi pare foarte rău că n-ai pus-o în cufărul dumitale. N-am să fiu mulţumit nici de dumneata, nici de mine până n-am să te fac să guşti adevărul cuprins în *Pamela, Tom-Jones* 149, în *Clarissa* şi în *Granăison.*

Se spun şi se fac aici atâtea lucruri înţelepte şi zănatice încât n-aş mai isprăvi niciodată, dacă n-aş curma brusc firul şi nu l-aş opri imediat asupra unor mici aventuri hazlii de care nu te pot scuti, deşi ştiu prea bine că sunt puerile şi deloc potrivite cu starea dumitale de spirit.

J1 – Scrisori către Sophie Volland

Locuim cu toţii la etajul întâi, de-a lungul aceluiaşi coridor.; ferestrele unora dau spre curtea de intrare şi spre şanţuri; ale celorlalţi spre grădină şi lanuri. Vai, draga mea, ce vorbă lungă sunt! Cu zicea Doamna de Sevigney, care ce mai, era la fel de vorbă lungă şi la fel de lacomă ca şi mine, „nu voi putea oare niciodată să nu mai mănânc atâta şi să tac din gură!”

într-o seară ne retrăsesem cu toţii. Vorbisem o mulţime despre incendiul de la Domnul de Bagueville când, deodată,

Doamna d’Aine îşi aduce aminte, după ce se vârâse în pat, că a lăsat un buştean enorm arzând în şemineul din salon; dacă nu s-o fi aşezat apărătoarea la locul ei şi dacă buşteanul o să se rostogolească pe parchet, aşa cum s-a mai întâmplat? I se face frică, şi cum niciodată nu porunceşte slujitorilor să facă un lucru pe care-l poate face şi dânsa, se scoală, îşi. Pune papucii în picioarele goale şi iese din cameră în cămaşă de noapte, cu o lampă mică în mână. Coboară scara tocmai când Domnul Le Roy, care de obicei stă până târziu şi citeşte în salon, urcă; dau nas în nas. Doamna d’Aine o ia la fugă, Domnul Le Roy după dânsa; o prinde, o ia în braţe şi o sărută şi o tot sărută, iar dânsa ţipă; şi tot ţipă: Săriţi, ajutor! dar sărutările agresorului n-o lasă să se exprime clar. Totuşi se auzea cam aşa: „Ginerii mei, săriţi! Dacă-mi face vreun plod, o păţiţi, a voastră-i paguba!” Uşile se dau de perete, lumea iese pe coridor unde se afla doar Doamna d’Aine într-o ţinută dezordonată, căutându-şi de zor scufia şi papucii pe întuneric, căci lampa i se stinsese şi se răs- turnase, iar prietenul nostru se încuiase în camera lui.

I-am lăsat pe coridor unde, la două noaptea, încă mai râdeau asemenea zeilor lui Homer, care nu se mai potoleau, deşi uneori nu aveau atâtea motive de râs ca prietenii mei, căci vei admite că e mult mai amuzant să vezi o femeie grăsuţă, albă şi pufoasă, aproape goală, în braţele unui tânăr obraznic şi deşucheat, decât pe un şchiop urât şi neîndemânatec turnându-le băutură în pahare tatălui şi mamei sale după o ceartă conjugală destul de anostă. Aşa se încheie cartea întâi din *Iliada.*

Aventura aceasta a constituit gluma zilei. Unii pretind că Doamna d’Aine a strigat săriţi! ajutor! prea devreme, alţii că n-a strigat decât după ce s-a asigurat pe deplin că nu mai are niciun motiv să-i fie frică şi că l-ar fi plăcut tot atât de mult să tacă întru plăcerea dumisale cât şi să strige, întina onoarea dumisale; şi câte şi mai câte. Cealaltă povestioară e o obrăznicie clasa întâi..

închipuie-ţi că suntem paisprezece sau cincisprezece la

masă, spre sfârşiţul mesei şi că fiul meu d’Aine stă la stânga Doamnei de Charmoi. În mod obişnuit e destul de familiar cu dânsa. O ia de mână, vrea să-i vadă braţul, îi ridică manşeta. Cucoana îl lasă, fie dinadins, fie pentru că era distrată. D’Aine vede pe pielea destul de albă a braţului fire lungi de- păr negru; se apucă să i le smulgă; ea vrea să-şi tragă mâna, el i-o ţine strâns; ea lasă manşeta în jos, ’ el i-o ridică la loc şi smulge mai departe. Ea strigă: „Domnule, te poftesc să încetezi!” El îi răspunde: „Nici gând, doamnă! La ce dracu’ vă foloseşte părul ăsta?” şi smulge înainte. Ea se supără: „Eşti un obraznic!” El o lasă să se înfurie şi smulge înainte. Doamna d’Aine, sufocată şi de comicul situaţiei, şi de mânie, tăvălindu-se de râs dar încercând să ia un ton serios, zice „D’Aine, nu ţi-e bine?” Şi iar se îneacă de râs. „Cine a mai pomenit una ca asta la masă?” Şi iar hohoteşte. „Unde-i educaţia pe care ţi-am dat-o?” Şi toţi ceilalţi râdem de nu mai putem; eu unul am râs cu lacrimi, credeam că o să-mi dau duhul.

Totuşi, după câteva minute, maică-sa i-a făcut semn şi băiatul s-a dus şi a îngenuncheat în faţa cucoanei şi i-a cerut iertare. Ea pretinde că a durut-o, dar nu-i adevărat: ceea ce a durut-o a fost gluma proastă şi râsul nostru inuman.

Baronul e bolnav. Are dizenterie şi febră mare. Am coborât adineauri în salon, unde dânsul împreună cu moş Hoop, cu Doamna d’Aine şi cu Doamna d’Holback îşi beau ceaiul. Am luat şi eu un ceai cu ei. Şi, deodată, numai ce-l auzim pe baron, căruia colica nu i-a alterat originalitatea şi tonul glumeţ: – Mamă, ai auzit de Dalai Lama?

— Nici de dalai lama, nici de lamai dala.

— E un preot din Tibet.

— Din Tibet sau de aiurea, dacă-i un popă cumsecade, îl respect. — într-o anumită zi din an, după ce a rrîncât bine, trece în cabinetul său de toaletă.

— Să-i fie de bine.

— Şi acolo…

— Parcă te şi aud că o să spui o măscară.

— Ce numeşti dumneata măscară, spune-mi, rogu-te? O necesitate destul de simplă pare-mi-se, destul de naturală şi de răspândită şi pe care, în ciuda înaltei dumitale spiritualităţi, ţi-o satisfaci la fel ca morăriţa de pe.

moşia strămoşească. Dar fie, să-i zicem măscară. După ce Dalai Lama şi-a făcut-o, slujitorii lui o iau ca pe un lucru de mare preţ, o usucă, o piseasă până se face pulbere şi trimit în pacheţele foarte mici tuturor principilor suverani care o beau sub formă de ceai în zilele de sărbătoare.

— Mare nebunie 1 – Nebunie sau nu, e un fapt. Crezi însă că dacă cineva ţi-ar dărui o fărâmă de rahat de al lui Hristos nu te-ai simţi foarte onorată? Şi-ţi închipui cumva că dacă i s-ar dărui unui jansenist un rahat de-al preafericitului diacon, nu l-ar aşeza într-o răcliţă de aur aşteptându-se să facă minuni?”

Să nu-i citeşti acest pasaj Doamnei Le Gendre, ştiu că nu-i place tonul acesta. Dumitale îţi voi spune însă că povestea cu Dalai Lama e perfect adevărată şi, în ciuda mirosului respingător, vei recunoaşte într-asta una dintre cele mai mari dovezi ale puterii exercitate de preoţi asupra minţii omeneşti.

Acum urmează un pasaj pentru Doamna Le Gendre. D’Amilaville mi-a trimis *Histoire du czar* 150 şi am citit-o.

Cartea este împărţită în trei părţi: o prefaţă referitoare la modul în care se scrie istoria în general, o descriere a Rusiei şi istoria Ţarului de când s-a născut şi până în ziua când l-a învins pe Carol al XII-lea în bătălia de la Poltava. 151

Prefaţa e cam superficială. E scrisă pe un ton întru- câtva uşuratic. Aceste pagini ar putea perfect să figureze în *Les Melanges de litterature* ale aceluiaşi autor. Spre sfârşitul prefeţei susţine ideea că pu trebuie să scrii nimic despre viaţa particulară a mariior personalităţi. Acest paradox ciudat se bazează pe nişte argumente pe care buna-cuviinţă le-ar socoti frumoase, dar fie totul e fals, fie prietenul meu Plutarh este un prost.

în această primă parte există însă un lucru care-mi place,

şi anume: dacă nu s-ar fi dat decât o singură bătălie, am şti numele tuturor participanţilor, iar genealogia lor ar rămâne posterităţii până în veacul de apoi.

Ce poate scoate mai bine în evidenţă cât de straniu este faptul că nişte oameni se adună laolaltă ca să se ducă într-un loc anume şi să se măcelărească între ei, decât această idee?..?

Dacă animalele, al căror flagel suntem, ar reflecta asupra comportamentului omului, aşa cum omul meditează asupra comportamentului lor, care n-ar considera atari evenimente drept o milă deosebită a Proniei? Şi n-ar zice, între ele: Dacă n-ar exista această furie pe care natura i-o inspiră omului, silindu-l să şi-o satisfacă periodic, dacă n-ar exista acea sete de sângele semenilor săi, această speţă blestemată ar umple pământul şi ne-ar da gata? Dacă cerbii ar gândi, îţi dai seama ce eveniment epocal ar fi pentru cerbii din pădurea Fontainebleau moartea lui Ludovic al XV-lea? Ce âr zice bieţii cerbi despre asta?

Iar peştii din eleşteele noastre, cărora din joacă le aruncăm după-masă bucăţele de pâine, ce ar crede oare despre această mană care le cade din cer, toamna? Oare s-o găsi vreun Moise solzos să se laude că lui i se datorează binefăcătoarea noastră faptă?

Cum, necum, mă cuprinde pofta să te împac niţel cu războaiele, cu epidemiile de ciumă şi cu toate celelalte flageluri ce bântuie speţa umană. Îţi dai seama că dacă toate imperiile ar fi la fel de bine guvernate cum e China, ţara cea mai roditoare din lume, ar fi de trei ori mai mulţi oameni decât poate pământul să hrănească? Toate câte sunt – bune sau rele – trebuie să existe.

Descrierea Rusiei nu este excepţională; autorul face caz, ici şi colo, de unele cunoştinţe privind ştiinţele naturii, de care, în fond, habar n-are.

Cât despre *Histoire du czar,* se citeşte cu plăcere, dar, dacă la urmă îţi pui întrebarea: ce tablou deosebit m-a frapat? Ce cugetare adâncă am reţinut? Ce pasaj sublim m-a impresionat? Ce fragment aş vrea să recitesc? Unde se

manifestă geniul în toată această carte? N-aş şti ce să răspund. Prefer să fi scris scrisoarea de faţă prietenei mele. N-o vom cunoaşte decât noi doi. Ea se va fi distrat citind-o şi eu scriind-o. Şi totul e bine aşa.

Scriitorul francez e în urma legiuitorului rus. Totuşi, dacă toate gazetele noastre ar fi scrise ca această carte, n-a. Ş vrea să-mi scape niciuna.

!, Există un capitol foarte frumos cu privire la cruzimea principesei Sofia 152. Te cuprinde emoţia când îl vezi pe tânărul Petru, în vârstă de doisprezece sau treisprezece ani. Ţinmd o icoană a fecioarei în braţe, condus de surorile lui înlăcrimate până în mijlocul unei mulţimi de soldaţi fioroşi care-l cer, zbierând, şi vor să-l omoare, după ce fratelui său i-au tăiat capul, picioarele şi mâinile. Totuşi nu se poate compara cu anumite pagini din Tacitus, cum ar fi consternarea ce a domnit la Roma când s- a aflat vestea morţii lui Germanicus şi durerea poporului când cenuşa acestui principe a fost adusă în Oraş.

Există în descrierea ţării un pasaj unde se prezintă moravurile samoiezilor 153; e destul de bun. Dar nu pot să sufăr acea manie a autorului de a deprecia nişte lucrări consacrate. În două locuri se străduieşte să discrediteze *Histoire naturelle* a Domnului de Buffon*m.* Se leagă de nişte amănunte geografice fără însemnătate, iar critica este presărată cu elogii ironice.

Şi-apoi, ce caută scroafa lui Cromion şi a capelanului Norberg în istoria ţarului?

D’Amilaville a socotit că totul e foarte frumos; l-am cam frecat pe tema asta, dar am temperat asprimea lecţiei, spunându-i tot atât de sincer cum îţi spuneam şi dumitale şi surorii Uranie: Nu vă amărâţi dacă vă învăţ câte ceva în domeniul literaturii şi al filosofici. Oare nu Veţi fi mândre toată viaţa că aţi fost dascălii mei în ceea ce priveşte morala aplicată? Cunoaşteţi binele, aveţi o intuiţie justă, o inimă sensibilă şi o gândire delicată; voi sunteţi oameni, iar eu nu-s decât un greiere care face zgomot la ţară. ;

Dar în sfârşit, când o să ne vedem din nou? Oare de

Sărbătoarea Tuturor Sfinţilor sau de Sfântul Martin? Abia atunci afacerile mi-o vor aduce înapoi pe iubita mea şi vremea rea i-l va aduce ei pe filosof. Filosoful trebuie să-şi facă apariţia odată cu vremea rea; acela e anotimpul său.

Voiam să-ţi spun lucruri duioase căci cu dragostea faţă de dumneata începe şi se sfârşeşte totul.

Dacă surorii noastre Uranie îi plac cel mai mult pasajele în care îţi vorbesc despre sentimentele mele, tot pe acestea le scriu şi eu cu cea mai mare plăcere şi fără niciun efort.

Dar uite că s-a făcut ora de liturghie; pirpiriul mâncă- tor de Dumnezeu a sosit. Îi aud râzând, ca un cerb în luna octombrie, ca să folosesc comparaţia Domnului Le Roy, care pretinde că, dacă am fi în pădure, ne-ar păcăli sigur.

Jumătate din cucoanele noastre ascultă liturghia din sala de biliard, cealaltă din camera mea, de unde se poate vedea uşa capelei, situată de cealaltă parte a curţii: dumnealor pretind că eficacitatea unei liturghii se face simţită pe o rază de cincizeci de paşi. Noi, bărbaţii, n-avem opinii în această privinţă.

Iîn povestit pe scurt lui Grim afacerea voastră cu Villeneuve; mi-a spus că toţi în familia aceea sunt necinstiţi*;* despre Villeneuve se zice că are o rentă de peste cincizeci de mii de livre, că trebuie să fiţi ferme pe poziţie, că e un laş şi nu va avea niciodată curajul să facă o mare porcărie şi că, deşi nu prea are simţul onoarei, ţine destul de mult la consideraţia oamenilor ca să-i fie frică de un scandal public: de aici trag concluzia că ar trebui să fiţi abile şi să-l faceţi pe unchi să înţeleagă cât de neechitabil şi de ilegal este memoriul lui, cum l-ar judeca lumea pe el şi pe nepotul lui, dacă un asemenea document ar fi dat publicităţii. Să nu daţi niciun răspuns până nu puneţi mâna pe document. Voi răspunde cu prima poştă scrisorilor nr. 27 şi 28.

De mult nu mi-ai mai spus nimic despre bubuliţă 15r\ Ai auzit despre pilulele de cucută? Li se atribuie adevărate minuni în tratamentul tuturor obstrucţiilor, negilor, glandelor blocate, tumorilor canceroase etc…

Mă rotunjesc ca o bilă. Vai, Doamnă Le Gendre, cât mă

veţi detesta! Pântecul meu luptă din greu cu nasturii de la vestă şi e indignat că nu poate sfărâma acest obstacol, mai ales după-masă.

Te las cu bine, duioasa mea prietenă. Sunt pe deplin şi pe veci al dumitale; inima mi-o spune mai cu seamă în împrejurările triste.

Toţi musafirii au plecat, liniştea a pus din nou stăpî- nire pe casă. Iarăşi ne vom apropia, baronul, moş Hoop şi cu mine. Slavă Domnului, toţi oamenii indiferenţi care ne despărţeau au plecat.

Voi expedia împreună cu această scrisoare şi pe cea adresată de dumneata Domnului de Prysie.

Oare îţi dai seama, draga mea, că ai sfârşit-o printr-o frază echivocă cu care un vanitos s-ar făli grozav şi de care un gelos s-ar putea realmente alarma? „M-aş afla într-o companie bună, sora mea, copiii ei. Şi altceva nimic? Nici vorbă, dacă ar fi să spun totul, n-aş mai isprăvi.” S-ar putea discerne aici multă cochetărie, dacă nu şi ceva mai grav. Eu însă nu-i dau nicio interpretare nefavorabilă, iar Domnul de Prysie va înţelege numai ceea ce trebuie. El nu-i vanitos iar eu nu-s gelos.

D’Amilaville este un om admirabil; îmi trimite de trei ori pe săptămână un om cu scrisorile dumitale, care le ia pe ale mele.

Rămâi cu bine, rămâi cu bine! Anunţă-mă cu mult înainte la ce dată te întorci ca nu cumva vreo duzină de scrisori să rămână de pripas, căutându-te la Isle când nu vei mai fi acolo.

îmi eşti mai dragă ca oricând, absenţa nu schimbă nimic; ba da, schimbă: mă face şi mai nerăbdător.

Am recitit scrisoarea. Mi-a venit s-o pun pe foc de teamă să nu te obosească.

Dacă te plictiseşte cât de cât, las-o. Ai s-o reciteşti mai târziu, nu e obscură decât fiindcă n-am vrut să omit nimic din ceea ce s-a discutat.

Şi apoi, nu eşti chiar atât de familiarizată cu aceste probleme cum suntem noi. Abia aştept să te văd.

LI

Grandval, 1 noiembrie 1760 156

Îţi poţi oare închipui, draga mea, cum se face că un om cu inimă foarte bună, cu judecată limpede, căruia dacă eşti drept nu-i poţi nega niciuna dintre calităţile esenţiale şi a cărui generozitate şi dărnicie s-au manifestat în toate împrejurările importante, se hotărăşte brusc să le facă viaţa amară soacrei, soţiei, prietenilor şi slujitorilor săi, în sfârşit tuturor celor din preajma sa? Cum e po- sibil să fie ba delicat, ba grosolan? Să urăşti omul şi totuşi să-ţi facă plăcere să-i uşurezi povara? Să pari a nu avea în minte niciun principiu ferm şi totuşi să dai uneori dovadă de discernământul cel mai subtil şi mai sigur în domeniul bunului gust şi de tactul cel mai rafinat în domeniul sentimentelor? Ca o vorbă aspră şi revoltătoare să fie imediat precedată sau urmată de cel mai bun şi duios cuvânt? Ba să fii încântarea celor din jur datorită veseliei şi originalităţii, ba să le fii un adevărat flagel printr-o atitudine insuportabilă?

Aşa a ajuns bietul nostru baron. Cred că e definitiv pierdut. Până acum, clipele lui bune erau aproape pe deplin compensate de cele rele; de la o vreme, cele rele predomină covârşitor. Mă tem că foarte curând toată lumea îl va părăsi şi că va rămâne singur; cu mine încă se mai înţelege. M-am gândit bine şi sunt hotărât. Prefer să v sufăr decât să fiu bănuit de ingratitudine. Rupturile au ’ totdeauna un efect nefast în lume; şi apoi mai e şi incon venientul prezentat de atâtea servicii acceptate. Când p un suflet ales, nu ştii niciodată când te-ai achitat pe deplin faţă de cineva.

Ce să facem cu omul ăsta? De opt zile nu mai e bol nav, dar se distrează revendicând în continuare toate privilegiile, se bosumflă, ba vrea, ba nu vrea să mănânce, ba vrea, ba nu vrea să fie singur, te repede dacă vii întru întâmpinarea dorinţelor lui şi te ceartă dacă nu. Moş Hoop, – deşi este omul cel mai blând de pe lume, e exasperat. Abia aşteptăm amândoi să ia sfârşit robia noastră. Pentru mine oricum,

după sărbători s-a terminat. Scoţianul mai are de răbdat până după Sfântul Martin.

Dacă aş fi putut să mă despart de Doamna d'Aim fără să comit o impoliteţe, m-aş fi dus să petrec Sărbă toarea Tuturor Sfinţilor la Paris. D'Amilaville mă invi tase. Doamna d'Aine nu este însă o femeie pe care s-o laşi baltă când ţi se năzare. Îi datorez prea multe.

Aş fi putut să-i rog, fie pe editori, fie pe cavaleru' de Jaucourt157, să-mi scrie de la Paris; nimeni nu m-ar fi ţinut de rău, dar, e oare posibil să-i mulţumeşti pe oameni minţindu-i? E imposibil să găseşti o altă gazdă care să aibă mâi puţine pretenţii de la musafiri şi care în acelaşi timp să se ocupe mai îndeaproape de bunăstarea şi plăcerea lor. De dimineaţă până seara te copleşeşte cu atenţiile. Dacă ţi-a plăcut un fel de mâncare, îl primeşti şi a doua zi, şi tot aşa în toate privinţele. Se aşază la masa de cărţi deşi nu-i place să joace; se plimbă fără să-i placă plimbarea; adoră trăncăneala şi totuşi tace chitic când citim. Şi apoi are un soi de veselie sinceră şi năstruşnică ce ne amuză din zori şi până-n noapte. Fie că-ţi vorbeşte despre duhovnicul ei, fie despre ea însăşi, fie despre fiul e», despre slujnice, vecine, pisici, câini, e formidabilă. În toiul conversaţiilor noastre filosofice, aruncă totdeauna câte o vorbă şugubeaţă care ne înveseleşte. În ciuda proastei dispoziţii a baronului şi a aburilor negri ce ţâşnesc din el şi ne învăluie pe toţi, sunt momente când hohotim în aşa hal că ne curg şiroaie de lacrimi şi am putea fi auziţi din fundul grădinii. Îl vezi şi pe omul nesuferit râzând pe înfundate şi parcă fără voia lui.

Doamna d'Holback este o femeie deosebită şi din zi în zi devine parcă mai remarcabilă. Dacă va adăuga în continuare calităţilor ei înnăscute alte câteva dobândite, după cum intenţionează, va fi o femeie cu totul neobişnuită. Vorbeşte puţin, dar bine. Are, în cel mai înalt grad, capacitatea de a intui caracterul omului. Nu-i scapă nimic din ce e cât de cât ridicol. I-ar putea da peste nas soţului ei de câte ori greşeşte, şi asta fără să se compromită, dar n-o face. Îşi are propria ei scară a valorilor

şi sunt sigur că fiecare om e apreciat după cum merită. Citeşte. E bună muziciană. Nimeni nu e mai sensibil ca ea în materie de armonie. Când e liniştită, are un chip plăcut; când ascultă muzică bună, dobândeşte fizionomia cea mai interesantă cu putinţă. Cel mai frumos şi duios suflet se dă atunci în vileag pe faţa ei. Seara, noi ne pierdem vremea, jucând cărţi; ea şi-o foloseşte instruindu-se. Broderia şi boneţelele şi celelalte lucruşoare pentru copii îi ocupă tot timpul. Pasiunea pentru lucru nu-i îngăduie nicio clipă de trândă- vează. Acest soţ, din pricina căruia a petrecut multe zile chinuitoare, încă n-a văzut-o vreodată lipsită de blândeţă şi indulgenţă. Ca şi sora ei, pe care o vom regreta multă vreme, are calitatea de a-i acoperi pe slujitori, de a-i feri, în măsura în care depinde de ea, de necazuri, şi pe soţul ei de accese de furie şi de nemulţumiri.

Dacă nu m-aş stăpâni cu străşnicie, cred că i-aş zice baronului: „Cum naiba e posibil să te superi că pierzi la cărţi şi să uiţi că soarta ţi-a hărăzit de două ori la rând adevărata tovarăşă de viaţă potrivită pentru dumneata! Eşti bogat; ai prieteni devotaţi; te bucuri de consideraţie; eşti sănătos; ai copii reuşiţi; ce dracu mai vrei?” Nu-ţi vorbesc despre moş Hoop, îl cunoşti. Nu, dragă surioară, de acest om răspund eu. Te va socoti pe deplin demnă de admiraţie, pentru că aşa te socotesc toţi cei înzestraţi cu discernământ, dar nu se va îndrăgosti de dumneata. E atât de bătrân, atât de uzat, atât de obosit de viaţă! În ciuda vremii urâte, am ieşit în toate zilele, frigul, vântul şi ploaia ni se păreau mai puţin supărătoare decât o casă morocănoasă. *S*

Băieţaşul baroanei a venit să ne vadă. Pare blând şi fin. Mă tem că şchioapătă puţin. Baroana este fără îndoială cea mai bună mamă din lume. Burduhănosul nostru baron nu are niciun fel de sentiment faţă de copii. Il plictisesc şi înainte, şi după ce-şi fac apariţia. Acum i-a căşunat pe biata domnişoară Anselme, care e atât de nevinovată şi de frumuşică. Dacă stăpâna casei n-ar fi atât de bună cu ea, biata fată ar fi cum nu se poate mai nefericită şi ştii de ce?

A respins dragostea unui bătrân valet chel şi răpciugos şi în plus a dezacordat clavecinul. Baronul nostru mai are şi însuşirea lăudabilă că pentru el, după şase, şapte ani de muncă cinstită, ’ slujitorii sint nişte ticăloşi buni de spânzurat.

Nici aici n-am scăpat de insistenţele marchizului de Chimene; i-a murit mama şi s-a retras la Fontenai sous Bois. Abia am reuşit să scap de invitaţiile lui pe cât de amabile, pe atât de înverşunate.

De douăzeci de zile n-am mai aflat nimic despre Doamna Diderot; nici ea despre mine. Bănuiesc că s-au ivit o mulţime de afaceri, că mi s-au făcut vizite, că a primit fel de fel de hârtii şi că la ora asta mă aşteaptă cel puţin douăzeci de scrisori pe birou; după toate aparenţele, nu le acordă nici cea mai mică importanţă, şi zău dacă mă supăr pe ea. Mi-am ţinut nişte predici în privinţa ei; dacă mă mâi plimb odată singur, garantez că orice ar face şi ar zice, n-o să mă mai enerveze. Îi cam duc dorul prietenului Grim. Asta-i omul care a ştiut cum să se poarte cu baronul! Tare ar fi vrut acesta din urmă să pună gheara pe el, dar Grim n-a îngăduit nici cea mai uşoară formă de despotism. Trebuie să sper că de Sfântul Martin vom fi cu toţii la Paris, nu te exceptez câtuşi de puţin. Domnul de Fourmont încă nu şi-a dat părerea cu privire la memoriul acela? N-ai putea să-i sugerezi că întoarcerea dumitale la Paris e necesară, asttfel încât dânsul să i-o sugereze mamei dumitale?

Te las cu bine, duioasa mea prietenă. Am multe dorinţe; aceea de a te revedea e prima; a doua e să-l văd pe Grim. Înaintea lui aş fi vrut s-o văd pe sora dumitale, dar m-ai prevenit că nu am nicio şansă; aş dori să mă întorc la opera mea şi s-o termin; să închei târgul pus la cale de Domnul de Chimene cu Domnul de Farges, în privinţa bibliotecii mele 158; pentru toate astea ar trebui să fiu la Paris. Dacă o vrea Dumnezeu, marţea viitoare vom fi acolo. Baronul se omoară citind istorie, ceea ce nu-i foloseşte decât să-i încurce ideile şi să-i înăcrească sufletul. Nu reţine din ea decât atrocităţile naturii şi pe cele comise de om. Învaţă să-

şi dispreţuiască şi să-şi urască din ce în ce mai mult semenii. Cum dă peste nişte pagini sumbre de te trec fiorii, cum îşi oferă bucuria tainică de a mă delecta cu ele. Fără îndoială că dacă toate paginile ar semăna cu ceea ce-mi arată el, n-ar mai fi de trăit. Nu sunt violent din fire, dar, citind despre anumite domnii, m-am pomenit că mi se umple inima de furie şi că mânu- iese cu multă dibăcie pumnalul.

Despotismul, draga mea, constituie cea mai cumplită tentaţie, omul nu-i poate rezista. Cel ce poate săvârşi orice fără să dea socoteală face mult rău. Cunosc o grămadă de oameni care, fără să-şi dea seama, au un caracter foarte violent şi trec prin momente când sunt extrem de nedrepţi! Ştiu atâţia care nu suportă să li se răspundă sau să li se reziste; îşi tratează subalternii cu atâta aroganţă, asprime şi dispreţ, exercită o tiranie atât de inumană asupra tuturor celor ce depind de ei, încât îndrăznesc să afirm că nu lei mai lipseşte decât un câmp mai larg de acţiune sau poate titlul şi puterea Sahinşahului sau Sultanului ca să taie mâini şi picioare, să decapiteze, să scoată ochii şi, sub cutare sau cutare nume francez, să săvârşească aceleaşi orori de care s-au înfiorat atunci când le-au citit în paginile ce relatau istoria unor asiatici ca Suleiman sau Sefi.

Ce puţin ne cunoaştem pe noi înşine şi ce bine ne-a slujit natura când ne-a situat pe nişte trepte inferioare. Caligula să fi fost fiul unui pantofar roman, n-ar fi ucis decât muşte. E câte unul care-şi tot zice de sute de ori: eu aş fi fdfet ca Traian, când de fapt ar fi fost mai degrabă ca Nero.

Aşteptăm musafiri. Se va crea poate o diversiune. La revedere, draga mea. Te iubesc din tot sufletul, şi te sărut din toată inima. N-am aşteptat să-mi dai voie şi rău am făcut. Era după cină, în ajunul Sărbătorii Tuturor Sfinţilor, pe când îţi reciteam scrisoarea nr. 30. O primisem pe cea cu nr. 32.

LII

Paris, 3 noiembrie 1760 ir, n

Luni dimineaţa, Doamna d’Aine a trimis la Paris, cu

echipajul dânsei, o rudă şi pe omul de afaceri al familiei. Am profitat de ocazie să mă întorc şi eu, după ce baronul m-a asigurat că nu va face niciun drum încoace toată săptămâna asta. Doamna d'Aine, care era singură în capul scării, mi-a zis: „Contam pe dumneata până după Sfântul Martin, dar îmi dau seama cum stau lucrurile. Pleci din cauză că baronul e prost dispu. S". N-am vrut să admit, deşi e adevărat.

Ne-am îmbrăţişat cu dragoste, Doamna d'Aine şi cu mine; i-am mulţumit cât m-am priceput. Mi-a spus că odaia în care am stat se va chema de aci înainte camera mea şi că niciodată nu mă voi instala în ea îndeajuns de devreme şi nici pe o perioadă îndeajuns de lungă. Baronul şi cu mine am trăit două momente foarte plăcute: unul când ne-am revăzut, în ziua sosirii mele la Grandval, altul azi, la despărţire. Avea în zilele cu pricina un aer emoţionat; prima dată de plăcere, a doua oară de tristeţe. Imposibil să-l înţelegi pe nenorocitul ăsta de om. Trebuie să-l accepţi şi să-i plângi de milă căci este prima victimă a defectelor sale.

M-am împrietenit şi mai mult cu Doamna d'Holback. În câteva rânduri, am avut prilejul să constat că mă stimează mult. Am fost măgulit când am văzut că mărturia mea conferă greutate unor lucruri pe care îi vine greu să le creadă când i le povesteşte altcineva. I-a părut rău că plec. Ştia precis că e de ajuns să spună un singur cuvânt ca să rămân, dar nu l-a rostit.

Iar moş Hoop? Ne-am sărutat pe amândoi obrajii, ne-am strâns mâinile şi ne-am propus să ne vedem cât mai curând cu putinţă. Până atunci l-am sfătuit să se ducă să ia aer pe vârful dealului.

Iată-mă deci întors la Pariş. Am sosit şi am găsit-o pe Janneton 160 în convalescenţă, după o serie de abcese în gât; a fost nevoie să i se facă o serie de incizii cu lanţeta; soţia mea lua vin cu chinină din cauza unei febre rebele ale cărei prime accese au apucat-o imediat după plecarea mea şi care încă n-au cedat; aia mică e cu nasul jupuit, are temperatură şi amigdalele inflamate: mă aflu deci într-un

spital. Şi, de fapt, sunt la locul ce mi se potriveşte, căci nici eu nu prea mă simt bine.’ Mi-am dat stomacul peste cap. Mă hotărâsem să nu mă mai aşez seara la masă; m-au antrenat însă, aseară, fără voia mea. Aveau nişte pere nemaipomenite; am mâncat una, pe urmă încă una şi apoi o a treia; azi, la şase seara le simt încă de parcă acum m-aş fi sculat de la masă. Degeaba am băut ceai; îmi va trece, ca toate indigestiile, şi o să mă simt bine multă vreme, deoarece m-am întors la viaţa mea obişnuită şi cumpătată. \

Cum am ajuns la Paris, am dat fuga pe quai des Miramionnes, fiindcă trebuia să pun mâna pe scrisorile dumitale în cazul când ar- fi sosit ceva, ca nu cumva să pornească” spre Grandval, unde nu mă mai aflu; îi spusesem lui d’Amilaville că voi sta până marţi. D’Amilaville nu-i acasă; ia masa la o prietenă. Până se întoarce şi voi citi poate vreo scrisoare de-a dumitale, îţi scriu.

Câte drumuri am şi făcut de când m-am întors în iadul ăsta! Câtă lume am şi văzut! Ce viaţă în comparaţie’cu cea de la ţară! N-aş fi aici dacă mi-aş fi dat seama că e luni şi că Grimm a venit de la Chevrette. Mă consolez însă, căci, dacă nu sunt cu el, cel puţin stau de vorbă cu dumneata. D’Amilaville, care e foarte grăbit să mă vadă, mi-a lăsat vorbă că dacă nu dau eu o fugă la el, se repede el până la mine. I-am scris un bileţel şi l-am rugat insistent să stea pe loc, fiindcă până peste două, trei ore n-am ce face cu el. Jumătate din timp îl voi folosi scriindu-i prietenei mele; după ce-i voi fi povestit tot ce am făcut, ceas’ de ceas, voi visa împreună cu ea; o voi căuta prin salon, mă voi aşeza lângă ea, o voi strânge în braţe. Mai înainte mă voi fi uitat îndelung la ea, fără să mă fi văzut, fără să mă fi deranjat cineva, deoarece presupun că sunt invizibil.

I-am alcătuit abatelui Marin o fizionomie foarte deosebită. Vreau să aibă capul rotund, puţin chel, fruntea lată, dar nu prea înaltă, ochii mici, dar scăpărători, obrajii zbâr- ciţi, dar trandafirii, gura mare dar surâzătoare: să nu prea aibă bărbie, nici gât, trupul să-i fie rotunjor, umerii laţi;

picioarele groase şi scurte. Vă aud bodogănind pe toţi. Vă văd pe toţi în atitudinile voastre preferate, aş putea să vă pictez dacă aş avea timp; prietena mea stă drept, în spatele fotoliului mamei, chiar în faţa surorii sale, cu ochelarii pe nas. Vorbeşte. Sora ei, cu capul sprijinit în mână şi cu cotul pe masă, o ascultă mijindu-şi ochii. Abatele stă pe scaun cu mâinile pe genunchi, într-o poziţie incomodă, căci scaunul e prea înalt şi picioarele abia îi ajung pe parchet; nu va sta multă vreme în această postură, fiindcă bănuiesc că abatelui îi place să se respecte. Cât despre conversaţia voastră, crezi cumva că nu pot s-o reconstitui? Crezi că nu pot să-i atribui cuvintele potrivite fiecăruia conform caracterului său, aşa cum mi-o închipui?

Ce bine îmi pare! D'Amilaville nu vine şi voi avea timp să întorc pagina şi s-o umplu. Dacă m-aş apuca să-ţi răspund la ultimele două scrisori şi să-ţi redau ultimele 1oastre discuţii, aş mai scrie fără îndoială încă douăsprezece pagini.

Am avut printre noi un om foarte cumsecade, pe baronul Diesko, despre care cred că ţi-am mai vorbit. A fost multă vreme comandant de oşti în Canada şi şi-a îndeplinit cu cinste misiunea. E plin de cicatrice. În ciuda beteşugurilor de care suferă şi va suferi toată viaţa, e vesel. A fost prieten intim cu faimosul mareşal de Saxa.

Am mai avut ca oaspete un marinar tânăr şi foarte experimentat,. Numit Domnul Marchais. La prima ocazie o să-ţi spun tot ce am reţinut din conversaţiile lor. Moş Hoop s-a înfundat până în gât în istoria bunilor săi prieteni chinezii, pe care i-a văzut atâta vreme la Canton. Voi mai reveni deci asupra acestor chinezi ca să-ţi spun o mulţime de lucruri despre ei; îţi vor face desigur plăcere.

Dar uite că s-a întors d'Amilaville. Am ajuns prea târziu. A fost, pentru prima dată, expeditiv şi cele două pachete ale dumitale au plecat azi-dimineaţă spre Grandval, tocmai în momentul când eu mă întorceam. Trebuie să-mi amân plăcerea pe mâine.

Rămâi cu bine, draga mea; te sărut. Întoarce-te odată;

Marna pare că ar vrea să-mi îndeplinească dorinţa. Dacă ploile. Mai continuă, nu va întârzia să ajungă până sub terasa dumitale. Având în vedere situaţia neplăcută în care mă aflu, vei regreta că nu eşti aici. Mâine sau poimâine mă duc s-o văd pe Domnişoara Boilleau; poate şi pe Doamna de Salignac, daf nu garantez.

Respectele mele, ştii prea bine cui. Mângâierile mele cele mai tandre „ştii dumneata-prea bine cui.

Paris, 3 noiembrie .1Â60

LIII

Continuarea gazetei de la Grandval

8 noiembrie 1760 161

Ce zi frumoasă a fost Sărbătoarea Tuturor Sfinţilor! Aţi profitat de ea? La ora opt dimineaţa, eraţi îmbrăcate? Vă puseseţi căciuliţele, vă luaseţi bastoanele? Sunt sigur că nu. * Dormeaţi ca nişte leneşe ce sunteţi, şi eu dormeam ca un leneş ce sunt, când am auzit că-mi bate cineva la uşă: era scoţianul. Intră, dă perdeaua la o parte şi grâ-’ ieşte: „Hai, seoală-te; soarele e frumos numai când îl vezi din vârful dealului. Vine şi Domnul Marchais cu noi”.

Acest Domn Marchais e tânărul marinar’ despre care ţi-am vorbit. Pe drum l-am întrebat câţi ani are: „Treizeci de ani, mi-a răspuns.

— Treizeci de ani! am zis eu, uimit. Pari de cel puţin patruzeci şi cinci. Ce te-a îmbătrânit atât de repede? — Marea şi. Oboseala”. Vai, draga mea, în ce chip mi-a zugrăvit viaţa pe mare! Pielea ţi se zbâr- ceşte şi ţi se înnegreşte, buzele ţi se usucă, muşchii ţi se întăresc; în mai puţin de trei sau patru călătorii ajungi să semeni foarte bine cu un Triton, aşa cum sunt înfăţişaţi la Gobelins Nu mănânci decât pâine uscată şi carne sărată. Adesea duci lipsa apei şi apoi mai ai’parte şi de furtuni care te ţin câte douăzeci şi patru de ore între viaţă şi moarte. Nu e cu putinţă să-ţi faci o idee despre un echipaj după, o furtună. În această privinţă, scoţianul ne-a povestit:

„închipuiţi-vă că pânzele noastre erau sfâşiate, catargele frânte, marinarii istoviţi, corabia lipsită de cârmă, în voia

valurilor; vântul ne mâna cu furie drept în stânci; doisprezece oameni şi cu mine stăteam în cabina căpitanului. Cu capul plecat, cu braţele încrucişate, cu ochii închişi, a. Şteptând dintr-o clipă în alta naufragiul şi moartea. După ce ai petrecut o zi întreagă în asemenea spaimă, ai îmbătrânit mult. Ne-a salvat un marinar beat. În. Fundul calei zăcea aruncată o velă veche, putredă şi numai găuri; a scos-o la iveală şi a întins-o cum s-a priceput. Velele noi, izbite în plin de vântul puternic, se rupseseră ca nişte foi de hârtie. Cea veche, oprind şi totodată lăsând o parte din vânt să treacă, a rezistat şi i-a permis corăbiei să înainteze. Am trecut razant pe lângă stâncile acelea înfiorătoare, fără măcar să ne atingem de ele".

Oamenii nu profită de experienţa altora; de ce n-ar avea fiecare corabie nişte vele găurite, special pentru furtună?

«

în toiul relatării acestei furtuni, am ajuns în vârful dealului Chenneviere. Ţinta plimbării noastre era să-i sărutăm pe cei mici, dar dormeau încă în leagănele lor. Ne-am mulţumit doar să le ridicăm plăpumioarele şi să ne uităm la ei: e un spectacol emoţionant. După ce am flatat-o puţin pe doică, pe care Rafael ar fi putut-o lua ca model pentru Sfânta Fecioară, după cum s-a exprimat Marmontel *în* prima dată când a văzut-o, şi după ce am despăgubit-o cu dărnicie pentru glumele noastre proaste, am străbătut toată câmpia de la Champigny la Ormesşon- d'Amboile şi ne-am întors la Grandval, unde l-am găsit pe baronul Diesko, care profitase de această zi frumoasă ca să-şi respecte promisiunea făcută Doamnei d'Aine şi baronului. Tânărul Marchais şi cu el s-au recunoscut. Se întâlniseră la Quebec.

Cred că ţi-am mai vorbit despre baronul de Diesko. Dacă ai fi citit gazetele, i-ai fi văzut numele însoţit de elogii. Acum patru sau cinci ani, comanda, în preajma oraşelor Quebec şi Montreal, o mână de francezi; a fost atacat de un corp expediţionar britanic şi de irochezi. Inegalitatea forţelor nu l-a înspăimântat, a rămas ferm pe poziţie; ostaşii

lui au fost ucişi cu toţii; el însuşi a rămas întins pe câmpul de luptă, ciopârţit şi cu un picior rupt. Dacă se alegea numai cu atât n-ar fi fost cine ştie ce; după luptă, însă, pe când jefuiau morţii, un dezertor francez văzând că mai dă semne de viaţă, în loc să-i vină într-ajutor, şi-a descărcat muscheta în burta lui; i-a perforat vezica urinară, i-a rănit organele genitale; de atunci trăieşte – dacă aşa ceva se poate numi a trăi – cu un picior mult mai scurt decât celălalt şi eu un uretru fals pe coapsă, pe unde urinează.

Generalul inamic se alesese cu coastele rupte. Halal meserie! Amândoi au fost transportaţi în acelaşi cort. Englezul n-a admis pentru nimic în lume să i se cerceteze rănile, înainte ca adversarul său să fi fost pansat. Uite când găsesc cu cale bunătatea şi omenia să iasă la iveală! în toiul măcelului şi al vărsării de sânge! Ţi-aş mai putea cita sute de exemple!

Acesta a fost un exemplu de la general la general; vrei unul de la soldat la soldat? Ţi-J povestesc exact aşa cum ni l-a relatat baronul de Diesko. Doi soldaţi, doi camarazi, mergeau umăr la umăr; aveau de îndeplinit o misiune primejdioasă. Cel mai tinerel, chinuit de presimţirea că va fi ucis, se lăsa cam greu; celălalt îl întreba: – „Ce-i cu tine? Pe legea mea! Mi se pare că tremuri!

— Da, li răspunde soldatul, mă tem că o să iasă prost şi mă gândesc la biata nevastă-mea şi la amărâţii ăia de copii,

— Linişteşte-te, îi răspunde bătrânul caporal; lasă, dacă eşti ucis şi eu scap, îţi dau cuvântul meu de onoare că mă însor cu ne vastă-ta şi-ţi cresc copiii”. Într-adevăr, tânărul soldat a fost ucis şi celălalt s-a ţinut de cuvânt. E un fapt cert, ’ căci baronul nu minte.

Ştii oare ce s-a petrecut la începutul luptei dintre Domnul de Castres şi prinţul moştenitor 165, sub zidurile cetăţii Vezel, nu de mult? Domnul de Castres este prietenul lui Grim;, îţi dai seama deci cât l-a bucurat acest succes, cel mai important din câte au repurtat francezii în tot războiul. Domnul de Segur 1(iC, care comanda aripa stingă, este atacat pe întuneric de către tânărul prinţ. Cele două oşti se

aflau faţă în faţă, la o distanţă atât de mică încât s-ar fi putut atinge. Domnul de Segur urma să fie masacrat, Tânărul prinţ îi aude numele şi se repede să-l salveze. Domnul de Segur nu ştie ce se petrece, îl zăreşte lângă el, îl recunoaşte şi-i strigă: „înălţimea voastră, ce faceţi aici? Grenadierii mei sunt la douăzeci de paşi. O să tragă.

— Domnule, îi răspunde prinţul, am auzit rostindu-se numele dumneavoastră şi am venit repede ca nu cumva oamenii mei să vă ucidă”.

Pe când discutau, cele două trupe, între poziţiile cărora se aflau, deschid focul simultan. Domnul de Segur scapă cu două răni neglijabile, rămâne prizonier al tânărului prinţ, cart- totuşi, peste două zile, este obligat să ridice asediul şi să se retragă. Nu te miră generozitatea acestor doi oameni:, ce nu văd decât faptul că celălalt se afla în primejdie şi se uită pe sine în asemenea măsură încât e o minune că n-au fost ucişi în acelaşi timp? întâmplarea îi fusese povestită lui Grim n-a vrut s-o creadă, dar i-a fost confirmată de însăşi Doamna de Segur, pe care a întâlnit-o acum câteva zile la Doamna Geoffrin. Aşadar nu poate exista niciun dubiu.

Nu, draga mea, natura când ne-a plămădit nu ne-a V înzestrat cu niciun pic de răutate: educaţia proastă, \ exemplele proaste, legislaţia proastă ne corup. Dacă greP şese în această privinţă, am cel puţin mângâierea că greşeala izvorăşte din străfundurile inimii mele şi mi-ar părea tare rău ca experienţa sau raţionamentele să-mi dovedească vreodată contrariul; ce m-aş face? Ar trebui fie să trăiesc singur, fie să-mi închipui fără încetare că sunt înconjurat numai de către oameni răi; niciuna din aceste soluţii nu-mi convine.

Procedeul generos al generalului englez, al celor doi soldaţi, al Domnului de Segur şi al tânărului prinţ constituie asociaţii de idei foarte fireşti. S-a pus întrebarea care dintre cei doi bărbaţi, Domnul de Segur sau tânărul prinţ, s-a dovedit a fi mai generos. Iată o problemă frumoasă de dezbătut pentru Uranie şi sora ei î

Baronul de Diesko, urmându-şi povestirea, ne-a spus că generalul Johnson şi cu el nici nu apucaseră bine să fie pansap când căpeteniile irochezilor au intrat în cortul lor.

între ei şi generalul Johnson a avut loc o convorbire foarte însufleţită. Baronul de Diesko, neştiind limba irocheză, n-a înţeles nimic din tot ceea ce-şi spuneau, dar după gesturile lor şi-a dat seama că despre el se vorbeşte, că sălbaticii îi cer englezului ceva şi că acesta refuză. Sălbaticii au plecat nemulţumiţi, iar baronul Diesko l-a întrebat pe Johnson ce vor sălbaticii:,.By God! 167 i-a răspuns Johnson, ce vor! Să se răzbune pe dumneavoastră fiindcă trei sau patru căpetenii de ale lor au fost răpuse în luptă. Vor să vă ia, să vă ardă, să vă afume şi să vă mănânce. Dar nu vă temeţi, n-o să se întâmple una ca asta. Mă ameninţă că o să mă părăsească, dar sunt în stare de altele mai rele; veţi trăi însă, sau ne vor măcelări pe amândoi”.

În timp ce discutau astfel, sălbaticii se întorc şi iau tocmeala de la capăt, dar cu mai puţină violenţă; încet încet, sălbaticii se potolesc. Înainte de a pleca, s-au apropiat de baron, i-au întins mâna şi s-au împăcat. Nici n-au apucat bine să iasă din cort că generalul Johnson i-a şi spus baronului: „Prietene, vă înşelaţi dacă vă credeţi în siguranţă; în ciuda rănilor, trebuie să vă scoatem de aici şi să vă ducem în oraş”. Intre timp, oamenii săi împletesc nişte ramuri, îl întind pe această targă şi-l duci în oraş escortat de patruzeci de soldaţi. A doua zi, sălbaticii aflind că a fugit, vin după el în oraş, se strecoară în casa unde era îngrijit; pe sub haine ascunseseră cuţite se năpustesc asupra lui şi l-ar fi răpus dacă nu l-ar ft sărit cineva într-ajutor. S-a mai ales doar cu două-trei răni în plus.

Ei bine, îmi vei spune, unde-i bunătatea naturală a omului? Cine i-a corupt pe irochezi? Cine le-a inspirat sentimentul răzbunării şi al trădării? Zeii, draga mea, zeii; răzbunarea este la aceşti nenorociţi o virtute religioasă. Ei cred că Marele-Duh, care locuieşte dincolo de muntele din preajma Quebecului, îi aşteaptă după moarte şi-i va judeca

şi le va cântări meritele în funcţie de numărul de scalpuri pe care i le vor aduce. Aşadar, atunci când vei vedea un irochez doborându-şi duşmanul şi apoi aple- cându-se peste el, scoţându-şi cuţitul, crestându-i pielea de pe frunte şi smulgându-i-o cu dinţii, să ştii că face toate acestea pentru a-i fi plac Dumnezeului său. Nu există popor pe lume, nu există loc pe pământ unde porunca dumnezeiască să nu fi consfinţit vreo crimă.

Canadienii zic că muntenii din Scoţia sunt sălbaticii Europei. Vezi deci că trebuie să citeşti toate astea ca făcând parte din conversaţia noastră.

„E o observaţie destul de justă, zice moş Hoop, muntenii noştri umblă aproape goi, sunt viteji şi aprigi; când se adună laolaltă şi mănâncă împreună, spre sfârşitul mesei, după ce s-au încins de băutură şi-şi aduc aminte de certuri mai vechi, încep să-şi spună vorbe grele, şi ştiţi ce fac ca să se stăpânească? îşi scot cu toţii pumnalele şi şi le înfig în masă, lângă pahare. Acesta-i răspunsul la primul cuvânt jignitor.”

Pretendentul la tron, pentru capul căruia englezii au anunţat că vor da bani grei şi pe care l-au vânat ca pe o fiară luni în şir, din munte în munte, şi-a găsit adăpost în peşterile acestor nenorociţi de munteni care, dacă l-ar fi dat pe mâna englezilor, s-ar fi putut îmbogăţi, scăpând de o mizerie neagră; nici prin gând nu le-a trecut; altă dovadă că omul, aşa cum l-a făcut natura, e bun.

Nu mai e nevoie să-ţi spun că redau în continuare conversaţia. Îţi dai seama desigur. Moş Hoop avea un prieten care a participat la lupta dintre muntenii scoţieni, comandaţi de pretendent, şi trupele engleze. Prietenul său se afla în tabăra acestora din urmă; în toiul luptei, o lovitură de sabie îi retează mâna; omul purta pe deget un inel cu un diamant; scoţianul vede ceva strălucind pe jos, se apleacă, ia mâna tăiată, o bagă în buzunar şi luptă mai departe. Aceşti sălbatici cunoşteau deci valoarea aurului şi a banilor, în consecinţă, dacă nu l-au vândut pe pretendent, înseamnă că nu voiau să pună mâna pe aur cu preţul

trădării.

Vezi deci, draga mea, că îi cinstim cum se cuvine pe oaspeţii ce ne vizitează. Avem printre noi un militar, i-am dat prilejul să vorbească după placul inimii despre război. Am aflat de la el lucruri noi şi interesante şi totodată am fost politicoşi; e mult mai înţelept să procedezi astfel decât să-i repeţi omului lucruri ştiute de toţi şi care poate nu-l interesează.

Baronul de Diesko a slujit multă vreme sub comanda mareşalului de Saxa *în.* Obişnuia să-şi petreacă toamna împreună cu dânsul la Piples, castel învecinat cu castelul Grandval, care acum îi aparţine Doamnei de La Bourdonnaye. Această doamnă stă tot timpul aici, singură cu iubitul ei; vei adăuga probabil, în forul dumitale interior: Altceva nici nu-i mai trebuie.

Ne-a vorbit o grămadă despre mareşal, despre Ocupaţiile, iubirile, campaniile sale, despre acţiunile periculoase la care a luat parte, despre naţiunile pe care le-a cunoscut etc., etc.

Vai, draga mea, câtă deosebire între a citi istoria şi a asculta omul! Lucrurile devin incomparabil mai interesante. De unde provine oare acest interes? Să fie contribuţia povestitorului sau a ascultătorului? Să fim oare flataţi de faptul că soarta ne-a acordat privilegiul de a afla atâtea lucruri extraordinare direct de la cel ce le-a trăit, având astfel un avantaj asupra celorlalţi prin certitudinea autenticităţii şi fiind apoi îndreptăţiţi să cerem să ni se dea crezare, atunci când, la rându-ne, vom povesti altora ceea ce am aflat? Oricine e mândru când poate adăuga, după ce a povestit ceva: Am văzut omul căruia i s-a întâmplat; el însuşi mi-a povestit totul. Un singur lucru poate fi mai presus, şi anume, să poţi spune: am văzut cum s-au petrecut faptele, eram de faţă. Şi totuşi nu ştiu dacă nu cumva uneori e chiar mai bine să-ţi sprijini povestirea pe autoritatea imediată a unui om de seamă, decât pe propria ta mărturie; nu ştiu dacă nu cumva un om este mai lesne crezut când zice: Am aflat-o de la mareşalul de

Turenne 169 sau de ia mareşalul de Saxa, decât când zice: Am văzut-o cu ochii mei. Cu toate că poate să mintă la fel de uşor în ambele situaţii, mi se pare că suntem mai dispuşi să luăm de bună o atare minciună. Într-un caz e nevoie de doi mincinoşi, în celălalt e de ajuns unul singur, iar dintre cei doi mincinoşi, unul e o personalitate foarte importantă. Pe de altă parte, oricine îşi poate procura cartea pe care o citesc, dar nu oricine poate să şi converseze cu eroul ei. N-ai de ce să te mândreşti cu o carte, dar te poţi mândri cu faptul că te-ai apropiat de un om, de seamă, că ai discutat cu el.

Aşadar, ne simţim foarte nedreptăţiţi şi jigniţi când relatăm un fapt şi nu suntem crezuţi?

— Fără îndoială, întreab-o pe Domnişoara Boileau. În primul rând ni se contestă cunoştinţele, iar noi, adesea, nu povestim decât ca să arătăm pe cine cunoaştem. În al doilea rând, suntem acuzaţi de imbecilitate sau de impostură. De impostură, dacă vrem să-i convingem pe alţii de nişte lucruri pe care nu le. Credem nici noi; de imbecilitate, dacă suntem de bună- credinţă şi deci convinşi cu adevărat de un lucru absurd. La urma urmei, cum e mai bine să te considere lumea: mincinos sau imbecil? De minciună te mai poţi vindeca, de imbecilitate nici vorbă! Odată ce omul a renunţat la pretenţia de a-i uimi pe ceilalţi, nu mai minte câtuşi de puţin.

Doamne, ce de subtilităţi, demne de Mariveau 17°, zău aşa! Dacă ar fi să-mi depăn gândurile până la capăt, cine ştie cât ar dura, desigur aş da mai degrabă ocol pământului, sărind într-un picior, deşi pământul are o circumferinţă de nouă mii de leghe şi.:. Şi să-l ia nouă mii de draci pe Mariveau şi odată cu el pe imitatorii lui nesăraţi, ca mine!

Baronul de Diesko se scoală neînchipuit de greu din fotoliu, acum zece ani i-ar fi fost incomparabil mai uşor să meargă în linia întâi sau la polul nord decât azi să ajungă până la capătul uneia dintre aleile parcului nostru. I-am ţinut de urât toată ziua. Am jucat şah cu el. A jucat cărţi cu

baronul. Ce om ciudat mai e şi baronul nostru! Ieri juca la miză dublă decât ceilalţi, azi se supără dacă se propune una ca asta. Nu pot să înţeleg asemenea lipsă de memorie.

Ne-am culcat devreme. După cum arăta cerul, speram să fie vreme bună a doua zi; când colo, se stârneşte vini, stelele dispar şi se porneşte un adevărat potop, iar pomii care ne apără de vântul de la apus, scuturaţi de furtună, fac un zgomot înfiorător, aşa încât ne închidem în casă şi ne strângem cu toţii în jurul focului. Am petrecut şi noi duminica după cum ne-am priceput.

Pe la ora cinci, baronul de Diesko a plecat. Ne-am pus cu toţii scufiile de noapte şi halatele de casă, cu voia doamnelor, care ne-au propus să mâncăm în salon, de-a-mpicioarelea, baronul nostru fiind indispus; până la masă ne-am aşezat iar la taclale. Credeam că în viaţa mea n-o să mai vorbesc despre chinezi şi uite că tot la ei mă întorc, dar e vina lui moş Hoop: dacă te plictisesc, pe el să-l bombăni.

Ne-a povestit că unul dintre suveranii lor se afla în război cu tătarii din nord. Era foarte frig. Generalul chinez i-a scris împăratului că oştenii suferă fqarte mult de pe urma gerului. În chip de răspuns, împăratul i-a trimis haina sa îmblănită, însoţită de aceste cuvinte: „Spuneţi din partea mea vitejilor dumneavoastră oşteni că aş vrea să am câte una pentru fiecare dintre ei”.

Moş Hoop a constatat că poporul chinez e singurul popor de pe pământ care a avut mult mai mulţi regi şi miniştri buni decât răi. — „De ce oare, moş Hoop? a întrebat o voce din celălalt capăt al salonului.

— Pentru că fiu împăraţilor lor sunt bine crescuţi şi apoi. Pentru că aproape niciodată un împărat rău nu moare de moarte bună.

— Cum aşa, l-am întrebat eu, poporul judecă deci dacă un suveran e bun sau rău?

— Desigur, şi nu se înşală, după cum copiii nu se înşală cu privire la părinţii sau tutorii lor. Pentru chinezi, un rege bun este cel ce respectă legea; un principe rău este cel ce o încalcă. Legea stă pe tron. Suveranul se află sub lege şi

deasupra poporului. El e primul supus al legii.

Moş Hoop ne-a povestit că mandarinii i-au spus într-o zi împăratului: – „Stăpâne, poporul se zbate în mizerie, trebuie ajutat.

— Ajutaţi-l, zise împăratul; trebuie să daţi fuga ca şi când ar fi vorba despre foc sau inundaţie.

.

— Ajutoarele trebuie să fie proporţionale cu nevoile.

— De acord, numai-să aveţi grijă ca nu cumva socotelile să dureze prea mult şi să fie prea minuţioase. Şi mai ales să nu vă fie teamă că dărnicia voastră mi-ar putea depăşi intenţiile”.

Ne-a spus că alt împărat asedia oraşul Nankin, care are mai multe milioane de locuitori. Aceştia se apăraseră cu o vitejie nemaipomenită; totuşi erau pe punctul de a fi luaţi cu asalt. Împăratul îşi dădu seama după înflăcărarea şi mânia ofiţerilor şi oştenilor că nu-i va sta în putere să împiedice un măcel înspăimântător. Îl cuprinse îngrijorarea. Ofiţerii îl zoresc să-i ducă în tranşee; împăratul nu ştie ce hotărâre să ia; se preface bolnav şi se închide în cort. Era iubit; mâhnirea pune stăpânire pe întreaga oaste. Se suspendă operaţiile militare. Toţi se roagă pentru sănătatea împăratului. Generalii i se adresează chiar lui. — „Prieteni, le răspunde împăratul, sănătatea mea e în mâinile voastre, gândiţi-vă bine dacă vreţi să trăiesc.

— Cum să nu vrem! Stăpâne, porunceşte, spune ce trebuie să facem. Suntem gata să murim cu toţii.

— Nu-i nevoie să muriţi, ci să-mi juraţi un lucru mult mai uşor.

— Jurăm.

— Ei bine, zise împăratul, sculându-se brusc şi scoţându-şi iataganul, m-am vindecat. Să mergem la luptă împotriva răsculaţilor, să trecem peste zidurile lor, să le cucerim oraşul; dar după ce l-am cucerit să nu se verse nicio picătură de sânge. Asta este ceea ce mi-aţi jurat şi ceea ce vă cer”, şi aşa s-a şi făcut.

Shy-Wang-Ti (tot moş Hoop vorbeşte) a poruncit să se

ridice marele zid, care desparte China de ţinuturile locuite de tătari; are o lungime de şase sute de leghe, trei mii de turnuri, o înălţime de treizeci de picioare şi o grosime de cincisprezece; zidul îngăduie fluviilor să treacă, traversează un braţ de mare, străbate mlaştini pe distanţă de mai multe leghe. Shy-Wang-Ti l-a construit într-un răstimp de cinci ani; acelaşi împărat a promulgat cele mai înţelepte legi din univers, a scăpat naţiunea de tirania principilor de sânge imperial ce-o aserveau de când lumea şi i-a tratat chiar şi pe copiii săi ca pe nişte simpli supuşi. Ei bine, acelaşi împărat a poruncit să fie arse toate cărţile şi a interzis, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, să se mai păstreze alte cărţi în afara celor de agricultură, arhitectură şi medicină. Dacă Rousseau ar fi cunoscut acest fapt istoric, ce l-ar mai fi speculat! Ce-ar mai fi justificat hotărârea împăratului chinez!

Shy-Wang-Ti zicea că într-un stat în care există oameni înzestraţi cu talent, cei înzestraţi doar cu înalte calităţi morale riscă să rămână pe locul doi; că pretutindeni unde dobândeşti mai multă glorie gândind decât acţionând, numărul celor denumiţi gânditori va creşte necontenit şi, odată cu aceasta, şi numărul visătorilor, orgolioşilor, inutililor şi trândavilor; că aceşti vorbăreţi preamărind prin elogii absurde nişte legi învechite, îl leagă de mâini pe suveran, care nu mai poate introduce nicio inovaţie fără să stârnească revolta naţiunii, deşi nu există lege care după cincizeci de ani să nu se transforme într-un abuz; că producţiile intelectuale sunt reci şi plictisitoare atunci când nu izvorăsc din pasiune şi geniu, iar dacă sunt rodul acestora din urmă, sunt primejdioase. Ce text frumos! Ar trebui să mă iubeşti la nebunie.

Ce au spus despre această logică a împăratului ShyWang-Ti oamenii din consiliul lăditei ferecate, literaţi cu toţii? Că raţionează ca un barbar.

Te scutesc de toate comentariile făcute pe marginea acestor fapte istorice; le veţi face şi voi pe toate plus multe altele.

Baronul e bolnav deşi a fost luat în primire de către - ştiinţa medicală, de aceea consideră că Shy-Wang-Ti a făcut foarte rău cruţând cărţile de medicină. Zice că nimeni nu cunoaşte corpul omenesc, funcţiile organelor, natura substanţelor date ca leacuri şi nici altceva, că nu înţelege cum se poate încropi o ştiinţă din atâtea lucruri necunoscute şi necercetate.

I-am răspuns cam ca abatele Galliani: Nişte spanioli au acostat într-o bună zi pe un ţărm al Lumii Noi locuit de oameni primitivi ce nu foloseau încă focul. Era iarnă. Spaniolii le-au spus sălbaticilor că doar cu câteva lemne şi încă ceva, vor imita soarele şi vor aprinde pe pământ un foc asemănător celui ce străluceşte pe cer. — „Ştiţi aşadar ce este lemnul? i-au întrebat localnicii pe spanioli.

— Nu.

— Cunoaşteţi deci natura focului ce străluceşte în soare?

— Nu.

— Atunci ştiţi cel puţin cum se aprind lemnele *'!*

— Nu.

— După ce aţi aprins focul, ştiţi fără îndoială cum să-l stingeţi?

— Da.

— Cum? Cu apă.

— Ştiţi prin urmare ce este apa?

— Nu.

— Dar măcar ştiţi cum stinge ea focul?

— Nu.” Localnicii au început să râdă şi le-au întors spatele spaniolilor, care şi-au aprins un foc a cărui i, natură n-o cunoşteau, cu nişte lemne pe care nu le cu- f noşteau, fără să ştie prin ce fenomen focul mistuie lem- f nele, şi apoi cu apa a cărei esenţă le era de asemenea necul noscută au stins focul el cărui mecanism nu-l cunoşteau, I fără să ştie cum acţionează apa ca să stingă focul. V

Pe la sfârşitul conversaţiei, când eram gata să ne retragem. L-am întrebat pe baron dacă nu cumva dă o raită pe la Paris săptămâna asta. Mi-a spus că nu. „în acest caz, i-am răspuns eu, voi profita de trăsura Doamnei d’Aine

care-i duce mâine la Paris pe domnii”. A fost de acord şi iată-mă pe quai des Miramionnes, ca să împiedic scrisorile dumitale să ia calea spre Grandval, unde de altfel au şi ajuns între timp.

Aseară d’Amilaville şi cu mine am avut plăcerea de-a ne îmbrăţişa cu duioşie. Era luni. Marţi dimineaţa, Grim şi cu mine am avut plăcerea de-a ne îmbrăţişa cu multă duioşie. Am luat masa împreună. I-am cerut veşti despre sănătatea Doamnei d’Epinai.

Se simte minunat. Niciun cuvânt referitor la Pouf. Spera probabil că am să aduc eu vorba despre el. Am discutat, o mulţime despre Doamna d’Aine, despre baronul nostru şi desp-’ţ soţia lui şi am ajuns la concluzia că până la urmă baronul o să ajungă de-a dreptul feroce. Când i-am povestit că imaginaţia mea mi-l înfăţişează uneori cu un rât de mistreţ, cu colţii ameninţători ridicându-i buzele de o parte şi de alta într-un fel de rânjet, cu un smoc mare de păr zburlit pe ceafă, a râs în hohote, aşa cum i se întâmplă deseori. E o idee năstruşnică, am adăugat eu, pe care însă i-am comunicat-o Doamnei d’Aine, îndem- nând-o să se ducă să-l ia uşurel de rât şi să cerceteze măcar situaţia colţilor; dar, vai, în loc de orice alt răspuns, s-a dat înapoi cu câţiva paşi şi şi-a ascuns mâinile la spate.

Cu privire la Pouf, la Doamnele d’Aine şi d’Epinai, la Thisbe şi Taupin, nou şi important personaj despre care încă nu ţi-am vorbit, ţi-aş spune o mulţime de poveşti grozave, dacă aş avea timp. Taupin e câine’e morarului;

scumpa mea, respectă-l, te rog, pe Taupin! Credeam că ştiu ce înseamnă dragostea, Taupin mi-a arătat că habar n-am şi mă simt foarte ruşinat. Te crezi poate iubită; dacă l-ai fi văzut pe Taupin, te-ar fi cuprins o oarecare îngrijorare. S-a îndrăgostit de Thisbe. Închipuie-ţi că, pe o vreme ca asta, venea în fiecare zi până la uşa noastră, se lungea pe nisipul ud cu botul pe labe, cu ochii ţintă la ferestre, stătea neclintit la postul lui de observaţie, deşi era atât de incomod, deşi ploua cu găleata, deşi vântul îi flutura urechile; uitase de foame, de sete, de casă, de stăpân, de

stăpână; stătea acolo şi scheuna şi ofta după Thisbe de dimineaţă până seara. Bănuiesc, e drept, că în dragostea lui Taupin intră şi un pic de poftă trupească, dar Doamna d'Aine pretinde că de îndată ce te apuci să analizezi chiar şi cele mai delicate sentimente, descoperi neapărat şi câte ceva mai scârbavnic. Vai, draga mea, ce nume stranii i se pot da duioşiei! N-aş îndrăzni să ţi le înşir. Dacă natura le-ar auzi, le-ar da tuturor peste nas.

Doamna d'Holback pretinde că Saurin şi doamna de la Chevrette ne trag pe sfoară, ne mint, spunându-ne totuşi adevărul. '

Iată-mă deci instalat în strada Taranne până la toamna viitoare. Jar. Neton s-a făcut bine. Stăpână-sa va mai lua câteva zile vin cu chinină. Angelique a scăpat de durerile din gât, are poftă de mâncare, e veselă, dar, spre seară mai face un pic de temperatură. Vor lua purgativ toate trei, rând pe rând, începând de mâine; fetiţa va fi prima.

Sunt convins că Racine îţi face o imensă plăcere; e poate cel mai mare poet din câţi au existat vreodată, draga mea. Să nu cumva să critici caracterul Ifigeniei171. Resemnarea ei izvorăşte dintr-un entuziasm de câteva ore. Caracterul e poetic şi desigur mai măreţ decât îl întâlneşti în viaţă: dacă poetul l-ar fi introdus într-un poem epic, deci într-un episod care s-ar fi prelungit câteva zile, ai fi văzut că şi Ifigenia e bântuită de toate sentimentele la care te referi; chiar aşa fiind, ea le resimte, dar temperate în permanenţă de blândeţe, de respect, supunere, resemnare; de fapt toate obiecţiile dumitale s-ar reduce la următoarele: Ifigenia şi cu mine nu ne asemănăm deloc. Caracterul Ifigeniei era uşor de înfăţişat, caracterul lui Ahile şi

Ulise, de asemenea, cel al Clitemnestrei şi mai uşor; dar ce părere ai despre al lui Agamemnon? Nu-mi spui nimic cu privire la el; cum se poate să nu-l fi remarcat? Un tată îşi sacrifică fiica din ambiţie şi trebuie să-l prezinţi astfel încât să nu fie odios. Ce greu e să rezolvi problema! Analizează tot ce a făcut poetul în această direcţie, Agamemnon şi-a chemat fiica în Aulida; e singura lui greşeală şi a comis-o

înainte să fi început piesa. E chinuit de re- muşcări, nu mai doarme noaptea, vrea s-o împiedice să ajungă în Aulida; nu reuşeşte, e deznădăjduit de sosirea ei, zeii îl înşală. Cine pledează cauza fiicei în faţa tatălui? Un îndrăgostit mânios, care o compromite cu ameninţările sale, o mamă mânioasă, care vrea să-şi subjuge soţul; în toiul acestor lupte, tatăl tulburat e lăsat pe mâna celui mai abil sforar al Greciei. Şi totuşi e pe cale să-şi scape fiica de cuţitul ritual când Erifila le denunţă grecilor şi marelui preot Calchas fuga ei; aceştia cer sus şi tare să fie sacrificată, căci s-au împlinit zece ani de când grecii asediază Troia. În toată armata nu-i nici un singur şef care să nu-şi fi pierdut un tată, un fiu, un frate sau un prieten din pricina jignirii aduse Atrizilor. Să fie oare sângele Atrizilor singurul sânge preţios din Grecia? Lăsând deoparte orice ambiţie, oare Agamemnon nu le datorează nimic zeilor, oare nu le datorează nimic grecilor? Câte împrejurări acumulate pentru a îndrepta o greşeală, de moment! Taina acestui mecanism ţi-a scăpat!

Puţină odihnă ar fi restabilit sănătatea doamnelor din familia dumitale. Dacă mi-aş putea permite una ca asta, le-aş da sfatul pe care-l dă Circe lui Ascylte: *Şi senrsim* I *a fratre una nocte, dormieris în.*

îi sunt recunoscător abatelui Marin fiindcă te amuză. Oare abatele Blanc contribuie şi el cu ceva? N-aş fi crezut că zugrăvind o faţă bisericească voi ajunge să fiu citat de la amvon.

Ce vrednică de milă e acea mamă! Da, întrucât are o jniinte atât de prost întocmită! (îţi dai seama la ce fac aluzie.) Să-şi întemeieze sentimentele pe sfânta dreptate şiţ va fi fericită, şi noi la fel. Abatele Marin, pare-mi-se, tra-l leazâ eu destulă eleganţă marea problemă. În cazul lui, meritul e mai mare decât într-al altuia şi forţa lui de caracter de asemenea. Ce alt motiv îţi mai trebuie ca să iei de bun un lucru, în afara faptului că l-ai predicat toata viaţa! Cum aşa? Ai vrea să fi răguşit pentru o prostie şi s-o şi recunoască! Nu se poate. Ce? Un călător străbate două mii de leghe ca să vadă nişte lucruri obişnuite? Vezi-ţi de

treabă…

Nu prea sunt politicos? Iartă-mă, draga mea. Vei mai lipsi deci încă o lună; mă obişnuisem cu gândul că vii de Sfântul Martin şi nu-mi place să mi se răstoarne socotelile. Trebuie să mă căznesc să-mi găsesc resurse de răbdare.

într-adevăr, nu te simţi bine cu oameni ca Mor- physe 173; ai parte numai de vicleşuguri, reticenţe, mistere, secrete, neîncredere, şi apoi te obişnuieşti cu duplicitatea şi cu ascunzişurile, şi sinceritatea dispare. E de mirare că sufletele voastre tinere nu s-au întinat, că n-aţi fost preschimbate în două ţigănci.

N-ai citit numele doamnei d'Epinai? Fireşte, pentru că, nu era acolo; ai uitat că e la cuţite cu zâna cea bătrână, vecina ei? N-a fost la castelul La Chevrette. Boala mamei sale a ţintuit-o la Paris, în vreme ce prietenul ei era la Grandval; Pouf n-are niciun amestec în toată povestea asta. Mă rugaseră să nu scot o vorbă cu privire la Pouf, am promis şi m-am ţinut de cuvânt.

Nu te înduioşa prea mult pe seama cucoanei cu braţe păroase; i s-a întâmplat ce li se întâmplă tuturor celor ce, lipsite de demnitate şi de respect faţă de ele însele, nu ţin îndeajuns la distanţă aceste lighioane neobrăzate, denumite băieţi tineri. La început, fiul meu d'Aine o lua în braţe, o aşeza pe genunchii lui, o mângâia pe braţ, îi măsura talia de viespe cu mâinile şi ea spunea sclifosindu-se: „Hai termină! Vai ce copil eşti!" Şi până la urmă fiul meu i-a ciugulit părul de pe braţe la masă, de faţă cu douăzeci de persoane.

Nu mi-ai spus nimic despre declaraţiile prietenului Le Roy, deşi erau foarte nostime şi originale.

Eşti chiar atât de sigură că Domnul de Prysie nu se va înşela? Din moment ce te-ai gândit că acee. Frază mi s-ar putea părea ciudată, de ce nu te-ai gândit că i s-ar putea părea şi lui la fel de ciudată ca şi mie? De ce n-ai şters-o? Dacă m-ai înşela, dacă el ar înşela-o pe Domnişoara Boi-ltau, dacă aţi fi doi ticăloşi, vorba domnului Orgon 174, zău că n-aş mai crede că există oameni cumsecade pe lumea

asta. Trebuie să mă sfătuiesc cu Domnişoara Boileau în această privinţă. Să vedem ce-o să zică; sau poate o să păstrăm amândoi această taină, şi faţă de dumneata, şi faţă de el. Dacă ne-am apuca de una ca asta, poţi fi sigură că ne-am pricepe şi noi să ticluim nişte fraze ciudate şi că am fi destul de vicleni ca să vă şi cerem părerea.

Te rog, draga mea, nu mă mai compara cu Grim. Mă consolez de superioritatea lui, recunoscând-o. Mă mândresc cu această victorie asupra amorului meu propriu şi nu trebuie să-mi răpeşti acest biet avantaj.

De ce oare te simţi jenat când te laudă cineva? Fiindcă să respingi lauda e potrivnic dreptăţii, de vreme ce o meriţi, iar s-o primeşti e potrivnic modestiei, de vreme ce ar însemna că te alături celorlalţi şi te ridici singur în Te simţi descumpănit, ca de fiecare dată când trebuie răspunzi şi nu poţi să zici nici da, nici nu. Îmi doresc recurgi la această soluţie.

în. Sfârşit, uite că Fourmont te cheamă la Paris. Procedeul ce constă în a se băga pe gâtul vostru, la ora nouă dimineaţa, ca să povestească ceea ce sora dumitale ştia de mult, e de un ridicol atât de desăvârşit încât oricât l-aş lăuda, tot n-ar fi de ajuns. De ce nu ţi-a vorbit despre prietenie în faţa Doamnei Le Gendre? în ce constă inconvenientul unei atari intimităţi? Până când oare vei fi o străină în propria dumitale familie? Şi te mai miri de un rol ca al Ifigeniei şi nu-ţi dai seama că al dumitale e şi mai greu! Agamemnon nu şi-a jertfit fiica decât o dată, Morphyse şi-o jertfeşte de zsece ori pe zi. E mai uşor să înduri o mare durere decât să înghiţi toată viaţa mici jigniri care se ţin lanţ.

! ntoarce-te odată; întoarce-te să vezi cu ochii dumi’ tale o dragoste despre care doar ai citit; te aşteaptă.

Nu, d’Amilaville nu deschide scrisorile, de aceea cea adresată Domnului Duval175 a plecat spre Grandval împreună cu ale dumitale. Abia azi-dimineaţă i-a fost dusă; a răspuns pe loc, şi răspunsul lui a şi pornit după ce a fost

contrasemnat.

Vino odată, Fourmont. Încearcă să-ţi accelerezi greoiul ritual şi adu-mi-o pe Sophie.

Până acum am scris ca şi când Uranie ar fi urmat să-mi citească scrisoarea. Poate că ai pierdut un pic, dar am vrut să-ţi cruţ delicateţea, căci ştiu că nu-ţi place să sari rânduri şi să-i ascunzi ceva celei pe care o porţi în suflet. Pe mine cel puţin, cred că nu m-ar stânjeni; m-am deprins să mă pun cât mai des în situaţia dumitale

Când te vei despărţi de scumpa dumitale soră, spune-i din partea mea, cu cât mai multă emoţie: „Dragă soră; ne vom revedea toţi trei, ne vom r ev edea”

Luni vei primi veşti despre Domnul de Saint Geni. D’Amilaville trebuia să le afle azi.

Apropo, optzeci de livre de cafea l7°, şaizeci pentru dumneata şi douăzeci pentru mine, cu treizeci şi şapte de soli livra. La atare preţ suspectă-mi este calitatea. (Iată o frază cadenţată care miroase de la o poştă a stil academic.) Dacă vrei să-ţi a ai realmente seama cât e de ridicolă, rosteşte-o cu accent gascon, aşa cum i-a zis Domnul de Mairant lui Rendu, valetul său, când i-a poruncit să-l scoată diijtr-o băltoacă adâncă: „Rendu, salvează-mă în orice chip dintru acest potop”.

Trăncănesc îngrozitor de mult, nu-i aşa, draga mea? Grim şi cu mine am gustat însă din cafea şi ni s-a părut bună. Întrab-o pe mama dacă tot o mai vrea. Ticălosul de d’Amilaville are optzeci de livre, la Marsilia, dar n-ar ceda niciun bob. O să mă port oare mai frumos ca el? Habar n-am, zău aşa.

îmi vei spune probabil ce va fi cântat Domnul Duval. *Domnului Duval, rue des Vieux-Augustins* etc: Ce dracu, asta e adresă? M-a încurcat de tot.

Uranie. Nu se va îndura oare într-o bună zi să pună mâna pe pană şi să adauge câteva cuvinte la sfârşiţul uneia dintre scrisorile dumitale? O vorbă bună pentru cel ce face totul spre a-i arăta respectul său, spre a-i inspira şi dânsei înalta consideraţie pe care o are faţă de dânsa şi spre a-i

câştiga, cât de cât, stima.

Nu ştiu ce-oi fi scris despre viciu şi virtute, în scrisoarea precedentă, care să ţi se fi părut destul de acceptabil ca să îndrăzneşti să-i citeşti şi doamnei mame. Despre ce era vorba? îţi scriu cu atâta spontaneitate, încât de la o scrisoare la alta ţin minte doar că am vrut să-ţi. Aduc la cunoştinţă fiecare clipă a unei vieţi ce-ţi aparţine şi să-ţi dezvălui străfundurile unei inimi asupra căreia domneşti în exclusivitate.

Rămâi cu bine, duioasa mea prietenă. Iar ţi-am scris un volumaş. Să fi avut timp, scriam şi o dedicaţie.

Ieri, la d'Amilaville a avut loc o mică întâmplare. Care dovedeşte că nimic nu prinde mai bine ca un exemplu bun.

Un băiat deştept, pe nume Desmarets, trebuia să plece în Siberia pentru nişte cercetări ştiinţifice; nu va pleca.

A fost preferat un imbecil, abatele Chappe 177. Desmarets, Tillet şi un tânăr consilier la Parlament, care luaseră masa Li Gaudet, au intrat aseară pe la d'Amilaville, unde eram şi eu. Pe Desmarets şi pe Tillet îi cunoşteam; ne-am salutat, ne-am îmbrăţişat şi i-am zis lui Desmarets: „Ce cauţi aici? Te credeam în Kamciatca. Mi te închipuiam clănţănind în vizuina unui iakut".

Ascultă ce mi-a răspuns: „Dacă-mi pare rău că pleacă altcineva e doar pentru progresul ştiinţei1'. A adăugat că pregătise o mulţime de experienţe pe care desigur abatele Chappe nu le va face. „Ai întocmit cumva un memoriu amănunţit referitor la aceste experienţe?

— Bineînţeles.

— Atunci ştii ce trebuie să faci cu el? Să-l duci abatelui Chappe. De vreme ce nu poţi face personal un lucru bun, nu crezi că trebuie să contribui atât cât depinde de dumneata ca măcar altcineva să-l facă?" Toată lumea a fost de aceeaşi părere cu mine.

13 – Scrisori către Sophie Volland

N-aş putea suporta gândul că un bărbat a dobânăit o victorie asupra mea. Acest bărbat e un om bine intenţionat sau cel puţin aşa presupun. Îţi este devotat trup şi suflet,

nu trăieşte decât pentru dumneata, îţi îndeplineşte toate dorinţele. Constitui toată fericirea, durerea, odihna, grija lui; şi-a legat soarta de a dumitale. S-ar duce până la capătul pământului că-ţi aducă un firicel de pai, dacă ţi-ar face plăcere; şi când ar fi vorba să-i acorzi singura răsplată pe care o visează şi se străduieşte s-o merite, o denumeşti o victorie? Oare asta să fie expresia potrivită? /

Mă adresez spiritului dumitale de dreptate. În orice altă împrejurare, i-ai zice, cred: e semn de reciprocitate, aşa e drept să fie. Femeile cochete lasă bărbaţii să dobândească victorii asupra lor; femeile uşoare sau rele de muscă de asemenea; nebunele, zănatecele, într-un cuvânt cele ce nu-şi preţuiesc demnitatea aşa cum se cuvine şi pe care un bărbat le are fără să le fi meritat, da. Dar cu celelalte, lucrurile nu stau aşa.

îţi aduci aminte ce ţi-am povestit despre un prieten' de-al meu? Iubea de multă vreme; credea că a meritat o recompensă şi o solicita, stăruitor, cum e şi firesc. Era refuzat fără să i se spună de ce. Îi dă în gând să zică: „Deci nu mă iubeşti..." Cucoana îl iubea la nebunie. „Eu nu te iubesc! i-a răspuns, şi au podidit-o lacrimile. Ridică-te (prietenul meu stătea în genunchi), dă-mi mâna." Omul se ridică îi dă mâna; ea îl conduce spre canapea, se' aşază, îşi acoperă ochii cu mâinile şi în timp ce lacrimile îi curg şiroaie, îi spune: „Ei bine, fii fericit". Bănuieşti, desigur, că n-a fost. Nu în ziua aceea, ci într-altă zi când stătea lângă ea, când se uita la ea cu ochii plini de dragoste şi duioşie şi nu-i cerea nimic. Cucoana l-a luat de gât, l-a sărutat duios şi atunci abia a fost fericit17s. Atunci a trăit clipa care mă aşteaptă şi pe mine, nu-i aşa, draga mea Sophie. Crezi oare că în acea clipă aş dobândi o victorie asupra dumitale? Nu, nu şi nu. 179

Am o scrisoare de-a dumitale la d'Amilaville. Mă duc fuga s-o iau. Rămâi cu bine. Rămâi cu bine.

Azi sâmbătă, şase noiembrie cred, 1760

De Saint-Geni se simte admirabil. E un băiat bine intenţionat, foarte iubit, se bucură de multă consideraţie. I

se apreciază talentul dar e lipsit de zel şi stăruinţă. I se reproşează lenea şi indolenţa. Mama dumitale împreună cu a lui ar trebui să-l mai scuture din când în când.

îţi garantez că Domnul d'Amilaville îl va proteja în continuare, fiindcă Domnul d'Amilaville îmi este prieten şi ştie cât de mult mă interesează soartă Domnului de

Saint-Geni ca de altfel tot ceea ce are o cât de vagă legătură cu dumneata.

Asigur-o, te rog, pe mama de deplina şi respectuoasa mea supunere.

LV

În ziua de Sfântul Martin, 1760 180

Venisem încoace în speranţa să găsesc o scrisoare şi să-ţi şi răspund. Am găsit-o. Am citit-o cu bucuria pe care toate mi-o dăruiesc, dar mi-a fost cu neputinţă să răspund.

Thieriot, un prieten de-al lui Voltaire, era aici; e un om bun, dar are o memorie necruţătoare. S-a apucat să ne recite versuri ale tuturor poeţilor din lume şi se făcuse aproape ora nouă când a plecat.

Cum să-mi găsesc aici timp îndeajuns să-ţi vorbesc despre necazurile ce o copleşesc pe Uranie şi să-i aduc mângâierea pe care ar fi îndreptăţită s-o aştepte de la mine! Mi-am propus să mă întorc devreme acasă, cel puţin până s-o însănătoşi toată lumea. Îţi scriu doar acest; bileţel ca nu cumva să te îngrijoreze tăcerea mea. Noapte bună, duioasa mea prietenă.

Joi, voi încerca să compensez laconismul acestei scrisori. Dacă ai s-o compari cu precedenta, vei spune fără îndoială că sunt un extremist în toate privinţele. Nu ştiu dacă este chiar atât de general valabil pe cât s-ar putea crede; în ceea ce priveşte însă dragostea, ataşamentul, stima, respectul faţă de dumneata, oricât de extremist m-ar socoti lumea, nu voi da pe nimeni de minciună.

Doar câteva cuvinte pentru Uranie. Îşi priveşte fata cu un ochi prea sever. După ce va fi stat de vorbă cu sine însăşi preţ de o dimineaţă, îşi va considera fiica pe jumătate cuminţită. Înainte de a mustra copilăriile fetei, o rog să-şi

amintească de propria sa copilărie. Ce este sensibilitatea? Efectul puternic produs în sufletul nostru de o infinitate de observaţii delicate între care stabilim nişte corelaţii. Această calitate, al cărei germene ne este dat de către natură, se poate înăbuşi sau dezvolta cu vârsta, cu experienţa, cu ajutorul gândirii.

Am fi cu toţii copleşiţi de ruşine dacă părinţii noştri ne-ar fi înregistrat toate cuvintele grele rostite în copilărie, toate faptele pline de cruzime săvârşite la o vârstă fragedă. Am vedea atunci, în povestea primilor noştri ani, scuza primilor ani ai copiilor noştri pe care îi judecăm cu atâta severitate. Un pic de răbdare, căci şi cu noi alţii au avut multă răbdare!

Nu consider că mi-am făcut datoria doar cu aceste câteva rândur. Subiectul este mult prea important ca să nu revin asupra lui.

Noapte bună, draga mea prietenă, noapte bună. Ai grijă să nu-ţi slăbească dragostea. Dacă o ştirbeşti cât de cât, n-o să mai ai cu ce să faci faţă dragostei mele.

LVII

21 noiembrie 1760 181

Oamenii din lumea bună nu au simţul onoarei: fac prea multe afaceri şi încă afaceri de mare importanţă; la început se îndepărtează puţin de calea cea dreaptă, apoi încă un pic şi dintr-o mică încălcare a legii într-alta, în scurt timp se rătăcesc de tot; ceea ce au făcut până la un moment dat cu succes devine unica lor regulă.

îţi dai seama la ce-ţi răspund. Ce mă uluieşte însă este acel soi de filantropie necinstită cu care îşi permit să aranjeze, în felul lor, afacerile oamenilor înzestraţi cu scrupule. Îţi vine să zici fie că nu le ajung propriile lor nelegiuiri, fie că-şi închipuie că le răscumpără pe ale lor, comiţând unele noi, în favoarea altora. Parcă şi-ar zice în sinea lor: Vedeţi doar, o fi strâmbă morala mea, dar cel puţin am una şi aceeaşi şi pentru mine, şi pentru prietenii mei.

Aşadar în scrisoarea cu pricina era multă tandreţe şi respect şi stimă? Sentimentele pe care a văzut că ni le

inspiră soţia lui, nouă, specialişti în aprecierea meritelor, au contribuit întrucâtva la cristalizarea propriilor sale sentimente faţă de ea. A binevoit deci şi dumnealui s-o stimeze cât de cât pe aceea pe care noi o adorăm. Dânsa şi-a închipuit multă vreme că singurul lucru pe care-l cerea soţul ei era s-o stimeze după cum merită; s-a înşelat. El a ajuns s-o stimeze, ea însă, pun pariu, nu-l iubeşte cu mai multă înflăcărare ca înainte.

Deci acum ai rămas singură, din fericire însă nu pentru multă vreme: totul prevesteşte o întoarcere grabnică. Proiectul de lucrări pe râul Larzicourt e ori amânat ori mai puţin îngrijorător, de vreme ce se caută cai; nu mai vreau însă să mă bizui pe nimic. Sunt prea tulburat ori de câte ori primesc o scrisoare ce-mi spulberă speranţele înfiripate în urma scrisorii precedente. Mă bate gândul că Morphyse şi-a dat seama că-mi spui totul şi că se distrează de la o scrisoare la alta, aci dându-i celui ce te iubeşte speranţa că te va vedea, aci spulberându-i-o.

Deci şi voi vă dedaţi la excese gastronomice! Vă convine, n-am ce zice. Cine’ v-a îngăduit să trăiţi ca oameni sănătoşi? Eu unul m-am dat complet peste cap. Am avut necazuri cu intestinele, mi-a venit să vomit, am avut febră, insomnii; azi trebuia., să iau un purgativ, dar mă simţeam prea rău şi nu s-a considerat prudent; s-a amânat.

Până una, alta, umblu de. Colo-colo, râd, vorbesc, mă văicăresc, şi mâine voi fi sănătos tun. Dumneata însă plăteşti cu două săptămâni de chinuri un păhărel de vin şi o aripă de potârniche în plus. Pe aici toată lumea’ e bine în afară de Angelique şi de mine. Am apucat cumva să-ţi spun că zănateca aia mică şi-a smuls unghia degetului mare de la picior? Altui copil mai puţin sănătos i-ar fi fost poate primejduit tot piciorul. Dumneaei însă n-a stat în pat decât o zi.

I-am citit lui Grim comparaţia pe care ai făcut-o între *Hypermnestre* şi *Tanerede* 182; n-o consideră atât de eronată incit să trebuiască să roşeşti.

Nu-ţi voi uita biletul de loterie. Doamna Le Gendre, deci,

n-a ostenit încă de-când îi tot dă norocului târcoale? Mă bucur... Dar norocul se poartă cu dânsa ea o curtezană cu iubiţii ei.

Nu suntem încă la Bouillon, dar ne-am hotărât să ne tipărim opera în străinătate 183; eu nu voi pleca. Prezenţa mea îi va induce în eroare pe duşmanii noştri şi nimic nu ne va împiedica, datorită unor peceţi de care dispunem, să primim paginile şi să avem lucrarea la dispoziţia noastră. *

N-ai răspuns corect raţionamentului meu în favoarea medicinei. Sensibilitatea sau insensibilitatea fiinţelor pe care se efectuează operaţia nu afectează cu nimic certitudinea sau incertitudinea experienţelor.

Surioara mea îmi aplică nişte procedee ciudate. Ţi-am spus acum două luni că mi-a trimis un cont însoţit de nişte chitanţe; am transcris chitanţele sub cont, i-am expediat toate hârtiile înapoi şi de atunci n-am mai auzit nimic despre toată povestea asta. S-o fi pervertit şi pe ea blestematul ăla de sfânt? Vai de familia în care există un sfânt!

„Săriţi, ginerii mei” e cu atât mai nostim cu cât de mult nu mai e niciun pericol184.

Caliste se clatină şi bietul Colardeau, autorul, e disperat 185. Uite, îmi mai aduc aminte de câteva pagini frumoase. Caliste spune despre odiosul ei iubit: Alături mie, ce l-ar putea aduce? El şi gelos! Acest: *el şi gelos*! e frumos. Şi cum îl rosteşte încântătoarea Clairon! Când confidenta ei o sfătuieşte să accepte pretendentul prezentat de tatăl ei, zice: Drept zestre soţului să-i dau jignirea ce mi-a fost adusă! iar unui prieten al lui Lotario, care-i dă a înţelege că e la curent cu durerea ei, îi spune: Pieriţi din ochii mei, silitu-m-aţi să roşesc. Dar despre aceste două versuri ce zici?

O *inimă de mamă – cu mult mai sfâşiată-i,*
Dă-mi rogu-te crezare, decât de-ar fi de tată 188.

Am rămas trăsnit de acest pasaj, şi soţul bunei mele prietene, Doamna Riccoboni187, la fel, deşi nu ne cunoaştem. În fiecare noapte îmi vin în minte frânturi şi

tresar.

Cu privire la boala Doamnei Helvetius, ce părere ai? Iezuiţii care l-au persecutat cu atâta cruzime pe soţul ei au îndrăznit să-i facă o vizită! Aş vrea să-ţi pot reda cuvânt cu cuvânt tot ce le-a spus, cu brutala lui cumsecă- denie; nu trebuie pierdută nicio vorbă: – „Cum, Părinte, dumneavoastră! Sunteţi nişte oameni imposibil de înţeles. Vă consideraţi meniţi să-i subjugaţi pe toţi, prieteni sau duşmani.

— Ne pare tare rău, n-am joutut proceda altfel.

— Ştiu prea bine că dacă ar depinde de dumneavoastră, aţi fi nişte oameni buni. Mai sunt şi alţii pe lume, mulţi la număr, care se află exact în aceeaşi situaţie; nu depinde de ei; sunt ticăloşi; îi iert că sunt ceea ce sunt, dar nu-i frecventez”.

, Ce zici? Nu-mi aduc aminte restul, dar e exact ca eşantionul de mai sus.

Ştii probabil că amiralul sultanului se duce în fiecare an să strângă în numele stăpânului său tributul din insulele Arhipelagului. Într-un an se întorcea cu zece, unsprezece milioane când, într-un elan de cucernicie, a făcut o escală într-o insuliţă numită Lampeduza188, unde creştinii şi musulmanii au un lăcaş comun de rugăciune; în timp ce se ruga, cei două sute de robi creştini de pe corabia sa îi ucid cu lanţurile pe turci, pornesc în larg şi ajung în Malta, unde sunt bine primiţi şi unde se acordă libertatea celor cinci robi turci care îi ajutaseră cu generozitate pe creştini să-i masacreze pe coreligionarii lor. Recompensă justificată! Ce părere ai?

Doamna şi Domnul de Buffon au sosit. Am văzut-o pe doamna. Nu mai are gât; guşuliţele i-au coborât până la jumătatea drumului, ţâţele i s-au ridicat, străbătând cealaltă jumătate, drept care acum, cele trei rânduri de guşe se sprijină pe două perne mari, frumoase. S-ar părea că aU mai lăsat-o durerile. N-am luat masa cu dânsa fiindcă le promisesem Doamnei d’Epinai, prietenului Grim şi abatelui Galliani să mănânc cu ei.

Abatele e mărunţel, gras şi rotunjor; odinioară, un anume Ascylte, bine cunoscut dumitale, un anume Lycas, nu mai puţin cunoscut, s-ar fi potrivit foarte bine cu dânsul. Ne povestea chiar în această ordine de idei că odată călătorea cu poştalionul; era iarnă. La început, n-a ştiut cine îi sunt tovarăşii de drum, dar când s-a luminat de ziuă s-a pomenit că lângă el stă un iezuit, că mai încolo două fete stau între un călugăr bernardin şi unul benedictin şi că lângă acesta din urmă se află secretarul unui senator napolitan. În cursul dimineţii nu s-a petrecut nimic deosebit; doar cei doi călugări se căzneau să le atragă atenţia celor două fete. Fiecare a mâncat, la prânz, separat. După- amiază, la fel ca şi dimineaţă, călugării le-au făcut curte fetelor. Cina au luat-o cu toţii împreună la han. După cină, când să se retragă, iezuitul s-a apropiat de abate şi i-a zis: „Domnule abate, mi se pare că ne aflăm într-o societate cam dubioasă: ar trebui să cereţi o cameră cu două paturi pentru noi amândoi”. Amabil, abatele a cerut o asemenea cameră şi a obţinut-o. Cele două fete şi-au luat şi ele o cameră cu două paturi, cei doi călugări de asemenea, iar secretarul senatorului a ocupat o cameră cu un singur pat. După ce s-au culcat, iezuitul a început să facă conversaţie cu abatele, fiecare fiind la el în pat. Pe când abatele stătea de vorbă cu iezuitul, în camera de alături călugării se pândeavT, aşteptând fiecare ca celălalt să adoarmă, pentru ca apoi să se ducă în camera fetelor. Bernardinul se pripeşte; se scoală şi, în vârful picioarelor, se strecoară în camera fetelor, dă de un pat, îl pipăie şi constată că e gol: una dintre fete se dusese să-i ţină de urât secretarului. Se duce la celălalt pat, o găseşte pe cea de-a doua faţă şi se instalează lângă ea. Între timp, benedictinul o ia pe urmele lui; ajunge drept la patul în care se aflau bernardinul şi fata, dă cu mâna de călugăr, îl apucă de guler, îl trage până în mijlocul camerei şi se suie în paţ în locul lui. Celălalt se ridică de jos şi tabără cu pumnii pe rival; loveşte unde apucă; fata se alege cu un pumn în ochi şi începe să urle înfiorător. Cei doi călugări în cămăşi de noapte se păruiesc

în lege şi zbiară şi ei cât îi ţine gura. Iezuitul, care stătea de vorbă cu abatele, se sperie, sare din pat, se repede la abate şi-i zice: „Domnule abate, auziţi? Mor de frică, fie-vă milă, făceţi-mi loc lângă dumneavoastră1’. Cum era să-l alung pe nenorocitul ăla de iezuit! îi era atât de frică, a adăugat abatele. Şi uite aşa, pe când bietul iezuit se mai liniştea, în ciuda zgomotului care tot creştea, soseşte hangiul. O lasă pe una din fete în patul secretarului, o încuie pe cealaltă în camera ei, xi desparte pe cei doi călugări, şi ce-a mai rămas din noapte trece cu bine.

Moş Hoop se simte ceva mai binişor. Mi-a spus. Cu privire la noul rege lbU, o poveste foarte cinică, dar care arată mai bine ca orice cât de liberă e această naţiune. Mi-a povestit că tânărul suveran e zgârcit şi desfrânat; la Londra există o femeie tot atât de lăudată ca Doamna Paris; uneori suveranul se ducea pe la ea; într-o zi, la plecare, stăpâna casei îl conduce până în stradă şi-i spune portarului, tare, ca s-o audă şi împricinatul: „Uită-te bine la caraghiosul ăsta; când o mai veni, spune-i că nu sunt acasă. Nu ştie nici să plătească, nici să... N-am nevoie de aşa ceva”. Sper că n-ai să-i citeşti mamei acest pasaj.

Rămâi cu bine, duiasa mea prietenă, e târziu. Îţi scriu de la d’Amilaville. Nu mi-e bine. Nu-mi place să mă las aşteptat, trebuie deci să plec. Domnul Gaschon a trimis aşi-dimineaţă pe cineva să întrebe cum o mai duc. I-am dat întâlnire duminică dimineaţa la Domnişoara Boileau. Dacă s-o simţi bine, dacă m-oi simţi bine, dacă m-oi simţi adică mai bine, vom sta de vorbă şi vom râde un pic. Îţi dai seama că te vom pomeni puţin şi pe dumneata.

Te las cu bine, mă dor ochii, mi-e capul greu; îţi scriu, dar nu ştiu ce-ţi spun: întoarce-te, ca să-mi revin. Deşi m-am jurat să nu-mi mai fac iluzii, nu ştiu de ce mă mângâi cu gândul că aceasta va fi ultima scrisqare pe care ţi-o scriu. Rămâi cu bine. Am primit azi-dimineaţă un bileţel încântător de la Grim. Micuţul conte de Lauragai a venii pe la mine. Ştii ce a păţit soţia lui? Trebuia să ia nişte picături Hoffmann; au greşit sticla şi i s-au dat optzeci şi patru de

picături de laudanum. N-o să moară. Noapte bună, iubita mea. Faptul că sunt bolnav nu mă scuteşte de furtuni conjugale. Joi seara am avut parte de una foarte violentă. O să mă obişnuiesc şi cu această viaţă de marinar, dar mă tem că, până atunci, mă voi uza din cale afară.

Noapte bună. După cum atunci când sunt lângă dumneata şi mai am un sfert de oră la dispoziţie nu mă îndur să plec, nici acum, când îmi mai rămâne un petec de hârtie, nu-l pot lăsa nescris.

LIX

1 decembrie L 760 100

...nimic. Nu te mai aştept. Sufăr prea mult de fiecare dată când speranţele îmi sunt înşelate. I-am dat Domnişoarei Boileau scrisoarea dumitale. L-am tachinat pe Domnul de Prysie în legătură cu ultimele rânduri ale - scrisorii dumitale pe care i-o trimisesem. Totul s-a petrecut foarte cuviincios şi am fost rugat să-ţi prezint gânduri bune din partea tuturor. Cei de aici te iubesc şi te stimează mult. Nu-ţi adresează complimente doar ca să mă măgulească pe mine.

Uite că se pregătesc noi conflicte; îţi vei da seama după o ordonanţă a Parlamentului, pe care ţi-o trimit. Altă veste ce te va bucura însă mai mult. Acum se joacă la Marsilia *Le Pere de familie* în. Sunt dezolat că nu-ţi pot trimite gazeta unde este menţionat succesul piesei. Toată lumea e entuziasmată. Printre alte lucruri care se spun despre piesă, şi-mi fac plăcere, este şi precizarea că, imediat după ce s-a jucat prima scenă, spectatorii se simt ca în familie, uită complet că se află la teatru. Scena s-a transformat într-o casă particulară. Dacă oamenii vorbesc astfel, spectacolul trebuie să-i fi impresionat extrem de tare. Niciodată o piesă n-a fost lăudată în felul acesta. Se va. Juca din nou în beneficiul unei actriţe. Încă ceva în această privinţă; toţi criticii au precizat că dificultăţile legate de interpretare n-au fost nici pe departe atât de derutante pentru actori pe cât s-ar fi putut crede.

. În ciuda sentimentelor mele, în ciuda sentimentelor

dumitale, a trebuit totuşi să-i scriu ilustrului Tilhar de pe malul lacului19l. A scris două scrisori nemaipomenite, una lui Thiriot, cealaltă lui d'Amilaville; sunt pline de gânduri care mai de care mai duioase şi mai amabile. Thiriot a avut' misiunea să-mi aducă cele douăzeci de volume cuprinzând operele sale. Le-am primit miercuri; vineri scrisoarea de mulţumiri era gata, ia'r sâmbătă se afla în drum spre Geneva. «

D'Amilaville şi Thiriot spun că am scris-o foarte frumos. Este axată pe o critică destul de înţeleaptă a piesei

Tanerede, pe un elogiu al operelor sale, mai ales al *Istoriei universale*193, despre care cei doi domni consideră că am vorbit sublim; este totodată un îndemn fierbinte de a cruţa, pentru noi, o viaţă ce mi se pare a fi cea mai preţioasă şi onorabilă din lume; căci regi, suverani, judecători, miniştri avem tot timpul; dar vor trece secole până să se mai ivească un om ca el etc.

Trei bărbaţi, Domnii de Limoge, Vatelet şi de La Condamine şi-au depus candidatura la Academie. Nu erau decât două locuri vacante; Domnul de Limoge, căruia i se asigurase primul loc, s-a retras pentru ca niciunul dintre concurenţii săi să nu sufere de pe urma unui eşec. E un procedeu extrem de elegant. Zilnic se săvârşesc sute de mii de fapte de acest gen. Aseară, Helvetius, Saurin şi cu mine eram gata să ne scoatem ochii. Ei pretindeau că există oameni lipsiţi de orice sentiment sau noţiune privind cinstea sau imoralitatea; discutau vehement aşa cum se întâmplă ori de câte ori femeile sunt arbitri. Doamnele de Valori, d'Epinai, d'Holback constituiau juriul. Eu unul am recunoscut că teama de consecinţe e cea mai puternică stavilă în calea răutăţii, dar că aş dori să i se adauge acestui motiv încă unul izvorât din însăşi esenţa virtuţii, dacă totuşi admitem că virtutea nu se reduce la un simplu cuvânt. Am afirmat că aş dori ca această latură să nu dispară niciodată pe deplin, nici chiar din sufletele cele mai degradate, aş dori ca omul care îşi urmăreşte interesul său propriu în dauna binelui obştesc să-şi dea cât de cât seama

că se poate proceda şi invers, şi astfel să se mân- drească mai puţin cu faptul că nu e în stare să se sacrifice. Am vrut să arăt că, de vreme ce omul nu poate înnebuni numai pentru că aşa i se năzare, n-ar trebui nici să se poată înrăi; că ordinea, dacă înseamnă ceva, n-ar trebui să poată fi călcată în picioare ca o otreapă; că oricât de dispreţuită ar fi posteritatea şi opinia publică, n-ar trebui să existe niciun om care să nu sufere măcar un pic dacă
i se spune că nişte necunoscuţi vor spune despre el că a fost un ticălos. Discuţia a fost vie; ceea ce mi-a plăcut însă în mod deosebit a fost faptul că de îndată ce s-au mai potolit spiritele, toţi aceşti oameni de onoare, fără să-şi dea seama, au adus cele mai convingătoare argumente în favoarea tezei pe care până atunci o combătuseră. Pledau ei înşişi împotriva opiniilor lor, iar Socrate în locul meu i-ar fi silit să meargă până la capăt apoi le-ar fi înfăţişat teza din acel moment în paralel cu aceea din momentul precedent, scoţând în evidenţă contradicţia flagrantă în care se află şi apoi le-ar fi întors spatele zâm- bind amuzat.

Draga mea, dacă ai vrea să aplici această metodă cu subtilitatea, sângele rece, logica ce te caracterizează, nimănui nu i-ar reuşi procedeul mai bine şi ai fi, pentru mine, o adevărată Aspasia. Cea a lui Socrate nu era atât de înţeleaptă ca dumneata.

Am o grămadă de treburi. S-ar cuveni să fiu la Hotel des Fermes, ar trebui să mă duc la casierul Domnului de Saint-Julien, să trec pe la Doamna d’Epinai, şi când colo sunt cu dumneata şi nu mă pot dezlipi de aici.

Totuşi, te las, rămâi cu bine, dragâ mea. Nu mă iubeşti aşa cum te iubesc eu. Amânarea întoarcerii dumitale nu te consumă aşa ca pe mine. Cu atât mai bine: ai fi prea vrednică de milă dacă ai fi la fel de bolnavă de dragoste ca mine. Portretul care mă înfăţişează pe deplin e gata; mâine va fi la Grim. El mă va avea. Cu bine, cu bine.

Azi, 1 decembrie 1760

LX

Azi, 12 septembrie 1761 194

Ori încotro m-aş îndrepta, sufletul îmi este chinuit. Nu-mi văzusem fata de vreo douăzeci şi cinci de zile; am găsit-o într-un regres categoric. Vorbeşte afectat, se fandoseşte, face mutre; ştie ce putere au asupra celorlalţi mofturile şi lacrimile ei; aşadar se îmbufnează şi plânge pentru orice fleac; şi-a încărcat memoria cu tot felul de rebuturi şi prostii; rosteşte cuvinte vulgare; e deşirată; n-o mai poţi stăpâni; dragostea ei firească faţă de muncă şi lectură e pe cale de dispariţie. Văd toate acestea şi aş fi înnebunit dacă efectele prezenţei mele nu mi-ar da speranţa unei oarecare ameliorări.

E înaltă, destul de drăguţă la chip, are aptitudini pentru exerciţiile fizice şi intelectuale; Uranie sau sora ei ar face din această fată o fiinţă foarte reuşită. Maică-sa însă, care a pus stăpânire pe copil, nu-mi va îngădui niciodată să realizez ceva în această privinţa. Va semăna, aşadar, cu alte zeci şi sute de mii de fete şi dacă va avea un soţ sărac cu duhul, după cum se va întâmplă – pun mâna în foc – va fi mai puţin nemulţumită decât ar fi fost dacă o educaţie mai îngrijită ar fi îndreptăţit-o să pretindă mai mult.

Alt motiv de tristeţe. Acea cumplită corectură s-a terminat195. Mi-au trebuit douăzeci şi cinci de zile, a câte zece ore de lucru. Corsarii mei îşi au cu toţii manuscrisele în faţă. E o cantitate enormă care îi înspăimântă. Ei înşişi îmi supraestimează munca, iar eu îmi zic: „Deci nu voi obţine nimic de la e Raţionamentul e just. Dacă ar avea intenţia să mă plătească pentru această muncă, ar deprecia-o”.

Sunt atât de sigur de justeţea raţionamentului meu, încât nu mă aştept la nimic, dar la absolut nimic. Dacă cumva, prin imposibil, m-am înşelat, nu-mi va fi ruşine s-o recunosc; dar nu mă înşel, pot să pun pariu pe orice.

Grim se întoarce diseară de la Chevrette. Li promisesem să merg cu el la Salonul Oficial, să-i schiţez la repezeală o apreciere asupra pânzelor expuse; lehamitea, plictiseala, melancolia nu mi-au îngăduit să mă ţin de cuvânt; şi asta mă necăjeşte de asemenea.

Ieri, pe când terminam scrisoarea adresată dumitale, a

sosit abatele de La Porte 196; e prieten cu directorul apelor de la Passy; ne-a povestit toate amănuntele aventurii lui Bertin 197 cu micuţa Hus 198. Astăzi însă sunt mult prea morocănos ca să mă apuc de o istorioară atât de hazlie, dar la urma urmei, ce contează, după ce o vei citi, vei împături scrisoarea şi-ţi vei repovesti, chiar dumneata, cu mai mult haz decât mine, toată tărăşenia.

Domnul Bertin are la Passy o căsuţă de vreo 50—60.000 de franci; acolo îşi petrece, împreună cu Domnişoara Hus, o parte din lunile de vară.

Casa e chiar alături de administraţia apelor. Directorul e un băiat tânăr, frumos, bine făcut, iute la fapte şi la vorbă, plin de haz „bun de gură; e primit în lumea bună şi şi-a însuşit temeinic manierele elegante. Îl cheamă Vielard. De vreun an şi jumătate, din spirit de echitate, Domnişoara Hus recunoscuse, în tainiţele inimii sale, ’meritele Domnului Vielard, iar Domnul Vielard, de asemenea se înclinase, tot în forul său interior, în faţa farmecului Domnişoarei Hus. La început, Domnul Bertin era încântat că Domnul Vielard e vecinul său; cu timpul a început să fie mai rece cu el, apoi nepoliticos, apoi agresiv, după aceea nu l-a mai primit în casă şi până la urmă şi-a pus slujitorii să-l insulte. Domnul Vielard iubea şi răbda.

Acum vreo opt, zece zile, pe la şase dimineaţa, Domnul Bertin a plecat de lângă Domnişoara Hus şi s-a dus de la Passy la Paris. Drumul trece oe sub ferestrele Domnului Vielard. Acesta din urmă, cum s-a convins că rivalul său a trecut dealul, iese din casă, se duce la uşa casei Domnişoarei Hus, o găseşte deschisă, intră şi urcă în apartamentul iubitei sale. Nici n-apucă bine să intre că toate uşile se şi închid în urma lui. Domnul Vielard şi Domnişoara Hus iau masa împreună. Timpul zboară; se făcuse patru după-amiază şi încă nu-şi comunicaseră toate gândurile duioase ce-i frământaseră în uriaşul răstimp cât gelozia îi ţinuse departe unul de celălalt. Deodată aud zgomotul caleştii oprite sub ferestre; bănuiesc cine poate fi. Ca să se convingă, Vielard străbate în fugă cămăruţa unde-

şi ţine Domnişoara Hus hainele, urcă pe o scară de serviciu până în foişorul casei; de acolo îl vede cu groază pe Bertin coborând din caleaşcă; dă fuga jos pe scară, o anunţă pe micuţa Hus şi se cocoaţă la loc. El ieşea pe o uşă, Bertin intra pe cealaltă.

El stă în foişor, Bertin lângă Domnişoara Hus; o sărută, îi spune ce a făcut peste zi, ce va face acum, pe chip nu i se citeşte nimic. Ea îl sărută, îi spune ce a făcut peste zi şi cât de bucuroasă e că-l vede cu câteva ore mai devreme decât se aştepta. Şi ea e la fel de stăpână pe sine, la fel de liniştită. Trece un ceas, trec două, trec trei. Bertin îi propune să joace pichet, ea acceptă. Intre timp se înnoptase şi omul din foişor, profitând de întuneric, coboară, încearcă toate uşile; dar le găseşte încuiate. Se căzneşte să vadă dacă nu cumva poate să escaladeze zidurile; nici vorbă, ar însemna să-şi rupă un picior sau chiar să şi le frângă pe amândouă. Se întoarce în ascunzişul său.

Pe Domnişoara Hus, pe de altă parte, din sfert în sfert de oră, o tot apucă oarecare omeneşti neputinţe. Iese, face naveta între foişor şi curte, căutând zadarnic o ieşire pentru prizonier. Bertin vede tot şi tace chitic; partida de pichet se încheie; e ora mesei; trec la masă; mănâncă. După cină stau de vorbă. După ce au stat de vorbă până la miezul nopţii, fiecare se retrage, Bertin în apartamentul lui, Domnişoara Hus într-al ei. Bertin doarme tun sau cel puţin aşa pare. Micuţa Domnişoară Hus coboară, se duce în oficiu, încarcă tot ce-i iese în cale pe farfurie, îi serveşte o cină mediocră prietenului căruia îi trecuse os prin os în foişor şi-l aduce în apartamentul ei. După ce mănâncă, deliberează pe tema măsurilor ce se impun. Concluzia deliberărilor a fost să se culce ca să-şi comunice unele lucruri pe care nu apucaseră să le menţioneze de dimineaţă.

Aşadar, s-au culcat; cum însă Domnul Vielard s-a gândit că a se scula cu o oră mai devreme prezintă mai puţine inconveniente decât a se scula cu o oră mai târziu, domnia

sa era gata îmbrăcat atunci când Domnul Bertin, care după toate aparenţele făcuse acelaşi raţionament, a venit la ora opt şi a bătut în uşa Domnişoarei Hus. Niciun răspuns. Bate iar, nimic. O strigă, nimeni nu-l aude. Coboară şi, în timp ce coboară, uşa camerei unde-şi ţine Domnişoara Hus hainele se deschide şi Vielard se urcă din nou în foişor.

De astă dată însă găseşte două santinele: slujitorii rivalului său! îi măsoară fără niciun pic de uimire şi le zice: „Ce-i? Ce vă uitaţi aşa? Da, eu sunt, în carne şi oase. De ce-s închise toate uşile?” Tocmai când să-şi încheie acest mic discurs, aude zgomot pe scară. Pune mâna pe sabie, coboară, dă nas în nas cu intendentul Domnului Bertin, urmat de un lăcătuş; îi pune intendentului vârful săbiei în gât, strigându-i: „Coboară, mergi cu mine şi deschide-mi poarta sau te omor”, Acesta, îngrozit de cele auzite, dar mai cu seamă de sabia ce-l ameninţă, uită că e pe scară, se trage înapoi, cade peste lăcătuş şi-l dă gr*ămadă. V*iteazul Vielard profită de faptul că sunt amândoî la pământ, trece peste ei, dă buzna în jos pe scară, ajunge în curte, ae îndreaptă spre poarta principală unde se împiedică de câteva femei care bârfesc în şoaptă. Strigă la ele cu vocea sugrumată, cu privirea rătăcită şi cu sabia tremurându-i în mână: „Deschideţi!” Femeile, înspăimântate, o iau la fugă zbierând. Vielard vede cheia în broască, deschide poarta, ajunge în stradă şi din stradă, face doi paşi şi e acasă.

Peste două ceasuri, Bertin se întorcea la Paris în caleaşca lui; peste alte două, Domnişoara Hus, în trăsură, înconjurată de boccele, se întorcea şi ea în capitală, iar a doua zi un camion transporta toate epavele unei legături aproape conjugale. Erau împreună de vreo cincisprezece ani; făcuseră şi o puzderie de plozi. Aceşti copii, ca vechea lui pasiune, îl vor trage înapoi; se va întoarce, va cerşi tot el iertarea care, în schimbul a zece mii de scuzi,
i se va acorda; fac pariu cu oricine.

Voi răspunde altădată scrisorii cu numărul 25 primită chiar acum. Scrie imediat sau mai degrabă roag-o pe Uranie să scrie pe prima scrisoare adresată Domnului

Vialet: Da, într-adevăr, da, Anjou, şi cât mai repede cu putinţă. Va înţelege aceste cuvinte, le va săruta. Mă va servi prompt şi-i voi rămâne îndatorat surorii Uranie. Adaugă, dacă vrei, că în scrisoarea lui se află un „dracu' să mă ia", care m-a făcut să râd cu lacrimi; poate conta oricând, în orice împrejurare, pe deplinul meu devotament, crede-mă.

LXI

17 septembrie 1761 199

Mi-e sufletul răvăşit. Îţi scriu doar ca să nu te îngrijorezi. Ştii cât rău îmi face nedreptatea şi lipsa de judecată; ei bine, închipuie-ţi că am fost nevoit să îndur o răbufnire a acestor două mizerii mai bine de două ceasuri. Spune-mi ce-o să câştige femeia asta după ce-mi va fi provocat ruptura vreunui vas de sânge în piept sau a vreunei fibre în creier? Vai ce chinuitoare mi se pare viaţa! Ce dese sunt clipele când i-aş accepta cu bucurie sfârşitul! / *j*

Nu te supăra pe mine din cauza acestor sentimente., Eşti departe şi inima stă să-mi crape. Peste trei-patru ore voi dormi. Mâine voi afla din nou dragostea, în străfundul sufletului meu, acum cotropit şi chinuit de mânie şi indignare; furia va fi dispărut în timpul somnului; duioşia şi tot cortegiul de sentimente calde îşi vor fi redobândit locul şi n-am să-mi mai doresc moartea. Vă căinam că, sunteţi despărţite; acum vă plâng de milă că sunteţi împreună şi nu vă puteţi bucura de această fericire.

Resimţeam şi eu tot ceea ce-mi spui cu privire la înmormântarea şi testamentul Clarissei 200; e o dovadă în plus a asemănării dintre sufletele noastre. Citind, mi-au dat lacrimile. Nu mai vedeam să citesc, m-am sculat îri picioare şi am început să mă vaiet, să-i apostrofez pe frate, pe soră, pe tată, pe mamă şi pe unchi, să vorbesc tare, de unul singur, spre uimirea lui d'Amilaville, care nu pricepea nimic din emoţia şi discursurile mele şi mă tot întreba pe cine mi-a căşunat. Un lucru însă e sigur: asemenea lectură e foarte nesănătoasă după-masă, nu-ţi alegi bine momentul; ar trebui să iei cartea înainte de a pleca la plimbare. Nu există

nicio scrisoare în care să nu găseşti două, trei pasaje de morală, demne de a fi discutate.

Uranie, Uranie, dragă surioară, îţi neglijezi sănătatea! Îţi compromiţi definitiv stomacul şi-ţi iroseşti forţele: în floarea vârstei vei ajunge infirmă şi vei părăsi viaţa tocmai în momentul când sfaturile, indulgenţa şi ajutorul dumitale îi vor fi mai necesare micului sălbatic. Telemac a avut mai multă nevoie de Minerva când s-a aflat lângă Calipso 20t, iar dumneata rişti să-l părăseşti chiar la intrarea în peştera vrăjită! Ai dreptate. Viaţa e urâtă. Suntem amândoi de acord cu dumneata, dar trebuie să ne-o cruţăm de dragul celor cărora am avut nefericirea să le-o dăm.

Nu. N-am ui’gentă nevoie de fragmentele acelea; mi le poţi trimite când vrei. Promisesem întrucâtva să mă duc la Chevrette să-mi regăsesc porumbeii, gâştele, găinile, răţuştele şi pe dragul meu pustnic. Trebuie să amân. Am primii chiar acum de la Grim un bileţel tiranic ce-mi răneşte sufletul prea sensibil. Mă angajasem să-i scriu câteva rânduri despre tablourile expuse la Salon 202; mi-a scris că dacă nu sunt gata mâine, nu mai are niciun rost să i le scriu. Duritatea asta a lui va fi răzbunată şi încă într-un fel care îmi convine. Am lucrat ieri toată ziua, azi toată ziua. La noapte şi mâine voi lucra în continuare şi la ora nouă seara, va primi un adevărat volum.

Prietenul nostru Saurin pare cam sărac cu duhul.

Cacouacks? 203 aşa se numeau, astă iarnă, toţi cei ce apreciau principiile moralei în funcţie de raţiune, cei ce remarcau prostiile săvârşite de guvern şi le discutau fără înconjur, împroşcându-i cu noroi pe Briochet 201 tatăl, fiul şi abatele. Atâta îţi mai lipseşte acum, să mă întrebi cine e Briochet. E cel mai mare sforar din câţi au existat vreodată pe lume. Dacă ai înţeles bine toate astea, îţi dai desigur seama că sunt al dracului de Cacouack, că şi dumneata cam eşti, şi sora dumitale de asemenea, şi că nu există minte luminată şi om cinstit care să nu facă mai mult sau mai puţin parte din această categorie.

Crezi că într-o bună zi Saurin va afla totul? 205 În ziua

aceea nu va fi bine dispus.

Da, *Clytemnestre* de Lauraguai 206 este în versuri, pe ici pe colo foarte frumoase. Pe când mi-o citea, îi spuneam: „Domnule conte, frumoasă limbă; unde aţi învă-, ţat-o?” Se zice că are un colaborator, pe nume Clinchant, care o ştie bine. Dar, la urma urmei, ce-mi pasă mie dacă versurile frumoase sunt ale lui Clinchant sau ale contelui? Important e să fie frumoase şi sunt.

Se zvoneşte de câteva zile că Domnişoara Arnou 207 ar fi murit. Merită să aflu precis. Până una alta, abatele Rainal 208 i-a făcut elogiul funebru povestindu-mi o conversaţie pe care dânsa a avut-o cu Doamna Portail şi -în care, pare-mi-se, acesteia din urmă i-a revenit rolul târfei şi actriţei cel al femeii cinstite. — „Cum aşa, domnişoară, nu aveţi diamante?

— Nu, doamnă, şi nici nu prea cred că o mică burgheză de pe rue du Four are neapărată nevoie de aşa ceva.

— Aveţi aşadar rente?

— Rente! De unde până undfe? Domnul de Lauraguai are spţie, copii, un rang de ţinut şi nu consider că ar fi cinstit să accept fie şi o mică parte dintr-o avere care le aparţine de drept altora.

— Eu una, în cazul acesta, zău că l-aş părăsi.

— Se poate, dar ţine la mine şi eu ţin la dânsul. A fost poate o imprudenţă din partea mea că l-am acceptat, dar, dej vreme ce am făcut-o, nu mă lepăd de dânsul”… Nu-mi aduc aminte restul, dar am rămas cu impresia că doamna*). E* arăta în continuare demnă de dispreţ, iar actriţa, de toată lauda pentru cinstea ei.

! Principiile dumitale privind morala şi religia sunt juste. Ale mele sunt întru totul asemănătoare şi nu am nevoie de altele. Rămâneţi cu bine, dragele mele prietene; începeţi oare să întrezăriţi, fie şi într-un viitor îndepărtat, perspectiva întoarcerii? Vă sărut pe amândouă, pe Doamna Le Gendre pe obrajii săi trandafirii, căci e singura fiinţă capabilă să-şi păstreze muşchii tari şi elastici şi obrajii trandafirii deşi are o sănătate şubredă.

Paris, 17 septembrie 1761

LXIII

Azi, 28 septembrie 1761 209

De opt zile nu mai primisem nicio veste şic cum nu prea mă pot bizui pe sănătatea dumitale, mă temeam ca nu cumva treburile gospodăreşti, care se tot repetă şi nu-ţi dau răgaz, să te fi dat peste cap. Cum? De ce oare nu-ţi aminteşti atunci când trebuie că, datorită alcătuirii dumitale fragile, a opta parte din lucrurile pe care – dintr-o complezenţă rău înţeleasă de ambele părţi – le faci, te poate distruge definitiv?

Starea sufletească mi s-a mai îndreptat. Nu ne mai vedem. Mănânc în apartamentul meu. Nu mai are ocazia să mă irite. Îmi dau seama că fiind conştientă de toate consecinţele acestui soi de divorţ e foarte încurcată şi nu ştie cum să le stăvilească, fără să-şi calce pe inima. Când n-o mai avea bani, ceea ce se va întâmplă foarte curând, se va produce şi împăcarea.

Doamna d’Epinai, despre care m-ai întrebat atât de des, se simte destul de bine. Ar vrea să mă duc la Chevrette, dar nu prea îşi mai face iluzii în privinţa aceasta, şi pe drept cuvânt. Mi se pare că Grimm se poartă frumos cu ea; la ţară viaţa lor e foarte tihnită. Au musafiri puţini, fac plimbări îndelungate.

Curaj, prietenele mele! Nimiciţi, stârpiţi de pe faţa, pământului toate fiinţele răufăcătoare. Văc că de la o vreme deţineţi, prin învestitură personală, atotputernicia şi justiţia suverană. Aţi putea să mă informaţi dacă Morphyse mai trăieşte? Liniştiţi-mă cu privire la toată familia, la toţi prietenii; liniştiţi-mă cu privire la voi două. La prima nemulţumire, la prima neînţelegere, aceea care i-o va lua celeilalte înainte, va rămâne singură până în momentul când, aducându-şi aminte de atâţia oameni asupra cărora nu avea niciun drept, pe care i-a judecat după o singură faptă, cărora nu le-a acordat timp suficient ca să se pocăiască, va exercita actul distrugător asupra ei însăşi, monstru mai fioros decât toţi cei lichidaţi cu mâna ei.

Asta e. Consideraţi că lumea e prost alcătuită; luaţi locul celui ce a zămislit-o şi o conduce şi dregeţi toate prostiile pe care le-a săvârşit.

Judecaţi faptele oamenilor! Voi! Stabiliţi pedepse şi recompense fără nicio legătură între ele; vă pronunţaţi cu privire la bunătatea sau răutatea oamenilor; aţi pătruns desigur în tainiţele sufletelor? Cunoaşteţi pe deplin viitoarea patimilor, aţi cântărit totul în balanţele veşniciei.

Sunteţi oare cu desăvârşire sigure, şi una şi cealaltă, că nu aţi săvârşit nicio nedreptate pe care să v-o fi trecut cu vederea pentru că vi s-a părut neînsemnată dar care, la urma urmei, dovedea mai multă răutate decât vreo crimă ce-şi are izvorul în mizerie sau mânie?

’ Vă rog, dragele mele prietene, demisionaţi imediat din funcţia de procuror al universului. Chiar şi magistraţii, deşi beneficiază de experienţă, de legi, de convenţii ce-i autorizează, ba uneori chiar îi constrâng să pronunţe sentinţe potrivnice conştiinţei lor, tot tremură ori de câte ori trebuie să hotărască soarta unui acuzat. Şi apoi, de când îi este îngăduit altei fiinţe în afară de Dumnezeu, să fie în acelaşi timp judecător şi delator?

E drept, Lovelace are un chip încântător 21, vă place, ca de altfel tuturor, v-aţi făurit despre el o imagine care vă cucereşte; asta pentru că are şi o oarecare nobleţe sufletească, e bine crescut, cultivat, are toate talentele plăcute; superficialitate, forţă, curaj; în ticăloşia lui nu există nimic josnic; e imposibil să-l dispreţuieşti; aţi prefera să muriţi asemenea unui Lovelace, de mâna căpitanului Morden, decât să trăiţi asemenea unui Solmes; şi astea toate pentru că, până la urmă, decât o fiinţă indiferentă, preferăm una pe jumătate bunlT, pe jumătate rea.

— Sperăm, datorită bunătăţii sau dibăciei noastre, să scăpăm de tot ce-i rău şi să ne alegem, pe cât se poate, numai cu părţile sale bune. Credeţi cumva că există cineva pe lumea asta care să fi îndrăznit s-o facă pe Clarisse să sufere fie şi a suta parte din cât a chinuit-o Lovelace, fără să-şi fi aflat pedeapsa? Un individ care ne persecută şi

totodată ne apără împotriva tuturor celor ce ne înconjoară şi ne ameninţă, e ceva. Şi apoi, vi se pare că acest bărbat atât de dur faţă de altă femeie, s-ar fi îmblânzit dacă ar fi avut de-a face cu una dintre voi.

Prima problemă ce trebuie lămurită nu este să determini dacă omuciderea e un lucru bun sau rău, ci ce este un lucru bun sau rău, ce merită o sancţiune sau o recompensă, iertarea sau pedeapsa capitală. Dacă cel pe care îl distrugeţi cu autoritatea voastră n-ar fi făcut un bine mult mai mare pe pământul acesta cu o singură faptă de-a sa decât tot răul săvârşit anterior. Vă apucaţi să daţi sentinţe în privinţa multor lucruri foarte greu de limpezit. Cine v-a spus că ar fi îngăduit să curmi viaţa vreunei fiinţe omeneşti, oricine ar fi ea, altfel decât în situaţia când aceasta ar atenta la propria voastră viaţă?

\” Vi,

Dacă e îngăduit să ucizi pentru un furt, poţi ucide pentru orice; vei ucide pentru un ac. Dacă omuciderea poruncită de legi n-ar fi fost o convenţie pe care am acceptat-o cu toţii, nu ştiu cum am putea-o justifica. La ce mai slujesc legile, dacă vă substituiţi lor condamnând nişte crime necunoscute? Cine vă va justifica în ochii oamenilor? Tare mă tem că soluţia voastră vă stânjeneşte doar fiindcă aţi introdus în datele problemei anumite condiţii imposibile. Menţineţi-vă în cadrul naturii; nu vă depăşiţi condiţia: presupuneţi că ordinea existentă e necesară şi veţi vedea că toate nălucile se vor risipi dacă făiădelegea e necunoscută; nimic nu justifică pedeapsa pe care o cereţi; nu vă daţi seama că cel ce-şi arogă dreptul la despotism, ca voi, poate lua măsuri drastice chiar împotriva voastră, fără a încălca legile, fără a atenta la noţiunea de omenie şi dreptate, fără a-şi încărca propria conştiinţă? Luaţi în considerare, în raţionamentele voastre, faptul că, deşi nu vi s-a încredinţat această misiune, deşi nu aveţi pregătirea necesară, judecaţi întreaga viaţă a unui om în funcţie doar de câteva clipe. De unde ştiţi că nenorocitul acela, lichidat de către voi pe temeiul unei singure fapte, nu a săvârşit o

sumedenie de alte fapte pentru care l-aţi învia, dacă le-aţi afla? Aţi luat oare loc în completul de judecată doar ca să exterminaţi? — îi lăsaţi în pace pe oamenii foarte cinstiţi; de acord.

— Dar nu despre aceştia este vorba, ci despre marea majoritate, despre cei ce sunt, alternativ, buni şi răi. Operaţi mai întâi o triere a meritelor şi a lipsurilor lor şi abia pe urmă decideţi.

Migrena dumitale provenea dintr-o indigestie? La ce-ţi foloseşte să ai în preajmă înţelepciunea însăşi, dacă până la urmă faci tot numai ce-ţi place? Uranie, Uranie, uiţi că trebuie să-ţi faci datoria, şi pe dumneata te voi ţine de rău. Aici, îi ziceam: Nu vreau să mai mănânci atâta, şi mă asculta. Prietenia să fie oare mai puţin vigilentă şi mai puţin absolută decât dragostea?

Ştii cum m-am răzbunat pe el? 211 Mai întâi a citit volumul referitor la tablouri şi l-a considerat plin de idei subtile şi foarte juste. În timp ce-l citea, îi mai scriam încă două articole, în care comentam două memorii recent publicate de către d’Alembert, împreună cu nişte lucrări de matematică 212: unul dintre articole tratează teoria probabilităţilor, celălalt avantajele şi dezavantajele inoculării. Asta făceam ieri, pe când aşteptam cu nerăbdare veşti de la dumneata; totodată am mai citit şi puţină istorie. Nu mă mai surprinde impresia pe care istoria i-o face baronului; şi asupra mea a avut acelaşi efect. La o mie dej ticăloşi, abia dacă există un om bine intenţionat, şi acesta l e aproape totdeauna victima celorlalţi. Dumneata te apuci-J să-ţi osândeşti semenii când citeşti *Clarisse;* eu unul i-aş şterge de pe faţa pământului când citesc istoria războaielor civile de la Napoli, sub Henric de Lorena, duce de Guise 213 Nu era zi când acest om virtuos să nu decapiteze şi să nu spânzure de picioare pe câte cineva. Devenisem mai nemilos ca el; el a cruţat o mulţime de capete şi de picioare pe care eu le-aş fi dat de-a dura şi le-aş fi tăiat în bucăţele! Cred că rodul istoriei, citită ca lumea, este să-i inspire omului, în afară de cruzime, ură, dispreţ şi neîncredere.

De vreme ce mi-o ceri, iată urmarea aventurii Domnişoarei Hus. 214. Când era împreună cu iubitul ei, dădea o mulţime de petreceri; Brisard era totdeauna invitat; un actoraş prost, pe nume d'Oberval, încercase zadarnic să facă parte dintre invitaţi; se afla la Passy când a avut loc întâmplarea pe care o ştii. Se întoarce la Paris înainte ca lumea să fi aflat cele petrecute; primul lucru ce-i dă în gând este să se ducă la Brisard şi să-i spună: „Amice, ai aflat? Domnişoara Hus a dat o petrecere încântătoare în cinstea Domnului Bertin; toţi prietenii de taină erau acolo: dumneata de ce n-ai fost? Sunteţi cumva certaţi?" Şi-i înşiră lui Brisard numele tuturor celor ce-l puteau face să se supere pe Domnişoara Hus. Ceea ce s-a şi întâmplat. A doua zi, Brisard se îmbracă şi se duce la Domnişoara Hus. După o conversaţie nesemnificativă, de genul: „Ce mai faci? Când te întorci la Passy?" etc.; îi spune: „Nu-mi povesteşti nimic despre petrecerea atât de reuşită pe care i-ai oferit-o Domnului Bertin; tot oraşul vorbeşte despre ea'\ Auzind una ca asta, Domnişoara Hus îşi închipuie că Brisard îşi bate joc de ea; se scoală şi-i cârpeşte două palme. Brisard, uluit, îi imobilizează mâinile; ea' începe să ţipe că e un măgar care vine în casa ei anume ca s-o jignească. Până la urmă se lămuresc şi-şi dau seama că d'Oberval este o secătură iar Domnişoara Hus o obraznică iute la mânie.

Lucrez în continuare; acum explic ilustraţiile 2I5. Editorii s-au ruşinat de duritatea lor; cred totuşi că-mi vor acorda pentru planşe acelaşi onorariu meschin pe care mi-l acordă pentru volumul corespunzător de articole; măcar să nu sărăcesc, dacă de îmbogăţit tot nu poate fi vorba. În aceeaşi ordine de idei, biblioteca mea e ca şi vândută; o cumpără Domnii Polisy, de Farges şi încă unul.

Nu mi-ai spus nimic despre acea pagină de Voltaire pe care ţi-am trimis-o data trecută.

Am primit în sfârşit tragedia germană 216, şi partea nostimă este că nu de la Domnul de Montigni. Din când în când mă vizitează doi tineri germani; sunt nişte copii foarte amabili şi bine crescuţi. Le-am arătat că aş dori să citesc

această lucrare şi atunci au tradus-o în două sau trei zile; încă nu ştiu cum este. Nu-mi vine a crede că o operă de care Grim face atâta caz să fi fost desfigurată în asemenea măsură încât să nu merite să-ţi fie trimisă.

Din cauza spuselor mele, ai să devii o fiinţă atât de interesantă pentru cei de acolo încât mare minune dacă până la urmă n-o să mă pomenesc, în afară de Uranie, cu încă o rivală numai bună să ne taie craca de sub picioare.

Rămâi cu bine. Fii mai înţeleaptă şi ai să te simţi mai bine. Ai dori ca Morphyse şi călugărul alb să se înţeleagă: vrei aşadar să nu te mai întorci nicicând la Paris?

LXIV

2 octombrie 1761 211

Au sosit la Paris exact în momentul când eu plecam, aşa încât nu ne-am văzut; abia când m-am întors de la ţară am găsit două bileţele, unul de la ea şi celălalt de la el.

Am petrecut două zile la Massy cu soţii Le Breton 218; ne-am plimbat foarte mult. Doamna Le Breton e de o mie de ori mai zvăpăiată decât s-ar cuveni, având în vedere vârsta, cucernicia şi caracterul ei. Tare aş vrea să ştiu cum a fost femeia asta la tinereţe. Era foarte prietenă cu o anume Doamnă de la Marteliere; în consecinţă, dacă ar fi s-o judecăm conform proverbului, n-ar mai fi nimic de adăugat. Ştii, sau poate nu ştii, că mă distrez uneori făcând pe îndrăgostitul; nici ea, nici soţul ei n-o interpretează greşit, iar conversaţiile noastre dobândesc un ton vesel şi plăcut.

A început să fie frig; ieri am stat în jurul unui foc zdravăn. În chip de lemne, folosisem doagele unui butoi vechi, iar doaga în care se aflase cepul ardea cu faţa la noi. Zăpăcita aia bătrână îmi zice: „Filosofule, de mult mă rogi să-ţi cedez; a sosit în sfârşit momentul: na. Du-te de te purifică acolo şi te accept”…

Călugărul acela este un personaj toarte fericit219; s-a instalat într-un colt al curţii de păsări. Bea, mănâncă şi se îngraşă văzând cu ochii; iese rareori la plimbare; n-aş şti să-ţi spun dacă cugetă adânc. Bănuiesc că face parte din secta

lui Epicur. După cât e de vesel când iese din chilia lui, îmi dau seama cu câtă înţelepciune îşi alcătuieşte programul zilnic. Ne ducem să-l vedem de două ori pe zi.

Te asigur că nici nu se sinchiseşte de noi. Când a sosit aici, era foarte tânăr şi încă nu avea nume: i-am zis Anton sau dom Antonio. Fermiera are grijă de el şi de mâncarea lui; nu e pretenţios; asta nu înseamnă că nu bombăne deseori, dar nu atât fiindcă ar fi supărat, ci fiindcă aşa e el, din fire. Dacă te mai interesează şi altceva cu privire la el, mă voi informa; nu-s prea curios, mă bucur de cei din jur, fără să întreb cine sunt sau de unde vin. Mai deunăzi, arătându-i gazdei mele de la Massy cât sunt de surprins de comportarea ei ine-, gală, mi-a dat un răspuns destul de neobişnuit: „Nu există, zău aşa, oameni cucernici, există doar făţarnici. *Degeaba* stau în genunchi, se roagă, veghează, postesc, bat mătănii, îşi înalţă inima şi ochii spre cer, natura nu se schimbă, oamenii rămân ceea ce sunt. Un bărbat se îmbracă în uniformă, îşi pune eghileţi, îşi agaţă o sabie la şold, îşi I împodobeşte pălăria cu o mulţime de pene, dar degeaba se \ căzneşte să păşească ţanţoş, să umble cu capul sus, să \ ameninţe cu privirea, tot un laş cu înfăţişare de om cura- \ jos rămâne. Când sunt rezervată, serioasă, stăpânită, I înseamnă că nu sunt eu însămi. Mă port ca şi când aş fi *f* la biserică, sau în lume, sau la tejghea ca o stăpână, dar */* astea sunt măşti; viaţa mea reală, chipul meu adevărat, * stilul meu autentic apar rareori şi diferă total; nu durează mult, dar în intervalul de timp cu pricina spun o groază de prostii şi nu mă opresc decât fiindcă mi se pare c-o mai aud pe mama zicându-mi: Vai, fetiţa mea! Şi atunci mă închid şi mă ascund iar sub văluri. Când mi se intim--ţ plă să fiu eu însămi de faţă cu ceilalţi, aproape totdeauna mă căiesc. Şi totuşi, oamenii pe care îi iubesc cel mai mult sunt tocmai cei cu care îmi pot permite să mă port aşa cum îmi dictează firea mea cea nechibzuită. Când cineva mă stânjeneşte, sunt pudică şi frumoasă ca o rodie înainte de a se deschide4’.

Contele de Lauraguai a lăsat-o baltă pe Domnişoara

Arnou. În loc să se odihnească fericit în braţele uneia dintre cele mai drăguţe fete din lume, minat de o vanitate nebunească aleargă de la Paris la Montbard, de la Montbard la Geneva. 22°. Are la el o grămadă de versuri frumoase gata ticluite de altcineva şi le va scrie din nou alături de Voltaire ca să-l convingă că el le-a făcut. E o fiinţă ciudată. A pripăşit pe lângă casa lui doi tineri chi- mişti. Într-o bună zi, se trezeşte în zori, la ora patru, se duce până în pod unde dorm amărâţii. Îi scoală şi-i urcă în caleaşca. Ajunseseră la Sevres în trapul a şase cai şi oamenii încă nu se desmeticiseră. Îi bagă în casă şi, odată intraţi, le zice: „Domnilor, vă aflaţi aici fiindcă am nevoie de o descoperire; n-o să ieşiţi din casa asta până n-o faceţi. Vă las cu bine; aveţi aici retorte, cuptoare şi cărbuni.; vi se va aduce de mâncare; lucraţi’1. *Rf~*

După ce a glăsuit astfel, a închis uşa în urma lui şi dus a fost. S-a întors peste câteva zile; descoperirea fusese făcută. I se comunică şi pe dată omul se convinge că el a făcut-o; se laudă cu ea; se mândreşte chiar în faţa nefericiţilor cărora îi aparţine şi pe care îi lasă nemâncaţi şi-i tratează cu dispreţ, de parcă ar fi nişte proşti. Măcar dacă ar zice: „Voi aveţi geniu, dar n-aveţi bani; eu am bani şi vreau geniu; să cădem la învoială: voi o să vă alegeţi cu nişte nădragi noi, iar eu cu geniu”.

Toamna asta n-am să ies din Paris. Am neplăceri peste neplăceri. Îmi stric ochii cu nişte planşe pline de cifre şi de litere şi în toiul acestei munci grele mă bântuie gândul amar că drept răsplată voi avea parte doar de injurii, persecuţii, necazuri, jigniri, e plăcut, nu? Degeaba predică prietenul Grimm, aşa o să fie; nu mă mai pot îmbăta cu apă rece. Pentru mine adevărata fericire, singura pe care aş vrea s-o cunosc vreodată. Înseamnă o odihnă încântătoare, o lectură interesantă, o plimbare într-un loc răcoros şi. Neumblat, o conservaţie în cursul căreia să-ţi poţi descătuşa sufletul, să te poţi lăsa pradă întregii tale sensibilităţi; o emoţie puternică de pe urma căreia îţi dau lacrimile, îţi tremură inima, rămâi fărăglas şi te cuprinde

extazul, şi astea toate, fie că emoţia ia naştere din povestirea unei fapte generoase, fie dintr-un sentiment duios; în sfârşit fericire mai înseamnă sănătate, veselie, libertate, inactivitate, bună-stare.

E însă de ajuns să-mi îndrept privirea la câţiva ani de aici încolo şi să prevăd momentul când ochii fetiţei mele se vor deschide, când pieptul i se va rotunji, când veselia o va părăsi, când va începe să aibă griji, când simţurile şi inima îi vor fi cuprinse de o tulburare necunoscută şi de un dor nelămurit. Atunci va începe perioada viselor, a suspinelor înăbuşite, a privirilor furişe îndreptate spre bărbaţi, precum şi perioada când va trebui să împart în două neînsemnata mea avere. Voi fi nevoit să-i cedez o parte astfel calculată încât să-i asigure un trai tihnit şi să-mi mai rămână şi mie îndeajuns. Asta înseamnă încă o rentă de cinci sau şase sute de livre de agonisit; una sau două comedii, una sau două tragedii, deci trei sau patru căsătorii avantajoase cu teatrul şi s-a făcut.

Rămâneţi cu bine, dragele mele prietene. Discutaţi cu folos despre *Clarisse.* Fiţi încredinţate că simţămintele voastre sunt cele îndreptăţite. Morphyse are una sau două păreri greşite ce o fac să interpreteze totul anapoda. Vă îmbrăţişez din tot sufletul. Tandreţea şi prietenia pe care mi le-aţi inspirat constituie şi vor constitui de-a pururi latura cea mai duioasă a fericirii mele.

La-Paris, azi 2 octombrie 1761

LXV

7 octombrie 1761 22)

Aşteptam cu mare nerăbdare acest număr 32. Mă temeam ca nu cumva amabilitatea să te fi determinat să faci vreo plimbare prea lungă şi frigul acesta timpuriu să-ţi fi făcut rău. Iarna ne vizitează la începutul toamnei.

Ne-am împăcat; lucrurile s-au petrecut aşa cum ai dorit, dar din întâmplare, fără să fi contribuit cu nimic, niciunul, nici celălalt.

Dragele mele, să ne ferim toată viaţa de logica ingraţilor. N-aţi uitat niciuna dintre condiţiile menite să vă scutească

de recunoştinţă, dar n-aţi rostit nici un singur cuvânt care să v-o impună. Nu e vorba doar despre rolul vostru, trebuie să-l luaţi în considerare şi pe cel al binefăcătorului. Vă întreb acum, oare ce şi-a propus? A vrut să vă servească? A vrut să vă oblige? A făcut un sacrificiu pentru voi? V-a preferat în locul altcuiva? Şi-a dat multă osteneală, s-a lipsit pe sine de ceva? V-a făcut o favoare în dauna unei persoane lipsite de importanţă? S-a dovedit a fi omul vostru de încredere, prietenul vostru? Şi ce contează, dacă, din cauza unor lucruri pe care nu le cunoştea şi nici nu trebuie să le cunoască, aşa cum ar fi de pildă aversiunea dumitale faţă de ataşamentul lui, dispreţul faţă de persoana lui, te jignea în loc să te servească? Dacă e un om rău şi se răzbună făcându-ţi un bine, urăşte-l; dacă e un om amabil şi îţi face un serviciu, eşti liberă să regreţi că împrejurările te pun în legătură cu un om ce-ţi este antipatic, dar recunoaşte bine-, facerea.

Există două feluri de prieteni: cei pe care ni-i alegem; stima, virtutea, concordanţa caracterelor, tot ceea ce inspiră respect, încredere, veneraţie, tot ceea ce duce la simpatie între nişte oameni cinstiţi, ni-i apropie. Sunt două instrumente acordate la unison de către Natură. S-a nimerit să se afle alături; corzile unuia au fost atinse şi ale celuilalt au vibrat. Au resimţit în acelaşi timp duioşia tainică şi încântătoare a acestei vibraţii; s-au apropiat, s-au cunoscut şi s-au legat: totul s-a petrecut într-o clipă.

Există prieteni pe care ni-i hărăzeşte întâmplarea; i-am dobândit prin intermediul tuturor celor cuprinse în noţiunea de: necesităţile existenţei. Cazi într-un râu, un ticălos se aruncă în apă şi-ţi salvează viaţa primejduindu-şi-o pe a lui. Iată, dacă nu un prieten, cel puţin un binefăcător pe care împrejurările ţi l-au scos în cale. Ce faci cu omul acela? Nu va trebui niciodată să-ţi fie ruşine din pricina lipsei lui de caracter, dar aceasta te va scuti oare de obligaţia de a-i purta recunoştinţă? Admiţând chiar că, sătulă de viaţă, te-ai aruncat singură în apă, el n-are de unde să ştie că vrei să mori şi, fiindcă nu ştie care e situaţia, trebuie oare să stea

ca un spectator pasiv şi liniştit, uitându-se cum pieri? Ce a făcut tatăl dumitale pentru dumneata? Compară cu ce a făcut, la rându-i, acest ticălos. Dar ajunge, şi aşa am vorbit mai mult decât trebuie despre toate astea. Restul îl ştii şi singură. „

Libertinii sunt bineveniţi în lume pentru că sunt inconsecvenţi; veseli, plăcuţi, risipitori, amabili, drăguţi, prieteni ai tuturor plăcerilor 222; la urma urmei e imposibil ca un om să se ruineze fără a-i îmbogăţi pe ceilalţi, şi apoi preferăm totdeauna nişte vicii care ne slujesc şi totodată ne amuză, unor virtuţi care ne umilesc şi totodată ne întristează; pe de altă parte, libertinii sunt plini de indulgenţă faţă de defectele lor, şi printre acestea există, desigur, şi unele pe care le avem şi noi; în acelaşi timp, cu cât îi dispreţuim mai mult pe ei cu atât ne stimăm mai mult pe noi înşine; datorită lor ne simţim mai în largul nostru pentru că ne consolează de virtutea noastră ofe- rindu-ne spectacolul amuzant al viciilor lor, pentru că ne vorbesc despre tot ceea ce nu îndrăznim să facem sau să zicem căci şi noi suntem, de fapt, puţin cam vicioşi; de cele mai multe ori libertinii sunt mai amabili decât ceilalţi, au mai mult haz, cunosc mai bine oamenii şi sufletul omenesc, iar femeile îi iubesc fiindcă şi ele sunt la drept vorbind libertine. Nu sunt chiar sigur că femeilor le displace în mod sincer compania celor ce le fac să roşească. Poate că nu există nicio femeie cinstită pe lumea asta, care la un moment dat să nu fi fost bucuroasă dacă ar fi asaltat-o cineva, mai ales după ce şi-a făcut toaleta. Ce i-ar fi trebuit într-un atare moment? Un libertin. Pe scurt, un libertin ţine locul libertinajului pe care nu ni-l îngăduim.

Şi apoi sunt atât de răspândiţi încât, dacă ar trebui să-i izgonim din societate, din douăzeci de oameni, nouăsprezece ar urma să dispară, şi restul bărbaţilor şi al femeilor ar ajunge să trăiască singuri cuc. Li primim în casă fiindcă nu vrem într-o zi să ni se închidă şi nouă uşile în nas. Fiecare suntem, am fost sau poate vom fi într-o bună zi libertini. Sau dacă nu, am fost ispitiţi să fim. Pentru orice

eventualitate, o femeie e foarte mulţumită să ştie că, dacă se hotărăşte, există un bărbat la indemână care îi va menaja vanitatea, amorul propriu, aşa-zisa virtute şi pe deasupra va mai lua şi iniţiativa. Uneori violenţa nu este o scuză suficientă. Aproape toţi libertinii sunt curtenitori, slobozi la gură *et caetera.* Înţeleg, îmi aprobi părerile fiindcă sunt conforme cu cele emise de Uranie; e un fapt mai puţin măgulitor pentru mine decât pentru Uranie, al cărei mod de a gândi nu are nevoie, în ochii dumitale, de sprijinul oferit de autoritatea mea.

Ce-i cu *Domnişoara Arnou?* Ei bine, Domnişoara Arnou i-a trimis înapoi Domnului de Lauraguai caii, trăsurile, argintăria, bijuteriile, lenjeria, într-un cuvânt tot ceea ce primise de la el. Nici nu pot să-ţi spun cât de tare îmi displace acest fapt. Femeia asta are doi copii cu el; ea l-a ales pe acest bărbat; n-a fost vorba între ei de constrângere, convenienţe sau de vreun alt motiv de genul celor ce determină legăturile obişnuite. Dacă a existat vreodată ceva sfânt, aici a fost, cu atât mai mult cu cât nicio lege a naturii nu spune că un bărbat nu va avea decât o singură femeie. Domnişoara Arnou uită că e de fapt căsătorită. Uită că e mamă. Nu pe iubitul ei, pe tatăl copiilor ei l-a părăsit. În ochii mei nu mai e decât o javră. S-a dus să se plângă Domnului de Saint-Florentin că Domnul Conte a ameninţat că o s-o otrăvească. Nici nu ieşise bine din Paris, că l-a şi ajuns din urmă o scrisoare prin care îi anunţa ruptura. Nici nu expediase bine scrisoarea că s-a şi încurcat cu Domnul Bertin, semnând astfel condiţiile unei noi prostituări. Sunt încântat că am refuzat să fac cunoştinţă cu ea.

Altă spurcăciune; numai dintr-astea auzi. E vorba despre Hus. Domnul Bertin, când a părăsit-o, i-a lăsat tot ceea ce-i dăduse. Ba mai mult, i-a trimis vorbă să-i comunice suma totală a datoriilor ei; dumneaei le-a umflat până la nivelul unei cifre uriaşe. Domnul Bertin a plătit fără să crâcnească. De fapt nici nu ştiu de ce îţi povestesc toate mizeriile astea.

Doamna d’Epiriai e la Paris. Am cinat aseară cu dânsa, cu

Grimm şi cu prietenul nostru Saurin, care era vesel şi durduliu. Totuşi, povestea cu iubita lui consoartă a ajuns de domeniul public. Nu se mai vorbeşte decât despre copil, întrebarea e dacă i se va spune sau nu.

Grimm, prietena lui şi cu mine trebuia să petrecem câteva zile la Grandval; nu se mai poate din cauza bolii Doamnei d'Esclavelles, mama Doamnei d'Epinai; trebuie să se întoarcă imediat la Chevrette.

Grim, d'Alainville, Saurin şi cu mine vom pleca totuşi de dimineaţă şi ne vom întoarce seara. Va fi o excursie veselă. Te rog, draga mea, vorbeşte cu Domnul Viallet despre carierele lui de ardezie ca despre un lucru important pentru mine 223 Dacă mi-ar face acest serviciu repede, \i-aş fi şi mai recunoscător. Am nevoie de planşe şi memoriu. Ai mare influenţă asupra lui; ajută-mă, dă-te peste cap pentru această afacere. Spune-i de asemenea Domnului Viallet că are în abatele Le Bossu, pe care l-am întâlnit la d'Alembert, un prieten bun şi sigur.

O văduvioară de prin împrejurimi s-a invitat la masă la nevastă-mea şi ne-a împăcat întrucâtva. La masă i--am spus văduvioarei: „Ce aveţi de gând cu văduvia dumneavoastră?

— Din păcate, aproape nimic.

— Nu vă veţi recăsători?

— Habar n-am.

— Cum, n-aveţi niciun pretendent?

— Ba să-mi fie cu iertăciune, am chiar doi: unul e un filosof, credincios ca un câine, dar din cale afară de umil şi de plictisitor cu respectul lui; vreau ceva care să-mi facă plăcere.

— Şi celălalt?

— Celălalt? Numai să-i dau prilejul, că ştie el ce să facă.

— Şi ce veţi hotărî cu privire la el?

— Am să-l ţin cât am să-l ţin şi apoi am să fac cu el ce se face cu anumite lighioane veninoase: le striveşti pe locul unde te-au înţepat ca să te vindeci1*.

E nostim, nu-i aşa? Ei bine, ce impresie crezi că a produs

asupra cucernicei mele soţii? A râs cu lacrimi. Tocmai pentru că imaginea libertinajului nu le displace nici măcar femeilor virtuoase.

Rămâneţi cu bine, dragele, duioasele, singurele mele prietene. Tot ce văd, tot ce aud, tot ce aflu sporeşte stima şi dragostea pe care vi le port. Mă faceţi să dispreţuiesc tot restul. Cu bine. Cu bine. D'Amilaville zbiară ca nebunul că-l întârzii pe comisionarul ce duce scrisoarea la poştă.

19 octombrie 176 1 224

Mi-am început peregrinările odată cu dumneata. O zi la Massy, două la Chevrette, alte două la Grandval. Nu pot să-ţi povestesc nimic despre aceste mici călătorii, au fost prea scurte ca să se fi întâmplat scene amuzante.

Să mă fi înşelat oare, draga mea, când am zis că nu suntem recunoscători pentru un serviciu ce ni s-a făcut decât atunci când prietenia faţă de cel ce ne-a ajutat începe să se destrame? îţi voi aduce nişte argumente pe care Uranie le va găsi în străfundurile sufletului ei; ai s-o întrebi. Scăpăm de o faptă bună ce ne apasă făcând în schimb una şi mai bună. Odată ce ne-am plătit această datorie, suntem chit.

L-am tot văzut pe micuţul conte de Lauraguai. Susţine în continuare sus şi tare că prietena lui e cinstită. Fără doar şi poate e nebun după ea. A scris de curând un mic divertisment în proză pentru ea; nu mi-a displăcut. Dacă aş îndrăzni, ţi-aş face horoscopul acestui om. Aleargă după consideraţia oamenilor şi cere mai multă decât va putea vreodată să obţină; va deznădăjdui şi, până la urmă, îşi va zbura creierii ăia nesocotiţi.

Ne temem ca nu cumva Voltaire să fie acuzat de toate aceste noi extravaganţe, dar la urma urmei, ce-i pasă lui Voltaire? Cel ce publică lucrări atât de îndrăzneţe ca *Lettre de Mr. Gouju* 225 şi atâtea altele, a depăşit probabil orice spaimă.

Cu privire la această *Lettre de Mr. Gouju,* află că jansenistii au scos şi ei, acum, de curând, o ediţie. Zău aşa, ajung să cred că un jansenist ar călca şi crucea în picioare,

numai să poată strânge de gât, fără niciun risc, un iezuit. Mă tot întreb, de vreme ce oamenii ăştia nu iubesc religia, de ce oare se urăsc unii pe alţii cu atâta înverşunare pentru diverse fleacuri legate de religie?

Câte soiuri de nebunie mai sunt pe lumea asta! E drept că-mi am şi eu sticletele meu, dar e un sticlete frumos; dumneata mi l-ai dat. Nimic nu-i mai răspândit decât un nebun care spune lucruri înţelepte. Exact asta gândeam despre mine în timp ce-i ţineam o predică micuţului conte; exact asta gândesc de obicei când le ţin altora câte o predică; eu unul deci tot mă aleg cu ceva de pe urma sfaturilor pe care le dau.

Te înşeli, întoarcerea voastră nu este chiar atât de îndepărtată pe cât crezi. De vreme ce călătoreşte, mama dumitale se plictiseşte.

Mă tem de clipa când te vei despărţi de scumpa dumitale soră.

Trebuie totuşi să mă duc s-o văd pe Doamna de Sallignac.

Cum primeşti scrisoarea, bagă, te rog, într-un -plic, fragmentele romanului *Clarisse* şi trimite-mi-le. Doamna d'Epinai mi le cere înapoi.

Le Droit du Seigneur nu se va juca: Crebillon 22C, care nu-l poate suferi pe Voltaire, consideră piesa indecentă.

Draga mea, ce greu îmi e fără dumneata! Sunt zile când plictiseala mă copleşeşte şi atunci nu mă simt bine nicăieri. Caut, în suflet, un loc anume unde m-aş putea refugia; mă învârt întâi în jurul Parisului, apoi; încet încet mă depărtez şi, până la urmă, ajung acolo unde te afli şi mă opresc. Întoarce-te lângă mine, din moment ce nu-mi este îngăduit să vin lângă dumneata.

Aproape că nu- mai am curajul să-ţi scriu unele noutăţi. Trebuie totuşi să ştii că Domnul Pitt 227 este în dizgraţie. Pentru noi, asta face mai mult decât două bătălii câştigate. Malagrida 228 a fost într-adevăr executat în urma unei sentinţe a Inchiziţiei, care l-a declarat eretic. Procesul celorlalţi continuă, pare-se. Vor arde pe rug atâţia câţi vor

pofti; cu condiţia ca niciunul să nu fie condamnat pentru regicid. Societăţii puţin îi pasă de ei.

Doamna s-a apucat să dea mici petreceri la dânsa; particip cu sfinţenie şi mă căznesc să-mi joc rolul cât mai bine cu putinţă. Dacă ai cunoaşte cât de cât oaspeţii pe care mi-i bagă pe gât, ţi-ai da seama ce eforturi trebuie să fac.

— Scrisori către Sophie Volland

La soţii Le Breton petrec nişte seri la fel de plictisitoare şi de zgomotoase. Să fi fost mai bine dispus, ţi-aş fi zugrăvit personajele şi te-aş fi înveselit tocmai cu plictiseala mea Ieri am avut un conflict foarte violent cu stă- pinul casei. Tocmai sfâşiau un om cumsecade, o cunoştinţă comună, şi anume, pe Crammer, editorul şi librarul de la Geneva. Am încercat să pun capăt bârfelii cât mai ferm şi le-am spus că mă deranjează să aud vorbindu-se de rău un negustor cinstit din străinătate, fiindcă în această situaţie risc să-mi fac o părere proastă despre orice negustor cinstit din Franţa. Nu ştiu ce anume li s-a părut injurios în afirmaţia mea; spiritele s-au înfierbântat şi se făcuse unu noaptea şi eu tot nu reuşisem să-i conving pe proştii ăia care ţipau cât îi ţinea gura că nimic n-ar fi fost mai cuviincios decât aceeaşi pledoarie a mea rostită însă la Geneva, în favoarea unui negustor francez şi că, drept urmare, rostită la Paris în favoarea unui negustor genevez nu putea fi socotită nelalocul ei; e foarte ciudat că Domnului Le Breton i se pare jignitor un lucru spus în casa lui când acelaşi lucru spus în casa Domnului Crammer ar fi fost considerat foarte generos din partea mea. Peste noapte a avut răgaz să se potolească şi a doua zi s-a scuzat pentru faptul că s-a comportat într-un mod atât de deplasat.

Vă las cu bine, duioasele mele prietene. Pe aici suntem înglodaţi până peste cap în afaceri importante. Omul nostru se ci aţină 229; slujba lui e însemnată, va fi foarte solicitată şi ne-am pregătit din vreme armele de luptă ca să-l menţinem în post. Suntem gata pregătiţi cu scrisori, petiţii, memorii. Dacă d’Amilaville ar deveni într-o bună zi director

general, cred că prietena lui ar muri de inimă rea. Ar prefera de o mie de ori să aibă parte în continuare de neînsemnatul ei funcţionăraş cu leafa de o mie de scuzi pe an decât să rişte să piardă un domn director cu o rentă de douăzeci de mii de livre. Dragostea inspiră fel de fel de/ gânduri ciudate; e drept însă că prietenul nostru d'Ami-y" laville este niţel cam îngâmfat, dar e un om de onoare.

îl bat la cap pe tipograful nostru; tare aş vrea să-mi acorde câteva zile libere ca să mă duc la Grandval. Prieltenia pe care mi-o poartă baronul şi mai cu seamă res-ipectul pe care i-l port Doamnei d'Aine mă obligă.

Nu te mira că sunt atât de dezlânat; îţi scriu, şi în murul meu Thiriot, d'Amilaville şi alţi câţiva fac un zgo- knot infernal. E un inconvenient la care sunt supus destul de des, dar aici cel puţin nu mă tem de curiozitatea ce s-ar apropia de mine în vârful picioarelor şi s-ar apleca, peste umărul meu ca să citească nişte rânduri pe care vreau să i le ascund. Încă odată, rămâneţi cu bine. Nici eu / nu doresc altceva decât să fiu iubit aşa cum iubesc.

Sunt cam îngrijorat din pricina sănătăţii fetiţei mele. A avut un fel de inflamaţie la ochiul, obrazul şi urechea dreaptă; acum are o tuse seacă, dureri şi un fel de şuierat în gât, ceea ce mă nelinişteşte; mâine poate n-o să mai aibă nimic, sau o să facă altceva, iar tată eşti în toate zilele.

Vai, cum v-aş mai îmbrăţişa pe amândouă dacă aş fi acolo!

Amintiţi-i de mine Domnului Vialet.

Azi 19 octombrie 1761

LXX

14 iulie 1762 230

Cum se face că- eu am primit chiar acum scrisoarea dumitale numărul şapte şi că dumneata nu ai primit-o decât pe a patra din cele nouă pe care ţi le-am scris, inclusiv aceasta? Să lăsăm însă poşta să meargă în ritmul ei; oricum n-ar putea niciodată să atingă ritmul dragostei noastre. Omul stăpânit de pasiune ar vrea să poată supune întreaga natură.

Câte nu am a-ţi spune, unele vesele, altele triste. Scrisorile mele sunt o reflectare destul de veridică a vieţii. Înfăptuiesc, fără să-mi dau seama, exact ceea ce mi-am dorit de sute de ori. Cum aşa, mi~am zis, un astronom îşi petrece treizeci de ani din viaţă în vârful unui observator, cu ochiul lipit zi şi noapte de un telescop ca să determine mişcarea unui astru, şi nimeni nu se va strădui să se studieze pe sine însuşi, nimeni nu va avea curajul să-şi ţină la zi un registru cuprinzând toate gândurile minţii, toate simţămintele inimii, toate durerile şi bucuriile sale; vor trece aşadar veacuri nenumărate fără să se poată şti dacă viaţa e un lucru bun sau rău, dacă firea omenească e bună sau rea, ce anume ne face fericiţi sau nefericiţi. Omului i-ar trebui însă mult curaj ca să nu ascundă nimic. Am fi poate în stare să recunoaştem mai degrabă intenţia de a comite o mare nelegiuire, decât un flecuşteţ de sentiment nelămurit, meschin şi josnic. Ne-ar fi poate mai uşor să scriem în registru: „am râvnit tronul în dauna vieţii celui ce-l ocupă” decât: „într-o zi, la baia turcească, am remarcat în mulţimea de tineri aflaţi acolo un băiat de o frumuseţe nemaipomenită, nu m-am putut stăpâni şi până la urmă m-am apropiat de el.” Acest gen de examen n-ar fi lipsit de folos pentru noi. Sunt sigur că cu timpul ne-am ambiţiona să nu mai avem de consemnat în registru, în fiecare seară, decât lucruri demne. Te-aş întreba: „Ai spune totul?” întreab-o şi pe Uranie, căci dacă acest proiect de sinceritate totală v-ar speria, ar trebui neapărat să renunţăm la el. În ceea ce mă priveşte, la distanţa la care mă aflu de dumneata, nu am alt mijloc mai bun de a te apropia de mine decât să-ţi spun totul şi să te asociez tuturor acţiunilor mele prin intermediul povestirii.

Nu ştiu dacă nu cumva ai şi găsit câte ceva din ceea ce ţi-am spus acum în scrisorile mele anterioare; poate vei găsi mai multe în cele ce urmează. Dar n-are importanţă.

Îţi promisesem că-ţi voi spune unele lucruri năstruşnice şi altele înţelepte. Iată-le mai întâi pe cele năstruşnice. Doamna d’Houdetot, care e stăpânită de o sută de mii de

entuziasme de toate soiurile, îşi plictisise soţul până la exasperare tot vorbindu-i despre pictură, sculptură, muzică, poezie, elocinţă, dragoste, singurătate, natură, într-un cuvânt despre toate cele ce se adună în juru-i spre a o face fericită. Ţine seama de faptul că soţului nu-i plac decât jocurile de noroc şi caii, ori, îţi dai seama că despre aceste subiecte nu se rostise nicio vorbă. După ce soţiei sale i-a secat şuvoiul de cuvinte, agasat' la culme, omul se scoală şi-i zice: „Eu unul, slavă Domnului, nu mă ambalez pentru nimic", iar dânsa îi ripostează pe dată: „Iar eu, slavă Domnului, mă ambalez pentru toate câte există." Ce părere ai?

Acum câtva timp, nu mai ştiu dacă la Paris sau la ţară, eram la masă cu dânsa şi am auzit-o zicând: „în fiecare ceas al zilei mă cuprinde câte un nou entuziasm, fără să-mi piară niciunul din cele vechi". Când am rămas apoi în salon cu doamna d'Holback, i-am spus cu privire la acest noian de entuziasme ale contesei: – „Zău dacă n-aş prefera să cultive unul şi bun.

— Şi eu", a precizat baroana.

Când iau masa în insulă, unde nu mă duc chiar atât de des cât mă roagă, ne distrăm uneori jucând dame. Mai zilele trecute, jucam cu d'Amilaville. Ar fi fost indicat să facă o anumită mutare. D'Amilaville nu-şi dă seama şi prietena lui îi face un semn discret cu piciorul. El, în loc să profite de acest semnal, joacă anapoda şi-i zice pe un ton destul de răstit: „Doamnă, să nu-mi faceţi niciodată semne. Pentru nimic în lume nu urmez calea ce mi se arată". Şi ea, ruşinată foc, se apucă să mă asigure că i s-a xntâmplat pentru prima oară, iar eu, ca s-o tachinez, insist că nici gând n-am s-o cred şi că sunt încântat că în 'sfârşit am aflat de ce am pierdut atâtea partide; atunci începe să plângă în hohote.

Nu voiam ca un asemenea fleac să ia proporţii atât de dramatice. Soţul şi prietenul s-au retras. Eu am rămas s-o linşitesc pe biata femeie, dar n-a fost uşor; o ţinea una şi bună că d'Amilaville o compromisese făcând-o de râs şi că

acel semn discret, pe care-l califica drept o greşeală înfiorătoare, mă va determina să-mi schimb părerea despre ea. N-am găsit nicio altă modalitate s-o consolez decât să-i jur că dacă m-aş fi aflat alături de o femeie iubită, mi s-ar fi întâmplat nu odată ci de o sută de ori să fac una ca asta. — „Pe cuvânt de onoare? Zău! Mi-o spui doar ca să mă liniştească”… Şi uite aşa, ca s-o fac să nu mai plângă, încep să mint, şi mint la nesfârşit, căci, e sigur că aş putea s-o văd pe iubita mea Sophie pe punctul de a-şi pierde întreaga avere de pe urma unei cărţi jucată greşit şi tot n-aş avertiza-o.

Ce afurisită nebunie ne’stăpâneşte ori de câte ori vrem ca până şi hazardul să-l prefere pe omul iubit; de ce oare ne înverşunăm să dorim ca totdeauna să-i întreacă pe toţi ceilalţi oameni, fie şi la zaruri, la cărţi sau la jocul cu bile? Dacă o fiinţă valorează ceva în ochii noştri numai datorită acestor mărunte succese, când înregistrează un eşec în privinţa unui fleac, în mod logic ar trebui să piardă şi ceva din stima noastră. Nu m-ar deranja deloc dacă, în anumite situaţii de minimă importanţă, lumea m-ar considera stingaci şi ar râde de mine. Vai de cel ce vrea ca omul drag să fie în toate privinţele şi în orice împrejurare o fiinţă nemaipomenită!

Te crezi, aşadar, foarte iubită? Şi de ce mă rog crezi una ca asta? Am trăit oare vreodată alături de dumneata? M-ai văzut oare închinându-mi neîncetat toate clipele vieţii fericirii dumitale? Te-am slujit oare când ai fost bolnavă? Te-am mângâiat când ai fost necăjită? Te-am ajutat când te zbăteai în lipsuri? Am fost oare invidios pe toţi cei din preajma dumitale fiindcă te piaptănă, te îmbracă, te servesc? Cunoşti fie şi a suta parte din dragostea mea? Numai~~eu ştiu cât te iubesc. Dumneata habar n-ai şi nici nu vei putea afla vreqdată~Nu” ştiu dacă sentimentul meu se află cumva deasupra tuturor greutăţilor vieţii. Da, sunt mulţumit de inima mea; restul însă este jalnic, foarte jalnic; mi se face şi milă; ’Sânt extrem de fericit că nu ştii ce reprezinţi pentru mine, nici ce e în stare să facă un om

îndrăgostit cum sunt eu. Scumpa mea, dragostea şi prietenia, pentru mine, nu sunt ceea ce sunt pentru ceilalţi oameni! Din clipa când, în tainiţele inimii mele, mi-am mărturisit odată pentru totdeauna: „Sunt iubitul ei, sunt prietenul ei”, te-aş înspăimânta poate dacă ţi-aş mărturisi şi dumitale tot ce implicit mi-am mai mărturisit. Uite, draga mea: sau, dragostea şi prietenia nu înseamnă nimic; sau ne îndeamnă să împărtăşim soarta omului iubit chiar şi în supliciile de pe urmă, chiar şi… Sufletul meu, mă opresc de frică să nu te înfiori de groază. Dragostea, prietenia, credinţa sunt izvoarele celor mai nestăvilite avânturi din câte le oferă viaţa.

Vei găsi în câteva din scrisorile mele precedente ecouri ale unei convorbiri dintre Doamna Duclos şi mine. M-a preocupat intens vreme de mai multe zile şi nu pot să-ţi spun ce idei mi-a sugerat. Altora li s-ar părea ciudate, dar dumneata şi Uranie sunteţi în măsură să vă daţi seama că sunt juste. Mă gândeam că un bărbat care s-ar fi purtat într-un mod atât de sublim cum presupunem că s-a purtat d’Amilaville, bogat fiind, ar trebui să fie stăpânit de grija ca nu cumva să-şi anihileze meritele, urmărind şi nişte plăceri amoroase; s-ar teme că aceste plăceri ar putea să pară unicul şi meschinul motiv al unei acţiuni remarcabile. Dacă totuşi s-ar afla uneori, la intervale foarte mari, în braţele prietenei sale, faptul s-ar datora unor împrejurări care ar scuza totul. De pildă, dacă într-o bună zi ar fi singur cu prietena lui şi şi-ar aminti perioada când s-au cunoscut, poate că inimile lor s-ar înduioşa; s-ar privi în ochi cu tandreţe; şi-ar strânge mâinile; şi-ar da câte o sărutare, ar vărsa câte o lacrimă şi poate, până la urmă, şi-ar îngădui o clipă de slăbiciune şi de duioşie. Dacă cineva este binefăcătorul unei fete încântătoare, crezi că delicateţea elementară i-ar permite să-i adreseze fie şi un singur cuvânt tandru sau curtenitor? Dacă ar rosti acest cuvânt, ce nume ar purta binefacerile săvârşite? Cum le-ar putea accepta fata?

Altceva acum, căci scriindu-ţi discut ca şi când aş fi lângă

dumneata, şi ţi-aş vorbi cu braţul sprijinit de speteaza scaunului dumitale. Îţi spun de-a valma, dezlânat, fără să mă gândesc, tot ce se petrece atât în spaţiul pe care îl ocup cât şi în afara acestuia; atât în locul unde eu unul trăiesc cât şi în cel unde alţii mor; atât în locul unde simt în fiece clipă că te iubesc la nebunie cât şi în cel unde restul lumii se necăjeşte pentru o sută de mii de flecuşteţe. Aşadar conştiinţa nu se depravează niciodată pe de-a-ntre- gul? Aşadar vine ceasul când nenorocirea trezeşte remuş-cările? Voi, tâlhari, voi, nemernici, veniţi să-l ascultaţi pe cel asemenea vouă aflat acum pe marginea prăpastiei spre care l-au mânat ticăloşiile sale, a prăpastiei unde-l aşteptau ruşinea şi deznădejdea. Mă refer la Gaudet. Vai, dragele mele, de ce cruntă ispăşire are parte! Din păcate însă, adversităţile neîncetate care uneori îl dezgustă de virtute pe omul cumsecade n-au adus niciodată pe calea cea bună niciun om rău. Dezleagă fiara prinsă în capcană şi, dacă îi va fi cu putinţă, fii sigur că te va sfâşia.

M-am înţeles cu editorii. De când sunt însufleţit de speranţa să-i agonisesc fiicei mele o zestre, munca asta îmi displace mai puţin. Odinioară, mamei ei îi plăcea luxul pentru mine... E inutil însă să-ţi mai spun această poveste. Destinaţia pe care ai dat-o scrisorilor mele va constitui o constrângere întrucât nu voi mai vorbi doar cu dumneata, dar îmi va prinde bine. Voi fi mai darnic cu laudele şi mai prudent în privinţa criticilor.

Afacerea cu biblioteca mea încă nu s-a încheiat. Pissot, librarul, a evaluat-o la treisprezece mii o sută optzeci şi cinci de livre, din care trebuie scăzut preţul câtorva cărţi cerute de cumpărători şi pe care negustorul mi le va furniza.

Grim e înfiorător de necăjit. Îşi ascunde durerea în suflet. Sănătatea îi este compromisă. E sigur că va orbi. I-am scris chiar azi. Vai, draga mea, ce scrisoare! M-am dezvăluit în această scrisoare aşa cum m-ai cunoscut uneori cu bucurie în calitate de adorator al dumitale, cu toate trăsăturile mele caracteristice atât de patetice, de vii şi delicate. S-a întors

imediat de lâ castelul La Briche. Cu câtă bucurie ne-am îmbrăţişat! I-am sărutat ochii, să nu fii geloasă. Acei ochi atât de frumoşi în care odinioară descopeream tot seninul cerului şi care acum sunt pe cale să se stingă, i-am sărutat de o sută de ori, ca şi când ar fi fost ai dumitale.

N-o să-ţi vină să crezi, dar l-am chemat la Paris ca să-i sfâşii inima. Iată faptele. De vreme ce eşti atât de bună şi te interesezi de toate cele ce mă preocupă, orice ţi-aş povesti, până la urmă e vorba tot despre confidenţe şi tot vei descoperi, pitită într-un ungher al sufletului meu, dragostea pe care ţi-o port. Duminica trecută, am luat masa la baronul d'Holback unde nu mai fusesem de mai bine de două săptămâni. Din şaptesprezece, optsprezece persoane câţi fusesem la masă, la ora şase şi jumătate, ca de obicei, numai eu rămăsesem. Mi-a făcut nişte reproşuri emoţionante pe tema absenţelor mele. Omul acesta are pe ici pe colo anumite coarde sensibile care vibrează profund.

v După-masă ne-am suit în caleaşcă şi ne-am plimbat pe Petit Cours. Părea îngrijorat. Imaginează-ţi că un individ pe care-l voi face de la obraz indiscret sau ticălos, când voi afla cine este, s-a apucat să-i spună că Doamna d'Epinai îl pune pe bietul Grim în situaţia cea mai înfiorătoare, şi anume, că o bănuieşte pe Doamna d'Holback că vrea să-i răpească iubitul, şi pe el că încearcă s-o seducă pe soţia prietenului său. Auzind una ca asta, baronul n-are astâmpăr până ce nu-i cere nevestei lui ample lămuriri.

Baroana fiind cu conştiinţa pe deplin împăcată nu-i ascunde nimic. Recunoaşte că şi-a dat de multe ori seama că Doamna d'Epinai se bosumflă, că dovezile de prietenie pe care i le dă Grim sunt privite cu ochi răi, că Doamna d'Epinai şi Doamna de Maux-:) l i-au făcut diverse aluzii de-a dreptul echivoce, că dânsa a tăcut, dar că a fost sensibilă la insulta ce i se aducea, că anumite suflete sunt desigur foarte obişnuite cu nelegiuirea de vreme ce-s gata s-o atribuie şi altora într-un mod atât de uşuratec; că acum, dacă fără voia ei, soţul a aflat oricum toate acestea, orice hotărâre ar lua, dânsa este întru totul de acord.

Baronul şi-a disculpat soţia şi prietenul, iar în ceea ce-o priveşte pe Doamna d'Epinai, s-a hotărât să rupă relaţiile. E indignat, şi pe bună dreptate, mai cu seamă de faptul că i-a mărturisit Doamnei de Maux că e geloasă. Dacă aceasta din urmă se apucă să trăncănească, îţi dai seama ce va fi la gura mizerabililor din preajma noastră, care sunt cu ochii pe noi. Nu ne-ar păsa de ei, dacă n-ar fi capabili să ne atribuie tot felul de nelegiuiri fiindcă în fond turbează, ştiindu-ne oameni cinstiţi. Parcă-i auzi, nu-i aşa? Aha, ăştia ne sunt deci filosofii? etc., etc.

Am presimţit cât de necăjit ar fi Grim, cât ar suferi dacă s-ar destrăma această legătură, el care o înjghebase şi care considera casa baronului ca un izvor de puritate de unde i-ar prinde bine prietenei lui să se adape la întoarcerea de la Geneva. Am socotit de datoria mea să-l avertizez. Acum ştie tot. Am pus la cale o împăcare. Vom reuşi, nu vom reuşi? Când ai de-a face cu asemenea caractere şovăielnice, e imposibil să ghiceşti. Ce e sigur este că baroana e profund jignită. Dânsa împreună cu baronul şi cu Suart s-au dus la Sannois, la Doamna d'Houdetot. Drumul trece prin La Briche, chiar prin faţa porţii Doamnei d'Epinai. Am întrebat-o pe Doamna d'Holback dacă nu intenţionează să se odihnească puţin pe acolo. Mi-a răspuns înţepată: „Nu".

De-a lungul convorbirii cu Grim am avut ocazia să discut în deplină libertate faptul că este atât de familiar cu Doamna d'Holback. I-am mărturisit că dacă ar fi să judec sentimentele Doamnei d'Epinai după ale mele, ar fi avut nenumărate motive să fie neliniştită; dacă ar fi avut tăria sufletească să tacă, aş fi admirat-o, dar eu unul de mult aş fi luat-o razna, iar el ori şi-ar fi modificat comportarea, ori s-ar fi trezit că-i scot cu mâna mea ochii ăia buni, proşti, cum or fi ei. E un om atât de serios şi de înţelept. Ne socoteşte atât de mici şi de copilăroşi. Uite, ' draga mea, dacă Uranie şi cu el s-ar cunoaşte, s-ar iubi şi le-ar fi milă de noi de dimineaţă până seara, şi mie nu-mi place să stârnesc milă. În consecinţă, nu trebuie să se cunoască.

Asta mi-e viaţa. Câte angarale! Iar la urma urmei, la ce-i foloseşte lui Grim ăsta tot bunul simţ, toată prudenţa, toată circumspecţia lui, inima care-i este totdeauna de acord cu mintea, ca acele unui oi'ologiu ale căror mişcări provin de la un pendul ce nu-şi schimbă ritmul. Faptul că eşti cu conştiinţa împăcată şi ştii că nu-ţi meriţi nenorocirea o poate oare alina? Aşa se zice, deci aşa o fi.

Sfinţii ajung până într-acolo încât se bucură de ţoate încercările la care-i supune Dumnezeu. Te sfătuiesc să-i îngădui sufletului dumitale să dobândească acest soi de fanatism. Cu cât suferi mai mult din pricina Morphisei cu atât te vei stima mai mult.

Acel abate de Moncets al dumitale seamănă cu părintele Cyprien din parodia lui Collet. Totul îi convine. E un om lipsit de orice spirit religios. Trăieşte de pe urma virtuţii. Consideră că noi, oamenii cumsecade, ne-am lăsat traşi pe sfoară. Pariez că dacă într-o bună zi, la masă, i-ai spune-o în glumă, nu te-ar contrazice prea tare, mai ales dacă ai aplica perfida diplomaţie de a-i da a înţelege că nici dumneata nu eşti prea departe de o atare morală.

Va trebui să mă duc zilele astea, într-o dimineaţă, pe rue des Vieux Augustins. Dar uite că mă cheamă la masă. Sunt la Le Breton, în atelierul meu, şi de mai bine de două ceasuri îţi scriu această lungă, plictisitoare scrisoare pe care ai s-o descifrezi foarte greu. Sări, sări tot ce te va obliga să-ţi ştergi ochelarii pe mâneca rochiei. Numai ultimele rânduri sunt importante, şi anume, ideea că mă bizui pe duioşia dumitale şi că a mea se va stinge doar odată cU viaţa din mine. Restul nu înseamnă nimic. Rămâi cu bine, ' draga mea prietenă. Când speri s-o vezi pe sora dumitale |

18iulie 1762 253

După ce am discutat cu Grimm despre problema lui per-tsonală. I-am vorbit despre aceea a Domnului Vialet. Şi iată? ce mi-a spus: Nimic nu este compromis; dacă i se pot ' schimba părerile abatelui de Breteuil 233, nu rămâne decât să i se înmâneze petiţia; Doamna de Polignac nu va ezita s-

o prezinte. Aşadar, scrie-i Domnului Vialet să se facă luntre şi punte să-l convingă pe abatele, de Breteuil. Succesul întregii afaceri depinde doar de protecţia pe care o poate dobândi de la dinsul. În orice caz să nu cumva să-i ascundă ceva.

i. Eşti curioasă probabil să ştii urmarea sâcâielilor neplăcute la care au dat loc relaţiile Doamnei d'Epinai cu baronul şi baroana. Nădăjduisem că în urma discuţiei cu soţia sa. Faţă de care soţul nu are niciun secret, totul se va lămuri. Ne-am înşelat. Nu ne rămâne decât să facem fel de fel de presupuneri.

Trebuie să ştii că prietenul Suart *în,* tot zburătăcind în jurul baroanei, s-a ataşat foarte serios de dânsa. La început, boroana s-a amuzat de toate astea; când şi-a dat seama însă că omul a intrat în faza melancoliei, a oftatului şi a plânsului. A socotit de cuviinţa să adopte un ton serios. A rostit chiar o frază de o atare naivitate încât n-aş şti să-ţi spun dacă a fost o glumă sau o cruzime: „Dacă o mai ţine-o tot aşa, a zis dânsa, cum nu-mi place să văd pe cineva plângând, o să trebuiască să-l rog să-şi întoarcă faţa în partea cealaltă". —

Deşi sunt sigur că baroana nu i-a făcut nimănui confidenţe cu privire la pasiunea prietenului Suart, cineva tot trebuie să-şi fi dat seama, deoarece acum vreo cincisprezece zile omul a primit o scrisoare anonimă în care i se arăta cât de ridicol este că s-a îndrăgostit de o femeie cinstită, credincioasă îndatoririlor şi soţului ei şi că atitudinea lui seamănă foarte bine cu trădarea, femeia cu pricina fiind soţia unui bărbat care l-a primit în casă, l-a copleşit «u amabilităţile şi cu prietenia sa şi ii-a acordat o încredere deplină.

Cum a primit scrisoarea, Suart s-a şi grăbit să i-o aducă' Doamnei d'Holback. Pe o pagină era un scris, pe cealaltă parcă ar fi fost altul. Pe de altă parte, notează că Suart e îndrăgostit lulea de alta şi că cucoana cu pricina pare a-l iubi şi ea la nebunie. E drept că acum e plecată în provincie şi că în dragoste, ochii care nu se văd, de obicei, se uită. Şi

cam asta e cu oamenii noştri cei cumsecade. *T*

Am mai făcut şi altă descoperire. Doctorul Gati 235 i-a prescris baroanei o cură de lapte şi cât mai multă călărie, iar dânsa l-a ales pe Le Roy 236 drept scutier. Iată-l deci pe amicul Le Roy la ordinele dânsei în fiece dimineaţă, ajutând-o pe amazoana noastră, ţinându-i scara şi însoţind-o pe bulevard, prin Bois de Boulogne, pe Cours, pe câmp, prin păduri, vorbind cu ea, privind-o vrăjit de iubire, de ţi-e mai mare dragul. Amorul, la prietenul nostru Le Roy, nu e nici timid, nici tăcut. Şi tocmai în aceeaşi săptămână când Suart a primit scrisoarea anonimă s-a găsit şi Domnul Le Roy să-i facă baroanei o declaraţie după toate regulile artei. O declaraţie respinsă atrage cu necesitate după sine o tristeţe reală sau simulată, resentimente, mânie, văicăreli, absenţe, reveniri, reproşuri, bosumflare, vorbe aci dulci, aci amare, pe scurt o mulţime de atitudini menite să demonstreze o pasiune înflăcărată, atitudini pe care amicul Le Roy ştie de minune să le exploateze, fie că e de bună-credinţă, fie că nu, menţinându-se însă în limitele decenţei, căci este un om bine crescut. Bagă de seamă că atribuia în primul rând refuzul baroanei unor rivali privilegiaţi şi considera că aceşti rivali, privilegiaţi nu pot fi decât Grimm sau Suart.

Tot în aceeaşi perioadă, baronul află de la un om al cărui nume nu-l divulgă că Doamna d’Epinai e nefericită din cauza ataşamentului lui Grimm faţă de Doamna d’Holback, că Grimm e nefericit din pricina geloziei Doamnei d’Epinai; lui însuşi i se vâră în cap ideea că reputaţia sa şi a soţiei sale sunt compromise.

Urmarea tuturor acestor lucruri este că baroana şi-a concediat scutierul, baronul nu vrea să mai audă vreodată vorbindu-i-se despre Doamna d’Epinai, Grimm se căzneşte sau se preface că se căzneşte să dreagă lucrurile, îşi pierde vederea sau cel puţin se plânge că şi-o piei’de şi doc- torul Gati l-a sfătuit să facă mişcare şi că călărească, Doamna d’Holback încearcă diplomatic să afle de la soţul dânsei cine i-a băgat în cap toate prostiile astea, amicul Le Roy

rămâne până una alta bănuit că a încercat să-şi neutralizeze unul dintre rivali şi l-a alungat din preajma casei pe celălalt; Grimm e furios; zău dacă e vreun grăunte de sinceritate în toate sufletele astea; se prea poate ca Le Roy să facă doar pe îndrăgostitul; se prea poate ca Doamna d'Epinai să se fi săturat de iubitul ei şi, pe de o parte indusă în eroare, pe de alta temându-se că o să orbească, încearcă să scape de el înainte de a ajunge în situaţia de a trebui, din decenţă, să rămână cu el; se prea poate ca Grimm să nu aibă nimic la ochi şi să fi pus totul la cale numai ca să i se recomande să călărească şi astfel să se plimbe cu boroana seara şi dimineaţa. Şi apoi cine poate şti ce rol urât or fi jucat cei doi italieni în toată povestea asta? căci un lucru e sigur, Gati o iubeşte la nebunie pe baroană, iar abatele cel mărunţel prea îi spune des că nu închide ochii toată noaptea de dorul ei ca să nu se gândească la ea uneori şi dimineaţa, ceas când omul cade cât se poate de uşor în ispită.

Ar fi deosebii de important să pun mâna pe scrisoarea asta anonimă. Se zice că stilul este feminin şi cele două scrisuri diferite amintesc, orice s-ar zice, faptul că Doamna de Maux şi Doamna d'Epinai au petrecut împreună şi singure două luni de zile la ţară. Seamănă perfect între ele. Amândouă au o vădită tendinţă să facă oamenilor tot felul de şicane. Ar putea oare exista vreo extravaganţă oricât de extravagantă care să nu le fi trecut prin minte?

Un alt amănunt ce nu trebuie trecut cu vederea este că Doamna d'Epinai face pe viteaza în toată această învălmăşeală şi afişează cea mai deplină indiferenţă faţă de sentimentele baroanei şi faţă de indignarea baronului; pe de altă parte, după ce mi-a jurat că n-a mărturisit nimănui pe lumea asta necazurile pe care i le pricinuieşte lui Grimm şi pe care acesta i le pricinuieşte dânsei, nicio clipă nu s-a gândit că eu aş putea fi ticălosul sau indiscretul capabil să-i fi trezit baronului vreo bănuială; Grimm, la rându-i, îmi ascunde jalea din sufletul său şi asta pentru că i-a interzis prietenei sale, sub ameninţarea cu o ruptură imediată, să

lase să i se întrevadă bănuielile şi gelozia, iar în faţa mea, neagă cu hotărâre că Doamnei d'Epinai i-ar fi trecut vreodată prin gând una ca asta. E un atare vălmăşag de adevăruri şi minciuni încât nu mă mai pot descurca. Tare aş vrea să-ţi dai părerea cu privire la această întâmplare şi să formulezi un pronostic referitor la urmările ei. E o treabă foarte potrivită pentru o femeie. Dar în acest sens dumneata nu eşti deloc femeie.

în toiul acestor zâzanii sunt singurul om nevino'vat şi cu cugetul împăcat. Ce greu e să-ţi ştirbeşti buna-credinţă şi totodată să-ţi păstrezi fericirea intactă! Oare ce crezi că-şi spune în sinea lui acest Suart când se gândeşte la ocara pe care i-o face unui prieten căruia încearcă să-i seducă nevasta şi la o femeie încântătoare pe care o înşală şi o compromite? Sperjurii să poată oare fi fericiţi? Şi pe Le Roy nu-l poate linişti decât faptul că e deprins cu *j* intrigile, falsitatea şi minciuna; bine că suferă măcar din/, amor propriu. Nu-ţi spun nimic despre starea lui Grimm; atâta doar că îl cred incapabil fie şi de cea mai vagă ne-sinceritate. Dacă cumva am afirmat în cele de mai sus ceva ce ar semăna cât de cât cu vreo rezervă, retractez. Nu am nici mai multă, nici mai puţină încredere în cinstea lui ca într-a mea. În ce abis de uimire îndurerată aş cădea, ce tare mi-aş striga revolta dacă s-ar dovedi că omul acesta, idolul meu, etc…? dar nu, nu se va dovedi nimic de soiul ăsta.

Nu-ţi vorbesc despre sănătatea mea, deoarece mă simt bine; dumneata însă cum o duci? Spune drept, nu crezi că n-ar trebui să-mi scrii nici patru rânduri înainte de a-mi spune cum stai cu sănătatea? Sânul îţi dă pace? Cum suporţi căldura asta apăsătoare? Ce mai e cu indispoziţia aceea periodică ce ba te lasă, ba te apucă iar? Te rog scrie-mi măcar câteva cuvinte despre toate astea. Azi-dimineaţă m-am întâlnit cu un prieten de-al dumitale. L-am invitat la masă şi a băut în sănătatea dumitale. Ghici cine poate fi.

Femeia cu pricina e foarte departe de fericirea pe care i-o doreşti. Vezi deci că răspund la scrisoarea numărul opt.

Dacă cineva rosteşte elogios numele prietenului ei, odată vezi cum îi strălucesc ochii, cum zâmbeşte. Iar chipul ei dobândeşte o expresie senină. Aude cumva vreun cuvânt, dezaprobator la adresa lui? ochii i se întristează, obrajii parcă i se veştejesc, întreaga ei făptură se descompune; suferă, iubeşte, va iubi, e pierdută pe vecie. /

Cu privire la mica mea dispută literară cu baronul referitoare la Rousseau, află că Grim s-a apucat să cerceteze lucrarea mai îndeaproape şi apoi mi-a spus că am perfectă dreptate şi că lucrarea i s-a părut bună, în toate pasajele unde este realmente frumoasă. 237

Nu, draga mea, Rousseau nu va fi urmărit. Îi are pe habotnici de partea lui. Interesul acestora faţă de el se datorează faptului că i-a vorbit de rău pe filosofi. Întrucât ne urăsc de o mie de ori mai mult decât îşi iubesc dumnezeul, puţin le pasă că Rousseau l-a împroşcat cu noroi pe Hristos; contează doar că nu e de-al nostru! Speră întruna că-l vor convei'ti. Sunt convinşi că un transfug din tabăra noastră trebuie să treacă mai devreme sau mai târziu într-a lor; sau cel puţin acesta-i pretextul după care se ascund ca să-l sprijine fără să le crape obrazul de ruşine.

De vreme ce ai avut bunăvoinţa să-i povesteşti surorii Uranie cită osteneală mi-am dat în legătură cu afacerea Domnului Vialet. Te rog spune-i şi cât sunt de amărât de inutilitatea acestor străduanii, şi te va crede. Dacă eşti de părere că s-ar cuveni să-i arăţi că situaţia nu e totuşi disperată – şi că atâta vreme cât Domnul Vialet e sigur de protectorii săi. Ai rjoştri -sânt gata să acţioneze, n-ai decât, eu unul sunt de acord. Tare aş vrea să nu-i fi scris încă Domnului Vialet, astfel încât odată cu vestea privind dezastrul să-i poţi anunţa şi speranţele noastre.

Morphise trebuie să fie vrednică de toată mila, atunci când o sfâşie pe de o parte interesul, care zice nu, şi pe de alta slăbiciunile ei, care-i smulg un da. Ce mult îşi reproşează acest da! Asta e ce se cheamă, a fi păcălit până la capăt: să acţionezi ca un om pe deplin generos şi să nu porţi în suflet decât sentimentul josnic al zgârceniei.

Sper că la o a doua lectură a romanului *Pamela* 238 îţi vei modifica prima impresie. Până atunci, te previn că obiecţiile dumitale sunt tocmai cele ale plevuştii lipsită de gust. Bagă de seamă că nu a fost vorba să ni se înfăţişeze o Pamelă perfectă, ci o Pamelă adevărată; bagă de seamă că grosolănia lui Milord ar putea constitui un caracter naţional; bagă de seamă... Dar mi se pare de prisos să tot înşir atâţia „bagă de seamă”. E de ajuns unul singur ca să te ghideze. Când citeşti această carte ar trebui să te afli la Londra şi acolo să rămâi până o termini, după cum ar trebui să te întorci cu două mii de ani în urmă şi să fii sub zidurile Troiei, când îl citeşti pe Homer; mai cu seamă să uiţi cu desăvârşire formula ridicolă sau tiparul meschin, în care se cantonează toate romanele de astăzi. Încă un lucru: când te plimbi, te sfătuiesc să meditezi asupra faptului că aproape totdeauna ceea ce întunecă frumuseţea morală sporeşte frumuseţea poetică. Având drept subiect doar virtutea, nu realizezi decât opere plate şi glaciale; numai patima şi viciul dau suflet compoziţiilor pictorului, poetului sau muzicianului.

Iată acum altă controversă între mine, pe de o parte, şi Suart şi Doamna d’Houdetot pe de alta, cu privire la o stampă de Van Dyck reprezentându-l pe Belizarie239 orb, sprijinit de un copac pe marginea drumului, cu casca aşezată pe jos, lângă el. Se mai văd şi nişte femei milostive ce-i aruncă un bănuţ în cască, şi peste drum, în picioare, în faţa lui Belizarie, un ostaş înalt, sprijinit în spadă se uită la el; se vede cât de colo că ostaşul a luptat sub ordinele generalului şi că zice; „Uite-l aşadar pe omul care ne poruncea. Ce e soarta omului! Vai de noi, muritorii! etc...”

E cert că figura acestui ostaş îţi reţine atenţia şi parcă te face să le uiţi pe toate celelalte. Suart şi contesa ziceau că acest lucru e un defect; eu unul afirmam că tocmai acest element îi conferă compoziţiei un caracter moral, iar ostaşul îşi îndeplineşte perfect funcţia. Van Dyck a înfăţişat morala însăşi şi chiar asta i se reproşează. S-au adus multe argumente delicate şi subtile pro şi contra. Dacă, în timp ce

pictezi un tablou, te gândeşti la cei ce-l vor vedea, totul e pierdut. Pictorul iese din tablou aşa cum un actor adresându-se direct sălii, coboară de pe scenă. Presupunând că nu există nimeni pe lume în afară de personajele din. Tablou, stampa lui Van Dyck e sublimă, iar această presupunere trebuie s-o faci totdeauna. Dacă ne-am afla alături de ostaş am avea aceeaşi fizionomie şi n-am observa că şi el o are. Oare Belizarie nu produce efectul pe care trebuie să-l producă? Ce contează că la un moment dat îl pierzi din vedere!

Fiindcă veni vorba, am o problemă importantă asupra căreia te rog să-ţi spui părerea, dar numai după ce te-ai gândit serios la ea, deoarece nu e un caz de conştiinţă imaginar, aşa cum le place doctorilor de la Sorbona să ticluiască pentru a se complica şi a se pune în situaţii stinjenitoare, ci un fapt real. Dacă ai putea afla totodată şi părerea dragei noastre Uranie, ar fi cu atât mai bine.

O fată de treizeci şi doi, treizeci şi trei de ani, deşteaptă, curajoasă, având destulă experienţă, pe deplin sănătoasă, mai degrabă interesantă decât frumoasă, înstărită, nu vrea să se mărite pentru că a fost martora unei căsnicii nefericite şi-şi dă seama că, dacă se mărită, are toate şansele să fie nenorocită; vrea totuşi cu toată tăria să aibă un copil fiindcă simte cât e de duios să fii mamă şi presupune că este aptă să-i dea copilului o educaţie excelentă, mai ales dacă va avea de crescut o fată. E stăpină pe soarta ei. A pus ochii pe un bărbat de patruzeci de ani, l-a studiat îndelung şi a ajuns la concluzia că e omul potrivit şi că întruneşte într-o măsură surprinzătoare toate calităţile spirituale şi intelectuale ce-i convin ei. În consecinţă ascultă ce i-a spus: „Domnule, nu e om pe lumea asta pe care să-l stimez ca pe dumneata; nu te iubesc, nu te voi iubi niciodată şi nici nu-ţi cer să mă iubeşti. Iar dacă te-ai apuca să ţii la mine, pariez pe orice vrei că nu voi putea răspunde sentimentului dumitale. Ce te rog eu este să ai bunăvoinţa să-mi faci un copil. Gândeşte-te bine, domnule, dacă vrei să-mi faci acest serviciu; nu-ţi

ascund faptul că refuzul dumitale m-ar întrista din cale afară, şi-ţi jur că nu amorul propriu mi-ar fi lezat. Sunt lucidă. Mă apreciez la justa mea valoare, dar majoritatea celor foarte dispuşi să-mi dovedească în ce măsură sunt demnă de a fi iubită nu corespund cerinţelor mele, iar aceste cerinţe, pe care le cred cinstite şi la care ţin extrem de mult ar trebui să fie foarte greşite dacă ar întâmpina o opoziţie de neînvins din partea dumitale. Ştiu că eşti căsătorit. Poate că, pe de altă parte, inima dumitale este stăpânită de vreo pasiune faţă de care nu aş vrea pentru nimic în lume să te faci vinovat cu ceva. Ba mai mult, dacă ai fi în stare de una ca asta, nu te-aş mai considera demn să devii tatăl copilului căruia doresc să-i fiu mamă. Nu-ţi cer nimic altceva decât un atom de viaţă pe care aş vrea să-l primesc pe altă cale decât cea obişnuită. Analizează-te bine. Dacă te crezi obligat să te mai consulţi cu cineva, te rog neapărat s-o faci. Spune cine sunt. Nu mi-e ruşine de planul meu. Dacă se realizează, nu mă voi ruşina câtuşi de puţin. Sint ferm hotărâtă să nu-mi ascund sarcina. Dacă vei dori să nu se ştie că dumitale ţi-o datorez, nu se va şti; îţi voi păstra taina. Dacă-mi vei îngădui să vorbesc despre dumneata, am s-o fac sau nu, după cum voi socoti de cuviinţă. În această privinţă îţi voi promite tot ce-mi vei cere, iar toţi cei ce mă cunosc vor garanta pentru mine. Am simţul onoarei. Încă nu am greşit faţă de nimeni şi nu mi se va întâmplă una ca asta pentru prima dată la vârsta mea şi tocmai faţă de dumneata”. Cam asta i-a spus femeia. *—: i*

Bărbatul e căsătorit. În plus iubeşte cu pasiune o altă femeie şi e iubit. Cum trebuie să procedeze? Să facă serviciul ce i se cere? Să-şi consulte iubita? etc., etc.

Ca să poţi răspunde imparţial te previn în primul rând că o cunosc pe femeie şi apoi că bărbatul cu pricina nu sunt eu. Nu te grăbi. Acordă-ţi suficient timp ca să meditezi asupra unei probleme în care e foarte uşor să neglijezi considerentele serioase din pricina unor fleacuri frivole.

Ce părere ai, draga mea? Am trăncănit destul? Te ărut din toată inima. Cât te-aş săruta, cât te-aş iubi dacă aş

avea posibilitatea! Nu, să nu mă cx’ezi liniştit. Voi fi trist până în clipa când îmi vei anunţa întoarcerea dumitale şi când. Inima îmi va fremăta de bucuria apropiatei revederi.

LXXIII

25 iulie 1762 24’

Credeam că am făcut pace în grupul nostru. M-am înşelat. Stăpâna domeniului La Briche241 se ambiţionează. Vrea să i se ceară iertare, să i se ofere reparaţii, şi toate astea de la cine? de la un om care crede că are dreptate, care e îndreptăţit s-o creadă şi care niciodată nu-şi recunoaşte greşelile, chiar atunci când realmente le-a săvârşit. După confidenţele baroanei şi mărturisirile lui Grimm, nu înţeleg cum e posibil ca Doamna d’Epinai să îndrăznească s-o ia pe un asemenea ton, nici cum poate să i-o îngăduie prietenul ei. Fiind cu neputinţă să-i dovedeşti vinovaţi, se comportă ca şi când ar fi nevinovaţi. Tăcerea ar fi dres lucrurile, dar n-au acceptat să tacă şi uite aşa, cucoana nu va mai avea ce căuta printre noi, bărbatul se va auto- exclude pentru că va considera că obrazul îl obligă să facă una ca asta, şi apoi să vezi că bârfelile se vor ţine lanţ! Mi se face rău, nu alta; în ceea ce mă priveşte, m-am hotărât, o să stau deoparte şi o să aştept momentul când voi putea juca din nou rolul de pacificator, singurul potrivit pentru mine, iar între timp o să-mi astup urechile ca să nu aud mizeriile pe care le vor spune unii despre alţii;

Amicul Le Roy continuă să fie bosumflat din pricina baroanei. Se vede treaba că se credea foarte aproape de victorie. Joi a luat masa cu noi. Avea mutra omului cu conştiinţa încăi-cată. Îşi propunea să călărească mai pe seară cu aleasa inimii sale, dar aceasta nici gând n-a avut, ceea ce l-a făcut să se bosumfle şi mai tare. Baroana zice însă că bosumflaţilor le trece de la sine dacă nu le dai nicio atenţie.

Nu ştiu cum mai stau lucrurile în privinţa lui Suart. Mi se pare totuşi că s-a mai refăcut puţin. Oare tot repe- tând o fărădelege ajungi să scapi mai uşor de remuşcări? Nu ştiu, dar, dacă ţi-aş fi necredincios o singură dată, mi se pare că

nu m-aş opri aici; în consecinţă, nu trebuie să fac niciodată aşa ceva.

Suart ne-a prezentat un francez proaspăt întors de la Copenhaga. Omul acela ne-a povestit nişte lucruri de necrezut despre dragostea poporului pentru suveran şi despre dragostea suveranului pentru popor. Patriotismul şi-a găsit refugiul în Danemarca. Iată o scenă la care a fost martor şi pe care tare aş fi vrut s-o fi văzut şi eu. Evenimentul a avut loc cu ocazia dezvelirii statuii ecvestre a regelui într-una din pieţele publice ale capitalei: se adunase o uriaşă mulţime de oameni. Regele venise împreună cu toată curtea. Nici nu apăruse bine în piaţă că două sau trei sute de mii de glasuri se pornesc deodată să strige: „Trăiască regele nostru! Trăiască bunul nostru rege! Trăiască stăpinul nostru, prietenul nostru, părintele nostru!”, iar suveranul, cuprins de entuziasmul poporului său, deschide portiera caleştii, coboară în mijlocul mulţimii, îşi aruncă pălăria în sus şi strigă: „Trăiască poporul meu! Trăiască supuşii mei 1 Trăiască prietenii mei! Trăiască toţi copiii mei!” şi-i îmbrăţişează pe toţi cei din preajma sa 2’i2.

Draga mea, ce lucru rar şi frumos! Când mă gândesc la acest spectacol tresar de bucurie, inima îmi freamătă şi Simt că-mi dau lacrimile. Relatarea acestor fapte ne-a emoţionat pe toţi.

— *’r Recitesc ultimul paragraf al scrisorii şi iar mă înduioşez. Recunoaşte că pălăria aceea aruncată în sus dovedeşte că sufletul regelui era cuprins de entuziasm. Cine o fi fericitul supus care a pus mâna pe pălărie? Dacă aş fi în locul lui, să mi se fi dat atâta aur cât cuprinde şi tot n-aş da-o. Cu câtă bucurie le-aş arăta-o copiilor mei, aceştia la rându-le copiilor lor şi tot aşa până ni s-pr stinge neamul! De câte ori s-ar fi repetat fericita clipă dacă aş fi devenit posesorul ei! De câte ori aş fi povestit întâmplarea până să-mi sune ceasul de pe urmă! Crezi că ar fi îndrăznit vreodată, cineva, să şi-o pună pe cap? Acest obiect n-ar fi oare de o mie de ori mai preţios decât spada lui Cezar Borgia pe care se mai. Văd încă urmele unor picături de

sânge? Evenimentele din ziua aceea vor mai

. Stoarce lacrimi de bucurie şi peste o sută, ba şi peste o mie de ani de aci înainte: Ce zi frumoasă pentru suveran! ce zi frumoasă pentru supuşii săi! Dacă-i invidiez pe stăpînitorii lumii pentru ceva e tocmai pentru acest gen de fericire: să stârneşti entuziasmul unui popor imens, să-l vezi, să participi la el; îţi vine să mori de plăcere. În toiul acestei bucurii colective ai fi putut fi trist doar dacă ţi-ar fi murit tatăl sau te-ar fi trădat iubita.

Suart pleacă mâine la castelul La Chevrette. Eram împreună la Tuileries, stăteam pe scaun la umbră şi i-am spus: „Parcă ţi-ar merge ceva mai bine, mă bucur.

— Da, mi-a zis el, în clipa asta mi-e mai bine, dar mâine seară s-ar putea să-mi fie mai rău”. Pe cine e oare supărat? pe cucoana din La Briche sau pe cea din rue Royaler,: t? Aceasta din urmă e în culmea fericirii fiindcă îşi închipuie că a scăpat de cealaltă, dai* s-ar părea că-l regretă sincer pe prietenul dânsei.

Acum cincisprezece zile, în casa asta domnea o minunată armonie: toată lumea râdea, se îmbrăţişa, se alinta, oamenii îşi spuneau tot ce le trecea prin minte; bărbaţii erau la picioarele femeilor, iubiţii se amuzau de una ca asta, iar soţii nu-i acordau nicio atenţie. Despărţit de cucoană doar printr-un fotoliu ocupat de iubit sau de soţ, auzeai: aplecaţi-vă puţin; omul se apleca; nevasta sau iubita era sărutată. Dacă din întâmplare sărutul era cam zgomotos şi soţul întreba: ce s-a auzit? i se răspundea: am sărutat-o pe Doamna, iar el zicea; mai sărut-o odată ca să mă obişnuiesc, şi pe dată i se îndeplinea dorinţa. Azi toţi sunt serioşi, stau la distanţă unii de alţii, îşi fac reverenţe oficiale când intră, când” ies sau când trec de colo colo; fiecare ascultă, nimeni însă nu mai vorbeşte fiindcă nu ştie ce să zică, neîndrăznind să aducă vorba despre ceea Ce ştie prea bine: se acordă prea multă importanţă fiecărui fleac, pentru că nimeni nu se mai simte nevinovat, iar eu văd toate astea şi mă. Plictisesc de moarte.

Pe la amiază a venit Doamna Geoffrin; îşi propusese să ia

masa cu noi dar, sufocată brusc de această plictiseală care a cuprins-o fără să-şi dea seama, uimită de parcă n-ar mai fi recunoscut chipurile oamenilor, considerându-se poate vinovată de stârijeneala celorlalţi, se uită când la unii, când la alţii şi-i vin nebuniile înfiptă în scaunul ei; încearcă să fie spirituală, nimeni n-o încurajează, abia dacă-i zimbeşte câte unul; amuţeşte, îşi frământă batista, cască o dată. De două ori, se scoală şi pleacă. Abatele Follet strigă după ea:.. Aţi şi plecat, Doamnă?" iar dânsa îi răspunde: „Azi nu e nimeni acasă, am să vin altădată".

Adio mesele noastre plăcute de luni seara. Cei care nu cunosc încă explicaţia acestei enigme îşi vorbesc la ureche şi se tot întreabă ce s-a întâmplat aici. Până-n două săptămâni o sa afle, şi. Dumnezeu ştie ce-o să zică şi ei, şi toţi ceilalţi. Parcă aud comentariile şi-mi pare nespus de rău.

Suart se întoarce poimâine de la Doamna d'Epinai, sunt curios să. Văd cu ce mutră o să apară de acolo: dacă o fi posomorit, ne-am lămurit; dacă o fi vesel, iarăşi ne-am lămurit.

Un lucru e sigur: baronul nu-şi dă seama de valoarea unui prieten. Ascultă-mă pe mine, într-o zi omul ăsta o să se pomenească singur cuc. Ce bătrâneţe, ce bătrâneţe tristă îl aşteaptă! Ce milă o să-mi fie de cei ce nu-l vor putea părăsi! Uranie, ce părere ai? îmi vine greu să cred că cineva poate fi hărăzit să cunoască prietenia atunci când nu e în stare să fie tandru; oare să fie cu putinţă să ţii la un bărbat când nu eşti capabil să înţelegi condiţia nefericită a femeii şi să-ţi asumi sarcina de a-i acorda măcar uneia singure mângâierea atât de delicată şi duioasă de care are nevoie?

Baronului îi lipseşte ceva, o calitate de bază. Inima lui nu are destulă ţinută. Mă întreb dacă nu cumva bogăţia l-a stricat întrucâtva. Bunătatea lui e pur cerebrală. Ca să facă o" faptă bună, are nevoie să-şi aducă singur argumente, nu simte o necesitate lăuntrică.

Greşeşti, draga mea, nu-i vorba despre a opta, ci a noua

scrisoare; sau poate mi s-o fi rătăcit vreuna; numă- ră-le bine; asta e a douăsprezecea. Spune-mi dacă ai pri- mit-o; sunt atâtea lucruri în scrisorile astea adresate doar prietenei mele căci, vorbind cu ea, uit de tot restul lumii!

Cartea lui Boulanger244 e foarte rară pe aici; am cerut să mi se trimită vreo două-trei exemplare prin poştă, dar ni le-a suflat cineva. Află de la Uranie dacă exemplarul ei cuprinde şi epistola de închinare. O să primim *Emile,* şi nu voi întârzia să-l trimit Morphisei.

încă nu l-am văzut pe Domnul Duval şi mă mustră cugetul.

Ieri, la Tuilerâes, i-am văzut pe Fayole şi Melanie 245; Melanie era într-o rochie frumoasă de tafta albă, dar mi s-a părut foarte schimbată, iar Fayole era mai îmbujorat decât trandafirii în zori de zi; între cei doi fraţi păşea o persoană tânără, destul de înaltă, îmbrăcată prost dar cu un chip şi o siluetă datorită cărora toţi o, remarcau. Nu ştiu cine o fi. Nu cred s-o fi văzut vreodată nici la dumneata, nici la Doamna de Salignac.

Am să-ţi povetesc altădată noul meu aranjament cu editorii, dacă-mi aduci însă aminte.

Doamna Diderot a fost foarte bolnavă de ciumă mică; aşa îi zic doctorii acestei boli. Acum se simte mă! bine; a rămas doar cu o durere la încheietura piciorului, sus lângă şold şi cu o proastă dispoziţie care o va alunga pe biata Janneton; nu se poate să mai reziste mult, şi-mi pare tare rău, slujitori buni nu găseşti pe toate cărările.

Nu mă mai mir că te-ai obişnuit la lsle; omul e fericit acolo unde face fapte bune: a iubi şi a săvârşi binele, asta mi-e deviza, după cum ştii. Ai o gândire limpede, îţi dai seama că nu e de ajuns să faci binele, trebuie să-l şi faci ca lumea.. Continuă tot aşa. Ajută-i pe cei nenorociţi; e singura modalitate să te mai consolezi de absenţa mea. Asta-i spuneam baronului, pe vremea când, după moartea primei sale soţii, credea că niciodată pe lumea asta nu-şi va mai afla fericirea: „Ieşi din casă, apropie-te de cei nefericiţi, uşurează-le mizeria şi abia pe urmă plânge-te de propria

dumitale soartă, dacă-ţi mai dă mâna”.

Rousseau, despre care îmi vorbeşti din nou, stârneşte în momentul de faţă mare zarvă la Geneva. Oamenii, aţî- ţaţi de afirmaţiile autorului şi de operele sale, s-au adunat, făcând mult zgomot, şi au declarat în unanimitate consistorului miniştrilor că *Profession de foi du vicaire savo- yară* 2’, e este propria lor profesiune de credinţă. Ei bine, acest eveniment neînsemnat în sine, realmente o nimica toată, a determinat într-o singură zi douăzeci de mii de suflete să se lepede de religia creştină. Vai ce comedie bună ar fi lumea asta, dacă n-am avea şi noi câte un rol de’ jucat; dacă am vieţui într-alt punct al spaţiului, de pildă în acele intervale dintre sferele cereşti unde moţăie zeii lui Epicur, foarte, foarte departe, într-un loc de unde globul ăsta pe care păşim atât de ţanţoş se vede cel mult cât un dovleac, dacă am putea observa printr-un telescop nesfâr- şita varietate a diverselor atitudini adoptate de aceşti purici cu două picioare, numiţi oameni! Nu vreau să mai văd scenele oferite de viaţă decât reduse la dimensiuni cât mai mici, pentru ca cele atroce, desfăşurându-se într-un spaţiu infim şi având actori minusculi să nu-mi mai poată inspira nici groază, nici durere violentă. Şi totuşi nu ţi se pare, ciudat faptul că revolta pe care ne-o stârneşte nedreptatea depinde de spaţiu şi de dimensiuni? Mă apucă furia dacă un animal mare atacă un altul pe nedrept. Puţin îmi pasă dacă doi atomi se sfâşie reciproc; ce influenţă mare au simţurile asupra moralei noastre! 257 Ce frumos se poate filosofa pe marginea acestui text! Ce părere ai, Uranie?

Această *Profesiune de credinţă* le-a luai minţile oamenilor tocmai pentru că e un fel de aiureală. Un lucru raţional nu prezintă nicio latură stranie, în consecinţă nu uimeşte îndeajuns, ori oamenii cer să fie uimiţi.

Parcă-l văd pe acest domn Rousseau dând târcoale unei mănăstiri şi strecurându-se într-o bună zi în ea. Nimic riguros în ideile lui; e un om al exceselor care oscilează între ateism şi superstiţie. Cine ştie unde se va opri?

Tema discuţiilor noastre pe rue Royale e ba politica, ba

religia; tot pisăm catehismul nostru. Partea nostimă este că profanul îl învaţă pe specialist şi-i ţine parohului propriile lui predici. N-are decât; fiecare e măgulit când îşi află şi aude opiniile în gura prietenilor, nu-i aşa?

Te sărut din toată inima. Îţi doresc cât mai repede s-o vezi pe aceea căreia îi mărturiseşti tot ce ai pe suflet şi cu care vei vorbi despre mine. Aceasta e cea de-a douăsprezecea scrisoare de la mine; perseverez.

Ziua e extrem de cald, dar seara se face frig. Ai grijă de sănătatea dumitale; nu te expune umezelii care se lasă seara; ştii ce plămâni sensibili de pisică ai şi ce gutu- raie cumplite faci. Dacă Uranie ar fi acolo, aş fi şi eu mai liniştit.

Aştept cu nerăbdare să-mi răspunzi la ultima scrisoare. Tot singură eşti?

i Rămâi cu bine. Mii şi mii de sărutări de la distanţă, deşi nu fac toate laolaltă cât una singură de aproape.

LXXV

31 iulie 1762 248’

Voi continua; dacă discutăm părerea dumitale în privinţa jocurilor, îţi spun din capul’ locului că sunt ceva mai indulgent. Sunt de acord să-i faci un semn cu cotul prietenului drag. E de aşteptat una ca asta. Eu unul iert tot ceea ce pasiunea îi inspiră omului. Doar consecinţele mă şochează. Şi apoi, ştii prea bine că totdeauna am fost apără torul marilor pasiuni-49: numai ele mă emoţionează. Fie că-mi inspiră admiraţie, fie groază, au asupra mea un efect puternic. Din ele izvorăsc operele geniale şi odată cu ele se şi sting; ele îl creează pe scelerat, dar tot ele pe entuziastul care-l va înfăţişa pe scelerat în adevărata sa lumină. Dacă faptele cutremurătoare ce ne dezonorează speţa sunt comise sub impulsul pasiunilor, sub acelaşi impuls sunt săvârşite şi tentativele minunate ce ne înalţă. Omul mediocru trăieşte şi moare ca o vită. N-a înfăptuit nimic care să-l scoată în evidenţă cât a trăit; în urma lui nu rămâne nimic despre care să se poată vorbi; numele nu i se mai rosteşte, locul unde a fost îngropat rămâne neştiut şi e cotropit de, buruieni. Pe de altă parte, consecinţele

ticăloşiei dispar şi ele odată cu ticălosul, în timp ce consecinţele faptelor măreţe dăinuiesc. După cum îi spuneam într-o zi dragei noastre Uranie, dacă ar trebui să optez între Racine soţ necredincios, tată nevrednic, prieten făţarnic dar poet sublim şi Racine, tată devotat, soţ model, prieten bun, om cumsecade şi plaţ, l-aş prefera pe cel dintâi. Ce a rămas de pe urma lui Racine,. Omul nedemn? Nimic. Dar de pe urma lui Racine, omul genial? Opera, care e veşnică.2

Te înşeli, nu e o cochetă; 231 a constatat însă că acel interes autentic sau simulat manifestat de bărbaţi în preajma anumitor femei îi determină să fie mai vioi, mai ingenioşi, mai atenţi, mai veseli; timpul se scurge astfel mai repede şi mai amuzant; ea se joacă: adună în juru-i un roi de fluturi; seara se scutură de praful ce s-a desprins de pe aripile lor şi gata. E o femeie originală, în anumite privinţe e foarte subtilă, în altele absolut naivă. Are puţină lume în preajmă, dar în schimb nimic din acea uniformitate atât de decentă şi mohorâtă care conferă anumitor cucoane din lumea bună un aer de păpuşi trase pe sârmă. Spuneam, mai deunăzi, cu privire la o cămăruţă pe care speram s-o obţin la Madrid: „Am s-o mobilez cum se cuvine, vă voi da cheia şi o să vă puteţi duce să vă odihniţi’1. Suart a adăugat: „Poate chiar când o fi şi el acolo?” Dânsa a răspuns pe un ton, cu un aer şi cu nişte ochi! „Eu una n-aş avea nimic împotrivă, dar nu se poate”, apoi, întorcându-se spre Suart: Vezi cum alunecă pe lângă el asemenea observaţii?

— Aşa e, a spus Suart, dar de ce oare?

— Dintr-un motiv, a zis dânsa, pentru care-i port o stimă neţărmurită şi pentru care dumneata ar trebui să te ruşinezi/1

Toate gândurile ce te-au bântuit, mi-au trecut şi mie prin minte, dar le-am alungat socotindu-le nişte sugestii de-ale necuratului. Cât or fi de ascunse uneltirile murdare ale unui om, mai devreme sau mai târziu tot dau naştere unui fel de abur care-i învăluie şi pe alţii.

Baronul e foc şi pară fiindcă nu prea mă mai vede. Am să mă duc mâine, deşi sunt invitat pe toată ziua la Massy. Cucoana de la Massy 252 e la fel de nebună: mai deunăzi, lângă dânsa în prăvălie se afla o femeie destul de frumuşică. Am remarcat-o. Haide, haide, mi-a şoptit, s-ar zice că nu te prea pricepi; apoi, dând din umeri: ochi mici, ţţţe mari, ce mai, frumuseţe de provincială/1

Nu este vorba despre Gaschon, ci despre abate.

Nefericita aceea din insulă mi-a povestit toată drama ei; ţi se rupe inima. Sedusă, însărcinată, muribundă, părăsită şi multe, multe altele, mai puţin înfiorătoare, dar mai josnice. De aceea nu i-a mai rămas nicio umbră de stimă: în consecinţă dragostea se duce văzând cu ochii; doar din vanitate mai suferă şi, ca dovâdă, după ce i-am arătat clar cât e de ingrat iubitul ei, i s-a mai alinat suferinţa Acum câteva zile, era bolnavă, iar el gata să se îmbolnăvească; i-a spus pe un ton încântător: „Cine te va îngriji? Ar trebui să aştepţi până mă fac bine”. Pe de altă parte, rivala ei iar începe cu confidenţele. Ce situaţie! Ce-ai face într-un asemenea caz? într-un asemenea caz? Dacă ai fi solicitată de atâţia îndrăgostiţi? Eu unul, m-aş duce să-mi caut o cucoană mai nlllin nmpfli. A *P*

’” ~” 7âu~, Saurin nu va mai *fi cu noi; există un anumit cumnat pe care se teme să-l întâlnească. Se ziw că soţia lui e însărcinată. Înainte de căsătorie, nu putea să sufere femeile însărcinate. Ce sentiment nefiresc! ce zici? în ceea ce mă priveşte, această stare m-a emoţionat totdeauna. O femeie însărcinată mă interesează; mă uit cu o duioasă milă chiar şi la femeile din popor.

Tiranul nostru, prin interdicţia ce te-a supărat, voia să preîntâmpine toate sâcâielile pe care le prevedea Cucoana lui mi-a scris chiar acum că i s-a făcut mult rău; înţeleg ce înseamnă toate astea.

Deci tânărul Fayole cel îmbujorat va veni pe la dumneavoastră? Dar dacă va fi curios?

îţi scriu astăzi, sâmbătă, astfel încât scrisoarea mea să plece mâine. Înainte de a încheia, trebuie să-ţi supun un alt

caz de conştiinţă; mă încurcă mai mult decât cel dinainte.

O femeie solicită pentru soţul ei un post foarte important; i se promite postul cu condiţia... restul îl ghiceşti, desigur. Femeia are şase copii, avere aproape deloc, un iubit şi un soţ; i se cere doar o noapte. Va refuza oare cuiva un sfert de oră de plăcere în schimbul carierei soţului ei, educaţiei copiilor, unei situaţii bune pentru ea? Ce contează motivul pentru care greşeşte faţă de soţul ei în comparaţie cu cel care o face să greşească faţă de iubitul ei? Acest lucru a fost propus pe şleau de un anumit bărbat care i-a strâns odată mâna unei anumite femei, prietenă cu mine. I s-au acordat cucoanei cincisprezece zile spre a se hotărî.

Aşa se petrec lucrurile pe lumea asta! Se iveşte un post, o femeie îl solicită, i se ridică puţin fusta; după aceea „femeia se netezeşte frumos şi iată-l pe soţ dintr-un biet funcţionăraş cu o sută de franci pe lună, ajuns Domnul director cu cincisprezece sau douăzeci de mii de franci pe an. Şi totuşi, ce legătură poate fi între o faptă dreaptă sau, generoasă şi ţâşnirea voluptuoasă a câtorva picături de fluid? Zău că am ajuns să cred că Naturii puţin îi pasă de bine sau de rău; nu are decât două scopuri: conservarea individului şi propăşirea speciei.

Fiindcă tot veni vorba despre toate astea, ai putea să-mi explici cum se face că există uneori bătrâni frumoşi dar niciodată bătrâne frumoase?

Iată biletul de loterie pe care mi l-ai cerut.

Cine l-a lăsat baltă pe Vialet? protectorii? Abatele de Breteuil? în ceea ce ne priveşte suntem în continuare la ordinele lui.

Editorii mi-au acordat, în sfârşit, în afară de renta de o mie cinci sute de livre, trei sute cincizeci de livre pentru fiecare volum de planşe, şi vor fi patru 253 trei sute cincizeci de livre pentru fiecare volum cuprinzând articole şi pot conta pe opt volume; cele cinci sute de livre pe care î le dădeau lui d’Alembert pentru fiecare volum cu articole 254: asta înseamnă aproximativ cincisprezece mii de franci în decurs de cinci ani, fără să mai punem la socoteală

modestul meu venit din provincie şi negocierile cu abatele Raynal, de la care încă nu e cazul să-mi iau nădejdea.

în sfârşit, surioara mea se desparte în luna septembrie de blestematul ăla de sfânt 255 din cauza căruia riscă să ajungă în iad. Ingratitudinea lui l-a adus în situaţia să se certe şi cu episcopul, şi cu toţi prietenii săi. O să se înfunde într-o mahala, în mijlocul celor mai infecte scursori ale oraşului şi-şi va petrece tot restul vieţii ascultând de la patru dimineaţa şi până la amiază, apoi de la ora două până seara la opt prăpăstiile povestite de vreo douăzeci de neroahe înfumurate pe care le va păstori.

Ce viaţă folositoare societăţii, nu-i aşa?

încă nu am primit volumul Horaţiu, a cărui copertă îmi va fi atât de preţioasă încât o voi studia mai des şi cu mai multă plăcere decât cartea în sine. Doamna Vallayer, uitându-se la mine cu o duioşie pe deplin sinceră, mi-a promis-o pe săptămâna viitoare. 25C

Rămâi cu bine, draga, buna mea prietenă. Scumpa dumitale soră a sosit? Am impresia că durerea aceea de la sân n-ar trebui să ne îngrijoreze câtuşi de puţin deoarece e desigur o durere trecătoare; în rest, cui nu i s-au umflat puţin picioarele pe o căldură ca asta? Atunci când Uranie va fi acolo, n-o să mă mai interesez deloc de sănătatea dumitale.

Pe aici toată lumea e sănătoasă. Sunt încântat de fetiţa mea pentru că a început să raţioneze şi să-şi argumenteze fiecare acţiune: „Angelique, ţi se pare că pasajul e prea greu? Uită-te pe partitură.

— Partitura nu-mi indică şi digitaţia, şi asta mă încurcă.

— Angelique, mi se pare că ai sărit o măsură.

— Cum era s-o sar când încă mai ţin acordul din măsura respectivă?”

Ce păcat că educaţia corespunde atât de puţin cu talentele ei naturale! Ce femeie drăguţă ar putea fi într-o zi! Din păcate, toată ziua nu aude altceva decât bârfeli şi prostii; orice aş face mai târziu, urmele acestor prime influenţe proaste tot se vor fi încrustat. Dacă ar fi copilul

Doamnei Le Gendre, câtă bucurie i-ar aduce ori de câte ori i s-ar agăţa de gât cu amândouă braţele şi i-ar spune: „Mămico, sărută-mă! Văd eu că eşti încă supărată pe mine, fiindcă nu mă săruţi din toată inima!”

Rămâi cu bine, prietena mea dragă, şi nu-l uita pe cel ce se gândeşte neîncetat la dumneata.

Sâmbătă, a 14-cea scrisoare.

LXXVII

8 august 1762 255

Ne-am petrecut toată săptămâna consolând-o pe biata femeie; credeam că o să-şi iasă din minţi. 258 În prima zi n-a deschis gura decât o singură dată şi atunci ca să-şi cheme copilul. Luni seara, după cină. Cânta şi copiii dansau; apoi i-a culcat; fetiţa cea mai mică şi totodată cea mai dulce, aceea pe care a pierdut-o, a dormit ca de obicei; marţi dimineaţa s-a sculat veselă, vioaie şi îmbujorată; la amiază a făcut temperatură; seara îşi pierduse cunoştinţa; la miezul nopţii a murit, li înţeleg pe cei ce suferă cumplit când pierd un asemenea copil; era albă ca zăpada, frumoasă ca un înger, cu o mutrişoară dintre cele mai nostime, pură, fină, sensibilă, înzestrată cu un caracter original cum nu prea se întâmplă la vârsta asta. Pentru un atare copil, faptul că şi-a pierdut viaţa nu e mare luceu, dar pentru părinţi e o pierdere ireparabilă, deşi au şase copii. Le-a fost răpit tocmai copilul care-i consola -de existenţa celorlalţi. Realmente, nu ştiu dacă aşa ceva nu e mai îngrozitor decât să fi avut unul singur şi să-l fi-pierdui. Mă tem că mama se va îmbolnăvi. D’Amilaville e neconsolat. S-a rupt ultima verigă care-l mâi lega de familie,. Din fericire, va mai rezista câtva timp, măcar din decenţă şi omenie, dar tare mă tem că puţina duioşie ce i-a mai rămas o sa dispară odată cu durerea. E o lecţie straşnică pentru toţi cei care având mai mulţi copii lasă să se întrevadă o preferinţă; fraţii şi surorile nu au fost îndureraţi de moartea surioarei lor.

Ba mai mult: mezinul a început să râdă când i s-a spus; acum. Sunt cu toţii geloşi şi supăraţi pe părinţi fiindcă

suferă. Iată cum s-a manifestat odată resentimentul unui copil care credea că tatăl său îl urăşte: când a murit tatăl, copilul i-a biciut cadavrul, insultându-l. Am văzut acest lucru; nu ştiu de ce mi-am adus aminte de această oroare şi ţi-o povestesc. Copiii sunt răzbunători şi cruzi.

Iată un pasaj din Metastase239; e foarte adevărat şi înfăţişează extrem de plastic dragostea mamelor. Ne prezintă o mamă ce şi-a pierdut fiul şi pe care oamenii încearcă s-o facă să se resemneze dându-i-l de exemplu pe Avraam care şi-a dus copilul pe munte, ca jertfă Femeia le-a răspuns: „Dumnezeu nu i-ar fi dat niciodată o atare poruncă mamei salelin prima’~ziT~am luat-o” JD (” ori elena noastră şi am dus-o ’departe de casă; a doua zi. Am plimbat-o la Etoile; a treia zi, la Vincennes; acestea sunt două locuri unde am petrecut şi clipe triste, şi clipe frumoase. Ieri am stat cu ea toată seara. D’Amilaville se dusese la castelul La Briche 260, în ciuda vremii urâte; azi vom cina cu toţii acolo. Prefer să şterg lacrimile celor necăjiţi decât să împărtăşesc bucuria celorlalţi.

Acum îi ai probabil alături pe scumpa dumitale soră şi pe nepoţel. După ce o vei fi sărutat de o mie de ori în numele dumitale pe draga noastră Uranie, sărut-o de două- trei ori şi în numele meu, pe ochi, pe frunte, pe obraji; aş prefera însă pe frunte căci acolo se află sufletul ei.

Dacă e hotărâtă în continuare să devină ceva mai maleabilă, spune-i să aibă grijă să nu. Brodeze floricele decât pe o pânză frumoasă, plină şi netedă. Ca să înfăşori o ghirlandă în jurul unei coloane fără să-i distrugi măreţia, e nevoie de mult gust şi simţ artistic. Toate acele mărunte virtuţi cerute de societate, pe care nu le va accepta niciodată cu dmbetul pe buze, nu se potrivesc cu sinceritatea şi duritatea caracterului ei. Doamna Le Gendre, draga mea Uranie, drăgălaşă, politicoasă, atentă, îndatoritoare, amabilă, zâmbitoare, maleabilă, respectuoasă? Nu, una ca asta nu e cu putinţă. Să rămână aşa cum a făurit-o Natura: gravă, serioasă, nobilă şi gânditoare. Natura .4 făcut-o inaltă şi maiestuoasă; dânsa

se face mică şi drăgălaşă. Şi apoi, dacă va adopta faţă de toată lumea atitudinea aceea încântătoare pe care o ai-e uneori faţă de noi, cu ce o să ne mai emoţioneze?

Tare mă tem că nepoţelul, aflat întru totul la cheremul dumneavoastră, se va pomeni adesea tras când încolo, când încoace de cele două mătuşi, ori de câte ori una dintre ele va dori să dispună singură de el. Dacă te-ai osteni în mod cât mai abil să-i faci nesuferită propria lui ignoranţă, poate că s-ar hotărî să pună mâna pe carte. Încearcă.

Fie că-s oameni cinstiţi, fie că nu, trebuie să-i dai lui Roger galbenul şi Domnişoarei Clairet cei şase franci.

Ce aş face în locul dumitale? 261 Nu mi-aş băga în cap în mod uşuratic cea mai gravă dintre toate bănuielile. Nu toţi oamenii care se sfiesc să ridice privirea sunt vinovaţi; un nevinovat lasă uneori ochii în jos fiindcă nu se poate uita la omul ce-l acuză pe nedrept şi-l jigneşte.

Locuitorii Genevei şi-au pus miniştrii într-o mare încurcătură; încă nu se ştie ce va ieşi din toată această poveste.

Iezuiţii au fost judecaţi vineri seara 202; la miezul nopţii, camerele tot mai deliberau. De îndată ce hotărârile vor fi date publicităţii, le voi trimite la Isle.

în afacerea Calas *'m* au apărut două documente noi; este vorba de un fel de petiţii adresate de către fraţi Domnului cancelar: dacă nu se vor tipări în cel mai scurt timp, ţi le voi copia.

Atrocitatea sentinţei de la Toulouse te uimeşte; gândeşte-te însă că preoţii îl îngropaseră pe fiu ca pe" un martir, iar dacă l-ar fi achitat pe tată, ar fi fost nevoiţi să~l dezgroape şi să-l pună la stâlpul infamiei pe aşa-zisul martir. Unul dintre judecători şi-a ieşit din minţi.

Voltaire a luat apărarea acestei nefericite familii. Draga mea, ce mod minunat de a-şi utiliza geniul! Omul ăsta are desigur suflet, sensibilitate, de vreme ce nedreptatea îl revoltă iar virtutea îl atrage. Ce reprezintă familia Calas pentru el? de ce se interesează de soarta lor? ce motiv are să-şi lase baltă munca pe care o îndrăgeşte ca să se ocupe

de apărarea lor? Dacă Hristos ar exista, te asigur că Voltaire ar fi mântuii Rămâi cu bine, buna şi duioasa mea prietenă. Dacă te iubesc? Din tot sufletul; da, da, din tot sufletul, şi când îţi spun acest lucru, inima mea e cuprinsă de o atare emoţie încât mă încredinţează pe deplin că spun adevărul. Dumneata cunoşti mai bine ca oricine acest oracol.

Când îmi dai răspunsul în privinţa celor două cazuri de conştiinţă?

Nu ştiu ce i-a spus fetei bărbatul din primul caz, când l-a solicitat; am aflat însă că fata i-a răspuns: „Când va sosi vremea potrivită, vei locui aici; până atunci însă, să nu îndrăzneşti nici măcar să te uiţi la uşa mea”.

încă o dată, vă las cu bine, dragele, bunele mele prietene. De aci înainte veţi fi împreună, vreme de două trei luni, şi vă voi scrie amândurora. Ei bine, dragă soră, o iubesc tot atât de mult, ba chiar mai mult ca oricând. Bărbaţii nu sunt deci chiar atât de răi pe cât se spune! Oare nici acest fapt nu te va convinge? Fericirea ei ţi s-ar potrivi foarte bine şi dumitale, dacă ai vrea. Vei muri oare fără să ştii ce ’ înseamnă să aduci fericirea cuiva? Din păcate, da.

Azi, 8 august 1762

LXXX

Este joi. 19 august 1762 264

Câte lucruri interesante ţi-aş spune, dacă aş avea timp! mi-am petrecut însă toată dimineaţa citind o lucrare despre instituţiile publice: ar fi fost cât se poate de utilă pentru un regat în plină reînnoire, ca Portugalia; pentru noi însă e altceva. Uzanţele nedrepte, multiplicate la nesfârşit şi inveterate, au devenit respectabile datorită vechimii lor şi de nezdruncinat datorită numărului lor uriaş.

După ce mi-am terminat lectura, a trebuit s-o supraveghez pe fetiţa mea în timpul exerciţiilor la clavecin; e o sarcină pe care mi-am impus-o şi pe care o îndeplinesc cu stricteţe fiindcă-mi place şi-i este de folos. Când s-a isprăvit, se făcuse ora zece şi eram aşteptat de cel puţin două ore la atelier, aşa că am dat fuga (aproape totdeauna

când fugim ajungem prea târziu); la atelier mă aştepta o groază de treabă, dar n-o să mă apuc de lucru decât după ce-i voi fi scris câteva cuvinte prietenei mele, altfel nu mă voi putea concentra. Această duioasă îndatorire m-ar sustrage de la cealaltă şi astfel n-aş îndeplini-o nici pe cea dintâi şi aş da-o peste cap şi pe cea de a doua.

Vă fericesc pe amândouă, dragi sui'ori, că sunteţi împreună. Adesea voi fi cu gândul alături de dumneavoastră, ţinându-vă de mână, neştiind pe care o iubesc mai mult; sunt tot atât de bun prieten al celei mari ca şi al mezinei; pe amândouă, în egală măsură, le stimez şi le respect.

Vai de mine, încă nu ţi-a trecut durerea aceea de la picior? Ai să mă faci să înnebunesc dacă nu te îngrijeşti. Pentru numele lui Dumnezeu! Spune-mi întocmai, draga mea, cum stau lucrurile. Spunându-mi adevărul exact, pune stavilă acestei imaginaţii înfiorătoare care mă face să exagerez tot ceea ce te priveşte, în general, şi lucrurile mărunte, în special. *Chestiunea asta nu te preocupă!* cu atât mai rău. *Nu te îngrijorează deloc.* Lasă. Mă frământ eu cu vârf şi îndesat pentru amândoi.

Mă tem că draga noastră Uranie e cam prea serioasă pentru un copil, nu ştie să joace nici şotron, nici baba oarba, nici uliul şi porumbeii, nici de-a v-aţi ascunselea sau cucu-bau şi, fără voia ei, trezeşte un respect ce-l ţine la distanţă şi nu-l lasă să-i dea dovezi de afecţiune. Eu unul mă joc de ţi-e mai mare dragul; rare ori însă pun mâna pe o jucărie fără să găsesc prilejul să plasez o maximă, o lecţioară morală privind de pildă dreptatea morală, sau să-i corectez fetei limbajul când greşeşte câte o expresie, sau logica atunci când emite vreo judecată eronată. În general, e necesar să ne facem mici ca să-i încurajăm pe cei mici să se facă mari. Li se pot spune lucruri la fel de instructive cu privire la o păpuşă, la o cruce din paie sau la vreo cârpă, ca şi cu privire la problemele cele mai importante. Obişnuindu-i să se poarte frumos când e vorba despre fleacuri, sunt pregătiţi să se poarte frumos şi când e vorba despre lucruri

importante; dar, la urma urmei, în ochii copiilor, există oare fleacuri?

Singură cuc? Nu se poate; e femeia cea mai dibace în a aduna oameni în juru-i; ar trebui s-o vezi cum ştie să ceară ceea ce vrea. E imposibil să-ţi impui voinţa când ei nu-i convine.

17 – Scrisori către Sophie Volland

De vreme ce povestirea faptelor bune te emoţionează, am să ţi le spun pe toate câte le voi afla; şi ca să mă ţin imediat de cuvânt, iată una: Doamna d'Epinai îi dăduse unui puşti nouăzeci de centime ca plată pentru o zi de muncă. Searaj puştiul se întoarce acasă fără niciun ban. Maică-sa îl întreabă dacă n-a primit nimic; băiatul minte şi zice că nu.' între timp lucrurile se lămuresc; mama află adevărul şi vrea să ştie ce a făcut copilul cu cele nouăzeci de centime. Bietul băieţaş le dăduse cârciumarului la care taică-său stătuse toată ziua şi băuse până se-mbătase, ca să-l scutească pe tată de scandalul ce-l aştepta desigur din partea nevestei.

Dacă s-ar ţine socoteală de faptele bune, desigur că ar fi cu mult mai numeroase decât credem noi. Aşa se procedează de altfel în China; se aduc la cunoştinţa tuturor, în sunetul trâmbiţelor şi se acordă recompensa celor ce le-au săvârşit. Noi ştim doar să pedepsim; îi arestăm, pe cât e posibil, pe răufăcători dar nu ne ostenim să-i încurajăm pe cei ce făptuiesc binele. Poate că nici n-ar mai fi nevoie de pedepse pentru fărădelegi dacă ar exista premii pentru virtute. Oamenii comit fărădelegi din interes; poate că, mânaţi de acelaşi motiv, le-ar place la fel de mult să practice virtutea, ştiind că, în plus, o fac în deplină siguranţă, şi mai dobândesc şi admiraţia semenilor lor. Acolo unde cel ce săvârşeşte o faptă bună primeşte o pungă cu galbeni, nimeni nu are nevoie s-o fure.

Timpul lucrează în favoarea lui. Sunt sigur. Deja e ceva mai rezervat. Nu s-a jenat să pună în aplicare, în faţa mea, un sfat pe care i-l dădusem. Nimic nu-l opreşte pe omul ăsta când e vorba să procedeze corect sau chiar mai mult

decât corect. Cucoanele noastre s-au văzut, şi totul s-a petrecut cât se poate de bine.

Grim şi cu dânsa au plecat ieri la Etampes: vor petrece zece zile la Domnişoara de Valory. Vor fi cu siguranţă fericiţi, în măsura în care e posibil să fii fericit când unul e mistuit de dragoste şi celălalt îşi dă doar silinţa să se poarte frumos. Cu asemenea procedee, oricât de bine le-ai aplica, nu ţi se poate reproşa nimic, dar nici nu poţi fi pe deplin mulţumită de nimic, şi asta pentru că nu există reciprocitate: este vorba doar despre rămăşiţele tandreţii. Tot respectul din lume nu face cât o mângâiere, un zâmbet, o vorbă duioasă, chiar şi o ceartă delicată, un reproş binevoitor, o îmbufnare ca urmare a vreunui refuz fie şi justi ficat, într-un cuvânt, toate acele mici sâcâieli la care eu unul mă pricep atât de bine încât le fac în mod deliberat, fără să fi fost jignit.

Transmite-i complimente Domnului Vialet; spune-i că te-am ales interpreta şi secretara mea în ceea ce-l priveşte. Faptul nu-i va displace. Mi-a scris că academicianul care a scris despre ardezia din Meuse a spus numai prostii. Cere-i să-mi trimită o listă cât mai completă a acestor prostii, ca s-o folosesc la momentul şi locul potrivit. Să aibă deplină încredere în prudenţa mea, nu-l voi compromite şi nu mă voi compromite nici pe mine; când eşti cinstit şi respecţi adevărul, poţi să spui orice, fără să superi pe nimeni.

Vezi bine că-ţi răspund conştiincios, punct cu punct la scrisoarea numărul optsprezece. Nu voi avea loc s-o duc până la capăt tot aşa, cu atât mai mult cu cât sunt unele pasaje asupra cărora mi-ar plăcea să mă întind puţin; aşadar, voi reveni. N-am s-o pun încă la păstrare.

Căpitanul va turba de furie din cauza succesului Domnului Vialet. Dacă mai câştigă un premiu, s-a zis cu el. Toate acestea vor fi prezentate superiorilor drept simple distracţii, iar aceştia vor crede, şi restul îl ghiceşti. Domnul Perronnet 265 se va lăsa totdeauna dus de nas, iar simpatia pe care i-o poartă dragei noastre Uranie îşi va aduce şi ea contribuţia. Când a pus omul ochii pe nevasta

cuiva
i se pare, în forul său interior, că e grozav, ori de câte ori săvârşeşte o mulţime de mici nedreptăţi în favoarea soţului.

Dacă ar fi trebuit să li se găsească fiicelor Morphysei nişte soţi demni de ele, ar mai fi şi azi nemăritate, câteşi-trele. Pentru Uranie ar fi fost potrivit un duh al înălţimilor, iar pentru cea mare un arhanghel, un arhanghel al bunei vestiri; pentru dumneata, prietenul Diogene, dar înzestrat cu o bucăţită de draperie, bine sau prost prinsă; ai găsit în mine toate cele trei fiinţe, în funcţie de moment. Dar Diogene se topeşte pe zi ce trece; peste opt, zece ani, n-o să mai rămână nici urmă.

Te las cu bine, prietenă; îţi urez să te simţi mai bine. Te sărut din tot sufletul. După ce va pleca Diogene, mă vei ceda surorii Uranie, în preajma căreia voi juca cinci sau şase ani rolul acela de duh al înălţimilor; după aceea, mintea slăbindu-mi, prejudecăţile renăscând pe ruinele bunului simţ şi ale raţiunii, părul albindu~mi, spinarea încovoin- du-mi-se, îi voi oferi braţul celei mai în vârstă dintre surori ca să mergem la biserică să plâng de remuşcare pentru toate duioasele nebunii pe care i le voi fi spus mezinei şi cele pe care voi fi dorit să le săvârşesc cu sora lor.

Te iubesc ca în prima zi. Mi-e dor de dumneata şi te aştept ca în timpul primei noastre despărţiri, Îţi sunt credincios, ca şi când ar fi cine ştie ce ispravă. Tuturor faptelor mele le lipseşte doar valoarea ce decurge din dificultatea realizării lor. Rămâi cu bine.

LXXXI

Duminică 22 august 1762 206

Aştept scrisoarea dumitale numărul nouăsprezece cu nespusă nerăbdare, căci cine poate ghici consecinţele acestui incendiu? E de ajuns o scânteie mocnind sub cenuşă, un pic de curent, şi primejdia reînvie. Parcă te văd în mijlocul muncitorilor, în apă, în noroi etc. Cât trebuie să vă fi speriat! cât v-aţi obosit! zici că te simţi bine? Nu pot să

mă conving de una ca asta. Dacă te-ai afla doar la douăzeci de leghe de aici şi dacă s-ar putea face drumul dus întors în aceeaşi zi cu poştalionul, aş afla totul personal. Ai dreptate, să se fi întâmplat noaptea, totul ar fi fost pierdut; seara, locuitorii de la ţară fiind împrăştiaţi pe la casele lor, dezastrul ar fi fost mult mai mare.

În povestirea dumitale există pasaje care mă înfioară. Ceţi fac braţele, picioarele? Ce face scumpa noastră soră? Mi-o închipui într-o stare la fel de jalnică. Trei femei, una în vârstă, cealaltă plăpândă şi delicată, cea de-a treia abia trăgându-şi sufletul, nevoite să care greutăţi, să facă eforturi ce-ar fi depăşit chiar şi forţele celor mai voinici bărbaţi! Probabil că abia acum simţi cât de mult te-ai obosit. În prima zi, trupul rezistă datorită violenţei cu care primejdia l-a silit să acţioneze, dar, pe măsură ce se simte din nou în siguranţă, această activitate scade şi omul se simte zdrobit. În ceea ce mă priveşte, cel puţin, cam acesta-i efectul acceselor mele de furie, când întrec măsura. Îmi închipui că acum zăceţi în pat şi nu puteţi mişca nici măcar un deget.

Mă bucur că într-o împrejurare atât de tristă aţi constatat că toţi slujitorii voştri sunt aşa cum aţi fi dorit să fie. Îl invidiez pe abatele de Moncets pentru ajutorul pe care vi l-a putut da. După ce v-a dovedit devotamentul său în clipa primejdiei, va considera că politeţea îl obligă să vă ţină de urât în zilele următoare. Va fi foarte mân- dru că v-a fost de folos; dacă aş fi în locul lui, aş nutri alte sentimente.

Până în prezent nu te-am rugat să-i transmiţi nimic mamei dumitale. Acum te rog să-i exprimi deplina mea participare la accidentul suferit. Vai, biata mea prietenă, în ce hal oi fi, cu picioarele mai umflate ca oricând, târân- dute de colo colo sprijinită în baston. Şi apoi, pierderea fânului, a seminţelor, a clădirilor! Pagubele trebuie să fie mari!

Nu îndrăznesc să-mi continui jurnalul; voi aştepta porunca dumitale. Îmi ceruseşi *L'Eloge de Crebillon;* acum l-ai primit. Mi s-a înjghebat un volumaş cuprin- zând: *Eloge*

de Richardson, Testament şi *La Pompe de Clarisse* 267. Am luat două exemplare, unul pentru dumneata, celălalt pentru mine. Speram să-ţi pot trimite odată cu această scrisoare noi documente despre tragica afacere Calas, dar nu s-au tipărit încă, abia joia viitoare se vor termina. Vă las cu bine, bunele, adevăratele mele prietene. Aş vrea să fiu alături de voi dacă aţi considera că v-aş putea fi de folos cât de cât; nu vă îndoiţi, sper, că aş face totul ca să vă ajut. Un singur cuvânt mi-ar fi de ajuns.

Poimâine e ziua dumitale. Dacă surorii Uranie i-ar da în gând să-ţi ofere două flori, una din partea dânsei şi una dintr-a mea! în locul ei, asta aş face. Aşadar s-a aranjat şi încă pe timp îndelungat: în ziua de sfântul Ludovic tot şaizeci de leghe vor fi între dumneata şi mine. Ascultă bine tot ce-ţi va spune scumpa noastră soră; va exprima exact urările mele. Ştie cât contează, pentru fericirea dumitale, duioşia mea; te va asigura de prietenia ei şi-ţi va dori să te bucuri mereu de dragostea mea. Acest punct ţi-l garantez, depinde întru totul de mine.

îmi vei fi totdeauna, totdeauna dragă, prietena mea; fă în aşa fel încât acest *totdeauna* să dureze mult. În sfârşit am intrat în posesia acelui portret care se află în cartea celui mai înţelept' şi delicat scriitor al antichităţii: miercuri dimineaţa, când mă voi scula, îl voi săruta, şi seara, la culcare, îl voi mai săruta o dată.

Nu mai există iezuiţi pe aici. S-au mai publicat nişte decrete, dar nu ţi le trimit. Nu au o semnificaţie deosebită.

LXXXIII

Duminică 29 august 1762 M

I-am vorbit lui d'Amilaville despre accidentul care vi s-a întâmplat şi ne-am gândit, amândoi, că dacă aţi întocmi un bilanţ al pagubelor suferite, la nevoie exage- rându-le un pic, am face pe această bază un memoriu şi am pune pe cineva să-l prezinte Domnului de Courteille, ca să obţină o reducere de impozit pe unul, doi, trei. Patru sau chiar cinci ani. Ministrul, care acţionează doar prin intermediul funcţionarilor săi, ne va trimite tot nouă memoriul, ca să

hotărâm, iar noi am aranja lucrurile cum v-ar conveni mai bine. Aşadar, dacă sunteţi de acord, comunicaţi-ne pagubele de pe urma incendiului, ampli- ficându--le, şi precizaţi totodată la cât se ridică impozitul, în general; restul e treaba noastră.

Chiar acum am terminat memoriul pe care mă angajasem să-l fac pentru amărâţii ăia a căror invenţie e un lucru atât de util. E trecut de miezul nopţii, şi deşi sunt obosit, nu mă pot hotărî să mă culc, până nu mi-am pregătit scrisoarea pentru mâine. Voi relua răspunsul la cea de a optsprezecea scrisoare exact de unde mă întrerupsesem.

Decizia surorii Uranie mi se pare foarte severă. Cum aşa! Nu stabileşte nicio deosebire între o acţiune ilegala şi o faptă rea? Să fie oare interzis să faci din motive raţionale un lucru pe care oamenii îl tot fac minaţi de pasiune? După ce ai îndrăznit totul pentru tine, nu-ţi este îngăduit să îndrăzneşti nimic pentru soţul şi copiii tăi? Dacă tot e vorba să te temi că vei avea remuşeări, n-ar fi mai justificat, în cazul când ai ajunge în sapă de lemn, să-ţi reproşezi că, dacă ai fi fost mai puţin slabă de înger, ai fi evitat cu siguranţă acest necaz? Dacă am mai avea încă deplina noastră nevinovăţie, poate că ar trebui să fim foarte atenţi înainte de a o da în schimbul aurului. Din păcate însă n-o mai avem; ce mai contează o mică pată în plus sau în minus, o mică încălcare a celei mai neînsemnate şi ciudate dintre legi, legea civilă; este o faptă atât de comună, atât de răspândită în moravurile generale ale întregii naţiuni încât doar atracţia exercitată de plăcere, fără niciun alt considerent, e de ajuns ca s-o justifice; o faptă pentru care sexul nostru e lăudat, iar al dumitale nu mai este chiar atât de blamat; frecarea trecătoare a două organe pusă în balanţă cu bună-starea; o greşeală mai puţin vinovată decât cea mai măruntă minciună. E foarte ciudat, dragă soră, că-i îngădui unui bărbat legat de o femeie pe care o iubeşte sincer, printr-un jurământ liber consimţit, izvorât din dragoste, să facă un copil cu alta pe care n-o iubeşte,

şi-i interzici uneia dintre seme nele dumitale, împinsă de un motiv foarte serios, să procedeze în acelaşi fel. Dacă ar fi vorba să guste o plăcere încântătoare, o voluptate îmbătătoare, o exaltare nemaipomenită, o clipă de fericire depăşind orice închipuire, poate că ţi-ai mai modera puţin intransigenţa! Şi nu te gândeşti ce dezgust insuportabil ne aşteaptă, şi că la urma urmei, împlinirea acestei datorii este adevărata ispăşire a plăcerii oprite pe care ar fi gustat--o. Uneori am auzit femeile vorbind despre acest subiect; toate erau de acord că este un chin cumplit. Şi totuşi, se hotărăsc. Dacă eroismul e cu atât mai mare cu cât sacrificiul a fost mai respingător, cât de meritorie ar fi fapta, cu condiţia ca prejudecata dumitale să nu se mai opună. Gândeşte-te doar că acela pe care-l va lua în braţe e un bărbat ce-i inspiră doar dispreţ şi ură; gândeşte-te că asupra lui va cădea tot păcatul, gândeşte-te că ea nu păcătuieşte niciun pic; gândeşte-te că va fi mai pasivă şi mai neclintită ca o statuie din marmură; gândeşte-te că dacă va face cea mai imperceptibilă mişcare, dacă va da vreun semn că e vie, acestea vor fi dovezi de exasperare, nu de plăcere; gândeşte-te că e o faptă raţională, la care nici inima, nici simţurile nu participă câtuşi de puţin; la urma urmei e cea mai indiscutabilă penitenţă. Dacă ar avea o boală, n-ar fi oare o nebunie să refuze aplicarea instrumentului chirurgical necesar? şi ce boală poate fi mai supărătoare decât să mori de, foame şi de sete vreme de treizeci de ani? într-o atare situaţie, ce diferenţă consideri că ar exista între un bărbat de soiul ăsta şi un instrument chirurgical? Şi apoi, vorbeşti de parcă fapta aceasta ar fi echivalentă cu furtul, calomnia, asasinatul şi o infinitate de alte fapte rele considerate astfel în orice epocă şi pretutindeni! întoarce-te o clipă la natură şi, pentru Dumnezeu, spune-mi cum stau lucrurile.

Şi acum, să mă întorc la dumneavoastră, Domnişoară. Aşadar, nu admiteţi s-o privim cu bunăvoinţă pe acea fiinţă cinstită, care are o judecată destul de sănătoasă ca să-şi dea seama că o căsătorie poate fi o stare supărătoare şi

prostească şi, pe de altă parte, are o inimă destul de generoasă ca să dorească să fie mamă; deci să nu i se facă un copil? Zici că e o *fiinţă ciudată?* Te temi că o să înceapă să-i placă dragostea, că bărbatul o să se îndrăgostească de ea? O socoteşti încrezută fiindcă se crede capabilă să crească bine un copil. Stop. Femeia are experienţă. Şi după ce a dat o educaţie desăvârşită unui număr de trei sau patru copii care nu erau ai ei, poate, cred, să-şi propună, fără lipsă de modestie, să educe ca lumea un copil făcut de ea. Ţi-am mai spus, aici nu este vorba despre sentimente, iar despre temperament, nici atâta. În ceea ce priveşte dezaprobarea publică la care s-ar expune, poate că e hotărâtă s-o înfrunte cu demnitate. „Niciodată, zice ea, n-am să mă pot convinge că aş merita oprobriul public pentru că înainte de a părăsi această lume vreau să las cuiva, unui bărbat cinstit sau unei femei cinstite, locul meu; pentru că mă expun primejdiei de a-mi pierde viaţa ca s-o transmit altei fiinţe, obligaţie pe care natura a impus-o sexului meu înainte să fi existat orice legislaţie, orice instituţie religioasă; pentru că mă străduiesc să imprim ani în şir într-un suflet tânăr nişte principii privind onoarea şi cinstea; pentru că-i formez societăţii un cetăţean destoinic, un tată bun, o mamă bună, un soţ bun; pentru că nu mă supun unor formalităţi convenţionale lipsite de orice semnificaţie şi care diferă de la un popor la altul; fiindcă ştiind cât de nestatornică este inima omului, mă tem, contractând un angajament poate nesăbuit, să nu ajung să-mi calc jurământul; fiindcă nu vreau să accept un tiran, fiindcă neputând nici să instruiesc, nici să hrănesc mai mulţi copii, recurg la unicul mijloc posibil să fac unul singur; pentru că nefiind aptă să mă căsătoresc dintr-o mie de motive care de care mai serioase, nu mă mărit, şi astfel, nevoită să mă sustrag legii civile ce prescrie să fii fecundată doar în cutare şi cutare condiţii, mă supun legii naturii conform căreia trebuie să fiu fecundată, de vreme ce nu m-a făcut sterilă. Nu mă supun unor scopuri josnice şi meschine ci, dimpotrivă, mari şi nobile; vreau să fiu mamă pentru că mă

simt demnă de acest lucru. Dacă Dumneavoastră, domnule, pe care v-am ales anume ca să mă ridicaţi la acest rang sublim, nu puteţi dispune de propria dumneavoastră persoană fără consimţământul altei femei, consultaţi-o; dacă se va opune însă dorinţei mele, nu vă voi ascunde faptul că mă consider mai presus de dânsa şi că socotesc că nu vă stimează îndeajuns. Nu mă tem că atentez la onoarea mea, la ceea ce numesc adevărata mea onoare, culcându-mă cu iubitul dânsei; dânsa se teme ca nu cumva să-şi piardă iubitul lăsându-l să se culce cu mine. Spuneţi-i odată pentru totdeauna că nu vă iubesc şi că nu vreau să vă am lângă mine decât până în clipa când veţi înceta să-mi mai fiţi necesar. Vă asigur cu toată sinceritatea unei fete cinstite că, dacă aş putea fi sigură că mi-am atins scopul după prima tentativă, pentru nimic în lume n-aş mai îngădui o a doua; m-ar înjosi peste măsură. Ar însemna că nu titlul de mamă l-am dorit, ci pe acela de amantă; că nu am urmărit să fac şi să cresc un copil de soi bun, ci doar să-mi fac o plăcere; n-aş mai satisface o îndatorire poruncită de natură, ci aş contracta o legătură ilicită…” Iată ce i-a spus lui… Nu ştiu ce aş mai putea adăuga! cu atât mai mult cu cât nu se adresa nici soţului, nici prietenului ei. M-am simţit dator să te ajut s-o cunoşti mai bine pe această femeie înainte de a mă conforma hotărârii dumitale. Mai răspunde-mi câteva cuvinte în această privinţă.

Din cauza întreruperii provocate jurnalului meu de către necazul care vi s-a întâmplat, am o grămadă de material; sper însă să uit două treimi şi jumătate şi astfel să fiu silit să mă mulţumesc cu cele ce se întâmplă în clipa când îţi scriu ca să fiu mereu la curent cu actualitatea. Vă las cu bine, bunele mele prietene. De când m-am apucat să stau de vorbă cu voi, mi se pare că vorbesc mai uşor, mai blajin.

LXXXIV

Joi 2 septembrie 17G2 281

înainte de a-mi relua jurnalul, aş vrea să-ţi povestesc o conversaţie pornită de la cuvântul *instinct* 27°, pronunţat la tot pasul, aplicat şi bunului gust, şi moralei, dar niciodată

definit ca lumea. Am afirmat că nu este altceva decât rezultatul unei infinităţi de experienţe mărunte începute din clipa când am deschis ochii şi continuate până în aceea când, tainic, dirijaţi de acele experienţe de care nici nu ne mai aducem aminte, zicem că cutare lucru e bun sau rău, frumos sau urât, drept sau nedrept, fără să avem prezentă în minte vreo motivaţie a unei atari judecăţi favorabile sau nu.

Michelangelo caută forma pe care s-o dea domului bazilicei Sfântul Petru din Roma; ajunge la cea mai frumoasă formă din câte se puteau alege. Eleganţa sa atrage atenţia tuturor şi-i vrăjeşte. Deschiderea îi fusese dată trebuia mai întâi să determine înălţimea.. Parcă-l văd pe arhitect tatonând, adăugând, tăind până ce, în sfârşit, a întâlnit ceea ce căuta şi a zis: *Asta el* După ce a determinat înălţimea, a trebuit să stabilească ovalul corespunzător acestei deschideri şi acestei înălţimi. Câte noi tatonări! de câte ori n-o fi şters linia desisnată, ca să facă alta mai rotunjită, sau mai teşită, sau mai umflată, până ce a întâlnit-o pe aceea datorită căreia avea să-şi desăvârşească edificiul! Cine l-a învăţat să se oprească exact acolo unde trebuia? Dintre atâtea figuri succesive desenate pe hârtie, ce motiv l-o fi determinat s-o aleagă pe una anume?

Pentru a rezolva această problemă, mi-am adus aminte că Domnul de La Hire7I, marele geometru al Academiei de Ştiinţe, când a ajuns la Roma, în timpul unei călătorii în Italia, a fost. Impresionat, ca toată lumea, de frumuseţea domului bazilicei Sfântul Petru. Admiraţia sa nu a rămas însă sterilă: a vrut să afle curbura exactă a domului; după ce a aflat-o, i-a cercetat proprietăţile cu ajutorul geometriei. Care nu i-a fost uimirea când a constatat că era tocmai curbura aptă să-i confere cea mai mare rezistenţă! Michelangelo, căutând să-i dea domului său linia cea mai frumoasă şi mai elegantă, după o mulţime de tatonări, s-a fixat asupra celei pe care ar fi trebuit s-o aleagă dacă ar fi urmărit să-i dea cea mai mare rezistenţă şi soliditate. În această privinţă apar două întrebări: Cum se face că tocmai

curbura conferind unui dom sau unei bolţi rezistenţa maximă este totodată şi cea mai elegantă şi mai frumoasă? Cum se face că Michelangelo a ajuns tocmai la această curbură de maximă rezistenţă? E greu de înţeles, zice lumea; l-a ghidat instinctul.

— Şi ce e instinctul? Se înţelege de la sine!

La aceasta am răspuns arătând că Michelangelo, pe vremea când era şcolar, se jucase cu colegii lui, ca între ştrengari; când se lua la trântă, tot împingându-şi adversarul cu umărul, a început să-şi dea seama ce înclinare trebuie să dea trupului său ca să opună mai multă rezistenţă; că e imposibil să nu fi fost de cel puţin o sută de ori în viaţa lui în situaţia de a sprijini lucruri care se clătinau, şi astfel de a căuta să-i imprime proptelei înclinarea cea mai avantajoasă; că o fi stivuit vreodată nişte cărţi de mărimi diferite şi o fi fost deci nevoit să le contrabalanseze, altfel teancul s-ar fi dărâmat; că. Astfel învăţase să facă domul bisericii Sfântul Petru, dân- du-i o curbură care să-i confere rezistenţa maximă.

Un zid stă să cadă, trimiţi după dulgher; după ce dulgherul va fi aşezat proptelele, cheamă-l pe d’Alembert sau pe Clairaut 272, şi înclinaţia zidului fiind cunoscută, cere-i unuia sau celuilalt dintre geometri să calculeze unghiul în care trebuie aşezată propteaua ca să sprijine cel mai bine zidul, şi vei constata că unghiul geometrului este identic cu al dulgherului.

Vei fi observat desigur că aripile unei mori de vânt sunt aşezate pieziş şi formează un anumit unghi faţă de axa lor de susţinere; dacă n-ar fi aşezate astfel, nu s-ar roti. Acest unghi are exact deschiderea optimă, permi- ţându-i aripii să se rotească cel mai bine. Cum se face că atunci când geometrii au examinat unghiul stabilit de experienţă, de obiceiul pământului, au văzut că este tocmai acela pe care l-ar fi recomandat cea mai riguroasă geometrie? Pe de o parte avem de-a face cu un calcul exact, pe de alta cu experienţa. E imposibil ca, unul din elemente fiind corect, să nu coincidă cu celălalt.

Cum se face că, la ora actuală, tot ceea ce este trainic în natură este totodată ceea ce considerăm frumos în artă, adică în actul prin care imităm natura? Explicaţia constă în faptul că soliditatea sau, într-un mod mai general. Calitatea bună atrage constant aprobarea noastră; această calitate bună poate exista într-o operă fără să fie însă vizibilă; în cazul acesta opera e bună, dar nu e şi frumoasă. E posibil să pară doar că există, şi atunci opera nu are decât o frumuseţe aparentă. Dar dacă acea calitate bună există cu adevărat şi e şi vizibilă, opera este realmente şi frumoasă şi bună. Pentru ca tot ceea ce e bun şi se vădeşte ca atare să nu corespundă unei realităţi, ar trebui să presupunem că ne-am afla într-altă lume, unde toate legile naturii ar fi răsturnate.

Ca să răscumpăr puţin tot ce a fost uscat şi abstract în cele de mai sus, îţi voi povesti pe scurt restul conversaţiei. Am zis: „Totuşi, ce poate fi mai tainic, mai inexplicabil decât frumuseţea curburii unui dom? Şi iată, cu toate acestea, se bazează pe o lege a naturii”.

Cineva a adăugat: „Unde găsim însă în natură elemente cu ajutorul cărora să confirmăm sau să infirmăm diversele judecăţi pe care le emitem, mai cu seamă când este vorba despre frumuseţea unui chip de femeie? Ase menea judecăţi par foarte arbitrare.

— Câtuşi de puţin, am răspuns; oricât de mare ar fi varietatea gusturilor noastre în acest domeniu, e explicabilă. Se poate discerne şi demonstra ce e adevărat şi ce e fals; raportaţi aceste judecăţi la sănătate, la funcţiile biologice şi la pasiuni şi veţi găsi totdeauna o motivaţie. Cutare femeie e frumoasă, sprâncenele îi subliniază perfect arcada; ridicaţi-i puţin sprâncenele spre mijloc şi deîndată îi veţi da o expresie orgolioasă, iar orgoliul jigneşte. Lăsaţi-i sprâncenele la locul lor, dar faceţi-i-le foarte stufoase, astfel încât să-i umbrească ochii, şi pe dată va avea nişte ochi duri, iar duritatea repugnă. Nu vă mai atingeţi de sprâncene, dar trageţi-i buzele puţin înainte, şi iată că femeia s-a bosumflat, pare supărată. Strângeţi-i colţurile

gurii, şi va deveni fandosită sau dispreţuitoare. Lăsaţi-i pleoapele în jos, şi iat-o tristă. Umflaţi-i anumiţi muşchi ai feţei, şi va părea mânioasă. Conferiţi-i ochiului o oarecare fixitate, şi va arăta ca o proastă. Dacă din aceiaşi ochi scapără scântei, seamănă cu o neruşinată. Iată motivaţia tuturor gusturilor noastre.

Când natura scoate la iveală pe câte un chip unele dintre trăsăturile care corespund unei virtuţi, sau unui viciu, chipul cu pricina ne place sau ne displace; la toate acestea se mai adaugă şi sănătatea, adică baza care-i asigură îndeplinirea optimă a funcţiilor sale specifice. Un hamal frumos nu este implicit şi un bărbat frumos; un dansator frumos nu e un bărbat frumos; un bătrân frumos nu e un bărbat frumos; un fierar frumos nu e un bărbat frumos. Un bărbat frumos este acela pe care natura l-a alcătuit astfel încât să-şi îndeplinească cel mai uşor cele două funcţii principale: conservarea individului, ceea ce se manifestă în mai multe domenii, şi perpetuarea speciei, ceea ce se manifestă într-unul singur.

Dacă cumva, datorită utilizării mai dese sau obişnuinţei i-am dezvoltat aptitudini deosebite vreunei părţi a trupului nostru în detrimentul alteia, nu mai avem de-a face cu frumuseţea omului aşa cum l-a lăsat natura, ci cu acea frumuseţe specifică unei anumite funcţii sociale. O spinare încovoiată, nişte umeri laţi, braţe mai scurte şi nervoase,. Picioare îngroşate şi uşor îndoite din genunchi, şale lăţite de pe urma căratului vor constitui frumuseţea unui hamal. Omul zămislit de natură şi-a păstrat frumuseţea iniţială. S-ar părea că antichitatea a vrut să ne prezinte cele două laturi extreme ale fenomenului prin intermediul a două sculpturi: Apolo este omul inactiv, Hercule este omul care munceşte; la acesta din urmă totul este exagerat, la celălalt nimic nu dă în vileag vreo activitate specifică. Încă nu a înfăptuit nimic dar pare apt să înfăptuiască orice. Vrei să se lupte, se va lupta; să alerge, va alerga; să mângâie o femeie, o va mângâia. Pentru a picta bine e nevoie să cunoşti în primul rând omul aşa cum l-a alcătuit natura;

apoi trebuie să cunoşti omul fiecărei profesii.

Dar să lăsăm fiinţele vii, să trecem la operele de artă, de pildă la arhitectură.

O operă arhitectonică e frumoasă atunci când e solidă şi când acest fapt e vizibil; când coincide exact cu destinaţia sa şi când acest lucru se cunoaşte. Trăinicia este în acest domeniu ceea ce e sănătatea în regnul animal; adecvarea la destinaţie este în acest domeniul echivalentul funcţiilor şi stărilor speciale din cadrul regnului animal. Admiră însă, în cazul nostru, influenţa moravurilor; după cât se pare, acestea constituie baza tuturor fenomenelor. Te duci la Constantinopole şi dai peste ziduri groase şi înalte, peste bolţi joase, uşi mici, ferestre înguste, înalte şi zăbrelite. S-ar părea că, cu cât o casă seamănă mai bine cu o închisoare, cu atât e mai frumoasă; şi asta pentru că într-adevăr casele sunt nişte închisori, unde o jumătate din omenire ţine ferecată cealaltă jumătate.

Du-te în Europa şi, dimpotrivă, vei vedea uşi ’mari, ferestre mari, totul e deschis, şi asta pentru că nu există robi: dar clima nu joacă oare niciun rol? Aici, pentru a-ţi da seama de partea cui este bunul gust, trebuie să stabileşti unde domnesc bunele moravuri: dacă e bine să le laşi pe femei în’ voia bunei lor credinţe, sau să le ţii închise; dacă e bine să locuieşti într-o zonă toridă, la tropice, sau printre gheţuri, sau dacă sănătatea şi durata vieţii omului sunt favorizate de o climă temperată.

Un tânăr desfrânat se plimbă la Palais-Royal. Vede un năsuc în vânt, o gură zâmbitoare, nişte ochi vioi, un mers aţiţăior şi. Exclamă: „Vai, ce încântătoare el ’ Eu în schimb, întorc capul cu dispreţ; privirea mea e atrasă de un chip pe care se citeşte nevinovăţia, candoarea, ingenuitatea, nobleţea sufletească, demnitatea, decenţa; crezi oare că e greu să decizi cine are dreptate, tânărul sau eu? Preferinţele lui se reduc la un singur lucru: îmi place viciul. Şi ale mele: iubesc virtutea. Cam asta e situaţia în privinţa tuturor judecăţilor; în ultimă instanţă se reduc la una sau la cealaltă din aceste două poziţii.

Iată în linii mari ce-am discutat. Detaliile ar constitui o excelentă lucrare pe tema bunului gust şi o apologie a sentimentelor pe care mi le inspiraţi, dragi surori.

LXXXVIII

Joi 16 septembrie 1762 273

Din notiţa pe care mi-ai trimis-o am întocmit un scurt memoriu. Una dintre prietenele noastre, o femeie foarte onorabilă, l-a transcris, şi acum se află la directorul fiscului provinciei, de unde va ajunge rând pe rând în mâinile lui Gaudet, lui d'Amilaville şi într-ale lui de Courteille. Nu va trebui să-i soliciţi nimic guvernatorului.

Şi asta nu că aş fi un avocat bun, ci fiindcă fata luptă pentru o cauză foarte dreaptă. Ceea ce-mi spui cu privire la copiii nelegitimi e jalnic şi câtuşi de puţin pe linia dumitale de gândire. Din punct de vedere social, a nu avea părinţi, este un inconvenient dintre cele mai mici, ba uneori constituie chiar un avantaj. Eu unul decât să fiu un om de nimic şi să port un nume mare, aş prefera să nu am nume deloc. Cine îşi pune mintea să întrebe dacă d'Alembert are sau nu are tată? Dacă, din întâmplare, unii ştiu că nu are, îl stimează oare mai puţin? Cine ar fi ştiut vreodată că e fiul Doamnei de Tencin dacă n-ar fi declarat-o chiar el? 274 Ce poate fi mai uşor decât să-ţi tăinuieşti originea? Copilul pe care îl condamni să rămână definitiv în nefiinţă, în trupul tatălui şi mamei sale, ar purta un nume oarecare, iar mama ar avea, nu una, ci o mie de modalităţi ca să-i asigure viitorul. Acest copil ar avea realmente toate motivele să le fie recunoscător celor ce i-au dat viaţă şi l-au adus pe lume.

Noi, ăştilalţi, suntem cu toţii copiii pasiunii, ai clipei, ai întâmplării, ai tainei căsătoriei, ai tenebrelor şi ai nopţii. Cine şi-a propus în mod lucid, deliberat, să ne zămislească, atunci când am fost zămisliţi? Cinstea, bunul simţ, raţiunea, îndatoririle bărbatului şi ale femeii, natura, sensibilitatea au hotărât, o dată, să facă un copil, şi dumneata te opui. Vrei să nu existe pe faţa pământului nici un singur om zămislit altfel decât un pui de animal. Îmi pare rău pentru dumneata; condamni, la nefiinţă un om mare; poate chiar

mai mult decât atât, un om de bine.

Richardson a scris întâi *Pamela.* E prima sa lucrare. *Clarice* e cea de a doua şi *Grandison* cea de-a treia.

Când a apărut traducerea romanului *Pamela,* această dramă a. Împărţit toţi cititorii în două tabere. De o parte se aflau minţile cele mai luminate, oamenii cei mai culţi, înzestraţi cu cel mai bun şi sigur gust; de cealaltă, masa cititorilor. Păcat că te afli printre aceştia. Încă o dată, îmi pare rău pentru dumneata, în ce mod meschin interpretezi subiectul romanului *Pamela.* Zău dacă nu mi se face şi milă! Nu, domnişoară, nu este povestea unei slujnice urmărită de insistenţele unui tânăr desfrânat. Este lupta virtuţii, credinţei, cinstei, adevărului, bunătăţii lipsite de forţă şi de sprijin, înjosite, dacă e cu putinţă una ca asta, în toate împrejurările imaginabile de către dependenţă, abjecţie, sărăcie, împotriva rangului, bogăţiei, viciului şi a tuturor puterilor sale infernale.

Pamela nu rosteşte niciodată vreun cuvânt josnic, iubitul ei numai dintr-astea rosteşte. Dacă povestea acestei fetiţe, pictată după roman de vreun artist prieten al naturii şi al adevărului, ar alcătui o lungă galerie de tablouri, nu te-ai mai îndura să ieşi de acolo.

Michelangelo a fost desenator, pictor, arhitect şi sculptor. Corect dar rece în desen; viguros dar lipsit de har în pictură, sublim în sculptură; arhitect de clasă mare, şi în rest om aspru, rău şi invidios. Lumea îl acuză că a sfărâmat toate sculpturile măreţe ale antichităţii care i-au căzut în mână. Era cuprins de o mânie cruntă împotriva celor ce-i preferau pe sculptorii antichităţii.

într-o zi a expus în faţa publicului o statuie a lui Bacchus căreia îi lipsea un braţ, dând-o drept o lucrare dezgropată de curând. Curioşii au dat fuga, s-au extaziat, au exclamat: „Vai ce frumos! Cine dintre noi ar fi putut face ceva asemănător? Cine-i va restitui oar, e statuii braţul ce-i lipseşte? Ce păcat că s-a pierdut. Ar trebui să se mai scormonească pământul în locul unde a fost găsită statuia”. Michelangelo, care era dq faţă, le-a spus: „Nu, domnilor, nu

e nevoie, uitaţi-l aici”. Şi într-adevăr, îl ţinuse ascuns sub haină. Voia să le dovedească admiratorilor antichităţii ce ridicolă e prejudecata lor, şi n-a reuşit decât să se lipsească de meritul de a fi realizat acea lucrare, dacă totuşi era a lui, căci unii au afirmat că nici acel Bacchus pe care l-a prezentat, nici braţul, nu erau opera lui.

îl dispreţuia pe Rafael. Zicea: „Da, omul ştie să picteze, dar asta e tot ce ştie”. Rafael a răspuns acestei sfidări cu o statuie, singura realizată de el, care însă e de toată frumuseţea.

Ţi-am spus că l-am întâlnit la Palais-Royal pe Gaschon; s-a îngrăşat într-un mod scandalos. Credeam că nu ştie nimic despre accidentul vostru; ştia prea bine. Nu mi-a tăinuit oferta pe care i-a făcut-o mamei dumitale, nici tristeţea pe care i-o pricinuieşte tăcerea voastră, a tuturor.

Ori de câte ori ai de-aface cu oameni ca Dubois, trebuie să-ţi calci pe inimă şi să le vorbeşti pe şleau. Când oare eşti îndreptăţit s-o faci dacă nu într-o situaţie ca a voastră?

E adevărat, există momente când îmi pare cumplit de rău că nu sunt milionar, deoarece aş şti să-i ajut exact pe cei ce au mai multă nevoie şi de câte ori se pronunţă numele vreunei personalităţi de seamă, mă mustră cugetul că am trăit retras, şi astfel n-am avut prilejul s-o cunosc ca să-i pot adresa, cu oarecare şanse de succes, vreo rugăminte!

Elie de Beaumont, avocat la Parlament, a întocmit un memoriu în legătură cu familia Calas 275. A fost tipărit. Îl vei judeca îndată.

Un alt avocat numit Mariette a făcut, tot în legătură cu familia Calas, o petiţie adresată Consiliului şi cerând casarea sentinţei.

Cei doi avocaţi au muncit gratuit; tipograful tipăreşte lucrările gratuit, distribuitorul nu cere niciun ban ca să le vândă. Toate beneficiile ce se vor realiza din vânzarea acestor lucrări, după ce se vor amortiza cheltuielile, sunt destinate bietei văduve.

Prietena noastră Doamna Le Breton s-a comportat foarte indecent, foarte josnic, în afacerea cu pricina. *K* dat fuga la

avocaţi ca să pună mâna pe memoriu. A comis două fapte nedemne în acelaşi timp, una că le-a luat distribuitorului, căruia i se cuveneau de drept, a doua că a vrut să obţină dânsa beneficii de pe urma lor. Chiar aşa s-ar fi petrecut lucrurile, dacă n-aş fi avut curajul să-i spun, în timpul mesei, că a o lipsi pe văduva Calas de acest neînsemnat ajutor înseamnă să te solidarizezi cu judecătorii care au condamnat-o şi au jefuit-o şi să bei împreună cu ei, din aceeaşi cupă, sângele nevinovatului tras pe roată. Această imagine a înfiorat-o. I s-a făcut ruşine că e mai prejos decât un distribuitor şi s-a hotărât să nu săvârşească o atare infamie.

Şi totuşi, femeia asta e şi ea generoasă; acordă ajutoare din plin; îşi întreţine întreaga familie, care e săracă; le dă de mâncare unor nenorociţi de nevoiaşi din preajma ei. Cum împaci toate astea cu ceea ce ţi-am povestit adineauri? Ce rar întâlneşti o minte bine alcătuită! Păstraţi-o cu grijă, dragele mele, pe aceea cu care v-a înzestrat natura.

Sunt liber vreo cincisprezece zile. Baronul s-a dus la Vorrey să-l vadă pe Helvetius, zice el; de fapt, s-a dus să-i citească lucrarea dumisale singurului cunoscut căruia încă nu i-o citise. Doamna d’Holback este la Grandval, la soacra ei.

Aici cucoana e tot bolnavă. 276 Dacă într-un spital s-ar afla două bolnave ca dânsa şi dacă medicii ar vrea să le ţină acolo, ar fi nevoiţi să le dea afară pe toate celelalte.

Fiind cu capsa pusă, îi spune copilului nişte lucruri ce nu se pot repeta şi asta o să mă bage în pământ. Zău aşa, dacă vreo boală năprasnică mi-ar răpi copilul, nu ştiu dacă aş regreta. Mai bine aş şti-o rr irtă decât la cheremul unei asemenea mame.

XE

Joi 23 septembrie 17 6 2 *271*

Probabil că vomitivul nu e remediul potrivit în acest soi de hemoragie. O pilulă conţinând o jumătate de doză a provocat greţuri, colici, convulsii şi a dus la reapariţia

tuturor simptomelor neplăcute.278

Auzisem zicându-se că nu cunoşti niciodată ca lumea un om până ce n-ai călătorit cu el. Trebuie adăugat: şi până ce nu l-ai vegheat în timpul unei boli lungi şi grele.

Sunt la capătul puterilor, nu atât de oboseală cât de exasperare. Noaptea aud gemetele cele mai jalnice; mă scol, mă duc să văd ce e şi nu e nimic.

Nu doarme. Îşi aduce aminte că a uitat să întoarcă ceasul. Sună. O scoală din somn pe o biată fată copleşită de oboseală şi o trimite la două noaptea să înţoarcă ceasul. Face nenumărate drăgălăşenii de genul ăsta, pe care nu le poţi scuza invocând boala. Bolnavii au tot felul de ciudăţenii: e lucru ştiut. Mintea le merge, se agaţă uneori de câte ceva năstruşnic socotind că-i vindecă; eu cât se izbesc de mai multă opoziţie din partea celor din jur, cu atât exagerează importanţa ideii lor nesăbuite. Trebuie să le faci pe plac de teamă ca nu cumva la boala trupului să se mai adauge şi o boală a minţii; dar ce importanţă poate avea faptul că un ceas stă sau merge?

Fiindcă veni vorba, n-ai observat că există împrejurări în viaţă când devenim mai mult sau mai puţin superstiţioşi? întrucât nu vedem totdeauna cauza anumitor efecte, atribuim uneori cele mai stranii cauze acelor efecte pe care le dorim, şi apoi, dacă am fi judecaţi după faptele ce decurg de aici, am fi buni de băgat la balamuc.

O fată tânără culege de pe câmp ciulini înfloriţi; suflă peste ei ca să afle dacă e iubită. Alta îşi caută norocul sau nenorocul într-un pachet cu cărţi de joc. Am văzut unele-jumulind petalele tuturor florilor întâlnite pe pajişte şi zicând, la fiecare petală smulsă: mă iubeşte, nu mă iubeşte, până ce ajung la ultima, la cea profetică. Dacă le merge bine îşi bat joc de profeţie; dacă le merge rău, îi dau puţină crezare şi zic: *Floarea are dreptate.*

Şi eu, o dată, am recurs la sorţii lui Platon. De treizeci de zile eram închis în turnul de la Vincennes 279; mi-am adus aminte de aceşti sorţi ai antichităţii. Aveam un vblumaş cu operele lui Platon în buzunar şi am căutat să văd cât va mai

dura captivitatga mea, orientându-mă după primul pasaj ce-mi va sări în ochi. Deschid cartea şi citesc în partea de sus a paginii: „Acest lucru e de natură să se termine repede”. Am zâmbit; după un sfert de oră, aud cheile; uşa celulei se deschide şi intră locotenentul de poliţie Berryer să mă anunţe că a doua zi voi fi pus în libertate.

Dacă ţi s-ar întâmplă să ai, în cursul vieţii dumitale, două sau trei presimţiri verificate apoi de evenimente, şi asta în împrejurări importante, te întreb ce impresie ar produce asupra minţii dumitale? Nu cumva ai fi tentată să crezi întrucâtva în inspiraţie, mai ales dacă memoria ţi s-ar fi fixat asupra vreunui rezultat întru totul extraordinar, deosebit de neaşteptat?

Nu ştiu unde rămăsesem cu jurnalul meu; îmi aduc aminte doar că în legătură cu aventura domnului de Montesquieu 280 şi a lordului Chesterfield 281, s-a mai povestit una care i s-a întâmplat celui dintâi. Se afla într-o societate, împreună cu câteva doamne, printre care şi o englezoaică; domnul de Montesquieu îi adresează câteva cuvinte pe limba ei, dar atât de stâlcite din pricina pronunţiei defectuoase încât cucoana nu şi-a putut stăpâni râsul. Văzând una ca asta, Domnul de Montesquieu i-a zis: „Am mai trecut odată în viaţă printr-o situaţie la fel de umilitoare. M-am dus la Blenheim să-l văd pe celebrul Mal- borough 282. Înainte de a-l vizita îmi rememorasem toate frazele politicoase pe care le ştiam în englezeşte şi, pe măsură ce străbăteam apartamentele castelului său, i le debitam. După vreo oră de când îi tot vorbeam englezeşte, mă pomenesc că-mi spune: „Domnule, vă rog, vorbiţi-mi englezeşte, căci nu înţeleg limba franceză”.

Acelaşi domn de Montesquieu îi zicea într-o zi lui Suart, pe când discutau despre religie: „— Trebuie să admiteţi, domnule Suart, că spovedania e un lucru bun.

— De acord, domnule preşedinte, îi răspunde Suart, dar trebuie şi dumneavoastră să admiteţi că dezlegarea de păcate e un lucru rău”.

Cineva a povestit o faptă de-a regelui Prusiei care

dovedeşte multă înţelepciune şi un deosebit simţ al dreptăţii. Se ducea de la Cassel, pare-mi-se, spre oraşul învecinat. Era în caleaşcă, pe drumul mare, când, fără niciun motiv aparent, vizitiul iese de pe şosea şi-l duce peste un câmp proaspăt însămânţat: regele îl pune pe vizitiu să oprească. Proprietarul ogorului era acolo; regele îl cheamă şi-l întreabă dacă nu cumva are ceva de împărţit cu vizitiul sau. Omul îi răspunde că sunt în proces. Regele, fără să mai întrebe cine are sau nu are dreptate, îl pune pe vizitiu să plătească pagubele şi-l izgoneşte.

Luni dimineaţă am plecat la Marly pe ploaie, dar curajul ne-a fost răsplătit: am avut parte de cea mai frumoasă zi imaginabilă. Ce loc minunat, draga mea! Cred că ţi-am mai vorbit odată despre el 283. Întâi de toate, cel ce a plantat această grădină şi-a dat seama că a executat o operă decorativă însemnată şi frumoasă care trebuie ascunsă privirii până în clipa când urmează să fie văzută în ansamblu. Nenumărate tise tunse în fel şi chip mărginesc un rond mare de flori extrem de simplu şi conduc, din terasă în terasă, la nişte boite de verdeaţă a căror graţie şi eleganţă nu se pot descrie. Şi acestea, aşezate tot în terase, urcă până când privirea ţi se opreşte pe un fundal de pădure unde nu s-a tuns decât acea parte din pomi care se vede imediat deasupra boitelor, restul tulpinei rămânând naturală, stufoasă şi sălbatecă; numai să vezi ce efect produce! Dacă s-ar fi tăiat şi ramurile superioare ale pomilor la fel ca cele inferioare, toată grădina ar fi fost otova, mică şi de prost gust. Această trecere succesivă de la natură la artă şi de la artă la natură provoacă însă o adevărată încântare. Ieşi din rondul în care mâna şi inteligenţa omului se desfăşoară într-un mod atât de fermecător şi urcă puţin: dai de singurătate, de linişte şi de pace, o adevărată tebaida 284. Ce sublim! ce gust a avut cel ce a realizat aceste grădini!

Pe două suprafeţe mari, aşezate la stânga şi la dreapta, la înălţime, se află două uriaşe bazine octogonale; de o parte au o sută cincizeci de paşi lungime şi deci o mie două

sute de jur împrejur. Ajungi la ele pe nişte alei întunecoase şi neumblate. Nu vezi bazinele acelea imense decât când ai ajuns lângă ele. Aleile întunecoase şi neumblate sunt împodobite cu statui de bronz triste şi serioase; una îl înfăţişează pe Laocoon şi pe cei doi copii ai săi, înlănţuiţi şi devoraţi de şerpii Dianei, parcă. Acest tată care suferă atât de cumplit, acel copil care-şi dă duhul, celălalt care uită că e în primejdie şi-şi priveşte tatăl chinuit, totul îţi provoacă o melancolie nespusă, şi această melancolie se armonizează atât de perfect- cu caracterul locului şi cu influenţa sa asupră-ţi!

Am vizitat şi'apartamentele. Se află într-un corp de clădire aşezat în faţa grădinii. Reprezintă palatul soarelui. Alte douăsprezece pavilioane izolate şi pe jumătate ascunse în pădure, de jur împrejurul grădinii, reprezintă cele douăsprezece semne ale zodiacului. Toate părţile ce alcătuiesc acest ansamblu au nişte proporţii atât de juste încât pavilionul din mijloc ţi se pare de dimensiuni obişnuite; dacă-ţi pui mintea să-l măsori, constaţi că are o suprafaţă de patru mii nouă sute de paşi. Abia când deschizi uşile eşti uimit de înălţimea şi întinderea încăperilor, în centrul pavilionului se află unul dintre cele mai frumoase saloane imaginabile. După ce am intrat şi am ajuns în mijlocul salonului m-am gândit că aici venea regele o dată pe an ca să răstoarne cu o singură carte situaţia a doi sau trei seniori de la curtea sa.

în această grădină şi în toiul admiraţiei pe care nu i-o puteam refuza lui Le Notre 285, căci, pare-mi-se este capodopera sa, i-am reînviat pe Henric al IV-lea şi pe Ludovic al XIV-lea. Acesta din urmă îi arăta înaintaşului său minunatul edificiu, iar Henric al IV-lea îi zicea:,.Ai dreptate, fiule, e foarte frumos, dar tare aş vrea să văd casele ţăranilor mei de la Gonesse" 286. Ce-ar fi zis dacă ar fi văzut de jur împrejurul acestor uriaşe şi magnifice palate, dacă ar fi văzut zic, ţăranii lipsiţi de acoperiş şi de pâine, ajunşi în sapă de lemn!

Scrisorile dumitale îmi vor parveni fără taxe şi mai

repede; aşadar să nu-ţi faci niciun fel de griji în această privinţă.

Tocmai succesiunea neîntreruptă de ocupaţii folositoare şi variate face ca Viaţa la ţară să fie atât de plăcută, iar cea de la oraş atât de tristă pentru cei ce s-au deprins cu munca în aer liber.

De ce, cu cât viaţa e mai plină, mai bogată, ţii mai puţin la ea? Dacă lucrurile stau într-adevăr astfel, atunci cauza este probabil faptul că o viaţă bogată în ocupaţii este în mod obişnuit o viaţă neprihănită; omul se gândeşte mai puţin la moarte şi nu se mai teme atâta de ea; fără să-şi dea seama, se resemnează în faţa soartei comune fiinţelor, tot văzându-le în juru-i cum se nasc şi mor; după ce ani de-a rândul a făcut nişte treburi pe care natura i le aduce din nou în fiecare an, se detaşează de ele, oboseşte; puterile îi slăbesc, îl lasă, ajunge să-şi dorească sfârşitul aşa cum, la capătul unei zile în care a muncit cu spor îşi doreşte puţină odihnă; trăind în mijlocul naturii nu te revolţi împotriva legilor pe care le vezi atât de necesar şi universal respectate; după ce ai răscolit de atâtea ori pământul, ţi-e mai puţin urât să te întorci în ţărână; după ce ai aţipit de atâtea ori chiar pe pământul gol, eşti totuşi mai dispus să dormi şi sub el. Ca să revenim la ceea ce ţi-am spus mai înainte, nu există nimeni printre noi care, după ce s-a ostenit mult, să nu-şi fi dorit un pat bun, să nu fi văzut apropiindu-se clipa odihnei cu o imensă plăcere; la urma urmei, pentru unii oameni, viaţa nu-i decât o lungă zi de muncă, iar moartea-i doar un somn lung, iar coşciugul un pat de odihnă, iar pământul o pernă moale şi bună pe care pui în sfârşit capul şi nu trebuie să-l mai ridici. Îţi mărturisesc că moartea, privită din acest unghi, şi după nenumăratele necazuri ce m-au chinuit, îmi este cum nu se poate mai plăcută. Vreau să mă obişnuiesc din ce în ce mai mult s-o văd aşa.

Deoarece nu ştiu când mi se vor vindeca bolnavele, deoarece ocupaţiile curente continuă să-mi răpească toată dimineaţa iar cele mai multe seri sunt consacrate

prietenilor, distracţiilor, plimbării, educaţiei fetiţei mele, Angelique, din care în paranteză fie spus n-o să scot nimic, pentru că într-o clipă se distruge tot ce am realizat eu într-o lună, voi expedia scrisoarea..

Nu ştiu dacă scrisorile mele se lasă aşteptate cam mult la lsle; ce e sigur este că mi-am făcut o adevărată îndatorire din a-ţi scrie joia şi duminica şi că nu există vreo altă îndatorire pe care s-o îndeplinesc mai conştiincios sau cu mai multă plăcere.

Blândeţea şi violenţa coexistă de minune în firea cuiva; îi compar pe copiii de acest gen cu laptele, atât de bun în general, şi care deodată, la căldură, se umflă şi dă pe dinafară; trage oala deoparte, suflă în ea, aruncă o frunză de iederă sau picură un strop de apă în lapte şi gata, nu se mai cunoaşte nimic.

Stimată Domnişoară, veţi aştepta ocazii sigure ca să vă expediaţi scrisorile. Voi răbda, la nevoie, zece zile întregi fără să primesc vreuna; mă voi resemna; dar cu o singură condiţie, şi anume, nu le voi mai aştepta în zile dinainte stabilite ci le voi lua când vor sosi. Sufăr prea tare ori de câte ori sunt dezamăgit! Nu mai sunt bun de nimic nici pentru societate, nici pentru îndatoririle mele; mi se alterează caracterul, mă înfurii pentru orice fleac, mă plictisesc de toate şi peste tot; stau îmbufnat şi-mi fac numai păcate. N-aş vrea să te simţi jenată, dar nu mă face nici dumneata să-mi stric şi mai rău caracterul. Să nu ajung să-i înnebunesc pe toţi cei din preajma mea fiindcă n-am primit o scrisoare multaşteptată de la prietena mea.

Oare construirea acelei pieţe de la Reims şi a canalului nu ne vor aduce nişte sume imense? Uranie va fi deci bogată în cel mai scurt timp? în cel mai scurt timp vom avea deci toate acele mici înlesniri atât de plăcute, indispensabile fericirii, sofaua comodă, pernele mari, vazele de porţelan, parfumurile şi pânzeturile din India? Vom atinge aşadar cu mâna bunăstarea supremă?

Nici vorbă despre sinucidere; nici vorbă despre deşertăciunea distincţiei făcută între cel drept şi cel

nedrept;

este vorba despre o fiinţă veşnică ce răsplăteşte sau osândeşte şi despre fericirea sau durerea de pe lumea cealaltă.

Gaschon dăruise tot ceea ce avea mai bun în suflet şi suferea pentru că nu i s-a răspuns în acelaşi fel.

Şi de ce mă rog n-ai vrea ca eu să fiu cel ales ca tată al copilului cu pricina? După câte ştiu n-am afirmat că a-i cere femeii iubite consimţământul în această privinţă ar constitui o jignire faţă de ea. Cred, dimpotrivă, că a nu i-l cere ar însemna o jignire.

Rămâi cu bine, draga mea prietenă, te salut şi te îmbrăţişez din toată inima; nenumărate sunt clipele când prezenţa dumitale mi-ar fi necesară şi nepreţuită.

Mii de gânduri duioase şi respectuoase scumpei noastre surori. Adu-i aminte, de câte ori îşi va neglija sănătatea, că-şi nedreptăţeşte prietenii şi că nu depinde decât de dânsa să-mi facă mult rău. Nu ştiu însă de ce am vorbit aici despre mine şi numai despre mine.

XEI

Duminică 26 septembrie 1762 281

Boala asta provoacă necazuri nemaipomenite în vârte- jul cărora forţele şi grăsimea se topesc şi omul e redus la stadiul de firavă şi străvezie umbră. Aşa cum îmi apar, zi de zi, şi medicina şi medicii, recunosc că nu prea cresc în ochii mei. Te naşti neştiutor, în mijlocul durerilor şi-al ţipetelor; eşti jucăria ignoranţei, erorii, nevoilor, bolii, răutăţii şi patimilor omeneşti; te întorci pas cu pas spre neştiinţa dintru început; din clipa când gungureşti până în aceea când baţi câmpii, trăieşti numai printre ticăloşi şi şarlatani de tot soiul; îţi dai duhul între un om care-ţi ia pulsul şi altul care-ţi tulbură mintea; nu ştii de unde vii, de ce ai venit, încotro te duci: acesta e darul de căpetenie al părinţilor noştri şi al naturii, viaţa.

Aici ne petrecem una din părţile cele mai plăcute ale zilei cu un om despre care nu ţi-am vorbit niciodată: Montamy 288. Nimeni nu e mai cult decât el. Nimeni nu are mai

multă judecată nici mai multă înţelepciune în comportare. Dovedind ataşament faţă de îndatoririle lui, cărora le subordonează totul, credincios stăpânului său căruia nu i-a ascuns niciodată adevărul, fără ca totuşi să-l fi jignit vreodată; înconjurat de oameni răi şi duşmănoşi care însă n-au reuşit nicicând să se atingă de el; ducân- du-se la biserică fără să prea creadă; respectând religia şi râzând totuşi pe sub mustăţi de glumele pe teme religioase; nădăjduind întru înviere fără să fie prea lămurit cu privire la natura sufletului; de altfel, tot acest noian de idei contradictorii constituie farmecul deosebit al conversaţiei sale.

îţi vorbesc despre el fiindcă miercurea viitoare ne ducem cu toţii la el la masă; şi baronul, care se va întoarce de la Vorrey 289, şi baroana, care se va întoarce de la Grandval, şi Grim, care se va întoarce de la SaintCloud, şi Doamna d'Epinai, care se va întoarce de la castelul La Briche, şi ceilalţi, adică Suart, d'Alainville şi cu mine, care n-am ieşit din Paris, şi ne vom întâlni cu toţii la el. Îmi plac toate aceste reuniuni şi fiindcă mă simt' bine acolo, şi fiindcă mă bucur că ţi le pot povesti.

Micuţul abate 290 va veni şi el cu poveştile lui cu tot.' Nu ştiu de unde le mai scoate, e ca un izvor nesecat. Ne istorisea, ultima dată când l-am avut printre noi, că o femeie trăgea *să* moară de pe urma unei boli cumplite de care omul se molipseşte cu multă plăcere. Preotul care o asista îi spunea: – „Haideţi, doamnă, daţi dovada de un pic de resemnare; închinaţi-i lui Dumnezeu boala dumneavoastră.

— Halal de-aşa dar!" a răspuns bolnava, într-o zi, unul dintre prietenii lui slujea, iar el îl secunda. Prietenul cu pricina era matematician şi deci foarte distrat. Astfel omul pierde din vedere sfânta jertfă, rămâne pe gânduri rezolvând probabil vreo ecuaţie oarecare şi stă cu braţele în aer un timp extrem de îndelungat, ceea ce pe unii îi înalţă grozav sufleteşte, iar pe alţii îi plictiseşte de moarte. Prietenul nostru făcea parte din cea de-a doua categorie; îşi

trage colegul de odăjdii, acesta îşi revine dar nu mai ştie unde a rămas cu liturghia; se întoarce şi-l întreabă: „Abate, am săvârşit sfânta jertfă?” Abatele îi răspunde: „Zău dacă mai ştiu”... Iar preotul, supărat foc, se răsteşte la el: „Păi atunci, la ce dracu te gândeşti?”

Toate astea nu prea au haz dar spuse la momentul potrivit, pe un ton vesel, dobindesc o savoare volatilă ce se risipeşte şi e greu de reconstituit după ce a trecut momentul psihologic.

Abatelui Arnaud291 şi Domnului Suart li s-a acordat *Gazette de France* 292. Suart şi-a asigurat în felul acesta o mică avere. Atâta aştepta ca s-o facă fericită pe o cucoană pe care o iubeşte la nebunie: se va însura cu ea dacă e om de cuvânt şi dacă nu mă ascultă pe mine.

În absenţa tuturor prietenilor mei împrăştiaţi care încotro prin împrejurimile Parisului, zilele mi se scurg destul de monoton. Mă scol târziu fiindcă sunt leneş; repet lecţia la istorie cu fetiţa mea, o pun să exerseze la clavecin; mă duc la atelier; mă ocup de corecturi până la ora două; mănânc, mă plimb, joc un pichet, iar mănânc şi a doua zi o iau de la început.

Joi îţi voi trimite cele două lucrări scrise în sprijinul familiei Calas. Pachetul va fi cam mare, douăzeci şi şapte de foi în 4°. Te previn încă de pe acum să nu cumva să le dai cuiva; dacă ar încăpea, din întâmplare, pe mâna anumitor indivizi, ar apărea desigur ediţii clandestine, ceea ce l-ar ruina pe editor.

Te salut şi te îmbrăţişez din toată inima. E târziu şi trebuie să dau fuga la Domnul Le Breton ca să aşez în ordine planşele celui de al doilea volum al nostru, menit să apară în cel mai scurt timp. Sper că lumea va fi şi mai mulţumită de acesta decât de primul; e mai reuşit în ceea ce priveşte gravurile, mai variat şi mai interesant în ceea ce priveşte conţinutul. Dacă duşmanii noştri n-ar fi cei mai josnici dintre muritori, ar crăpa de necaz şi de ruşine.

Cel de-al optulea volum de discursuri 293 se apropie de sfârşit. E plin de lucruri încântătoare şi colorate. Am fost

uneori ispitit să-ţi copiez pasaje întregi. Această lucrare va produce cu siguranţă, în timp, o revoluţie în felul de a gândi al oamenilor şi sper că tiranii, asupritorii, fanaticii şi intoleranţii nu vor avea nimic de-câştigat de pe urma ei. Vom fi făcut omenirii un serviciu dar, în ziua când ni se vor recunoaşte oarecare merite, vom fi de mult ţărână rece şi insensibilă.

De ce oare n-ar fi lăudaţi oamenii de bine cât mai sunt în viaţă, de vreme ce de sub lespedea mormântului tot nu mai aud nimic? A sosit momentul să ne consolăm aducându-ne aminte de rugăciunea filosofului musulman: „Dumnezeule, iartă-i pe cei răi deoarece n-ai făcut nimic pentru ei, i—ai lăsat de capul lor, să se înrăiască; cei buni n-au ce să-ţi mai ceară, zămislindu-i buni, ai făcut totul pentru ei”. — îmi pare tare bine că mi-a venit în minte acest lucru, altfel aş fi fost foarte nemulţumit de scrisoare. Dacă e posomorită n-am ce-i face, aşa e şi în viaţa mea.

Aveţi grijă de sănătatea voastră şi iubiţi-mă amândouă ca până acum. De câteva zile m-am cufundat în lectura celei mai năstruşnice, mai înţelepte, mai vesele dintre toate cărţile de pe lume.

XEII

Joi 30 septembrie 1762 294

Iată cel mai bun aranjament pe care l-am putut face în privinţa impozitului dumitale. Anexând anii viitori o petiţie de patru rânduri la copia deciziei, scutirea de impozit va fi prelungită cât vei dori, chiar dacă d’Amilaville transferându-se, nu va mai fi în măsură să ne servească. Lui îi aparţine această remarcă.

îţi trimit acum Consultaţia lui Eiie de Beaumont pentru familia Calas şi duminica viitoare Memoriul.

Mi se pare că în niciuna din aceste lucrări nu s-au exploatat anumite argumente de care elocinţa unui Demostene sau Cicero s-ar fi agăţat cu deosebit folos.

Primul este cinstea acestui om, dovedită de-a lungul unei vieţi de şaizeci şi mai bine de ani. La ce foloseşte o viaţă trăită onorabil, dacă nu ne poate apăra de atacurile răutăţii

omeneşti şi de bănuiala că am fi săvârşit o crimă? Aşadar, în cazurile incerte nu există nicio deosebire între omul de bine şi scelerat? Deci nimic nu mai pledează în defavoarea celui din urmă? în consecinţă sunt deopotrivă părăsiţi în voia soartei?

Mi se pare că aici ar fi fost locul potrivit pentru a pleda cauza onoarei şi a virtuţii recunoscute, pentru a spune judecătorilor: Nu e om pe lumea asta care să nu se cutremure de groază gândindu-se la ce-i poate rezerva viitorul când citeşte sfâşietoarea poveste a lui Calas, când vede că un tată bătrân e smuls dintre ai săi, în mijlocul cărora trăia iubit, respectat, liniştit, aşteptându-şi sfârşi- tul, şi e târât la eşafod pe baza unor simple zvonuri. Omul cumsecade nu vede într-asta nimic potrivit să-l apere împotriva evenimentelor. După moartea lui Calas, el vede cu durere că toată comportarea sa anterioară pledează zadarnic în faţa legilor. Liniştiţi-i, domnilor, pe oamenii cumsecade, încurajaţi virtutea, arătându-le oamenilor câtă importanţă îi acordaţi. Dacă un ticălos acuzat de o faptă rea este deja pe jumătate condamnat în clipa când apare în faţa dumneavoastră din pricina acţiunilor sale trecute, de ce omul cinstit n-ar fi pe jumătate absolvit datorită trecutului său?

Cel de al doilea argument este moartea lui Calas. Dacă acest om şi-a ucis fiul de teamă ca nu cumva să-şi schimbe religia, înseamnă că e un fanatic; este unul dintre cei ’mai violenţi fanatici imaginabili. Crede în Dumnezeu, îşi iubeşte religia mai mult decât viaţa, mai mult decât viaţa fiului său; preferă să-şi vadă fiul mort decât apostat: în consecinţă, trebuie să-şi considere crima drept o acţiune eroică, iar pe fiul său drept o jertfă adusă Dumnezeului său. Ce va spune aşadar un asemenea om şi ce au spus ceilalţi fanatici? Iată: „Da, mi-am ucis fiul. Da, domnilor, dacă ar fi s-o iau de la început, l-aş mai ucide odată. Am preferat să-mi mânjesc mâna cu sângele său decât să-l aud renegându-şi credinţa. Dacă socotiţi că e o crimă, am comis-o, trageţi~mă pe roată”.

Dimpotrivă, Calas îşi proclamă nevinovăţia. Îl ia martor pe Dumnezeu. Îşi consideră moartea ca fiind o pedeapsă pentru vreun păcat tainic şi neştiut nici chiar de el. Dacă e vinovat de crima de care e acuzat, ar vrea ca Dumnezeul lui să-l judece la fel de aspru cum l-au judecat oamenii. Caracterizează moartea fiului său drept o crimă, îşi cheamă judecătorii în faţa marelui tribunal al judecăţii de pe urmă unde lui i se va da dreptate. Dacă e vinovat, minte în faţă şi cerul şi pământul: minte până în clipa de pe urmă; se osândeşte el însuşi la chinuri veşnice. Este deci ateu; vorbeşte exact ca un ateu. Dar, dacă-i aşa, nu mai poate fi un fanatic: nu şi-a putut deci ucide fiul.

Alegeţi, le-aş fi zis eu judecătorilor: dacă e un fanatic, şi-a putut ucide fiul, dar a făcut-o mânat de zelul cel mai violent pe care un nebun îl poate pune în slujba religiei sale. Aşadar, în clipa morţii sale a regretat o faptă pe care ar fi trebuit s.o socotească măreaţă, poruncită chiar de Dumnezeul său. Dezavuând-o din laşitate, şi-a anulat orice merit; deci, în clipa morţii sale s-a comportat ca un impostor; acuzat de o acţiune pe care a comis-o şi cu care ar fi trebuit să se mândrească, el o priveşte ca pe o crimă; în consecinţă, renegat şi pedepsit pe lumea asta, el mai cheamă asupră-i şi pedeapsa marelui judecător, pe lumea cealaltă. E ateu? De ce, dispreţuindu-l pe Dumnezeu şi odată cu acesta şi orice cult, şi-ar fi ucis fiul fiindcă băiatul ar fi dorit să-şi aleagă alt cult decât cel în care se născuse?

îţi scriu toate astea în grabă, dezlânat, dar, pe mâna unui om dibaci şi stăpân pe arta cuvântului, ar putea dobândi coloritul cel mai convingător.

Ei bine, în problema aceasta mai există încă o sumedenie de alte mijloace secrete pe care nici avocaţii, nici Voltaire nu le-au descoperit.

Nu ştiu ce să-ţi mai spun. Sunt zdrobit de oboseală. Alaltăieri am crezut c-o pierd pe nevastă-mea. Nimeni nu îndrăznea să-i oprească hemoragia care o epuizase în aşa hal încât de cinci-şase ori pe zi o năpădeau sudori reci şi cădea în leşinuri adânci; se temeau ca nu cumva umoarea

să se verse în masa sângelui şi să-i provoace o febră malignă. Nici hemoragia nu putea fi lăsată să continue căci atunci, la un moment dat, nu s-ar mai fi trezit din leşin sau, cu timpul, i s-ar fi făcut vreo rană sau vreo ulceraţie pe intestin.

în aceste incertitudini, am fost nevoiţi să dăm cu banul. I s-a dat un sirop astringent din coaja unui copac şi i s-au făcut spălături în acelaşi scop. Hemoragia s-a oprit, dacă nu total, cel puţin într-o mare măsură. Durerile, din acute cum erau, au devenit surde; febra n-a mai crescut;

nu doarme deloc; tot mai are ameţeli; tot îi mai e seârbă de mâncare şi-i vine să vomite; scaunul începe să i se mai lege. Dacă mi-ar fi îngăduit, aş adăuga la aceste simptoame fizice care par a anunţa vindecarea şi unele de ordin moral. Medicii nu le acordă nicio importanţă acestora din urmă şi sunt convins că greşesc. Omul e foarte rău bolnav atunci când i se alterează caracterul; când revine la el, înseamnă că se simte mai bine. În ziua când gândin- du-mă la dumneata nu voi mai fi extrem de necăjit sau extrem de fericit consideră-mă ca şi mort sau pe moarte, sau şi una şi alta.

Nu ştiam că s-a făcut o călătorie până în Champagne! Bănuiala asta mi s-a năzărit aşa cum i se năzare omului. Atunci când mintea noastră, rămasă de capul ei, sare de colo colo, de la o posibilitate la alta, se opreşte de preferinţă asupra ideilor care o interesează. Un bărbat gelos, chiar dacă nu are niciun motiv de nelinişte, chiar dacă nu e preocupat de ceva anume, tot îşi găseşte o sursă de gelozie.

Ceea ce mă mâhneşte însă este faptul că nu mi se spune nimic, trebuie să ghicesc totul. Asta mă face să mă gândesc că s-a împământenit obiceiul să mi se ascundă tot felul de lucruri în speranţa că nu le voi afla niciodată.

Stimată Domnişoară Volland, vă urez să vă distraţi cât mai bine, să aveţi parte dimineaţa la micul dejun de veselie, să citiţi lucruri interesante, să faceţi plimbări plăcute înainte şi după-masă, conversaţii foarte duioase pe

terasă între patru ochi la apusul soarelui sau pe clar de lună. Doamna Le Gendre şi Doamna Volland vor merge înaintea dumitale pe câmp dacă te vei duce; şi te vei duce. Vei fi la zece sau douăzeci de paşi în, urma lor şi vei avea astfel acea libertate compatibilă atât cu pasiunea cât şi cu decenţa. Vei avea cel puţin plăcerea de a asculta şi de a vorbi, fără jenă.

Nu vreau să ştiu absolut nimic; prefer să mă încred în imaginaţia mea care cu siguranţă nu-mi va atenua imaginea fericirii dumitale.

XEIII

Duminică 3 octombrie 1762 295

N-aş îndrăzni să formulez niciun pronostic cu privire la această boală; are când zile bune, când proaste, când îngrozitoare; ba îi e greaţă, ba îi e poftă de mâncare; unele scaune le are dureroase şi cu sânge, altele perfecte. Nimeni nu mai înţelege nimic, decât că jalea şi slăbiciunea sporesc şi că forţele o părăsesc. Un simptom care mă înspăimântă însă mai mult ca toate celelalte este că şi-a recăpătat caracterul conciliant, are răbdare, tace şi, ce e mai grav, îmi acordă din nou prietenie şi încredere. Nimeni nu mai doarme în preajma ei şi, bineînţeles, ea nici atât. Numai medicul e mereu mulţumit. Mi-a intrat în cap că nu ştie ce face şi că boala are cu totul altă cauză decât cea presupusă de el; n-aş avea însă curajul să i-o spun. Dacă mă înşel, şi doctorul îmi adoptă eroarea, schimbarea tratamentului ar putea avea urmări fatale iar eu nu m-aş putea niciodată consola. Sunt aşadar nevoit, de dimineaţă până seara, să-i spun unei bolnave lucruri pe care le cred, dacă nu dăunătoare stării ei, cel puţin nefolositoare şi aiurite, să văd că-i fac rău şi să tac.

Mâine mă instalez la mine şi nu mai ies din casă decât seara. Grijile gospodăriei de care nimeni nu mai e în stare să se ocupe, un program personal mai riguros şi mai ales educaţia complet neglijată a fetiţei mele mă obligă să iau această măsură.

Sunt singur la Paris; baronul, încântat, îşi citeşte operele

la Vorrey. Baroana, departe de adoratorii ei, se plictiseşte la Grandval; Doamna d'Epinai e singură la castelul La Briche şi cred că nu prea-i mulţumită. Grim se îndreaptă cât poate de iute spre Westfalia: era foarte bun prieten cu Domnul de Castres, care a fost grav rănit. Face cale de două sute cincizeci şi trei de leghe numai ca să vadă ce ajutor sau mângâiere îi poate aduce prietenului său. În ceea ce-l priveşte, e o reacţie tipică: a plecat la două noaptea fără să fi apucat să îmbrăţişeze pe nimeni, fără să-şi fi luat vreun slujitor, fără să-şi fi aranjat treburile personale; nu vedea înaintea ochilor decât distanţa şi faptul că prietenul său e în primejdie.

Nu merită să-ţi pierzi vremea cu un atare caz de conştiinţă. Poate fi vorba despre un procedeu greşit când faci tot ceea ce trebuie? Dacă n-ai realiza ceva din ce eşti nevoit să faci, abia atunci ai fi nedrept, nu-ţi dai seama?

Am uitat să-ţi spun că acum vreo cincisprezece zile am primit prin intermediul prinţului Gallitzin o invitaţie din partea împărătesei Rusiei să mă duc să-mi termin lucrarea la Petersburg 296. Îmi oferă deplină libertate, protecţie, onoruri, bani, funcţii, pe scurt tot ceea ce poate ispiti pe nişte oameni nemulţumiţi de ţara lor şi prea puţin legaţi de prieteni ca să plece şi să se ex- patrieze.

A trebuit să-i răspund lui Voltaire, care m-a rugat şi el acelaşi lucru, odată cu reprezentantul curţii imperiale ruse. Îmi trimisese totodată şi Comentariul său asupra tragediei *Cinna* de Corneille. N-am putut să nu-i spun că afirmaţiile sale sunt îndreptăţite, juste, interesante şi frumoase, pentru că acesta este adevărul; atâta doar că l-am socotit mai indulgent decât aş fi fost eu; n-a semnalat tot ceea ce mie mi se pare discutabil, şi asta fiindcă, după toate aparenţele, e mai puţin familiarizat decât mine cu dificultăţile actului estetic. Nu există oameni mai jigniţi de vreo răutate decât aceia care n-au ştiut niciodată cât e de greu să fii bun.

Azi-dimineaţă, d'Amilaville, Doamna D'Epinai şi cu mine am discutat ce să facem ca nu cumva *Corespondenţa* lui

Grim să sufere de pe urma absenţei lui.

jg – Scrisori către Sophie Volland îmi dau seama, după ofertele ce mi se fac, că nimeni nu ştie că manuscrisul nu ne aparţine; editorii au suportat toate cheltuielile deci n-am putea sustrage nici o singură pagină fără să fim nişte nerecunoscători. Ce părere ai? Tocmai în Franţa, în ţara politeţii, ştiinţei, artei, bunului gust, filosofiei, suntem persecutaţi! iar din Nord, din străfundurile unor ţinuturi barbare şi friguroase, ni se întinde mâna! Dacă acest fapt va fi consemnat în istorie, cum vor judeca urmaşii noştri situaţia? Nu-i oare aceasta palma cea mai răsunătoare ce se poate da domniei sale domnului St. Omer de Fleury care acum un an, doi, ne urmărea în frumuseţea aceea de rechizitoriu, ştii, nu-i aşa?

Să fi fost într-altă stare sufletească, incidentul mi-ar fi făcut întru câtva plăcere; inima mea s-a închis însă în faţa tuturor sentimentelor plăcute: în clipa de faţă puţine sunt evenimentele care să mă poată face să zâmbesc. Ai dreptate, Uranie, totul e van, totul e înşelător; nu merită să trăieşti pentru toate astea. E mai bine să mă opresc aici, decât să urmăresc până la capăt aceste idei ce le-ar putea părea jignitoare tocmai celor pe care îi iubesc cel mai mult.

Dar e bine oare să mă supun unor. Constrângeri de teamă să nu-i*supăr? Şi apoi, chiar dacă m-aş constrânge, chiar dacă n-aş spune ce se petrece în fundul sufletului meu, ce gândesc, ce simt, tot ceea ce voi hotărî fără ştirea lor nu-i va jigni oare? Nu doresc altceva decât să fiu” fericit. Să fie vina mea că nu sunt? Să fie vina mea că pretutindeni văd vicii care există şi mă mâhnesc; că întreaga viaţă nu e decât minciună şi lanţ de înşelătoare speranţe? Aflăm acest lucru când e prea târziu. Îl spunem copiilor noştri şi nu ne cred. Când ajung să ne dea dreptate, au încărunţit.

Rămâi cu bine; ai grijă de sănătatea dumitale. Lasă păcatelor trăncăneala mea morocănoasă. Dacă ţi-aş tulbura fie şi o singură clipă bucuria, fericirea, liniştea, aş semăna cu acel om gras, gras cât şapte, care se sufoca într-o aglomeraţie şi striga: „Ce îmbulzeală nenorocită! Ce de

oameni!” etc. Şi căruia un vecin i-a zis: „Ce te tot văicăreşti, butoi ambulant şi nenorocit! Nu vezi că dacă toţi ar fi ca tine, înghesuiala ar ajunge de-o suta de mii de ori mai mare?”

Tocmai eu care poate-i necăjesc pe toţi cei din preajma mea, şi le otrăvesc viaţa celor ce-mi sunt mai dragi, tocmai eu m-am apucat să urlu ca din gură de şarpe ocărând viaţa-! Dacă toţi ar urla ca mine, nu ne-am mai auzi om cu om, iar” pe pământ s-ar isca o hărmălaie îngrozitoare. Dacă toţi oamenii ar fi la fel de chiţibuşari, nedrepţi, incomozi, sensibili, susceptibili, geloşi, nebuni, nerozi, proşti şi zmeioşi ca mine, n-ar mai fi de trăit pe lumea asta. Aşadar, de vreme ce tot nu fac mai multe parale decât aceia despre care zic că nu fac nici cât o ceapă degerată, trebuie să-i a rabd şi să tac. Deci sufăr şi-mi ţin gura. Rămâi cu bine. Iată memoriul lui Mariette. Până la urmă o să te fac să-ţi placă viaţa la ţară.

XEIV

Joi 7 octombrie 1762 295

Scrisoarea dumitale către Rethel-Mazarin a fost expediată. Când scrii Domnului de Prysie şi Domnişoarei Boileau, sper că dacă nu le spui direct măcar le dai a înţelege că sunt un om cinstit şi că eşti foarte mulţumită de mine. În ochii lor aceasta ar fi cea mai mare calitate a mea.

Nu, draga mea, n-am s-o văd nici pe Doamna de Salignac, nici pe Domnişoara Boileau. Am o mie de treburi, ceea ce mă va scuza, dar chiar dacă n-aş avea niciuna, tot n-aş face niciun pas mai mult. Îmi place singurătatea mea şi văd apropiindu-se vremea când o să-mi placă şi mai mult.

Baronul a făcut o călătorie frumoasă. A fost la Vorrey să-l vadă pe Domnul Helvetius; de acolo s-a dus la Caen, să-l îmbrăţişeze pe scumpul nostru marchiz! Ce fericiţi au fost amândoi! Cum au mai plâns de bucurie! Fiind aproape de La Trappe 298, i-a vizitat şi apoi i-a compătimit pe acei pioşi fanatici care îl consideră pe Dumnezeu o fiară atât de

sălbatecă încât ar fi disperaţi să-i semene.

Nu ştiu dacă suferi aşteptându-mi scrisorile cât sufăr eu aşteptându-le pe ale dumitale; de când cu accidentul dumneavoastră, trec zece, unsprezece zile fără să văd ceva nou scris de mâna dumitale. Mi se pare un interval tare lung, dar n-am încotro, va trebui să mă învăţ şi cu alte necazuri.

Bolnava mea se simte mai bine datorită infuziei de ipecacuanha, la care ne-am întors, dar administrându-i-o într-o doză atât de mică încât nu i-a mai. Făcut greaţă; trece toată în intestin şi dizolvă mucozităţile.

M-am hotărât, Angelique, fetiţa mea, nu se va duce la mănăstire. Cred că va deveni clavecinistă, căci are ureche şi va avea digitaţie.

Sunt foarte bucuros că uneori ţi-e dor de mine. Simţi când şi când ceea ce eu simt fără încetare. Şi de fapt, ce te-ar putea înlocui în viaţa mea? Ce se va alege din mine în ziua când voi fi pierdut şi bruma de speranţă ce mi-a \ mai rihnâs că vei fi vreodată a mea? *rf-C* t-s**) v E fără îndoială o fericire să iubeşti şi să fii iubit; dar când această pasiune e presărată cu tot felul de obstacole, v. Nu devine ea oare izvorul celor mai mari suferinţe? Te gândeşti vreodată cu ce preţ îmi este îngăduit să te văd \ când eşti aici'? Şi apoi nu sunt silit să te pierd câte şase i ' v: uni în fiecare an? Şi dacă cumva, vreodată, fără a înceta * să te iubesc, aş ajunge să te pierd pentru totdeauna? „Acea carte atât de năstruşnică, atât de înţeleaptă şi atât, de nostimă este de Rabelais-ul englezilor. Se intitulează: î *Viaţa, Amintirile şi Opiniile lui Tristram Shandy '199.* Mi-e, '. Cu neputinţă să-ţi dau o altă idee despre ea decât că este ' S o satiră universală. Domnul Sterne, autorul ei, este şi \ preot. A.

Nu voi merge la ţară dintr-o mulţime de motive, unuL mai serios decât altul. În primul rând trebuie să fiu *A* Paris ca să mă ocup de paginile lui Grim despre spectâ- cole. N-ar fi decent să plec de acasă cât timp nevasta med e bolnavă; şi apoi, cine să-mi vadă de afaceri! Cine să-rnT facă corecturile, să-i stimuleze pe tipografii şi gravorii *A* mei? Şi

pe urmă unde să mă duc? La Grand Val? Numai Doamna d'Aine e acolo. La Massy? Am renunţat. La castelul La Briche? E plin de lume care nu-mi place.

S-ar putea să nu-l vezi pe Domnul de Neufond? îţi spun eu că e prezent la Isle.

Ştiam ce i s-a întâmplat Domnului de Salignac, mi-a spus d'Amilaville. Pe aici a stârnit cea mai mare vâlvă. 300 N-am socotit oportun să mă duc s-o văd pe mama dumitale, dar i-am scris că am aflat de la dumneata că e la Paris şi că despre motivul neplăcut al întoarcerii sale IV sunt, din păcate, chiar prea bine informaţ; că are o mul- ţime de necazuri unele peste altele dar că nu cred să 4 existe vreunul care să fie mai presus de sentimentele re-

ligioase ale Doamnei de Salignac şi de curajul (dânsei); că aş fi vrut să am cinstea de a-i prezenta omagiile mele, dar că m-am temut ca nu cumva să mă prezint într-o împrejurare când oamenii indiferenţi sunt inoportuni iar prietenii, dacă nu pot fi utili, trebuie să aibă cel puţin discreţia de a aştepta până ce sunt chemaţi; că, dacă mi-aş fi închipuit că-i pot face cel mai neînsemnat serviciu dânsei sau Doamnei de Salignac, n-aş sta să aştept ca dânsa să mă solicite. Vom vedea cum va proceda acum.

Uite ce cred eu că ar trebui să facă mama dumitale de aci înainte şi ceea ce o să şi facă, desigur, li va lua la Isle pe Doamna de Salignac şi pe cei doi copii. Nu veţi mai ieşi de acolo. Îi va ruga pe Domnul şi pe Doamna Le Gendre să se ocupe de afacerile dânsei, ori de câte ori acestea nu-i vor necesita prezenţa. În celelalte cazuri, o va însoţi pe Doamna Le Gendre iar dumneata îi vei ţine de urât Doamnei de Salignac la Isle. Chiar şi în această situaţie, va fi probabil destul de răutăcioasă să-i propună Doamnei Le Gendre să aleagă între dânsa şi dumneata, şi-ţi dai seama pe cine va fi nevoită să prefere. Aşadar adio, draga mea, adio pentru totdeauna. Nu te voi mai vedea.

Mi-am şi rânduit viaţa conform cu a dumitale. Nu voi mai ieşi din casă, nu voi mai vedea pe nimeni. Îmi voi intensifica

munca. De aci înainte nu va mai exista în viaţa mea decât un singur bărbat şi nicio femeie. Despărţirea nu mă va detaşa de dumneata. Îmi voi fixa ca o lege să-ţi scriu în fiecare joi şi duminică. Mă voi ocupa de educaţia fiicei mele în timpul celor trei sau patru ani cât munca şi angajamentele mele mă vor mai reţine încă la Paris, iar apoi îl voi părăsi fără regrete nici din partea mea, nici dintr-a fetiţei, şi mă voi refugia în provincie. Tot nu te voi putea vedea, dar voi scurta cu două treimi distanţa ce ne va despărţi.

Ca să te pot servi în persoana nepotului dumitale, ar trebui ca Gaudet să cadă în sfârşit, eveniment pe care îl aşteptăm de atâta vreme şi apoi ca ministrul să-i facă dreptate lui d'Amilaville; în cazul acesta am avea la dispoziţie cinci sute de slujbe, nu una. Deci roagă-te lui Dumnezeu să-i frângă gâtul lui Gaudet şi să-l înzestreze pe Courteille cu puţin bun simţ.,

Draga mea, n-am s-o văd pe mama dumitale decât dacă dânsa mi-o porunceşte. Rămâi cu bine. Ai grijă de sănătatea dumitale. Vă sărut mâinile de-a valma, amândurora, de mii de ori. Simt cum mă apasă pe inimă un bolovan uriaş. Voi afla deci deîndată care mi-ar fi conduita şi viaţa dacă n-ai mai fi? Căci la urma urmei ce diferenţă e pentru mine (şi în afara bucuriei de a trăi câteva clipe alături de o soră ce te iubeşte şi pe care o adori), aş zice, ce diferenţă e şi pentru dumneata, între a fi îngropată la lsle sau în mormânt? Eşti deopotrivă moartă pentru iubitul dumitale, după cum şi el e mort pentru dumneata. Aşa se zice despre nenorocitele acelea ce se îngroapă de vii în mănăstiri. Şi, din păcate, pe bună dreptate. Adio.

xev

Joi 14 octombrie 1762 301

Iată cum mi se scurg zilele; vei vedea că nu sunt mai puţin penibile decât ale dumitale. Mi-a intrat în cap un lucru important care mă tiranizează fără încetare. Mă urmăreşte pe stradă. Mă face să fiu distrat în societate. Mă întrerupe din treburi esenţiale. Mă ţine treaz noapte de noapte.

îţi aduci aminte de farsa cu jupânul Patelin 302? Semăn leit cu Domnul Guillaume, care înctircă tot timpul în pledoaria lui oile cu postavul. Obsesia mea e postavul. Toate celelalte-s oi. Când mi se vorbeşte despre oi, vorbesc şi eu tot despre ele, dar în cel mai scurt timp postavul mi se aşază de-a curmezişul.

Toată dimineaţa mă consacru aşadar postavului; stau în casă îmi cresc copilul; o îngrijesc pe maică-sa când slujnica e plecată. În toiul acestor activităţi, schiţez câte o pagină pentru Grim. Am scris două încântătoare: una despre pictură, cealaltă despre religie. Am şi expediat-o pe cea dintâi, aşa încât n-ai s-o vezi. O să ţi-o trimit pe cea de-a doua. Am uitat să-ţi spun că blestemăţia aia care mi-a intrat în cap îmi face tot timpul *noduri* 303; mi st tot pare că undeva am greşit ceva. Mă apucă îndoielile cu privire la cele mai limpezi propoziţii; de la o clipă la alta mi se pare ba că am zădărnicit totul, ba că am îndreptat, şi uite aşa îmi las baltă oile şi mă întorc la postavul meu.

Dar cuvântul acesta *noduri*, care în graiul nostru de la Langres înseamnă acea strângere de inimă ce te apucă brusc ca urmare a unei panici nebune, tot aşa s-o fi zidind şi pe la voi? Da ori ba, puţin îmi pasă de vreme ce exprimă perfect ceea ce vreau să spun.

Iau masa acasă, între orele unu şi două. La ora trei sunt la Domnul Le Breton. Până pe la şapte şi jumătate lucrez acolo. Fie că am terminat ce aveam de lucru, fie că nu, mă giăbesc s-o şterg. Nu vreau ca oamenii ăştia să mă invite cumva la masă; am jurat să nu mai mănânc niciodată la ei în casă şi asta pentru un motiv pe care ţi l-aş povesti dacă ar merita să fie scris. De fapt uite ce e, sunt zgârciţi şi acordă prea multă importanţă unei mese mediocre; la preţul ăsta nu face s-o accepţi. Între opt şi nouă mă duc pe cheiul Miramionnes să-mi iau vreo scrisoare, dar nu găsesc nimic. Dau o raită până în colţ, pe rue de la Femme-sans-tete. E aproape zece când ajung acasă.

Afacerea Domnului de Salignac e îngrozitoare. Se zice că datoriile sale se ridică la o sută optzeci de mii de franci. Pe

lângă acest amănunt se mai menţionează şi nişte împrejurări menite s-o ucidă pe soţia lui de zeci de ori pe zi iar mamei dumitale să-i sfâşie inima. O vede pe Doamna de La Fargue 304 nefericită. Se teme ca nu cumva Domnul de La Fargue să-şi piardă slujba; şi toate aceste consecinţe sunt din păcate foarte posibile.

Am văzut-o pe mama dumitale marţi seara după ce-mi trimisese un al doilea bilet la Domnul Le Breton. Mă aştepta mai pe seară. Era foarte sigură că voi veni, deoarece urma să-i fac un serviciu. Chiar aşa s-a şi âxprimat atât în scrisoare cât şi direct, când ne-am văzut. Mi s-a părut cam schimbată. Am sosit la ora şase. Se făcuse focul. Am stat de vorbă destul de amical la gura sobei un ceas şi jumătate despre afacerile dânsei, despre ale mele, despre sănătatea dumitale, despre., necazurile dânsei şi despre perioada pe care o mai are de petrecut aici, în sfârşit despre micul serviciu pe care i-l voi face.

Domnul de Salignac are ceva de la Domnul duce d'Orleans. Domnul Duval a întocmit un memoriu pentru prinţ în favoarea lui Fayol: în iar eu mi-am asumat sarcina să-l înmânez fie abatelui Omelanne, fie lui Montami." Mare păcat că lipseşte Grim. E prieten cu Fontaine care e atotputernic şi l-ar fi ajutat în această problemă, numai Consiliul prinţului să nu fi avut vreo obiecţie, îţi dai seama de ce natură, aşa încât nu mai e nevoie să-ţi. Spun eu. Împrejurările şi numele pe care-l poartă sunt împotriva lui. Mă mai duc şi diseară la dânsa. Vom face tot ce putem.

Doamna de Salignac îşi cunoaşte soţul. Ţi-ar veni oare să crezi că zevzecul ăla bătrân şi urât a trăit cu Domnişoara Deschamps? Nu vei pierde absolut nimic din cei treizeci de mii de franci ai dumitale. Mama ţi-ar fi povestit cu de-amănuntul tot ce s-a petrecut de când a sosit dânsa aici, dacă ar fi considerat că poate s-o facă în deplină siguranţă.

N-am văzut-o pe Doamna de Salignac. S-a ridicat sechestrul şi acum casa e plină eu funcţionari de la justiţie. Sper şi mă tem că o voi vedea diseară. În cursul conversaţiei, mama mi-a spus două lucruri: în primul rând-

că sigur nu-şi va părăsi fiica în necazul şi încurcăturile ei. În al doilea rând că afacerea nu se va încheia decât peste vreo patru luni. Ce concluzie tragi de aici? Te va lăsa oare singură la Isle toată această perioadă? Te va chema înapoi la Paris? Interesează-te.

Să nu-ţi fie cu supărare, dar am primit buchete! 306 Unul de la Angelique, însoţit de nişte urări bine aduse din condei; altul de la Doamna Diderot, înmânat şi primit cu multă amabilitate. Am mai primit altele de la diverşi prieteni. Am fost sărbătorit şi pe quai des Miramionnes, şi pe quai Bourbon. Dimineaţa a fost destul de frumos. Am închiriat o caleaşcă şi ne-am dus la Maisons 307 să vizităm un edificiu construit de Preşedintele cu acelaşi nume şi de vestitul Mansard, căruia i s-a spus: Aveţi spaţiu la dispoziţie, aveţi bani, faceţi ce credeţi de cuviinţă. Ştiam dinainte această anecdotă şi-mi imaginam că arhitectul a construit un palat imens. Realizase ceva mult mai de preţ, şi ceea. Ce am văzut m-a umilit şi m-a obligat să-mi fac cea mai formidabilă părere despre acest artist. Construise o clădire adecvată situaţiei. Acest castel de la, Maisons nu este destinat nici unui rege, nici unui prinţ, nici unui mare financiar, nici unui om foarte bogat, ci unui prim preşedinte.

Arhitectura este simplă de tot. E cu neputinţă să găseşti pe undeva uşi şi ferestre de un bun gust mai desăvârşit. Coloane nu sunt decât în partea dinspre grădină, la faţada celor două pavilioane care alcătuiesc colţurile clădirii. Alături de simplitate, pretutindeni te emoţionează eleganţa, nobleţea şi caracterul întrucâtva aerian al edificiului. Grădinile au aceleaşi caracteristici. Castelul e situat în centrul a patru alei mari, lungi de mai bine de o leghe fiecare: dincolo de grădini e înconjurat de Sena, care aici e într-adevăr maiestuoasă. Copaci tunşi sunt puţini sau chiar deloc; de asemenea, nu prea există peluze, totul e natural şi câmpenesc. Într-o parte vezi râul; în cealaltă, munţii.

O senzaţie pe care n-am resimţit-o decât aici este că, cu cât stau, cu atât îmi place mai mult; cu cât privesc, cu atât admir mai mult, pentru că descopăr p’.nă în cele mai infime

detalii, până în cel mai neînsemnat grilaj, aceeaşi armonie între clădire pe de o parte şi rangul şi caracterul omului pe de alta.

N-am văzut decât o singură statuie, mediocră ca execuţie, dar frumoasă ca idee. O *Cleopatră* care pare a sfida destinul; e goală, e frumoasă, deşi privirea îi e crâncenă; şarpele i se încolăceşte de mai multe ori pe braţe şi în jurul capului, unde alcătuieşte un fel de diademă.

Pretutindeni marile efecte iau naştere din împletirea voluptăţii şi a tragicului: de pildă nişte femei frumoase, pe jumătate goale, ce ne-ar oferi o băutură minunată în craniile însângerate ale duşmanilor noştri. Iată schema tuturor. Realizărilor sublime. Doar atunci sufletul freamătă de plăcere şi de groază. Acest amestec de senzaţii îi provoacă sentimente foarte stranii. Caracterul specific al sublimului este că ne pătrunde în suflet într-un mod cu totul extraordinar.

Spune-mi însă, ce anume poate stabili un raport oare-! care, o concordanţă oarecare între o grămadă de pietre şi caracterul unui om? Care e principiul acestei legături? Trebuie, cred, să ne ridicăm privirile pânaT la locuinţa suveranului. Palatul său dictează legea. Conferă-i Versaillesului simplitatea castelului de la Maisons şi de- îndată Maisons va fi prea fastuos pentru locuinţa unui prim preşedinte.

Iată cum se pune problema în privinţa ansamblului şi chiar a anumitor detalii. Mai există însă şi altele, cu caracter local, care-l apropie pe om de noi, ne aduc aminte de el. Un loc sălbatic, un loc întunecos sau un loc aglomerat, nu se potrivesc în aceeaşi măsură aceluiaşi om.

Am afirmat că, dacă principiile moralei ar fi bine statornicite, din acest trunchi ar ieşi o infinitate de rămurele care ar purta şi ar lega de trunchi cele mai variate virtuţi. Ar fi ca frunzele unui copac: pot cădea cu sutele fără să-l compromită, deşi în realitate îl cam degradează. Dacă s-ar statornici principiile bunu’ui gust, ar cuprinde totul, până şi tivul rochiei unei cucoane. Până să se realizeze

aceste două lucruri trebuie să mai treacă însă mulţi ani peste această lume. Şi totuşi nimic nu ’e mai important. Ar constitui codul bunătăţii şi frumuseţii până în cele mai mici amănunte.

Piămâneţi cu bine, dragele şi duioasele mele prietene, voi pe care vă iubesc cu atât mai mult cu cât fac pentru voi două ceea ce fac cucernicii pentru Dumnezeu, adică tot ce pot ca să-i fie pe plac. Sunteţi ţinta tuturor gânduri- lor şi faptelor mele. Dacă se iveşte vreun lucru folositor. De făcut, îl fac şi-mi spun: ele vor afla şi mă vor aprecia mai mult. Aş putea, fireşte, să fiu mai generos, dar elogiul vostru mi-e prea de preţ ca să mă pot lipsi de el. E drept că faptul odată consumat, elogiul vostru odată auzit, mi-am primit răsplata şi am uitat totul cu desăvârşire.

Trebuie să închei, pentru că trebuie să mă îmbrac şi să dau fuga pe rue des Vieux-Augustins 308, pentru petiţia aceea. Nu prea am speranţe, dar n-are a face. Ce-ar fi dacă încetineala cu care evoluează această afacere te-ar aduce încoace! Nu trebuie totuşi să mă agăţ de acest gând. Ar fi prea dureros dacă aş fi dezamăgit.

Vă sărut de mii de ori pe amândouă. Niciodată nu mă voi simţi în largul meu cu Morphise, şi nici dânsa cu mine. Nu ştiu de unde provine această stânjeneală. Să nu mă uiţi.

XEVI

Duminică 17 octombrie 1762:! 09

în scurta istorisire a călătoriei noastre la Maisons, am uitat să-ţi spun că negăsind în sat-nici un adăpost acceptabil, ne-am adresat unuia dintre fermierii seniorului.

Omul are cincizeci de ani, soţia sa patruzeci şi doi. Au făcut doisprezece copii şi speră să mai facă. Ne-au primit foarte bine. Am mâncat carne şi peşte. I-am poftit la masă cu noi şi datorită lor am avut parte de o veselie sinceră, rustică, de cu totul altă natură decât dacă am fi fost doar între noi. Adusesem şase sticle de vin, printre care două de şampanie. Ne-au mai dat vin şi de la ei. Spre sfârşiţul mesei eram cu toţii cam înfierbântaţi. Fermierul devenise curtenitor cu nevastă-sa şi-i făcea tot felul de propuneri.

Drăguţa de fermieră nu vedea altă piedică în calea realizării dorinţelor lui decât că nu pusese încă ochii pe vreun naş sau pe vreo naşă. Doamna Duclos şi cu mine am înlăturat acest obstacol şi în consecinţă ne-au asigurat pe cuvântul lor de onoare că până să trecem cu bacul se şi apucă să ne fabrice un fin; şi te asigur că aceşti oameni sănătoşi şi zdraveni se vor ţine de cuvânt cu vârf şi îndesat.

Seniorul de la Maisons, cel ce locuieşte în castelul pe care vi l-am descris, este un domn de Soyecourt, om dezonorat ce s-a ascuns aici şi se usucă de ruşine şi plictiseală. Fermierul domniei sale e mai fericit sub acoperişul său de paie decât seniorul sub lambriurile sale aurii, şi asta pentru că fermierul este împăcat cu sine însuşi în timp *ct:* seniorul nu. De pacea din străfundul sufletului lui Jean, Jacques, Nicolas *Bled* se bucură toţi cei din preajma lor; otrava care umple sufletele unui Caesar-Aie- xandre-Victor de Soyecourt se revarsă asupra tuturor celor din jur; aşadar, trăiască Jean, Jacques, Nicolas *Bled!*

şi ruşine lui Caesar-Alexandre-Victor de Soyecourt! Bled e într-adevăr numele fermierului nostru.

Această excursie fiind proiectată mai demult, nu puteam încurca oamenii, de aceea n-am vizitat-o pe mama dumitale chiar după primul bilet. În cel de-al doilea mi-a scris că mă cheamă ca să-i făc un serviciu şi că aceasta fiind situaţia nu se îndoieşte nicio clipă că voi veni cât voi putea de repede. A avut dreptate. Într-adevăr am dat fuga.

Voia să mă roage să-i prezint Domnului duce d’Orleans o petiţie prin care Fayolle solicita nu ştiu ce beneficii în cadrul monopolului pe sare, beneficii încasate şi de bunicul, şi de tatăl său. Având în vedere reputaţia acestuia din urmă, slabă speranţă. Îmi voi da însă toată osteneala. Montami nu-i bun de nimic, Grim e departe, pe Fontaine nu-l cunosc iar abatele Omelanne. Care a mai rămas, e la Saint-Cloud.

M-am dus joi dimineaţa să iau petiţia. Mama dumitale era încuiată în cameră. Am trecut pe la Doamna de Salignac deşi îmi era teamă să dau ochii cu dânsa, Stătea singură la gura sobei. Nu i-am spus nimic; nici dânsa mie. A izbucnit în

hohote de plâns; mi-au dat lacrimile şi mie. După ce s-a mai liniştit puţin, nu ştiu ce i-am bolborosit, nici ce mi-a răspuns. Apoi mi-a povestit toate jignirile la care e supusă de dimineaţa până seara. Cel mai mult m-a impresionat însă când a zis: „Nu mai am adăpost; nu mai am nici cămaşă pe mine; ca să am un pat pentru mine şi pentru fiica mea, trebuie să-l cumpăr”. Ideea asta că nu mai are unde să pună capul m-a îngrozit, ca şi pe dânsa, şi iar am început să jelim amândoi cu şi mai multă disperare.

Tocmai atunci au intrat mama dumitale şi Domnişoara Boileau. Mama mi s-a părut foarte îmbătrânită, iar Domnişoara Boileau cam posomorită. Întrevederea a decurs bine. Âm mai stat puţin de vorbă. Se apropia ora baronului. Am luat petiţia şi am plecat.

Mama mi-a cerut câteva cărţi distractive pe care i le-am trimis ieri. Mă voi mai duce diseară pe la cinci sau şase.

Să ne întoarcem acum la propriile noastre treburi. Fără îndoială lucrurile s-ar putea aranja în două feluri;

fie spre fericirea noastră, dar asta ar presupune multă bunăvoinţă, fie spre despărţirea noastră definitivă, ceea ce ar presupune o duşmănie cumplită. Te întreb însă că- ruia din aceste două sentimente i se va da ascultare? Celui ce nu există? îţi faci iluzii, draga mea. Nu ne vom mai vedea multă vreme. Scrisorile dumitale îmi parvin la intervale foarte lungi dar niciuna nu se pierde.

Bolnava mea e în afară de orice pericol, îşi revine însă foarte încet. Inactivitatea la care e condamnată, statul în pat, dieta severă pe care trebuie s-o ţină, munca ce se desfăşoară în jurul ei, cheltuielile suplimentare ce ţin de prea multă vreme după părerea sa, toate aceste fleacuri o supără şi o fac să plângă ca un copil.

Mi se rupe inima la gândul că ai de-a face cu toată pleava aia, din păcate necesară. Clairet e probabil o fală lipsită de caracter; e bună sau rea după cum bate vântul, şi-mi pare tare rău.

Să ajungi să te urască oamenii fiindcă aperi interesele cuiva! Asta mi se pare la fel de nostim ca şi replica iubitei

unui mare senior căreia intendentul a venit să-i aducă la cunoştinţă, în lipsa stăpânului, rezultatul unui proces de care depindea întreaga avere a acestuia: „Lasă asta, domnule, eu una nu mă amestec în afacerile altora”. Sau, replica acelui jurisconsult căruia i se strigă, în timp ce dormea: „Domnule, vă arde casa” şi care se întoarce pe partea cealaltă zicând: „Anunţaţi-o pe soţia mea, eu nu mă amestec în treburile gospodăreşti”. Ce părere ai, nu-i aşa că situaţia e întrucâtva similară?

Mă bucur nespus că ai fost mulţumită de scrisoarea mea. Mama dumitale este însă o femeie ciudată. Inchi- puie-ţi că răsfoindu-şi actele, şi-a dat seama că de un an de zile n-a mai plătit impozitul de douăzeci la sută. M-am dus fuga la d’Amilaville să văd dacă nu cumva există vreo modalitate să dregem lucrurile. La început s-a cam enervat, dar apoi a făcut, pentru orice eventualitate, demersurile necesare.

Ţi-am pomenit în ultima scrisoare despre un adevăr după care am început să alerg. Ei bine, cred că până la urmă am dat de el. Totuşi, ori de câte Ori e vorba să te acoperi de ridicol sau de glorie trebuie s-o iei domol. Va trebui să fiu foarte sigur de ceea ce afirm înainte de a spune ceva în această privinţă. E nevoie să las lucrurile ’să se cristalizeze bine. Am totul de câştigat dacă iau această hotărâre. Voi fi în situaţia acelui domn de Lironcourt, cred că ţi-am mai vorbit despre el, care avea în buzunar un amărât de ciob de sticlă colorată, dar vreme de două sau trei luni, cât a făcut de la Cairo până la Paris, a fost convins că se află în posesia faimosului opal al reginei din Alexandria. Asta e o eroare pe care o poţi întreţine fără. Să provoace nişte consecinţe grave. La urma urmei ce contează pentru un individ şi pentru semenii săi dacă într-o cutie se află un diamant sau o pietricică de râu?

— Rămâneţi cu bine, dragele mele prietene, să fiţi sănătoase şi să nu supraestimaţi, dar nici să nu subestimaţi bogăţia. Iar dumneata, Uranie, frumoasă, amabilă şi tî- nără cum eşti, să fii încredinţată că ea şi cu mine avem asupra dumitale un nepreţuit avantaj, şi anume, că ai nouăzeci şi

nouă la sută şanse să trăieşti mai mult decât noi. Aşadar, vei fi întotdeauna a noastră, dar pe noi, ne vei pierde. *T* încă odată, vă las cu bine. Nu'mai ştiu nici ce cuvinte duioase să vă spun, nici ce mângâiere să vă ofer.

XEVII

Duminică 24 octombrie 1762 3,0

Se simte ceva mai bine. Tot îi mai e greaţă şi e încă foarte slăbită. Nu ştiu ce părere are despre purtarea mea, ştiu doar că-i acord toată atenţia imaginabilă. Medicul i-a prescris un fel de terci a cărui pregătire durează trei ceasuri pe muche. Aseară am trimis-o pe Janneton la culcare şi m-am apucat să amestec pe foc, de la nouă jumătate până la unu noaptea acest terci pe care abia aştepta să-l mănânce dimineaţă, la micul dejun. Am acoperit cratiţa cu nişte cârpe, am vârât-o în cenuşa caldă, şi dimineaţa, când s-a sculat, era gata, cald, excelent. Nu mi-a fost câtuşi de puţin greu: dar dacă aş fi iubit-o!

. Nebunateca aia mică se împlineşte, se face tot mai drăguţă şi mai voinică văzând cu ochii. Dar e încăpăţânată ca un catâr, mai ales în ceea ce priveşte lucrurile neînsemnate; îi este cu neputinţă să se supună voinţei celorlalţi. Nişte adulţi plini de capricii, şi maică-sa excelează în această privinţă, i-ar face viaţa foarte amară, dar n-ar reuşi s-o disciplineze; nu poate să sufere, ca şi mine de altfel, s-o deranjezi de la un flecuşteţ care o amuză şi s-o obligi să facă ceva care o plictiseşte. Cât despre exerciţii, despre activităţile esenţiale, le îndeplineşte fără împotrivire. În schimb, stă picior peste picior; n-are niciun pic de ţinută; e gălăgioasă şi se înfurie din te miri ce. Începe să-i studieze de una singură pe sălbatici, şi puştoaica asta jonglează cu nişte lucruri pe care eu le citesc cu greu. Am apucat oare să-ţi spun că doamna d'Epinay se oferise s-o crească dacă ar fi pierdut-o pe maică-sa, aşa cum ne temeam la un moment dat?

Nu mai seamănă cu mine. Fizionomia ei se apropie rând pe rând de întreaga familie, ezitând parcă să se fixeze. Uneori regăsesc la ea privirea, râsul, tonul, expresiile,

mişcările, ba chiar modul de a gândi al blestematului nostru de preot; atâta doar că nu va dobândi niciodată sfinţenia lui.

L-am văzut astăzi pe Domnul de Sarţine311; a fost de o extremă amabilitate cu mine. Dacă ajunge cumva mare, Cred că voi profita de pe urma prieteniei lui.

Voi cina diseară pe insulă cu Thiriot, care s-a întors de la Geneva, şi ne va vorbi în voie despre Voltaire.

Joia trecută am luat masa cu baronul. Era şi Marmon- tel acolo. Am discutat până n-am mai putut despre armonia diverselor limbi, subiect ce se pretează la multe subtilităţi, despre versificaţia franceză, despre prozodia noastră, despre caracterul versurilor menite să fie cântate sau declamate. Nimeni nu-i înzestrat cu mai multă inteligenţă, mai multe cunoştinţe şi mai multă logică decât Marmon- tel; de ce oare trebuie să compromită toate aceste calităţi printr-o îngâmfare şi o duritate insuportabile? Am admirat răbdarea lui Suart.

îl prefer în continuare pe abatele cel mărunţel312 şi povestioarele lui, în locul tuturor celor ca Mar- montei, cu zgomotoasele lor disertaţii cu tot. În timp ce dumnealor răguşeau argumentând, abatele îmi spunea: „într-o zi, un om purta sub braţ o vioară frumoasă. Cineva se apropie de el şi-i spuse: – Aveţi un instrument tare frumos, probabil cântaţi la vioară?

— N-aş şti ce să vă spun în această privinţă, răspunde omul, n-am încercat niciodată”.

Spre seară i-am lăsat pe toţi acolo şi m-am dus până la Palais Royal, la Montanii să văd cum mai stăm cu afacerea noastră. Nu era acasă. M-am abătut pe la Cafe de la Regence. Acolo e locul de întâlnire al tuturor şahiştilor de clasă mare. I-am găsit pe toţi discutând în contradictoriu o situaţie ciudată. Iat-o: în toiul unei partide, unul dintre jucători îşi dă seamă că regele adversarului era în poziţie de şah, şi asta poate chiar de mai multă vreme. Profită de împrejurare şi dă şah la damă. Cel a cărui damă e atacată, vrea s-o retragă. Adversarul îl opreşte însă şi-i zice: „Mută-ţi

regele din poziţia de şah”. Se pune întrebarea dacă dama merita să fie sacrificată. Marchizul de Legal, suprema autoritate în materie de joc, a răspuns că da, deoarece regele prin însăşi regula jocului nu poate niciodată rămâne în poziţie de şah, şi că amândoi jucătorii au fost poate de rea-credinţă, unul lăsându-şi regele în poziţie de şah fără ca celălalat să-şi fi dat seama, celălalat dând şah la rege fără avertisment.

Cu câteva zile mai înainte, dăduse o altă sentinţă; trebuie să ţi-o povestesc, pe de o parte pentru că a fost foarte justă, pe de alta pentru că atitudinea jucătorului condamnat a fost extraordinar de respectuoasă. Partida era foarte scumpă. Ştii că o piesă atinsă e ca şi jucată. Unul dintre jucători atinge calul sau cel puţin aşa pretinde adversarul său; se face apel la doi spectatori: unul zice că piesa a fost atinsă, că a văzut-o cu ochii lui; celălalt zice că n-a văzut una ca asta. Marchizul de Legal, fiind consultat, răspunde că atinsă sau nu, piesa trebuie jucată. Un om care a văzut este de o mie de ori mai demn de crezare decât un om care n-a văzut, căci există un singur fel de a vedea un lucru şi o mie de feluri de a nu-l vedea. Aşa e; ceea ce mi se pare însă uimitor e faptul că un om consimte să piardă douăzeci de ludovici pe acest temei!

Te rog să mă ierţi că-ţi povestesc toate aceste fleacuri, dar există oare vreun lucru chiar atât de frivol încât să nu poată conduce la meditaţii serioase? Un jucător îi cedează celuilalt un cal. În focul jocului, omul uită să-şi valorifice avantajul şi nu-şi dă seama decât după douăzeci de mutări că adversarul are ambii cai. Marchizul decide că partida trebuie dusă până la capăt, că jucătorul cel mai slab va putea câştiga dar nu va putea pierde. După părerea lui, în cazurile neclare, regula jocului trebuie totdeauna aplicată în defavoarea celui ce ar fi avut o posibilitate să fie de rea-credinţă.

Lui Suart şi prietenului său, abatele Arnaud, li s-a încredinţat *Gazetle de France.* Suart aştepta acest venit de mii de scuzi ca să se însoare cu o femeie pe care o adoră şi

cu care se va căsători spre a-şi dobândi deplina fericire. Ia spune-mi în ce împrejurări e bine să te căsătoreşti? Nu de alta, dar văd oameni ce se grăbesc să regrete o căsătorie contractată pe îndelete şi alţii ce regretă pe îndelete o căsătorie contractată în mare grabă.

Cam aşa ar trebui desigur să vorbească o mamă dacă Şi-ar iubi fiica şi'ar recunoaşte meritele pretendentului ei, şi desigur că mama dumitale n-o s-o facă niciodată.

Dragele mele prietene, bucuraţi-vă pe deplin de singurătatea voastră; mărturisiţi-vă tot ceea ce aveţi pe suflet ca să vă cunoaşteţi mai bine; să vă stimaţi şi să vă iubiţi şi mai mult. Profitaţi de absenţa celei ce vă dezbină, ca să vă apropiaţi mai deplin. O mamă plecată! Două fiice absente! Şi niciun abate de Moncets în preajma lor! Abate de Moncets, ce faceţi? Unde vă aflaţi? Câte întrebări de-ale mele au rămas fără răspuns? Câte v-aş mai pune, deşi ştiu că nu-mi veţi răspunde!

Nu, realmente n-am deosebit rândurile scrise de Uranie. Mi s-a părut că întreaga scrisoare a fost scrisă de mâna dumitale. Îţi dai seama cu câtă duioşie mă întorc la buchetul acela, şi-i regăsesc tot parfumul proaspăt şi intact, exact, ca-n prima zi!

Mă simt pe veci legat de voi. Numele voastre sunt înscrise aici, unul lângă altul, şi niciodată nu se vor şterge. Păstraţi-l şi voi pe al meu în inimile voastre.

Aşadar ţineţi la mine? Aşadar mă stimaţi?

Ce fericit e, ce mândru trebuie să fie cel ce a putut deveni obiectul stimei şi afecţiunii acestor două surori şi subiectul lor de conversaţie!,

Voi vorbiţi uneori despre mine, iar eu mă gândesc fără încetare la voi.

Să vă răpesc lumii întregi, să vă duc undeva într-un colţişor neştiut de nimeni unde să vă pot vedea, auzi, iubi, adora, unde să fiţi pe de-a-ntregul ale mele şi eu pe de-a-ntregul al vostru, iată visul ce mă-nsoţeşte pretutindeni. Ce număr uriaş de ani aş da în schimbul câtorva trăiţi astfel! În clipa de faţă mă analizez şi-mi dau seama că alături de voi

două nu mi-ar păsa câtuşi de puţin dacă tot restul omenirii m-ar uita. Dacă aş fi lângă Uranie, cât i-aş mulţumi pentru buchetul pe care mi l-a dăruit! Cum aş mai îmbrăţişa-o! Cum şi-ar lăsa mâna într-a mea! Cum mi-ar întinde fruntea sau obrazul! Săruta- ţi-vă una pe alta în locul meu. Poate că într-o zi veţi putea să-mi dăruiţi şi să-mi cereţi înapoi toate aceste mângâieri. Amin.

Iată un pachet de la Domnul Vialet. Amintiţi-i promisiunea pe care v-a făcut-o. Tot mai cred că sunt în posesia opalului reginei din Alexandria.

În cursul acestei săptămâni vom termina două volume, unul cu planşe, celălalt cu articole. Editorii îşi vor lua toate precauţiile ca ansamblul lucrării să fie gata în răstimp de doi ani. Această hotărâre mă va obliga să muncesc de patru ori mai mult, îmi va aduce de patru ori mai multe beneficii şi va scurta corespunzător durata lucrării.

Nu am niciun bilet la loteria de la/St.

— Sulpice deoarece nu mai există nicio loterie la St. Sulpice, dar joia viitoare voi ava două bilete la o nouă loterie: unul pentru Uranie personal, celălalt pentru noi trei. Vă las cu bine, dragele, duioasele mele prietene. Vă las cu bine.

XEVIII

Duminică 31 octombrie 1762 313

Joi seara, aşa cum hotărâsem, m-am prezentat la uşa mamei dumitale, dar dânsa nu primea pe nimeni. Juca o partidă de cărţi la Doamna Verger pe care nu pot s-o suiar, iiindcă are alura unei curtezane îmbătrânite, tonul aci îngâmfat, aci dispreţuitor al unei ducese sau al unei fandosite guralive şi aerul făţarnic şi fals al unei habotnice. Dacă tot eram acolo, am întrebat de Domnişoara Boileau. Degeaba a intervenit în favoarea mea bătrânul Langevin, portarul a rămas neînduplecat. De fapt mă dusesem să-i înmânez mamei dumitale scutirea de impozitul de douăzeci la sută. I-am trimis-o a doua zi, însoţită de o scrisoare extrem de politicoasă.

Domnul duce d’Orleans trebuia să sosească aseară.

Domnul de Bellisle era avertizat. Problema beneficiilor de la Marennes va fi deliberată la proximul Consiliu. Nu ştiu dacă norocul fiului va anula proasta reputaţie a tatălui; dar cel puţin sunt încredinţat că, dacă nu voi reuşi, nu-mi voi putea reproşa nimic.

Fiindcă veni vorba de omul acesta (mă refer la Sallignac), ieri, uitându-mă prin hârtii la tipografia lui Le Breton, am dat peste numele său într-un material ce se tipărea. Am citit. Era o petiţie către Consiliu prin care se cerea ca judecătoria de la Châtelet să păstreze procesul pe rol. Am aflat cu aceeaşi ocazie că s-a decretat arestarea lui şi că i se va intenta atât proces civil cât şi penal, îţi dai seama cât m-a impresionat. Cine naiba poate şti ce va ieşi de aici? |

Altceva mă îngrijorează însă: în cazul când mi se acordă la Palais Royal ceea ce solicit, mi se va cere o cauţiune. Dacă această cauţiune ar urma să se ridice la nivelul beneficiilor, ar fi de optsprezece până la douăzeci de mii de franci. Cine va avea oare curajul să depună o asemenea sumă pentru un tânăr zevzec ca Fayole? Doamna de Sallignac? Mama dumitale? N-ar fi oare o grozăvie să-mi dau atâta osteneală ca până la urmă să vă pomeniţi într-o bună zi pe jumătate ruinate, ? Dar, de fapt, dacă am tot cântări toate consecinţele posibile ale faptelor noastre, n-am mai întreprinde nimic. I-am şi spus în treacăt câte ceva mamei dumitale despre această cauţiune; am impresia că nu pare dispusă s-o ia asupră-şi, dacă-i vorba, despre o sumă mare. Ai dreptate, poate că nu i-ar prinde prea rău nepotului dumitale să se lovească puţin de pragul cel de sus, dar, printre celelalte inconveniente ale noii sale situaţii, nu ţi se pare că viaţa nefolositoare şi trândavă cu care s-ar deprinde la ţară ar fi primejdioasă pentru el? Un băiat de vârstă lui, frumuşel şi dezgheţat, să fie oare menit să bea, să mănânce, să se ducă la vânătoare şi să facă burtă? în locul mamei sale, aş prefera să-l ştiu marinar pe o corabie sau în Westfalia cu flinta pe umăr. S-ar învăţa cel puţin cu munca şi cu viaţa aspră.

Nu vreau să revin asupra felului cum se va comporta mama dumitale faţă de dumneata. În mintea mea totul e limpede. Te va lăsa s-o aştepţi de pe o zi pe alta timp de patru luni de zile şi apoi va sosi, în sfârşit. Dar, dacă Uranie -va trebui să se întoarcă la Châlons de Sfântul Martin, vei rămâne oare singură? Mă apucă disperarea.

E drept că pe aici lumea se simte mai bine, dar eu tot viaţă sedentară duc. Sunt preocupat exclusiv de cercetările mele. Zadarnice sau întemeiate, câte minunate visuri le datorez.! Am clădit un castel uriaş pe vârful unui ac. Ce mândru eram! Ce bogat! Cât bine făceam ieri! Mâine totul poate pieri, iar eu pot să mă trezesc smerit, sărman şi nefolositor, şi totuşi nicio clipă nu voi regreta nimic. Nu ştiu cum se explică faptul că sfârşiţul unui vis frumos ne îndurerează atât de puţin, iar sfârşiţul vieţii, care nu-i decât un vis urât, ne sperie atât de rău.

Stăpâna castelului La Briche *în* mă chinuie ca pe hoţii de cai doar m-oi duce s-o vizitez, ceea ce nici nu vreau, nici nu pot să fac; totodată mă pisează să continui munca legată de *Corespondenţa* prietenului nostru, operă căreia şi aşa mă dedic trup şi suflet, nu înainte însă de a-mi îndeplini îndatoririle personale şi de a-mi satisface nebunia. Am primit de curând o scrisoare de la el; îşi reproşează foarte amarnic timpul pe care mi-l răpeşte. N-a primit încă decât un singur articol de-al meu şi pare foarte încântat de el. În ziua când mi-a scris urma să aibă loc la el o întrunire a celor mai luminate minţi ale epocii cărora să le citească articolul. Cel pe care ţi l-am promis şi pe care-l vei primi de îndată ce mi-l va înapoia Doamna d’Epinai, e la fel de bun. Cel de-al treilea se află pe masa mea de lucru în chip de piese detaşate; nu-mi mai rămâne decât să le asamblez. Noii veniţi sunt abatele Moreuet315, supranumit Panurge:, IG. Suart şi doi sau trei tineri cărora nu le ştiu nici măcar numele.

îi spuneam acum câtva timp Doamnei d’Epinai că am impresia că Suart este sau va fi în curând iubit de baroană, şi mi ş-a părut că faptul acesta o supără. Ce-o mai fi şi cu

femeile astea?

Cu privire la călătoria lui Grim în Westfalia, îi spuneam baroanei, în prezenţa lui Suart, că omul îşi iubeşte cu adevărat prietenii şi mi s-a părut că acest elogiu îl necăjeşte pe Suart. Ce-o mai fi şi cu bărbaţii ăştia?

Te înşeli; atunci când a fost nevoit să plece pentru totdeauna de lângă o femeie pe care deşi o stima o lăsa pradă lipsurilor şi ruşinii, glasul acelei femei ce-l chema ca s-o mângâie cu un gest de tandreţe trebuie să-i fi sfâşiat inima şi i-a şi sfâşiat-o. Acea clipă de sensibilitate nu înseamnă decât un singur lucru, şi anume, că natura a lăsat chiar şi în sufletele celor ticăloşi un locşor care să nu fie pe deplin putred, care trăieşte şi din când în când doare dacă-l loveşti. Astfel, fără ştirea lor, vorbele oamenilor cumsecade îi expun pe sceleraţi propriei lor judecăţi, îi tulbură, îi fac să se albească la faţă, să le tremure buzele şi-i supun parţial pedepsei pe care o merită.

Nu ştiu în ce loc s-a refugiat Salignac, unde s-a dus să i se piardă urma dar, presupunând. Că acolo unde se află asistă la procesul intentat unor indivizi vinovaţi de faliment fraudulos, că vede cum sunt puşi la stâlpul infamiei, crezi oare că va putea lua act de această sentinţă cu sufletul rece şi nepăsător? Dacă i se cerc? părerea, dacă e interpelat, dacă i se spune: „Dar bine, Domnule, nu luaţi cuvântul? Nu sunteţi de aceeaşi părere cu noi? Cel ce abuzează de încrederea semenilor săi ca să-i despoaie nu vi se pare oare mai infam decât cel ce cu pistolul în- mână îi opreşte noaptea pe trecători şi le ia cu forţa punga cu bani?” îţi imaginezi cumva că nu va şopti, bâl- bâindu-se: „Ba da, trebuie să admit că aşa e”? Crezi cumva că se va condamna singur cu glas hotărât şi fără să sufere? îţi închipui cumva că nu-şi va lua bastonul şi pălăria şi că nu se va eschiva înainte să se fi ajuns, aici r-u conversaţia? Dacă o ia la fuga. Înseamnă că nu se simte în largul lui. În inima unor astfel de indivizi stăruie totuşi o părticică simţitoare pe care remuşcarea o roade neîncetat dar n-o distruge niciodată. Îndreptăţită sau nu, asta e părerea mea.

Azi e duminică; joi voi afla dacă am un castel solid sau doar o ruină. Am flegmă sticloasă, boală specifică antichităţii; Thierri, medicul, zice că trebuie să mă bucur grozav; vorbea despre ea ca despre o taină pierdută pe care aş fi avut norocul s-o regăsesc!

Cu vârstă, dobândesc toate infirmităţile tatălui meu şi cred că şi acele trăsături ale chipului său pe care încă nu le aveam. Îmi apar riduri exact unde le avea şi el. Mi se formează scobituri, umflături, semne particulare pretutindeni pe unde le avea şi el când a murit.

Rămâneţi cu bine, prietenele mele. Fiţi -sănătoase şi încercaţi să vă supuneţi evenimentelor şi mai cu seamă să nu trageţi concluzia că nu mă simt bine. Mi-a trecut. Nu se mai cunoaşte nimic.

— Acest accident trecător mi se întâmplă numai atunci când sunt sănătos tun.

cin

23 februarie 17G531’

Chiar dacă mi-aş fi dat cuvântul în modul cel mai solemn, draga mea, şi tot aş fi fost nevoit să mi-l calc din pricina unor împrejurări recent survenite. Oare unde crezi că-mi pot afla fericirea pe lumea asta, dacă nu alături de două femei încântătoare care-mi inspiră cele mai duioase sentimente şi cărora le aduc aceeaşi fericire? Orice ar zice Domnul Petit, mi-e cu neputinţă să mă liniştesc şi să privesc cu seninătate cum femeia iubită ia în fiecare dimineaţă o porţie de otravă. Nu-ţi dai seama ce efect are asupra mea. Sunt într-o situaţie imposibilă. Ştiind ce periculoasă e doctoria datorită căreia crezi că te vei însănătoşi, ştiind acest lucru şi din ceea ce am citit, şi din mărturiile medicilor, câte reproşuri nu mi-aş face dacă aş tăcea şi aş lăsa sănătatea şi viaţa dumitale la cheremul lui Petit şi al blestematei lui otrăvi? Pe de altă parte, crezi oare că aş putea să-mi asum responsabilitatea de a insista mai mult decât atâta, dacă cumva boala ţi s-ar agrava, că n-aş muri oare de durere la gândul că te-am împiedicat să foloseşti la timp singurul medicament capabil să împiedice

urmările dezastruoase ale bolii? Sunt nevoit să te las să continui şi să aştept, tremurind, un eveniment ce mă poate ucide sau umple de fericire. Trebuie să-l ador pe Petit cu otrava lui cu tot sau să-l urăsc.

Mă vor copleşi cu reproşuri fiindcă nu le voi restitui imediat cele două povestiri, aşa cum le jurasem; mi-e încă cu neputinţă să nu ţi le trimit. Promite-mi aşadar că mi le vei înapoia mâine, aici, şi că nu vei îngădui să fie copiate şi mai cu seamă că-ţi vei respecta promisiunea mai mult decât mine. Nu pot în niciun chip să fiu alături de dumneata, dar alege un moment, în timpul mesei, concentrează-te fără să rosteşti niciun cuvânt şi bea în sănătatea mea. Măsoară afecţiunea mea după teama pe care mi-o inspiră doctoria dumitale. Gândeşte-te.

CVIII

Joi seara, pentru sâmbătă,

20 iulie 1765 318

Să ştii că o să mă faci să înnebunesc. Am primit cinci scrisori de la dumneata; asta e a patra pe care ţi-o scriu; nu ai faţă de mine decât exact avansul cuvenit. Spune-mi odată repede că le-ai primit pe toate şi că în sfârşit te bucuri de ele aşa cum îţi propuseseşi. N-am avut altă grijă decât să fie lungi; am vrut să fii cât mai mult timp ocupată cu citirea lor; am vrut să mă poţi urmări pas, cu pas; am vrut să trăiesc sub ochii dumitale. N-aş omorî nici măcar un purice fără să-ţi povestesc.

Cum aş putea să consider fleacuri toate cele legate de odihna, de liniştea ta sufletească, de fericirea şi sănătatea ta? De fapt, oricât ar dura absenţa ta, nu voi avea nimic nou să-ţi spun când te vei întoarce, nici măcar că n-am încetat fie şi o singură clipă să te iubesc. Am fost comparat cu cel veşnic pentru care timpul şi spaţiul nu înseamnă nimic; duc cea mai dezlânată, cea mai zăbăucă, cea mai neînsemnată viaţă; aceasta fiind situaţia, pentru cine oare mi-aş pune mintea să înregistrez fiecare clipă a vieţii mele? Doar pentru fiinţa iubită care e departe de mine. Iată ce trebuie să-mi spun, şi-mi şi spun, şi încă fără încetare.

Lumea zice că în felul acesta voi deveni mai bun; aşa să fie. Dar să ştii că nu voi fi făcut niciun efort în această direcţie.

Scumpa noastră soră e aceeaşi în toate privinţele; rămâne sistematic în urmă cu o jumătate de ceas. Acum câteva zile stăteam liniştit de vorbă, în timp ce se proceda la mutarea dânsei, când deodată intră domnişoara Vautier speriată rău: „Doamnă, a venit un slujitor care zice că vrea cheile şi că le vrea până la amiază”. Doamna Le Gendre iese. Plec şi eu. Mă întorc mai pe seară ca să văd dacă obrăznicia acelui valet fusese autorizată de către stăpânii săi şi aflu că i se dăduse deplină satisfacţie Doamnei Le Gendre.

Ceea ce o preocupa în acel moment era cum să împiedice concedierea unui bătrân slujitor. A fost încântată că m-am întors. S-a aşezat pe o canapea; m-am aşezat lângă dânsa:.. Eşti foarte amabil că ai venit. Sunt moârtă de oboseală. Deşi oamenii se descurcă foarte bine şi fără mine, nu pot, pentru nimic în lume, să-i las de capul lor şi să nu mă ţin după ei; prezenţa dumitale mă va obliga să stau pe loc. Sper că ai să stai până ce voi adormi…”

Deşi surioarei îi face totdeauna plăcere să mă vadă, deşi avea realmente nevoie de un pic de odihnă, insista atât de mult asupra serviciului pe care urma să i-l fac ră- mânând, încât nu mai pricepeam nimic. Dar dumneata, draga mea, pricepi? Nu? Asta, pentru că eşti la fel de proastă ca şi mine… Ei hai, ghici. Cum! nu ghiceşti că a sosii Perronnet:! 19 şi că era necesar ca eu să mă fi angajat dinainte să stau acolo, între ei doi, astfel încât dumnealui să-mi poarte pică numai mie pentru faptul că întrevederea pe care şi-o dorise urma să aibă loc altă dată.

Dragei noastre surori nu i-a reuşit pe deplin planul. Nu-mi place să fiu utilizat fără consimţământul meu. Ar fi trebuit să-mi spună: „Aştept un bărbat cu care n-am niciun chef să rămân singură; stai cu mine, te rog, până ce scap de el…” Dar poate că sunt un prost; poate că intenţia dânsei nu era să stau acolo, ci doar să nu-mi închipui că bărbatul cu pricina era aşteptat. Te las să decizi.

Cum o fi fost, cum n-o fi fost, îl provoc la o discuţie, oblingându-l să vorbească, ceea ce nu-i vine totdeauna uşor. Copilul se dezbracă, se culcă şi eu plec... Azi, joi eram invitaţi amândoi la masă la dânsa. Nici n-am acceptat, nici n-am refuzat. Doream de fapt ca masa să aibă loc şi totuşi să nu particip. Mâine mă voi duce să văd ce nuanţă vor avea reproşurile. Vor fi petrecut o zi pe deplin frumoasă. Sunt sigur că Perronnet îmi rhulţumeşte din toată inima. Drăguţul de el! Serios, cred că nu-i lipseşte decât timpul necesar să facă o boacănă ca s-o supere, iar pe mine m-ar mustra cugetul să-l lipsesc de o asemenea ocazie. Dar dacă s-o fi întâmplat tocmai pe dos? În fond, dacă tot trebuie să se săvârşească o prostie, mai bine azi decât mâine.

Mi-am petrecut dimineaţa de azi în atelierul lui Vasse. I-a făcut împărătesei Rusiei o sală de audienţă iar prinţul Gallitzin voia să-mi ceară părerea. Am văzut-o împreună cu Grim. E mare, nobilă, bogată şi simplă. I s-a păstrat caracterul de apartament; cea mai mare primejdie ce trebuia evitată era exagerarea care i-ar fi putut conferi unei camere alura unui templu. Acelaşi artist face pentru regele Prusiei o statuie a Dianei. Zeiţa pleacă la vânătoare: piciorul cu care a pornit e pe jumătate ridicat, iar vârful celuilalt e gata să se desprindă de pe pământ. Mi-am permis să-i arăt sculptorului că niciun om n-a păşit vreodată în felul acela şi că o atare poziţie este imaginară. A admis destul de greu.

De acolo ne-am dus să luăm masa cu baronul, în cerc restrâns. Fiindcă veni vorba, află că frumoasa baroană va rămâne văduvă timp de cel puţin şase săptămâni. Soţul ei pleacă lunea viitoare în Anglia; îşi propune s-o străbată de la nord la sud, de la est la vest. Dumnezeu ştie în ce fel va profita amicul Suart de această absenţă! Afurisita aia de baroană e atât de isteaţă încât nu m-ar mira câtuşi de puţin... Şi totuşi nu, nu pot să cred una ca asta. Nu-i pasă de nimic în afară de îndatoririle ei. Prefer s-o consider aşa. Doamna Duclos a plecat. D’Amilaville, care nu s-a simţit în stare să facă faţă întregii dureri pricinuită de această

despărţire, a lăsat-o singură acasă şi a fugit la Doamna de Maux.

Rămâi cu bine, draga mea. Te sărut din toată inima. Ai grijă doar de sănătatea dumitale. Dacă vei trăi mă vei iubi. *Omul acela face afaceri.* Eram atât de aproape de Isle, cuvântul cu pricina m-a azvârlit însă la o distanţă de peste douăzeci de leghe.

Cu bine, eu bine. Orice ne-ar face dumneaei, nu ne vom schimba. Ne simţim aşa de bine.

CXII

Duminică 1 august 1765:! a*

Slavă Domnului! am primit patru; mai sunt încă trei în drum spre dumneata, fără s-o mai socotesc pe cea de faţă.

L-am condus pe dragul nostru baron până la ieşirea din Paris.1-1 De ce oare s-o fi despărţind de nevastă, de copii şi de prieteni vreme de două luni? Bănuiesc că i s-a urât de atâta bine. Şi asta fiindcă fără un suflet sensibil 322 şi o, minte ascuţită, binele nu face nici doi bani. Du-te, du-te prietene, du-te ori cât de departe; de tine însuţi tot n-ai să scapi.

îţi scriu de la d'Amilaville. Care pleacă mâine la Geneva. Tare mă tem să nu plătească cu viaţa nişte vagi plăceri de calitate proastă. E prea. Scump.

Ziua de ieri a fost tare grea pentru un om pe care-l lasă picioarele şi care totuşi a avut de alergat prin tot Parisul. Îi promisesem baronului să iau masa la el în ajunul plecării sale, uitând că d'Amilaville fixase aceeaşi zi ca să-şi ia rămas bun de la prieteni. Reţinuse camera elveţianului la Luxembourg şi aranjase totul, aşa încât, de voie, de nevoie, a trebuit să-l las baltă pe baron.

Oaspeţii urmau să se întâlnească pe aleea ce duce spre mănăstirea Carmeliţilor. Ne adunasem vreo trei, patru, pe o bancă lângă poarta mănăstirii, când deodată auzim nişte ţipete dinspre poarta călugărilor. O femeie leşinase chiar după ce ieşise din biserica lor. Unul dintre noi se repede, bate la uşa mănăstirii, portarul îi deschide:

„Părinte, daţi-ne repede un strop de apă de flori pentru o

femeie care trage să moară”.. Călugărul a răspuns glacial: „Nu mai avem” şi ne-a închis uşa în nas.

După una ca asta, draga mea, te las să meditezi pe-ndelete asupra efectelor binefăcătoare ale cucerniciei. Printre noi se afla un călugăr aparţinând altui ordin. „Uitaţi-vă, a exclamat el cu durere, cum un portar aspru şi brutal dezonorează un întreg ordin călugăresc.

— Domnule, i-am răspuns eu, nu vă temeţi, fapta săvârşită adineauri este atât de cumplită încât dacă vreunul dintre noi s-ar apuca s-o povestească, ar fi considerat un calomniator/1

Acest călugăr e un om foarte civilizat, câtuşi de puţin habotnic, înzestrat cu destulă inteligenţă. S-a vorbit despre dragostea părintească. Am afirmat că este una dintre cele mai puternice afecţiuni umane. „0 inimă de tată! am accentuat eu; nu, numai cei ce au copii ştiu ce înseamnă asta; e o taină pe care din fericire nici copiii n-o cu- nosc.” Apoi, am adăugat: „În primii ani petrecuţi la Paris, am dus o viaţă cam dezordonată; purtarea mea ar fi fost suficientă ca să-l irite pe tatăl meu, fără să mai fi fost nevoie de nicio exagerare; totuşi, s-au găsit unii să mă şi calomnieze. I se spusese... câte nu i se spuseseră? Mi s-a ivit prilejul să mă duc să-l văd. N-am ezitat nicio clipă. Am plecat plin de încredere în bunătatea lui. M-am gândit că mă va vedea, că mă va lua în braţe, că vom plânge amândoi şi că totul va fi dat uitării. Am avut dreptate1’. M-am oprit aici, apoi l-am întrebat pe călugăr dacă ştie câte leghe sunt de aici şi până la noi acasă. „Şaizeci de leghe, părinte; să fi fost o sută, crezi că tata ar fi fost mai puţin indulgent, mai puţin duios?

— Dimpotrivă.

— Dar să fi fost cale de o mie de leghe?

— Doamne, cum să pedepseşti un copil care vine de la o asemenea distanţă?

— Şi dacă ar fi fost în lună, pe Jupiter, pe Saturn?” Rostind aceste cuvinte, mi-am îndreptat privirile spre cer, iar călugărul, cu ochii în jos, medita asupra spuselor mele.

La masă am fost veseli cu toţii. Ne-am încumetat să

discutăm despre neajunsurile politice pricinuite de celibat, fără să-l facem pe călugărul nostru să se simtă jignit. Nu s-a apucat să apere cu prea multă străşnicie viciile tagmei sale. Ne-a sugerat doar să-i iertăm pe aceia care rămân celibatari fiindcă le-o impune religia până în ziua când vom fi stârpit din republică pe toţi aceia care optează pentru celibat din cauza desfrânării şi a luxului. I-am atras atenţia asupra faptului că aceştia din urmă nu depun niciun legământ şi că vom fi indulgenţi faţă de cei dintâi dacă. Vor comsimţi să renunţe la al lor; că există, o diferenţă între un cetăţean nevrednic şi unul care jură în faţa, altarului să devină;; avrednic. Toată discuţia s-a desfăşurat în cele mai bune condiţii.

Poate ştii, poate nu, că Benedictinii au cerut, printr-o petiţie adresată regelui şi dată publicităţii, să fie secularizaţi; ceea ce însă, fără îndoială, nici nu poţi măcar bănui este că ministerul a făcut prostia să refuze. E de necrezut şi totuşi adevărat. Asigurându-le nişte condiţii onorabile acestor călugări, statul s-ar fi ales în schimb cu averi uriaşe care i-ar fi acoperit o parte din deficit. Exemplul Benedictinilor i-ar fi încurajat pe Carmeliţi, pe Augustini să procedeze la fel; şi astfel, fără acte de violenţă, în mai puţin de douăzeci de ani, Franţa ar fi fost izbăvită de o lepră care o roade şi o s-o tot roadă până o va da gata. Călugărul nostru a remarcat în mod judicios că nimic nu poate fi mai indecent decât să afirmi, aşa cum au făcut-o Benedictinii în petiţia lor, că doresc să se lepede de o haină înjosită; că doar moravurile deşucheate pot înjosi, şi că astfel au mărturisit în gura- mare că asta. Ie e situaţia.

După-masă ne-am plimbat. Pe drum, călugărul m-a. Întrebat de ce oare omul pare a-şi uita amorul propriu ori de câte ori se povesteşte o faptă bună. Şi de unde provine acea bucurie involuntară şi nemărturisită pe care o resimte. I-am răspuns că în această împrejurare omul ghiceşte brusc autorul sau obiectul binefacerii; că ori de câte ori nu ne simţim capabili de o faptă excepţională, ne străduim să arătăm că suntem în stare măcar s-o apreciem aşa cum se

cuvine şi că, neputând fi mari, ne rămâne cel puţin soluţia de a ne dovedi drepţi. Am adăugat că nu-i adevărat că relatarea unei fapte frumoase ne este totdeauna plăcută. Când te afli în prezenţa- unui om bogat şi neînduplecat pe de o parte, şi pe de alta a unui prieten de-al său, sărac, povesteşte ceva de o prietenie în care cel bogat îl ajută şi-i face un bine celuilalt şi- apoi uită-te la expresia chipurilor lor. Oamenilor nu le place să li se dea pilde pe care ştiu că nu au curajul. Să le urmeze.

Pe la şase seara musafirii au plecat; am rămas singur cu d'Amilaville şi, pornind de la *Eloges de Descartes,* prezentat Academiei, am făcut două remarci cu privire la elo- cinţă care i-au plăcut mult: una, că nu trebuie să stâr- neşti emoţii decât după ce ai convins raţiunea, şi că pateticul e lipsit de efect atunci când nu se sprijină pe un silogism. Cealaltă,că după ce oratorul m-a impresionat profund, nu pot să sufăr să mi se tulbure această stare sufletească plină de duioşie prin ceva frapant; că pateticul trebuie să fie urmat de ceva slab şi vag, care să nu mă solicite câtuşi de puţin; că după sentimente furtunoase oratorul, epuizat, are nevoie de odihnă şi eu de asemenea.

Această conversaţie, la care participi prin relatarea mea, a ţinut până la ora opt, când ne-am despărţit; el s-a dus să-şi facă bagajele, iar eu să-l îmbrăţişez pe baron. Pe rue Royale, am găsit strânsă toată mulţimea cunoştinţelor sale. Am cinat. Mi s-a părut că baroana va suporta fără pic de durere absenţă iminentă a soţului ei, şi astfel, de vreme ce nu-şi necăjeşte soţia din cauza călătoriei, l-am iertat şi pe el. Eu însă eram îngrijorat. Mi se tot părea că aş fi fost mult mai liniştit dacă ochii mi-ar fi fost mai pătrunzători şi braţele mai lungi, aşa încât să ajung până la el, să-l avertizez şi să-l ajut chiar şi în străfundurile Angliei. Pretutindeni soarta ne ameninţă deopotrivă; ne temem pare-se mai puţin de ea atunci când ne aflăm într-un loc unde nu ne-a lovit niciodată; nu ştim ce ne pregăteşte aiurea. Dacă te-aş putea vedea de aici; dacă aş avea măcar o oglinjoară vrăjită în care să-mi văd prietena în fiece clipă;

dacă s-ar plimba sub ochii mei într-o oglindă, exact ca în locul unde se află, mi se pare că aş fi mai liniştit. N-aş mai lăsa oglinda din mână; de câte ori pe noapte nu m-aş scula ca să te văd dormind! De câte ori ţi-aş striga: „Draga mea, ai grijă, te oboseşti peste măsură; ia-o pe aici, e mai frumos; o să-ţi facă rău soarele; te culci prea târziu, citeşti prea mult; nu mânca aşa ceva; ce s-a întâmplat? pari cam tristă”.

Tu nu m-ai auzi; ori de câte ori însă raţiunea te va fi îndemnat să acţionezi în sensul dorinţelor mele, aş fi la fel de bucuros ca şi când mi-ar fi dat ascultare mie personal. Nu se ştie însă dacă nu cumva oglinjoara mi-ar face mai mult rău decât bine. Nu se ştie dacă n-aş sparge-o într-o zi, de supărare; e sigur însă că după ce aş fi spart-o, m-aş fi apucat să strâng toate cioburile. Dacă mi

: ihi.

s-ar întâmplă să văd pe cineva sărutându-ţi mâna; dacă te-aş vedea zâmbindu-i; dacă mi s-ar părea că mă uiţi prea des şi prea multă vreme! Nu, nu vreau pentru nimic în lume o atare oglinjoară vrăjită; imaginaţia mea ne slujeşte cu mult mai bine, pe amândoi.

Se făcuse douăsprezece şi ceva când am plecat de la baron. M-am dus totuşi până la Grim să iau scrisoarea prietenei mele. Un tânăr conte german, care-mi arăta prietenie, m-a condus şi m-a lăsat în poartă, la unu noaptea, înainte de a adormi am citit scrisoarea ta. Cum aş fi putut dormi bine cu o scriosare necitită sub pernă?

Am fost azi să-l văd pe d’Alembert, care s-a mutat la Watelet. L-am găsit singur; întrevederea a fost foarte duioasă. De acolo m-am dus la masă la încântătoarea noastră soră; era şi La Rue la dânsa. După-masă trebuia să ne ducem împreună să vedem tablourile de la Luxembourg, dar treburi urgente cu Patelier nu mi-au îngăduit una ca asta.

Convorbirile noastre sunt la fel de plăcute. Vorbim fără încetare despre mamă, despre copii, despre nepoţi, despre tot ceea ce iubim mai mult pe lume; spune-le-o şi lor,

neapărat.

Iubitei noastre surori i s-a întâmplat ceva foarte important; mâine voi afla ce, dar până atunci… ssst. Rămâi cu bine, draga mea.

CXVII

Duminică 6 octombrie 1765 323

Nu te mai am, nu mai am pe nimeni cu cine să vorbesc despre tine. Am rămas înfiorător de singur. Trebuie… vai! Sophie! Sophie! dacă ai îndura jumătate din chinurile mele, firavă cum eşti, – n-ai rezista.

Ţi-am promis că o să-ţi scriu observaţiile baronului cu privire la Anglia şi de fapt nici nu am altceva mai bun de făcut. Pe mine mă distrează, iar pe dumneata te instruieşte şi te amuză.

Să nu-ţi închipui că inegalitatea distribuirii averilor este specifică Franţei. Există două sute de mari seniori englezi care dispun, fiecare, de câte o rentă de şase, şapte, opt, nouă, până la o mie opt sute de livre; un cler numeros care posedă, ca şi al nostru, un sfert din domeniile statului dar, spre deosebire de al nostru, participă proporţional la cheltuielile obştei; comercianţi de o bogăţie excesivă; dă-ţi seama cât de puţin le rămâne celorlalţi cetăţeni.

, Suveranul pare a avea mână liberă când e vorba să săvârşească fapte bune şi a fi legat de mâini-şi de picioare când e vorba despre cele rele; totuşi, asemenea tuturor regilor, ba poate chiar mai mult, e stăpân peste tot şi peste toate. În alte ţări, curtea regală porunceşte şi toţi îi dau ascultare. În Anglia, corupe şi face numai ce-i convine, iar, cu timpul, corupţia devine chiar mai rea decât tirania.

Nu există educaţie publică. Colegiile, somptuoase clădiri, adevărate castele comparabile cu palatul Tuileries, sunt ocupate de trântori bogaţi care o parte din zi, dorm şi se îmbată şi cealaltă parte o petrec transformându-se în mod grosolan în viitori miniştri morocănoşi;

Aurul care se scurge spre capitală, atât din provincie cât şi din toate colţurile lumii, scumpeşte înfiorător mina de lucru, încurajează contrabanda. Şi compromite

manufacturile.

Fie ca urmare a climei, fie din pricina consumului de bere, de băuturi tari şi de carne grasă, fie poate din cauza ceţurilor neîntrerupte, a fumului ce-i înconjoară tot timpul, poporul acesta este trist şi melancolic. Grădinile sunt străbătute de alei înguste şi întortocheate; pretutindeni dai peste câte un om carese ascunde şi vrea să fie singur. Ici întâlneşti un templu gotic, colo o grotă sau un chioşc chinezesc, ruine, obeliscuri, caverne, morminte. Un cetăţean bogat a plantat o suprafaţă mare cu chiparoşi şi a aşezat printre copaci busturi ale filosofilor, urne funerare, sculpturi antice din marmură purtând înscripţii ca: „Diis Manibus 324”! ceea ce baronul denumeşte un cimitir roman constituie pentru proprietar raiul pe pământ!

Melancolia naţională este însă pe deplin caracterizată de comportarea englezilor în uriaşele şi somptuoasele edificii destinate desfătării. Într-un atare loc nu auzi nici musca zburând. Vreo sută de femei, drepte ca luminarea, se plimbă în cea mai deplină tăcere în jurul unei orchestre aşezată în mijlocul sălii şi care execută o muzică încântătoare. Baronul compară aceste plimbări cu cele şapte procesiuni ale egiptenilor împrejurul mauzoleului lui’Osiris.

Au nişte grădini publice foarte puţin frecventate, în schimb poporul se înghesuie la fel de tare pe străzi ca şi la Westminster, celebră abaţie împodobită cu monumentele funerare ale tuturor personalităţilor ilustre ale naţiunii. Prietenul meu Garrick 325 a făcut o remarcă extrem de drăguţă, şi anume, că Londra e potrivită pentru englezi, dar Parisul e potrivit pentru toată lumea. Atunci când baronul i-a făcut o vizită vestitului actor, acesta din urmă l-a dus printr-o subterană până în vârful unei insule de pe Tamisa. Acolo se înălţa o cupolă sprijinită pe coloane de marmură neagră, iar sub cupolă se află statuia lui Shakespeare din marmură albă. „Acesta-i prinosul de recunoştinţă faţă de omul căruia îi datorez consideraţia, averea şi talentul meu.”

Englezilor le plac jocurile de noroc. Joacă pe sume

înspăimântătoare. Joacă fără să vorbească, pierd fără să se plângă, angajează într-o singură clipă toate resursele unei vieţi întregi. Întâlneşti în mod curent oameni de treizeci de ani ajunşi într-o stare de totală indiferenţă faţă de bogăţie, de gastronomie, de femei, de studiu, chiar ’ şi faţă de filantropie. În toiul plăcerilor îi cuprinde plictisul şi se aruncă în Tamisa, afară doar dacă nu preferă să-şi bage în gură ţeava unui pistol. Există într-un ungher tainic al parcului Saint-James un lac exclusiv rezervat femeilor: acolo se duc să se înece.

Să-ţi povestesc o întâmplare menită să întristeze profund orice suflet sensibil. Baronul este prezentat unui om încântător, blând şi politicos, amabil, cult, bogat, respectat. Omul este exact pe placul inimii sale. Între ei se leagă o strânsă prietenie. Îşi petrec tot timpul împreună şi se despart cu tristeţe. Baronul se întoarce în Franţa. Prima lui grijă este să-i mulţumească englezului pentru ospitalitatea sa şi să-l asigure că-i poartă aceleaşi sentimente de stimă şi prietenie. Nici n-apucă să termine scrisoarea când află că, la două zile după plecarea sa din Londra, omul îşi zburase creierii.

Ciudat este însă faptul că acest dezgust de viaţă ce-i mână de colo colo nu-i lasă nicio clipă; un englez care călătoreşte nu este, adesea, decât un om ce-şi părăseşte ţara ca să se sinucidă în altă parte. Mai zilele trecute unul s-a aruncat în Sena. A fost scos din apă încă în viaţă şi dus la, Grand-Châtelet 320; dacă nu intervenea ambasadorul, cu toată autoritatea sa, omul ar fi fost condamnat. Domnul Hume 327 ne spunea acum câteva zile că nicio negociere politică nu l-a solicitat vreodată atât de mult ca această afacere şi că a fost obligat să se ducă de zeci de ori la primul preşedinte până să-l facă să admită că în niciunul dintre tratatele încheiate între Franţa. Şi Anglia nu există vreun articol care să prevadă condamnarea la moarte prin spânzurătoare a oricărui englez ce s-ar arunca în Sena; a adăugat că, dacă din nefericire compatriotul său ar fi fost încarcerat, ar fi riscat să-şi piardă viata într-un mod

infamant fiindcă a vrut dar n-a izbutit să se înece. Or fi englezii nebuni, dar trebuie să recunoşti că şi francezii sunt foarte ridicoli.

Ca şi noi, englezii au mania convertirii. Misionarii lor se «duc până în fundul pădurilor virgine ca sa-i catehizeze pe sălbatici. Un şef de trib i-a zis unuia dintre aceşti misionari: „Frate, uită-te la mine, am încărunţit; îţi închipui oare, cu deplină bună-credinţă, că ai să poţi Vârî în capul unui om de vârstă mea toate aceste prostii? Am în schimb trei copii. Nu te adresa celui mai mare, fiindcă ţi-ar râde în nas; pune mâna pe mezin; pe el ai să-l convingi de tot ce vrei".

Un alt misionar predica altor sălbatici sfânta noastră religie cu ajutorul unui translator. Sălbaticii, după ce au ascultat câtva timp, l-au întrebat pe misionar ce ar avea de câştigat. Misionarul i-a spus translatorului: – „Răs- punde-le că vor fi robii lui Dumnezeu.

— Nici gând, să nu vă fie cu supărare, i-a întors-o translatorul, nu doresc să fie robii nimănui.

— Bine, a zis misionarul, spune-le atunci că vor deveni fiii lui Dumnezeu.

— Aşa da", a răspuns translatorul. Într-adevăr, răspunsul le-a plăcut sălbaticilor.

2X – Scrisori către Sophie Volland

Şi dacă tot suntem la acest capitol, dă-mi voie să-ţi mai relatez un fapt pe care l-am aflat tot de la Domnul

Hume şi care te va lămuri cu privire la aceste aşa-zise convertiri ale canibalilor sau sălbaticilor din America de Nord. Un misionar îşi închipuia că a realizat o adevărată capodoperă a genului; din vanitate, a vrut să facă paradă cu prozelitul lui; l-a adus aşadar la Londra. Puiul de sălbatic 328 a fost examinat; răspunsurile sale au fost excelente. L-au dus la capelă; l-au admis la cina cea de taină sau împărtăşania care, după cum ştii, la ei se prezintă atât ea trupul cât şi ca sângele lui Hristos. După împărtăşanie, preotul îl întrebă: – „Nu-i aşa, fiule, că acum eşti mult mai însufleţit de dragoste faţă de Dumnezeu? Nu-i aşa că simţi cum acţionează harul conferit de sfintele taine? Nu-i aşa că

ţi s-a încălzit sufletul? — Aşa e, a răspuns puiul de sălbatic, vinul îmi face foarte bine; dacă mi s-ar fi dat însă rachiu, mi-ar fi făcut şi mai bine”.

Religia creştină s-a stins aproape complet în Anglia. Există nenumăraţi deişti, aproape niciun ateu, iar cei ce sunt atei se ascund. Pentru ei, ateu şi scelerat sunt cuvinte aproape sinonime. Prima dată când Domnul Hume a fost la masă la baron, a stat alături de el. Nu ştiu în ce ordine de idei filosoful englez i-a zis baronului că nu crede în existenţa ateilor şi că n-a văzut niciodată aşa ceva. Baronul i-a spus: „Număraţi-ne pe toţi câţi suntem aici”. ’Eram optsprezece. Baronul a adăugat: „Nu-i rău că vă pot arăta din capul locului cincisprezece: ceilalţi trei nu prea ştiu ce să creadă în această privinţă1’.

Un popor convins că nu legile drepte ci doar credinţa în Dumnezeu îi face pe oameni să fie cinstiţi, nu mi se pare un popor înaintat. Când este vorba despre un popor, consider existenţa lui Dumnezeu asemănătoare cu căsătoria. Una e o stare, cealaltă o noţiune excelentă pentru trei, patru minţi luminate, dar fatală pentru o întreagă colectivitate. Să juri credinţă în cadrul unei căsătorii indisolubile creează inevitabil un număr de nefericiţi egal cu numărul oamenilor căsătoriţi. Credinţa în Dumnezeu creează inevitabil un număr aproape egal de fanatici şi de credincioşi. Pretutindeni unde se admite un Dumnezeu, există şi un cult; pretutindeni unde există un cult, ordinea firească a îndatoririlor morale este răsturnată, iar morala e coruptă. Mai devreme sau mai târziu, vine un moment când noţiunea care a interzis furtul unui galben duce la nimicirea a o sută de mii de oameni. Halal compensaţie! Acesta a fost, este şi va fi în toate timpurile şi la toate popoarele rezultatul unei doctrine căreia i se acordă mai multă importanţă decât propriei vieţi.

Un englez s-a apucat să publice o lucrare îndreptată împotriva nemuririi sufletului. I s-a dat, în ziare, un răspuns nimicitor, şi anume, i s-a mulţumit în felul următor: „Noi, toţi nemernicii, ticăloşii, curvarii, codoşii, tâlha- rii de

drumul mare, ucigaşii, perceptorii, miniştrii, regii, cu adâncă smerenie îi mulţumim autorului acestui *Tratat împotriva nemuririi sufletului* pentru demonstraţia potrivit căreia dacă suntem destul de şmecheri şi reuşim să scăpăm de pedeapsa cuvenită pe lumea asta, nu avem de ce să ne mai temem pe lumea cealaltă”.

Am vorbit însă destul de englezi; acum mi-a căşunat să-ţi spun câte ceva despre spanioli. Tot ce ştiu am aflat de la baronul Gleiken, fostul ambasador al Danemarcei la Madrid şi actualul ambasador al Danemarcei în Franţa. Acum câtva timp am fost invitat la o masă elegantă despre care ţi-am p9menit cândva. După această masă elegantă în ceea ce priveşte serviciul, rafinata în ceea ce priveşte mâncarea şi încântătoare în ceea ce priveşte conversaţia, am ascultat cea mai agreabilă muzică. A urmat apoi lectura primelor trei cânturi ale unui poem în stilul lui Ariosto. După lectură, am ascultat din nou muzică, apoi am stat de vorbă şi ne-am plimbat. Ca să ne dea o idee despre literatura spaniolă, baronul ne-a prezentat analiza uneia dintre cele mai bune piese religioase la a cărei reprezentare participase. Scena era decorată ca un templu, Sfintele Taine erau expuse, şi poporul se ruga. Scena se schimba apoi şi prezenta un bâlci cu dughene dintre care una înfăţişa dugheana morţii, cea de-a doua dugheana păcatului şi, între ele, o a treia, era dugheana lui Hristos. Fiecare îşi avea firma ei, fiecare negustor îşi lăuda marfa, chemând muşteriii. Păcatul avea muşterii berechet şi moartea de asemenea; numai bietul negustor Hristos se plictisea de unul singur în prăvălioara lui. Sătul să tot aştepte fără să poată face safteaua, se înfurie, decorul se schimbă şi Hristos apare înarmat cu un bici, însoţit de fecioara Maria, şi ea cu un bici în mână, şi se apucă amândoi să-i ardă şi să-i izgonească pe negustorii din dugheana morţii şi dintr-a păcatului, împreună cu muşteriii lor.

Actualul nunţiu papal şi-a imaginat că acest gen de piese înjoseşte religia şi i-a cerut ministerului suprimarea sa. În chip de răspuns, a fost invitat la teatru, la premiera piesei

cu pricina. Într-adevăr, zicea baronul Gleiken, cuvintele rostite de credincioşii prosternaţi în faţa Sfintelor Taine erau extrem de patetice şi de elocvente; pe spectatori îi podideau lacrimile, îi potopeau remuş- cările, ba se şi băteau cu pumnii în piept. Ceea ce azi te face să râzi, odinioară îi făcea pe oameni să plângă; ceea ce-l face azi pe spaniol să plângă, într-o bună zi îl va face să râdă. Cine oare ar putea crede că... toate astea constituie scrisoarea unui îndrăgostit duios şi pătimaş, adresată femeii iubite? Nimeni. Şi totuşi e perfect adevărat.

Cred că ţi-am împuiat de ajuns capul cu Anglia şi englezii. Nu te-am iertat încă şi am să-ţi arat cât de puţin seamănă între ei doi călători. Helvetius s-a întors de la Londra absolut înnebunit după englezi. Baronul s-a întors complet întors pe dos. Cel dintâi îi scrie acestuia din urmă: „Prietene, dacă, aşa după cum nu mă îndoiesc, ţi-ai închiriat o casă la Londra, scrie-mi repede ca să-mi fac pachet nevasta şi copiii şi să venim fuga la dumneata1*. Baronul a răspuns: „Bietul Helvetius, în Anglia fiind, n-a văzut decât persecuţiile la care a fost supus în Franţa, din cauza cărţii lui11.

Am luat masa de două ori la draga noastră soră, împreună cu Domnul de Neufond. Prima dată domnul s-a comportat foarte bine: a băut, a râs, a glumit, a discutat, a jucat cărţi, a câştigat şi a fost vesel. A doua oară a fost trist, dar ştii, trist ca niciodată. N-a scos o vorbă la masă. După-masă a tăcut. S-a aşezat într-un colţ, cu spatele la toată lumea, cu capul în sus, cu ochii ţintă la uşă, roşu la faţă şi cu o privire parcă mânioasă. Înţelegi ceva din această atitudine? Poţi ghici pe cine era supărat? Domnişoara Boileau zice întruna că e gelos. Scumpa soră era realmente îngrijorată. Pretinde că omul s-a întristat pentru că eu eram vesel.

Uite că bate de douăsprezece. Noapte bună, draga mea, noapte bună. Când oare, la aceeaşi oră, voi avea parte să ţi-o spun de la distanţă mai mică?

M-am săturat să dorm atât de departe de voi toate.’ Dacă

scrisoarea asta pleacă mâine, s-ar putea să primeşti patru deodată.

CXVIII

13 octombrie 1765 329

Duminică se împlinesc opt zile de când n-am mai ieşit din birou. Treaba merge bine, lucrarea e serioasă şi totodată veselă sso. Există în ea şi cunoştinţe temeinice, şi glume, şi răutăţi, şi adevăruri; mă amuză chiar şi pe mine. Mi-a stârnit o poftă atât de mare de studiu, de sâr- guinţă, de viaţă petrecută în tovărăşia mea, încât nu sunt prea departe de hotărârea de a continua tot aşa la nesfârşit. Fără îndoială că în societate, cu prietenii, totul se compensează; o veselie mai deosebită, ceva mai interesant, mai neobişnuit: te destăinui celorlalţi; ceilalţi te scot din tine însuţi. Asta-i partea bună. De câte ori însă ai parte de amor propriu rănit, de delicateţe jignită şi de o infinitate de alte mici mizerii! Când duci o viaţă retrasă, singuratecă, nu rişti nimic din toate astea. Cei de care nu am avut niciodată a mă plânge sunt cu toţii lângă mine.

Da, scumpă soră, am făcut aproape tot ce mi-ai cerut: l-am văzut pe abate, l-am văzut pe Domnul Rodier. Abatele nu-ţi poate sta la dispoziţie decât peste un an. Atât mai durează educarea lui; termenul de un an constituie un maximum. Domnul Rodier pare la fel de necăjit ca şi mine din cauza prelungirii, în dauna mea, a pensiei acelui copil făcut chipurile de mine asemenea Sfântul ui Duh unei femei pe care n-am văzut-o în viaţa mea; te asigur că face tot ce-i stă în putinţă să mă scape de ea şi că va reuşi fără doar şi poate.

Am găsit diverse persoane potrivite să-mi obţină protecţia Domnului Dubuc 381; de el depinde soarta tânărului meu văr aflat la Cayenne. Într-una din zilele viitoare, am să întocmesc o petiţie plină cu cele mai onorabile şi patetice minciuni, o voi depune şi te voi ruga să-mi afli izbăvirea de aceste păcate la Suarez şi Escobar 332. După toate probabilităţile, oamenii aceştia vor decide că e îngăduit să săvârşeşti o mică faptă urâtă într-un scop

bine- euvintat şi astfel conştiinţa mea va fi liniştită.

Fiindcă veni vorba, n-am mai auzit nimic despre Lattre 333. Nici despre planul în legătură cu oraşul Reims *34, nici despre Domnul Le Gendre. Îmi recomanzi, draga mea. Să nu-i spun nimic lui Vialet. Frumos! Ai nimerit-o. Află că ştie tot şi că mintea lui a apucat-o pe cu totul altă cale decât a dumitale! Vă las cu bine, prietenele mele dragi, să fiţi sănătoase; bucuraţi-vă din plin de fericirea de a fi împreună, recâştigaţi timpul pierdut şi luaţi-vă şi un avans asupra viitorului.

Trebuie să fii nebună, scumpă soră, ca să te îngrijorezi din pricina proiectului privind cumpărarea unei case. În primul rând nimic nu e mai puţin sigur decât realizarea acestui proiect. Lasă iarna să treacă, lasă primăvara să vină, natura să se facă mai frumoasă; după ce vei vedea câmpiile smălţuite, le vei considera interesante şi utile şi-ţi vei da seama cum trece un an şi cât de mult va semăna cu el anul viitor, şi apoi cel de al treilea. Şi chiar dacă s-ar realiza acest proiect, oare nu-i cunoşti deloc nici pe copii, nici pe bătrâni? Casa din rue SainteAnne se va aranja: va fi încântătoare; soţul dumitale vă va reuni şi, până la urmă, mama va veni să locuiască împreună cu voi. Dacă mintea dumitale ar consimţi să lase lucrurile să-şi urmeze cursul lor firesc, simplu şi necesar fără să se mai amestece, te asigur că totul s-ar aranja cum e mai bine, ai fi scutită de o grămadă de griji, totul ar ieşi precum doreşti, căci dorinţele dumitale nu pot fi decât conforme binelui tuturor.

D’Amilaville a venit; gâtul îi este încă umflat, dar e pe cale să-i treacă; numai de nu i-ar face rău viaţa de la Paris, femeile, nopţile pierdute, mesele şi băutura! E cam greu. Asta ar însemna să-i propun unui om să moară de o sută de ori timp de zece ani, spre a-l împiedica să moară o singură dată. Asta e o idee demnă de un fâuş- turătic Oarecare sau de un filosof serios şi dovedeşte că un fluşturatic nu spune totdeauna prostii sau că uneori unui filosof serios îi este îngăduit să spună şi el câte. Una.

încă nu l-am văzut. A şters-o de la Paris şi poştalionul l-a

depus imediat la castelul La Briche, unde se află de marţi şi de unde nu se va întoarce decât în cursul săptămânii.

Munca de peste zi mi-a tot provocat, seara, o foame de lup. Am vrut să cinez; o dată, de două ori, mi-a mers; a treia oară însă am plătit-o cu vârf şi îndesat. Am făcut cea mai grozavă indigestie; mai cu apă caldă, mai cu dietă, mai cu doctoria mamei, m-am făcut bine; trebuie să punem însă la socoteală şi un organism ca al ei şi al meu. Prezentaţi-i vă rog respectele mele; de asemenea Doamnei şi Domnişoarei de Blacy S8S.

Sărutaţi-le din partea mea; e un comision care nu vă va fi neplăcut şi pe care tare aş vrea să-l pot face personal. Pe una din ele aş săruta-o chiar de două ori. Ghiciţi pe care? Parcă o aud pe surioară zicând: „Asta e una din veşnicele lui cochetării; eu una n-aş tolera-o”. De ce oare vă tot amestecaţi, stimată Doamnă? Poate că la urma urmei nu pe dumneavoastră vreau să vă sărut de două ori. Desigur că mi-ar face mare plăcere, şi fiindcă atunci când săruţi o strângi în braţe pe cea sărutată, şi fiindcă de astă dată cea sărutată ar strânge-o în braţe pe aceea pe care o iubesc. Măcar de-ar face-o puţin geloasă tot ce îndrug eu aici!

CXIX

Sfârşiţul lunii octombrie 1765 536

în sfirşit, draga mea, am isprăvit, după cincisprezece zile de muncă extrem de încordată. Grimm, pe deplin cinstit ca totdeauna, îşi reproşează: întreruperea colaborării noastre pe care o consideră pe bună dreptate ca fiind singura bucurie ce ne mai rămăsese; absenţa mea de la sinagoga din rue Royale 337, unde prietenii mă aşteptau cu braţele deschise; faptul că mi-a primejduit sănătatea condamnându-mă, după cum pretinde el, la o atât de lungă izolare şi la eforturi atât de mari, care, tot după cum pretinde el, nu sunt lipsite de urmări la nicio vârstă, cu atât mai puţin la vârstă mea, şi după douăzeci de ani de muncă. În rest a rămas uimit. În două sau trei scrisori de-ale sale jură pe sufletul lui nemuritor că niciun om pe lumea asta n-a creat şi nu va mai crea aşa ceva şi, sincer să fiu, şi eu mă

mândream în taină cu gândul acesta.

Fără îndoială, e cel mai bun lucru pe care l-am făcut de când mă ocup de literatură 338, oricum ai lua-o, atât prin diversitatea registrelor, cât şi prin varietatea subiectelor şi abundenţa ideilor ce n-au mai trecut nimănui prin minte, sau cel puţin aşa mi se pare mie. E un rezervor de glume când uşoare, când tari. Uneori pare o simplă conversaţie la gura sobei; alteori e tot ce se poate imagina mai elocvent sau mai profund. Mă simt câteodată sfâşiat de sentimente total opuse. Există momente când aş vrea ca această lucrare să cadă din cer, gata tipărită, drept în mijlocul capitalei; cel mai adesea, atunci când mă gândesc la profunda durere pe care o va pricinui multor artişti ce nu merită să fie atât de rău pedepsiţi pentru faptul că au depus eforturi inutile vrând să ne stârnească admiraţia, parcă-mi pare şi rău că o să iasă pe piaţă.

Departe de mine vreun sentiment de vanitate deplasată, căci îmi dau seama că nici nu-i nevoie de o lucrare atât de bună ca să-i pui în inferioritate pe nişte bieţi artişti şi să le iei pâinea de la gură pentru că realizează nişte opere la drept vorbind jalnice; amărâţii au depăşit însă vârstă când îţi mai poţi schimba meseria şi au probabil o nevastă şi o familie numeroasă de întreţinut. În asemenea clipe, îmi vine să pun sub obroc o producţie literară de pe urma căreia n-ar fi greu să mă aleg şi cu glorie şi cu beneficii materiale. O altă durere a lui Grimm este să vadă zăcând în dugheana lui, după cum se exprimă el însuşi, un lucru care fără doar şi poate nu pare să fi fost făcut pentru a rămâne neştiut de nimeni. Această încercare a fost pentru mine o experienţă dintre cele mai plăcute. M-am convins că încă mai am pe deplin, absolut neştirbită, întreaga imaginaţie şi căldură de la treizeci de ani, cu un plus de cunoştinţe şi judecată ce-mi lipseau pe atunci. Am pus mâna pe condei; am scris cincisprezece zile la rând, de seara până dimineaţa, şi am umplut peste două sute de pagini cu idei şi stil, scrise la fel de mărunt şi de înghesuit şi pe aceeaşi hârtie pe care îţi scriu dumitale, ceea ce tipărit, ar echivala

cu aproximativ două volume bune..

Am aflat totodată că amorul meu propriu nu are nevoie de o recompensă publică şi că-mi este chiar destul de indiferent dacă sunt mai mult sau mai puţin apreciat de cei pe care-i frecventez de obicei şi că aş fi satisfăcut chiar dacă ar exista un singur om pe lume pe care să-l stimez şi care să ştie precis cât valorez.

Grimm ştie şi poate că n-a ştiut niciodată atât de bine ca acum! Mă bucură de asemenea gândul că îi vor fi pricinuit câteva clipe de destindere binefăcătoarei mele din Rusia, că voi fi zdrobit, pe ici pe colo, fanatismul şi prejudecăţile, că voi fi dat, uneori, câte o lecţie suveranilor, care totuşi, orice aş fi făcut tot nu vor deveni mai buni; cu toate acestea vor fi aflat adevărul şi-l vor fi auzit răspicat, fără menajamente. Din când în când sunt apostrofaţi şi prezentaţi ca făurari de suferinţă şi iluzii, ca negustori de teamă şi speranţă.

Gaschon a fost intrigat de îndelungata mea absenţă din cercul nostru; şi-a dat osteneaia să vină până la mine. A sosit odată cu Domnul Le Gendre. Pe acesta din urmă îl vei vedea în curând. În ceea ce mă priveşte, voi fi lângă dumneata atunci când vei fi cu desăvârşire singură şi când vremea rea te va ţine închisă în casă. Voi sosi împreună cu îngheţul, cu zăpezile şi viscolul.

La revedere prietena mea; să fii sănătoasă în continuare. Exprimă-i respectele mele mamei dumitale, tuturor copiilor şi nepoţilor ei. Te iubesc din toată inima, şi pe sora dumitale de asemenea.

Orice interpretare i-ai da ultimei fraze, va fi corectă.

La revedere, la revedere.

CXXI

13 noiembrie 1765 *331*

Nu înţeleg dece-mi faci reproşuri; te asigur, draga mea, că, în ciuda plăcutei dar uriaşei munci pe care mă angajasem pe cuvânt de onoare s-o termin în cincisprezece zile, nu mi-am refuzat niciodată plăcerea de a-ţi scrie câte o scrisorică în zilele obişnuite. Numără-mi foiletoanele şi vei

vedea că sunt patru şi în plus faţă. De acestea ţi-am mai scris o scrisoare lungă şi voluminoasă, plină de trăncăneala mea şi a prietenilor mei. După ce mi-am făcut examenul de conştiinţă şi mi-am repetat mie însumi că-mi eşti la fel de dragă ca-n prima zi, voi continua.

Cred că ţi-am povestit că Le Gendre şi Gaschon s-au întâlnit într-o dimineaţă, la mine. Gaschon nici nu s-a aşezat; a fugit mâncând pământul fiindcă n-aveam foc în sobă. Domnul Le Gendre având o grămadă de treburi şi foarte puţin timp de stat la Paris, am ieşit împreună; m-a condus până la poarta palatului Thuileries, Pe drum mi-a povestit că e foarte ocupat, caută o casă de închiriat. A doua zi m-a anunţat printr-un bileţel că a găsit o locuinţă care dă spre grădina de la Palais-Royal şi că-şi propune să vă reunească pe toate acolo, până ce casa de pe rue Sainte-Anne va deveni locuibilă. A precizat că i-a dat procură Domnului Duval în sensul acesta. Totuşi, sunt gata să pun mâna în foc că aranjamentul cu pricina va eşua, fie din cauza unor dificultăţi neprevăzute ce se vor ivi, fie din cauza unei serioase şi ferme hotărâri a mamei dumitale de a nu se muta de trei ori la rând.

Domnul Le Gendre propunea să mă ducă la masă la Domnul Duval, dar era zi de întrunire la sinagogă. Grimm venise de la castelul La Briche anume ca să discute cu mine despre modul în care va utiliza hârtiile mele; pe de altă parte nu se mai putea prelungi o eclipsă ce i se reproşa mereu. În ziua aceea ne-am dus cu toţii la concert. Pe Grimm, pe Domnul de Sevelinge şi pe mine, baroana ne-a luat în caleaşca ei, ceilalţi au venit după noi cu trăsura. Grimm i-a făcut câteva complimente referitoare la cucerirea abatelui Coyer. E adevărat că fusese expusă toată seara dulcegăriilor dumisale, pe care dânsa le-a caracterizat drept miere zaharisită.

Chiar de-ar fi să-i pricinuiesc Domnişoarei Melanie regretele cele mai jignitoare pentru voi toate, nu pot să nu vă spun că niciodată muzica nu m-a entuziasmat atât de mult. Imaginaţi-vă un instrument uriaş în ceea ce priveşte

varietatea tonurilor, care are tot felul de caractere, sunete slabe şi fugitive ca ale lăutei când se cântă cu maximum de delicateţe; başii cei mai puternici şi armpnioşi; iar interpretul, ştie melodii potrivite cu toate soiurile de stări sufleteşti: când măreţe, nobile şi maiestuoase, când, peste câteva clipe, duioase, patetice şi blânde, alternând cu o artă de neconceput gingăşia şi forţa, veselia şi melancolia, tumultul, extraordinarul şi simplitatea, fineţea, graţia, toate aceste caracteristici devenind câf se poate de subtile datorită contrastului brusc.

Nu ştiu cum reuşeşte omul acesta să îmbine atâtea idei disparate; dar e cert că le îmbina şi, ascultându-l, mi-a tot venit în minte şi mi s-a părut verosimilă povestea sau legenda aceea a muzicianului din antichitate care reuşea să-şi facă ascultătorii să treacă, după cum îi era voia, de la mânie la bucurie şi de la bucurie la mânie. Îţi jur, draga mea, că nu exagerez câtuşi de puţin când îţi spun că m-au trecut fiorii şi că am simţit cum mă schimb la faţă; am văzut cum li se schimbă celorlalţi expresia feţei şi nu mă îndoiesc că i-au trecut aceiaşi fiori, chiar dacă n-au mărturisit-o. La toate acestea trebuie să adaug mâna cea mai delicată, execuţia cea mai strălucită şi precisă, armonia cea mai pură şi severă; acest Osbruck are un suflet duios şi sensibil, o minte înflăcărată, entuziastă, care se avântă şi se pierde şi uită atât de total de sine însuşi încât la sfârşitul concertului avea expresia rătăcită a unui om trezit din vis. Dacă omul acesta nu s-ar fi născut cu o sănătate de fier, instrumentul şi talentul l-ar ucide. Acum sunt sigur că, dacă-şi pune cineva mintea, poate să facă din noi tot ce doreşte, numai cu nişte corzi din mătase şi din intestine de animale, cu două beţigaşe şi cu sunetele pe care le produc.

Când ne-am întors, l-am găsit pe Suart singur la gura sobei, cufundat în cea mai neagră melancolie. Rămăsese acasă şi cred că ghiceşti motivul. În salonaşul unde ne aflam răsunau numai exclamaţii. Nu aveam puterea să discutăm. Din când în când strigam doar: „Zău că-i tare frumos! Ce instrument! Ce muzică! Ce interpret!” ca şi

când ne-am fi întors de la o tragedie în urma căreia sufletul violent tulburat se află încă sub imperiul emoţiei resimţite. Ajunşi acasă la baron, ne-am aşezat cu toţii şi n-am scos nicio vorbă; sufletele noastre nu-şi reveniseră încă după furtuna ce le zdruncinase şi nu eram în stare nici să gândim, nici să vorbim. După părerea lui Grimm acesta-i efectul pe care ar trebui să-l producă artele, iar daci nu reuşesc, mai bine lipsă.

Tare mă tem că am prins gust de singurătate mai mult decât mi-aş fi închipuit. Vineri, sâmbătă, cele două zile de sărbătoare şi marţi nu mi-am scos halatul de casă. Am citit, am visat, am scris, m-am distrat copilăreşte în sânul familiei şi totul mi-a făcut o plăcere deosebită.

Azi, miercuri, am ieşit şi m-am dus la Domnul Dumont să iau o lucrare pe care i-o încredinţasem. Sunt mulţumit de ea. Când am plecat de acolo, neştiind ce să mai fac, m-am dus la un om distins al cărui nume nu ţi-l voi spune pentru că-ţi voi istorisi povestea lui. Va fi un minunat subiect de discuţie pentru voi.

O femeie pe care o cunoaşteţi, foarte tânără şi foarte dulce, cinstită, amabilă, demnă de stimă, sau cel puţin aşa mi-aţi prezentat-o, eu unul n-o cunosc aproape deloc, este expusă, din cauza unui concurs de împrejurări, să se afle mereu în preajma unui bărbat cam de aceeaşi vârstă, fire rece dar având o serie de calităţi foarte respectabile: înţelepciune, judecată, inteligenţă, cultură, spirit de dreptate, ba chiar şi sensibilitate. Îi era prieten, confident, sfetnic şi consolator, căci femeia cu pricina avea necazuri familiale.

Bărbatului i s-a întâmplat ceea ce se întâmplă negreşit oricărui om când îşi asumă sarcina indiscretă şi primejdioasă de a asculta durerea unei femei tinere şi drăguţe şi de a-i usca lacrimile; la început îi plângi de milă, apoi plângi doar ca să-i dai prilejul să-ţi şteargă lacrimile, şi ea ţi le şterge. Exact aşa s-au şi petrecut lucrurile. Pasiunea a ţinut doi ani de zile. După acest scurt interval, în timpul căruia n-a avut loc nicio infidelitate, nicio nemulţumire,

niciunul dintre acele motive care duc de obicei la indiferenţă şi resentimente, dragostea duioasă şi pasionată a degenerat, dar numai în ceea ce-l privea pe el, într-o prietenie foarte adevărată, într-un ataşament solid dovedit în orice împrejurare în modul cel mai puţin echivoc. N-a mai rămas însă niciun pic de dragoste, dar niciun pic. Se văd în continuare dar el vine la ea ca un frate ce-şi iubeşte sora.

— Femeia şî-a dat seama de această schimbare care a ’durut-o rău. Îi rămăsese prietenul, confidentul, sfetnicul, consolatorul ca să se mai mângâie că şi-a pierdut iubitul. Aceasta era situaţia ei când alt bărbat, căruia nici în ruptul capului nu i-ar fi trecut prin minte că femeia ar mai fi iubit vreodată, atras pur şi simplu de tinereţea, gingăşia, inteligenţa, farmecul, talentele persoanei şi poate încurajat totodată de indiferenţa ei faţă de un soţ care desigur nici nu merită altceva, începe să-i facă curte. El este bărbatul cu care am luat masa azi.

E inteligent, cult, tânăr, frumos, fără îndoială e omul cel mai înţelept din câţi cunosc. Are treizeci de ani; n-a iubit încă niciodată şi cred că n-a cunoscut încă femeile, deşi e foarte sensibil şi are temperament. Cred că vina o poartă timiditatea, educaţia şi împrejurările. Acum începe s-o viziteze cu asiduitate. Face tot ceea ce-şi poate permite un om cinstit când vrea să placă unei femei. Tace, dar întreaga lui fiinţă şi întreaga lui purtare vorbesc atât de limpede încât două persoane dintr-odată l-au înţeles; şi iată ce i s-a întâmplat într-o singură zi. Dimineaţă se duce să-i prezinte omagiile sale femeii iubite. La început, conversaţia e deslânată; apoi începe să se precizeze, pe urmă devine mai interesantă; şi tot aşa, fiind din ce în ce mai prielnică, la un moment dat, fără să fie nebun, zevzec sau impertinent, tânărul cu pricina se consideră îndreptăţit să cadă în genunchi, să-i ia mâna cucoanei, s-o săruţe, să-i mărturisească faptul că pentru prima dată în viaţa lui iubeşte, că e stăpânit de cea mai violentă pasiune pe care a resimţit-o poate vreodată un om.

Femeia, nici gând să-şi tragă înapoi mâna pe care

tânărul o săruta cu patimă, ba dimpotrivă îl ridică binişor, îi spune să se aşeze în faţa ei şi atunci el îi vede chipul şiroind de lacrimi. Dă-ţi seama ce impresie i-a făcut acel chip exprimând o durere neînchipuită, dar nicio umbră de mânie, nici de uimire şi nici de indiferenţă!

„Doamnă, îi spune tânărul, plângeţi?

— Da, plâng.

— De ce? Aş fi profund nefericit dacă v-aş fi supărat, dacă v-aş fi mâhnit.

— Nu m-ai supărat, dar m-ai mâh- nit! Am făcut tot ce-am putut ca să întârzii clipa asta: erede-mă. Mi-am dat seama de mult că mă iubeşti şi că-mi vei mărturisi într-o bună zi durerea dumitale. Mă iubeşti?

— Mai e vorbă!

— Ei bine, cred că te iubesc şi eu, dar la ce ţi-ar putea sluji această mărturisire, după ce-ţi voi mai face una! Vei afla măcar cât de mult te stimez; o femeie face rareori o confidenţă ca aceea pe care am să ţi-q fac şi, ceea ce este şi mai rar, este faptul că o face unui om de vârstă dumitale. Te cunosc însă, şi te cunosc bine.”

Apoi îi spune toată povestea ei şi în timp ce tânărul, mai uimit, mai necăjit decât ţi-aş putea vreodată explica, încearcă să găsească un răspuns potrivit, femeia adaugă: „Ceea ce mă deznădăjduieşte este incertitudinea în care se află inima mea. Ţin la dumneata, de asta sunt sigură; nu sunt însă sigură că mi l-am scos din inimă pe celălalt. Simt că rătăcesc într-un labirint întunecos, într-un hăţiş de sentimente învălmăşite. De la o vreme, în sufletul meu e o enigmă pe care n-o pot dezlega. Sunt momente când aş vrea să mor”.

Şi iar curg şiroaie de lacrimi, pe femeie o înează plânsul şi zice:

„Ce o să mă fac, ce-o să te faci dacă te ascult, şi după ce te-am ascultat, bărbatul acela se întoarce la vechile lui simţăminte şi trezeşte din nou în inima mea dragostea faţă de el? Sunt fericită că te-am cunoscut; aş vrea să nu te fi cunoscut niciodată. Nu te mai poţi apropia de altă femeie,

dar nici de mine, fără să-mi provoci o durere cumplită. De sute de ori mi-am dorit să te ataşezi de alta; raţiunea cerea acest lucru dar, după felul cum mi se strângea inima, îmi dădeam prea bine seama că sentimentele mele se împotriveau acestei dorinţe. Sunt înţeleaptă şi totodată nebună; nu înţeleg ce se petrece cu mine; ce ştiu însă bine este faptul că aş pi~efera să mor decât să iau o hotărâre care să poată compromite fericirea unui om; cel puţin atâta vreme cât voi mai fi în această stare îngro- zitoare”. Dacă aş vrea, aş putea să vă relatez până la capăt această convorbire, dar urmarea o puteţi reconstitui şi singure.

Cei doi s-au despărţit. Ai remarcat desigur că femeia n-a spus numele bărbatului pe care l-a iubit întâi şi că tânărul ar fi fost indiscret dacă ar fi întrebat-o. Omul pleacă, socotindu-se vrednic de milă, dar socotind-o pe ea poate şi mai vrednica de milă; e copleşit de gânduri şi nu ştie încotro să-şi îndrepte paşii. Se făcuse cam ora mesei; se abate pe la un prieten. Acesta din urmă îl îmbrăţişează, îl pofteşte înăuntru şi-i spune: „Soseşti cum nu se poate mai bine. Uite, tocmai scriam un bilet ca să te rog să vii şi să rămâi cu mine toată ziua. Mi-e sufletul plin de o grijă care mă chinuie de mult şi pe care-mi pare rău că ţi-am ascuns-o până acum. Hai întâi să mâncăm. Am anunţat că nu primesc pe nimeni. După- masă o să discutăm pe îndelete.”

în timpul prânzului prietenul vede că tânărul e tulburat, trist, profund melancolic. Îl tachinează pe această temă: „Dacă n-aş şti că te ţii departe de femei, aş zice că eşti îndrăgostit şi chiar mai mult decât atât, îndrăgostit şi nefericit’1. Tânărul îi răspunde: – „Lasă necazul meu; nu-i nimic; s-ar putea să-mi treacă. Spune-mi-l mai bine pe al dumitale.

— Necazul meu? iată-l pe scurt: mi se pare că-i cam faci curte doamnei cutare. Ei bine, prietene, e o femeie pe care am iubit-o cu cea mai violentă şi totodată duioasă pasiune şi căreia îi voi păstra până la moarte cea mai sinceră prietenie, stima, veneraţia, devotamentul cel mai deplin. N-o mai iubesc, şi ea ştie acest lucru; totuşi sunt liber, nu m-

am legat de altcineva. E singura femeie pe care o frecventez, iar curtea dumitale şi felul cum ţi-a primit-o m-au necăjit. M-am întrebat de sute de ori de ce m-am amărât şi n-am putut să-mi dau niciun răspuns. N-are niciun sens; mi-o tot repet, dar degeaba, sufăr.

Dar asta încă nu-i tot. Sufăr, însă continui să întreţin cu ea relaţii de pură prietenie. Am văzut-o de nenumărate ori şi niciodată n-am fost ispitit s-o aduc din nou pe calea legăturii noastre anterioare, deşi îmi dădeam seama că n-ar fi privit-o cu ochi răi. Dacă aş mai fi îndrăgostit de ea, ţi-aş spune: Prietene, o iubesc pe doamna cutare şi speram, fiindcă-mi eşti prieten, să adopţi o conduită compatibilă cu liniştea mea. Totuşi, nu-ţi pot vorbi în felul acesta; căci ar însemna să-ţi mărturisesc un sentiment pe care nu-l nutresc nici când sunt aproape, nici când sunt departe de dânsa.

Dacă aş fi sigur că niciodată nu voi mai fi cuprins de pasiune, aş şti să tac şi, departe de a suferi de curtea pe care i-o faci, te-aş felicita pentru alegerea dumitale, căci e clar că n-ar fi cu putinţă să faci alta mai bună, ba m-aş considera chiar dator să te ajut. Din păcate însă nici eu însumi nu-mi mai înţeleg propriul meu suflet. Când ştiu că eşti la ea, nu vin să vă stric întrevederea, dar sunt tare ispitit s-o fac. Când suntem invitaţi împreună la prietenii noştri comuni şi stai lângă ea la masă, mă simt tulburat şi, în primele clipe trebuie să exercit o adevărată violenţă asupra mea ca să par vesel. Şi asta nu pentru că aş vrea să fiu în locul dumitale; când nu eşti de faţă, nu mă aşez lângă ea, şi puţin îmi pasă dacă stau aproape de ea, sau dacă stă altcineva. Ai diverşi rivali, unii chiar primejdioşi; niciodată n-am acordat nici cea mai mică importanţă cuvintelor rostite de ei sau răspunsurilor dânsei. Acum câtva timp, nu ştiu ce voia să-ţi spună; mi-ai cerut cheia biroului meu şi ţi-am dat-o: mi s-a năzărit însă că aţi stat cam mult acolo, împreună; din cauza asta opt zile nu m-am mai dus pe la ea dar nici nu mi-a trecut prin minte să întreb ce s-a petrecut între voi. Niciodată n-am făcut nimic ca să aflu dacă atunci

când o conduci seara acasă, intri pe la ea; totuşi întrebarea m-a chinuit. Nu mă cuprinde cu adevărat neliniştea decât când vă văd sau vă bănuiesc împreună: în rest, nici nu mă gindesc.

Toată luna asta am petrecut-o la ţară. Am fost mulţumit, vesel, satisfăcut, iar gândul că poate între timp îi spui că o iubeşti, că poate ea te ascultă, ori nu mi-a trecut prin minte, ori mi-a trecut atât de fugitiv încât nici nu-mi amintesc; dacă însă, la întoarcere, cineva mi-ar fi dat un raport liniştitor cu privire la relaţiile voastre, mi se pare că nu mi-ar fi displăcut. Nu ştiu nici ce vreau, nici ce-aş vrea. Nu ştiu nici ce sunt, nici ce voi fi. Nu-ţi cer nimic. Nu te întreb nimic, poate fiindcă fără să-mi dau seama mă tem de sinceritatea dumitale. Îţi explic pur şi simplu situaţia mea sentimentală ca, după aceea, s-o tratezi cum îţi va fi voia. Orice ai face, nu voi avea niciun motiv să mă plâng de dumneata, după cum sper că, orice ar urma să mi se întâmple, nu vei avea niciun motiv să te plângi de mine; şi totuşi s-ar putea prea bine ca dumneata să-mi provoci cea mai cruntă deznădejde, şi eu dumitale. Orice ai întreprinde, te rog, prietene, fii cu băgare de seamă, cu mare băgare de seamă. Eşti tânăr dar eşti mai înţelept decât sunt alţii care au de două ori vârstă şi experienţa dumitale! N-ai ştiut că am iubit-o cândva pe doamna cutare; nici acum nu ştii dacă o iubesc: cum să ştii de vreme ce eu însumi habar n-am? În consecinţă, nu-ţi reproşez nimic în ceea ce priveşte trecutul sau prezentul şi-ţi declar că n-aş putea nici în viitor să-ţi fac vreun reproş. Dar, întrucât în această privinţă amândoi suntem subiectivi, sunt de acord să-i expui ’ situaţia dumitale şi a mea unui om înzestrat cu bun simţ care poate va vedea mai limpede decât noi şi căruia, poate, îi vom datora într-o bună zi, toţi trei, fericirea”.

Ei bine, scumpă şi duioasă prietenă, ce sfat să dau, păcatele mele, unor oameni ce se află într-o situaţie atât de ciudată? Pe de altă parte te rog să mă crezi că la toate astea nu-i niciun cuvânt de adăugat sau de omis: e adevărul curat, cu excepţia câtorva fraze pe care le-oi fi

formulat eu mai bine sau mai puţin bine decât vor fi fost rostite. Acestea fiind zise, puneţi-vă toate mintea la contribuţie şi încercaţi să-mi găsiţi un sfat bun şi fără inconveniente. Ce-mi place în povestea asta este că cele trei fiinţe implicate sunt într-adevăr cinstite şi extrem de rezonabile. E două noaptea, această ciudată aventură oricum n-o să mă lase să dorm, aşa încât aş putea să-ţi tot scriu în continuare.

Dar dumneata dormi! Nu te gândeşti că la vreo şaizeci de leghe există un om care te iubeşte şi stă de vorbă cu dumneata în timp ce toţi ceilalţi dorm. Mâine însă voi, fi unul din primele dumitale gânduri.

Rămâi cu bine, draga mea; te iubesc aşa cum vrei, aşa cum meriţi să fii iubită, şi pe vecie.

Respectele mele tuturor cucoanelor din preajma dumitale; o vorbă duioasă, foarte duioasă iubitei noastre. Cât o să mai discutaţi despre toate astea! Tare aş vrea să fiu acolo, numai ca să vă aud.

21 noiembrie 1765 5’i0

Credeam că mi-am isprăvit corvoada. Nici vorbă. Câteva glume ale sculptorului Falconnet341 m-au făcut să înţeleg cum se apără sentimentul nemuririi şi respectul posterităţii.

Poate că mă înşel rău, poate că există totuşi în această lucrare unele idei ce-ţi vor place şi altele ce-o vor face pe iubita noastră soră să tresară de bucurie. De zeci de ori, scriind-o mi se părea că vorbesc cu voi; de zeci de ori. Mi se părea că mă adresez ei. Când exprimam câte o idee justă, rezonabilă, bine gândită, dumneata erai cea care mă asculta. Când exprimam câte o idee duioasă, elevată, patetică, plină de vervă, de sensibilitate şi entuziasm, la dânsa mă uitam.

Bucuria pe care mi-o provoacă singurătatea creşte din zi în zi. Ieri m-am dus să iau masa la d’Amilaville în halat şi scufie de noapte. Am ajuns să urăsc hainele de vizită, iar barba îmi creşte în voie. Încă o lună de asemenea viaţă sedentară şi deserturile nu vor fi văzut vreodată anahoret mai autentic. Când la vârstă de optsprezece sau

nouăsprezece ani m-am prezentat stareţului unei mănăstiri şi i-am oferit un novice y’2, îţi jur că dacă ar fi luat-o de bună nu mi-ar fi jucat cine ştie ce festă: mi-aş fi folosit o parte din timp măturând, săpând grădina, urmărind barometrul, meditind asupra soartei jalnice a celor ce bat străzile, beau vinuri bune, mângâie femei frumoase; restul timpului l-aş fi petrecut adresându-i lui Dumnezeu cele mai fierbinţi şi mai duioase rugi, iubindu-l din toată inima, aşa cum te iubesc pe dumneata, îmbătându-mă cu cele mai plăcute speranţe, aşa ca şi acum, şi plângându-i foarte sincer pe nesăbuiţii care preferă bietele bucurii momentane, micile plăceri trecătoare, în locul unui veşnic extaz, de care, la drept vorbind, puţin îmi pasă.

Să nu te îngrijoreze sănătatea mea. A sosit anotimpul ceţii şi ştii doar că metafizicienii seamănă cu sitarii.

M-ai făcut să-mi dau seama de inconvenientele punctualităţii; azi fiind joi, am dat fuga pe rue Neuve Luxem- bourg, în speranţa că voi găsi o scrisoare, şi în scrisoare sfatul de care am nevoie. Când colo nu tu scrisoare, nu tu sfat. Ce-i mai rău e că tăcerea dumitale nu e lipsită de consecinţe, ca a mea. La Paris, ştiindu-mă copleşit de treburi, solicitat de prieteni, de indiferenţi sau pisălogi de tot soiul, poţi oricând să presupui ceva liniştitor. La ţară însă dumneata eşti lipsită de ocupaţii obligatorii, stăpâna absolută pe timpul dumitale, iar eu, ori de câte ori nu primesc veşti, nu-i pot atribui acestei tăceri decât un motiv care mă înnebuneşte. (

Slujitorul lui Grimm mi-a promis că-l voi vedea pe stăpânul său mâine dimineaţa. Voi încerca să dorm legă- nându-mă cu speranţa că mâine voi afla că eşti sănătoasă.

Aşadar, a ajuns inspector sau inginer la Caen. Cred că s-ar spânzura de disperare dacă şi-ar închipui că-i este îndatorat lui Perronnet.

Tot ceea ce-mi spui despre racheta care te expediază la Château du Coq, de la Château du Coq la Palais-Royal, de la Palais-Royal pe rue Sainte-Anne e foarte adevărat dar, dacă n-ar fi la mijloc vârstă mamei dumitale, ce-ar mai conta un

salt în plus sau în minus, când e vorba să te fixezi defintiv! 3/13

Noapte bună, draga mea. Dacă lucrurile vor urma în continuare calea pe care văd că au apucat-o, încep să sper că te vei întoarce din nou la Paris.

Domnul Le Gendre contează s-o readucă în mijlocul nostru pe sora noastră multă iubită, la începutul lunii viitoare. Doamna şi Domnişoara de Blacy vor rămâne oare lângă dumneata?

Aici iarna a început cu adevărat. Te las cu bine, scumpa, buna mea prietenă. Stai la gura sobei.

Respectele mele doamnelor. A sosit vremea să vorbesc cu d'Amilaville; asta am să şi fac prima dată când îl voi vedea. — ...

CXXI1I

30 noiemjwpe 1765 3M

Nu ştiu ce să mă fac. Am tot felul de treburi, dar niciuna nu-mi convine. Aş vrea să ies dar simt că, oriunde m-aş duce, aş căra după mine sau aş găsi la faţa locului acelaşi plictis. Slujitorul lui Grimm n-a apărut; dacă mâine, duminică, mi-o fi dat să mă întorc cu mâna goală din rue Neuve Luxembourg, e sigur că voi fi cel mai nefericit şi neliniştit om de pe pământ. Şi mai crezi că dacă ar fi s-o iau de la capăt, te-aş iubi! Nici pe dumneata, nici pe alta. Îţi închipui că aş face atât de puţin caz de liniştea şi libertatea mea, de prudenţa elementară, ca să mă mai dau pe mâna cuiva! Fă-mi o figură măcar odată şi-o să vezi.

Realmente, e foarte trist să te fi ataşat de o fiinţă căreia să nu-i poţi niciodată reproşa nici cel mai neînsemnat lucru, să nu poţi conta nici măcar pe vreo infidelitate, sau pe-o supărare sau un defect; să nu ai curajul să greşeşti faţă de ea, să nu ai speranţa că ea va greşi faţă de tine; să te afli în situaţia de a trebui fie să te urăşti pe tine însuţi, fie s-o adori câte zile va avea; te apucă disperarea. E o aventură unică şi tocmai mie mi-a fost dat s-o trăiesc.

Ai aflat desigur că Domnul Breuzart a rămas văduv. Cu această ocazie a dobândit o reputaţie extraordinară. Se

zice că a făcut-o să moară de prea multă plăcere.

Ni s-a întors unul din oaspeţii de pe rue Royale şi foarte curând mai aşteptăm încă unul. Cel dintâi e Domnul Wilks, şi cel de-al doilea, abatele Galliani.

Când îi veţi afla povestea, îl veţi iubi la nebunie, cu toatele, pe acest Wilks. Soseşte la Napoli. Îşi pune oamenii pe foc să-i găsească o curtezană italiancă sau grecoaică. Le dă lista completă a calităţilor, perfecţiunilor, talentelor, însuşirilor pe care le pretinde. Între timp i se mobilează cea mai voluptoasă şi minunată casă, pe malul mării. Când casa e gata să-şi primească locatarul, omul se prezintă, şi primul lucru ce-i atrage privirea e o femeie de o frumuseţe admirabilă, într-o ţinută de o eleganţă desăvârşită deşi foarte sumară, lungită nestingherit pe o canapea, cu pieptul aproape descoperit, cu capul sprijinit într-o mână şi cu cotul proptit într-o pernă mare.

Lumea se retrage. Rămâne singur cu femeia. Se aruncă la picioarele ei, îi sărută mâinile, îi adresează cuvintele cele mai duioase, mai pasionate, mai curtenitoare. Persoana îl ascultă; după ce l-a ascultat un timp fără să scoată o vorbă, îi aşază pe umeri două braţe de alabastru şi-şi lipeşte buzele trandafirii de ale sale. Trăieşte şase luni cu această curtezană într-o adevărată beţie despre care încă nu poate vorbi fără emoţie. Şi-ar fi dat averea şi chiar viaţa pentru ea. Într-o zi, când afacerile îl chemaseră la Napoli pentru toată ziua, cum a ieşit pe uşă, dona Fla- minia (aşa o chema pe curtezană) îi deschide casa de bani, scoate tot aurul şi argintul, pune mâna pe sfeşnicile şi pe toată vesela lui, porunceşte să se înhame patru cai la una din caleştile domnului şi dispare. Wilks se întoarce seara. Absenţa iubitei l-a lămurit cu privire la toată situaţia. Îl cuprinde cea mai profundă melancolie; nu mai mănâncă, nu mai doarme, sănătatea i se duce de râpă, e gata să-şi iasă din minţi. Strigă întruna: „De ce să mă fure când n-avea decât să-mi cenră orice?” De nenumărate ori i-a venit să înhame la trăsură singurii doi cai ce-i mai rămăseseră şi s-o pornească pe urmele ingratei, sau mai degrabă infamei lui, dar

indignarea l-a împiedicat.

Furtul s-a aflat datorită slujitorilor. Autorităţile au luat cunoştinţă şi s-au prezentat la Domnul Wilks; i s-au pus întrebări; Wilks, în loc să răspundă, i-a spus comisarului sau judecătorului să nu se amestece fiindcă nu-i treaba lui, faptul că a fost prădat îl priveşte personal, n-a depus nicio plângere şi-l roagă să se retragă, să nu se mai ostenească, iar lui, să-i dea pace.

între timp, afacerile lui Wilks se încheie şi omul se pregăteşte să se întoarcă în Franţa. Tocmai atunci, femeia cu pricina, contând îndeajuns pe dragostea lui Wilks încât să creadă că acesta va veni după ea până la Bologna unde se refugiase, îi scrie că e cea mai nefericită fiinţă de pe lume, că toţi oamenii din oraş o urăsc, că, deşi nu s-a depus nicio plângere împotriva ei, autorităţile fac cercetări cu privire la ea şi că riscă să fie arestată. Wilks îşi lasă baltă călătoria în Franţa, pleacă la Bologna, opreşte cursul procedurii, îi redă nevrednicei creaturi liniştea, ba chiar şi onoarea, în măsura în care depinde de el şi se întoarce la Napoli fără s-o fi văzut, cu inima tot plină de pasiune, dar întrucâtva consolat de generozitatea faptei sale.

Ajunge seara acasă şi primul gest este să se uite la canapeaua pe care o văzuse pentru prima dată pe femeia aceea. Pe cine zăreşte pe canapea? Pe Flaminia, iubita lui. I-o luase înainte şi adusese înapoi toate obiectele furate. Wilks o recunoaşte, se sperie şi fuge la abatele Galliani căruia îi povesteşte acest ultim eveniment, singurul de altfel pe care abatele n-avea încă de unde să-l ştie. Femeia vine după Wilks la abate; se aruncă la picioarele lui; vrea să se arunce şi la picioarele lui Wilks şi-şi însoţeşte rugămintea cu gesturi patetice. Când se ridică de jos îi arată abatelui că va fi mamă şi adaugă că, oricare i-ar fi fost purtarea, Domnul Wilks nu se poate îndoi de faptul că acest copil e al lui. Wilks şi abatele sunt foarte încurcaţi. După câteva clipe de tăcere, Wilks se scoală şi-i spune abatelui: „Prietene, m-am decis; ocupă-te de femeia asta, condu-o la mine acasă, porunceşte să fie servită ca înainte şi spune-i să aştepte

acolo, liniştită, hotărârea mea”.

Abatele face cum l-a rugat Wilks. Între timp, acesta din urmă îşi face bagajele şi deşi n-a pus o dată piciorul pe puntea unei corăbii fără să se cutremure de o teamă involuntară de apă şi de mare, se expune într-o corabie cât o coajă de nucă, traversează Mediterana cu riscul de a muri şi-i lasă la plecare, femeii de care fuge, caii, echipajele, vesela, mobila, tot ce se află în casă şi trei sute de lire sterline înmânate abatelui ca să i le dea. O parte din ceea ce ţi-am povestit a apărut în gazete, restul i l-a scris abatele Galliani lui Grimm, cam aşa cum ştii şi dumneata acum.

Nu ştiu ce părere ai despre Wilks, pe mine însă procedeul acesta m-a determinat să-l consider un om de suflet. Dacă se poartă aşa cu o curtezană ingrată şi necinstită, câte n-ar face pentru un prieten aflat la strâmtoare, sau pentru o femeie tandră, cinstită şi fidelă?

Ascultă acum o poveste de alt gen petrecută la doi paşi de mine. Locul, acţiunii e spitalul Charite. Fratele Cosme avea nevoie de un cadavru ca să facă nişte expe rienţe. I se adresează părintelui infirmier. Acesta-i spune: „Ai sosit la ţanc. Am aici, la numărul 46, un vlăjgan care nu mai are decât vreo două ceasuri de trăit.

— Două ceasuri? îi răspunde fratele Cosme; nu prea-mi convine. Diseară trebuie să mă duc până la Fontainebleau de unde nu mă pot întoarce decât cel mai devreme mâine seară pe la şapte.

— Lasă, nu-i nimic, îi spune infirmierul, du-te liniştit! O să încercăm să ţi-l ţinem în viaţă.”

Fratele Cosme pleacă, infirmierul se duce la spiţer şi-i cere un întăritor bun pentru numărul 46. Întăritorul face minuni. Bolnavul doarme cinci, şase ore. A doua zi, infirmierul vine lângă patul lui şi-l găseşte în capul oaselor, tuşind şi scuipând fără efort; nu mai are temperatură, nu mai simte nicio apăsare pe piept, nu-l mai doare într-o parte: „Vai, părinte, îi zice bolnavul, nu ştiu ce mi-aţi dat, dar m-aţi înviat.

— Chiar aşa? — întocmai, părinte. Încă o porţie de doctorie d-asta, şi-s sănătos tun.

— Da, dar fratele Cosme! Ce-o să zică?

— Cum ce-o să zică?

— Nimic, nimic", răspunde infirmierul scărpinându-se în barbă cu o mutră cam întristată, şi încurcată. „Părinte, îi spune bolnavul, parcă v-aţi întunecat la faţă. Mai-mai că-mi vine să zic că vă pare rău că mă simt mai bine.

— Nu, nu, nici gând."

Totuşi, din oră în oră, infirmierul se ducea la patul bolnavului şi-i zicea: „Cum te simţi, prietene?

— Minunat, părinte". Iar infirmierul, depărtându-se, bombănea: „Dacă o ţine tot aşa? L-am îngrijit atât de bine încât o să-şi revină". Şi aşa a şi fost. A doua zi fratele Cosme vine să-şi facă experienţa: „Ei, îi spune infirmierului, unde mi-e cadavrul?

— Cadavrul dumitale! Nu mai e niciun cadavru – Cum nu mai e?!

— Uite aşa. Şi e chiar vina dumitale. Omul era gata să se cureţe şi şi-a revenit din cauza dumitale. Drept răsplată, ai să aştepţi. Şi la urma urmei ce dracu ţi-a trebuit să te duci la Fontainebleau? Dacă rămâneai pe loc, nici prin gând nu mi-ar fi trecut să-i dau întăritorul care l-a vindecat, iar dumneata ţi-ai fi făcut experienţa.

— Lasă, zise fratele Cosme, nu-i mare pagubă; o să mai aştept până data viitoare".: r În ceea ce priveşte această poveste, crezi cât vrei din ea; mi-a spus-o Carmontel 345. În privinţa celeilalte, să crezi fiecare cuvinţel.

Poţi chiar să nu-mi mai trimiţi sfaturi referitoare la conduita acelei femei şi a celor doi bărbaţi despre care ţi-am vorbit în scrisoarea precedentă. Tânărul s-a îmbolnăvit din cauza asta. A căzut la pat şi mare minune dacă nu s-o prăpădi. Ce-ţi pot spune precis, datorită câtorva scrisori de-ale lui care mi-au fost arătate, este că băiatul nu e legat de viaţă decât de nişte considerente dintre cele mai serioase şi mai cinstite, şi anume, teama de a nu lăsa pradă mizeriei sau durităţii fratelui său mai mic o mamă bătrână. Te

înfioară felul cum e înfăţişată pasiunea în scrisorile lui. E un asemenea vârtej, un haos, străbătut de exclamaţii de mânie şi tandreţe, de delir şi sensibilitate încât nu ţi l-aş putea reda decât prin sentimentele pe care ţi le provoacă, şi anume, mila şi spaimă. Nu mă îndoiesc că lectura oricăreia dintre aceste scrisori i-ar pricinui surorii noastre multiubite o noapte de nesomn. Eu unul am rămas copleşit de tristeţe şi de gânduri amare. Exemplele de bărbaţi şi femei ce s-au eliberat dintr-o pasiune nefericită refugiindu-se în moarte nu sunt nici foarte comune, nici foarte rare. Acesta ar putea fi cel de-al treilea pe care l-aş cunoaşte direct. Al treilea! ba al patrulea.

I-am prezis lui Wilks că Flaminia lui îl va urmări până la Paris şi că ar trebui să se aştepte s-o găsească într-o bună zi la el acasă cu plodul în braţe.

Acum câteva zile m-am dus să-l văd pe tânărul meu prieten. L-am găsit lungit în pat, cu scufia de noapte pe cap, în halat, tras la faţă ca şi când ar fi fost bolnav de multă vreme, cu ochii duşi în fundul capului, galben ca turta de ceară. I-am vorbit îndelung şi nu mi-a răspuns. Mă ţinea de mână, şi, din când în când, mi-o strângea tare, oftând din fundul sufletului. Nu ştiu dacă ai văzut vreodată un anumit zâmbet fugar, tipic fiinţelor deznădăjduite; uneori îl vedeam pe buzele lui. I-am arătat că un om cu bun simţ, înzestrat cu putere sufletească, aşa ca el, nu se cade să se lase în voia soartei. „Credeţi oare că nu lupt cât pot? Puterile îmi slăbesc, dar pasiunea nu.” Şi cum continuam să-i dau sfaturile care mi se păreau cele mai potrivite cu starea lui, şi-a împreunat mâinile şi le-a ridicat spre cer, exclamând: „Vai! biata mea mamă! Ei

Amărâta de maică-sa e disperată; nu înţelege ce se petrece cu el; i se pare că fiul ei e pe cale să înnebunească, îmi povestea că de o sută de ori pe zi îşi schimbă hotărî – rile; se scoală, se aşază brusc la birou, scrie, rupe foile scrise, citeşte, zvârle cât colo cărţile, trimite după frizer să-l pieptene, îl concediază, sau, după ce s-a aranjat, şi-a schimbat rufăria, şi-a pus haina, se dezbracă imediat, îşi

pune iar halatul, se plimbă de colo-colo prin casă şi apoi se culcă la loc; alteori ajunge la poarta casei şi se întoarce; atunci când îl ceartă că-şi neglijează treburile, că uită să-şi îndeplinească îndatoririle, că această neglijenţă ar putea avea consecinţele cele mai neplăcute, începe să plângă şi-i spune: „Ştiu, aş vrea să mă port altfel, dar nu pot”; o îmbrăţişează cu o duioşie care îi sfâşie inima, dar ce e mai rău este că se uită la ea cu o privire căreia nu-i poate rezista; când. O priveşte astfel, nu mai e în stare de nimic altceva decât să se ascundă ca să plângă de una singură.

A adăugat: „Dacă aş fi observat vreodată că-l interesează femeile, l-aş crede victima unei pasiuni nefericite dar totdeauna a fost atât de rezervat în această privinţă încât cred că încă n-a cunoscut nicio femeie. Nu ştiu ce are”.

Şi dumneata, şi eu cunoaştem pe lumea asta o femeie cinstită pentru care spectacolul oferit de acest tânăr ar constitui o lecţie înfricoşătoare.

Rămâi cu bine, draga mea, nu-i aşa că nu trebuie să-i dai unui bărbat nicio speranţă zadarnică? Dragostea! Ce fiară sălbatecă şi necruţătoare!

CXXIX

27 ianuarie 1766 *v**

Dacă Domnişoara Volland ar binevoi să fie sinceră, mi-ar mărturisi că cele trei, patru rânduri de reproşuri privind tăcerea mea le datorez scumpei surori. Iată ce s-a petrecut. Întrucât nu vorbea conform inimii ei, a întrecut măsura. N-am s-o mai pun în situaţia de a-şi modifica firea, căci voi fi atât de discret cu scumpa soră încât prietena mea nu va mai fi nevoită să mă certe, la sugestia dânsei. În rest, acea scumpă soră se află într-o stare jalnică: guturai, temperatură, dureri cumplite în toate oasele, un copil care o ţine trează toată noaptea, un soţ ursuz care de bine de rău îi acordă un minimum de îngrijiri dar i le scoate ps nas.

Ieri, acest soţ, încăpăţânându-se să ne ţină de urât, ne-a plictisit cât a poftit. Am încercat să-l provoc la o discuţie legată de meseria lui. I-am vorbit despre arhitectură. L-am întrebat ce părere are despre explicaţia pe care am propus-

o privind efectul minunat al figurilor umane întâlnite uneori în partea de sus a palatelor regale şi a altor edificii mari; părerea mea este că datorită proporţiilor pe care le respectă în raport cu etajele acestor edificii, figurile acelea sunt de fapt adevăraţii locatari. M-a ascultat, dar nu mi-a dat niciun răspuns.

Azi ne-am înfruntat destul de violent în legătură cu pictura. Eu afirmam că la teatru nu se petrece nimic îndeajuns de adevărat încât să slujească drept model vreunei arte bazată pe imitare 347; nu era de aceeaşi părere. El crede că Pigal şi Falconnet nu au altceva mai bun de făcut decât să se ducă la teatru şi să le studieze pe Clairon, Dumesnil, Arnou 348. Eu unul zic că acestea nu sunt decât nişte copii după natură, adesea stângace, totdeauna reci şi afectate. L-am întrebat apoi ce legătură ar putea exista între Amenaâde, din *Tanerede* 340 şi o femeie dusă cu adevărat la supliciu; între durerea resimţită şi durerea simulată; între bucuria trăită şi bucuria pe care te căzneşti s-o arăţi fără s-o simţi; între pasiunea reală şi cea interpretată pe scenă; ce poate fi comun între o mamă căreia
i s-a ucis copilul pe stradă şi una care şi l-a pierdut în culise? Mi-a obiectat că Boucher 330 de acolo se inspiră. I-am răspuns că din păcate se cunoaşte. Ne-am înfierbân- tat amândoi. El tace, iar eu, arătându-i-o pe nevasta lui suferindă, îi zic: „Poftiţi, domnule, uitaţi-vă bine la chipul şi comportamentul dânsei. Asta e ce trebuie să imite artis tul, asta e ce nu aţi văzut şi nu veţi vedea niciodată pe scenă. Exact asta”.

Am vorbit apoi despre Pigal care e pe punctul de a primi o gratificaţie de şaizeci de mii de livre din partea oraşului Reims. 350bis Am spus răspicat că unui om cu nevastă şi copii i-aş fi iertat feptul că e interesat, dar cazul lui Pigal degradează în ochii mei însuşi talentul; că aş vrea ca un artist să fie mai preocupat de onoare decât de onoruri. De aici am trecut la critica nimicitoare a monumentului. Am spus că cetăţeanul reprezentat, cât o fi el de frumos, tot cu

un hamal seamănă; că nimeni nu înţelege ce e cu femeia aceea şi cu leul pe care îl ţine de coamă; că toată lucrarea nu-i decât o îngrămădire de idei disparate şi incoerente; că orice om înzestrat cu bun simţ şi bun gust, uitându-se la acest monarh cu mâna întinsă deasupra unei femei, a unei fiare şi a unui bărbat despuiat, nu vede altceva decât o aiureală; că nimic nu poate fi frumos dacă-i lipseşte unitatea şi dacă nu permite stabilirea unor analogii; că în acest monument nu există niciuna, nici alta. Admiţând că un monument ar fi împodobit cu o sută de figuri, dacă figurile, precum şi accesoriile lor, nu sunt legate între ele printr-una şi aceeaşi idee, totul e viciat. Am adăugat că dintre toţi artiştii, nici unii nu-ş'i dau mai bine seama de justeţea acestor principii decât arhitecţii, observatori riguroşi ai adevărului, până în cele mai infime detalii. Ei nu pun nici măcar o ghirlandă până nu ştiu precis că trebuie o ghirlandă, în ce fel trebuie şi din ce anume frunze e nevoie s-o realizeze.

în acest punct al discuţiei, Dom Diego a intervenit spunând că separarea Academiei de arhitectură de Academia de pictură şi sculptură a fost o eroare; am admis că are dreptate. M-a întrebat apoi ce ar fi putut face Pigal ca să realizeze o lucrare mai bună. I-am răspuns: să-şi păstreze cetăţeanul hamal, să aşeze lângă el un plugar sprijinit de coarnele unui bou, şi alături o ţărancă frumoasă cu trăsături marcate şi sâni mari, alăptându-şi copilul; atunci monumentul lui ar fi fost frumos, nobil, simplu, măreţ şi unitar. Lumea ar fi văzut un monarh protejând nu personaje suspuse, care şi aşa se protejează destul de bine şi singure, ci oamenii de jos care alcătuiesc poporul, cei striviţi, deşi constituie forţa unui stat, comerţul, agricultura, într-un cuvânt, populaţia. „E un monument ce ar trebui refăcut, am continuat eu, deoarece, numai masa lui impunătoare şi măiestria execuţiei pledează în favoa- reâ lui."

De aici am trecut la caracterul bizar al artiştilor. S-au citat diverse cazuri dintre care îmi amintesc unul ce te va amuza. Un pictor trăgea să moară; fusese împărtăşit şi-şi

dădea duhul; cineva i-a întins un crucifix ca să-l sărute; artistul muribund deschide ochii şi zice: „Plecaţi de-aici cu urâţenia asta; n-are stil”.

Cu privire la ciudăţeniile artiştilor, am să-ţi relatez una care rezumă întreaga viaţă a lui Voltaire şi-l face demn de o infinită stimă în ochii mei. I se dă să citească o pagină înfiorătoare împotriva lui scrisă de Rousseau, cetăţeanul de la Geneva 33i. Voltaire se înfurie, se dezlănţuie, îl face infam, spumegă de mânie, declară că-i vine să-l omoare pe netrebnic. „Şi totuşi, îi spune cineva din preajma sa, ştiu din sursă sigură că azi, mâine, poate poi- mâine trebuie să vină să vă ceară azil; ce-o să-i faceţi?

— Ce-o să-i fac! zice de Voltaire, scrâşnind din dinţi. Ce-o să-i fac! O să-l iau de mână, o să-l duc la mine în odaie şi o să-i spun: «Na, ăsta-i patul meu, e cel mai bun din toată casa, culcă-te în el, dormi aici câte zile oi mai avea şi fii fericit»”.

Cuvinte de acest fel, precum şi fapte ca ale Domnişoarei Arnou mă fac să plâng de bucurie. Poeţii, artiştii, toată stirpea asta e atât de ciudată, atât de năstruşnică, duşmăneşte aşa de tare îngrădirile de tot felul încât ar trebui să i se îngăduie orice, să zburde, să se lovească, să-şi julească nasul, să se ridice de jos, să râdă, să ţipe, să plângă şi nimic din ce face să nu fie luat în seamă. Oamenii aceştia sunt asemenea copacilor pe care-i întâlneşti în cale. Te loveşti cu piciorul de rădăcinile lor, când ies uneori din pământ, dar n-ai decât să-ţi freci puţin piciorul, să ridici mâna şi să culegi câteva din delicioasele fructe ce cresc în copac şi sunt oferite tuturor.

Şi acum, draga mea, numără-mi paginile şi vei vedea că am consacrat bucuriei de a sta de vorbă cu dumneata mai multe ore, iar dumneata nu mi-ai acordat decât câteva minute. M-am dus până la Versailles şi am obţinut din partea Domnului Rodier 352 jurământul că neîntârziat îl va înzestra pe micul bastard pe care l-am făcut cu acordul dumitale, al surorii dumitale şi al mamei. Domnul Du- bucq mi-a promis că Fayolles va fi ţinut mai departe’ în slujba lui,

în ciuda tuturor revoluţiilor înfăptuite de noua administraţie a coloniei, iar acest domn Dubucq este un om de o infinită inteligenţă, ceea ce nu-i de niciun folos pentru treburile noastre, dar mai are şi o bunătate, o cinste, un simţ al dreptăţii de cea mai bună calitate.

Te las cu bine, draga mea… adică Domnişoară, am vrut să zic. Să fii sănătoasă. De dragul meu, ai grijă, te rog, de sănătatea ta. Fii sigură că te voi vedea.

Lucrarea noastră 353 apare în Anglia, în Germania, în Portugalia, în Spania, în toate provinciile Franţei, numai la Paris nu; de îndată ce va face senzaţie şi aici, voi fi liber şi-ţi voi aparţine. Cât te voi iubi, dar voi, voi oare nu mă veţi iubi? Noapte bună, ingrato, a bătut de ora două noaptea. Somn uşor.

CXXXI

14 februarie 17 6 6 35

Draga mea, starea sănătăţii scumpei noastre surori s-a ameliorat. Vreme de mai multe zile am fost foarte alarmaţi şi încă nu ne-am liniştit de tot. N-aş vrea nici să te îngrijorez, nici să te liniştesc în mod neîntemeiat. De aceea mă consider dator să-ţi trimit descrierea bolii, cam aşa cum am scris-o joi seara, adică ieri, ca să i-o transmit lui Tronchin 355, care e aici, la Paris, de vreo cincisprezece zile, ţintuit în pat de o criză foarte dureroasă de podagră, încă din primele zile ale lunii ianuarie i-a fost rău.

Necazurile au început ca urmare a oboselii şi a plictiselilor legate de mutat. Chiar din primele zile a avut dureri de cap situate mai ales la ceafă. Apoi durerea s-a fixat în dreptul unui ochi.

Boala care ameninţa ochiul a provocat însă un uşor erizipel pe obraz şi sub bărbie.

Atunci a început să facă şi temperatură, dar puţină. Tratamentul care s-ar fi putut aplica a fost oprit de indispoziţia periodică.

Pe soiul acela de erizipel, la început nu s-au aplicat decât cataplasme cu miez de pâine şi apă; apoi cârpe îmbibate într-un decoct de nalbă mare. Erizipelul a dispărut după

două zile, dar a fost urmat de o nevralgie şi aceasta din urmă de un guturai cumplit care s-a lăsat apoi pe piept.

Fiul ei a făcut tuse măgărească; l-a culcat la ea în cameră ca să-l poată îngriji mai bine şi să-i uşureze accesele. Tot sculându-se noaptea, a răcit din nou. Copilul a răcit la rându-i, aşa încât l-a luat în patul ei, ca să se mai încălzească.

Ceea ce nu fusese decât un guturai, s-a transformat atunci într-un catar însoţit de tuse violentă, de expecto- rări dificile şi de febră.

Catarul şi tuşea n-au încetat nicio clipă, dar febra a prezentat întreruperi şi iregularităţi în ceea ce priveşte qra, intensitatea şi durata.

în general, era anunţată, către seară, de frisoane. Atunci şi expectorarea era mai penibilă.

Situaţia a fost multă vreme cam aceeaşi, când îi era mai rău, când părea întrucâtva refăcută, acum petrecea o noapte liniştită, acum nu închidea ochii niciun pic.

De vreo douăsprezece zile, boala a dobândit însă un caracter mai supărător.

într-o criză febrilă, vinerea trecută, a apucat-o o durere atât de violentă, atât de insuportabilă, în dreapta, sub coaste, încât bolnavei i s-a părut că se formează un fel de depozit acolo şi a crezut că moare.

în cursul altei crize, fără să mai cuprindă toată partea dreaptă, durerea a apărut la umărul stâng.

De atunci încoace, durerea din dreapta s-a mai atenuat, dar n-a lăsat-o de tot; o doare mai ales când tuşeşte sau când se culcă pe partea stângă,

Urina e acidă, tulbure, cantitatea e mică şi vezica pare a fi bolnavă. Duminică şi luni s-a simţit mizerabil şi s-a chinuit toată noaptea. N-am văut-o în zilele respective.

Duminică m-am ocupat de memoriul soţului ei, adresat municipalităţii oraşului Reims, iar luni am fost la ţară.

De vreo cinci, şase zile s-a produs o schimbare, i-a mai scăzut febra, expectorează mai mult şi mai uşor.

în ultimele zile a avut de câteva ori stări de leşin.

Ieri însă, joi, a avut două crize cumplite care au ţinut câte cinci ore, una însoţită de accese nestăvilite de râs, cealaltă de plânsete involuntare.

Am văzut-o, după-amiaza pe la cinci. Şi-a manifestat în faţa mea dorinţa foarte vie de a-l consulta pe Tronchin. M-am dus la Grimm faţă de care doctorul are cea mai vie prietenie şi la rugămintea căruia speram să-şi calce jurământul că nu va mai vizita niciun bolnav. Nu l-am găsit pe Grimm. Am dat fuga la Doamna d'Epinai, imobilizată în casă de febră, la căpătâiul căreia eram sigur că-l găsesc. Nu era. I-am spus Doamnei d'Epinai, care are destulă influenţă asupra lui Tronchin, cât i-aş fi de recunoscător dacă l-ar convinge pe Tronchin să se ducă până la una din porţile de la Jardin du Palais-Royal şi să urce la o bolnavă căreia îi port multă grijă şi care are mare încredere în Tronchin. Doamna d'Epinai mi-a spus că Tronchin are o criză de podagră, că stă alături de dânsa şi că e foarte puţin probabil că va face pentru Doamna Le Gendre ceea ce a refuzat să facă pentru dânsa. Mi-a propus însă soluţia adoptată de dânsa, şi anume, să-l chemăm pe Brador, chirurgul Domnului duce d'Orleans, în care Tronchin are încredere deplină; Brador o va examina, îi va da raportul lui Tronchin şi acesta îi va prescrie ceea ce va crede de cuviinţă. A adăugat că dacă proiectul îi convine Doamnei Le Gendre, i-l va propune imediat lui Tronchin.

într-adevăr, i-a scris pe loc cea mai amabilă şi insistentă scrisoare; doctorul a fost de acord fără ezitare. M-am întors la Doamna Le Gendre şi i-am spus cum mi-am îndeplinit misiunea. După ce s-a gândit câteva clipe, s-a hotărât să accepte propunerea Doamnei d'Epinai, numai dacă se agravează situaţia şi până atunci să mai cheme alt medic bun, capabil s-o ajute, în afară de Petit fiul, care nu mai ştie ce să-i facă. Şi asta pentru că Petit fiul, deşi e foarte priceput în meserie, şi-a dat seama că nu se mai poate temporiza şi că natura, deşi luptă din răsputeri, trebuie ajutată cu mijloace mai eficace decât cele folosite de el până atunci.

Ne-am gândit să-l chemăm pe Bordeux 356 împreună cu Petit. Chiar în seara aceea am scris un istoric amănunţit al bolii şi am adăugat şi o prezentare a temperamentului şi a vieţii bolnavei, aşa cum m-am priceput. Mi-am asumat sarcina de a-i duce lui Bordeux acest istoric şi de a-l aduce pe medic a doua zi dimineaţă, adică azi, vineri. Între zece şi unsprezece, Bordeux şi Petit s-au aflat la căpătâiul bolnavei noastre. Au căzut de acord că tulburările nervoase nu sunt grave; că nici catarul nu-i periculos; că febra, deşi continuă, e doar o urmare firească a catarului; că umorile generate de erizipel s-au lăsat însă pe piept; că toate la un loc provoacă o stare primejdioasă; că cel mai important lucru e ca umorile erizipelului să se colecteze din nou la nivelul pielii, întru- cât flegma expectorată prezintă pe margine filamente albicioase, ceea ce ar dovedi o tendinţă spre purulenţă; că trebuie, neintârziat, să se elimine aceste umori, deschi- zându-li-se toate porţile: cel al transpiraţiei, ale urinei, ale scaunului, ba chiar să se creeze una artificială, la braţ, cu ajutorul vezicătoarei, ceea ce a fost efectuat pe loc de către chirurgul Doamnei de Sallignac.

Asta e situaţia la ora actuală. Soţul e dezolat. Azi-dimineaţă am crezut că-mi ies din minţi când Bordeux mi-a spus că, în privinţa durerii din dreapta, nu ştie dacă nu cumva e un depozit, fie gata format, fie pe cale să se formeze şi dacă va putea interveni la timp ca să oprească acest proces. După ce a văzut-o pe bolnavă s-a liniştit, şi eu de asemenea; am simţit că renasc, iar atunci când în sfârşit s-a pronunţat că totul se va termina cu bine, de bucurie ochii mi s-au preschimbat în două izvoare de lacrimi. Parcă mi se luase o piatră de pe inimă.

Totuşi, când a plecat Bordeux, m-am dus după el şi l-am întrebat: – „Ce părere ai, doctore?

— Ce să vă spun, mi-a zis el; m-aţi chemat la timp. Situaţia nu e lipsită de gravitate, dar, dacă reuşim să eliminăm umoarea care constituie cauza tuturor acestor simptome, totul se aranjează.”

Ziua nu a fost nici pe de-a-ntregul proastă, nici bună. De

dimineaţă i-a curs sânge din nas. Nu a avut temperatură mare, dar a tuşit rău şi des. Vezieâ'ioarea încă nu şi-a făcut efectul. De vreun sfert de oră, de când îţi scriu, doarme. Doamna de Saliignac, care mi s-a mişcat de lângă dânsa de cinci sau şase zile şi o îngrijeşte în fel şi chip cu o atenţie, o blândeţe şi o duioşie de neînchipuit, m-a rugat să-i las loc să-ţi scrie câteva rânduri. Închei deci, draga mea, îmbrăţişându-te. Iată hârtia cerută de mama dumitale. Prezintă-i, te rog, respectele mele, precum şi mii de scuze pentru o durere de care nu m-am socotit îndreptăţit s-o scutesc. Rămâi cu bine, draga mea prietenă.

CXXXII

20 februarie 1768335

Ai prefera ca monumentul358 să nu aibă nici statuia Franţei, nici copii? Tocmai libertatea de a-i înlătura le-o lăsasem; deşi cel mai mic dintre plozi, pitit între genunchii Franţei, ar putea constitui într-o zi o profeţie. Ştii că mucosul ăsta îi spune fratelui său mai mare că Delfinul are o figură plată, iar celuilalt frate că are un cauter şi că el va fi rege?

Draga mea, când creezi sau judeci un monument religios, trebuie să te încadrezi în sistemul respectiv. Dacă ai fi consecventă, cel dintâi, în care se vede Religia stăvilind Dragostea conjugală şi arătându-i cerul, ţi-ai da seama că e lipsit de interes şi de patetism. Antichitatea ştia că bogăţia e un duşman al sublimului, de aceea s-ar fi mărginit la cele două perne şi la chipul soţului adormit, căci ntimai el e cu adevărat sublim. Ca să-ţi dai seama de acest lucru, închipuie-ţi că eşti soţia şi că te uiţi la bărbatul care doarme şi-şi trage puţin piciorul ca să-ţi facă loc. Închipuie-ţi măcar că ar fi vorba despre acel frate atât de iubit. 359

Dacă ai analiza cel de-al doilea monument, acel înger întors spre uşa templului şi vestind ziua judecăţii, acea Justiţie veşnică, încinsă cu şarpele ce-şi prinde coada, ţinând pe genunchi balanţa destinată cântăririi faptelor oamenilor şi cununile menite celor drepţi şi căi când în

picioare atributele deşartelor măreţii omeneşti, ţi se va părea frumos, pentru că e adevărat, mare şi frumos. Când zic adevărat, mă situez în interiorul sistemului.

Legătura dintre cel de-al treilea şi monumentul lui Pigal e foarte slabă, iar acea Maladie care împinge cu umărul piatra, e cumplită. Soţul, nici n-o vede, nici n-o ascultă şi dă dovadă de un dispreţ total faţă de viaţă; copiii, prezentaţi soţiei de către Înţelepciune, sunt absolut înduioşători.

Eu unul aş fi materializat cuvintele: „învăţaţi să muriţi, învăţaţi să iubiţi”, dar aş fi făcut-o cu ajutorul unui procedeu prea simplu, depăşind prea mult gustul actual ca să fie adoptat, şi anume: doi spectatori, un bărbat în picioare privindu-l pe soţ cu o uimire serioasă şi gânditoare; o femeie, la picioarele lui, u. Itându-se la soţie cu o admiraţie plină de durere şi totodată de bucurie. Cam aşa mă gândisem-

în rest, Cochin 360 îmi scrie cu privire la aceste trei proiecte că i-am trimis trei prunci foarte voinici, frumoşi şi zdraveni dar foarte greu de înfăşat. A adăugat că nu el va alege ci curtea, unde există o groază de linguşitori şi puţini oameni înzestraţi cu gust. Se teme ca nu cumva prostul gust, sprijinit de linguşire, să nu ceară ca figurile să semene cu originalul, ceea ce i-ar conferi monumentului un caracter banal şi morocănos, I-am răspuns că nişte asemănări vagi, de care poezia ar putea dispune în voie, i-ar conferi scenei o notă de naturaleţe şi adevăr, făcând-o să devină cu atât mai frumoasă şi mai patetică; fizionomiile se schimbă mult în zece ani, iar dacă ar rămâne aşa cum sunt acum, cu cât figurile vor fi mai măreţe, mai nobile şi mai frumoase, cu atât linguşitorii vor găsi că seamănă mai bine.

Ca să evite capcana asemănării, Cochin mi-a cerut să născocesc o a patra soluţie în care, păstrând schema viitoarei întâlniri a celor doi soţi, să nu mai existe decât figuri simbolice. Am reuşit. Iată.

înalţă un mauzoleu. Aşază pe el două urne, una închisă, cealălaltă deschisă. Între cele două urne, planează Justiţia eternă care cu o mână pune coroana şi cununa veşnică pe

urna închisă, şi cu cealaltă ţine pe genunchi coroana şi cununa veşnică menite să acopere într-o zi urna deschisă. Asta s-ar fi chemat în antichitate un monument.

închipuie-ţi lângă acest monument Religia, călcând în picioare Moartea şi Timpul. Moartea înveşmântată în văluri lungi şi cu faţa întoarsă spre pământ; Timpul, într-o atitudine opusă, mâniat că în zilele noastre s-a ridicat un monument consacrat dragostei conjugale, îl loveşte cu coasa lui care se frânge.

Religia îi arată Dragostei conjugale urnele şi-i spune: „Aici odihneşte cenuşa sa; dincoace se va odihni într-o zi cenuşa ta; cinstirea ce i s-a adus, ţi se va aduce şi ţie”.

Dragostea conjugală, adânc mâhnită, îşi ascunde capul în braţele Religiei; două făclii, una stinsă, alta încă aprinsă i-au căzut din mână. Un copil mare şi frumos, complet gol, simbolizând familia, şi-a lipit buzele de unul din braţele Dragostei.

Acest proiect îi place cel mai mult lui Cochin. Ideea cu urnele i se pare nobilă şi ingenioasă; Moartea călcată în picioare de către Religia şi Timpul furios pe un monument sunt două figuri grăitoare, iar copilul acela mare şi frumos, complet gol, alcătuieşte împreună cu celelalte două figuri un grup extrem de interesant. Îţi dai seama că acea coasă sfărâmată l-a entuziasmat.

Am în minte un al cincilea monument şi doar pe acesta îl socotesc al meu. Poate că nu vei fi de părerea mea. Nu voi trage altă concluzie decât că avem gusturi diferite. Îmi plac impresiile puternice, iar tabloul pe care ţi-l voi descrie te va înfiora.

Imaginează-ţi un mauzoleu pe care te urci cu ajutorul unor trepte. Sus, aş vedea un cenotaf sau un mormânt de unde se va zări doar vârful unui cap acoperit cu un giulgiu şi un braţ gol atârnând în afară.

Dragostea conjugală a şi urcat primele trepte şi se grăbeşte să ajungă la mâna aceea.

Religia o opreşte, arătându-i cerul, în timp ce un copil mare, gol, spre care Dragostea conjugală şi-a întors cu

duioşie privirile, o trage de unul dintre văluri.

Copilul stă cu privirea aţintită spre cer şi se jeluieşte.

Spune-mi, te rog, la ce foloseşte acestor oameni că ţin în palatele lor gladiatorul muribund, pe Niobe, copiii sfâşiaţi ai Latonei şi pe Laocoon ucis de şerpi, dacă nici nu se uită la aceste monumente. Eu unul, asta numesc seulptură.

Trebuie să izgonim însă aceste imagini triste cu ajutorul unui lucru mai vesel. Se discuta, acum câteva zile, despre cea mai crâncenă formă a vanităţii omeneşti. Cineva a afirmat că nu există alta mai ameţitoare şi mai violentă decât vanitatea literară. Ca să ne-o dovedească, ne-a povestit că la Roma, cardinalii au spioni care vin şi le spun tot ce se debitează pe seama lor. Trebuie să ni-l închipuim pe unul dintre cardinali scriind la biroul lui, iar pe spion în picioare în faţa biroului.

Cardinalul

Ei, ce se mai zice?

Spionul

Monseniore, se zice... se zice...

Cardinalul

Hai, spune odată. Se zice...?

Spionul

Se zice că aveţi un paj încintător care e bolnav şi că sfinţia voastră ar fi de vină.

Cardinalul, *scriind mai departe*

Nu-i adevărat. Eu sunt bolnav şi vina e a lui.

Spionul

Se mai zice că Monseniorul cutare a vrut să vi-l răpească pe acest paj încântător şi că, în consecinţă, aţi poruncit să fie asasinat.

Cardinalul, *scriind înainte*

E adevărat că a fost asasinat din porunca mea, dar pentru cu totul alte motive.

Spionul

Se vorbeşte despre ultima lucrare a Sfinţiei voastre şi se afirmă că e proastă şi că a fost scrisă de altcineva. „

Cardinalul *încetând să mai scrie şi ridicându-se în*

picioare, furios.

Ah! Aşa deci! ai putea, ticălosule, să-mi numeşti pe câţiva dintre aceştia din urmă?

Ai auzit vreodată vorbindu-se despre o anume domnişoară Basse, dansatoare la Operă? Era întreţinută şi, ceea ce e mai grav, iubită de Domnul Prevot, pe care îl cunoşti. Tânărului i se prezintă o partidă formidabilă: o fată frumoasă, tânără, inteligentă, talentată; aşa ceva nu se refuză fără vreun motiv tainic. Părinţii îl urmăresc. Descoperă toată povestea. Mama băiatului i se adresează Domnişoarei Basse şi q imploră să nu-l mai primească în casă şi să încerce, alături de familia deznădăjduită, să-l aducă pe calea cea bună. Domnişoara promite, dar în timp ce ea nu avea decât o singură metodă că să-l ţină la distanţă pe îndrăgostit, el avea o sută ca să se apropie de ea. Până la urmă, dansatoarea se refugiază într-o mănăstire a car- melitelor. Băiatul se însoară. Mama se duce la Domnişoara Basse şi-i prezintă un contract. Domnişoara Basse îl refuză şi-i spune Doamnei Prevot că are o avere mult mai mare decât îi trebuie pentru înfăptuirea hotărârii ei: într-adevăr, a doua zi s-a călugărit.

Noi însă i-am alcătuit şi un sfârşit istoriei Domnişoarei Basse. Pretindem că într-o bună zi o să sară gardul şi că Doamna Prevot o să-i ducă într-un pod oarecare contractul refuzat pe care de astă dată îl va accepta.

Domnului marchiz de Gouffier i-a căşunat rău pe micuţa Doligni 361. A pus pe cineva să-i facă în numele lui cele mai straşnice propuneri dar ea le-a refuzat. Atunci s-a oferit s-o ia de nevastă şi Domnişoara Doligni i-a răspuns că ei i-ar fi ruşine să-i fie iubită, iar lui i-ar fi ruşine să-i fie soţ. Într-una din serile trecute, pe când ieşea de la teatru împreună cu mama ei, marchizul îi dă brânci şi o trânteşte jos pe mamă şi cei patru găligani care-l însoţeau o înşfacă pe fată şi o înghesuie într-o caleaşcă. Mama ţipă, fiica ţipă. Vizitiul refuză să pornească. Sosesc gărzile de noapte, îi arestează, pe agresori. Procesul se judecă la Versailles iar marchizul e închis.

Te mai gândeşti încă la morminte? Mai ai încă înaintea ochilor acel cap învăluit în linţoliu şi braţul acela gol care atârnă? încearcă să-ţi ştergi din minte mauzoleul, înalţă în locul lui un altar şi imaginează-ţi doi tineri în faţa acestui altar. Aveam pe vremuri un prieten care nu lipsea de la nicio cununie. Dacă mireasa era cât de cât frumuşică, grăsanul de Bouchaud 362, aşa-l chemă pe omul cu pricina, în clipa când i se punea miresei verigheta pe deget, zicea cu o mutră şi pe un ton greu de redat: „Vai! ce călău!”

O oarecare domnişoară Friteau, fiica unui contabil, era logodită cu un individ pe care nu-l voi numi. Se încheie contractul de căsătorie, se fixează data cununiei. În dimineaţa nunţii, viitorul soţ se răzgândeşte. Consideră că din zestrea Domnişoarei Friteau mai lipsesc treizeci de mii de franci, îi expune tatălui fetei motivele lui. Tatăl le socoteşte întemeiate şi-i promite cei treizeci de mii de franci. Tinerii ajung în faţa altarului. Soţul întrebat dacă o acceptă pe domnişoara drept soţie răspunde, întorcându-se către Domnul Friteau că da, cu condiţia însă ca acesta din urmă să nu-şi uite promisiunea. Domnişoara întrebată la rându-i dacă îl acceptă pe domnul drept soţ răspunde: „Nu, nu şi nu; nu voi fi niciodată a unui bărbat care-şi aduce aminte într-o atare împrejurare de nişte interese băneşti şi mai are şi indecenţa să le dea în vileag, în faţa tatălui meu”.

(Paragraful următor este doar pentru dumneata).

Surioara nu se simte mai bine: iar a avut temperatură astă seară. Totuşi tuşea parcă s-a mai muiat. De trei zile încoace a apucat-o o diaree de pe urma căreia speram că se va simţi mult uşurată. Mă tem să nu se îmbolnăvească de plămâni şi probabil că şi doctorul se teme de acelaşi lucru, de vreme ce aşteaptă să-i scadă febra ca apoi să-i prescrie lapte de capră. Soţul e foarte atent cu ea; în locul lui n-aş şti ce să fac mai mult. Copilul s-a făcut bine. Mi-am petrecut seara la Vialet. Vai! ce n-aş da să fiu lângă dumneata. Aici mă topesc de jale, de dor şi de plictiseală.

CXXXVI

7 martie 1766363

Scrisoarea precedentă am scris-o acasă la mine; biletul acesta îl scriu de la dânsa. Am avut dreptate când am prevăzut că tăcerea dumitale şi ultimele două scrisori ale mamei vor provoca nişte furtuni pe aici. A petrecut o noapte proastă şi apoi o zi şi mai proastă. A fost abătută şi a copleşit-o o tristeţe de moarte. Flanela i-o fi alinat sau nu durerea dintr-o parte, fapt este că o doare mai puţin. Încă mai are febră. Deşi temperatura nu prezintă variaţii, bolnava are frisoane care o fac să se simtă ca un sloi de gheaţă şi să-i fugă sângele din obraji şi apoi ies parcă flăcări din ea şi se roşeşte toată. Pentru prima dată şi-a simţit stomacul încărcat de pe urma laptelui şi a supei.

Doamne iartă-mi, dacă nu vrei să ne dai o mână de ajutor, încearcă măcar să nu ne pui beţe în roate. Ar trebui să fie moartă ca să nu mai aibă timp şi fantezie destulă cât să se amărască. Când i-o mai scrie mama, inspi- ră-i cu maximum de menajamente, se-nţelege, toată blân- deţea şi afecţiunea de care fiica ei are nevoie acum când e bolnavă. Dacă împrejurările nu-ţi îngăduie să-i oferi singura mângâiere după care tânjeşte, îndulceşte-i măcar acest refuz într-un mod cât de cât abil.

Am fost pe la Grimm unde speram să găsesc câteva rânduri de la dumneata şi nu-ţi pot spune ce tare am suferit că m-am întors fără acele rânduri pe care dânsa le aştepta mai mult decât mine. În fiecare zi, în fiecare ceas, avem. Câte un nou motiv de îngrijorare. Ieri, doctorii au spus că seara nu se poate analiza ca lumea flegma; mi s-a părut că în felul acesta îşi fac drum pe aici şi ziua, nechemaţi. Totuşi, n-au venit. Mă trec fiorii când mă gândesc că poate nici ei nu ştiu ce să creadă. Acum când violenţa celorlalte simptome a mai cedat, flegma asta, draga mea, e un lucru extrem de important. Nu pot să înţeleg cum nişte nenorocite de discuţii fără importanţă legate de mutare, apartamente, locuinţe, străzi, de cele mai meschine interese sunt în stare să aducă sufletele cele mai cinstite şi

mai „duioase într-un asemenea hal de crispare încât parcă le-ar fi străină dragostea, ba mai rău, chiar şi omenia. Draga mea, mi se rupe inima; dacă femeia asta ar muri în braţele noastre fără să fi avut fericirea de a-şi odihni ultima privire pe chipul mamei şi surorii sale, nu ştiu ce s-ar alege din mine. Ai grijă.

Acum câteva zile, lui Fanfan i s-a întâmplat o mică aventură care m-ar fi făcut să plâng de bucurie, dacă înainte nu s-ar fi petrecut alte lucruri care mi-au displăcut. Era gata să intre sau să iasă, când cineva a deschis brusc uşa şi l-a izbit drept în nas. Băiatul a ţipat. Mama a tresărit. Tatăl şi cu mine i-am făcut observaţie că n-o menajează pe maică-sa. Atunci s-a dus în anticameră şi a început să plângă. După ce şi-a plâns şi sufletul, i-a scris tatălui un bileţel al cărui original l-am păstrat. „Dragă tată, mor de durere că am făcut prostia să ţip. Nu îndrăznesc să mă întorc în casă până nu mă ierţi. Aştept răspunsul dumitale în anticameră”. E adorabil.

Noapte bună, draga mea, e ora nouă. Doamna şi Domnişoara de Blacy îşi aşteaptă vizitiul. Bolnava doarme. I-am promis baronului că trec pe la el. Grimm şi Doamna d’Epinai mă aşteaptă acolo ca să afle veşti despre surioara noastră dragă, de care se interesează în permanenţă, deşi n-o cunosc. Uneori mi se năzare că eşti bolnavă… Asta mi-ar mai lipsi. Mă apasă o greutate enormă pe stomac şi o atare veste n-ar fi de natură să mi-o uşureze. Şeful refuză în continuare ca lucrarea noastră să apară aici. Chiar dacă ar ridica interdicţia, crezi că în împrejurările de faţă aş putea pleca? Nu i-ar mai trebui decât această dovadă că sunt dezinteresat şi, desigur, nu mă sfătuieşti să i-o dau. Noapte bună. *Vineri.*

CXXXVIII

Mouceaux lângă Paris 13 septembrie 1767 364

Două scrisori, draga mea, şi amândouă, scrisori de reproşuri. Pe cea de-a doua am primit-o la Mousseau363 unde voi petrece toată ziua stând de vorbă cu dumneata,

în timp de ceilalţi se vor duce să vadă la Săint-Cloud

jocurile nautice şi’focurilfe’de artificii.

îi spusesem că i se va face o declaraţie categorică în mai puţin de trei luni. Fixasem un termen mult prea îndepărtat. Duminica asta, când am lăsat-o ca să mă duc la Sainte-Perine de Chaillot, după-masă se discuta despre faptele bune. Am povestit-o pe aceea a unui negustor care în timpul incendiului de la târg a pus la adăpost întâi marfa vecinei sale şi abia apoi pe a lui. Surioara a acordat cele mai calde elogii acestei fapte şi, fiindcă era foarte dornică să afle în ce fel şi-a manifestat acea femeie recunoştinţa, şi fiindcă tot insista, Domnul Dijon 366 a ajutat-o spunându-i: „De ce nu l-ar răsplăti iubindu-l pe vecinul cu pricina?” Eu atunci m-am adresat Doamnei Le Gendre şi am adăugat: „Ce părere ai, preafrumoasă vecină?”

Se făcuse târziu, mă grăbeam. Am plecat. M-a condus până la scară. Acolo, i-am zis: „Deci, ne împăcăm.

— Să ne împăcăm? mi-a răspuns dânsa. Nici nu vreau s-aud”. Nu mai ştiu cu ce ocazie, peste câteva zile i-am scris. Cred că în legătură cu o veche operă italiană, compusă şi executată în Franţa în timpul cardinalului Mazarin, operă pe care Domnul Dijon era foarte curios s-o vadă şi dânsa foarte dornică să i-o procure, deoarece el tocmai se ocupă de modul Cum s-ar putea proceda ca acest gen de spectacol să devină mai interesant. În acea scrisoare o preve- neam că riscă să se expună celei mai negre ingratitudini. Această părere i-a pricinuit o cumplită îngrijorare; e drept că vorbeşte despre îngrijorarea ei într-un fel destul de glumeţ şi că solicită în continuare permisiunea de a fi cochetă.

Au luat o hotărâre foarte înţeleaptă, şi anume, să dea tir coaie prin colegiile Universităţii unde speră să descopere un element bun, lipsit de relaţii, aflat în preajma absolvirii, care să nu ştie încă încotro s-o apuce şi astfel să se mulţumească cu onorarii modeste. L-au găsit; e preot. Dacă Domnul Dijon o iubeşte, şi nu mă îndoiesc că aşa e, a dat lovitura. A plasat în preajma ei un om a cărui haină îi este nesuferită, I l-a plasat în timpul absenţei soţului; ceea ce-i linişteşte pe toţi, El însuşi dobândeşte astfel mai multă

libertate sub îndrumarea acestui învă- ţăţor la domiciliu copilul, va face progrese vizibile, ’Glumele. Prietenilor vor înceta. Salvează aparenţele faţă de toată lumea şi poate chiar faţă de vreo femeie geloasă care-l iubeşte.

Repulsia surioarei, noastre pentru preoţi i-a oferit prilejul unei noi declaraţii. I-a spus: „Vă temeţi cumva că se va îndrăgosti de dumneavoastră?” întrebare cam necuviincioasă. „Nu, i-a răspuns dânsa, dar am o fiică Răspuns ce mi s-a părut la fel de necuviincios în simplitatea sa, ca şi întrebarea.

în plus, suferă foarte tare de pe urma unui eveniment ce-o va lipsi adesea de o tovărăşie ce-i este nemaipomenit de plăcută. Admite că între ei există fără îndoială o legătură, o stimă, o încredere care nu existau la început. Persistă însă în convingerea ei că n-o iubeşte, pentru că e rece faţă de ea, pentru că nu e omul care să se lase copleşit de pasiune, pentru că e imposibil să nu aibă vreo altă simpatie mai veche, pentru că, până în prezent, dânsa n-a făcut nimic ca să-i inspire una nouă: – „Nimic? eşti foarte sigură?

— Foarte sigură.

— Cum, n-ai avut niciodată cât de cât chef să-i placi?

— Să-mi fie cu iertare, i-am arătat doar cât sunt de sensibilă la serviciul pe care mi-l face şi cât de vie îmi este dorinţa de a-i manifesta recunoştinţa mea.

— Şi îi vorbeşti uneori despre această dorinţă? — în fiece clipă.

— Eşti foarte imprudentă sau foarte grăbită să provoci o a treia declaraţie, – încă nu s-a produs.

— Mă mir.

— Eu una, nu; şi la urma urmei, ce-ai fi vrut să-mi spună, sau ce-ai fi îndrăznit dumneata să-mi spui, dacă ai fi fost în leşul lui?

— Nimic.

— Chiar aşa a procedat şi el, – Eu însă m-aş fi uitat duios în ochii dumitale, apoi m-aş fi uitat în jos şi aş fi tăcut.

— Şi eu la fel. Sau aş fi vorbit întruna, aş fi vorbit despre tot ce mi-ar fi trecut prin minte.

— Cel mai bun lucru ar fi fost într-adevăr să vorbeşti, căci doi oameni care tac în acelaşi timp au aerul că se înţeleg foarte bine. Dar crezi cu deplină bună-credinţă că te-ai limitat, faţă de Domnul Dijon, doar la cochetăria manifestată faţă de mine?

— Mi-ar părea tare rău dacă ar fi ajuns chiar atât de departe.

— Cum aşa, ţi-ai ascuns acea capacitate de seducţie ce acţionează asupra inimii şi se adresează totodată şi simţuri lor? Nu te grăbi să-mi răspunzi. Acum nu e cazul să fii spirituală şi nici să te minţi pe dumneata; fac apel la conştiinţa dumitale. Hai, închide ochii, analizează-te ca lumea şi spune adevărul.

— Dar... dar... S-ar putea totuşi să fi fost câte ceva, dar atât de puţin încât sigur n-a observat şi n-a simţit nimic.

— Şi mă rog, de ce n-ar fi observat?

— Pentru că el unul e de bună-credinţă iar dumneata nu.

— Pentru că el unul nu are niciun plan, iar dumneata ai acţionat şi ai vorbit ca şi când ai fi avut unul. — Ba pentru că nu are cum să nu fi observat că-l am în vedere pentru fiica mea, după cum dumneata bănuieşti că el ar fi pus ochii pe mamă... Dar, spune-mi, te implor, spune-mi de unde provine această atracţie fatală pe care o exercit asupra tuturor bărbaţilor de acest gen?

— Foarte simplu. Văd că elogiul dumitale, rostit de un prieten. Nu-ţi displace şi-ţi jur că-mi va fi la fel de plăcut să-l fac precum îţi va fi şi dumitale să-l asculţi.

— Nu-i vorba despre niciun elogiu, doar există mii de femei mai frumoase decât mine, nu-i aşa?

— Se poate, dar nu există niciuna la fel de interesantă.

— Sunt nenumărate femei care au mai multă inteligenţă, imaginaţie, cultură decât mine, care gândesc mai bine şi vorbesc mai frumos ca mine.

— Nu le cunosc.

— Mai sensibile, mai graţioase.

— Niciuna.

— Oare de ce nu sunt şi ele supuse aceloraşi persecuţii?

— Le persecută şi pe ele bărbaţii, ca şi pe dumneata; sau poate, majoritatea sunt ocupate, iar dumneata nu eşti; bărbaţii au o părere destul de bună despre ele şi despre alesul inimii lor ca să-şi dea seama că nu le pot determina să renunţe la el.

— Cred că ai ghicit; asta e.

— Fără îndoială. În cazul acesta, ţi-aş propune un expedient. Chiar dumneata mi l-ai sugerat şi sunt sigur că te-ar scăpa măcar de jumătate din mulţimea asta de nechemaţi.

— Spune repede.

— Ar trebui să se creadă că ai un iubit.

— Excelent, excelent, dar cine va juca acest rol?

— Eu, dacă eşti de acord. Mă voi arăta asiduu, curtenitor, pasionat, gelos.

— De acord.

— Te previn însă că există unele privilegii legate de acest rol, mai ales dacă e vorba să fie bine interpretat. — îmi dau seama.

— De pildă, trebuie să oftez.

— N-am nimic împotrivă.

— Trebuie să mă uit galeş.

— Fie, numai să nu ţină mult.

— Să-ţi sărut mâinile în faţa lumii.

— Treacă de la mine.

— Să fur câte o sărutare.

— Mă rog, numai s-o faci într-adevăr pe furate.

— Când oi presupune că nu mă vede nimeni, va trebui să-mi permit unele gesturi puţin mai familiare.

— Asta nu! sub niciun motiv! Nu-mi place, e cea mai sigură metodă ca să mă aleg imediat cu toate ponoasele situaţiei şi cu niciunul dintre foloase.

— Dar, la urma urmei, de vreme ce soţul ar fi liniştit, de vreme ce gloata s-ar risipi, de vreme ce nu ai avea nicio remuşcare, de vreme ce prietenii şi rudele ar şti care e situaţia, sau s-ar înşela şi totuşi te-ar ierta, ce-ţi pasă de gura lumii!

— Nu prea-mi pasă, e drept.
— Aşadar, nimic nu ne opreşte să încercăm.
— Sinceră să fiu, cred că nimic.
— Când să încep?
— Azi, mâine. Cu cât mai devreme, cu atât mai bine, căci toţi aceşti adoratori trecuţi, prezenţi şi viitori, mă plictisesc de moarte.
— Nu-mi mai rămâne decât un mic scrupul.
— Aha, frumos, uite că dai înapoi.
— Nu, dar consider că ar fi necinstit să-mi încep misiunea fără să fi obţinut acordul surorii dumitale; mă tem să nu-mi spună cumva că modalitatea pe care am găsit-o de a te scăpa de necazurile provocate de dragostea celorlalţi să nu fie totodată excelentă pentru a mă lipsi eu de iubirea ei, căci rolul de pseudo îndrăgostit, atunci când e bine interpretat, este riguros identic cu rolul unui îndrăgostit adevărat şi, dacă-l joc pe ce dinţii faţă de dumneata, nu-l voi mai juca pe cel” de-al doilea faţă de dânsa.
— Da, mi-ar părea rău dar ascultă’, n -am putea încerca măcar cât lipseşte ea?
— Ai dreptate, n-ar avea nimic de pierdut!
— Va fi o comedie încântătoare.
— Sau o foarte patetică tragedie.
— O tragedie? cum s-ar putea transforma aşa ceva într-o tragedie.
— Foarte simplu. Un rival violent şi gelos mă provoacă la duel. N-ar fi cinstit să mă demasc tocmai atunci. Mă bat în duel. Primesc o lovitură zdravănă de spadă drept în piept şi iată-mă trecând de la starea de îndrăgostit prefăcut la aceea de mort adevărat.
— Deznodă- mântul ăsta nu-mi place; n-ai putea găsi altul?
— Ba da.
— Care?
— Tot simulând dragostea…
— Să nu mai pomeneşti de una ca asta. Ar fi şi mai rău.
— Nicidecum, întrucât, pe de altă parte, şi din aceleaşi

pricini, tot jucând rolul unei femei îndrăgostite…

— Ajungi să şi iubeşti! Nici pomeneală, nici pomeneală. Decât aşa, mai bine să te ştiu mort.

— Eu unul nu-s chiar atât de crud. În ceea ce mă priveşte, te-aş iubi şi mai mult… — Domnule Diderot!” Şi apoi, după o clipă de seriozitate forţată, ne-am pomenit amândoi râzând- în hohote. În toiul acestei veselii nebune, Doamna de Blacy mi-a trimis vorbă că mă roagă să trec pe la dânsa pentru o afacere importantă… „Dar Doamna de Blacy nu te aştepta?

— Ba da.

— Atunci, du-te fuga şi spune-i să-mi fie recunoscătoare că-ţi dau drumul atât de devreme.

— E drept, miezul nopţii n-a trecut decât de-o jumătate de oră. Şi iar am râs cu lacrimi.” între timp soseşte caleaşca. Mai stăm puţin de vorbă pe scară. Ne despărţim şi ajung la uşa Doamnei de Blacy mai aproape de ora unu decât de miezul nopţii. Bat. Aud pe cineva tuşind la fereastră. Era chiar dânsa. Urma să plece a doua zi la ţară la Domnul de Tressan *X1* unde îşi propunea să petreacă vreo opt zile. Avea într-adevăr lucruri serioase şi urgente să-mi spună. Toată lumea dormea însă şi nu avea cheia de la poartă. Şi uite aşa, ne-am apucat să stăm de vorbă despre afacerile dânsei, la fereastra de la stradă. Ca să evite însă această situaţie indecentă şi scandaloasă, se hotărăşte şi-l scoală pe portar. Mi se deschide; broasca face un zgomot infernal; mă strecor pe o uşă care se închide uşor de tot. Mai râzi un pic, fiindcă bănuiesc că te vei întrista când vei afla nenorocirile ce s-au abătut asupra copilului 368 acestei biete femei care, orice ar fi, nu poate uita că e mamă. Pe scurt, uite ce s-a întâmplat. Nişte vânători dau foc unor ierburi pe câmp şi, în mai puţin de un sfert de oră, toată regiunea e cuprinsă de flăcări; magaziile regelui ard; casa lui Fa- yolles se face scrum; el, nevasta şi soacra lui rămân fără adăpost, fără resurse, în plin câmp, doar cu hainele de pe ei şi, culmea, omul îşi pierde şi slujba. Îşi pierde slujba! înţelegi ceva? Se afla cumva

printre vânători? S-a ocupat întâi de salvarea bunurilor lui şi a lăsat baltă registrele de socoteli şi bunurile regelui? A avut cumva vreun interes să lase registrele pradă flăcărilor? Să fi fost oare bănuit de vreo fărădelege? Nu înţeleg nirnic. Dacă-i vinovat, faptul că mai trăieşte încă e de neconceput. Dacă-i nevinovat, faptul că a fost destituit e de neconceput. Era iubit şi stimat de şefii săi. Oamenii au fost nevoiţi să-l adăpostească, să-l ajute, să-i dea azil. În nicio altă regiune de pe pământ, când te loveşte năpasta, şi încă ce năpastă, nimeni nu se mai răzbună, resentimentele dispar. Victimele unui incendiu nu mai au duşmani. Spune-mi ce părere ai.

Mă voi duce la Domnul Du'oucq şi nu mă îndoiesc că, dacă e nevinovat, voi obţine reintegrarea lui în slujbă şi vinovat sau nevinovat, voi obţine în orice caz ajutoarele pe care le indică şi le solicită.

O altă împrejurare ce încurcă şi mai mult lucrurile în cazul acesta este că, odată cu povestea jalnică a ruinării sale, primim o scrisoare adresată lui de către unul din şefii săi, unde este caracterizat drept un funcţionar bun şi credincios căruia i s-a făcut o cumplită nedreptate. Această scrisoare ar putea oare fi născocită? căci totul trece prin cap. Într-adevăr, un ofiţer ce se respectă cât de cât pe sine însuşi ar îndrăzni cumva să-i dea un atestat de onorabilitate, dovezi de stimă şi de compasiune unui nemernic bănuit sau vinovat de-o nelegiuire! E considerat răspunzător de pierderea registrelor contabile. În ce măsură ar fi putut oare porunci focului să le cruţe? încă odată, sunt complet derutat.

La revedere sau noapte bună, dragele mele prietene. Abia aştept să vă văd. Mă întorc diseară la Paris. E luni. Prinţul mă aşteaptă la cină. E copleşit de amabilitatea voastră faţă de frumoasa doamna 369. I-a scris de două ori despre asta cu o sensibilitate, cu nişte expresii, cu o eleganţă imposibil de redat.

Domnişoară Volland, binevoiţi să aveţi grijă de sănătatea mamei şi să nu mai aud vorbindu-se despre nenorocita aia

de colică.

Să fiţi sănătoase. Lubiţi-vă aşa cum vă iubesc şi eu; ar fi poate mai mult decât merit, dar nu mă pot mulţumi cu mai puţin.

Şedinţele mele la Salon încă nu s-au tenninat. Domnul de la Piue m-a părăsit. Nu ştiu de ce; afară doar dacă Doamna Le Gendre nu l-a surghiunit în favoarea Domnului Dijon, ceea ce" dacă ’s-ar confirma, nu m-ar supăra prea tare. Am primit câteva bilete de la Naigeon dar totul s-a oprit aici. O anumită persoană mi-a promis ceva şi n-a făcut nimic. Falconnet îmi lipseşte mult 370.

Diseară voi afla, după toate probabilităţile, ruptura absolută a celor două curţi; încetarea funcţiilor prinţului şi plecarea lui de la Paris într-o regiune învecinată. Nu mi se pare necăjit din cauza asta. E mai sensibil la bucuria de-a se fi descotorosit de-o povară care-l apăsa decât la tristeţea de-a se despărţi de prietenii săi. Iată un moment dificil pentru frumoasa doamnă. O să vedem ce se află în fundul sacului.

îi sărut mânuşiţele mamei. Vouă, tot ce vă doriţi, fără excepţie. La revedere, la revedere.

CXLI

Grandval, 28 septembrie 1767 371

Mă aflu tot la Grandval. D’Amilaville îmi promisese că vine să mă ia azi, luni, dar nereuşind să adune destulă lume cât să umple caleaşca, totul s-a amânat pe miercuri. Aşadar, miercuri voi fi la Paris, unde s-ar prea putea ca dumneata să fi ajuns înaintea mea.

Nu-ţi voi povesti nimic despre viaţa noastră aici. Un pic de muncă dimineaţa, o partidă de biliard sau puţină conversaţie la gura sobei până se serveşte masa; un prânz ce nu se mai isprăveşte şi apoi plimbări care, puse cap la cap de opt sau nouă zile de când sunt aici, m-ar fi dus până la lsle şi chiar mai departe.

Azi am vizitat casa şi grădinile Domnului d’Ormesson d’Amboise. A cheltuit sume uriaşe ca să-şi facă cea mai tristă şi neprimitoare locuinţă din câte există pe o rază de

douăzeci de leghe. Imaginează-ţi un castel gotic înfundat în şanţuri şi înconjurat din toate părţile de dealuri mici; terase de unde n-ai nicio prespectivă; alei fără umbră; pretutindeni imaginea haosului. Dacă m-aş întâlni vreodată cu omul acesta sau cu administratorul său, nu m-aş putea stăpâni să nu-l ruinez prezentându-i un proiect menit să înfrumuseţeze fără îndoială casa; ar costa însă cel puţin şapte, opt mii de franci. În faţa castelului un deal; sus pe deal există o câmpie şi izvoare câte vrei. Sfatul meu, costisitor la culme, e drept, ar fi deci să adune apele izvoarelor, să le aducă în vârful dealului şi să-şi facă o cascadă cum aveţi voi la Brunoi. Apele s-ar scurge la poalele dealului într-un canal frumos care pare anume săpat pentru ele.

Baronul, preocupat tot timpul de morală, jură că n-o să mă ierte câte zile o avea dacă s-o realiza vreodată această cascadă; afară doar de cazul când i-aş lua pe copiii Domnului d’Ormesson şi i-aş îneca pe amândoi în canal. După aceste nesfârşite plimbări a căror lungime n-o simţim datorită varietăţii conversaţiilor pe teme politice, literare şi metafizice, ne instalăm comod, începem o partidă de pichet pe care n-o terminăm decât după cină, şi apoi, cu sfeşnicul în mână, ne îndreptăm fiecare spre dormitorul nostru. Nu-ţi pot spune cât de bine îmi face această viaţă nevinovată, liniştită şi sănătoasă! Azi, întorcându-ne acasă, l-am găsit pe Cohault, întins pe canapea, alături de baroană; plecase de la Paris cu o trăsură care l-a dus până la Charenton. De la Charenton venise pe jos. Sosise la şase jumătate. Îi va aranja lăuta baroanei, îi va da lecţii atât ei cât şi copiilor; va cina cu noi şi mâine va pleca la Isle-Adam. Dacă e îndrăgostit, a procedat cum aş fi procedat şi eu; dacă nu e, se poartă excepţional de frumos.

A găsit la poarta baronului o scrisoare de la Doamna Le Gendre, plină toată numai de cochetărie, dar e o cochetărie irosită. Dacă mi-ar fi fost dat să cad în asemenea capcane, de mult s-ar fi întâmplat. Îţi jur, duioasa mea prietenă, că şi dacă ar avea de o mie de ori mai mult farmec, mai multă

inteligenţă, mai multă graţie şi mai mult meşteşug în arta de a cuceri, tot n-ar reuşi. Nici nu-ţi poţi închipui ce suflet cinstit dobândeşti când ajungi la cincizeci de ani şi cu cât curaj refuzi plăcerile pe care nu mai eşti în stare să le guşti! Şi chiar dacă vreo cucoană tânără ar fi dispusă să mă asculte, cum aş putea să uit că aş avea atât de puţine lucruri să-i spun? Dacă nu te bazezi prea mult pe fidelitatea bărbaţilor, încrede-te pe deplin în slăbiciunea lor. Îţi voi aduce amândouă labele mele intacte şi fără să târăsc după mine nici urmă de frânghiuţe. Habar n-am ce s-o fi zicând pe rue Saint-Thomas-du-Louvre j/- despre vizitele mele nocturne; e însă foarte sigur că o iubesc la nebunie pe Doamna de Blacy şi că, dacă şi-a vârât-o bine în cap... atunci?... Atunci, pentru mine n-ar fi mai primejdioasă decât oricare alta. E în joc tot aceeaşi jenă care te împiedică să-ţi duci zdrenţele în altă parte decât în locul unde oamenii au binevoit să se mulţumească cu ele. Nu-i un motiv prea nobil, dar mă tem că e cel adevărat. Atâta valorăm şi pace; şi iată de ce, dimineaţa, după un somn liniştit, după o digestie bună, am mai puţine scrupule decât în orice alt moment de peste zi; există astfel perioade critice pentru virtute; noroc că sunt scurte.

Vai ce înţelepţi suntem, cu toţii, atunci când nu mai suntem în stare să fim nebuni. Suntem plini de respect faţă de femei, atunci când n-a mai rămas decât una singură pe lume căreia să ne putem înfăţişa cât de cât cuviincios. Ar depinde doar de mine să gândesc altfel căci, fără să mă laud, am la activul meu câteva aventuri cu care altul s-ar mândri la nesfârşit. Înainte însă de a-mi ridica un monument triumfal, ar trebui să rumeg bine toate astea. Ar fi cazul să-mi pun sute de întrebări de genul: Oare îţi plăcea mult? Erai foarte sigur de sănătatea ei? în refuzul tău nu cumva intră şi un principiu de economie? Nu te temeai că ţi se va cere mai mult decât aveai la teşcherea? Oare n-ai preferat, ca în locul unei plăceri de o clipă, să-i laşi cucoanei o impresie nemaipomenită despre tine? Nu ţi-o fi trecut cumva prin minte proverbul:...mai mult aţa decât

faţa…? Nu ţi s-o fi făcut frică la un moment dat că rezultatul ar putea să nu fie la înălţimea promisiunilor, n-oi fi zis că e mai sănătos să te alegi cu onoarea decât cu plăcerea? Vai, draga mea prietenă! dacă ne apucăm să introducem într-un creuzet cele mai eroice fapte ale omului, niciodată nu vom putea şti cum ar ieşi de acolo; cutare om are o excelentă părere despre sine dar, dacă şi-ar pune mintea să-şi analizeze serios motivele, n-ar mai rămânea mare lucru din stima pe care şi-o poartă. Văduveşte-o pe una dintre surorile dumitale de înţelepciunea ei; dăruieşte-i celeilalte un pic de bună- credinţă şi-o să vedem apoi ce se mai întâmplă. Nu refuz să mă laud, dar am s-o fac după ce voi fi rezistat cu succes de vreo cinci, şase ori probei lui Robert d'Arbricelles 373. Întrucât omul nu trebuie să rateze nicio ocazie de a se cunoaşte pe sine, dacă mi se va ivi vreo una, voi profita de ea. Ce mândru aş fi a doua zi, cu condiţia însă să nu regret că m-am comportat atât de bine sau atât de prost, căci îemuşcările resimţite după o faptă bună îţi atenuează considerabil meritele. Şi crezi cumva că aş dormi tun alături de două Sunamite tinere? şi crezi cumva că dacă mi s-ar întâmplă una ca asta, nu m-aş amărî cât de cât? Mi-e tare greu să am o părere chiar atât de bună despre mine. Poate că valorez mult mai mult decât cred. Poate că la mijloc e doar modestia mea. Toate astea se vor descoperi într-o bună zi; ar fi bine însă ca acea zi să nu fie prea îndepărtată. Până atunci, te iubesc din toată inima. Te iubesc numai pe dumneata şi aş fi disperat să-mi închipui că aş putea vreodată să iubesc pe altcineva. Nu glumesc. Realmente, draga mea, eşti geloasă şi n-aş avea decât să-i dau înainte pe acest ton ca să te necăjesc. Cum e cu putinţă ca după doisprezece ani de statornicie, să nu mă cunoşti încă? Pe rue Sainte-Anne voi săruta cucoana pe obraz, aproape de gură; aşa mi-e obiceiul; şi la fel pe rue Saint-Thomas-du Louvre, unde voi fi prezentat.

Dacă a-nceput să-mi placă restaurantul? da, cu adevărat: îmi place nespus. Serviciul e bun; cam scump, dar la ora care-ţi convine. Frumoasa patroană nu vine niciodată la

clienţi ca să stea de vorbă cu ei; e prea cinstită şi cuviincioasă ca să facă aşa ceva; clienţii în schimb se duc la ea şi vorbesc cât poftesc, iar ea răspunde foarte frumos. Fiecare mănâncă singur într-un cabinet separat, aflat tot timpul sub atenta ei supraveghere; vine personal să vadă dacă-ţi lipseşte ceva; e perfect, şi am impresia că toată lumea e mulţumită.

Vanloo nu se simte mai bine. Doamna Vanloo şi Doamna Berger sunt desigur foarte sensibile la gândurile dumitale bune. Nu ai nimic de transmis Domnişoarei Vernet? îmi plac grozav comisioanele când e vorba despre dânsa. Îl voi recomanda pe medicul dumitale şi, dacă nu s-o pricepe mai bine decât La Mothe, înseamnă că nu e prea grozav.

Nicio milă pentru prinţul Galitzin; fiecărui om îi căşunează pe câte ceva, eu nu pot să-i sufăr pe geloşi. Îmi pare tare rău că frumoasa doamnă nu ţi-a scris: ai fi avut parte de-o scrisoare frumoasă. Îmi dau însă seama ce s-a întâmplat: i s-a făcut frică de dumneata.

Cred şi eu că m-aş întoarce la Sainte-Perine! fără doar şi poate. Prea vrei să ştii multe şi prea nu răspunzi la întrebările ce ţi le pun. O femeie trebuie să se ducă la fiica ei sau să rămână lângă iubitul ei. Asta e. Dumneata pentru care dintre cele două soluţii ai opta?

Prinţul îi va ieşi în întâmpinare, sau nu? Tocmai asta nu ştiu; tocmai asta nu ştie nici el. Aşteaptă de la o zi la alta nişte telegrame ce urmează să dispună de el. Sunt sigur că e foarte îngrijorat de absenţa mea. Iar mi-a trimis o scrisoare de la împărăteasa lui, ca să-i răspund. Mă tem că ruşii ăştia sunt cam primitivi. Evident, îţi dai seama că împărătasa face excepţie; în ceea ce-o priveşte, toată lumea e de acord. Oare deţine în exclusivitate, ea singură, în tot imperiul, o minte luminată şi un suflet mare? Dacă-i aşa, o plâng! Ar fi meritat, desigur, să domnească asupra unei naţiuni mai vrednice.

E miezul nopţii. Mi se închid ochii de somn, dar mâine Cohault trebuie să ia cu el această scrisoare şi n-o voi încheia până nu v-am îmbrăţişat pe amândouă, întâi pe

mama şi apoi pe dumneata; până nu te-am asigurat că unul dintre sentimentele pe care mă bucur cel mai mult că-l găsesc în străfundurile sufletului meu este ataşamentul duios, sincer şi veşnic pe care ţi-l port. Vei fi prietena mea, unica mea prietenă cât voi trăi; dânsa nu va înceta, cât va trăi, să fie respectata mea mamă; şi sper în continuare că va trăi mai mult decât noi. Spune-i neapărat să se menajeze: a avut destule griji până acuma, ca să-şi mai facă altele în plus. Am fi foarte răi dacă nu ne-am consacra fără încetare fericirii ei. Noapte bună, noapte bună amândurora.

CXLII

4 octombrie 1767 371

O las puţin pe fetiţa mea, care cântă la clavecin ca un înger, şi stau de vorbă cu dumneata. Aşadar m-am întors de la Grandval în ciuda împotrivirii baronului, baroanei, băieţilor, fetiţelor, Doamnei d’Aine şi a slujitorilor. I-am lăsat pe toţi la cheremul proastei dispoziţii a stăpânului, a cărui distracţie constă în a-i aduce la disperare pe toţi ai săi, atunci când nu are vreun prieten care să-l fericească. Alerg, scriu în dreapta şi-n stânga, doar doar le-oi trimite pe cineva într-ajutor. Lui Galliani însă îi place la oraş, unde se află în toiul unui permanent spectacol; doctorul Gati e umbra Doamnei de Choiseul; d’Alain e ocupat la Fontainebleau; Grimm din bunăcuviinţă, se plictiseşte la castelul La Briche, Morrellet, când nu e la Vorey, e tot pe drumuri întrucât preafrumoasa doamnă Helvetius îl goneşte ca pe un cal de poştă; muzicianul nostru e la Isle-Adam Suart aparţine atâtor femei încât nu se mai gândeşte deloc la baroană.

Degeaba i-am predicat Domnului Le Romain 375 că le-ar face mare plăcere să-l vadă; melancolia lui îl ţine legat în întunericul bordeiului său, unde preferă să-şi facă gânduri negre cu care să mânjească apoi întreaga natură, decât să se ducă la ţară şi să se bucure de frumuseţea peisajului. Pe grăsanul de Bergier 376 l-aş convinge uşor, dar lumea nu prea face caz de el fiindcă e posac, tăcut, adormit şi

constituie o relaţie cam dubioasă. D’Amilaville pretextează totdeauna că are o mulţime de treburi pe care de altfel nu şi le face. Naigeon ar muri de plictiseală dacă n-ar frecventa cu asiduitate familia Vanloo, unde e sigur c-o găseşte pe Doamna Blondei, şi dacă nu ar da o raită pe la PalaisRoyal exact la ora când se plimbă dânsa; n-o iubeşte, dar vorbeşte întruna despre ea.

Abatele Raynal nu se simte bine nicăieri unde nu se poate ocupa de colonii, politică şi comerţ. Domnul de Saint-Lambert a sosit la Mont-Morency. Fiul meu d’Aine aleargă cu limba scoasă după Intendenţa regiunii Auche, pe care o dispreţuieşte ca vulpea când nu ajunge la stru guri. Baronul Gleyken ar prefera să facă săpături la Her- eulanum decât să se afie într-una din cele mai frumoase grădini din lume. Prietenul Le Roy trăieşte doar pentru el şi nu se duce nicicând într-un loc dacă nu speră să se distreze mai bine decât într-altu.1 şi, în plus, începe sezonul de vânătoare, ori vânătoarea îi place grozav. Croismare are prea multă nevoie de variaţie ca să se aşeze într-un loc mai mult de-o zi; omul ăsta nu şi-a făcut niciodată bagajele şi n-a pierdut niciodată din ochi cheiul La Ferraille, buchi – niştii şi anticarii fără vreun motiv dintre cele mai importante şi justificate.

Ar exista o mulţime de femei, dar dumnealor nu le vor fiindcă rareori se-ntâmplă ca femeile să fie şi oameni adevăraţi. Doctorul Roux caută bolnavi. Doctorul James aleargă în continuare după calul său. Doctorul d’Arset s-ar putea să fie sechestrat de contele de Lauraguais până i-o face vreo descoperire. Contele de Kreutz 377 e în extaz în faţa tablourilor sale sau în faţa soţiei pictorului, care e frumuşică şi, mai cu seamă, fâşneaţă. Helvetius stă cu capul înfundat în căciulă la el, la ţară, analizează fraze şi se străduieşte să dovedească faptul că rândaşul lui ar fi putut să scrie la fel de bine ca şi el *De l’Esprit.* Wilks nu se mai bucură de apreciere întrucât, în cel mai scurt timp, va fi ruinat, iar dumnealor, aşa uşor, pe nesimţite, i-o iau, înainte nenorocirii şi rup relaţiile până nu s-a produs necazul,

pentru că ar fi inelegant s-o facă după. Cavalerul de Chatelut e bătut în cuie nu ştiu pe unde şi când eşti tânăr, cuiele astea ţin bine. Baroana zice că abatele Coyer e un fel de miere acrită şi mă roagă să nu i-l trimit. De aproape şaizeci de ani cavalerul de Valori joacă rolul câinelui lui Jean de Nivelle 378 Iată cam toată societatea, pe care de altfel o cunoşti ca şi mine. În sărăcia asta, le-am expediat pe evreul Berlise, secretarul fiului meu d'Aine şi intendentul Doamnei d'Aine. Îi place să joace cărţi, vorbeşte în dodii; lumea râde de el, el se supără şi atunci toţi râd şi mai tare.

întoarcerea mea la Paris s-a amânat cu vreo trei, patru zile din cauza unei mici ştrengării de-a baroanei, care i-a mituit în taină pe cei ce se angajaseră să vină să mă ia Am sosit la timp ca să pun capăt unei mulţimi de mici furtuni casnice ivite între cele două surori; între mamă şi fiică, între nepoată şi mătuşă 379. Fiecare din ele a venit să mi-o pârască pe cealaltă: niciuna nu avea dreptate. Tuturor le-am dat dreptate. Petrecăreaţă aia mică a promis c-o să se exprime mai cuviincios, şi totul s-a liniştit. Prima mea grijă, cum am sosit, a fost să mă duc s-o văd pe Doamna de Blacy căci, deşi îmi place grozav să râd, prefer să-i mângâi pe cei ce plâng.

I-am făcut apoi o vizită surioarei; am găsit-o citindu-ţi scrisorile şi dând din cap la toate afectuoasele dumitale asigurări. Era şi Domnul Dijon acolo. Am fost invitat la masă azi, sâmbătă, dar şi-a adus aminte că ziua cu pricina fusese promisă celor de la Mousseau, şi această remarcă ne-a antrenat într-o discuţie privind seriozitatea unor atari promisiuni. Iubita noastră surioară tocmai enunţa cele mai frumoase maxime ilustrând. Această teză, când mi-am permis să-i spun că există sute de moduri diferite de-a promite, care de fapt nu te obligă mai puţin decât jurămintele cele mai solemne sau anagajamentele pecetluite cu propriu-ţi sânge. „De pildă, am adăugat eu, există servicii pe care prietenul meu nu mi le-a promis niciodată în mod explicit, dar contez pe ele deoarece sunt cuprinse în pactul ce se cheamă prietenie; ori de câte ori se

iveşte ocazia să
i le cer, i le cer ca pe nişte promisiuni făcute în clipa când între noi a fost rostit cuvântul prietenie.”

Şi-apoi am ajuns la îndatoririle legate de prietenie. Eu unul m-am limitat la fabula lui La Fotaine 380; aş vrea ca prietenul meu să sară din pat în toiul nopţii numai fiindcă o îngrijorat şi nu ştie dacă eu mă odihnesc bine într-al meu şi să-şi pună sclava la dispoziţia mea dacă nu mă simt bine singur. Domnul Dijon a dezaprobat ideea cu sclava, şi atunci i-am spus că eu unul sunt din Monomotapa pe când el nu e.

Am schimbat apoi subiectul şi am vorbit despre îndelungata mea şedere la ţară şi despre modul de viaţă de la Grandval. M-au întrebat dacă e adevărat că baroana e foarte fericită la ţară. Am răspuns că da, e fericită pretutindeni unde baronul se simte bine şi unde îşi are aproape copiii şi lăuta. Ca să înţelegi cele ce urmează, trebuie să ştii că Doamna Le Gendre a avut prilejul să-l întâlnească de vreo două sau trei ori pe Suart la Doamna de Grandpre şi că Suart e de cincisprezece ani prieten cu Domnul Dijon şi cu Doamna de Grandpre.

Referitor la diferenţa dintre viaţa dusă de baroană la Grandval şi cea de la Paris, am precizat întru lauda dânsei că distracţiile din capitală, chiar şi cele care-i plac cel mai mult, sunt sacrificate neîntârziat, dacă nu observă pe chipul soţului ei aprobarea cea mai deplină. Pe când rosteam aceste cuvinte, i-am surprins pe Domnul Dijon şi pe Doamna Le Gendre zâmbindu-şi. Nu mi-a plăcut. Domnul Dijon a plecat să-l mediteze pe cel mic. Am rămas singuri cu Doamna de Blacy; adoptând un ton mai hotărât şi mai serios ca de obicei, i-am spus Doamnei Le Gendre că aceia care n-o cunosc pe Doamna d’Holback decât după spusele Domnului Suart, n-o cunosc deloc, deoarece Domnul Suart nu e calificat s-o vorbească de bine.

Mi-am dat seama, şi cred că nu greşesc, că Suart fusese destul de necinstit încât s-o bârfească pe baroană în faţa prietenului său şi că acesta din urmă îi transmisese în mod

foarte uşuratic Doamnei Le Gendre părerea greşită ce-i fusese sugerată. După câteva minute de tăcere, Doamna Le Gendre şi-a aprins luminarea şi a dispărut: astfel mi s-a confirmat bănuiala. Mi-am zis că s-a dus să-i repete pe loc Domnului Dijon ieşirea mea; nu mă îndoiesc că aşa s-a şi întâmplat. Iată aşadar cum se comportă oamenii de onoare! Sunt primiţi într-o casă; stăpânul casei îi copleşeşte cu amibilităţile, le face tot felul de servicii, îi stimează, se împrieteneşte cu ei şi îşi dovedeşte prietenia în toate modurile imaginabile; drept răsplată, dumnealor fac imposibilul ca să-i corupă soţia şi, atunci când nu reuşesc, spun tot felul de infamii despre femeia cu pricina. Dacă Domnul Dijon mai continuă, îl las în plata domnului. Omul ăsta vede totul în nergu. Nu crede în faptele virtuoase; le minimalizează; le contestă: dacă povesteşte ceva e întotdeauna un lucru abominabil, scandalos. Până acum a avut ocazia să-i vorbească Doamnei Le Gendre despre două femei pe care le cunosc; le-a vorbit de rău pe amândouă. Îşi au şi ele, fără îndoială, defectele lor, dar au şi calităţi de seamă. De ce să ascunzi laturile frumoase şi să nu le scoţi în evidenţă decât pe cele urâte? În această atitudine există, în cel mai bun caz, un soi de invidie care mă îndurerează, fiindcă eu unul citesc în sufletele oamenilor ca într-o carte şi nu-mi încarc memoria decât cu lucrurile demne de reţinut şi de imitat. Discuţia ce-a avut loc între Suart, Doamna de Grandpre şi Doamna Le Gendre. Dintr-o eroare a acesteia din urmă, fusese foarte violentă. Căutaseră motivul pentru care fiinţele sensibile se emoţionează atât de repede, de puternic şi de plăcut când li se povesteşte câte o faptă frumoasă. Suart afirmase că aceasta se întâmplă datorită unui al şaselea simţ cu care ne-a înzestrat natura ca să judecăm tot ceea ce e bun şi frumos. Mi s-a cerut părerea. Am răspuns că acest al şaselea simţ, acreditat în Anglia de câţiva metafizicieni, e o himeră; în noi, totul e experimental; încă din cea mai fragedă pruncie învăţăm să ne ascundem sau să ne dăm în vileag instinctele. Atunci când suntem conştienţi de motivele acţiunilor, judecăţilor şi

demonstraţiilor noastre, suntem înzestraţi cu ceea ce se cheamă ştiinţă; atunci când toate acestea nu se află depozitate în memoria noastră, avem doar ceea ce se cheamă bun gust, instinct, tact; motivele sensibilităţii noastre faţă de acţiunile frumoase sunt nenumărate şi constituie dovada unei calităţi demne de toată stima; le promitem celorlalţi oameni stima noastră doar cu condiţia să o merite în urma vreunui procedeu cinstit şi mai deosebit, încurajân- du-i astfel să procedeze ca atare; acţiunile meritorii ne permit să sperăm că vom găsi printre cei ce ne înconjoară pe câte cineva capabil să le săvârşească; datorită extremei admiraţii pe care le-o acordăm acestora, îi facem să-şi dea seama că noi am fi capabili de aşa ceva dacă ni s-ar ivi prilejul; independent de toate aceste păreri dictate de interese, avem noţiunea de ordine şi o predilecţie faţă de ea, căci nu putem rezista acestor preferinţe care ne antrenează în ciuda voinţei noastre; orice acţiune lăudabilă presupune totdeauna un sacrificiu oarecare, iar omului îi este cu neputinţă să nu-l omagieze pe cel ce se sacrifică; deşi sacrificându-ne facem totuşi ceea ce ne place mai mult, suntem, pe bună dreptate, înclinaţi să-i respectăm pe cei care renunţă la cele mai preţioase avantaje ca să săvârşească binele şi astfel să se poată stima pe ei înşişi sau să fie stimaţi de ceilalţi; cel ce are ambiţia să obţină consideraţia semenilor săi le face cel mai valoros compliment; de fapt, le spune, asemenea nu mai ştiu cărui erou din antichitate: „Cetăţeni ai Romei, câte zile şi nopţi mi-am petrecut muncind ca să merit, ca să obţin o vorbă bună de la voi! Nimeni nu şi-ar da atâta osteneală pentru nişte oameni pe care i-ar dispreţui!”

Doamna Le Gendre nu consideră că Suart vorbeşte uşor. Cred că se înşală. După părerea mea, acesta e meritul lui principal.

Discuţia mi-a permis să aduc vorba despre ceea ce s-a întâmplat la Deuil. Parohul acestei aşezări e transferat la Grosley381. Le era atât de drag enoriaşilor săi încât, în ciuda propriei lor mizerii, ar fi pus mână de la mână ca să-i

asigure şi la Grosley aceleaşi condiţii de viaţă ca la Deuil, dacă, evident, parohul ar fi fost de acord. Acum câteva zile s-a dus să-şi ia în primire noua parohie. În mijlocul *Te Deum*ului, a zărit, în mulţime, vreo douăzeci dintre foştii enoriaşi, plângând în hohote; atunci i s-a pus şi lui un nod în gât şi i-au dat lacrimile. Preotul şi enoriaşii au fost lăudaţi de toată lumea, şi această întâmplare s-a pretat admirabil la ilustrarea principiilor pe care le enunţasem. Conversaţia, plăcându-i Doamnei de Blacy, a reţinut-o printre noi până la zece şi jumătate. Atunci i-am oferit braţul şi am condus-o până la dânsa, unde am vorbit despre mama şi despre dumneata. —,. Când se întorc? — în curând.

— Vă duceţi la lsle?

— Depinde mai degrabă de prinţ 382 decât de mine – L-aţi văzut?

— Nu. De ce?

— Fiindcă e plecat la Fontainebleau.

— Şi când se întoarce?

— Habar n-am. E de patru zile acolo şi încă n-a cerut caii.

— Aşadar de ziua ei n-o s-o avem pe mama printre noi?

— Nu cred.

— O să-i scriu, – Şi eu; noapte bună.”

Stimată domnişoară Volland, odată cu urările, florile şi îmbrăţişarea dumitale, oferă-i-le şi pe ale mele. Exprimă-i mamei, din partea mea, toată duioşia şi tandreţea pe care le porţi în suflet, şi nu te teme că vei depăşi ceea ce simt eu.

E o vreme mizerabilă. Frumoasa doamnă greşeşte rău, ţinându-te singură în castelul acela mohorât. Ce tot face în provincie? Dacă s-ar plictisi măcar pe jumătate din cât se plictiseşte prinţul, aţi fi sosit la Chaalons de acum două zile. Doamna Duclos l-a consultat pe d’Amilaville cu privire la călătoria sa la Paris. Îi face numai încurcături aici, provoacă numai certuri la castelul La Briche; o iubeşte la fel de mult şi la Chaalons, iar dacă-i urmează sfatul acolo o să şi stea. Nu i-am scris; fetiţa mea a făcut-o însă în locul meu; e tot una, şi-apoi, zău, prefer să-mi facă ea reproşuri decât să-mi

faci dumneata. O dată sau de două ori am pus mâna pe condei să-i scriu şi, până la urmă, ţi-am scris dumitale. De te-ai întoarce odată! Ştii că-mi datorezi un buchet de flori?

Nu cred că în situaţia nesigură în care se află, prinţul va putea să-i iasă în cale prietenei sale; dintr-o clipă într-alta îşi aşteaptă ordinul de deplasare. Şi apoi, amândoi sunt nişte copii atât de capricioşi, de vanitoşi, de susceptibili, de chiţibuşari, încât nu m-ar mira să se fi certat şi prin scrisori. Oamenii cei mai reuşiţi în domeniul prieteniei devin uneori cei mai mari prostănaci când e vorba despre dragoste. Prinţul, care e un moralist şi jumătate, s-o fi apucat să-i dea unele sfaturi privind fericirea lor de aci înainte. Le-o fi formulat cu toată duioşia, cu toate menajamentele, cu toată consideraţia imaginabilă, şi totuşi, dânsa i le-o fi luat în nume de rău, deoarece despoţii, în general nu suportă să li se dea sfaturi, iar femeile frumoase sunt, fără excepţie, nişte despoţi. Realmente, nu pot să sufăr femeile care fac caz de privilegiile pe care le-au acordat unui bărbat, mai ales când nu e prima dată.

Rămâneţi cu bine. Dragele mele prietene; aud cerul topindu-se. Nu vă scriu chiar atât de des pe cât aş dori, în schimb când mă apuc, nu mai isprăvesc. Mă bizui pe singurătatea şi prietenia voastră. Mă bizui pe faptul că orice v-aş spune, totdeauna citiţi doar aceste cuvinte: ne iubeşte, ne iubeşte, de vreme ce-şi dă seama că nu ne plictisim de toate fleacurile pe care ni le spune.

Fiindcă tot a venit vorba, ştiţi că Doamna d’Aine a devenit atee? Acum câteva zile ne-a declarat că e încredinţată că sufletul îi va putrezi în pământ împreună cu trupul. — „Atunci de ce vă mai rugaţi?: – Zău dacă ştiu de ce.

— Deci nu credeţi în valoarea liturghiei? — într-o zi cred, într-alta nu.

— Dar în ziua când credeţi, ce se întâmplă? — în ziua aceea, sunt prost dispusă.

— Şi vă duceţi la spovedanie?

— De ce să mă duc?

— Ca să vă mărturisiţi păcatele.

— Nu fac păcate, iar dacă aş face şi le-aş spune unui preot, s-ar chema oare că nu le-am făcut?

— Aşadar, nu vă temeţi de iad?

— Nu, după cum nici nu sper să ajung în rai.

— Dar cum de v-aţi format aceste păreri?

— Ascultând frumoasele conversaţii ale ginerelui meu: îţi trebuie, pe legea mea, o provizie zdravănă de credinţă, ca să-ţi mai rămână o fărâmă, când ai de a face cu unul ca el. Asta e, ginere: dumneata mi-ai dat peste cap credinţa, dumneata ai să răspunzi în faţa lui Dumnezeu.

— Deci, credeţi în Dumnezeu?

— Dumnezeu? a trecut atâta vreme de când nu m-am mai gândit la el încât n-aş putea să-ţi spun nici da, nici nu. Ştiu doar că dacă voi fi osândită, n-o să fiu numai eu, iar dacă m-aş duce la spovedanie şi la liturghie, tot aia ar fi. Nu merită să te amă- răşti atâta pentru o nimica toată. Dacă acest lucru mi s-ar fi întâmplat când eram tânără, poate că aş fi făcut o mulţime de fleacuri plăcute pe care nu le-am făcut. Azi însă, nu ştiu de ce, dar nu mai cred în nimic. Nu-mi pasă nici cât negru sub unghie. Dacă nu voi mai citi Biblia, va trebui să citesc romane, altfel m-aş plictisi de moarte.

— Bine dar Biblia e un roman foarte bun.

— Zău că ai di’eptate; niciodată n-am citit-o în felul acesta; de mâine mă apuc şi poate o să mă amuze.

— Citiţi mai întâi Ezechiel.

— Da, desigur, din cauza acelor Olla şi Oliba şi a asirienilor care…

— Care azi nu mai există.

— Şi ce-mi pasă mie dacă mai există sau nu? Că tot n-o să dea niciunul năvală peste mine, şi chiar dacă ar da nu ştiu câţi?…

— Credeţi că i-aţi trimite la vecina dumneavoastră?

— Depinde de inspiraţie. — Aşadar mai aveţi încă asemenea inspiraţii?

— De ce nu? Pe legea mea, sunt convinsă că femeile le

au până mor; acesta ar fi ultimul lor semn de viaţă; când şi asta a murit în ele, înseamnă că restul s-a isprăvit cu desăvâr- şire. N-aveţi decât să râdeţi cu toţii, dar ascultaţi-mă pe mine, cele ce zic altfel sunt nişte mincinoase: iată, acum v-am dat în vileag taina noastră.

— Fiţi pe pace, nu vom abuza.

— Cred şi eu. Deşi, n-aş pune mâna în foc: dacă n-aţi avea la îndemână decât o femeie de vârstă mea, să nu-mi spuneţi mie pe nume dacă aş socoti-o în siguranţă, şi nici pe voi nu v-aş socoti. Dar să ne întoarcem la necredinţa noastră.

— Ba nu, s-o lăsăm baltă... Mi se pare că ceea ce vorbeam adineauri e mult mai nostim.

— Aveţi dreptate, pe cuvânt.”

Şi uite aşa am petrecut o seară întreagă vorbind prostii, şi ce prostii, numai Dumnezeu ştie.

De zece ori ne-am stins luminările şi apoi iar le-am aprins. Între timp, Cohault o mângâia pe spate şi ajungea tot mai jos, iar dânsa zicea, ferindu-se î „la uitaţi-vă la javra asta de muzician care trage mereu la instrumente muzicale; hei, isprăveşte”.

— „Voi toţi, o să dormiţi buştean peste un sfert de ceas iar eu o să trebuiască să-mi fac rugăciunea.

— Dar parcă ne-aţi spus că nu vă mai rugaţi?

— Ce părere aveţi, nu trebuie oare să stau în genunchi de ochii slujnicei?

— Şi cât staţi în genunchi, la ce vă gândiţi?

— Mă gândesc la ce o să mâncăm mâine şi asta durează, iar după aceea slujnica pleacă foarte înălţată sufleteşte căci e habotnică, deşi credinţa n-o ajută să fie mai cumsecade.”

Dacă aş mai avea loc i-aş da înainte cu trăncăneala noastră de care poate că v-aţi săturat până peste cap. Deci, noapte bună, dragele mele prietene.

CXLIII

11 octombrie 1767 333

Nu mai pot. Întrerup Salonul 384 ca să stau puţin de vorbă cu dumneata. Ce diferenţă între viaţa de la Grandval

şi cea de aici! Sănătatea mea s-a şi resimţit de pe urma acestei diferenţe: dorm prost, digestia mi s-a dat peste cap, am avut o migrenă de era să-mi ies din minţi. Acum toate acestea mi-au trecut, iar din plimbările uriaşe pe care le-am tot făcut pe-acolo m-am ales cu o libertate în mişcări, cu o putere în muşchii picioarelor pe care le credeam pierdute pentru totdeauna. Nu merg, zbor.

De două zile nu le-am mai văzut pe dragele noastre surori. Sâmbătă am lucrat toată dimineaţa; după-amiază m-am ocupat de afacerile mele. Mi-am petrecut. Ziua de duminică în mod cucernic ţinându-i de urât unui bolnav, şi anume, Domnului Devaisne, care avea o gripă straşnică.

încă n-am văzut familia Vanloo, dar îi voi vedea mâine. Michel mi-a trimis preafrumosul portret pe care mi l-a făcut 385; a sosit acasă, spre marea uimire a Doamnei Diderot: îşi închipuia că e menit vreunui prieten sau vreunei cucoane. L-am aşezat deasupra clavecinului fetiţei mele. Mi-ar plăcea la fel de mult chiar dacă s-ar afla în altă parte. Doamna Diderot pretinde că pictorul mi-a dat o expresie de cochetă bătrână care face pe tinerica şi mai are încă pretenţii. Această critică e întrucâtva îndreptăţită. Oricum ar fi însă, este o dovadă de prietenie din partea unui om minunat şi, ca atare, o preţuiesc şi o voi preţui totdeauna.

Aştept un bust al împărătesei. I-a scris o scrisoare fermecătoare lui Marmontel despre *Belisaire* 386. A mai primit una şi de la fiul reginei Suediei, însoţită de un dar foarte frumos din partea reginei: o cutie din aur cu încrustaţii din email reproducând toate stampele din lucrarea sa. Scrisoarea prinţului e chiar mai preţioasă decât darul mamei sale. Voi încerca să obţin o copie ca să te bucuri şi dumneata. La băi, la Aix-la-Chapelle, s-a întâlnit cu principele moştenitor al Brunswickului, care l-a copleşit cu amabilităţile. Şi după toate astea, crezi că-i mai pasă de persecuţiile Sorbonnei? Am uitat să-ţi spun că în toate aceste scrisori măreaţa Sorbonne este batjocorită bine.

Marele inchizitor al Austriei, doctorul Wan Sweiten 387, a primit ordin din partea împăratului şi a împărătesei să-l

complimenteze pe Marmontel, iar el l-a delegat pe fiul său, care şi-a îndeplinit misiunea cum nu se poate mai bine. Ştii cum interpretez eu aceste lucruri? Cred că toate curţile străine sunt încântate ori de câte ori pot sâcâi puţin guvernul nostru, şi nu pierd niciun prilej s-o facă. Limba noastră este, pesemne, foarte bine cunoscută în ţinuturile acelea nordice, căci dacă acele scrisori ar fi fost scrise de către domnii cei mai rafinaţi de la curtea noastră, n-ar îi fost mai desăvârşite. O altă concluzie este că, judecind după stima acordată lucrării lui Marmontel în ţările respective, desigur că în privinţa politicii nu sunt atât de înaintaţi ca noi. Totuşi, l-au citit pe Montesquieu. Tuturor acestor onoruri, trebuie să le mai adăugăm şi plăcerea de a fi fost răzbunaţi de către Voltaire. Acesta din urmă i-a desfiinţat pe Coge, Riballiers şi pe alţi teologi fanatici, autori ai cenzurii, printr-o satiră de o veselie copilărească şi de o răutate înfricoşătoare. Se intitulează: *Honnetetes theologiques.* Toate astea te aşteaptă, dar nu vii.

Tot la băi, Marmontel s-a întâlnit cu doi episcopi cu care a avut plăcerea să se ciorovăiască pe săturate, ceea ce pentru el e o mare plăcere. Preasfintele feţe bisericeşti spuneau, oftând, că, după cum se desfăşoară evenimentele, religiei nu-i mai rămân nici cincizeci de ani de existenţă. Ce păcat! Ziceau că uşile iadului se afla la Ferney 388, uitând ce e scris, şi anume, că iadul nu va avea nicicând supremaţia.

Surioarei i-a făcut atât de bine călătoria la Sceaux încât abia aşteaptă să se întoarcă acolo, iar noi aşteptăm întoarcerea prinţului şi a vremii bune ca să facem rost de cai. Ar fi tare nostim dacă dânsa şi-ar afla înfrângerea exact în locul unde s-a rătăcit cândva în mod cu totul inutil cu Perronnet. Îţi mai aduci aminte? Şi fiindcă a venit vorba, ai aflat ceva despre Vialet? Sunt destul de curios să-l văd pe Suart şi cred că pe bună dreptate.

Rămâneţi cu bine, noapte bună, dragele mele prietene. Ar fi trebuit să fiţi la Paris pe 4 sau 5 octombrie. Deci, aşa vă ţineţi voi de cuvânt! Vă sărut din toată inima şi vă iubesc

nespus.

CL

10 septembrie 1768 389

Stimate Doamne şi dragi Prietene,

Nu fac nimic, dar absolut nimic, nu mă ocup nici măcar de Salonul acela al cărui sfârşit Grimm şi cu mine sperăm să nu-l apucăm. Şi asta nu pentru că seara, la culcare, nu mi-ar fi mintea plină cu cele mai frumoase planuri pentru a doua zi. Dimineaţa însă, când mă scol, mă simt năpădit de un dezgust, de o amorţeală, de o aversiune faţă de cerneală, pană şi cărţi, care trădează ori îene din partea mea, ori ramolisment. Prefer să stau cu braţele încrucişate, picior peste picior, în apartamentul doamnei şi domnişoarei şi să-mi pierd două sau trei ore glumind şi tachinându-le în legătură cu tot ceea ce zic sau fac dumnealor. După ce le-am sâcâit bine, mi se pare că e prea târziu ca să mă mai apuc de lucru; mă îmbrac şi plec. Unde? zău dacă ştiu; uneori mă duc la Naigeon sau la d'Amilaville; alteori la Domnişoara Bayon, care se aşază la clavecin şi-mi cântă tot ce vreau. Anticarii de pe cheiuri constituie ultima mea resursă.

Ce mă necăjeşte acum e că n-o să avem nici struguri, nici vin. În rest, am impresia că-mi folosesc timpul cât se poate de bine.

Am avut de plimbat doi englezi; au plecat după ce au văzut totul şi acum constat că-mi lipsesc foarte mult. Oamenii nu erau dintre cei prea entuziaşti privind ţara lor; constataseră că limba noastră a atins cel mai înalt grad de perfecţiune, în timp ce a lor a rămas aproape barbară. „Asta pentru că, le-am zis eu, nimeni nu-şi bate capul cu a voastră, în timp ce noi avem patruzeci de gâşte care păzesc Capitoliul" *390,* comparaţie ce li s-a părut cu atât mai justă cu cât, asemenea gâştelor romane, ale noastre păzesc Capitoliul dar nu-l apără.

Cele patruzeci de gâşte au premiat, acum, de curând, o piesă proastă a unui tinerel, Sabatin Langeac; piesa e chiar mai imatură decât autorul ei; Marmontel a fost blagoslovit

cu ea; a citit-o în şedinţă publică, dar nici lectura sa încântătoare n-a putut masca sărăcia piesei; a fost premiată în locul unei excelente satire asupra inutilităţii disputelor, excelentă atât prin tonul adaptat cât şi prin conţinut, prezentată la concurs de un anume domn de Ruliere şi exclusă sub pretextul că ar conţine aluzii la diverse personalităţi. Acest verdict al gâştelor a provocat o scenă destul de violentă între Marmontel şi un tânăr poet numit Champfort 3ÂU, o persoană foarte amabilă, destul de talentată, afişând cu succes o atitudine modestă dar fiind în fond de o îngâmfare perfect conturată. E ca un balonaş din care ţâşnesc rafale puternice de vânt, dacă-l înţepi cu un ac. Iată debutul balonaşului. — „Piesa pe care aţi preferat-o, domnilor, este desigur excelentă.

— Şi de ce, mă rog?

— Pentru că e mai valoroasă decât piesa lui La Harpe 392.

— Ar putea valora mai mult decât a lui La Harpe şi totuşi să fie foarte proastă.

— Dar pe a lui La Harpe am văzut-o.

— Şi vi s-a părut bună?

— Foarte bună.

— Asta dovedeşte că nu vă pricepeţi.

— Dacă piesa lui La Harpe e proastă şi totuşi e mai bună decât acrea a tânărului Sabatin, aceasta din urmă e aşadar detestabilă?

— S-ar putea.

— Şi-atunci de ce se premiază o piesă detestabilă?

— De ce nu aţi pus această întrebare când a fost premiată piesa dumneavoastră?” etc., etc. Cum, necum, în timp ce Marmontel îl scutura bine pe Champfort, publicul, la rându-i, tăbărâse pe Academie.

Omul de la Geneva îl persecută în continuare pe bietul La Bletrie 393. Ascultă cum i-a dat la cap de curând.

Un cerşetor ţipa în gura mare Choiseul se-nduioşează şi-i dă bani.

Prostul atunci de trecători se leagă,

Choiseul e drept; îl lasă la duşmani.

Drag La Bletrie, mai taci cu bombăneala, înhaţă banii, şi rabdă ciomăgeala.

Drăguţul de La Bletrie i-a solicitat Academiei să delibereze asupra unei hotărâri prin care orice enciclopedist şi orice adept al *Enciclopediei* să fie pe veci exclus din acest for.

Iată deci cum s-a dezonorat Academia franceză; am să-ţi povestesc acum, conform promisiunii, în ce fel s-a dezonorat Academia de pictură.

Ştii doar că avem aici o şcoală de pictură, de sculptură şi de arhitectură unde locurile se ocupă prin concurs. Şcoala durează trei ani; elevii beneficiază de casă, masă, încălzire, lumină, învăţătură şi trei sute de livre pe an. După încheierea celor trei ani, unii absolvenţi sunt trimişi la Roma, unde mai avem încă o şcoală. Acolo, se bucură de aceleaşi avantaje ca şi la Paris şi primesc o sută de franci în plus pe an. În fiece an ies din şcoala de la Paris trei absolvenţi care pleacă la şcoala de la Roma, lăsând aici trei locuri libere, pentru alţi trei candidaţi. Gândeşte-te cât de importante sunt locurile cu pricina pentru nişte copii ai căror părinţi, în general, sunt săraci şi amărâţi şi au cheltuit o groază de bani pentru aceşti copii; oamenii au muncit ani în şir, iar atunci când locurile sunt atribuite pe baza unor părtiniri ale examinatorilor şi nu pe meritul concurenţilor, se comite o nedreptate strigătoare la cer.

Orice elev, bun sau slab, poate concura. Academia dă un subiect. Anul acesta s-a dat triumful lui David, după ce l-a înfrânt pe filistinul Goliat. Fiecare elev execută o schiţă şi o iscăleşte. Prima apreciere a Academiei are drept scop să aleagă acele schiţe care sunt demne să intre în concurs; de obicei, este vorba de şapte sau opt schiţe. Tinerii autori ai acestor schiţe, fie ei pictori, fie sculptori, sunt obligaţi să-şi execute tablourile sau basoreliefurile conform schiţelor pe baza cărora au fost admişi. În această etapă, candidaţii sunt închişi fiecare în câte o încăpere separată şi-şi lucrează piesele respective. După ce le termină, operele

sunt expuse în faţa publicului vreme de mai multe zile, iar Academia atribuie premiul şi comunică numele candidaţilor admişi în prima sâmbătă de după sărbătoarea Sfântului Ludovic.

în ziua cu pricina, piaţa Luvru e înţesată cu artişti, elevi şi cetăţeni de tot soiul. Lumea aşteaptă în tăcere hotărârea Academiei.

Premiul de pictură a fost acordat unui tânăr, pe nume Vincent. De îndată au izbucnit ovaţii şi aplauze. Într-adevăr talentul fusese răsplătit. Laureatul, purtat pe umeri de către colegii săi, a fost plimbat de jur împrejurul pieţei; după ce s-a bucurat de cinstea unei atari manifestaţii, a fost depus în faţa internatului şcolii. E o ceremonie tradiţională care-mi place şi te va bucura şi pe dumneata.

88 – Serisori către Sophie Volland

384

După aceea, lumea a aşteptat în tăcere premiul de sculptură. Trei basoreliefuri erau remarcabile. Tinerii elevi care le executaseră şi sperau că premiul va fi atribuit unuia dintre ei, îşi spuneau, prieteneşte: „Am făcut un lucru destul de bun, dar tu ai făcut unul frumos; dacă tu iei premiul, am să mă consolez”. Ei bine, doamnelor, au fost dezamăgiţi toţi trei. În urma unor intrigi, premiul a fost acordat unui oai’ecare Moette, elevul lui Pigalle. Prietenul nostru şi amicul său Le Moine 394 s-au dezonorat. Primul îi spunea celui de-al doilea: „Dacă premiul nu i se acordă elevului meu, părăsesc Academia”, işr acesta din urmă n-a avut curajul să-i răspundă: „Dacă Academia nu te poate păstra decât cu preţul unei nedreptăţi, ar fi mult mai onorabil să te piardă”. Să ne întoarcem însă la evenimentele din piaţa Luvru.

Consternată, lumea amuţise. Un elev, Milot, căruia publicul, membrii cinstiţi ai Academiei şi colegii îi şi atribuiseră premiul, a leşinat. Atunci s-au auzit murmure, apoi strigăte, injurii, huiduieli mânioase. A urmat o hărmălaie înfricoşătoare. Primul care a vrut să iasă din Academie a fost frumosul abate Pommier, membru onorific. Uşa era

blocată; a cerut să i se facă loc. Mulţimea s-a dat la o parte şi în timp ce o străbătea, i se striga: „Treci, măgar împuţit ce eşti”...

’ După acesta, a apărut elevul premiat pe nedrept; colegii săi mai tineri l-au tras de haine şi i-au zbierat în faţă: „Cârpaciule, cârpaci nenorocit, otreapă, n-ai să intri; mai degrabă te facem bucăţele cu mâna noastră”. Şi iar s-au înteţit vociferările şi huiduielile de nu se mai înţelegea om cu om. Moette, tremurând tot, zăpăcit complet, le spunea: „Domnilor! nu-i vina mea, Academia e de vină”. Lumea îi răspundea: „Dacă nu eşti o otreapă, du-te înapoi şi spune-le că nu vrei să intri”. Deodată s-a ridicat o voce din mulţime, zicând: „Să-l aşezăm în patru labe şi să-l plimbăm împrejurul pieţii cu Milot în spate”. Gata gata să se şi pună în aplicare acest plan. Intre timp, academicienii nu îndrăzneau să-şi facă apariţia fiindcă ştiau că vor fi fluieraţi, huiduiţi, batjocoriţi. Aşa s-a şi întâmplat şi- încă în modul cel mai răsunător cu putinţă. Degeaba tot strigă Cochin: „Nemulţumiţii n-au decât să vină să se înscrie la mine pe listă”, nimeni nu-l asculta, toţi protestau, fluierau sau huiduiau. Pigalle, cu pălăria pe cap şi cu tonul grosolan pe care i-l ştii, s-a adresat unui cetăţean, crezând că e artist, dar omul nu era, şi l-a întrebat dacă se crede capabil să judece mai bine decât el însuşi. Cetăţeanul, pu- nându-şi pălăria pe cap, i-a răspuns că nu se pricepe la basoreliefuri dar în schimb îi recunoaşte perfect pe impertinenţii de teapa interlocutorului său. Îţi imaginezi poate că înnoptându-se, lucrurile s-au potolit. Nu întru totul.

Elevii, indignaţi, s-au întrunit şi au pus la cale o nouă manifestaţie de ostilitate ce urma să aibă loc la prima şedinţă a Academiei. S-au interesat exact cine fusese pentru Milot şi cine pentru Moette. S-au adunat cu toţii în sâmbătă următoare în piaţa Luvru, înarmaţi cu toate instrumentele necesare unui tărăboi în lege şi ferm hotărâţi să le folosească; această hotărâce nu a rezistat însă în faţa fricii pe care le-o inspirau gărzile şi închisoarea. S-au mulţumit să formeze un gard viu prin mijlocul căruia toţi

academicienii aveau să fie siliţi să treacă. Boucher, Dumont 395, Vanloo şi alţi câţiva apărători ai talentului au apărut primii şi de îndată au fost înconjuraţi, felicitaţi, îmbrăţişaţi şi aplaudaţi Soseşte Pigalle. Nici nu apucă să se angajeze în mijlocul mulţimii când cineva strigă: „Cu spatele”. Toată lumea face stânga împrejur şi-l salută cu dosul. Aceeaşi cinste i se face şi lui Cochin, aceeaşi cinste Doamnei şi Domnului Vien, aceeaşi cinste celorlalţi.

Academicienii au pus să se sfărâme toate basoreliefurile ca să nu mai rămână nicio urmă a nedreptăţii lor. V-ar face poate plăcere să-l cunoaşteţi pe al lui Milot; l-am văzut şi am să vi-l descriu.

în dreapta, trei filistini înalţi, foarte trişti, foarte umiliţi; unul dintre ei e cu mxinile legate la spate; un izraelit se îndeletniceşte cu legarea braţelor celorlalţi. Mai încolo, tânărul David condus spre carul său de către nişte femei, printre care una, prosternată, îi îmbrăţişează picioarele; altele îl duc pe braţe, cea din urmă îi pune coroana pe cap. Alături se vede carul la care sunt înhămaţi doi cai focoşi; lângă capul acestora, un băiat ţine friiele şi se pregăteşte să i le dea eroului. În prim plan, un izraelit vânjos îi înfige lui Goliat o suliţă în cap. Goliat e uriaş şi înfricoşător, stă răsturnat pe spate, cu părul întins pe jos. Mai spre stânga, nişte femei dansează, cântă, îşi acordează instrumentele. Printre cele care dansează e una, un fel de bacantă, care bate într-o tobă şi-şi întinde cu o infinită graţie braţele şi picioarele. Tot în prim plan, o altă dansatoare îşi ţine copilul de mână, şi copilul dansează, dar se uită ţintă la capul acela înfiorător iar chipul lui exprimă spaima şi totodată bucuria. În planul ultim, bărbaţi, femei, cu gura deschisă, cu braţele ridicate, aclamă.

Examinatorii au spus că nu acesta a fost subiectul; îi s-a răspuns că de fapt îi reproşau candidatului faptul că are geniu. S-au legat de carul triumfal, ceea ce nu constituie nici măcar o licenţă. Cochin; mai abil, mi-a scris că fiecare om judecă prin prisma sa, că cel premiat i s-a părut mai talentat; argumente ale unui om lipsit de gust şi de bună-

credinţă. Alţii au recunoscut că basorelieful lut Milot e într-adevăr excelent dar că Moette e mai abil; atunci au fost întrebaţi la ce mai folosesc premiile de vreme ce se analizează omul şi nu opera.

Ascultă acum o coincidenţă ciudată. În momentul când Milot era nedreptăţit de Academie, dar exact în momentul acela, citeam o scrisoare de la Falconnet în care-mi spunea: „Am cunoscut un elev al lui Le Moine, numit Milot: mi s-a părut talentat şi cinstit; încearcă să mi-l trimiţi.îţi las deplină libertate să stabileşti condiţiile”. Mă duc fuga la Le Moine şi-i aduc la cunoştinţă comisionul ce mi-a fost încredinţat. Le Moine ridică braţele spre cer şi zice: „Providenţa! Asta-i mâna Providenţei!” Eu însă, pe un ton mai dur, îl reped: „Providenţa! Providenţa! Ţi-oi fi închipuind poate că Providenţa există doar ca să dreagă prostiile pe care le faceţi voi!”

Tocmai atunci apare Milot: îl poftesc să vină pe la mine. A doua zi se înfiinţează. Era descompus ca după *o* boală lungă: avea ochii roşii şi umflaţi şi mi-a spus pe un ton sfâşietor: „După ce am trăit şaptesprezece ani pe spinarea bieţilor mei părinţi, tocmai în momentul când speram atâta! După ce am muncit şaptesprezece ani din zori şi până în noapte! Vai, domnule, sunt pierdut. Dacă aş avea măcar speranţa să iau premiul la anul; dar e aproape sigur că n-o să-l iau, din cauza unui Stouffle, unui Fou- caut!” Acestea sunt numele celor doi concurenţi din anul ăsta. I-am propus să plece în Rusia; m-a rugat să-l las până a doua zi să se gândească şi să se sfătuiască cu prietenii lui. S-a întors acum câteva zile şi iată ce mi-a răspuns: „Domnule, sunt cum nu se poate mai mişcat de oferta dumneavoastră; îmi dau seama câte avantaje prezintă, dar eu nu-mi exploatez talentul din interes. Trebuie să le ofer membrilor comisiei o ocazie să revină asupra nedreptăţii săvârşite; trebuie să ajung la Roma ori să mor!”

Iată, dragele mele prietene, cum se descurajează şi se calcă în picioare meritele; iată cum se dezonorează unii pe ei înşişi şi breasla căreia îi aparţin; iată cum nenorocesc un

elev, ba de fapt doi, deoarece, vreme de şapte ani, colegii îi vor da mereu peste nas celui admis într-un mod atât de ruşinos şi uite aşa se ajunge uneori chiar la vărsare de sânge.

Academia era dispusă să-i decimeze pe elevi. Boucher, decanul Academiei, a refuzat să asiste la o asemenea deliberare. Vanloo le-a demonstrat că sunt cu toţii la fel de vinovaţi sau de nevinovaţi; că nu sunt supuşi codului militar şi că el unul nu răspunde de consecinţe. Într-adevăr, dacă s-ar fi aprobat un atare proiect, elevii exmatriculaţi erau foarte hotărâţi să tabere cu săbiile pe Cochin şi să-l facă harcea-parcea. Cochin, fiind cel mai favorizat şi mai invidiat, s-a ales cu cea mai zdravănă porţie de ură din partea elevilor şi cu dezaprobarea publicului.

I-am scris acum câteva zile: „Ei bine, aţi fost huiduiţi, fluieraţi, batjocoriţi de către elevii voştri. S-ar putea prea bine să greşească, dar pot să pun mâna în foc că au dreptate. Aceşti copii au şi ei ochi şi ar fi prima dată când s-ar înşela”.

Într-adevăr, cum au fost expuse lucrările, cum au şi fost judecate de către elevi, care au zis: Asta-i cea mai bună.

Am aflat cu această ocazie un lucru deosebit despre Falconnet. Fiul lui participase la concurs. Lucrările fuseseră expuse, şi aceea a tânărului Falconnet nu era bună. Tatăl său l-a luat de mână şi, plimbându-l prin Salon, i-a zis: „Uite, judecă şi tu”. Băiatul a lăsat capul în jos şi a tăcut. Atunci tatăl, întorcându-şi spre juriu, spre confraţii săi, le-a spus: „A prezentat o lucrare proastă şi nu are curajul să şi-o retragă. Nu el o va scoate deci de aici, ci eu”. Apoi a luat tabloul fiului său la subsuoară şi a plecat. Măcar de-ar fi fost la Paris şi ar fi participat la şedinţa Academiei, ursuzul ăsta care e un om drept şi nu-l poate suferi pe Pigalle!…

De când au fost tipărite poeziile care au participat la concurs, s-au scris aceste stihuri referitoare la micul Sabatin, la Saint-Florentin, la Phelippeaux, la Langeac:

Poruncă de la stăpânire către minţile luminate: aceste versuri să le socotiţi minunate.

Semnat: Lud o v i e şi mai jos: P h e l i p p e a u x.

Ei bine, domnişoară, iată întrebarea mea: dacă un rând de al meu face cât o pagină de-a. Dumitale, cum o să te descurci? Când te vei achita? Dormi însă liniştită, am o conştiinţă şi ştiu prea bine că un grăunte de aur valorează mai mult decât o grămadă de gologani de aramă.

i De patru zile d'Amilaville locuieşte pe rue Saint-Honore, iar de trei zile Doamna Duclos a plecat. Nu mai speră să-şi revadă prietenul şi s-a. Despărţit de el cu mare jale: – E un suflet bun şi nobil. A suferit mult. Când Doamna de M...:! iW eră de faţă, bolnavul o trata exact ca pe o înfier- mieră. Când lipsea, adopta din nou un ton cuviincios.

Am fost alaltăieri să-l văd. Erau prezenţi acolo doamna cu pricina, fiica dânsei, frumosul decan. Grimm, d'Alembert, Doamna d'Epinai, nu mai ştiu cine şi cu mine.

Tot păsăretul ăsta ciripea pre limba sa şi-ţi jur că ţi-ar îi, plăcut să te afli prin preajma acestei colivii. S-a făcut observaţia că şi în natură există curtenie. Şi că animalele îşi fac şi ele curte; că omul îşi are modul său propriu de a fi curtenitor: şi iată cum a alunecat discuţia spre moravurile diferitelor popoare. Unii sălbateci se" ard cu chibritul. Musulmanii se ciopârţesc cu cuţitul; spaniolii clăn- ţăne de frig sub câte o streaşină, cu ghitara în braţe; francezii fac giumbuşlucuri se înfoaie, ironizează, îşi pun în evidenţă picioarele şi. Dinţii. Domnul decan e adeptul unei purtări foarte pure din punct de vedere fizic, complet degajată de toată imoralitatea acestei pasiuni. Purtarea femeilor e foarte ciudată în această privinţă: ca dovadă neciopliţii laţi în umeri care se poartă urât cu ele şi -pe care dumnealor îi adoră. Eu unul credeam că femeile rămân alături de asemenea bărbaţi numai fiindcă nu sunt niciodată sigure că sunt iubite, că au adică o reacţie dictată de vanitate. Acest subiect duce departe, aşa încât i-am lăsat să discute între ei.

M-am întors acasă; nu mai batea vântul acela care te lua pe sus; se încălzise, cerul era plin de stele şi m-am bucurat că prietenele mele vor putea face nişte plimbări plăcute.

Nu ţi-am povestit nimic despre stareţ bolnavului nostru. E mai slăbit şi mai prăpădit ca oricând; temperatura nu-i scade deloc, durerile nu-l lasă, ganglionii îi sunt şi mai umflaţi; sub bărbie i-au apărut unii noi iar cei de la subsuoară sunt atât de inflamaţi încât nu poate să lase braţele în jos. Bordeu zice că-i semn rău; Tronchin că e semn bun. Tare mă tem că Bordeu e un medic mare. Doamna Duclos mi-a spus că simptomele şi durerile au fost exact aşa cum le-a prevăzut el. În rest, are un apartament dintre cele mai vesele: sub ferestrele lui se află crângul preşedintelui Herault şi al altora; mai încolo sunt pomii grădinii Tuileries.

Ei bine, sublima scrisoare către Saint-Florentin n-a fost inutilă. A trimis prin cineva câţiva ludovici care au fost lăsaţi în mod cuviincios pe un colţ al căminului şi a promis ajutoare şi o vizită personală. Aşadar nu este cu totul inutil să ştii să scrii, iar elocinţa poate sfărâma şi pietrele. Dacă vă* dă mâna, mai îndoiţi-vă şi acum de povestea lui Orfeu şi a lui Amfion, strămoşii mei!

Dimineaţa beau lapte, seara limonadă; mă simt bine; chiar mă mir; iar baronul îmi dovedeşte, prin Stahl şi Becher, că nu e cazul... să mă mir.

Aş mai avea o altă scrisoare frumoasă să-ţi arăt, un articol de Poinsinnet să-ţi trimit şi să răspund la ultima dumitale scrisoare, dar n-am răgaz. Adu-mi aminte de toate astea, plus de-o fabulă şi de una sau două povestiri de-ale mele.

— Continuaţi câteşitrele să fiţi sănătoase: e una dintre condiţiile tratatului nostru. Am primit chiar acum o scrisoare: este de ia una din domnişoarele Artaud, care mă roagă să vă anunţ că Domnul Duperier a murit în ajunul zilei de Sfânta Maria. A închis ochii la ora două; la trei după-amiază i se şi sigilase casa.

Respectele mele tuturor. Nu e loc pentru nimic mai mult.

CLI!

21 septembrie 1768

Stimate Doamne şi dragi Prietene,

Nu v-am spus eu că primul preşedinte de Maupeou în” va dobândi Ministerul de Justiţie şi Domnul d’Aligre îl va înlocui în calitate de prim preşedinte, astfel încât vi-l puteţi închipui pe vice-preşedinte stând în fotoliul său şi recitând monologul lui Wasp din *l’Ecossaise* 399: „Iar eu nu m-am ales cu nimic!” Lamoignon 400 jurase că-şi va păstra titlul, atâta vreme cât îl va socoti capabil să-i aducă foloase. A sosit clipa când slăbirea capacităţilor sale intelectuale i-a dat de ştire că s-ar afla într-o mare încurcătură dacă ar fi vorba să-şi îndeplinească obligaţiile de serviciu, dacă ar fi reintegrat în slujbă. Familia i-a pus în faţa ochilor suma uriaşă la care se ridică datoriile sale. Regele i le plăteşte; iar el îşi dă demisia. Acest Lamoignon era un om cumsecade care dormea, bea şi mânca zdravăn. Nimeni pe lume n-a ştiut mai bine ca el cât preţuieşte o friptură bună. Era în chip de mare cancelar ceea ce abatele Sallier era în chip de bibliotecar al regelui: mâncăi vestiţi, mult mai la curent cu privilegiile decât cu obligaţiile decurgând din slujbele lor.

Altă veste mare: imbecilul acela de FAverdi401 nu mai e controlor general. Se retrage cum nu se poate mai josnic, după ce a făcut o avere imensă şi n-a realizat nici o singură operaţie serioasă. Lumea zice că pe lângă cele peste două sute de mii de livre furate, jefuite, s-a mai ales şi cu o pensie de cincizeci de mii de livre. Îi aud pe câte unii zicând că aceste furturi se repartizează pe un număr atât de mare de capete şi de obiecte, încât Statul suferă destul de puţin de pe urma lor; ei nu iau însă în consideraţie mulţimea de fraude şi abuzuri ale subalternilor asupra cărora şefii sunt siliţi să închidă ochii atunci când doresc ca aceşti subalterni abuzivi şi corupţi să închidă ochii la rându-le asupra celor comise de ei. Domnii din Parlament vor trebui până la urmă să admită că un om poate fi leu paraleu la el acasă şi totuşi să fie un prost şi jumătate în materie de finanţe. Dacă aş fi avut vreo pu tere, l-aş fi luat pe măgarul ăsta de ureche, l-aş fi adus în faţa adunării confraţilor săi şi le-aş fi spus: „Asta vă e omul, vi-l dau legat şi, de vreme ce habar n-aveţi

despre ce e vorba, încercaţi să nu vă mai amestecaţi în treburile mele". Edictul prin care interzice să se publice orice scriere referitoare la guvern şi la finanţe va atesta pe veci imbecilitatea lui.

L-a înlocuit un anume domn d'Invaux, fost intendent la Amiens.

O a treia întâmplare de care mă bucur ceva mai mult decât de precedentele: acum câteva zile, regele i-a spus Domnului d'Aiguillon că pare trist, neliniştit, palid şi obosit; deşi d'Aiguillon protesta că nu e nici trist, nici neliniştit, nici palid, nici obosit, regele insista de zor, ba îi mai spunea şi că are nevoie de odihnă fără îndoială şi că-l sfătuieşte să se odihnească; şi cu toate că Domnul d'Aiguillon se jura şi zicea că se simte plin de vlagă şi bunăvoinţă întru slujirea majestăţii sale, regele o ţinea una şi bună. D'Aiguillon îngrijorat se duce la Saint-Florentin şi-i spune că s-a ars şi că Statele generale din Bretania se vor desfăşura fără el... Ce, eşti nebun! îi răspunde Saint-Florentin, Nu-s nici cincisprezece zile de~ când am vorbit cu regele. Am primit ordin să-ţi fac lista cu instrucţiuni şi de asta mă şi ocup". Totuşi, cuprins de îngrijorare la rându-i, Saint-Florentin se duce la rege şi-i spune ce au pe suflet el şi Domnul d'Aiguillon. Regele îi jrăspunde glacial: „în ce hal ai ajuns! De cincisprezece zile l-am numit pe ducele de Duras în locul lui şi eşti singurul om care încă nu ştie". De atunci încoace, lumea constată că mistreţul ăsta de Saint-Florentin e parcă ceva mai puţin agresiv; îi prinde bine să fie întrucâtva în dizgraţie.

Cât despre d'Aigurllon, cu caracterul pe care-l are, o să crape de necaz. Dacă Domnului de la Chalotais 402 i s-ar face dreptate şi i s-ar da înapoi funcţia, ar fi bine. Domnul de Duras e un om de onoare, dar tot curtean rămâne.

Aţi auzit vreodată vorbindu-se despje o anume Doamnă. Philippe, văduva unui înalt funcţionar de la Finanţe? S-a măritat acum trei luni cu un băiat tânăr pe nume de Lavillemenu. Acest domn de Lavillemenu e un om cinstit care n-a vrut să-şi păcălească nevasta; în consecinţă s-a

stabilit prin mai multe scrisori scrise de mâna Doamnei Philippe că Domnul de Lavillemenu nu; se va culca cu dânsa. Căsătoria se încheie în aceste condiţii. În noaptea nunţii, Doamna de Lavillemenu aprinde toate luminările din dormitorul dânsei, îl parfumează cu casolete orientale şi, în ciuda condiţiilor stabilite, îşi aşteaptă soţul care dormea într-un mic apartament separat şi n-a venit.

în noaptea următoare, aceeaşi iluminaţie, aceleaşi parfumuri, aceeaşi speranţă că soţul va veni, dar soţul nu apare. În cea de-a treia noapte, pe la ceasurile două, cucoana coboară, intră în camera soţului. Acesta simte o mână plimbându-i-se pe trup, aude suspine şi se trezeşte, întreabă cine e. O voce alterată de hohote de plâns îi răspunde „eu”. Soţia îşi revendică drepturile; soţul îi reaminteşte condiţiile. Urmează, dintr-o parte lacrimi, din cealaltă argumente. Cucoana formulează pretenţii din ce în ce mai modeste, le reduce la una singură, imploră o singură dovadă de stimă. Domnul pretinde, că nu se poate; e neînduplecat. Ştie că un tratat se anulează printr-o singură încălcare a condiţiilor sale, nu printr-o mie. Se face ziuă şi femeia pleacă foarte nemulţumită.

De atunci se văietă ca din gură de şarpe şi scandalul a devenit public. Nu mai e de trăit în casa aceea şi uite aşa, după trei luni de căsătorie, cei doi soţi s-au despărţit. Ştiu toate astea de la d’Amilaville, Domnul de Lavillemenu stă la el. L-am întâlnit de mai multe ori la bolnavul nostru. E un om foarte blând, serviabil, politicos; nici prin gând nu ţi-ar trece că ar fi în stare de o împotrivire atât de hotărâtă. Mi-am cercetat serios conştiinţa şi a trebuit să-mi mărturisesc că dacă însuşi Necuratul luând chip potrivit ar veni la două noaptea să plângă, să ofteze şi să geamă lângă perna mea, niciodată n-aş avea tăria să-l izgonesc fără să-l fi mulţumit, mai ales dacă n-ar fi avut alte pretenţii decât Doamna de Lavillemenu. Lumea cleveteşte pe tema asta de ţi-e mai mare dragul. Unii ţin cu soţul şi sunt pentru respectarea condiţiilor; alţii cu soţia şi-i sprijină drepturile. În ceea ce mă priveşte, numai scena din noaptea cu pricina mă

stinghereşte, căci sunt un om bun la suflet.

Peste foarte scurt timp mă voi afla într-o situaţie întrucâtva diferită de aceea a Domnului de Lavillemenu, dar la fel de dificilă, mai ales avxnd în vedere acea bunătate cu care mă tot laud. E vorba despre o întrevedere misterioasă. Locul unde se va desfăşura rămâne la alegerea mea: fie într-un mare castel la doi paşi de barieră, fie la Paris într-o anumită casă, fie într-o căsuţă de pe lângă Vaugirard. Doamnă de Blaci, pomeniţi-mă, vă rog, în rugăciunile dumneavoastră. Trimiteţi-mi repede o fiolă cu balsam sau rugaţi-vă lui Dumnezeu pentru mine. Când se va sfârşi această aventură, am să v-o povestesc pe larg. Am consultat nişte oameni înţelepţi; din păcate, toţi sunt de aceeaşi părere, şi anume, că trebuie să mă duc. Aşadar, mă voi duce. Până atunci sunt cum nu se poate mai îngrijorat cu privire la cele ce mi se vor comunica sau mi se vor cere.

Acel domn d'Invaux este după câte ştiu un fel de filosof lipsit de ambiţie, leneş, trăieşte în preajma prietenilor săi, înconjurat de cărţi; e foarte cult şi foarte civilizat, pare-se. De dragul cui o fi acceptând să devină controlor general? E văr eu Domnul de Malesherbes şi în consecinţă, întrucâtva rudă cu abatele *în.*

Din moment ce tot îmi golesc sacul, vă voi spune că Domnul de Falbaire, autorul dramei *L'Honnite criminel în,* foarte bun prieten cu un medic muzician pe nume Laborde, unul dintre admiratorii Domnişoarei Guimare, se afla, nu ştiu cum, invitat la un dineu la frumoasa cu pricina. După-masă, lumea a jucat cărţi. Fisele i-au atras. Domnului de Falbaire atenţia. Pe una din feţe se afla *Evanghelia* aşezată pe un altar, pe cealaltă o cruce mică şi următoarea înscripţie: *conventus cleri gallicani, anno* 1765 *în.* Iată, după părerea mea, o trăsătură caracteristică a corupţiei acestui secol, mai ales după zvonurile care au circulat. Vai, Doamnă de Blaci, grozăvia deznădejdii s-a cuibărit în lăcaşurile sfinte!

O anumită poveste, aproape demnă de un roman, despre care v-am vorbit odinioară, se apropie de sfârşit. Nu de

mult, am rostit, la Sainte Perine, rugăciunile pentru muribunzi. Tare ciudată este varietatea rolurilor mele pe lumea asta. Uneori îmi vine să şi râd, Pe mine ar trebui Într-adevăr, să mă cheme părintele Ladâspozi-ţiatuturor.’

Prinţul Gallitzin, care, ori de câte ori îmi scrie vă menţionează în modul cel mai- politicos, este la Bruxelles, unde va sta toată iarna. Va pleca apoi la Petersburg împreună cu soţia sa, pe care tot o mai iubeşte. Împărăteasa a aprobat căsătoria. Din fericire. Ceea ce însă nu ştiţi este că mă voi certa cu el dacă nu mă duc să-i sărut, nevasta. Nu ştie ce să-mi facă doar doar să mă convingă. S-ar părea însă că nu voi putea, orieât aş vrea. Altceva *i* afacerea cu tablourile în privinţa cărora fusese atât de mârşav înşelat, a reuşit de minune. Bănuiesc că Mâjesta- tea Sa Imperială vrea să-l numească în funcţia deţinută de generalul Betsky. N-ar fi rău. Tocmai i-am scris lucrurile cele mai încurajatoare pentru el şi mai măgulitoare pentru soţia lui. Poate că, spre deosebire de ceilalţi profeţi, prorocesc fără să-mi dau seama.

Stimată Domnişoară, nu vă fie cu supărare, dar aţi luat-o razna; cum s-ar putea face o comparaţie între un bătrân aproape intrat în putrefacţie, plin de ulceraţii şi cataplasme, şi o femeie grasă, apetisantă, durdulie, sănătoasă, veselă cu care ţi-ar veni încă să păcătuieşti dacă ar accepta? Ascultă-mă pe mine, omul acela murise cu zece ani înainte de-a fi fost îngropat, iar mama, dacă nu intervine nimic, o să ne scrie tuturor epitafurile. Când facem câte un guturai, ceea ce ni se întâmplă uneori, avem oare darul de a scăpa de el la fel de repede ca dânsa? E o femeie zdravănă din toate punctele de vedere, zdravănă la minte, la suflet şi la trup şi, pe legea mea, nu veţi avea durerea s-o moşteniţi. Dumneata ai şi început să te cam ramoleşti, pe când dânsa se bucură de o memorie excelentă, îţi convine să vorbeşti, după ce ai fost atât de alarmată de pe urma unei nenorocite de plimbări. Ai grijă de dumneata şi spune-i Domnului abate că o să-i sucesc gâtul dacă îi căşună să te ducă mai departe decât se cuvine,

Boala lui d’Amilaville e o blestemăţie pe care nimeni n-o poate dibui. A avut o criză în cursul căreia locul şi durata durerilor s-au schimbat, dar asta nu-i un avantaj, Glandele lui sunt un simbol al imobilităţii. Nu mă admira prea mult că mă duc atât de des pe la el; acolo găsesc totdeauna o companie dintre cele mai plăcute. Trilurile că- năraşului mă amuză cum nu se mai poate. E cel mai dibaci sistem de fericire din câte s-au alcătuit vreodată. Când îl cauţi, e gata pentru plăcere. Îşi are şi el micile lui necazuri, dar îşi abate repede atenţia de ia ele. Are o mie de reţete de bucurie, şi zece mii de a ungac plictiseala şi tristeţea. Are un ton foarte vioi şi s-ar putea să mă’ânşel rău de tot, dar cred că nu există nimic pe lumea asta care să-l preocupe dincolo de un anumit punct. E. Realmente omul lui Rabelais, *facere officium surim taliter quăliter, semper benedicer’e de domino priori, sine vi ire mundum quomodo vuit mi.* Asta-i suprema sa înţelepciune.

Aş putea să pun mâna în foc că nu te-ai gândit să-i spui niciun cuvânt din partea mea Domnului de La Fargue, care probabil se va fi simţit jignit. Îl iert pentru credinţa lui în botezul clopotelor, e o credinţă inofensivă, dar încrederea oarbă în doctori îl va ucide.

De dragul dumitale voi da ocol de câteva ori parcului cu domnişoarele de pe rue Saint-Thomas-du-Louvre *W1.* Să vă trimit o scrisoare frumoasă, un articol, două povestiri? Am eu altele. Ştii prea bine, portretele acelea ale prinţului „0H pe care aveam sarcina să le obţin, ei bine, toată povestea s-a transformat într-o mistificare şi s-a şi scris o jumătate de volum. Îmi rezerv aceste preocupări pentru sezonul mort. Fie că le obţin, fie că nu. Povestea cu portretele te va îndreptăţi să zici că uneori sunt şi eu un ticălos şi jumătate.

Permiteţi-mi să vă prezint tuturor respectele mele. Spuneţi-mi şi mie câte ceva despre Doamna de Blaci. Vai mie! nici nu se mai g îndes te la pasiunea mea pentru dânsa, deşi e foarte sinceră!

CLIV

Paris, i» octombrie 17IH ’ (, il

Şi asta încă nu e totul; duminică, Laverdi a lucrat cu regele şi apoi a plecat liniştit de tot la Neuville, la vila sa de la ţară, ca să-şi vadă de treburile curente. Luni, aştepta să-i vină diverse persoane cărora le acordase audienţă. Îşi propunea să se întoarcă marţi la funcţiile sale obişnuite dar, chiar în ziua ceea, Domnul de Saint-Florentin a apărut la el pe la ora zece dimineaţa. Când a dat cu ochii de secretarul de stat. Laverdi i-a spus: „Domnule conte, e prea devreme pentru o vizită” şi avea dreptate. Se zice că regele nu are niciodată un chip mai senin şi o. Atitudine- mai sinceră faţă de un ministru decât în ajunul dizgraţierii acestuia. Nu ştiu dacă o fi adevărat; în orice caz, crezi că aş putea să-l dezaprob? Curtenii sunt atât de obişnuiţi să cerceteze diversele expresii ale fizionomiei stăpânului lor, încât, dacă acesta nu şi le-ar controla, i s-ar ghici pe loc gândurile şi ar fi copleşit de atâtea solicitări, încât n-ar mai reuşi să-şi concedieze un slujitor de care ar fi nemulţumit fără să dezamăgească un mare număr de oameni ce-i sunt poate dragi. E o făţărnicie cu atât mai necesară cu cât suveranul are un caracter mai maleabil, fără să mai punem la socoteală presiunile oamenilor abili când este vorba să pună mâna pe o succesiune, precum şi presiunile protectorilor lor. Nu-i rămâne deci decât această metodă ca să-şi apere libertatea alegerii şi să preîntâmpine toate calomniile care l-ar dezorienta.

De’ curând s-a întâmplat aici o mică aventură ce dovedeşte că toate frumoasele noastre predici asupra intoleranţei, încă nu au dat cine ştie ce roade. Un băiat tânăr provenind dintr-o familie onorabilă, unii zic că era ucenic la o farmacie, alţii că era băiat de prăvălie la un băcan, avea intenţia să urmeze nişte cur-suri de chimie; stăpânul său i-a dat încuviinţarea cu condiţia să-şi plătească singur întreţinerea: băiatul se declară de acord.

La sfârşitul trimestrului, stăpânul şi-a cerut banii şi ucenicul i-a plătit. La scurt timp după aceea, stăpânul cere iar banii şi ucenicul îi obiectează că abia i-a dat. Stăpânul neagă faptul că ar fi primit banii. Afacerea ajunge în faţa

judecătorilor. Stăpânul e pus să depună jurământul: jură. Nici n-a apucat bine să jure strâmb că ucenicul şi-a şi scos la iveală chitanţa şi iată-l pe stăpân amendat şi dezonorat; era un pungaş care-şi merita soarta; ucenicul însă a fost cel puţin zăpăcit, ceea ce l-a costat mai scump chiar decât viaţa. Primise ca plată sau altcumva, de la un negustor ambulant numit Leeuyer, două exemplare ale lucrării *Creştinismul dezvăluitii0,* şi-i vânchise stăpânului său unul din aceste exemplare. Individul îi dă pe mâna locotenentului de poliţie. Negustorul ambulant, soţia sa şi ucenicul sunt arestaţi toţi trei şi nu de mult au fost puşi ia stâlpul infamiei, biciuiţi şi însemnaţi cu fierul înroşit în foc; ucenicul a fost condamnat să tragă la galere nouă ani, negustorul cinci ani şi nevasta a fost condamnată să-şi petreacă tot restul vieţii într-un spital, Hotărârea judecătorească asociază *Creştinismul dezvăluit,* cu *Omul cu patruzeci de scuzi*411 şi cu *Vestalele,* tragedie pe care noi am citit-o în manuscris. Sartine 412 a stârnit indignarea unanimă. Îţi dai seama de consecinţele acestei sentinţe? Un negustor ambulant îmi aduce o lucrare interzisă. Dacă achiziţionez mai mult decât un exemplar sunt considerat uneltitor, sunt acuzat că practic un comerţ ilicit şi mă expun celor mai înfricoşătoare consecinţe. Cunoşti *Omul cu patruzeci de scuzi* şi-ţi va fi foarte greu să ghiceşti pentru ce motiv se află inclus în acea hotărâre judecătorească infamantă. Ei bine, aceasta e urmarea profundului resentiment al marilor seniori faţă de Voltaire pentru articolul *Tiran* din *Dicţionarul portabil*413, de care îţi aduci poate aminte. Nu-l vor ierta niciodată fiindcă a spus că e mai bine să ai de-a face cu o singură fiară sălbatică, pe care o poţi evita, decât să te împiedici mereu de o şleahtă de tigri mici cu funcţii subalterne. Iată de ce *Dicţionarul portabil* a fost ars pe rug în cadrul procesului tânărului La Barre414 care de fapt nici nu avea cartea cu pricina.

Mă tem ca nu cumva, în ciuda întregii consideraţii de care se bucură, în ciuda protectorilor săi, a tuturor talentelor sale atât de rare, a tuturor minunatelor sale

lucrări, oamenii ăştia să nu-i facă figura bietului nostru patriarh. Ştiu prea bine că posteritatea va revărsa asupra lor toată ruşinea eu care vor fi vrut să-l copleşească pe Voltaire; îl va învia oare acest lucru pe omul făcut scrum? Ştii că acum trei zile au deliberat asupra unui decret în acest sens?

Mă întorc la cei doi nenorociţi pe care i-au condamnat la galere. Când vor scăpa de acolo, ce vor face? Nu le mai rămâne decât să se facă tâlhari de drumul mare. Pedepsele infamante ce-l lipsesc pe om de orice resurse sunt mai rele decât pedeapsa capitală ce-i ia doar viaţa.

L-am văzut pe Domnul de La Fargue 415; e foarte slab, foarte descompus, foarte palid. Mi-a dat întâi veşti despre dumneavoastră, despre sănătatea dumneavoastră, mi-a vorbit despre dorinţa dumitale de a mă vedea la Isle, unde chiar aş vrea să mă aflu; apoi mi-a înfăţişat rezultatul minunat al scrisorii mele către Domnul Trouard. Oare acesta să fie norocul meu, ca din vreo douăsprezece afaceri asemănătoare de care m-am ocupat de trei. Patru luni încoace, tocmai aceasta, care mă interesează de o mie de ori mai mult decât toate celelalte, să fie exact aceea ce nu va reuşi?

Zilele astea trebuie să iau masa cu Domnul Dubucq şi cu o doamnă din înalta societate al cărei nume nu mi s-a spus. Bănuiţi desigur, Doamnă de Blacy. Că nu-l voi uita pe micuţul văr, care, sper. Nu mai trăieşte doar cu gândul la maimuţe şi papagali.

Altă problemă despre care uitasem să-ţi vorbesc. Dacă se închide poşta de pe rue Sainte-Anne, aşa cum se zvoneşte, ce ne facem, ce-o să se aleagă din dragostea noastră?

Se mai zice că dobânda’ se va fixa la cinci la sută.

Frumos îţi şade, Domnişoară, să te plângi de mine! Numără scrisorile mele şi fă-mi dreptate, rogu-te.

D’Amilaville, vai de el! bietul d’Amilaville suferă, se cocoşează, slăbeşte, se micşorează văzând cu ochii; nu mai poate să umble aproape deloc. Dacă Tronchin îl salvează, voi crede în medicină şi în minuni.

Acum copilul e sănătos, în schimb s-a îmbolnăvit mama, podagra i s-a urcat la cap, la piept şi la ochi. O să-i treacă; o să se aleagă doar cu spaima şi noi cu câteva răbufniri de mânie pe care am fost nevoiţi să le înghiţim. Doamna Diderot. Spre deosebire de covârşitoarea majoritate a femeilor, nu ştie să sufere.

De vreo opt zile mă supără stomacul, dar o să-mi treacă fiindcă nu-i dau nicio atenţie.

Dacă vă e frig faceţi focul ce, Dumnezeu! şi n-o să mai răciţi. Nu mă adresez nici dumitale, nici Doamnei de Blacy, vă ştiu eu, sunteţi două mortăciuni prăpădite: n-aveţi decât să boliţi cât veţi pofti; dar mama, dânsa care, ca să fie sănătoasă n-are nevoie decât de voinţă, vedeţi, asta mi se pare insuportabil!

Mă întrebi dacă ştiu ce a fost la 4 octombrie? Nici nu catadicsesc să răspund la aşa ceva.

Toate acele buchete de flori mă vor bucura nespus căci îmi place să sărut dar şi mai mult să fiu sărutat.; păstraţi-mi deci sărutările pentru când vă veţi întoarce: nu riscă să mucegăiască. Ceea ce m-a bucurat însă cel mai mult a fast că am aflat de la Domnul de La Fargue că te voi revedea peste şase săptămâni; mi s-a părut că şase săptă- mâni trec mai repede decât o lună şi jumătate.

Nu-i face Domnului Le Gendre cinstea de a-i atribui toată acea minunată elocinţă ce te uimeşte: nu sunt decât frânturi dezlânate din diversele scrisori de condoleanţe */, UI* ce i s-au scris şi pe care şi le-a amintit. Prietenul Dijon e prea ocupat cu alte lucruri şi nu-i mai arde să înflăcăreze mintea rece a viitorului său socru. Pe de altă parte, foarte bine face acesta din urmă că vă răsfaţă pe amândouă. Nu ştie secretul.

Niciun strop de vin! Vă convine, Domnişoară, să spuneţi una ca asta. Sora mea e foarte mulţumită de recoltă. Mă tem însă că vinul de anul ăsta n-o să ţină. Există însă un leac, şi anume, să-l bem mai repede.

Vă felicit pentru recoltă. Dacă griul e scump în continuare, înseamnă că nu mai este din cel de anul trecut

şi că cel de anul acesta nu s-a treierat încă. Nu am încredere în monopol. Monopolul asupra griului nu poate fi dăunător atâta vreme cât nu e sprijinit de o autoritate reală.

Ce faceţi cu Domnul Gras? N-are” decât să facă afaceri cu grâne cât o pofti, dar să nu vă ardă. E inutil să-i recomandăm mamei să pună lucrurile la punct şi să ridice tonul.

Slavă Domnului! aşadar dom Micou Marin a plecat; n-o să-ţi mai iasă sufletul de oboseală din cauza lui. Dacă nu ţi-a oprit cel puţin două scrisori, nu mai înţeleg nimic, întrucât mi s-a părut că am scris în fiecare zi.

Prinţul Gahtzin e la Bruxelles, unde va rămâne două luni. De acolo va pleca la Berlin, ca să stea toată iarna, dacă va fi lăsat în pace. De la Berlin se va duce la Pe- tersburg, unde vi’eau neapărat să-şi ia şi nevasta, căci se spune despre dânsa că, dacă-i lipseşte ceva, acel ceva nu este subtilitatea, elogiu ce se poate aduce aproape oricărei femei; pe mieluşeaua Domnului o consider totuşi o. Exeepţie şi o iubesc fiindcă e o raritate şi fiindcă are alte frumoase şi deosebite calităţi. Ah! dacă ar vrea măcar pentru un an. Domnişoară, mai propuneţi-i o dată.

Vai! vai! vai! te iei la întrecere cu portăreasa, şi-ţi trebuie şi dumitale feţe bisericeşti! La urma urmei, nici nu-i aşa rău în chip de soluţie de compromis. Un preot gol puşcă e un bărbat ca oricare altul: întreabă-l pe abatele Marin, sau pe Doamna de Maux de la Vitry.

Nu, Domnişoară n-am să vă mai spun că vă iubesc; sau dacă am să v-o spun, înseamnă că m-a luat gura pe dinainte şi că nu voi fi putut rezista puterii obişnuinţei.

Mi se pare că alaltăieri ţi-am spus că te urăsc. Nu-i adevărat, să nu mă crezi.

Salut-o pe mama din partea mea; salut-o şi pe Doamna de Blacy şi terminaţi o dată cu guturaiele alea care mă scot din sărite, deşi sunt boli onorabile.

CLVI

26 octombrie 1768

Am înţeles: Domnişoara ţine regim. La opt zile o dată; mai des nu poate scrie. Cum se petrec lucrurile? dacă cumva Gaudot s-a îmbătat seara, amină pe a doua zi deschiderea pachetului; dacă cumva comisionarul de la Hotel de Clermont e leneş, amână dusul pe rue SaintHonore; dacă cumva las un interval între vizitele la bolnavul nostru, se fac cincisprezece zile în care nu am nicio veste de la prietenele mele. Şi atunci mă cuprinde mânia şi scriu o scrisorică duioasă ca aceea pe care o citiţi acum.

Ruda dumneavoastră Fourmont e un morocănos şi jumătate; şi-a pierdut nevasta, şi s-ar putea să nu fie o pagubă chiar atât de mare; a obţinut de la ea tot ce se putea obţine şi nu-l condamn. Moştenitorii turbează, dar aşa le trebuie. Au cerut cu surle şi trâmbiţe t) anume lectică, despre care s-a vorbit o grămadă pe vremuri. S-au adresat Doamnei Geoffrin /l18; dânsa le-a răspuns că lectica a intrat în posesia Domnului de Fourmont dar că, în orice caz, dacă s-ar da un preţ potrivit, ar putea fi răscumpărată evitându-se toate aceste noi sâcâieli pentru o mizerie ca aceea. Domnul de Fourmont fiind un procesoman fără pereche» iar cucoana de pe rue Saint-Honore cât uşi de puţin, dumnealui se pune de-a curmezişul» susţine sus şi tare validitatea Intrării sale în posesia lecticii şi-i oferă Doamnei Geoffrin arme împotriva moştenitorilor. Doamna Geoffrin îi. Răspunde că omul n-are ce face cu arme atunci când nu vrea să’se lupte. Urmează o replică a domnului de la Gisors apoi replică.la replică, ’ şi uite aşa. Se ajunge” la violenţe verbale» la ostilitate, şi de la Gisors soseşte o ultimă scrisoare plină cu injurii grosolane însoţite de ameninţarea cu un pamflet, Ca urmare» cucoana de pe rue Saint-Honore* urcă până la mine, în pod, se prăbuşeşte pe un scaun şi-mi pune’ în faţă-toate documentele ei. M-am supărat; i-am scris Domnului de Fourmont o scrisoare politicoasă dar hotărâtă i-am arătat că doresc pacea, dar nu î-am ascuns faptul, că, dacă va fi să ne războim, o să mă lupt pe viaţă şi- pe moarte.

Totodată l-am prevenit că inti’ucât mă voi lupta cu una dintre rudele dumneavoastră, aş considera că încalc toate normele de bună-cuviinţă dacă itu v-aş cere în prealabil o dezlegare. N-aţi putea cumva să. *Vă.* Duceţi să-l mângâiaţi puţin pe acest mistreţ furios?

Vă jur că s-a băgat într-o afacere urâtă şi că» dacă Doamna Geoffrin se pâânge prietenilor dânsei» va fi răzbunată. Sunteţi de acord» nu-i aşa, că o femeie pe care o costă zece” mit de franci» ba. Poate, şi mai mult, o faptă bună greşit înţeleasă» e îndreptăţită să’ se supere şi. Să pretindă, la preţui acesta, să fie lăsată în pace! Te rog draga mea „scrie-t câteva cuvinte împăciuitoare arţăgosului * Fourmont şt asigură-L că, dacă nu se astâmpără, vreme ie o lună de zile în şir voi născoci cele mai ridicole povestiri cu privire la omul de la Gisors şi că din două în două zile se vor vinde pe stradă cu doi sfanţi bucata şi că o să ştiu eu cum să-l fac să turbeze de-a binelea, fără să. Mă compromit

Se zice că Laverdi a fost izgonit fără nicio pensie. * Se mai zice că primul proiect al lui d’Invaux este să-i izgonească din finanţe pe toţi juriştii, întrueât sunt nişte oameni pe care trebuie să-i cumperi unul. Câte umil şi cu bani greî.

D’Invaux are nişte relaţii nemaipomenite: € prieten cu Montigni, Turgot, Morellet4®. Acesta din urmă va deveni foarte dur. A fost numit secretar al biroului de comerţ, post ce-i aduce o rentă de J 2 000 de livre. Dacă încrederii în sine datorată valorii personale i se mai adăuga acum şi aceea pe care ţi-o dă bogăţia, cine oare îl va. Mai putea suporta?

Acel domn de la Villemenu e tânăr de tot! Ceea ce vă va uimi pe deplin este faptul că e blândeţea „bunătatea, politeţea, amabilitatea întrupată; cât despre doamna respectivă, e o femeie cumsecade, grasă, adică durdulie bine, are un ten frumos, nişte ochi mari, sprâncene negre şi zău, nu e deloc de lepădat. Trebuie să fie o ciudăţenie la mijloc, şi nu îndrăznesc s-o descifrez s acest om atât de bâând, de bun şi de amabil are un ton bizar.

După părerea dumitale, procedeu său e deci foarte inuman? Bunătatea dumitale mă încântă, iar conştiinţa începe să mi se liniştească.. Ai dreptate: aş fi fost un. Bărbat abominabil.

Aşadar, întâlnirea misterioasă te intrigă.? De altfel a şi avut loc; iată copii după eele patru scrisori care au precedat-o.

Pruna santuare

Stimate Domn, dacă nouăsprezece ani de absenţa nu m-au şters cu desăvârşire din amintirea dumneavoastră, vă rog să-mi acordaţi o zi când să. Vă pot comunica nişte lucruri foarte importante pentru mine şi poate şi pentru dumneavoastră. Există trei locuri unde v-aş putea vedea în condiţii de secret absolut, aşa cum doriţi dumneavoastră: aici. La Paris, sau dincolo de bariera Saint-Michel, unde mi s-a pus la dispoziţie o casă în care sper să pot lichida o mare durere ce mă chinuie. Motivul acestei dureri este atât de cunoscut încât fără îndoială îl ştiţi şi dumneavoastră. Dacă nu v-aţi schimbat foarte mult faţă de cum eraţi, am toate motivele să cred că-mi veţi acorda privilegiul pe care-l solicit. Adresaţi-mi, vă rog, răspunsul aici: nimeni nu-mi deschide scrisorile.

Răspuns

Stimată Doamnă,

Sunt la dispoziţia dumneavoastră. Dintre cele trei locuri pe care mi le propuneţi, vă rog să-l alegeţi pe cel ce vă este mai comod; mă voi afla acolo în ziua şi la ora indicate de dumneavoastră. Există unele sentimente pe care timpul le anulează, dar mai există şi altele pe care un om de onoare le păstrează toată viaţa.

Cu respect...

A doua scrisoare

Vă recunosc, stimate Domn, după ultimele cuvinte ale scrisorii dumneavoastră, iar întâlnirea noastră ar fi avut deja loc, dacă n-aş fi dorit să mă încredinţez pe deplin că vom avea linişte. E absolut necesară pentru ceea ce avem a ne spune. Cu această ocazie voi încerca să vă asigur încă

o dată de stima mea deplină.

A treia scrisoare

Am aranjat, în sfârşit, întrevederea noastră pentru marţi, 11, luna curentă. Veţi veni la... la ora cinci fix. Apartamentul meu se află la numărul... la mezanin. Lăsaţi trăsura la colţul străzii... şi urcaţi pe scara de la capătul coridorului din partea... Aşteptarea are darul de a-mi atenua durerea. S-ar putea să mă înşel amarnic, dar cred că veţi şti să-mi alinaţi durerea, ceea ce ar fi cu neputinţă oricărei alte fiinţe omeneşti.

Am avut multe aventuri stranii în viaţa mea, dar niciuna de felul acesteia. M-a pus pe gânduri vreme îndelungată. D'Amilaville însă, pe care l-am consultat şi care m-a sfătuit să mă duc, va trebui să admită că ghicisem despre ce este vorba. Dumneavoastră, Doamnelor, vă jur că, dacă vă întâlnesc, vă voi mărturisi totul. Te asigur „domnişoară Volland, că nu are nicio legătură cu situaţia

Domnului de la Villemenu şi că am nevoie de mai puţină indulgenţă decât el. După această mărturisire, te rog să nu te dezici: ori avem, ori nu avem principii. Puţin balsam, doamnă de Blacy, măcar o picătură, dar nicio rugăciune. Vă mulţumesc însă pentru ambele, deşi nu mai am ce face cu aşa ceva.

Boala mamei amânase petrecerea dată în cinstea copilului /l20 pentru miercurea următoare: erau de faţă Brou, Naigeon, un provincial pe care nu-l cunoşti şi Touche, dacă îl ştii, comisarul meu care e prea drăguţ ca să lipsească, plus un domn de Fevre, care o adoră pe fiica mea. Nu mai pun la socoteală femeile şi muzicanţii. Am stat la masă până la două noaptea. N-am băut niciun strop de apă; toţi se clătinau pe picioare, numai eu nu. Zece sticle de şampanie roşie, trei de şampanie albă, spumoasă, o sticlă de Canaris, lichioruri de două sau trei feluri şi cafea; n-am avut nici insomnie, nici dureri de cap. Nu-ţi mai spun că, după plecarea celorlalţi musafiri, comisarul Touche şi cu mine am jucat table până la. Cinci dimineaţa; apoi m-am întors la regimul meu, lapte dimineaţa, limonadă seara şi

acum iată-mă din nou proaspăt ca un trandafir, niţel cam tomnatec ce-i drept.

Prinţul era gata să mă scoată din minţi, dar fiind un om cinstit şi bun, totul s-a aranjat.

Aşadar, iar va veni Mârin pe la dumneavoastră? Stimată domnişoară, dacă n-o să vă facă plăcere, nu contaţi pe mine ca să vă compătimesc.

Portretele! Portretele! Balamucul provocat de evacuarea căsuţei şi de instalarea noastră într-o casă mobilată ne-a cam dat peste cap mistificarea. Eu am scris acest volum; aşa şi nu altfel s-au petrecut lucrurile. Da, din păcate î lar am ajuns într-o casă mobilată.

Speram să-mi rămână loc pentru exprimarea unor sentimente duioase. Speram de asemenea să-i răspund Doamnei de Blacy, dar uitaţi că mi-am umplut cele patru pagini: mi-am făcut porţia. Noapte bună, Doamnelor.

4 noiembrie 1768,2*

Stimate doamne şi dragi prietene,

Aţi primit cumva un pachet mare pe care l-am trimis la biroul Percepţiei pentru a fi contrasemnat? Oare mama e cât de cât de acord cu părerile mele? Oare va deveni apostolul inoculărilor la ţară? în oraşele mari, binele se loveşte de mii de obstacole, deoarece aici se găsesc totdeauna nenumăraţi indivizi interesaţi ca răul să se perpetueze; aici, mărunte interese particulare, considerente personale lipsite de orice valoare se opun propăşirii obşteşti; aici, un lucru este respins numai fiindcă a fost propus de către un străin, un concurent, un om invidiat.

Pornind de ia ţară, inocularea ar fi putut intra în oraşe fără opoziţie; de la oraşe însă, ar întâmpina toate greutăţile imaginabile ca să ajungă până la ţară. S-a preconizat ca perftru început experienţele să fie efectuate asupra celor ce acordă o infinită importanţă vieţii lor. Aşa ceva n-are nicio noimă. Dacă aceste experienţe ar fi fost făcute asupra unor fiinţe josnice, toată lumea le-ar fi aplaudat.

Am început pe un ton grav şi sever pentru că sunt drept;

spre sfârşit tonul mi s-a mai îmblânzit fiindcă există oameni pe care nu pot fi mânios multă vreme, oameni care ştiu prea bine acest lucru şi. Abuzează.

Laverdi se simte minunat. Şi-a dobândit pensia de douăzeci de mii de franci. Şi-a concediat bucătarul. Şi-a angajat, o bucătăreasă. Joacă rolul omului sărac şi-i lasă pe golanii de pe stradă să cânte pe melodia *La Bourbon- noise:*

Duminică, regele l-a spus lui Laverdi I-a spus lui Laverdi Duminică, regele I-a spus lui Laverdi;

„Luni să pleci de-aci.*

Cei doi regi s-au întâlnit 422. Şi-au spus toate dulcegăriile posibile: – „V-aţi-suit pe tron la o vârstă foarte fragedă!

— Sire, supuşii majestăţii voastre au fost şi mai norocoşi decât ai mei. — încă nu am avut onoarea să cunosc familia majestaţii voastre.

— Ar fi cu neputinţă; majestatea voastră nu rămâne destulă vreme printre noi iar familia mea e atât de numeroasă» Supuşii mei sunt familia mea". Şi apoi toţi crocodilii ce se aflau de faţă au început să plângă.

Acest despot nordic este extrem de amabil. E cinstit, generos. A fost la Gobelins. I s-au arătat tapiseriile, iar ducele de Duras, însoţitorul său, l-a întrebat care i se pare a fi cea mai frumoasă; regele a desemnat una; imediat ducele i-a spus că primise ordin dâti partea regelui, stăpânul său, să i-o dăruiască. Soufflot, Cochin, Vanloo şi alţii erau şi ei acolo. Regele i-a cerut lui Vanloo să-i facă portretul. — *

O florăreasă a vrut să-i ofere un buchet. Domnul de Duras a împiedicat-o şi atunci florăreasa i-a spus: „Lasaţi-mă, domnule, să mă apropii. Nu-i lucru obişnuit să vezi un rege umblând pe'jos prin oraş".

A văzut *Varvickw* şi s-a plictisit; *Falsele infidelităţi în* l-au amuzat. L-a felicitat pe Barth, care i-a răspuns că rangul îl predispune la indulgenţă.

Cu marchiza de Coaslin şi cu Domnul Dubucq urma să iau masa clandestin; şi ştii de unde am aflat? Tocmai de la Pantin, datorită Domnişoarei Guimare ', 25.

Nu-mi mai pomeni de Fourmont al dumitale. Scriin- du-i numele, simt, stimată Domnişoară, că mi se întunecă mintea şi mă trec fiorii.

N-am fost chiar până la Monomotapa*m.* Întâlnirea a avut loc la Vincennes; tot mama a ghicit, Aşadar locul unde s-a petrecut scena e cunoscut. Subiectul însă? aici e aici. Încercaţi să vi-l imaginaţi, doamnelor, şi după ce veti fi căzut de acord spuneţi-vă imediat: „Nu, nici gând".

N-am suprimat nicio scrisoare; sunt patru: trei de la doamna îndurerată, una de la mine.

Nu vă faceţi griji în privinţa sănătăţii mele. Niciodată nu m-am simţit mai bine ca a doua zi după chefui

în

acela şi, în continuare, mă simt la fel de bine. Câte un pic de destrăbălare, din când în când, nu strică.

în ce moment le vine bărbaţilor mintea la cap? A doua zi după ce le-a venit femeilor; şi ziua aceea, o tot aşteaptă.

Aţi făcut bine că aţi lăsat-o pe biata voastră călugăriţă s-o evoce în* fiecare dimineaţă pe prietena ei. Vai! ce bilet bun are La Châtre! 427

Ce poate fi mai obişnuit, când viile degeră, decât să

ii se facă sete canibalilor? Cred că oamenii nu se mai duc la spectacole. Totdeauna mă cuprinde mirarea când văd pe câte cineva ieşind din biserică. Jucăm cu toţii întru câtva rolul bătrânului de pe rue Fromenteau. Ştii povestea. Nişte muşchetari făceau un chef monstru într-un local deşucheat. S-a adunat lumea. În mulţime era şi o fată căreia bătrânul cu pricina i se adresează, vrând să afle ce se petrece şi fata îi spune. Uimit, bătrânul o întreabă: „Domnişoară, nu cum va..." Cum aş putea să, duc întrebarea până la capăt? dacă o lungesc nu mai are niciun haz.

Domnul Digeon e mai subtil decât Doamna de Blacy, dar eu sunt mai subtil decât el.

Dacă soţul se va purta cu el aşa cum prevezi dumneata, zău că i se poate aplica vorba aceea: Dacă tot e să te muşte, puţin îţi pasă de-i câine ori căţea.

N-am câtuşi de puţin pretenţia, Doamnelor, să înţeleg

ceva din acea carte care pentru dumneavoastră a fost de neînţeles; îmi aduc aminte perfect că şi eu m-am poticnit în diverse pasaje foarte obscure.

S-o statorniceşti datorită instrucţiunii publice? s-o menţii prin forţa generală a unui popor pe care nu-l convingi cu uşurinţă să-şi ardă recoltele! căci atunci. Când poporul este instruit, aceasta este pentru el consecinţa inevitabilă a unui edict prost.

Când vei dori să-mi începi scrisorile cu diverse duioşii, procedează în aşa fel încât să nu mă fi supărat înainte.

îi aştept în vizită pe abatele Le Monnier şi pe Domnul Trovard. L-am cam iscodit pe abate în privinţa reuşitei afacerii noastre. Nu mi-a spus nimic, n-a vrut să-mi spună nimic. De fapt ăsta nu-i un semn rău. Vai, de-ar reuşi! Cred că aş muri de bucurie, Doamnă de Riaay. Aş da în schimbul acestui succes o noapte petrecută cu o femeie pe care aş iubi-o, pe care aş iubi-o… ca ţe dumneata.

Bolnavul nostru a făcut o constatare ciudată, şi anume că glandele i se umflă când îl lasă durerile şi reciproc. Acum glandele sunt uriaşe, aşa încât nu mai are dureri; doarme, dar nu poate umbla. Mănâncă, dar în silă. Tronchin nu-şi mai dă seama care e situaţia, căci a renunţat la primul tratament: tatonează.

De Voltaire ne-a trimis o fabulă încântătoare de două sau trei sute de versuri: *Le Marseillais et Le Lion.* Nimeni n-ar putea povesti cu mai mult haz, cu mai multă veselie, uşurinţă şi graţie. E o lucrare de tinereţe; dacă pun mâna pe ea, v-o trimit.

M-am certat cu Grimm. Un tânăr’principe de SaxaGotha e aici. Ba trebuia să-l vizităm, ba să-l ducem la Domnişoara Biheron 428, ba să luăm masa cu el. Aceste corvezi m-au exasperat şi i-am spus-o cu hotărâre. Certitudinea că ne vom împăca’şi speranţa că nu se va mai întâmplă una ca asta mă consolează de tristeţea pe care mi-o provoacă cearta. Toată această paradă ridicolă mi se părea insuportabilă.

Domnul Devaines s-a însurat. Mi-a scris o epistolă

încântătoare invitându-mă. Să mă împrietenesc cu familia sa. Am refuzat categoric.

Am primit o scrisoare sfâşietoare de la Sainte-Perine.

Baronul a făcut câteva drumuri la Paris. Nu mă iartă că l-am lăsat pradă singurătăţii, îmi dau seama. Ce era să fac: să-l las pe d'Amilaville să sufere de unul singur la Paris, iar eu să mă duc să mă distrez o lună, două, la Grandval? Ai mai întâlnit vreodată o asemenea mentalitate? Mă fac că nu-l v.ăd cât e de bosumflat. Când s-o sătura, o să-i treacă.

Doamna de Therbouche/l29 m-a înnebunit. Ştii că iar a ajuns în abisul camerei mobilate. Într-o bună zi o să-i pun cruce, o las în plata domnului şi mă retrag la mine acasă.

Mam apucat să dau dispoziţii să li se plătească ceea ce li se cuvine celor cinci sau şase creditori. Doamnă de Blacy, pomeniţi-mă deci în sfintele dumneavoastră rugăciuni.

Tare mă tem că prietenul nostru Naigeon s-a cam îndrăgostit de frumoasa doamnă; se ferchezuieşte în fiecare seară, dar nu spre Luvru îl poartă paşii. Dacă se însoară cu ea! Are momente când e al naibii de îngrijorat.

Slavă Domnului! Salonul meu se apropie de sfârşit. Dacă ai fi aici, ţi-aş citi fragmente care te-ar amuza, dar ce să-i faci, nu te poţi bucura de toate deodată.

În curând va avea loc un proces foarte ciudat. O fată vrea să se mărite; se duce să-şi scoată actul de botez şi se pomeneşte că a fost botezată în chip de băiat. După părerea mea sexul pruncului trebuie verificat în prealabil!

Rămâneţi cu bine, stimate doamne şi dragi prietene. Vă urez să aveţi parte de vreme frumoasă; vedeţi cât sunt de generos.

Trebuie să vă transmit mii de gânduri respectuoase de la Bruxelles /l30. Niciodată nu sunteţi uitate. Din partea mea, nicio vorbă bună pentru Domnişoara Volland: aşa ceva se merită, nu se comandă. Nu-i aşa că am ajuns un încrezut?

CLVII1

12 noiembrie 17(i0 M1

Stimate doamne şi dragi prietene,

Nu vreţi să mă supăr, în consecinţă nu mă voi supăra. Vă

voi vorbi pe tonul cel mai calm, de vreme ce aşa preferaţi.

V-am expediat, contrasemnat de Domnul d'Ormesson, un pachet conţinând o broşură şi o scrisoare. N-am aflat nimic cu privire la acest pachet.

în scrisoarea următoare v-am întrebat dacă l-aţi primit. Nici ca urmare a scrisorii, nici a pachetului care a precedat-o, n-am primit vreo veste.

Într-o a treia scrisoare vă rugam s-o implorаţi pe mama să accepte să devină o discipolă a lui Gati 432. Niciun răspuns.

în consecinţă îmi este absolut imposibil să ghicesc de ce sunteţi aproape mulţumite de punctualitatea mea, de vreme ce nu-mi dau seama în ce măsură primiţi câte ceva de la mine.

Un preacucernic domn de Saint-Fargeau i-a judecat pe negustorul ambulant şi pe vânzătorul de la băcănie. Acelaşi judecător era de părere, nu de mult, să-l supună torturilor pe un fiu ca să-l silească să-şi acuze tatăl; pretindea că există cazuişti 433 care autorizează o atare atrocitate. Un tânăr consilier i-a răspuns: „Nu prea i-am citit pe cazuiştii dumneavoastră deci habar n-am ce îngăduie, dar cunosc natura şi ştiu ce interzice".

Vă vine a crede că fata aceea botezată în chip de băiat riscă să-şi compromită situaţia, şi asta, după cât se pare, din cauza zevzeciei unui dascăl?

V-am spus cumva că am aflat, de la Domnişoara Guimare şi de la Pantin, că cina aceea clandestină cu Domnul Dubucq trebuia să aibă loc la Doamna de Coaslin? Degeaba tot citesc şi recitesc scrisorile dumitale, niciodată nu-mi pomeneşti nimic despre ceea ce am spus sau nu. Ce-o fi însemnând oare nebunia asta? Ce-o fi vrând Doamna de Coaslin de la mine?

Aveam trei prieteni: de unul mă cam răcisem; cu celălalt sunt aproape certat; cel de-al treilea e pe moarte. Sunt atât de dezgustat de oameni din pricina aceasta, încât eram gata gata să mă închid în casă.

Baronul s-a întors; ieri, luni am mâncat cu el. Lucrurile s-

au mai îndreptat. Era şi abatele Galliani acolo; ne-a ţinut o predică lungă împotriva exportului de grâne şi asta pentru un motiv destul de neobişnuit, şi anume, că trebuie să păstrezi legile proaste pretutindeni unde în ministere nu există oameni destul de inteligenţi ca să le aplice pe cele bune, contracarând în acelaşi timp inconvenientele ce rezultă chiar şi din inovaţiile cele mai avantajoase.

A predicat împotriva importanţei acordată agriculturii tot dintr-un motiv foarte bizar: zicea că agricultura este cea mai importantă dintre activităţi şi că au fost necesare patru mii de ani de eforturi pentru a o înjosi, şi că a încerca s-o scoţi din această stare de decădere înseamnă să-i reduci pe duci şi principi la zero iar regele să fie condus în Parlament de-o escortă alcătuită din doisprezece brutari. „De acord, părinte, i-am răspuns eu, dar peste douăsprezece mii de ani1*.’ Vai, câte lucruri lipsite de consecinţe pentru plugari se vor tot face, până” când cortegiul unui rege va fi alcătuit doar din agricultori!

De Voltaire a publicat două fabule, *Marsiliezul şi leul* şi *Cei trei împăraţi la Soi’bona;* amândouă sunt reuşite, dar prima e de-a dreptul încântătoare. Cunosc pe cineva care şi-ar asuma riscul să vi le trimită, dacă ar putea măcar să spere că’va -afla de le-aţi primit sau nu. Vedeţi bine că nu mă supăr, nimeni n-ar putea fi mai potolit ca mine.

Cu privire la ciudatul ’abate, trebuie să vă spun că odinioară se apucase să facă apologia lui Tiberius şi Nero. Ieri a început-o pe a lui Caligula. Pretindea că Tacitus şi Suetonius n-au fost decât nişte amărâţi care şi-au împănat operele cu obrăzniciile şi bârfelile vulgului.

Totuşi prefer asemenea nebunii ce dovedesc geniu, erudiţie, gindire, în locul platelor şi plicticoaselor trăncăneli despre I—H. Şi apostolii săi.

Baronul a făcut însă o remarcă la care mă gândisem cu mult înaintea lui: prin ce întorsătură ciudată, religi \ unui om ce şi-a petrecut viaţa predicând împotriva templelor şi a preoţilor şi astfel şi-a pierdut-o-, e totuşi plină de lemple şi preoţi.

Nu înţeleg cum e, posibil să faci atâta drum ca să stai numai două zile la Isle. Fără îndoială că aceste două zile au fost vesele: gazdele de la caste nu sunt triste şi nici musafirii.

Nu-mi plac femeile răutăcioase; e un lucru aproape nefiresc. Nouă, celor puternici, ni se potriveşte răutatea. Dacă Domnul Evrard s-a ţinut de cuvânt, aţi avut desigur plăcerea să asistaţi la spectacolul la care vă aşteptaţi.

Aici se face totul pentru a-l plictisi pe amabilul rege al Danemarcei. Acele capete pătrate n-au găsit altă soluţie decât să-l ducă la spectacole şi să-i bage pe gât câte paisprezece acte pe zi. Oamenii ăştia nu mai ştiu cu ce să-i umple zilele unui călător care stă o lună într-o ţară unde ai ce vedea vreme de zece ani.

Acest rege dă adesea dovadă de multă subtilitate în răspunsurile sale, mai ales în situaţii dificile. Regele nostru îi spunea, de pildă, arătându-i-o pe Doamna de Flavacourt: – „Sire, o vedeţi pe femeia asta; e frumoasă; vă vine a crede că are cincizeci şi opt de ani? da, cincizeci şi opt de ani: e cu un an mai tânără decât mine.

— Sire, îi răspunde tânărul suveran, văd că în regatul majestăţii voastre nimeni nu îmbătrâneşte”.

Cu prinţul acesta s-a întâmplat exact invers decât cu ceilalţi; contrariul fabulei *Beţele plutitoare.*

Abia aştept să se termine povestea dumneavoastră cu rambursarea şi urmările ei, ca să râdem pe săturate!

Degeaba vă tot spun că dacă nu vă faceţi bine, o să vă urăsc pe toate; numai Domnişoara Volland se sperie.

N-aveţi decât să suspinaţi cât poftiţi după abatele Marin; nu vreau să-mi mai pese.

Eu unul, răsuflu uşurat. Biata artistă*, ’3’1* n-a ajuns încă la bariera Charenton, dar nici mult nu mai are; am să vă spun toată povestea la timpul potrivit.

Primiţi, vă rog, şi binevoiţi a transmite respectele mele. Nu m-am schimbat câtuşi de puţin, draga mea; câtuşi de puţin. Dacă te îndoieşti, vino să vezi.

CLX

Paris, 22 noiembrie 1768 /,: *a* Stimate doamne şi dragi prietene, întoarcerea dumneavoastră n-a fost încă fixată. Oare vremea urâtă din ultimul timp nu vă va grăbi plecarea? Ce-oţi fi făcând la castelul Isle ce nu s-ar putea face, chiar mai bine, pe rue Saint-Thomas-du-Louvre? Aveţi aici o grădină ca să vă bucuraţi de prima rază de soare'; prieteni de care vă e dor şi care vă aşteaptă; o măsuţă verde numai bună ca să vă sprijiniţi coatele de ea; nou- lăţi adevărate sau scornite, aflate direct de la sursă; o sobă în jurul căreia vă puteţi aduna* când e ger; câteva distracţii imposibile la ţară ori de câte ori ploaia, vijelia, lapoviţa nu vă mai îngăduie să vă depărtaţi de casă. Sunt zile când am putea foarte bine. În trei sau în patru, să-l scuturăm pe abatele Marin de fot mărunţişul.

Unde-s vremurile când nerăbdarea, ciuda, mânia mea ţi-ar fi făcut mare plăcere? Când ai fi fost încântată că n-am destulă răbdare să aştept până îţi parvin scrisorile mele şi până primesc răspunsul dumitale? Când dacă ar fi trecut două zile fără să afli veşti de la mine mi-ai fi făcut reproşuri ca după o tăcere de două săptămâni? Azi toate astea ţi se pai' nedrepte; calculezi cu o precizie admirabilă; nimeni n-ar putea avea mai multă înţelepciune decât ai dobândit dumneata; nu te mai superi: nu vrei să mă mai supăr nici eu; aşa să fie: n-am să mă mai supăr.

Doamna Van Loc era să moară de pe urma unei inflamaţii grave a plămânilor; acum însă nu mai expectorează sânge şi puroi şi, până la noi ordine, bate străzile.

Doamna de Coaslin nu mă va vedea: i-am spus-o categoric Domnului Dubucq, care a sosit la mine exact în momentul când deschideam pachetul Doamnei de Blacy. Spune-i acestei minunate mame să fie pe deplin liniştită în privinţa fiului ei; are tot ce-i trebuie, Domnul Dubucq mi-a dat cuvântul său de onoare şi el nu e omul care să promită ceva ce nu vrea să facă, nici să garanteze că un lucru s-a realizat, atunci când nu e adevărat. Scrisorile pe care mi le trimiţi prin d'Amilaville îmi parvin fără să trebuiască să

plătesc taxă; nu ţi-am răspuns mai devreme la această întrebare fiindcă mi s-a părut lipsită de orice importanţă.

De unde o cunosc pe ’Guimare? O ştiu de când lumea şi, la vârstă mea, există o sută de motive ca s-o cunosc pe Guimare. La fetele de soiul ei găseşti nu ştiu câte resurse esenţiale pe care nu poţi spera să le întâlneşti la o femeie cinstită; şi unde mai pui că alături de ele te. Poţi purta aşa cum îţi vine: frumos, fără să ţi-o iei în cap: urât, fără să-ţi fie ruşine.

În plus, Domnul Falbaire, autorul lucrării *L’Honnete criminel,* care o frecventează nu ştiu de ce, prin indiscreţia sa m-a pus în gardă împotriva maşinaţiei Dorin- nului Dubucq şi a Doamnei de Coaslin.

M-am prezentat la misterioasa întâlnire. Dar am refuzat categoric să fac ceea ce se aştepta de la mine. Ce se aştepta? Dacă mama îşi pune mintea să cugete puţin, până coase două tivuri o să şi ghicească. În ceea ce vă priveşte însă pe dumneavoastră, doamnelor, vă sfătuiesc să nu vă bateţi capul. Problema vă depăşeşte.

De ce dracu nu-şi leapădă călugăriţa dumneavoastră haina monahală şi nu se refugiază într-un loc neştiut de nimeni, unde să trăiască şi să moară în pace? Daţi-i acest sfat pe care nici Doamna de Blacy nu-l va dezaproba. Atunci când trăieşti într-o temniţă, trebuie să fii Epictet în persoană ca să nu te înrăieşti în aşa hal încât să-ţi osândeşti sufletul la chinurile iadului.

îmi voi da toată silinţa să vă trimit acele fabule de Voltaire, dar aţi fi deosebit de amabile dacă aţi veni să vi le luaţi personal. Trimiţându-vă asemenea divertisment, de fapt nu prea dau dovadă că mi-aş cunoaşte interesul, întrucât, dacă puteţi avea avantajele de la oraş la ţară, nu văd de ce aţi veni de la ţară la oraş.

Dacă m-am împăcat cu Grimm? Cred că da, sau aproape: lucrurile s-au petrecut aşa cum prevăzusem: m-a durut în suflet, dar n-am fugit de vizita cu pricina.

Prinţul 436 a venit la mine îmbrăcat foarte simplu şi a stat două ore: asta s-a petrecut miercuri. Joi, am stat toată

ziua cu el la baron, fără să-l cunosc, sau cel puţin aşa credeau cu toţii; baronul însă mă avertizase, aşa încât amăgitorii au fost amăgiţi; mi-am jucat rolul ca un înger.

În ceea ce-l priveşte pe Sainte-Perine, s-a însurat cu o nepoată a Domnului de Neufond; abia azi am aflat-o; îţi dai aşadar seama cât e de necesar ca uitarea să se aştearnă asupra întregii poveşti.

I-am demonstrat artistei noastre, cu două ceasuri înainte de plecare, că în mai puţin de un an şi trei luni a cheltuit aproape opt sute de galbeni. A plecat: ; e la

Bruxelles. Prinţul Galitzm o va reda, în deplină demnitate, patriei şi familiei sale; n-am nicio vină că fiul ei nit a ajuns secretarul unui ambasador.

Amicul Naigeon face tot ce poate ca să se vâre în capcană. *Eheu! quanto laboras în Charybdi, digne puer meliore jlamma*! 437 Domnul abate Marin vă va tălmăci acest soi de latinească.

De altfel, frumoasa doamnă a crezut că o să moară de pe urma unor tulburări isterice însoţite brusc de o inflamaţie a pântecului şi de o hemoragie.

Ai dreptate să regreţi că n-ai citit acest Salon; cuprinde, zău aşa, un. Ele lucruri destul de frumoase şi altele mai puţin grave, dar mai amuzante.

Nu ştiu cine va pleda pentru fata aceea botezată anapoda 438. Dacă te-ai gândit cât de cât la această afacere, ţi-ai dat seama că în fond prezintă mai multe dificultăţi decât ai fi crezut la prima vedere.

înainte de a ne pronunţa cu atâta hotărâre în privinţa punctualităţii dumitale, aş vrea să ştiu la ce număr am ajuns eu.

Nu mai există vin bun în pivniţa surorii mele; mi-a trimis ultimele două butoaie amărâte care mai rămăseseră.

Tot ce-mi spui despre mama e basm de adormit copiii. Uite” cum stau lucrurile. Îi bagi în cap că n-o mai ţin picioarele. Doamna de Blacy îi ţine de urât şi dumneata te duci să baţi potecile singură cu abatele. Tactica nu e rea.

O iubesc la nebunie pe fiica mea. Zice că mămica ei se roagă lui Dumnezeu, iar tăticu face fapte bune; că modul meu de a gândi seamănă cu bocancii pe care. Nu-i încalţi de ochii lumii, ci ca să-ţi fie cald la picioare; compară faptele ce ne sunt nouă de folbs dar le dăunează celorlalţi cu usturoiul pe care nu-l mâncăm deşi ne place, fiindcă le-ar mirosi urât celor din jur; zice că, atunci când se uită la ceea ce se petrece în preajma ei, nu mai îndrăzneşte să râdă de egipteni; că, dacă ar fi mamă şi ar avea mulţi copii şi dacă printre aceştia s-ar afla unul foarte, foartă rău, nu s-ar putea nicicând hotărî să-l ia de picioare şi să-l arunce cu capul în sobă. Şi toate astea în decurs de o oră şi jumătate, până să fie gata cina.

Mi s-a părut că este atât de evoluată, încât duminica trecută, având în vedere că maică-sa m-a trimis cu ea la plimbare, m-am hotărât şi i-am spus tot ce trebuie să ştie despre condiţia feminină439. Am abordat problema întrebând-o: „Ştii care e diferenţa între cele două sexe?” Apoi, am profitat de ocazie şi i-am comentat toate complimentele care li se adresează femeilor. „Acestea înseamnă, i-am zis eu: Domnişoară, n-aţi vrea, de dragul meu, să vă dezonoraţi, să vă compromiteţi situaţia, să ajungeţi să fiţi izgonită din societate şi să vă îngropaţi de vie într-o mănăstire, osândindu-i pe părinţii dumneavoastră să moară de inimă rea?” Am învăţat-o ce trebuie *1* să spună şi ce nu, ce trebuie să asculte şi ce nu; i-am/ spus că e datoare să se supună mamei sale; i-am arăta îi ce înfricoşătoare este ingratitudinea unui copil care os amărăşte pe aceea ce şi-a riscat viaţa ca s-o aducă pe lume; că mie îmi datorează afecţiune şi respect doar – pentru că sunt binefăcătorul ei, dar că lucrurile nu stau) tot aşa în ceea ce o priveşte pe mama sa. I-am înfăţişat/* adevăratul temei al decenţei, şi anume, necesitatea de a acoperi acele părţi ale trupului a căror vedere provoacă viciile. Nu i-am ascuns nimic din tot ceea ce se poate mărturisi în limitele decenţei şi, când am ajuns aici, mi-a spus că acum, după ce am pus-o la curent cu aceste lucruri,

dacă ar mai comite vreo greşeală ar fi cu mult mai vinovată, întrucât n-ar mai putea să-şi găsească o scuză nici în neştiinţă, nici în curiozitate. Cu privire la formarea laptelui în mamele şi la obligaţia de a-l folosi ca hrană pentru copil, nu de a-l irosi*m,* a exclamat: „Vai, tăticule, ce îngrozitor e să arunci la gunoi mâncarea copilului tău!” Câte nu s-ar putea realiza cu o asemenea inteligenţă, dacă am avea curaj! la urma urmei ar fi suficient să-i lăsăm la îndemână anumite cărţi.

Cu privire la această discuţie am consultat diverşi oameni înzestraţi cu bun simţ; toţi mi-au spus că am procedat bine. De ce oare? poate fiindcă n-are rost să dezaprobi un lucru care n-are leac.

Fata mi-a mai spus că aceste probleme n-o preocupaseră niciodată întrucât îşi dădea seama că aveau probabil să se ivească exact în momentul potrivit ca să le afle: că nu s-a gândit încă la căsătorie, dar că nu se va ascunde în clipa când o va munci această toană şi ne va spune pe şleau, atât mamei sale cât şi mie: „Tăticule, mămico, mă- ritaţi-mă”, deoarece nu i se pare că ar fi un lucru de care să-i fie ruşine.

Dacă aş pierde acest copil, cred că aş muri de durere: o iubesc mai mult decât aş putea să-ţi spun.

Habotnicia, impunând practici întristătoare, provoacă în general o proastă dispoziţie ce se răsfrînge asupra celor din preajmă.

în fine, abatele Galliani şi-a spus clar părerea. În politică ori nu este nimic demonstrat, ori e evident că exportul e o nebunie. Îţi jur, draga mea, că până în prezent nimeni n-a spus vreun cuvânt în această privinţă; l-am implorat aşadar să-şi publice opiniile.

Iată numai una din ideile sale: Ce înseamnă să vinzi grâu? — înseamnă să dai grâu şi să primeşti în schimb bani.

— Nu-ţi dai seama ce vorbeşti; înseamnă a da grâu şi a primi în schimb tot grâu. În momentul de faţă poţi cumva să schimbi, obţinând totodată un profit, griul pe care îl ai cu cel ce ţi se va vinde?

Ne-a demonstrat toate consecinţele acestei legi; şi sunt uriaşe. Ne-a explicat cauzele scumpetei actuale şi am constatat că niciunul nu le bănuisem. Nicicând în viaţa mea nu l-am ascultat cu atâta plăcere.

încă o dată, dragele mele prietene, aveţi grijă ca nu cumva femeia aceea ticăloasă să vă ghicească intenţiile. Ce încurcătură vreţi să se mai producă în privinţa rambursării?

Nu înţeleg ce vrei să spui în legătură cu bariera de la Charenton: ori ai citit greşit, ori nu ştiam eu ce scriu, Ţi-am spus ce s-a întâmplat cu portretul Doamnei Bouchard; în ciuda strădaniilor artistului, a rămas totuşi cam nebulos, defect ce nu se poate remedia decât pictând din nou tot tabloul.

Da, ce să-ţi spun, tânărul rege ne-a văzut pe toţi până n-a mai putut *VA*! Era o afacere aranjată în ciuda miniştrilor săi şi a miniştrilor noştri. Urma să cinăm la baronul Gleychen, şi dâhsul să apară pe nepusă masă şi să ne găsească acolo, dar s-a îmbolnăvit de atâtea festivităţi şi de atâta plictiseală. Baronul pretinde că este vorba doar de o amânare; sper din toată inima să fie aşa, ca să le demonstrăm acestor măgari că în alte ţări se face caz de noi.

Nu voiam să particip la acest dineu, ceea ce a provocat între baron şi mine exact aceeaşi scenă ca aceea ce avusese loc cu opt zile mai devreme între Grimm şi mine.

Binefacerile nu-mi reuşesc. Am primit la noi în casă o consăteancă venită la Paris din cauza unor necazuri. Vreme de trei luni de zile, cât a dormit cu fiică-mea în pat, s-a distrat băgând atâtea fitiluri încât mi-a înnebunit toată casa.

Stai acolo liniştită la lsle şi habar n-ai cât de mult m-ai putea ajuta dacă ai fi la Paris. Tocmai am primit poruncă de la împărătească să achiziţionez cabinetul Gaignat.

în casa Domnului plouă cu bombe, dar tremur tot timpul de teamă ca nu cumva vreunul dintre aceşti curajoşi artilerişti să n-o păţească rău. S-au dezlănţuit mii de draci: ba *Scrisorile filosofice* traduse sau, mă rog, chipurile

traduse din englezeşte de Toland; ba *Scrisori către Eugenie;* ba *Sacra contagiune;* ba *Cercetarea profeţiilor;* ba *Viaţa lui David sau omul după inima lui Dumnezeu'1" 2. V*ai, Doamnă de Blacy, tare mă tem că Fiul Omului e la uşă; că venirea profetului Ilie se apropie şi că nu mai e mult până la domnia lui Antichrist. În fiecare zi, când mă scol, mă uit pe fereastră să văd dacă n-a început să se plimbe pe străzi târfa Babilonului cu pocalul în mână şi dacă nu se arată, încă pe cer vreunul din semnele prezise. Ce faceţi la Isle? întoarceţi-vă repede încoace ca să luăm parte împreună la învierea generală a morţilor. Dacă aşteptaţi până s-o stinge soarele, cum o să vă mai întoarceţi la Paris? Nu-i prudent să călătoreşti, când nu se vede nimic.

Dar Domnul Trouard nu vine. Dacă m-aş duce să-l văd aş face chiar atât de rău?

Vă salut şi vă îmbrăţişez pe toate laolaltă şi pe fiecare în parte, cu nuanţele de rigoare.

Şi eu mă simt bine, cu limonada mea dimineaţa şi cu laptele rece seara. Gati pretinde că acest regim nu-i chiar atât de năstruşnic pe cât s-ar putea crede.

Nu adorm ca dumneavoastră, domnişoară, deşi ar fi momentul.

CLXI

«0 noiembrie 1768 443

Aşadar sâmbătă viitoare vă întoarceţi, dragele mele prietene; voi avea deci plăcerea să vă revăd şi să vă îmbrăţişez. Nici nu vă puteţi închipui câtă nevoie am să vă văd, şi cât de profund o resimt. De cincisprezece zile îmi văd prietenul pierind încetul cu încetul sub ochii mei. Am avut de făcut pentru el tot soiul de comisioane sfâşietoare. Am suferit mai mult decât v-aş putea spune, am vărsat nenumărate lacrimi; iar pentru liniştea celorlalţi şi întrucâtva şi a mea, aş fi fost în stare să mă bag în cele mai supărătoare încurcături.

în toiul acestor frământări a avut loc un incident imposibil de prevăzut şi capabil să-mi otrăvească toată viaţa de aci încolo. Veţi afla totul. Vă declar solemn că voi muri singur şi

că nimănui nu-i va reveni misiunea înfiorătoare de a mă anunţa că mi se apropie sfârşiţul. Vai! câte lecţii am primit în trei sau patru zile.

D’Amilaville să mai reziste până la primăvară! nu va mai rezista poate nicio săptămână, poate nicio zi *VA.* Când suferinţele lui vor înceta, ale mele abia vor începe; într-adevăr, cine ştie ce mi se poate întâmplă fiindcă am răsfoit de faţă cu martori nişte hârtii, ca urmare a rugăminţii lui, el fiind încă în viaţă? Cine ştie ce voi fi lăsat printre hârtiile acelea, prea numeroase şi într-o prea mare dezordine, ca să le fi putut examina cu suficientă atenţie. Cine ştie ce mai pot spune oamenii rău intenţionaţi. Cum, necum, dacă n-aş fi-avut curajul să’trec peste toate inconvenientele de care-mi dădeam seama, am fi riscat cu toţii nişte neplăceri infinit mai grave. Trebuie să mai aşteptăm ca să le reducem, poate, la zero. La revedere, dragele mele prietene, primiţi vă rog res- pectele mele. Vă scriu la Chaalons, deoarece mă tem că scrisoarea mea ar putea ajunge la Vitry după plecarea dumneavoastră. Neglijenţa jupânului Gaudet ne-a încurcat. Toate socotelile şi s-ar prea putea să sosiţi la Paris înainte ca eu să fi primit ultima dumneavoastră scrisoare. Oricare ar fi însă situaţia, sâmbătă 3 decembrie, veţi avea cai la Clayes. Aşadar, sâmbătă pe 3, sufletul meu chinuit atâta vreme se va mai uşura un pic. Veniţi, veniţi odată, bunele mele prietene.

CLXV

10 auausi 1769 445

Stimate doamne şi dragi prietene,

Vai cât e de cald! Mi se tot pare că vă văd pe câteşi- trele în cămăşuţe de baie. Aveţi întru totul dreptate, domnişoară, atunci când spuneţi că pe o asemenea căldură e înfiorător de greu să munceşti; totuşi trebuie, n-ai ce-i face: te mulţumeşti să bombăni în gând şi în scris.

Ştiţi însă ce mă necăjeşte cel mai tare? că nu am cui să-i citesc o mulţime de articolaşe delicioase. Cum v-ar mai amuza şi ce stimulent în muncă ar constitui pentru mine speranţa că vă pot amuza! Cu ocazia publicării unui poem

mediocru, intitulat *Narcissevs,* am scris un articol frumos prin naivitatea, căldura şi ideile sale voluptoase. Cuprinde tot ceea ce se poate imagina şi totuşi, Doamna de Blacy l-ar putea citi în faţa lumii fără să roşească şi fără să se bâlbâie.

După-amiaza nu pot să scriu, chiar dacă aş avea chef, deoarece nu mă lasă fiica mea; pretinde ca atunci când sunt singur, trebuie să stau cu ea.

Ce frumos a evoluai copila asta, şi singură de tot! Acum câteva zile m-am apucat s-o întreb ce este sufletul. „Sufletul! mi-a răspuns ea; păi, atunci când se alcătuieşte trupul se alcătuieşte şi sufletul”.

Pretinde de asemenea că dacă omul e nemuritor iar animalul moare definitiv, şi aceasta datorită superiorităţii inteligenţei celui dintâi faţă de cel din urmă, şi ea trebuie să moară, deoarece între ea şi mine diferenţa este chiar mai mare decât aceea dintre ea şi un animal.

Fusesem chemat la Grandval pentru a aplana un conflict casnic şi mi-a părut foarte rău că n-am fost: ori de câte ori ratez ocazia de a fi de folos cuiva, regret mult.

Mă dusesem la masă la castelul La Chevrette; eram hotărât să-mi iau traista-n băţ în amurg şi să mă întorc acasă; nici gând. Am stat şi la cină. A picat şi Sedaine *Vl1.* Ne-a citit o lucrare de-a lui, Le *Faucon,* operă comică, iar la două noaptea încă nu ajunsesem la mine acasă.

Abatele448 îmi scrie lucruri dure; şi puţin îi pasă dacă-i răspund sau nu; dar eu nu-i voi răspunde; nu vreau să ştie că vă simţiţi bine şi că tot mai ţineţi la el; nici dumneavoastră nu trebuie să ştiţi că se bucură de cea mai înfloritoare sănătate; că, cu cât se simte mai bine, cu atât se gândeşte mai mult la dumneavoastră! şi tocmai asta nu-mi poate ierta.

Nu mi-aţi făcut reproşuri; aşa o fi; s-ar putea nici să nu vă fi gândit că merit aşa ceva. Doamna de Blacy însă, care mă iubeşte, mi-a cam făcut şi vă asigur că scrisorile dânsei nu sunt chiar blânde! Credeam că ştie să-i muştruluiască doar pe preoţi şi pe călugări; când colo, îi înjură bine şi pe

filosofi.

Aflaţi, stimate doamne şi dragi prietene, că sunt şi voi rămâne neschimbat cât voi trăi, iar dacă păţesc un necaz, aşa ca ieri. Vă scriu imediat.

Spune-mi, draga mea, eşti cumva bolnavă?

Accept mâna mamei; mă ridic în sfârşit de jos, căci de două săptămâni stau în genunchi; pun mâna pe condei şi-mi repar greşeala.

Ieri a fost mare tărăboi la Compania Indiilor. Ministrul a zdrobit-o. Abatele Morellet a publicat un memoriu care a avut un efect dezastruos. Lumea îl compară pe abate când atacă Compania cu abatele Terrasson când apăra sistemul lui Lawwa. Dacă aş fi în locul lui, nu mi-ar plăcea comparaţia.

Nebunul acela de conte de Lauraguais a scris o scrisoare infamă împotriva abatelui, dar asta încă nu e tot: s-a mai dezlănţuit alt scandal la Comedia Franceză; aţi putea oare ghici cauza acestui tămbălău? Eu sunt cauza, adică *Le Pere de Familie,* care se joacă azi, cu toată împotrivirea duşmanilor mei. Brizard joacă rolul tatălui, Mole pe al îndrăgostitului, Domnişoara Doligny pe al Sofiei, Doamna Preville pe al Ceciliei; pe al Comandorului însă nu ştiu cine îl interpretează. Bietul Comandor are ghinion.

Vă jur că mi se pare foarte penibil faptul că, fără voia mea, sunt târât într-un scandal public. Cu prima ocazie, am să vă anunţ dacă a fost o cădere sau un succes.

La revedere, stimate doamne şi dragi prietene. Mâi- nile îmi transpiră în aşa hal încât se udă hârtia. Aţi terminat strânsul recoltei?

Vă salut şi vă sărut pe frunte, pe ochi, pretutindeni pe unde îmi veţi îngădui.

Azi 10 august 1769

CLXVI

8 august 1769 /,: tf

Aşa e bine, duioasa mea prietenă; îmi povesteşti cum îţi petreci timpul, cum te distrezi, ce e cu recolta. Presupui că mă interesează şi ai dreptate. Aşadar hambarele şi

grânarele vă sunt pline ochi! Aşadar veţi fi foarte bogate! Aşadar, anul acesta nu vor fi oameni săraci, în afara celor leneşi! Nici nu-ţi poţi închipui ce plăcere îmi face.

Piciorul mamei mă cam îngrijorează. Nu ştiu cum se face, dar sănătatea voastră mă neliniştеşte mai puţin decât a dânsei. Şi totuşi, vă iubesc pe toate în mod egal.

Ba nu! Nu e adevărat! Nici mama, nici fiica mai mare n-ar vrea una ca asta. Dacă vrei, citeşte-le acest pasaj; sper că vor avea bunăvoinţa să mă înţeleagă şi să nu se supere. Iată deci o vorbă duioasă, şi eu sunt cel ce-a rostit-o: poate că va mai atrage după sine şi altele din partea mea.

Ciornele mele sunt indescifrabile. Cel ce le copiază pentru Grimm îşi va strica ochii din cauza mea; eu însă voi vedea. Vă jur că doresc la fel de aprig să vă trimit hârtiile de care fac caz, pe cât de aprig doriţi să le primiţi. Nu vă daţi seama că în afară de plăcerea de a-mi sluji prietenul, cea mai frumoasă răsplată este, pentru mine, să-mi amuz o clipă prietenele?

Voi petrece ziua de mâine, joi, la Grandval. N-am reuşit să umplem o caleaşcă. Mi se pare că nu e un an bun pentru prietenie. Sper că a noastră va fi la adăpost de această epidemie.

În sfârşit s-a jucat *Le Pere de Familie!* Mole SaintAlbin e sublim; Brizard, pasabil; Cecile, adică Doamna Preville, nu-i cine ştie ce: Germeuil e slab; Comandorul Auger e mediocru cu excepţia câtorva scene. Domnişoara Doligny, Sofia, e destul de bine. Trebuie să fiu însă drept şi să recunosc că şi-au pus tot meşteşugul în slujba piesei şi că a» jucat într-un mod atât de omogen încât ansamblul a compensat erorile de amănunt. Şi-apoi, v-o spun fără părtinire, piesa are un ritm atât de rapid, e atât de violentă şi de tare, încât e imposibil s-o distrugi, în sfârşit, a fost înţeleasă şi a obţinut aplauze. Nu ştiu cum să caracterizez aceste aplauze. Toate spectacolele au parte *de o lume şi de un tumult înspăimântător. Nimeni nu-şi mai aduce aminte de un atare succes, mai ales la prima reprezentaţie, când piesa era, ca să zic aşa, aproape necunoscută. Lumea e

unanimă, şi trebuie să recunosc şi eu, piesa e într-adevăr foarte mare şi foarte frumoasă. Eu însumi am fost uimit. Produce cu totul alt efect pe scenă decât la lectură. Absenţa dumneavoastră ne-a lipsit pe toţi de o foarte mare bucurie. Dacă toate rolurile ar fi interpretate cum e al lui Saint-Albin, ar fi copleşitor. Să nu mi se ceară s-o iau de la început, căci n-aş mai rezista. Nu mai am o minte capabilă să construiască un asemenea edificiu. Duclos zicea, după ce-a văzut-o, că trei piese pe an de calibrul acesteia ar ucide tragedia. Numai să se obişnuiască publicul cu atari emoţii apoi să vedem dacă-i mai poate suporta pe Destouches451 şi Lachaussee432. Voiam să ştiu dacă o comedie trebuie scrisă aşa cum am scris-o eu, sau aşa ca Sedaine. Acum răspunsul e categoric şi pentru mine, şi pentru restul lumii.

Prietenii mei sunt în culmea fericirii; i-am văzut pe toţi. Ţi-ar veni să crezi că Marmontel a plâns când m-a îmbrăţişat!

Fiica mea a fost la teatru şi s-a întors năucită de uimire şi entuziasm. În toiul tuturor acestor lucruri, mă crezi poate fericit, dar nu sunt; nu ştiu ce se petrece în străfundul sufletului meu, dar e ceva care mă doare; sunt tare arnărât.

Bietul Grimm se va întoarce exact în ajunul ultimei reprezentaţii.

Opera lui mă copleşeşte 453. Dacă ai vedea masa uriaşă pe care o alcătuieşte şi cantitatea de lectură pe care o presupune, ai crede că de dimineaţă până seara am tot citit şi am tot scris.

Compania Indiilor a fost distrusă. Abatele Morellet s-a cam dezonorat. A redactat un memoriu împotriva Companiei; s-a dovedit astfel a fi un mercenar ce-şi vinde guvernului condeiul ca să-l îndrepte împotriva concetăţenilor săi. Domnul Neckre 454 i-a răspuns pe un ton grav, demn şi dispreţuitor, care fără îndoială l-a durut. Abatele îşi propune să-i răspundă; cu alte cuvinte după ce a înjunghiat omul, vrea să-şi mai ofere şi plăcerea de a-i călca în picioare cadavrul. Abatele e mai clarvăzător decât noi

toţi; ştie că de azi într-un an, nimeni n-o să se mai gândească la fapta lui necinstită, iar el va beneficia în linişte de pensia ce i s-a promis.

La revedere, buna şi duioasa mea prietenă. Întinde-mi amândoi obrajii ca să-i sărut şi să-ţi urez: „La mulţi ani!” Domnul Perronet, lângă care am stat adineauri, la teatru, m-a rugat să adaug, în buchetul meu, o floare şi din partea lui.

Mamă, Doamnă de Blacv. Sunteţi atât d* bune să-i daţi fiecare câte o sărutare din partea mea’ domnişoara Volland? Vă exprim tuturor respecte! *mhx,* tej 23’ augasi î’7®S

Am văzut-o a doua oară pe Doamna Bouhărd: soţ, al dânsei mi s-a părut ceva mai bine.

CLXVII

paris. 31. Augţtsî?’6S455

Stimate doamne şi dragi prietene.

Sunt cu sufletul la gură. E momentul să sosească Grimm şi să-i dau în primire. M-am săturat de meseria asta şi veţi admite că a citi toate platitudinile care apar e cea mai plată meserie din lume. Să mi. Se dea atâtea kilograme de aur cât cântăresc eu. Şi ştiţi doar ca *nv* sunt chiai firav, şi tot n-aş vrea să mai conţinui. Bucura- ţi-vă, am scăpat în sfârşit complet de această -ediţii- a *Enciclopediei,* datorită impertinenţei unuia dintre editori-. Nenorocitul ăsta de Pancoucke.45®, plin de aroganţa parvenitului şi crezând că se poate purta cu mine aşa. Cum se poartă probabil cu amărâţii cărora le dă o pâine disproporţionat de scumpă şi care sunt obligaţi să-i înghită mizeriile, şi-a permis să ridice tonul la mine acasă, dai nu i-a mers câtuşi de puţin. L-am lăsat să dea din gură. Cât a poftit, pe urmă, m-am sculat brusc, l-am luat dt mână şi i-am zis: „Domnule Pancoucke, oriunde te-ai afla pe lumea asta, pe stradă, la biserică, la, bordel, cu oricine ai vorbi, trebuie totdeauna să vorbeşti politicos: acest lucru e cu atât mai necesar cu cât vorbeşti cu un ora.ca mine, care nu prea e răbdător, şi cu cât te mas afli şi în. Casa mea. Aşadar, du-te în mă-ta cu lucrarea

dumitale cu tot: nu vreau s-o mai fac. Chiar dacă mi-ai da douăzeci de mii de galbeni şi aş putea s-o termin cât ai clipi din ochi, tot n-aş face-o. Binevoieşte şi ieşi din casa mea şi lasd-mă-n pace”. Cred. Deci, că am scăpat ute-o grijă.

Le Pere de Fetmiue continuă să aibă mare succes. Deşi Parisul s-a eam golit, piesa face totuşi săli pline. Poimâine va avea loc ultima reprezentaţie; nu vor să-i epuizeze succesul; o păstrează pentru la iarnă: de altfel, Mole aici n-ar mai rezista multă vreme.

Acum opt zile mă aflam într-un fotoliu de orchestră, între Domnul Perronet şi Doamna de La Ruette. M-am invitat la dxnsul, să-i văd lucrările de la Neuilly 457, cu condiţia să fim numai în patru, cu el cu tot. Bun.; soseşte, ji ziua cu pricina; ne dădusem întâlnire la mine acasă; î-n locul Domnului Perronet iată că vine să mă ia Domnul de Senneville; pornim şi când colo, ne pomenim paisprezece sau cincisprezece la masă, fără să mai punem la socotealâ şi gazda care n-a apărut. A ieşit foarte bine: Domnul de Senneville a fost cât se poate de vesel şi de amabil; am vorbit puţin şi despre Doamna Le Gendre; mi-a mărturisit că o cam plăcuse. Ne-am întors împreună în trăsura Domnului Perronet; m-a lăsat la Pont-Tournant şi ne-am despărţit destul de mulţumiţi unul de celălalt.

Trăiesc închis în casă; citesc, scriu.; scriu lucruri destul de bune despre nişte cărţi foarte proaste pe care le citesc. Nu văd pe nimeni fiindcă nu mai e nimeni la Paris. Domnul Bouchard 458 mi-a făcut o vizită şi am fost foarte bucuros că l-am văzut venind de pe rue des Vieux-Augustins până pe rue Taranne şi urcând patru ataje; asta e isprava unui om perfect sănătos.

Când nu există cărţi noi cărora să le fac recenzia, fac extrase din cărţi care încă nu s-au scris, dar se vor scrie.

Când nu am nici această posibilitate, destul de fecundă, de altfel, mai am una, şi anume, să scriu mici lucrări.

Am alcătuit un dialog între d’Alembert439 şi mine: discutăm destui de vesel şi chiar destul de limpede, în ciuda aridităţii şi dificultăţii subiectului. După acest Dialog

mai urmează unul mult mai întins care-l lămureşte pe cel dintâi; se intitulează: *Visul lui d'Alembert.* Interlocutorii sunt; d'Alembert care visează, Domnişoara d'Espinasse/l60, prietena lui d'Alembert şi doctorul Bordeaux461. Dacă aş fi fost dispus să sacrific bogăţia conţinu- tului în favoarea nobleţii tonului, personajele mele ai- îi fost Democrit, Hipocrate şi Leucip; necesitatea de a respecta verosimilul m-ar fi obligat să mă menţin însă în ljmitele înguste ale filosofiei antichităţii, ceea ce ar fi reprezentat o pierdere prea mare. Lucrarea e nemaipomenit de extravagantă şi cuprinde totodată cea mai profundă filosofie; mi-a trebuit multă abilitate ca să-i atribui ideile mele unui om care visează: adesea trebuie să-i dai înţelepciunii aspectul nebuniei, ca să-i uşurezi intrarea în circuit; prefer să se zică: „La urma urmei nu-i chiar atât de aiurit pe cât s-ar părea1', în loc să spun eu: „Ascultaţi-mă, vă spun nişte lucruri foarte înţelepte".

Plimbările noastre, adică ale fetiţei şi ale mele, continuă. În timpul celei mai recente, mi-am propus s-o fac să înţeleagă că nu există nicio virtute care să nu aibă parte de două recompense: plăcerea de a săvârşi binele şi aceea de a dobândi bunăvoinţa celorlalţi; niciun viciu care să nu antreneze două pedepse: una în străfundul conştiinţei noastre, cealaltă în sentimentul de aversiune pe care fără îndoială îl inspirăm celorlalţi. Tema e bogată; am analizat majoritatea virtuţilor, apoi i l-am înfăţişat pe invidios cu ochii, duşi în fundul capului şi cu chipul livid şi scofâlcit; pe necumpătat cu stomacul lui şubrezit şi cu picioarele deformate de podagră; pe desfrânat cu astmul său şi cu rămăşiţele mai multor boli care nu se mai vindecă sau care nu se vindecă decât în detrimentul întregii maşinării. Lucrurile merg bine, nu vom avea prejudecăţi; vom avea însă discreţie, moravuri sănătoase şi principii solide, conforme celor statornicite de veacuri la toate popoarele. Această ultimă remarcă îi aparţine.

Ieri am participat la o cină foarte ciudată: am petrecut aproape toată ziua la un prieten comun, cu doi călugări

câtuşi de puţin bigoţi.’Unul dintre ei ne-a citit primul volum al unui tratat de ateism nou-nouţ şi foarte viguros, plin de idei inedite şi îndrăzneţe; şi m-am lămurit astfel că această doctrină este doctrina curentă pe coridoarele mănăstirilor. În rest, aceşti doi călugări erau căpetenii în tagma lor; aveau inteligenţă, haz, bună- euviinţă şi cultură. Oricare le-ar fi. Opiniile, oamenii sunt totdeauna morali atunci când îşi dedică trei sferturi din viaţă studiilor; pun mâna în foc că aceşti călugări atei sunt cei mai corecţi din toată mănăstirea lor. M-au amuzat eforturile acestui apostol al materialismului de a găsi în ordinea eternă a naturii o confirmare a legilor; ceea ce vă va amuza însă mult mai mult pe dumneavoastră, este inocenţa cu care acest apostol pretindea că sistemul său, deşi atacă tot ce e mai respectat pe lumea asta, e nevinovat şi nu-l expune la niciun fel de consecinţe neplăcute; în tot volumul nu e nici o singură frază de pe urma căreia să nu i se poată trage arderea pe rug.

Drept unic răspuns adresat iubitei mele, îi trimit o scrisoare de la Domnul Dubucq, primită aproape în acelaşi moment cu a dânsei.

Vă salut pe toate trei şi vă sărut din inimă. Aşa, poftiţi încoace; întindeţi-mi obrajii, iubita mea; mamă, daţi-mi mâna; cât despre dumneavoastră, domnişoară Volland, fie precum vă este voia.

Bravo! era să uit să vă spun că până la urmă am avut curajul să mă duc la ţară, să iau masa la Domnul de Salverte. Am petrecut o zi foarte liniştită, foarte simplă, foarte plăcută. Cei doi soţi se iubesc şi se înţeleg perfect cu părinţii. Pe drum, m-am oprit la Casanove şi am găsit-o pe Doamna Casanove înzestrată tot cu aceiaşi obraji frumoşi, ochi frumoşi, dinţi foarte frumoşi, ceea ce i-am şi spus după cum m-am priceput eu mai bine. Soţul ei a avut bunăvoinţa să întoarcă din când în când capul ca să ne putem giugiuli nestingheriţi; aveţi în vedere că lucrurile s-au petrecut la ţară şi că, în consecinţă, rămân fără consecinţe.

CLXX bis în preajma datei de 9 octombrie 1769 *„şi*

…întrebarea dumitale referitoare la cometă m-a condus spre o idee ciudată, şi anume, că ateismul se învecinează cu un soi de superstiţie aproape tot atât de puerilă ca şi cealaltă. Nimic nu e lipsit de importanţă într-o ordine naturală pe care o leagă şi o determină o lege generală; mie mi se pare că totul e la fel de important. Nu există fenomene mari sau mici. Bula papală *Unigeni- tus* 463 e la fel de necesară ca şi răsăritul şi apusul soarelui.'

L greu să te laşi orbeşte în voia torentului universal; e imposibil să i te împotriveşti. Eforturile neputincioase sau victorioase fac parte de asemenea din ordinea naturală. Dacă-mi închipui că sunt liber să te iubesc, comit o eroare. Nici vorbă de aşa ceva. Vai, ce sistem frumos pentru cei ingraţi! Turbez când văd că m-am încurcat în această afurisită de filosofie, pe care g'ândirea mea e nevoită s-o aprobe, iar inima s~o dezmintă. Nu pot îndura gândul că sentimentele mele faţă de dumneata, că ale dumitale faţă de inine ar putea fi determinate de cine ştie ce pe lumea asta şi că Naigeon le consideră dependente de trecerea unei comete. Mai mai să mă fac creştin ca să-mi promit că te voi iubi cât voi trăi pe acest pământ şi că apoi te voi regăsi şi pe tărâmul celălalt, tot pentru a te iubi. E un gând atât de drag încât nu mă mir că sufletele duioase ţin la el. Dacă Domnişoara Olympe ar fi pe patul de moarte, ţi-ar spune: „Draga mea verişoară, nu plânge, ne vom vedea din nou". Şi aşa, uite unde m-a dus perfida dumitale întrebare-referitoare la cometă.

CLXXVI

12 octombrie 1770

Stimate doamne şi dragi prietene,

Trebuie totuşi să vă povestesc cum mi-am făcut de cap. O iau din acea dimineaţă de vineri când, între orele zece şi unsprezece, am fost luat pe sus de la lsle. Am sosit la Chaalons pe la şase seara. Doamna Duclos 485 aude caii şi trăsura oprindu-se pe strada dânsei; dă fuga în prag crezând c-o să le îmbrăţişeze pe doamnele de Maux şi de

Prunevau 466 pe care le aştepta; imaginaţi-vă ce uimită a fost când a dat cu ochii de mine, pe care nu mă aştepta. Asta însă nu înseamnă că n-am fost foarte bine primit.

O credeam pe Doamna de Maux la Bourbonne, ţintuită la pat de o boală de femei; îmi scrisese la Langres că doctorul Juvet a condamnat-o la pat până în 25; am venit fără să ştiu ce va face dânsa; dânsa a venit fără să ştie de mine; să ne fi vorbit şi tot nu s-ar fi putut nimeri mai bine. La ora şapte, la un ceas după mine, alt vizitiu» alţi cai, alte trăsuri: Doamna de Maux, Doamna de Pru- neveau şi un anume domn de Foissi, scutier al Domnului duce de Chartres, bărbat de treizeci de ani, dar cu o judecată şi o inteligenţă de om de patruzeci şi cinci de ani; plin de solicitudine, de blândeţe, de politeţe, de ingenuitate şi de veselie; ajunsese lâ Bourbonne de pe urma unei sciatici dobândită în slujba maimarilor acestei lumi. Acolo le cunoscuse pe cucoane; se plăcuseră reciproc.; el îşi întârziase întoarcerea ca să le însoţească; cedase trăsura uneia dintre cameriste şi ocupase locul vacant din trăsura Doamnei de Maux; dânsa l-a dus la Vandoeuvre, la Domnul de Provencheres; deşi nu se cunoşteau, Domnul de Provencheres l-a primit după cum. Merita.; a sosit la Chaalons, la Domnul Duclos cu care de asemenea nu se cunoştea şi care, tot aşa, l-a primit cum nu se, poate mai bine.

Iată-ne deci pe toţi deodată la Chaalons, la Domnul Duclos; soţia lui era într-adevăr extrem de încântatâ că-i suntem oaspeţi. În viaţa mea n-am văzut o fiinţă mai fericită; a făcut tot ce se poate face ca să ne simţim bine în casa dânsei şi toate astea cu atâta suflet şi cu asemenea demonstraţii de prietenie încât nu le pot descrie; ar fi trebuit să le vedeţi. Am stat. La Chaalons sâmbătă şi duminică; luni dimineaţa am plecat; Doamna de Maux şi ceilalţi au mai stat încă două zile.

Duminică a avut loc închiderea stagiunii aşa că ne-am dus la teatru. Cel care a făcut prezentarea, ştiindu-mă în sală, m-a blagoslovit în public cu nişte aprecieri destul de bine întoarse din condei. Mă cunoaşteţi, deci vă puteţi da

seama ce jenat m-am simţit; m-am tot făcut mic, mic, mic în Iqjă; de ruşine eram gata gata să mă ascund sub fustele cucoanelor.

în timp ce toată lumea în afară de gazdă încă mai dormea, mi s-au pus caii la trăsură; am mâncât împreună micul dejun şi ne-am despărţit; buna Doamnă Duclos a început să plângă, ; soţul dânsei la fel; şi mie mi-au dat lacrimile, iar mititelul meu ginere a plecat de teamă să nu facă şi el tot aşa. Am aflat apoi că aceeaşi scenă tristă a avut loc şi la plecarea Doamnei de Maux. Am sosit aici la 26 septembrie „pe înserat; aş fi sosit la prânz dacă vizitiu! nostru, la ieşirea din Château-Thierri, n-ar fi luat-o pe drumul spre Soissons în loc s-o ia spre Paris, Am plecat la opt jumătate dimineaţa din Château-Thierri şi, din cauza acestei greşeli, am fost siliţi să ne întorcem cale de trei leghe şi ne-am pomenit înapoi la ChâteauThierri la ora patru după-amiaza.

Am o grămadă de plictiseli cotidiene şi de treburi curente; gândiţi-vă şi dumneavoastră câte s-au adunat într-o absenţă de două luni. Nevasta mea e sănătoasă, dar fiica mea fusese bolnavă, chiar foarte bolnavă şi încă mai era când am venit; acum se simte mai bine. În ceea ce mă priveşte am şi pierdut tot ce acumulasem cât am fost pe drumuri: şi grăsimea, şi puterea, şi veselia. În primele trei zile mi s-a părut că trăiesc într-o atmosferă infectă. Atâta m-am tot ostenit şi agitat încât maşinăria s-a cam dereglat. Am fost bolnav trei zile; n-am putut să ies din casă; mi-a trecut şi, după alte trei zile, iar m-a apucat. Stomacul îmi face figuri, iar intestinele nu-şi îndeplinesc bine funcţiile. A sosit şi ziua mea; a trebuit, pentru plăcerea celor din jur, să fac faţă unor excese gastronomice care m-au dat gata.

Cum am sosit m-am dus în vizită la Doamna şi Domnul Digeon. Am găsit-o doar pe doamna, în haine de doliu dar cu chipul radiind de sănătate şi veselie 467. Am stat de vorbă cam două ceasuri. Ieri l-am întâlnit pe Domnul Digeon; ne-am îmbrăţişat foarte afectuos. l-am spus ce părere bună avem despre el şi dumneavoastră, şi eu. Cu

câteva zile înainte fusesem în vizită la Doamna Bouchard; am petrecut o seară foarte veselă: dânsa, un abate al cărui nume nu-l mai ştiu, de la Chaux şi cu mine am filosofat când foarte năstruşnic, când foarte serios. Mi s-a părut că arată bine. Dacă fluturii vor sosi, lucrurile sunt complet puse la punct între noi: câţi fluturi, atâtea sărutări; dar nici un singur sărut în acelaşi loc; şi întrucât vor fi mulţi fluturi, sper să nu rămână nici o singură bucăţică, fie cât de mică, din toată persoana mea nesărutată de mai multe ori; afară doar de cazul când cucoana ar prefera să răscumpere toate aceste sărutări, acceptând în schimb o singură sărutare de-a mea, dar plasată într-un loc ales de mine. Am fost la castelul La Briche, unde Domnul Grimm şi Doamna d'Epinai s-au refugiat ca să scape de zidarii care au dărâmat turnuleţul de la stradă al actualei sau al fostei case a Doamnei d'Epinai, pe rue Sainte-Anne. Muncind serios, am reuşit să fiu la zi cu afacerile mele; îmi voi recăpăta sănătatea şi veselia; când? când vă veţi întoarce. Sper, şi le împărtăşesc şi altora speranţa mea, că evenimentul se va produce în cel mai scurt timp; iar speranţa asta e atât de duioasă încât toată lumea se agaţă imediat de ea.

Vă sărut pe toate din străfundul inimii; încep cu mama. Nu mă acuzaţi, şi n-o acuzaţi nici pe dânsa, că am uitat ziua mea de naştere; era ziua unei sărbători pentru dânsa, aceea când undeva departe i se pregătea un copil frumuşel care avea s-o iubească, s-o respecte şi să-i rămână aproape de suflet toată viaţa. După mama urmează, de drept, iubita mea. Dacă aş vrea, aş putea să nu-i spun nici cel mai neînsemnat cuvânt de duioşie, pentru că mă cunoaşte, e sigură de mine, iar depărtarea, tăcerea, absenţa mea nu-i pot provoca niciun fel de îngrijorare în legătură cu sentimentele mele. În ceea ce vă priveşte, Domnişoară Volland, fiţi dreaptă cu dumneavoastră şi totul va fi lămurit; şi apoi, luându-vă pe câteşitrele deodată în braţe, vă voi repeta tot ce v-am spus de mii de ori, şi anume, că mai mult ca oricând îmi sunteţi nespus de dragi; că altfel nici nu s-ar putea şi că sunt hotărât (oh! nu, asta nu e o hotărire)

spre dumneavoastră mă mână un sentiment foarte adevărat, foarte vechi, neclintit, căruia nu-i pot rezista şi nici nu încerc să-i rezist. Întorceţi-vă, întor- ceţi-vă odată şi mă veţi găsi aşa cum poate nu mă bănuiţi, dar aşa cum am fost totdeauna.

La revedere, bunele, dragele mele prietene; la revedere.

CLXXXIV

Petersburg, 29 decembrie 1773 468

Stimată domnişoară şi dragă prietenă,

După ce apele Nevei m-au chinuit vreme de cincisprezece zile, în sfârşit m-am refăcut. Acum ma simt bine. Majestatea Sa Imperială îmi acordă în continuare aceeaşi bunăvoinţă ’Vot ’fi -făcut cea mai frumoasă călătorie” 1*1’. Grimm şi -cat rame vom pleca în cursul lunii. Februarie. Te. Salut şi te îmbrăţişez cu aceeaşi duioşie din totdeauna, Mii de. Gânduri afectuoase, ’Doamnei de Blacy, iubita mea, şi Doamnei şi Domnului Bouchard, abatelui *Le* Monnier şi Domnului Gaschon Câte. N-o să avem a ne spune ’-la fura sobei dumiteie’!

La Petersburg, 29 decembrie 1773

E ajunul anului nou Restul se. Înţelege de 4a sine.

CLXXXW

’Haga, 9 aprilie 1TM ™

Stimate doamne şi- dragi prietene,

După ce am străbătut şapte sute de leghe în douăzeci şi două de zile, am sosit la Haga pe 5, luna curentă, sănătos tun şi ma: puţin obosit după acest drum uriaş decât am fost uneori după câte o plimbare. Mă întorc lângă dumneavoastră copleşit de onoruri. Dacă aş fi vrut să mă îmbogăţesc de pe urma vistieriei imperiale, cred că aş fi fost în măsură s-o: fac; am preferăt ’ânsă să închid gurile rele de ia Petersburg şi să-i determin pe bănuitorii de la Paris să mă creadă, Toâte. Ideile ce-mi Bântuiau mititea ciad am plecat, de La Paris s-au spulberat după prima noapte petrecută la Petersburg, în consecinţă, comportarea mea a devenit mai cinstită şi mai nobilă. Nemaisperând nimic şi netemându-mă de nimic, am putut vorbi ce am

socotit; de cuviinţă Oare când vom avea bucuria de a ne revedea? Poate peste doua săptămâni; poate mult mai târziu. Împărăteasa m-a însărcinat cu editarea Regulamen-ieâcr numeroaselor şi folositoarelor instituţii pe care le-a înfiinţat47t. Dacă editorul olandez o fi turc, ca de obicei, îl las baltă şi vin să tipăresc lucrarea la Paris. Dacă pot să obţin condiţii rezonabile, rămân aici până la sfârşiţul acestei munci care oricum nu va fi veşnică. Deşi vremea a fost atât de frumoasă Incit şi să fi ascultat de poruncile aoastre tot n-ar fi putut fi mai grozavă, deşi am avut cele mai minunate zile şi cele mai bune drumuri, -. Tot am lăsat

Ir.: urma. Noaateâ. Patru căleşti sfârimatfe. ®înd îmi aduc aminte trecerea Douinei472, la Riga., pe a gheaţă prin ale cărei crăpături ţâşnea apa de jur împrejurul; nostru, sloiurile scufundânduse şi: legănându-se sub: greutatea caleştii şi trosnind din toate – părţile, – mă înfior. Şi: acum. De o atare primejdie. Eram gata să-mi rup umărul; şi: braţul.pe bac. La Mittau, unde vreo treizeci de oameni se îndeletniceau eu purtarea pe braţe a caleştii noastre râscând să cadă şi să. Ne. Arunce pe. Toţi -claie peste. Grămadă: în râu. De la Bamburg am fost nevoiţi să. Ne expediem cuferele la Amsterdam, cu căruţa, poştalăO cal caş că încărcată cât de cât n-ar fi rezistat la nişte drumuri atât de grele.

Mă aflu la prinţul Gallâtzin, a cărui bucurie, când m-a văzut, o puteţi ghici judecind după aceea pe care o veţi resimţi şi dumneavoastră puţin mai devreme sau puţin mai târziu!

Cred că v-am mai spus că după ce mi-a acordat cea mai graţioasă primire, după ce mi-a, îngăduit să intru zilnic, de la trei la cinci sau la şase în cabinetul majestăţii sale, împărăteasa a binevoit să-mi aprobe toate cererile pe ’eare le-am formulat la plecare. Am rugat-o să suporte cheltuielile călătoriei, şederii şi întoarcerii, mele, precizând că un filosof nu călătoreşte ca un mare senior; a fost de acord. I-am solicitat un flecuşteţ a cărui valoare provenea doar din faptul că fusese utilizat de majestatea sa; mi l-a

dăruit cu graţie şi cu dovezile celei mai distinse consideraţii. Am să vă, povestesc totul, dacă nu cumva am şi făcut-o 473, I-am mai cerut un ofiţer de la curte ca să mă conducă până la destinaţie teafăr şi nevătămat şi mi i-a acordat, dina totodată personal porunci privind caleaşca şi pregătirile pentru călătoria mea.

Stimate doamne şi dragi prietene, vă jur că acest episod din viaţa mea a fost cât se poate de satisfăcător pentru orgoliul meu. Zău că va trebui să mă credeţi pe deplin în tot ce am să vă povestesc despre această femeie extraordinară! Cu atât mai mult cu cât acest elogiu nu va fi fost plătit şi deci. — nu va fi rostit de o gură venală. Vă: salut, vă îmbrăţişez, şi vă transmit respectuoasa mea afecţiune. Aţi fi foarte nedrepte dacă nu aţi fi încredinţate că mă întorc cu exact; aceleaşi sentimente pe care le aveam când m-am despărţit de dumneavoastră; ar însemna că sufletele dumneavoastră s-au schimbat, nu inima mea.

Respectele mele Doamnei Bouchard. Dacă îl vedeţi pe Domnul Gaschon, amintiţi-i vă rog de mine. Stimată Domnişoară Volland, vă sărut din toată inima. Oare nu v-aţi mai restabilit?

Haga, 9 aprilie 1774

CLXXXVII

Haga, 31 mai 1774 *în*

Stimate doamne şi dragi prietene,

Fac tot ce pot ca să-mi grăbesc întoarcerea lângă dumneavoastră. Sunt dispus să sacrific bani, dar asta. E tot ce pot să fac.

În ciuda afectuoasei prietenii a prinţului şi a prinţesei, mor de plictiseală, de îngrijorare şi de nerăbdare.

Mă veţi găsi foarte îmbătrânit.

La orizontul vieţii dumneavoastră s-a ivit un eveniment însemnat ce va fi fără îndoială urmat de mulle altele *i7S.* Uneori aş dori să fiu şi eu martor, alteori mă felicit că sunt departe.

Nu vă scriu noutăţi fiindcă nu ştiu niciuna. Nu aşţept nici de la dumneavoastră, pentru că cele pe care mi le-aţi scrie

nu mi-ar parveni.

Spuneţi-mi doar că sunteţi sănătoase, că mă aşteptaţi cu nerăbdare, că tot vă mai sunt drag; mi-ar prinde mai bine decât diverse noutăţi.

Un atare bileţel, atâta cer prieteniei dumneavoastră, şi mi-l datoraţi după spaima pe care mi-a provocat-o starea sănătăţii dumneavoastră.

Vă salut, vă prezint respectele mele şi vă îmbrăţişez din toată inima.

Fiica mea îmi scrie că a avut uneori privilegiul să vă vadă 476; procedaţi, vă rog, astfel încât să profite de pe urma acestui privilegiu şi inspiraţi-i câte ceva din prudenţa şi înţelepciunea dumneavoastră,

Complimente Domnului Gaschon şi respectele mele Doamnei Bouchard.

Vă îmbrăţişez pe toţi, dar pe doamne puţin mai strâns, iar pe dumneata încă şi mai strâns decât pe doamne.

Haga, azi 31 mai 1774

CLXXXV1II

Haga, 15 iunie 1774 „v

Stimate doamne şi dragi prietene,

Ceea ce am făcut eu n-a fost o călătorie plăcută; a fost o călătorie foarte onorabilă. Am fost tratat ca un reprezentant al oamenilor civilizaţi şi inteligenţi din ţara mea.

Aşa mă şi consider când compar distincţiile cu care am fost copleşit, cu ceea ce eram îndreptăţit să sper pentru mine personal. Plecasem doar cu recomandarea binefăcătoarei mele, lucru mult mai sigur decât meritele, şi-mi ziceam: „îi vei fi prezentat împărătesei; îi vei mulţumi; după’vreo lună de zile va dori poate să te mai vadă o dată; îţi va pune unele întrebări; peste încă o lună, te vei prezenta să-ţi iei i’ămas bun de la dânsa şi te vei ” întoarce acasă”. Admiteţi, dragele mele, că aşa s-ar fi petrecut lucrurile la orice altă curte, în afara celei de la Petersburg?

Aici, dimpotrivă, uşa cabinetului suveranei îmi este deschisă în fiecare zi, de la ora trei până la cinci, uneori chiar şase după-amiaza. Intru, mi se spune să iau loc şi

discutăm cu aceeaşi libertate pe care mi-o acordaţi dumneavoastră; când ies din cabinet, sunt nevoit să-mi mărturisesc că am un suflet de rob într-o ţară considerată a aparţine unor oameni liberi şi că mi-am descoperit un suflet de om liber într-o ţară considerată a fi o ţară de robi. Ah! dragele mele prietene, ce suverană! ce femeie extraordinară! Elogiul meu nu va fi atribuit venalităţii, căci am impus dărniciei sale nemaipomenite nişte limite foarte înguste; lumea va trebui să mă creadă, atunci când o voi înfăţişa prin intermediul propriilor ei cuvinte; va trebui să admiteţi cu toţii că sub chipul Cleopatrel adăposteşte.sufletul lui Brutus; e ’hotărâtă’ ea el şi seducătoare ca ea; are o incredibilă ţinută în ceea ce priveşte Ideile şi toată graţia şi vioiciunea posibilă în ceea ce priveşte exprimarea; împinge dragostea de adevăr până la limita extremă a rezonabilului; cunoaşte problemele imperiului, aşa cum le cunoaşteţi dumneavoastră pe cele ale casei proprii: vă voi povesti toate astea, dar când? zău că aş vrea s-o fac peste opt zile, căci în ritmul în care am călătorit de la Petersburg la Haga nu-mi trebuie mai mult timp ca să ajung de la Haga la Paris, Maiestatea Sa Imperială şi generalul Betzky, ministrul, m-au însărcinat Însă cu editarea planului şi statutelor diferitelor aşezăminte întemeiate de suverană în ţara sa pentru instruirea tineretului şi fericirea tuturor supuşilor. Voi lucra cât voi putea mai repede, şi sper că nu vă îndoiţi, dragi prietene, că sunt tot atât de grăbit să mă întorc lângă cei dragi mie, pe cât sunt şi ei de dornici să mă vadă din nou. Până una alta, aflaţi că s-au întâmplat trei minuni în favoarea mea; prima: la ducere am beneficiat de patruzeci şi cinci de zile la rând de vreme bună; a doua: am petrecut cinci luni de zile la curte, fără să stârnesc răutatea omenească, şi asta în ciuda caracterului meu de o sinceritate rar întâlnită şi care dă apă la moară calomniilor unor curteni invidioşi şi rău intenţionaţi; a treia: la întoarcere, treizeci de zile la rând, timp neobişnuit de frumos în această perioadă a anului, fără niciun alt accident în afară de nişte” căleşti

fărâmate: am schimbat caleaşca de patru ori, Câte amănunte interesante nu vă voi povesti la gura sobei! Am început să mai scap de urmele bătrâneţii pe care mi le lăsase oboseala; doresc atât de mult să vă găsesc sănătoase, încât mă mângâi cu această nădejde. Mă bizui mult pe îngrijirile date de Doamna de Blacy şi de Doamna Bouchard. Le salut şi le îmbrăţişez pe amândouă. Doamna Bouchard, care nu iartă uşor nici măcar un fleac, îmi va îngădui probabil să-i port multă vreme o pică serioasă pentru o supărare de pe urma căreia încă mai pătimesc. Prima dată când veţi da ochii cu Domnul Gaschon, spuneţi-i că dacă problema sa nu e încă rezolvată, asta nu înseamnă că l-am uitat; împrejurările nu erau câtuşi de puţin prielnice într-o ţară a cărei suverană ştie să socotească. L-am văzut pe Euler *178,* pe bunul şi respectabilul

Euâer, de mai multe or;: el este autorul cărţilor de care are nevoie nepotul dumneavoastră. Sper că va fi mulţumit. Prinţesa Galliizin s-a ocupat de această treabă înainte de -plecarea mea şi, de când m-am întors, se ocupă de ea prin-rţul. Henry. Îmi veţi spune: De ce-i laşi pe alţii să facă. Ceea ce poţi face tu însuţi? Iată de ce: ediţia uneia din cărţi, publicată. — la Petersburg, este epuizată, iar ediţia celuilalt volum s-a realizat la Berlin, pe unde n-am vrut să; trec, deşi regele mă invitase. Nu apa Nevei mi-a făcut rău, ci o dublă criză de inflamare a intestinelor la ducere; nişte colici şi o durere, cumplită de piept din cauza frigului de la Petersburg, cât am stat acolo; o căzătură pe bac, la Mitau, de pe urma căreia era să mă prăpădesc, la întoarcere; durerea pricinuită de căzătură şi de celelalte accidente mi-a trecut, iar dacă sănătatea dumneavoastră ar fi cam tot atât de înfloritoare ca şi a mea, aş fi foarte mulţumit..

Ii lăsasem pe Grimm bolnav la Petersburg; acum e în convalescenţă şi. Gata de întoarcei’e 479; e foarte nefericit: principesa de Ărmstadt, prietena lui, mama marii ducese, doamna pe care o însoţise, a murit. Nici nu pot să vă spun cât de gravă este pentru el pierderea acestei femei. Fiica mea mi-a comunicat că în lipsa mea aţi fost bune cu ea; vă

mulţumesc din suflet. Nu vă temeţi pentru sănătatea mea; ne culcăm devreme, seara nu mâncăm aproape nimic, încă nu am curajul să mă apuc de lucru; trebuie să le dau răgaz ciolanelor mele zdruncinate să se refacă; ăsta e rolul somnului; de aceea, de când m-am întors, dorm câte opt, nouă ore la rând. Prinţul e ocupat cu munca sa politică; prinţesa duce o viaţă care nu e deloc compatibilă cu tinereţea, vioiciunea spiritului ei şi gusturile frivole specifice vârstei sale; iese puţin, nu primeşte aproape deloc, are profesori de istorie, de matematică, de limbi străine1, pleacă de bunăvoie de la un mare dineu la curte ca să se ducă acasă unde o aşteaptă lecţiile; îşi dă silinţa să-i fie pe plac soţului ei; supraveghează personal educaţia copiilor săi: a renunţat la gătelile scumpe; se scoală şi se culcă devreme, iar viaţa mea se conformează obiceiurilor casei. Ne distrăm ciondănindu-ne ca dracii; nu sunt totdeauna de aceeaşi părere cu prinţesa, deşi amândoi suntem cam atinşi de anticomanie; dt despre prinţ, s-ar zice că n-are alt ţel decât să ne contrazică în toate privinţele: Homer e un dobitoc, Plinius un tâmpit şi jumătate; chinezii sunt cei mai cinstiţi oameni de pe lume şi tot aşa. Şi întrucât oamenii aceia nu ne sunt nici veri primari, nici prieteni la cataramă, disputele noastre sunt pline de veselie, de antren, de glume şi, uneori, drese cu un pic de amor propriu. Prinţul, care a achiziţionat atâtea tablouri, preferă să mărturisească deschis că nu se pricepe, decât să-i acorde vreunui amator meritul de a înţelege pictura.

La revedere, dragele mele prietene; primiţi vă rog respectuoasa mea duioşie şi nu uitaţi că sunt pe deplin al dumneavoastră, aşa cum am fost şi cum voi fi toată viaţa.

CLXXXIX

Haga, 3 septembrie 1774 48(1 Stimate doamne şi dragi prietene,.

’ Cuferele mele au fost expediate ieri la Rotterdam; din toată prada nu mi-am oprit decât ce încape într-o geantă, pentru o călătorie de cinci, şase zile.

Prinţul şi prinţeza Gallitzin fac tot ce pot ca să mă

oprească până la sfârşiţul lunii; pretind că ar trebui să aştept, alături de dânşii, ultima hotărâre a curţii cu privire la un proiect a cărui realizare împărăteasa a fixat-o în cursul acestei luni; dar nu se va întâmplă aşa. Editarea lucrării nu s-a terminat încă; i-am acordat în sinea mea tipografului încă opt zile; după ce trece acest termen, să termine lucrarea cine o pofti. În ciuda tuturor amabilităţilor gazdelor mele, în ciuda faptului că şederea mea la Haga e plăcută, mă usuc pe picioare; trebuie să vă revăd pe toţi. Să-mi fi spus cineva, când am plecat de la Paris, că o călătorie pe care mi-o închipuiam de vreo cinci, şase luni, va dura aproape de trei ori mai mult, i-aş fi spus de la obraz că minte. În sfârşit, acum mă întorc acasă şi n-o să mai plec câte zile oi avea: a trecut vremea când socoteam anii şi a sosit vremea când trebuie să socotim lunile; cu cât eşti mai sărac, cu atât trebuie să-ţi administrezi mai bine veniturile. Poate că mi-au mai rămas vreo zece ani în fundul sacului[481]. Din aceşti zece ani, infla- maţiile reumatismele şi ceilalţi membri ai acestei incomode familii îmi vor mai răpi vreo doi, trei; să încercăm să-i economisim pe ceilalţi şapte pentru odihriă şi pentru celelalte bucurii mărunte pe care ţi le mai poţi oferi după ce ai trecut de şaizeci de ani. Acesta-mi este planul şi sper că veţi fi de acord să mă sprijiniţi. Credeam că fibrele sufletului se atrofiază cu vârstă; nici gând; nu ştiu dacă nu cumva sensibilitatea mea chiar s-a accentuat: totul mă emoţionează, totul mă afectează; voi fi cel mai jalnic bătrânel plângăreţ din câţi veţi fi cunoscut vreodată. Rămâneţi cu bine, dragele mele prietene; încă puţin şi ne vom revedea. Vă salut şi vă îmbrăţişez din toată inima. Doamnă de Blacy, pare-se că cineva, în lipsa mea, mi-a tăiat craca de sub picioare. Dacă aţi rămas aşa cum vă ştiu, mai bine aţi fi' făcut să mă păstraţi. Dacă aţi renunţat la rigiditatea principiilor dumneavoastră, vă felicit pentru pervertirea şi inconstanţa dumneavoastră. Ce-o să mă mai sărute Doamna Bouchard dacă nu şi-a pierdut interesul faţă de ştiinţele naturii! Am bucăţi de marmură şi le dau pe sărutări; am metale şi le

dau pe alte sărutări; am minerale şi le dau tot pe sărutări.

— Cum o să se descurce ca să plătească toată Siberia? Dacă fiecare sărutare trebuie să aibă un loc diferit, o sfătuiesc să-şi adune prietenele ca s-o ajute.. Sărutările mele, vă daţi seama, vor fi cât se poate de mici, dar Siberia e foarte mare. Aţi fi comis aceeaşi greşeală ca şi mine dacă le-aţi fi îngăduit Domnului şi Doamnei Dijon să mă uite. Dacă îl vedeţi pe Domnul Gaschon înaintea mea, spuneţi-i o vorbă bună din partea mea. Probabil că nu şi-a dat încă demisia din postul său de satelit al plăcerii, cea mai excentrică dintre toate planetele, care îl plimbă după ea pe tot felul de orizonturi. Rămâneţi cu bine, dragele mele prietene. Rămâneţi cu bine: mă voi întoarce în curând lângă dumneavoastră şi nu voi mai pleca.

APENDICE

Fragmente nedatate

1

M-am dus ia masă la baron… A apărat, cu moderaţia pe care o ştii, cauza lui Boulainvilliers 483 şi a astrologiei judiciare şi am admis că Saturn are asupra noastră cam acelaşi efect ca un fir de praf asupra orologiului din turnul unei biserici. Întrucât nimic nu se aseamănă mai bine cu un vis decât conversaţia dintre doi sau trei bărbaţi foarte treji şi întrucât ajungi la Cusco, în toate zilele, cu poştalionul din provincia Champagne 484, ne-am pomenit discutând problema germenilor preexistenţi. Ştii ce-s minunile astea? Dumneata, eu, toţi oamenii prezenţi, trecuţi şi viitori, cuprinşi unii într-alţii până la ovarul Evei şi testiculul lui Adam, primele două cutii’ de unde au ieşit cu timpul atâţia proşti, fără să-i mai punem la socoteală şi pe apărătorii acestui sistem. Şi cum o nebunie aduce alta după sine, mi s-a năzărit că, aşa cum sunt ani proşti pentru mere, pere, piersici, struguri, s-ar putea să existe ani proşti pentru oameni, ani când sunt cu toţii de calitate proastă. Şi apoi ne-am apucat să discutăm despre mulţimea de experienţe ce s-ar putea face, ca de pildă să lipseşti pomii de capacitatea de-a rodi, aşa după cum unii îi lipsesc pe

oameni. Şi apoi, am întemeiat un mare colegiu de călugări dedicaţi exclusiv studierii naturii; şi uite aşa cu poştalion de Pontoise, am ajuns taman la Cusco.

Am rămas singur cu baronul, discutând o obiecţie foarte serioasă, şi anume: crearea animalelor. De ce oare, epuizată, natura nu mai produce altele noi? Mi-au venit câteva idei interesante în această privinţă. Am atras atenţia asupra faptului că pe cer se aprind uneori sori noi iar alţii se sting. Mă vei întreba unde vreau să ajung cu sorii mei aprinşi şi stinşi. Vei vedea. Am adăugat: al nostru poate aşadar avea aceeaşi soartă. Să mi se spună deci ce se întâmplă în cazul acesta cu toate animalele? Dispar. Dar dacă soarele se aprinde din nou, constat că pe globul nostru renasc plantele, fructele, insectele şi, după toate probabilităţile, animalele şi omul, adică toate produsele naturale ale solului.

— Chiar şi omul, mă vei întreba?…

— Da! omul, dar nu aşa cum' este acum; mai întâi, sub o înfăţişare pe care n-o ştiu; apoi sub alta pe care de asemenea n-o ştiu; şi pe urmă, după câteva sute de milioane de ani şi tot atâtea transformări pe care nu le ştiu, iată animalul biped ce poartă numele de ora. Toate aceste idei, adevărate sau greşite, ne ajută să ne petrecem timpul într-un mod deosebit de interesant It pasionează pe prietenul cu care stau de vorbă… etc.

2

Azi, miercuri, baronul, Naigeon, un anume Bron pe care nu-l cunoşti şi cu mine am fost la un pic-nic la SaintCloud. Am petrecut o zi înţeleaptă, aiurită şi totodată veselă. Vulcanicul Naigeon e încântător. Vai ce-au mai râs de mine fiindcă vreau cu tot dinadinsul să fiu ars pe rug! prudentul Naigeon mai clănţăne şi acum de frică, pun mâna în foc. Măcar dacă ar fi cât turnurile de la NotreDame, l-aş mai ierta.

Iată despre ce era vorba. Ziceam că mi-ar fi cu neputinţă să nu-l stimez pe un om care, chemat în faţa parlamentului pentru o lucrare îndrăzneaţă, ar răspunde cu hotărî re

„orice ar fi să i se întâmple: da*, eu am scris-o; aşa gin- dese şi nu mă voi dezice. D*iscuţia pornise de la atitudinea laşă a lui Helvetius; am invocat drept scuză faptul că are o mamă, o soţie şi copii. Am mai zis că aş suferi profund dacă aş călca adevărul în picioare retractându-l, dacă aş ajunge să spun exact contrariul celor gândite, după ce am, scris ceea ce gândesc, dacă m-aş dovedi, «în ochii judecătorilor, concetăţenilor şi prietenilor mei un laş, dacă mi-aş văduvi opiniile de toată autoritatea lor, dacă i-a. refuza adevărului o mărturisire şi un sacrificiu pe care sute de fanatici le-au închinat minciunii. Mai ziceam că cel ce uită că într-o atare împrejurare îşi primejduieşte viaţa îmi câştigă stima datorită fermităţii şi integrităţii caracterului său, că aş vrea să-i fiu tată, frate, prieten. Le-am adus ca argument pe Socrate, expunându-l astfel ironiei lor; iertată fie-mi fapta aceasta. Am proiectat evenimentul în trecut şi i-am pus să recitească pagini din istorie. Ei bine, draga mea, m-au sti’ivit sub argumentele lor Trebuie să-ţi mărturisesc însă că nu m-au făcut să-mi schimb părerea. Pretindeau că toate astea nu-s decât exaltări poetice. Ideea îmi suride, căci tare aş’vrea să nu fiu nebun. După părerea dumitale, cine are dreptate, ei sau eu? Hotărăşte imparţial. Dacă greşesc, trebuie să-mi schimb sufletul şi asta fără să fiu nemulţumit de cel pe care-l am. Mi-ai face o mare plăcere scutindu-mă de o sarcină atât de anevoioasă.

Nicicând o problemă importantă n-a fost tratată într-un mod mai vesel şi mai puţin pedant, deoarece am râs ca nişte copii. De câte ori n-am dorit să fi fost şi dumneata de faţă! Ai fi auzit raţionamente corecte şi glume bune; ai fi mâncat un delicios peşte în sos de vin şi m-aţi fi convins, dumneata şi peştele, că, în asemenea condiţii, trebuie cu tot dinadinsul să trăieşti. Au tot zis că părerea mea dovedeşte că sunt un om tare friguros şi totodată complet lipsit de poftă de mâncare; mai ziceau şi că nu iubesc pe nimeni etc., etc. Au povestit că Pollionius, blamat pentru faptul că bl admirat nişte versuri proaste de ale lui Âugustus, a răspuns că cel ce are sub comanda sa douăzeci

de legiuni şi deţine puterea de a exila nu scrie niciodată versuri proaste. Le-am replicat că-l prefer pe cel ce, scos din ocna la care fusese osândit fiindcă socotise că nişte versuri de-ale tiranului Denys sunt proaste, şi consultat din nou cu privire la alte versuri, le-a citit şi a zis, în loc de orice alt răspuns: „Duceţi-mă înapoi în fundul ocnei”.

Vai nouă, draga mea! nişte apărători de profesie ai adevărului care dau înapoi atunci când trebuie să-l mărturisească! Poate că şi eu aş fi laş într-o asemenea situaţie, dar m-aş dispj-eţui. Dacă nu eşti sigur că ai curajul să-ţi susţii afirmaţiile, nu-ţi rămâne decât să taci. Nu vreau ca omul să-şi caute moartea cu tot dinadinsul, dar nici nu accept să fugă de ea. Oh! Naigeon, dacă dragii tăi Seneca şi Epictet te-ar auzi. Ce-ar zice!

Găsesc că a-ţi dezavua sentimentele, mai ales când este vorba despre un lucru grav, e o ruşine. Nu pot îngădui ca un om ce acceptă să fie numit filosof, să prefere viaţa, nenorocita asta de viaţă, în loc să mărturisească adevărul, aşa cum se cuvine. Nu admit să mintă în faţa tribunalului. Nu pot tolera ca una să tipăreşti, alta să spui. Ce încredere să mai aibă poporul, şi e numeros poporul ăsta, în discursurile voastre, dacă le retractaţi? O să vă lase să vorbiţi şi, judecându-vă după faptele voastre, o să vă dispreţuiască, şi o să aibă dreptate. Şi bagă de seamă, toţi cei care-i dezaprobă pe Vanini, Giordano Bruno şi pe alţi câţiva, îl condamnă vehement pe Voltaire că sărbătoreşte paştele. Şi totuşi, aceasta nu constituie o dezavuare la fel de categorică a opiniilor proprii ca aceea făcută în faţa unui tribunal, în prezenţa tuturor oamenilor adunaţi acolo; şi apoi, nu eşti de acord că un atare aci de fermitate conferă o mai mare greutate afirmaţiilor cuiva? Cuvintele scrise cu sângele filosofului sânî infinit mai convingătoare. Fii liniştită, draga mea, pentru mine a trecut vremea vitejiilor de acest gen. Nu mă preţuiesc îndeajuns încât să-mi închipui că-mi apăr propria mea cauză. E o chestiune în care nu sunt câtuşi de puţin angajat...

Naigeon, Suart, baronul şi dovleacul ăla mare de Bergier

şi-au scos ochii pe tema sacrificiului suprem ca mărturie întru adevăr. Îi ascultam în tăcere; îmi cercetam conştiinţa ca să constat că e de nestrămutat în această privinţă. Vai, draga mea, ce ar putea răspunde filosoful care, tăinuindu-l în faţa lumii, reneagă adevărul proclamat cândva, la întrebarea unui om din popor: „cine eşti tu? eşti cinstit? eşti mincinos? în cine să am încredere? în tine aşa cum eşti în faţa judecătorului? în tine aşa cum eşti în faţa prietenilor?” cum s-ar comporta omul acela laş, ipocrit şi fals? exact aşa cum pretind amicii mei că e bine să te comporţi. Stai jos. Închide ochii. Alcătuieşte-ţi o imagine a omului de seamă; pune-l să vorbească şi spune-mi dacă acelea ar fi cuvintele pe care i le-ai atribui. Pentru prima dată am văzut cum sunt călcaţi în picioare Socrate, Platon şi Pitagora şi mi-a vent să le spun ce i-a zis odată un uriaş unui pigmeu ce ridicase bâta împotriva lui: „vrei să-mi fărâmi glezna?”

NOTE

1 Aceasta este prima dintre scrisorile lui Denis Diderot către Sephie Volland care ;au păstrat. Scrisorile trimise de Diderot Sis primii patru ani de la întâlnirea lor. Probabil în vara anului, ’1755, s-au pierdut sau au fost distruse. După opinia ’editorilor francezi ai corespondenţei (Yves Florenne), prima scrisoare a lui Diderot către Sophie Volland a fost trimisă la 1 iulie 1755. S-au păstrat 189 de scrisori, ultima fiind datată 3 septembrie 1774. Lipsesc scrisorile dintre anii 1774 şi 1784, ultimii zece ani din viaţa lor. Corespondenţa dintre ei trebuie să fi continuat însă până la sfârşiţul vieţii, deoarece Angelique de Vandeul, fiica lui Diderot, scria în *Memoriile* ei, în pasajul ’ despre Doamna Volland:,. A fost cuprins, pentru fiica ei, de o pasiune care a durat până la moartea unuia şi a celuilalt”.

Scrisorile au fost păstrate în manuscris, fiind numerotate de Sophie Volland cu cifre arabe, probabil în ordinea primirii lor. Prima scrisoare cunoscută, datată 10 mai 1759. Poartă numărul 135 (primele 134 de scrisori fiind distruse sau pierdute), iar ultima scrisoare conservată, datată 3

septembrie 1774, poartă numărul 553. În *Notele* ediţiei franceze (Yves Florenne) ’şi ale ediţiei în limba română este restituită această numerotare a manuscriselor originale. Cifrele romane reproduc numerotarea din ediţia folosită pentru alcătuirea versiunii în limba română.

După manuscrisul autograf, cu adăugiri făcute de Diderot însuşi, Abel-Frangois-Nicolas Coroillon de Vandeul, ginerele lui Diderot, ajutat desigur de Angelique de Vandeul, fiica Filosofului, a făcut o copie, destul de infidelă, care, în absenţa manuscriselor, a servit pentru publicarea primei ediţii a scrisorilor. În 1830, urmată de alte două ediţii, la fel de aproximative. Abia în 1930 a apărut o ediţie care reproduce manuscrisele autografe: LETTRES A SOPHIE VOLLAND. *Textes publiâs d’apres les manuscrits originaux, avec une introăuction. Des variante*s *et des notes pas Andre Babelon.* Paris. Gallimard. 1930 se 4dition 1938). Publicarea corespern- denţei generale a lui Diderot de către Georges. Retfa- a contribuit la clarificarea multor detalii privind scrisorile eâtrq Sophie Volland, Pentru prima dată scrisorile au fost publicate integrai, într-o versiune conformă cu manuscrisul autograf, în ediţia; LES LETTRES DE DIDEROT A SOPHIE VOLLAND. *Edition âtablie et prsentee par Yves Florenne,* Paris, Le Club francais du livre, 1965.

2 în pădurea *Marly* (arondismentu! Saint-Germam -en-Layei, arhitectul *Jules Hardouin-Mansart* (1646—1Y08) a construit pentru Ludovic al XIV-lea un castei înconjurat de douăsprezece pavilioane simbolizând semnele zodiacului.. Castelul a fost distrus în secolul al XIX-lea, În parcul castelului se aflau celebrii cai sculptaţi de *Guitlaume Coustou* (1667—1748), cara au fost instalaţi în Place de la Concorde din Paris *(Les Che- vaux de Marly).*

3 Baronul *Henri-Charles de Gleichen* (1735—1807), diplomat, reprezentantul în Franţa al margravului de Bayreuth-(Bavaria), a cărui soţie (sora lui Frederic al II-lea, regele Prusiei) murise de curând. Gleichen,

şambelanul ei, îi fusese profund ataşat (Nota ed, fr.).

4 *Paul Henri Dietrieh, baron ă'Hoibach* (1723—1789) „filosof francez, colaborator al En*ciclopediei. A* expus în mod sistematic idei materialist-mecaniciste şi ateiste în lucrarea Sy*steme de la Nature* (1770). Este autorul scrierii antireligioase Le *Chris- tianisme dâvoile* (1767), în care profesează un ateism militant. (Vezi nota 410) A publicat în En*ciclopedie p*este patru sute da articole de chimie, mineralogie şi geologie. Adversar al despotismului luminat, liber cugetător, d'Holbach a scris şi articolele Pr*etres, Representants ş*i Th*eocratie. B*aron şi bogat proprietar de terenuri, d'Holbach şi-a pus averea la dispoziţia filosofilor şi a gânditoriler liberali ai epocii, primiţi cu ospitalitate la Gr*andval* (Seine-et-Oise), proprietatea Do*amnei d'Aine, s*oacra baronului d'Holbach, sau în salonul de pe rue Royale-Saint-Roch, unde Diderot era un oaspete frecvent întâlnit. În scrisorile către Sophie Volland, d'Holbach este numit de Diderot ba*ronul.*

5 *Melchior, baron de Grimm* (1723—1807), scriitor şi critic german. I-a succedat abatelui Raynal ca redactor âl unei corespondenţe literare, filosofice şi critice intitulată *Correspondanee litteraire* (17 volume, publicată în 1812—1813), jurnal al vieţii literare şi artistice din Paris, trimis în copii manuscrise unor personalităţi influente din Europa (ducesa de Saxa-Goiba, regele Poloniei, regina Suediei etc.) Grimm a fost prietenul cel mai apropiat al lui Diderot, care a colaborat intens la *Correspondance litteraire,* începând din 1756 *(Lettre a Landols),* destinând jurnalului lui Grimm articole de critica de artă intitulate *Salons* (1759—1781) şi alte scrieri.

6 *Doamna Volland,* „la chere mere" sau *Morphyse* cum o numea Diderot în scrisorile către Sophie, Anne-Elisabeth Frangois Brunei de La Carliere (? —1772), fiica unui medic al ducelui de Berry, căsătorită cu Jean-Robert Volland (? —1752 sau 1753), scutier, avocat în Parlamentul Parisului, iar din 1739 director general al

administraţiei impozitului pe sare *(la gabelle)* în Franţa. Doamna Volland moştenise de la soţul ei domeniul *Isle,* pe valea Marnei, lângă Vitry-le-Frangois, cuprinzând un castel cu dependinţele lui, patru ferme, o moară de apă şi diverse drepturi senioriale şi feudale. Soţii Volland au avut patru copii; *Jean-Nicolas Volland* (n. 1714 – mort înainte de 1758); *Mărie-Jeanne* (n. 1715), căsătorită în 1737 cu *Vallet de Sallignac.* După falimentul acestuia, în 1762, şi-a luat numele de *Madame de Blacy,* după numele unui sat de lângă Vitry-leFrangois; *Louise-Henriette,* numită de Diderot SOPHIE VOLLAND (27 noiembrie 1716 – 22 februarie 1784); *MarieCharlotte,* cu zece ani mai tânără ca Sophie (în. 1768), „la chere soeur" sau *Uranie,* cum o numea Diderot în scrisori, căsătorită în 1749 cu *Jean-Gabriel Le Gendre,* inginer de poduri şi şosele, inspector general la Ponts et Chaussâes (administraţia de stat care se ocupa cu problemele privind drumurile, podurile şi canalele). Familia Le Gendre a locuit la Paris pe rue des Vieux-Augustins, apoi pe rue des Bons-Enfants şi, în sfârşit, pe rue Sainte-Anne, domicilii frecvent evocate de Diderot în corespondenţa sa. (Vezi nota 343).

9 – Scrisori «iU' «Sophie Volland

1 *Jean-Frangois de Saint-Lambert* (1716—1803), scriitor francez, colaborator al *Enciclopediei,* pentru care a redactat unele articole celebre de morală, politică şi economie etc. *(Fantaisie, Fragilite, Genie, Legislateur, Luxe).* A reflectat principiile enciclopediste în lucrarea sa *Principes des moeurs* ... ou *Cate- chisme universel* (1798). Considerat de contemporani drept unul din marii poeţi ai secolului, datorită poemului descriptiv *Les Saisons* (1764), monden şi seducător, a fost prieten cu Madame du Châtelet (Emilie Tonnelier de Breteuil, marchiză, du Châtelet, 1706—1749), viitoarea prietenă a lui Voltaire, apoi cu Madame d'Houdetot. Acad. Fr. 1770.

3 *Doamna d'Houdetot (Elisabeth de La Live de Bellegarde, contesă d'Houdetot,* 1730—1813), cumnata Doamnei

d'Epinay. Prietenă timp de mulţi ani cu poetul Saint-Lambert, Doamna d'Houdetot i-a inspirat o puternică pasiune lui Rousseau, care i-a atribuit eroinei din romanul său *La Nouvelle Helo'ise* spiritul, veselia şi inteligenţa ei şi a evocat-o în *Les Confessions.*

9 Marie-Charlotte Le Gendre.

10 Scrisoarea nr. 138.

Î.1 Este vorba de *Jean-Jacques Rousseau* (1712—1778) şi scrierea sa *Lettre a d'Alembert sur les spectacles* (1758), care a marcat ruptura publică dintre Rousseau şi Diderot.. La început prieten cu Diderot, pe care l-a vizitat în timpul detenţiei acestuia în castelul Vincennes, în 1749 (pentru ideile exprimate în *Lettre sur les aveugles a l'usage de ceux qui voient),* colaborator al *Enciclopediei,* pentru care a redactat partea muzicală şi foarte, importantul articol *Economie politique,* Rousseau a rupt relaţiile cu colaboratorii *Enciclopediei* în urma apariţiei articolului *Geneve,* scris de d'Alembert (vezi nota 57) şi publicat în voi. VII al *Enciclopediei* (1757), în care, la instigarea lui Voltaire, era deplânsă absenţa unui teatru la Geneva, unde să se poată reprezenta capodoperele dramatice. Rousseau i-a replicat pe larg în *Lettre a d'Alembert sur les spectacles* (1758), denunţând imoralitatea comediei şi influenţa corupătoare a teatrului. Prietenia lui Rousseau cu Diderot s-a alterat 'considerabil şi din cauza unei fraze din drama lui Diderot *Le Fils natural* (1757): *„Il n'y a que le mechant qui soit seul",* în care bănuitorul Rousseau văzuse o aluzie personală. Cearta lui Rousseau cu Diderot, cu Grimm şi cu Doamna d'Epinay a rămas definitivă.

12 *Antoine Petit* (1718—1794), celebru medic francez.

13 *Marchizul de Ximenes* (1726—1817), autorul unei tragedii, *Don Carlos,* citită şi comentată de Diderot (Nota ed. Fr.).

14 Cutia era o tabacheră în care Sophie intenţiona să alăture portretului miniatură al lui Diderot pe cel al surorii sale Marie-Charlotte Le Gendre (Nota ed. Fr).

15 Doamnei Le Gendre.

16 *Ckălons* era reşedinţa lui Jean-Gabriel Le Gendre, inginer de poduri şi şosele în Champagne.

17 Despre persoanele din anturajul Doamnei Volland şi al fiicelor sale (Domnul Gaschon, Domnişoara Boileau, Domnişoara Artault) nu se cunosc date biografice.

18 Scrisoarea nr. 150.

19 Tatăl lui Diderot, *Didâer Diderot,* meşteşugar *(maâtre coutelier* – meşter de cuţite) înştărit din *Langres* (Haute-Marne), centru tradiţional de fabricare a cuţitelor, murise la 4 iunie 1759. Născut la Langres, la 5 octombrie 1713, Denis Diderot era fiul cel mai mare al unei familii cu şapte copii, dintre care în

1759 mai trăiau trei; Filosoful, *Denise Diderot* (1715—1797)* „Soeurette", surioara, şi canonicul *Didier-Pierre Diderot* (1722— 1787). O soră se călugărise şi murise nebună la 27 sau 28 de ani, eveniment care, după afirmaţiile fiicei lui Diderot, Angelique de Vandeul, l-ar fi îndemnat pe Diderot să scrie romanul *La Religieuse* (scris în 1760, publicat în 1790).

20 *Apologie de l'abbe de Prades* (partea a treia scrisă de Diderot). La 18 noiembrie 1751, *Jean Martin, abate de Prades (e.* 1720— 1782), scriitor francez, prieten cu Diderot şi colaborator al *Enciclopediei,* susţinuse cu succes la Sorbona teza de doctorat *Quel est celui sur la force duquel Dieu a repandu le sauffle de la vie?* acuzată de iezuiţi de a fi promovat sensualismul şi religia naturală, în ciuda *Apologiei* pronunţată de Diderot. În 1752, datorită persecuţiilor iezuiţilor, abatele de Prades (care a scris pentru *Enciclopedie* articolul *Certitude),* împreună cu alţi colaboratori ai *Enciclopediei* din rândul clerului, abatele P est re (autorul unor mari articole filosofice, *Bacon, Bonheur, Cartesianisme)* şi abatele Yvon (autorul articolelor Ame, *Aristotelisme, Athee, Atheisme),* au fost siliţi să se exileze

21 Scrisoarea nr. 142.

25; Scrisoarea nr. 152.

23 Scrisoarea nr. 155.

24 *Isle,* proprietatea Doamnei Volland (vezi nota 6).
25 În text: „le petit château”, spaţiu imaginar deseori evocat în scrisori, u’r. De Diderot visa să trăiască împreună cu Sophie.
28 Marie-Charlotte Le Gendre.
27 *Ciaude-Gaspard de Prysie* (? —1784), ofiţer de gardă, prieten al familiei Volland,
28 Abatele *Le Monnier,* prieten şi corespondent, al lui Diderot,
29 Emilie, fiica Doamnei Le Gendre, era bolnavă. Identitatea şi soarta acestei fiice nu este pe deplin elucidată de către comentatorii lui Diderot,
30 Scrisoarea nr. 160.
31 Banca de pe aleea d’Argenson, la Palais-Royal, unde Diderot se întâlnea cu Sophie şi cu sora ei Marie-Charlotte.
32 Scrisoarea nr, 161.
33 Referire la ziua de 25 august, Saint-Louis la catolici. Sophie se numea în realitateLouise-Henriette.
34 Scrisoarea nr. 162.
35 *Vignory,* mică localitate din departamentul Haute-Marne, arondismentul Chaumont, unde se află ruinele unui castel din secolele XI şi XII.
36 În text: „on”, desemnează ps Doamna Volland.
37 Scrisoarea nr. 163.
38 Se pare că Diderot a fost doar de două ori la Isle, în 1759 şi 1770.
33 Marie-Charlotte Le Gendre.
40 în text „vordes”, plantaţie cu plopi, sălcii sau răchită.
41 Marie-Charlotte Le Gendre.
43 *Uranie,* numele dat de Diderot Doamnei Le Gendre, de la Ura* nia, muza Astronomiei şi a Geometriei în mitologia greacă.,
4.3 Referire la decretul consiliului regelui din *8 martie 1759,* prin care era revocat privilegiul acordat *Enciclopediei* (act oficial asigurând unui librar monopolul unei lucrări şi acordându-i autorizaţia de a o publica), era interzisă distribuirea celor şapte volume apărute până atunci şi

tipărirea celorlalte, sub ameninţarea unei pedepse exemplare („a peine de punition îxemplaire”). La *21 iulie 1759,* un nou decret ordona rambur-; rea subscriptorilor pentru volumele care nu apăruseră, dar nici unul- dintre subscriptori n-a solicitat restituirea banilor. Pentru a continua apariţia *Enciclopediei,* librarii-editori au propus lui Malesherbes, directorul editurilor (vezi nota 400), ea tipărirea să continue în străinătate, sau în Franţa cu acordul tacit al guvernului. Pentru Diderot, elaborarea şi publicarea celor şaptesprezece volume ale *Enciclopediei* a fost, începând din 1746-, preocuparea fundamentală. La 21 ianuarie 1746, cancelarul d’Auguesseau a acordat unor librari parizieni asociaţi (Le Breton, Briasson, Durând şi David) reînnoirea unui privilegiu pentru a publica *Encyclopmie* sau *Dictionnaire uni- verset des arts et des sciences, traduit des Dictionnaires An- glais de Chambers et de Harris, avec des additions.* Conducerea ediţiei a fost încredinţată abatelui de Malves, membru al Academiei de ştiinţe, asistat de Diderot şi de d’Alembert (Vezi nota 57), însărcinaţi să. Refacă articolele după traducere. La

16 octombrie 1747, Diderot şi d’Alembert l-au înlocuit pe abatele de Malves la conducerea *Enciclopediei.* Ajutaţi de cavalerul de Jaucourt, care şi-a investit întreaga avere şi activitate în redactarea Dicţionarului (Vezi nota 157), Diderot şi d’Alembert au făcut apel la câţiva mari scriitori, Voltaire, Montesquieu, precum şi la reputaţi specialişti: Rousseau (articole despre muzică), Hel- vătius, Condillac (filosofie), abatele Morellet, abatele Yvon (teologie), d’Holbach (chimie), Daubenton (istorie naturală), Tronchin (medicină), Marmontel (critică literară), Dumarsais (gramatică), Quesnay, Turgot (economie politică). Printre colaboratori se aflau numeroşi muncitori şi meseriaşi care au participat la informarea tehnologică (Barrat, Bonnet, Laurent, Fournier, Longehamp, Mallet), ingineri, medici, institutori şi alţi reprezentanţi ai profesiunilor liberale. La 25 iunie 1751, a apărut primul volum (2 050 de exemplare) din

Encyclopedie ou Dic- tionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers, par une societe de gens de lettres, mis en ordre et publie par M. Diderot, de VAcademie Royale des Sciences et Belles-Lettres de Prusse, et, quant a la pârtie mathematique, par M. D'Alem- bert, de VAcademie Royale des Sciences de Paris et de celle de Prusse et de la Societe Royale de Londres, precedat de o dedicaţie către d'Argenson, ministru al justiţiei, şi de *Discours preliminaire,* scris de d'Alembert. Însoţită de laudele entuziaste ale lui Voltaire, care o considera o lucrare „imensă şi nemuritoare" *(Le Siecle de Lotiis XIV),* atacată violent de iezuiţi *(Journal ăe Trevoux),* dar protejată de Malesherbes, directorul editurilor, de marchiza de Pompadour, favorita lui Ludovic al XV-lea *(Jeanne-Antoinette Poisson, marchiză de Pompadour,* 1721—1764, prietenă cu scriitorii şi filosofii vremii, duşmană a iezuiţilor), *Enciclopedia* a continuat să apară prin eforturile uriaşe ale lui Diderot, animatorul şi principalul ei redactor: volumul II a apărut în 1752, volumul III în 1753, volumul IV în 1754, volumul V în 1755, volumul VI în 1756, volumul VII în 1757. Volumele VIII—XVII, tipărite clandestin, au apărut în ianuarie 1766. Animatorul ei principal şi responsabil al întregii lucrări după retragerea lui d'Alembert (1758), însărcinat cu alcătuirea planului, recrutarea colaboratorilor, revizia manuscriselor, Diderot a scris numeroase articole (peste o mie) cu subiectele cele mai variate: filosofie, literatură, istorie, geografie, chimie, metalurgie, fiziologie, economie politică, morală, teologie *(Acier, Aigle, Argent, Art, Autorite politique, Bas, Bassesse, Boa, Bramines, Capuchon, Caucase, Citoyen, Droit naturel, Encyclopedie, Homrae, Intolerance, Irreligieux, Jesuite, Journalier, Malfaisant, Mosaique, Multitude, Naâtre, Sarrasins, Scie, Spinosiste* etc., etc.).

44 *David-,* unul dintre cei patru librari-editori ai *Enciclopediei,* autorul articolului *Droit de copie,* apărut în volumul V, în care se afirma că *Enciclopedia* are o importanţă naţională şi „aparţine Franţei'*.

45 *Pyrrhon* (e. 365—275 î.e.n.), filosof grec, întemeietorul

scepticismului.

46 Frazele subliniate în text, probabil citate din scrisorile primite de Diderot de la Sophie, sunt singurele fragmente care s-au păstrat, în această formă indirectă. Singura pagină autografă rămasă de la Sophie Volland este testamentul ei, prin care i-a lăsat lui Diderot un exemplar din *Essais* de Montaigne şi un inel pe care îl purtase: „Je donne et legue a Monsieur Diderot sept petits volumes des *Essais* de Montaigne, relies en maroquin rouge, plus une bague que j'appelle ma pauline".

47 Scrisoarea nr. 167, scrisă de la *Grandval* (Le Grand Val), domeniu al familiei d'Holbach, situat lângă Sucy, în Brie (regiune în estul bazinului parizian), proprietatea *Doamnei d'Aine,* mama celei de-a doua soţii a lui d'Holbach, Charlotte-Suzanne. Prima soţie a lui d'Holbach fusese fiica cea mare a Doamnei d'Aine, Basile-Genevieve-Suzanne, decedată în 1754. Diderot a fost deseori invitatul lui d'Holbach la Grandval, de unde i-a trimis Sophiei numeroase scrisori.

48 *Doamna Diderot,* soţia Filosofului, născută Anne-Antoinette Champion, cu trei ani mai în vârstă decât Diderot. (n. 1710). În ciuda opoziţiei violente a tatălui său, care l-a închis chiar într-o mănăstire, Diderot s-a căsătorit în secret cu frumoasa lenjereasă „Nanette11, în noaptea de 6 decembrie 1754', dar nepotrivirea dintre soţi a dat naştere încă de la început la grave neînţelegeri, care cu timpul s-au accentuat. În 1747 s-a născut o primă fiică, Angelique, decedată după Q lună. A urmat un fiu. Jacques-Franţois-Dems (1745),. Mort la vârstă de cinci ani de o febră violentă, apoi alt fiu, Denis-Laurent (1750), mort în acelaşi an dintr-un accident (femeia care-l ducea la botez l-a scăpat din braţe pe treptele bisericii). A doua *Angelique,* născută în 1753, căsătorită la 9 septembrie 1772 cu Abel-Frangois-Nicolas Coroillon de Vandeul, i-a prilejuit lui Diderot numeroase bucurii.. Angelique de Vandeul, care împreună cu soţul

ei s-a îngrijit îndeaproape de editarea operelor postume şi a corespondenţei lui Diderot (vezi nota 1), a murit în 1824.

40 Doamna Volland şi Sophie locuiau la Paris pe *rue des VleuxAugustins.*

50 *Doamna d'Epinay (houise Tardieu d'Esclavelles, dame de la Livc d'Epinay,* 1726—1783), scriitoare franceză, în salonul căreia se întâlneau Duclos, Voltaire, Grimm etc. A scris diferite eseuri despre educaţie, *Memorii* şi a lăsat o bogată corespondenţă. A fost iubita lui Grimm. În 1756—1757, l-a invitat pe Rousseau la Ermitage, reşedinţa sa depinzând de castelul *La Chevrette,* la nord de Paris, lângă Montmorency. Aici Rousseau s-a îndrăgostit de Doamna d'Houdetot, cumnata Doamnei d'Epinay (Vezi nota 8). Certat cu Diderot şi cu Grimm, Rousseau a părăsit reşedinţa Ermitage şi s-a stabilit la Montmorency.

51 *Arnolphe* Dau mont (1720—1800), medic (Nota ed. Fr.)

' 52 *Andre-Franşois Le Breton* (1708—1779), unul din editorii *Enciclopediei.* În februarie 1745., Le Breton s-a asociat cu germanul Sellins şi cu englezul Mills pentru a traduce în limba franceză *Cyclopoedia or an Universal Dictionary o arts et sciences* de Ephralm Chambers, apărută la Londra în 1728. Despărţindu-se de aceşti colaboratori, Le Breton a obţinut, în februarie 1745, un prim privilegiu pentru a edita, în patru volume, *Dictionnaire universal des arts et des sciences,* apoi, la 18 octombrie, a semnat un contract cu trai colegi parizieni pentru publicarea unei *Enciclopedii* franceze, care va începe să apară începând din 17.51 (Vezi nota 43). În 1764, căutând o informaţie în unul din cele zece volume imprimate dar încă nedifuzate, Diderot a descoperit că, pentru a evita neplăcerile cu cenzura, Le Breton începuse de doi ani să falsifice unele articole ale sale (de exemplu articolul *Sarrasins,* în care Diderot preconiza toleranţa generală în materie religioasă şi separarea puterii de stat de religie), precum şi articolele scrise de Saint-Lambert, d'Holbach şi Jaucourt. Indignat de „trădarea'1 lui Le Breton, dar convins

că volumele nu puteau fi retipărite, Diderot a consimţit totuşi să ducă până la. Sfârşit opera începută.

53 Sentimentele Doamnei Volland faţă de afecţiunea dintre Sophie şi Diderot n-au fost întotdeauna binevoitoare, „chere maman" dând uneori dovadă de o severitate şi de o rigoare destul de curioase, dat fiind vârstă fiicei sale, care îl întâlnise pe Diderot la treizeci şi nouă de ani, iar în 1759 avea patruzeci şi trei de ani. Doar cu câteva luni înainte de data primei scrisori care s-a păstrat, Diderot i se plângea lui Grimm, la 1 mai 1759, că intrând în cameră la Sophie pe o scară secretă („le petit escalier"), fuseseră surprinşi de Doamna Volland: „Nous res- tâmes debout, Sophie et moi. Sa măre ouvrit un secretaire, prit un papier et s'en retourna; depuis, on parle d'aller a la terre et pour cette fois l'erifant est du voyage. On va l'entraî- ner pour la. Faire perir d'ennui. Quel avenir!" (apud ed. Fr.).

54 Scrisoarea se întrerupe aici.

55 Scrisoarea nr. 171.

5fi *Dtdier-Frangois d'Arclais de Montamy,* majordom al ducelui d'Orleans, autor al lucrării *Trăite de la peinture sur email,* editată de Diderot în 1765 şi parţial redactată de el. Montamy locuia la Palais-Royal (Nota ed. Fr.).

57 *Jean Le Rond d'Alembert* (1717—1783), filosof, scriitor şi matematician francez, autor al unor lucrări de algebră, astronomie şi mecanică, datorită cărora a fost ales membru al Academiei de ştiinţe la douăzeci şi patru de ani. Animator, împreună cu Diderot, al *Enciclopediei* la începuturile ei (vezi nota 43), a scris *Discours preliminaire,* a redactat sau a revăzut articolele de matematică şi fizică şi a scris articole importante din alte domenii: *Ecole (Philosophie de V), Fortune, Nature, Situation* etc. După apariţia volumului IV al *Enciclopediei,* d'Alembert a fost ales în Academia franceză (1754). Datorită disputelor provocate de apariţia, în volumul VII, a articolului său *Geneve,* în 1757 (Vezi nota 11), şi interzicerii *Enciclopediei,* în 1759,

nemulţumit de onorariile primite de la editori, d'Alembert a abandonat codirecţia lucrării, dar a continuat să-i furnizeze articole de matematică.

58 Referire la lucrarea lui d'Alembert *Melanges de litterature, d'histoire et de philosophie,* publicată la Berlin în 1783.

59 *Pierre-Louis Moreau de Maupertuis* (1698—1759), matematician şi eseist francez, a introdus newtonismul în Franţa, începând din 1730. Între 1741 şi 1756 a fost chemat de către Frederic al II-lea la Academia regală a Prusiei.

60 *Stienne de Silhouette* (1709—1767), om politic francez, controlor general al finanţelor (1759). Autorul unor reforme eficiente, primite la început cu satisfacţie, Silhouette a căzut în dizgraţie datorită proiectului de a crea un impozit pe semnele exterioare ale bogăţiei (numit subvenţie generală), care l-a făcut nepopular şi ridiculizat (de aici provine cuvântul fr. *Silhouette).*

61 Scrisoarea nr. 173.

62 Identitatea acestui personaj („le pere" Hoop*') din societatea lui d'Holbach nu este încă elucidată. S-a presupus că ar fi vorba de John Hope, medic scoţian, care a întemeiat, împreună cu Adam Smith, David Hume şi Ramsay, o Societate de Filosofie, dar se pare că John Hope n-a părăsit niciodată Scoţia, şi în niciun caz în 1760, când s-a căsătorit „sau în 1761, când a fost numit profesor la Universitatea din Edimbourg, S-a eugerat că ar fi vorba de unul din fraţii Hope, Thomas,. Henry sau Adrian, fiii lui Charles Hope, conte de Hopetown, dintre care unul a fost oaspetele lui Voltaire, la proprietatea acestuia Les Delices, lângă Geneva, la 3 octombrie 1760. Cu mult înainte de 1760, „le pere Hoop", de care este vorba deseori în scrisorile lui Diderot, se întorsese din Spania în Scoţia pentru a pedepsi pe unul din fraţii săi (Scrisoarea XLIV). După aceea reluase comerţul şi călătoriile, fusese în China, se în- . Torsese în Europa şi, la Paris, îl întâlnise pe d'Holbach (Nota ed. Fr.).

63 Contele de *Saint-Germain,* aventurier celebru îii Franţa între 1750 şi 1760, care uimea saloanele pariziene prin memoria sa prodigioasă şi experienţele de spiritism, pretindea că ar deţine secretul unui elixir de viaţă lungă şi tinereţe veşnică. A murit în 1780 la Eckemfoemdt (Sleswig).

64 Paradoxul, animat de dialog, folosit cu strălucire de Diderot în romane *(Le Neveu de Rameau, Jacques le Fataliste et son maitre),* dezvoltă în această scrisoare una din ideile fundamentale ale gâr. Dirii diderotiene: materia. Este eternă, vie şi sensibilă, moleculele de materie unindu-se provizoriu pentru a forma o fiinţă organizată.

65 în timpul *Războiului de Şapte Ani,* care în anii —1763 a opus Franţa, Austria şi pe aliaţii lor, Angliei şi Prusiei (conflict care a avut la origine dorinţa Mariei-Tereza de a relua Austriei Silezia, precum şi rivalitatea colonială franco-en- gleză), Anglia a început ostilităţile sechestrând trei sute de nave de comerţ franceze din Atlantic (1755), pentru a împiedica Franţa să vină în ajutorul coloniştilor din Canada. În august şi septembrie 1758, englezii au izbutit câteva debarcări pe coastele Franţei. În 1759, francezii au încercat să reunească flotele lor din Mediterana şi Atlantic pentru a face o debarcare în Anglia, dar flota din Mediterana a fost înfrântă la Lagos, iar flota din Atlantic la Belle-Ile,

60 *Charles-Juste de Beauvau* (1720—1793), guvernator al provinciei Languedoc, mareşal al Franţei, a construit la Paris un palat în care se află în prezent ministerul de Interne. Acad fr. 1771.

67 La plecarea lui Saint-Lambert la război, Doamna d'Houdetot a compus următoarele două catrene:

„L'amant ciue j'adore Pret a me quitter,.
D'un moment encore Voudrait profiter.
Felicite vai ne Qu'on ne peut saisir,
Trop pt's de la peine
Pour etre un plaisir**. (Note ed. Fr.)

68 La împlinirea unui an de la atentatul împotriva lui, la 3 septembrie 1758, Iosif I, regele Portugaliei, i-a expulzat pe iezuiţi şi le-a confiscat bunurile.

69 Scrisoarea nr. 177.

70 Articolul *Sarrasins (Philosophie des),* scris de Diderot pentru *Enciclopedie.* Pasajul care urmează reproduce fragmente din acest articol.

71 Proprietarul castelului Grandval înaintea lui d'Holbach (Nota ed. Fr.).

72 în text: *„Parfaite Union",* poreclă dată de Doamna d'Aine vecinei sale, Doamna de Back (Nota ed. Fr,).

73 Camerista Doamnei d'Aine.

74 4bb *Allah al-Mamun* (786—838), calif abbasid, fiul lui Harun al-Rachid şi al unei sclave persane, ai pus să fie traduse în arabă cărţile filosofice greceşti. Dinastia Abbasizilor a detronat pe Omeyazi în 750 şi a domnit până în secolul al XIII-lea la Bagdad, din care a făcut un strălucit centru de artă.

' 75 Doctrine religioase purtând numele întemeietorilor lor: *Jan- senius* (Comelius Jansen, 1585—1630), teolog olandez; *Luis Mo- lina-* (1536—1600), iezuit spaniol (pentru *Pyrrhon* vezi nota 45).

76 Manicheism, doctrină religioasă-filosofică din. Orientul Apropiat, întemeiată de preotul persan *Manes (Mani Manichaeus.* C. 216—c. 276) prin îmbinarea eclectică a unor elemente din mitologia mazdeană, gnostică, budistă şi creştină, bazată pe o concepţie dualistă asupra binelui (lumina) şi răului (întune-

i icul, identificat cu materia).

77 Intendentul lui d'Holbach (Nota ed. Fr.).

78 *Claude-Adrien Helvetius* (1715—1771), filosof francez, exponent al ideilor materialiste şi ateiste, adept al sensualismului lui Condillac, colaborator al *Enciclopediei,* pentru care a scris articole de filosofie socială, afirmând că omul este produsul mediului social. Tratatul său *De l'esprit* (1758) a fost condamnat de Parlament sg fie ars pe rug, pedeapsă executată în februarie 1750 în faţa

Palatului de Justiţie. În scrierea *De Vhomme, de ses facultes individ-uelles et de son education* (1772) Helvâtius şi-a reafirmat ideile materialiste şi ateiste.

79 Scrisoarea nr. 178.

80 Probabil o inadvertenţă cronologică. Fragmentul despre poetul persan *Saadi* (e. 1200—c. 1291), ca şi celelalte pasaje din poezia arabă, au fost publicate pentru prima dată în *Corres- pondance litteraire* a lui Grimm, la 1 noiembrie 1762.

81 în *Gulistan* este vorba de „un tânăr îndrăgostit -de un băiat frumos". Diderot spune povestea „cum a citit-o", modificând însă acest amănunt (Nota ed. Fr.).

82 Scrisoarea nr. 179.

83 Scrisoarea nr. 193,

84 Reşedinţa lui Jean-Gabriel Le Gendre.

85 începând din vara anului 1760, în fiecare an, Doamna Volland o lua pe Sophie la Isle, proprietatea ei de lângă Vitry-le-Fran- ţois (vezi nota 6), unde rămâneau timp de şase luni. Acestor absenţe anuale li se datorează însă majoritatea scrisorilor lui Diderot. Care îi seina prietenei sale cel puţin două scrisori pe săptămină, joia şi duminica, zilele pe care le petrecea cu doamnele Volland când acestea se aflau la Paris.

86 *Frengois Alifand de Maux,* avocat în Parlament (Vezi nota 231)

87 *Barbey de Courteille,* intendent al Finanţelor (Nota ed. Fr.).

88 Pentru 25 august, când Sophie (Louise-Henriette) îşi sărbătorea ziua numelui.

89 *Etienne-Noel Damilaville* sau *D'Amilamile* (1723—1768), publicist francez, prieten cu Voltaire şi Diderot, colaborator al *Enciclopediei,* autorul articolelor *Pain beni, Paix* şi *Popvlation* şi al articolului *Vingtime* scris împreună cu Diderot. Funcţionar la biroul Vingtieme (impozit creat în 1740, reprezentând a două- zecea parte din venit), Damilaville trimitea „en franchise" (fără taxă) scrisorile prietenilor săi (Diderot, enciclopediştii,

Voltaire – instalat la Ferney). Datorită ştampilei lui Damilaville (controlul Finanţelor), corespondenţa filosofilor circula liber. Biroul lui Damilaville se afla pe *Quai des Miramionnes,* în île Saint-Louis.

90 Castelul *La Chevrette,* proprietatea Doamnei d'fâpinay,

91 Gaudet, substitut al procurorului general la Vitry-le-Francois (Nota ed. Fr.). 4

92 Sophie a suferit de un abces la sân.

93 *Reflexions sur la poesie,* cf. *Oeuvres de l'Alembert*

* *

94 Referire la poemele epice *La Geruaalemme liberata* (1575) de Torquato Tasso şi *La Henriade* (1723) de Voltaire.

95 Referire la *L'Epttre du Diable a Voltaire,* pamflet împotriva lui Voltaire, probabil de *Charles Palissot de Montevoy* (1730—1814), unul din adversarii filosofilor, pe care i-a atacat în comedia *Les Philosophes* (1760). *Voltaire (Franqois-Marie Arouet)* (1694 – 1778) a început să colaboreze la *Enciclopedie* în 1754, scriind articolele literare *Sloquence, Esprit, Imaginaţia n,* apoi i-au fost solicitate articolele *Frangais, Gazette,* Gens de *lettres* şi Histoire. În 1757 i-a inspirat lui d'Alembert articolul *Geneve,* care a suscitat replica violentă a lui Rousseau şi alterarea relaţiilor acestuia cu enciclopediştii (vezi nota 11). După interzicerea *Enciclopediei,* în 1759, şi înteţirea atacurilor împotriva autorilor ei, Voltaire s-a avântat în bătălia enciclopedică scriind satire şi pamflete virulente împotriva duşmanilor *Enciclopediei,* filie Freron *(Le Pauvre Diable,* 1758, L'Ec*ossaise,* 1760), JeanJacques Lefranc de Pompignan *(La Vanite,* 1760; *Les Quavd,* 1760; *L'Ensemble des monosyllabes: les Pour, les Qui, les Quoi,*

les Oui, les Non, Bymne, 1760), *Journal de Trevoux (La Maladie du Jâsuite Berthier,* 1759). Angajat, de asemenea, în lupta filosofică prin povestirile filosofice *Candide* (1759), L*'lngânu* (1764) etc., Voltaire a fost ţinta unor atacuri violente din partea adversarilor săi filosofi, iezuiţi, savanţi

sau ziarişti.

90 Vezi nota 13.

97 Tragedia *Tanerede* de Voltaire, care exaltă spiritul cavaleresc, a fost reprezentată pentru prima dată la 3 septembrie 1760.

98 Scrisoarea nr. 195.

99 *Bernard-Joseph Saurin* (1706—1781), dramaturg francez, autorul tragediei *Spartacus,* reprezentată la 20 septembrie 1760, la a cărei premieră a asistat şi Diderot.

J00 *Discours sur la Satyre des Philosophes* (1760), atribuit de Diderot lui Saint-Lambert, ar fi fost scris în realitate de *Resse- guier (Clement-Ignace, cavaler de Ressiguier,* 1724—1797), comandant militar la Marsilia, scriitor caustic, autor de versuri satirice împotriva marchizei de Pompadour (cf. Scrisoarea XXXVIII).

101 Piesa Le *Joueur* de Diderot n-a fost reprezentată niciodată.

102 Scrisoarea nr. 197,

103 Romanul *La Religieuse* a fost scris de Diderot în 1760, dar a fost publicat în 1796.

104 Colaboratorii *Enciclopediei.* În pofida interzicerii *Enciclopediei* vezi nota 43) şi a condamnării dicţionarului de către papa Clement al XIII-lea, Diderot şi editorii au obţinut, la 3 septembrie 1759, rambursarea subscriptorilor (4300 de subscriptori în ciuda preţului ridicat al dicţionarului) prin livrarea de planşe, câte un volum de 250 de planşe pe an. La 3 septembrie 1759, Diderot a obţinut un nou privilegiu, pentru a publica planşe însoţite de notiţe explicative *(Recueil de miile planches gravâes en taiue douce sur les sciences, les arts liberaux et mecaniques, avec les explications des figures en quatre volumes în folio).* Cele 11 volume de planşe ale *Enciclopediei* au apărut între 1762—1772, reprezentând artele mecanice şi înfăţişând lucrători în ateliere sau pe câmp, maşini, unelte, etapele fabricării obiectelor etc.

105 Scrisoarea nr, 200.

306 Portretul în ulei la care se referă Diderot a fost executat în
1760 la Chevrette la cererea lui Grimm, de către pictorul *Garauă* de la Academie de Saint-Luc şi a fost, gravat de Delannoy. În

Salon de 1767, Diderot scrie despre acest portret: „Je n'ai ja- mais ete şi bien fait que par un pauvre diable appele Garaud, qui m'attrapa comme il arrive a un sot de faire un bon, mot. Celui qui voit mon portrait par Garaud me voit".

.07 *J.*

— *Ch. Trudaine,* fiul lui Daniel-Charles Trudaine (1703—1769), intendent la finanţe, director la Ponts et Chaussees (administraţia de stat pentru problemele privind drumurile, podurile şi canalele), care a întemeiat împreună cu Perronnet (Vezi nota 265) Şcoala de Poduri şi Şosele (1747) şi a construit câteva din marile căi de circulaţie din Franţa.

108 Eufemism sugerând o înclinaţie particulară a Doamnei Le Gendre către persoane de sex feminin,

109 Scrisoarea nr. 203.

110 *Louis-Henri d'Alainville,* ofiţer de cavalerie, prieten al lui Diderot (Nota ed. Fr.).

11 Soţii d'Holbach au avut două fiice şi doi fii. Una din fiice s-a căsătorit cu marchizul de Châtenay, cealaltă cu contele de No- livos, un fiu a intrat în armată şi altul în magistratură (Nota ed. Fr.).

112 Sfârşitul scrisorii lipseşte,

113 Scrisoarea nr. 207.

.14 *Jean-Baptiste Greuze* (1725—1805), pictor şi desenator francez, în Salonul din 1765, Diderot a exprimat o admiraţie entuziastă pentru două schiţe ale lui Greuze, *Le Fils ingrat* şi Le *Mau- vais fils puni.* La rândul său, Greuze a pictat un portret al lui Diderot, după care Augustin de Saint-Aubin a realizat o gravură în 1766.

ti? *Doamna Geoffrin (Marie-Therdse Rodot,* 1690—1777), celebră datorită salonului ei de pe rue Saint-Honore din Paris, unde se xntâlneau filosofi şi scriitori (Helvetius, d'Alembert, d'Holbach, Morellet, Saint-Lambert, Grimm,

abatele Raynal, Ma- rivaux, Marmontel), savanţi şi artişti (Falconet, Soufflot, Pigalle, Vernet, Boucher, Van Loc), a contribuit la sprijinirea şi subvenţionarea *Enciclopediei.*

Uti Vezi nota 15.

117 Abatele *Ferdinando Galâani* (1728—1787), diplomat, economist şi scriitor italian, secretar la ambasada regatului Napoli la Paris (1759—1764), prieten cu enciclopedişti francezi. A scris lucrări de economie *(La Monnaie,* 1748—1751; *Dialogue sur le cemmerce des bife,* 1770), în care a combătut teoriile fiziocra-

. lilor şi a formulat o teorie a valorii. A avut o vastă corespondenţă cu Doamna d'Epinay, remarcabilă prin observaţiile asupra societăţii franceze din secolul al XVIII-lea.

11 îi Dramaturgul *Bernard-Joseph Saurin* (Vezi nota 90) proiectase tragedia *Le Siege de Calais,* inspirată de evenimentele din timpul Războiului de O sută de ani (1337—1453), când oraşul a fost ocupat de englezi (1347) şi a fost salvat de la distrugere prin sacrificiul a şase burghezi, în frunte cu Eustache. De SaintPier, re, care s-au predat regelui Angliei Eduard al III-lea. Ocupat timp de două secole de englezi, oraşul a fost eliberat de Frangois de Guise (1558). Sculptorul Auguste Rodin (1840— 1917) a creat, în 1884, grupul monumental *Les Bourgeois de Calais,* care se află la muzeul Rodin din Paris.

119 *Hymne aux Tetons,* Imn închinat sinilor (fr.).

120 *Contele de Bissy,* membru al Academiei franceze (Nota ed. Fr.).

121 Vezi nota 13.

122 *Pierre Brurnoy,* iezuit, autorul traducerii unei culegeri din tragicii greci (Nota ed. Fr.).

123 Diderot nu se referă la căzătura de la Chevrette din 17 sep-, tembrie, lângă bazinul cu lebede (relatată în scrisoarea XXXVII), ci la un alt accident, survenit în 27 septembrie (relatat în scrisoarea XLII) când, răsturnându-se trăsura cu care mergea spre o fabrică de

tutun pentru a se informa asupra piucesului de fabricaţie, se lovise la cap.

124 *Les Interets de la France mal entendus,* tratat de economie agrară de *Ange Goudard,* apărut în 1756—1757, 3 voi. (Nota ed. Fr.).

125 Sfârşiţul scrisorii lipseşte.

126 Scrisoarea nr. 210.

127 *Charles-Georges Le Roy* (1723—1789), ofiţer, maestru de vână- toare la Versailles, prieten cu Diderot şi cu Helvetius. Colaborator al *Enciclopediei* (pentru care a scris articolele *Foret, Garenne* şi *Instinct),* autorul lucrării *Lettres philosophiques sur la perfectibilite et l'intelligence des animaux.*

128 *Jean-Baptiste-Marâus-Nicolas d'Aine,* fiul Doamnei d'Aine şi fratele Doamnei d'Holbach, pe care Diderot îl numeşte familiar „mon fils d'Aine'1.

129 *Germain-Louis de Chauvelin* (1685—1762), om politic francez, ministru al Justiţiei (Garde des Sceaux). Secretar de stat 3a ministerul Afacerilor externe.

130 Stenografia, pe atunci necunoscută încă în Franţa.

131 Vezi nota 62.

132 *Droit d'aânesse,* dreptul de primogenitură, avantajând într-o succesiune primul născut

133 Scrisoarea nr. 211.

134 *Conciliul (Sinodul) de la Trento* (oraş din nordul Italiei), convocat de papa Paul al III-lea (1545—1563) la cererea lui Carol Quintul, pentru a examina şi reforma doctrina catolică în urma progreselor Reformei protestante.

135 Biserica Saint-Roch din Paris, nu departe de străzile Rivoli şi Saint-Honore. Construită în anii 1653—1722, conţine numeroase opere de artă, picturi şi sculpturi de Coysevox, Le Moyne, Claude Vignon, Falconet, Pradier, Girardon, Chasseriau. Aici au fost înhumaţi Pierre Corneille, Le Notre, Diderot.

136 Referire la *Robert-Frangois Damiens* (1715—1757), care l-a lovit pe Ludovic al XV-lea cu un cuţit (1757) şi a fost condamnat să fie sfârtecat în Place de Grfeve din Paris.

137 *Charles de Marguetel de Saint-Denis de Saint-Erremond* (e. 1615—1703), moralist şi critic francez.

138 începutul frazei lipseşte.

139 Scrisoarea nr, 213.

140 *Lordul Albemarle* şi iubita lui Louise Gaucher, zisă Lolotte, care a devenit marchiză d'Herouville (Nota ed. Fr.).

141 în ziua de li noiembrie la catolici.

142 *Angelique,* fiica lui Diderot (vezi nota 48).

143 *Vallet de Sallignac,* soţul surorii celei mari a Sophiei (vezi nota 6) şi fratele acestuia *Vallet de la Touche* (în. 11 decembrie 1759), armatori interesaţi în comerţul cu Olanda şi cu Ţările baltice, au dat faliment din cauza'dificultăţilor ivite în comerţul maritim în urma Războiului de Şapte Ani. Falimentul a pricinuit întregii familii mart neplăceri financiare.

144 *Vallet de Villeneuve,* fiul lui Vallet de la Touche.

145 Scrisoarea nr. 214.

146 Fabula abatelui Galiani relatată în această scrisoare a apărut în publicaţia lui Grimm *Correspondance litteraire,* în ianuarie 1787.

;.47 *Gottfried Wtihelm Leibniz* (1646—1716), filosof, savant cu preocupări enciclopedice. Sistemul filosofic leibnizian consideră că universul este o ierarhie de *monade,* substanţe spirituale indivizibile, independente unele de altele, concordanţa dintre «le fiind asigurată de „armonia prestabilită1', creată dg monada monadelor, Dumnezeu. După Leibniz, lumea noastră, creată de Dumnezeu, este „cea mai bună dintre lumile posibile'1. În povestirea sa *Candide ou VOptimisme* (1759), Voltaire a dat o replică discipolilor lui Leibniz.

148 *Clarissa Harume '* (1748), roman de *Samuel Richardson* (1689— 1761), scriitor englez. În scrisorile către Sophie, Diderot se referă deseori la romanul epistolar *Clarissa Harlowe,* povestea unei tinere virtuoase care, persecutată de familie, caută refugiu lângă un libertin, Lovelace, cinic dar seducător, care o va face să moară

de supărare înainte de a fi ucis în duel. Acest roman celebru a fost tradus de abatele Prevost (1751), care a tradus şi alte romane ale lui Richardson, *Pamela* (1742) şi *Grandison* (1755).

149 *Povestea lui Tom Jones, copil găsit* (1749), roman de scriitorul englez *Henry Fielding (*1707—1759).

150 *Histoire de Vetnpire de Russie sous Pierre le Graiid* (1760) de Voltaire.

151 în bătălia de la *Poltava* (iulie 1709), regele Suediei, Carol al XII-lea (1632—1718) a fost înfrânt de ţarul Rusiei Petru 1 (1672—1725).

152 *Petru I,* fiul lui Alexis I şi al Nataliei Narişkin, a doua soţie a acestuia, a fost desemnat succesor, dar corpul de gardă a impus încoronarea simultană a lui Petru şi a fratelui său îvan al V-lea, sub regenţa surorii lor Sofia Alexeeva, pe care în 1684 Petru a eliminat-o de la putere.

153 *Samoiezi,* numele rusesc al poporului- nenet din Siberia, de limbă şi cultură finougrică.

154 *Histoire naturelle* de *Buf fon (Georges Louis Leclerc, conte de Buffon,* 1707—1788), naturalist şi scriitor francez, care a avut intuiţia evoluţiei şi a transformării speciilor.

155 Abcesul la sân de care suferea Sophie.

156 Scrisoarea nr. 217.

157 *Louis, chevalier de Jaucourt* (1704—1779), erudit francez, autorul lucrării *Histoire de la vie et des oeuvres de Leibniz* (1734), fidel colaborator al lui Diderot la redactarea *Enciclopediei.* Având studii de matematică, medicină şi teologie, şi remarcabile cunoştinţe în domeniul literaturilor antice şi. Moderne, al gramaticii, politicii, istoriei, artelor şi filosofiei, informaţia lui universală şi devotamentul pentru *Enciclopedie*

1- au făcut să redacteze cea 17.000 de articole din cele 60.660 pa care le conţin cele şaptesprezece volume ale dicţionarului *(Cruaute, Guerre, Heretique, Impot, Inquisition, Monarchie, Patrie, Peuple, Philosophique*

(Esprit), Preşse, Repressailles, Roman, Viile, etc.). Diderot i-a adus un vibrant omagiu în prefaţa *(Avertissement)* volumului VIII,

158 Pentru a constitui o dotă fiicei sale Angelique, Diderot a căutat în repetate rânduri să-şi vândă biblioteca. În 1765, biblioteca i-a fost cumpărată de Ekaterina a II-a (1729—1796), împărăteasa Rusiei (pentru 15.000 de livre şi o pensiune de 300 de pistoli), care l-a lăsat s-o folosească până la sfârşitul vieţii,

159 Scrisoarea nr. 218.

160 Camerista familiei Diderot (Nota ed. Fr,).

161 Scrisoarea nr. 219.

162 *Manufacture naţionale des Gobelins,* celebră manufactură de tapiserii, situată la Paris, în arondismentul XIII, întemeiată de Colbert în 1662, în casele familiei Gobelins, vestiţi meseriaşi vopsitori instalaţi în secolul al XV-lea pe malurile râului Bievre.

163 *Jeaii-Fran; ois Marmontel* (1723—1799), scriitor francez, autorul unor tragedii fără mare succes, a devenit celebru prin *Contes moraux* (1761) şi mai ales prin cele două romane ideologice, *Belisaire* (1767) şi *Les Incaş* (1777). Colaborator a) *Enciclopediei* (autorul articolelor *Corruption, Critique, Epopee, Gloire* etc.), şi-a reunit articolele sub titlul *Elements de lit- terature.*

164 *Charles-Eugene-Gabnel de La Croix, marchiz de Castries* (pronunţat Castre), mareşal al Franţei (1727—1801), a jucat un rol important în timpul Războiului de Şapte Ani, îndeosebi în bătălia de la Rossbach (1757). Ministru al marinei (1780), apoi guvernator al ţinuturilor Flandre şi Hainaut, în timpul Revoluţiei a luptat în armata emigranţilor alături de Prusia.

165 *Ferdinand de Brunswick* (1735—1806), general în serviciul Prusiei. Comandantul armatei austro-prusace în 1792, a lansat un manifest ameninţând Parisul dacă era atacată familia regală. Învins de către armatele Revoluţiei la Valmy (1792), apoi de către Napoleon la lena (1806).

166 *Henri-Philippe, marchiz de Segur* (1724—1801), mareşal al Franţei.

167 *By God,* pe legea mea (engl.).

168 *Mareşalul Maurice de Soxq* (1C96—1750), iiul natura! al lui August al II-lea, elector de Saxa şi viitor rege al Poloniei, şi al Aurorei von Konigsmarck, numit mareşal al Franţei în 1744, unul din cei mai cunoscuţi militari ai secolului, învingător la Fontenoy, Lawfeld etc.

169 *Henri de La Tour d'Auvergne, viconte de Turenne* (1611—1675), mareşal al Franţei, participant la Războiul de Treizeci de Ani în Flandra, pe Rin ş. I în Italia. A cucerit Alsacia în 1675 şi a murit la Sasbach, ucis de un glonte.

170 *Pierre Carlet de Chamblain da Marivaux* (1688—1763), scriitor francez, a reînnoit comedia prin analiza subtilă a dragostei la începuturile ei *(La Surprise de l'amour,* 1722; *La Domble În constance,* 1723; *Le Jeu de l'amour et du hazard,* 1730, *he Triomphe de l'amour,* 1732; *L'Heureux Stratageme,* 1733 etc.) A scris romane remarcabile prin realismul situaţiilor şi jus teţea analizei (La *Vie de Marianne,* 1731—1741; *Le Paysan parvenu,* 1735).

171 Tragedia *Iphigenie en Aulide* (1674), de Racine, tragedie a abnegaţiei, inspirată de legenda fiicei lui Agamemnon şi a Clitemnestrei. Spre deosebire de tragedia lui Euripide cu aceeaşi temă, Racine a introdus personajul Erifila, captiva lui Ahile îndrăgostită de învingătorul ei şi rivala Ifigeniei; do- vedindu-se că era fiica Elenei, urma să fie sacrificată în locul Ifigeniei, dar s-a sinucis înaintea sacrificiului.

172 *Ascylte,* personaj din *Satiriconul* lui Petronius (20?—60 e.n.).

Şi seorsim a fratre una nocte dormieris, Dacă vei dormi o noapte doar despărţit de amant (lat.). Diderot citează din memorie după *Satiriconul* lui Petronius (129,8), unde fraza este: *Recipies nervos tuos, şi triduo sine fratre dormieris,* îţi vei recăpăta puterile, dacă vei dormi trei zile fără amant.

173 Numele dat de Diderot Doamnei Volland (Vezi nota 6)

174 *Orgon,* personaj din comedia lui Moliere *Tartuffe* (1644),
175 *No el Duval,* avocat, om de încredere al familiei Volland (Nota ed. Fr).
176 Cafeaua, importată de la Santo-Dominga, era foarte răspân- dită în saloane şi cafenele, care în secolul al XVIII-lea au jucat un rol important în viaţa literară. La Paris existau cea. Trei sute de cafenele, printre care celebrele *Procope* şi *Cafe de la Rigence,* unde Diderot a situat conversaţia lui cu nepotul muzicianului Rameau (cf. Romanul *Le Neveu de Ram*» w*.

J 77 *Abatele Chappe it Anteroche,* astronom, mort în 1769 (Nota ed. Fr.).

178 Este povestea Doamnei de Verdelin şi a lui Margency, relatată şi în *Memoriile* Doamnei d'Epinay, Partea a II-a, cap. VI (Nota ed. Fr.).
179 Editorul francez Yves Florenne notează că sfârşiţul acestei scrisori ar lăsa să se înţeleagă că în 1780, după cinci ani de când se cunoşteau, relaţiile dintre Diderot şi Sophie n-ar fi ajuns la *o* fază intimă, lucru dezminţit de întreaga corespondenţă.
180 Scrisoarea nr. 221 (11 noiembrie 1760).
181 Scrisoarea nr. 224.
182 *Hypermnestre* de Lemierre. Tragedia *Tanerede* de Voltaire (Vezi nota 97).
183 *Bouillon,* oraş în Belgia (Luxembourg). În urma revocării privilegiului pentru publicarea *Enciclopediei,* editorii au luat contact pentru publicarea dicţionarului în străinătate (Vezi notele 43 şi 104).
184 Aluzie la aventura povestită în scrisoarea XLVII, din 20 octombrie 1760.
185 Tragedia *Caliste* de *Charles-Pierre Colardeau* (1732—1776), reprezentată în premieră la 12 noiembrie 1760, n-a avut decât zece reprezentaţii.
186 în text:

„La nature, crois-moi, dans le sein d'une mere Pousse un cri plus plaintif cjue dans celui d'un pere".

187 *Marie-Jeanne Labores de Mezieres,* căsătorită *Riccobeni*

(1714— 1792), actriţă şi scriitoare. Soţul ei Antoine Riccoboni, actor şi scriitor, o părăsise de mult (Nota ed. Fr.).

188 *Lampedusa,* insulă din Mediterana, între Malta şi Tunisia, aparţinând Italiei.

J89 *Oeorge al III-lea* (1738—1820), rege al Marii Britanii şi Irlandei (1760—1820).

190 Scrisoarea nr. 231. Începutul scrisorii lipseşte.

191 Piesa *Le Pere de familie* de Diderot a fost reprezentată la Marsilia în noiembrie 1760 şi la Paris la 18 februarie 1761.

i2 în anul 1760, Voltaire s-a instalat la *Ferney* (azi Ferney-Vol- taire), în regiunea Gex, lângă graniţa elveţiană. Dezamăgit de frecventarea curţilor regale de la Paris şi Beriin şi pentru a scăpa de persecuţii, Voltaire a căutat, liniştea în Elveţia, ră- minind însă lângă frontiera Franţei, şi a cumpărat, în 1755, proprietatea Saint-Jean, pe care a numit-o „Les Delices", de unde a participat la redactarea *Enciclopediei,* scriind pamflete şi satire împotriva duşmanilor ei, dar Marele Consiliu al Genevei i-a interzis să monteze spectacole în reşedinţa sa. Atunci Voltaire a cumpărat o casă la Lausanne, apoi, în 1758, castelul Gournay, iar în 1759 castelul Ferney, lângă graniţă, de unde, la cea mai mică alertă, ar fi putut trece în Elveţia, „pământul libertăţii'1 (Jules Michelet, *Histoire de France),* ţară reputată în secolul Luminilor pentru toleranţa religioasă şi libertatea politică, unde Voltaire, Rousseau şi alţi ginditori ai epocii s-au retras pentru a se sustrage persecuţiilor Vechiului regim din Franţa. În reşedinţa sa Ferney, pe care a făcut-o să prospere economic, şi pe care nu o va părăsi până în 1778, cu puţin timp înainte de moarte, Voltaire a primit numeroşi oaspeţi, filosofi, scriitori, artişti, a luat apărarea victimelor persecuţiilor religioase (Calas, Sirven) şi a desfăşurat o prodigioasă activitate literară.

103 *Histoire universelle* (1753) de Voltaire.

194 Scrisoarea nr. 260

195 Probabil textele care însoţeau planşele *Enciclopediei* (Vezi nota 104).

196 *Jvseph de La Porte* (1713—1779), critic literar.

197 *H.L.J.B. Bertin* (1710—1792), controlor general al finanţelor.

198 *Adela'ide-Louise-Pa-ulme Hus* (1734—1805), actriţă la TheâtreFrancais, apoi la Petersburg.

199 Scrisoarea nr. 261..

200 Personaj din romanul *Clarissa Harlowe* de Richardson (Vezi nota 148).

20.1 *Telemae,* fiul lui Ulise şi al Penelopei *(Odiseea),* a inspirat scriitorului francez *Fenelon (Frangois de Salignac de La Mothe-Fenelon,* 1651—1715) romanul *Les Aventures de Tele- maque* (1695; publ 1699), care a cunoscut un mare succes în Franţa şi în numeroase alte ţări.

202 În 1757, Diderot a abordat critica de artă, scriind cu regularitate cronici despre expoziţiile bienale de pictură şi sculptură, cunoscutele *Salons,* destinate publicaţiei lui Grimm *Correspondanee litteraire,* în care au apărut aprecieri despre operele expuse la Saloanele din 1759—1771, 1775 şi 1781 (favorabile artiştilor Greuze, Vernet, La Tom*, Ghardin, Hubert Robert, nefavorabile lui Boucher).

203 *Cacouacs,* nume misterios dat enciclopediştilor de unul din adversarii lor cei mai înverşunaţi, Moreau, care în comedia *Les Cacouacs* ridiculiza acea seducătoare dar primejdioasă seminţie a filosofilor, înfăţişaţi ca duşmani ai moralei, religiei şi statului.

204 *Briochet,* celebru mânuitor de marionete, instalat în secolul al XVII-lea la Pont-Neuf (Nota ed. Fr.).

205 Infidelitatea conjugală a soţiei dramaturgului Saurin (Vezi nota 99).

206 *Clytemnestre* (1761), tragedie în 5 acte şi în versuri de *Bran- cas de Lauraguais* şi *Jacques-Charles-Louis de Clinchamp de Malfilâtre* (1733—1767), nereprezentată.

207 *Sophie Arnould* (1744—1802), cântăreaţă franceză, soprană lirică de mare reputaţie, interpreta privilegiată a

lui Rameau şi a lui Gluck. A scris spirituale şi savuroase memorii *(Arnoul- diana).*

208 Abatele *Guillaume Raynal* (1713—1796), istorie şi filosof francez, a renunţat la preoţie pentru a se consacra filosofiei, a frecventat saloanele lui d'Holbach şi Helvetius şi a scris *Histoire philosophique et politique des Stablissements et du commerce des Europeens dans les deux îndes,* scriere anticolonialistă şi anticlericală, publicată – clandestin în 2770, datorită căreia autorul a fost nevoit să se exileze.

209 Scrisoarea nr. 263.

210 Personaj din romanul *Clarissa Harlowe* de Ricliardson (Vezi nota 148).

211 Pe Grimm.

212 Referire la lucrarea lui d'Alembert *Opucules mathematiques,* voi. II (Nota ed. Fr.).

213 *Henric I de Lorena, duce de Guise* (1550—1588), supranumit *Le Balafrâ,* a luptat împotriva protestanţilor la Jarnac şi Moncontour, a contribuit la organizarea masacrelor din Noaptea Sfântului Bartolomeu (1572) şi a devenit conducătorul *Ligii* protestante. Henric al fil-lea a pus să fie asasinat în pădurea Blois.

214 Relatată în scrisoarea LX (p. 204—207 din volumul de faţă).

21.5 Explicaţiile care însoţeau planşele *Enciclopediei* (Vezi nota 104).

21(i *Miss Sar ah Sampson,* „tragedie burgheză'1 de scriitorul german *Gotthold Ephraîm Lessing* (1739—1781).

217 Scrisoarea nr. 264.

218 În primul paragraf este vorba de Doamna d'f'pinay şi de Grimm, în al doilea de Le Breton, unul din editorii *Enciclopediei* (Vezi nota 52) şi de soţia lui.

219 Probabil este vorba de un porc (Nota ed. Fr.).

220 De la Montbard la Geneva, adică de la Buffon (care-şi împărţea timpul între Paris şi domeniul său Montbard) la Voltaire, instalat la Ferney, lângă graniţa elveţiană (Vezi nota 192).

221 Scrisoarea nr. 265.

222 Termenul de *libertin,* desemnând în secolele XVII şi XVIII un curent de gândire caracterizat prin idei panteiste şi o morală care se vrea Independentă de religie, curent deschis ideilor materialiste şi care anunţă filosofia Luminilor, este folosit aici mai degrabă cu sensul lui modal (ca manieră de a trăi), fiind aplicat celor care, având moravuri libere, se lasă fără reţinere în voia plăcerii.

223 Pentru planşele şi articolele *Enciclopediei.*

224 Scrisoarea nr. 267.

225 *Lettres de Charles Gonjou a ses freres* (1761), în *Faceties* de Voltaire.

226 *Prosper Jolyot, sieur de Crais-Billon,* zis *Crebillon* (1674—1762), autor dramatic francez, cenzor teatral. Piesa lui Voltaire *Le Droit du Seigneur,* considerată indecentă de către' Crebillon, a fost totuşi reprezentată.

227 *William Pitt, conte de Catham* (1708—1778), om politic englez, prim-ministru şi ministru de război în timpul Războiului de Şapte Ani. Sub Impulsul lui, începând din anul 1759, marina britanică a desfăşurat ofensiva împotriva coloniilor franceze (India şi Canada), victoria engleză fiind completă (Quebec a fost ocupat în 1760, Pondichery a capitulat în 1761). A fost obligat să demisioneze în 1761 datorită neînţelegerilor cu George al III-lea.

228 Referire la executarea, la Lisabona, la 20 septembrie 1761, a

70 de condamnaţi, printre care şi iezuitul *Malagrida,* acuzaţi dş a fi participat la un complot care a provocat moartea regelui.

229 *Duclos,* superiorul ierarhic al lui d'Amilaville. Soţia lui Duclos era iubita lui d'Amilaville (Nota ed. Fr.),

230 Scrisoarea nr. 289.

231 *Doamna de Maux (Jeanne-Catherine Quinault,* născută în 1725), soţia lui Alifand de Maux (Vezi nota 86), fiică naturală a doi actori, Quinault-Dufresne şi Catherirte de

Seine. Ince- pând din 1769, va ocupa un rol relativ important în viaţa sentimentală a lui Diderot (Vezi nota 465).

232 Scrisoarea nr. 290.

233 *Theodore Le Tonnelier de Breteuil* îl înlocuise pe Silhouette (Vezi nota 60), în 1757 (Nota ed. Fr.).

234 Probabil *Jean-Baptiste Antoine Suard* (1732—1817), scriitor şi ziarist francez, protejat de Doamna Geoffrin şi de Domnişoara de Lespinasse, cenzor dramatic, autorul unor *Memorii* şi al unei corespondenţe istorice şi literare, secretar perpetuu (1803) al secţiei literare la Institut de France.

35 *Angelo Gatti,* medic florentin (Nota ed. Fr.),

230 Vezi nota 127.

237 Referire la *Emile ou De l'education* (1762), roman pedagogic în care Rousseau a expus principiile unei educaţii conforme naturii, care păstrând calităţile naturale ale individului şi dezvoltarea spontană a personalităţii, îl pregăteşte pentru viaţa în societate, dezvoltându-i corpul, inteligenţa şi inima prin descoperirea naturii, apoi a culturii şi a societăţii umane Cap. IV *(Profession de fol du vicaire savoyard),* unde Rousseau a formulat o morală naturală şi un deism bazat pe sentimentul frumuseţii şi armoniei naturii, a contribuit la condamnarea operei, care a avut o puternică influenţă în opinia, publică. La 15 iunie 1762, Grimm publicase în *Correspon- dance litteraire* un articol despre *Emile.*

238 Romanul *Pamela* de Richardson (Vezi nota 148).

239 *Antoine Van Dyck* (1599—1641), pictor, desenator şi gravor flamand. *Belisarios* (e. 500—565), general bizantin, originar din Tracia sau Illyria; în timpul lui Iustinian a extins cuceririle bizantine din Africa de Nord, Italia şi Slcilia, \

240 Scrisoarea nr. 292.

241 Doamna d'Epinay care, în urma dificultăţilor financiare

"" soţului ei, fusese silită să vândă domeniul La

Chevrette (Vezi nota 50) şi să se instaleze la proprietatea sa *La Briche,* lângâ Saint-Denis,

242 Ca şi Voltaire, care a petrecut trei ani (1750—1753) la curtea din Berlin, sperând zadarnic să devină ministrul luminat j! lui Frederic al II-lea, regele Prusiei. Diderot s-a lăsat atras de mirajul unui despotism luminat care, în secolul al XVIII-lea era înţeles ca guvernarea autoritară a unui stat pe care suveranul l-ar fi putut face să progreseze aplicând, spre binele comunităţii, teoriile politice ale filosofilor vremii.

243 Doamna d'Holbach. Salonul familiei d'Holbach era situat pe *rue Royale-Saint-Rocli.*

244 IV.—A. *Boulanger* (în. 1759), colaborator al *Enciclopediei,* autorul lucrării *Recherches sur l'origine du despotisme oriental,* publicată postum la Geneva, în 1761.

245 Vallet de Fayole şi Melanie de Sallignac, copiii Doamnei de Sallignac, sora Sophiei Volland. Tânărul avea douăzeci şi doi de ani iar Melanie şaptesprezece ani.

246 Scrierea lui Rousseau *Profession de foi du vicaire savoyară* (înserată în cap. IV din *Emile),* publicată în 1762, în timp ce se afla la Montmorency, în castelul Mareşalului de Luxem- bourg, i-a atras autorului ostilitatea Parlamentului şi a corpurilor religioase, datorită pledoariei în favoarea unei religii naturale opusă religiei revelate. Urmărit de ura bisericii catolice, persecutat de foştii săi prieteni, filosofii, Rousseau a fost silit să plece în Elveţia,

247 încă din 1749, în *Lettre sur les aveugles a l'usage de ceux qui voient,* etapă importantă în orientarea spre materialismul ateu, Diderot afirmase, în consens cu sensualismul lui Condillac, că ideile morale, ca şi cunoştinţele omului, provin din simţuri şi depind de starea organismului uman.

248 Scrisoarea nr. 294.

249 Apologia *pasiunii,* care inspiră operele geniale, marile creaţii ale spiritului uman, deseori întâlnită în scrisori, este una din ideile prin care Diderot anunţă spiritul

romantic.

250 Ideile despre Racine vor fi reluate şi dezvoltate de Diderot în *Le Neveu de Rameau,* roman satiric scris sub formă de dialog între *Lui* (Jean-Francois Rameau, nepotul compozitorului JeanPhilippe Rameau, 1683—1764) şi *Moi* (filosoful Diderot), dialog de o vervă ameţitoare, care dezvăluie neliniştile şi gândurile lui Diderot privind problema moralei. Început în 1762, reluat timp de douăzeci de ani, romanul a rămas inedit în timpul vieţii lui Diderot, fiind cunoscut abia în 1805 prin traducerea germană realizată de Goethe. În 1891, eruditul Monval a descoperit la un anticar manuscrisul autograf al lui Diderot.

251 Aluzie probabilă la Doamna Le Gendre (Nota ed. Fr.). Sau la doamna d'Holbach?

252 Doamna Le Breton (Vezi nota 52).

253 Cu privire la planşele *Enciclopediei,* vezi nota 104.

254 Suma primită pentru primele şapte volume ale *Enciclopediei* (400 de livre pentru fiecare volum) fusese considerată nesatis- făcătoare de către d'Alembert (Vezi nota 57).

255 Fratele lui Diderot, canonicul Didier-Pierre Diderot (Vezi nota 19).

256 Volumul din Horaţiu urma să devină şi mai preţios pentru Diderot datorită portretului Sophiei executat de pictoriţa Anne Vallayer. Portretul s-a pierdut.

257 Scrisoarea nr. 296

258 Moartea unei fetiţe a familiei d'Amilaville, anunţată în scrisoarea precedentă (LXXVI).

259 *Metastasio (Pietro Trapassi,* 1698—1782), poet şi dramaturg italian, autorul unor cunoscute librete de operă.

200 La Doamna d'Epinay.

261 Probabil un fragment dintr-o scrisoare de la Sophie (Vezi nota 46).

262 Expulzarea iezuiţilor din Franţa (6 august 1762). În urma falimentului preotului iezuit La Valette (1707—1762),

care se lansase în comerţ, Parlamentul a închis colegiile iezuiţilor şi a condamnat toate regulamentele „Societăţii lui Isus”; expulzarea iezuiţilor, adversari înverşunaţi ai *Enciclopediei,* a facilitat sarcina lui Diderot şi publicarea dicţionarului.

263 *Afacerea Calas,* condamnarea şi executarea calvinistului *Jean Calas,* acuzat de a-şi fi asasinat fiul pentru a-l împiedica să devină catolic (Marc-Antoine Calas fusese găsit spânzurat, la Toulouse, în 1761). Datorită pasiunilor religioase provocate de proces, Calas fusese tras pe roată (10 martie 1762), fiul său Pierre condamnat la exil iar cele două fiice închise într-o mănăstire. Convins de nevinovăţia lui Calas, Voltaire, împreună cu un avocat celebru, Elie de Beaumont, sprijinit de prietenii săi, a început o campanie febrilă împoti’iva intoleranţei religioase, a fanatismului şi a erorilor judiciare. După trei ani de luptă înverşunată, Calas a fost reabilitat, la

9 martie 1765.

64 Scrisoarea nr. 299,

!;; 5 *Jean-Rodolphe Perronnet* (L708—1794), ceiebru inginer de poduri şi şosele, a condus construcţia unui mare număr de poduri, dintre care podul Concorde din Paris şi podul de Ta Neuilly; membru în mai multe academii.

266 Scrisoarea nr. 300.

267 Scrierea *Eloge de Richardson* a fost publicată de Diderot la Lyon în 1762.

268 Scrisoarea nr. 302.

269 Scrisoarea nr. 303.

270 Plecând de la definiţia cuvintului *instinct,* Diderot abordează în’ această scrisoare unele idei fundamentale ale esteticii sale privind *frumosul, geniul, gustul* etc.

271 *Philippe de La Hire* (1640—1718), astronom şi matematician francez, continuatorul lui Pascal în geometrie, autorul lucrărilor *Trăite des coniques* şi *Nouvelle methode en geometrie pour les sections des superficies coniques cylindriques*, cunoscut pentru

lucrări de geodezie. Acad. Des Sciences, 1678.

272 *Alexis Claude Clairaut* (1713—1765), astronom şi matematician francez, a întreprins cercetări asupra curbelor cu dublă curbură, datorită cărora a fost ales în Academie des Sciences la vârstă de optsprezece ani.

273 Scrisoarea nr. 307.

274 D'Alembert (vezi nota 57) era fiul natural al *Cavalerului Destouches (Louis Camus,* c*hevalier Destouches,* 1663—1726), comisar general al artileriei franceze şi al *Doamnei de Tencin (Claudine-Alexandrine Guerin, marchiză de Tencin,* 1682—1749). Scriitoare franceză, în al cărei salon celebru din Paris se întâlneau filosofi şi scriitori (Duclos, abatele Prevost, Marmontel, Piron, Mably, Helvetius).

275 *Elie de Beaumont* (1732—1786), avocat în Parlamentul Parisului, solicitat de Voltaire să apere familia Calas. Memoriul apărării *(Memoire a consulter et consultation pour la dame Anne-Rose Cabibel, veuve Calas et ses enfants),* tipărit de Le Breton la 23 august 1762, a fost semnat de filie de Beaumont şi de alţi cincisprezece avocaţi (Nota ed. Fr.).

276 Doamna Diderot, a cărei boală de stomac a fost menţionată de Diderot în scrisorile LXXXVI şi LXXXVII.

277 Scrisoarea nr. 309.

278 Tot despre boala Doamnei Diderot.

279 După publicarea scrisorii *Lettre sur les aveugles a l'uaage de ceux qui voient,* datorită orientării materialiste a gândirii sale, a argumentelor împotriva providenţei şi finalităţii creaţiei,

— Diderot a fost arestat şi deţinut la castelul *Vincennes* (iulle- noiembrie 1749).

280 *Montesquieu (Charles de Secondat, baron de la Brdde et de Montesquieu,* 1689—1755), scriitor francez, preşedinte al Parlamentului din Bordeaux. Scrierea sa *Lettres persanes* (1721). În care corespondenţa imaginară a doi persani prilejuieşte o satira virulentă a moravurilor şi instituţiilor epocii, a cunoscut un succes

imens, contribuind la răspândirea unui procedeu literar deseori folosit de filosofii secolului Luminilor (Voltaire etc.), ficţiunea străinului, care le-a permis critica societăţii timpului. Interesat de istorie şi de filosofia politică (a formulat teoria influenţei climatului), a scris *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et, de leur decadence* (1774), operă detaşată din scrierea sa fundamentală L*'Esprit des lois,* apărută în 1748, şi care a întemeiat doctrina constituţională liberală bazată pe separaţia puterii legislative, executive şi judiciare. A scris pentru *Enciclopedia* lui Diderot ar ticolul *Gout,* fără a-i frecventa însă pe enciclopedişti. Acad fr.. 1728.

281 *Philippe Dormer Stanhope, conte de Chesterfield* (1694—1773), om de stat, diplomat, orator şi ziarist englez, autorul unei vaste corespondenţe, prieten cu Pope, Swift, lordul Boling- broke, Voltaire şi Montesquieu.

282 *John Churchill, duce de Mariborough* (1650—1722), general şi om politic englez, comandantul armatei engleze în timpul

, războiului de succesiune în Spania, a obţinut victorii la Blen- heim (1704), Malplaquet (1709) etc, A devenit legendar datorită unui cântec popular francez, sub numele de Malbrough.

283 în scrisoarea I (Vezi nota 2),

: i34 *Tebaida*, regiune meridională din vechiul Egipt (capitala Teba, la sud de Cairo). În primele secole ale erei noastre, numeroşi creştini se refugiau în deşertul din această regiune pentru a duce o viaţă monahală.

2B5 *Andre Le Ndtre* (1613—1700), desenator de grădini şi arhitect francez, a creat stilul grădinilor „a la franţaise", caracterizat printr-o schemă geometrică, eu vaste perspective, utilizând jocuri ele apă şi statui. Creatorul parcurilor Vaux-le-Vicomte, Versailles etc.

28(3 *Gonesse,* capitală de canton în departamentul Val-d'Oise (arondismentul Montmorency), nu departe de Grandval.

287 Scrisoarea nr. 310.
288 Inexact. Diderot a vorbit deseori despre Montamy (vezi nota 5t).
289 De la Helvetius (Nota ed. Fr.).
290 Abatele Galiani (Vezi nota 117).
291 *Frangois Arnaud, abate de Grandehamp* (1721—1782), om de litere francez.
292 *La Gazette,.* Primul ziar francez, întemeiat în 1631 de Theo- phraste Renaudot, a devenit în 1762 *Gazette de France,* ziar oficial apărând de două ori pe săptămână. În timpul Revoluţiei a devenit cotidian, sub titlul *Gazette naţionale de France.* A încetat să apară în 1914.
293 Volumul VIII al *Enciclopediei* pentru care Diderot a scris prefaţa. *(Avertissement)* în 1.765 (volumele VIII-XVII ale *Enciclopediei* au fost puse la dispoziţia subscriptorilor în ianuarie 1766).
294 Scrisoarea nr. 311.
295 Scrisoarea nr. 312.
’296 La 25 septembrie 1763, Diderot a primit, prin intermediul lui Voltaire şi al prinţului Dimitri Mihailovici Galitzin (1735— 1803), ambasadorul Rusiei la Paris, din partea Ekaterinei a 11-a, împărăteasa Rusiei, invitaţia de a continua tipărirea *Enciclopediei* la Petersburg, invitaţie pe care Diderot a refuzat-o după expulzarea iezuiţilor, principalii adversari ai. *Enciclopediei* (Vezi nota 262).
297 Scrisoarea nr. 313.
298 *La Trappe,* ordin al călugărilor cistercieni, întemeiat la mănăstirea Notre-Dame-de-la-Trappe în 1140, reformat în 1.664 de Rance, care a impus o disciplină extrem de rigidă şi austeră (inclusiv tăcerea).
299 *Viaţa* şi *opiniile lui Tristram Shandy,* roman de scriitorul englez *Laurence Steme* (1713—1768), publicat între 1760 şi 1767.
300 Falimentul fraudulos al cumnatului Sophiei, Vallet de Sallignac. Urmând să fie arestat, a dispărut.
301 Scrisoarea nr. 315.
302 *La Farce de Maitre Pierre Pathelin,* farsă franceză de

autor necunoscut, scrisă prin .1464: un avocat fără procese care a extorcat de ia un negustor, Maâtre Guillaume Joceaulme, o bucată de postav, este păcălit la rândul lui de un păstor, Thibaut l'Agnelet.

303 în text: *souleurs,* regionalism preluat de vocabularul general al limbii franceze (cf. Littre etc.).

304 *La Fargue,* ofiţer de marină, căsătorit cu 'sora lui Sallignac (Nota ed. Fr.).

303 Vezi nota 245.

300 Pentru aniversarea zilei de naştere (Diderot, născut în 1713, împlinise patruzeci şi nouă de ani).

307 Castelul *Maisons,* azi *Maisons-Laffitte* (arondismentul SaintGermain-en-Laye), construit între 1642 şi 1651 pentru Rene de Longueil de către arhitectul Frangois Mansart (1598—1666). În 1818 a fost cumpărat de bancherul Jacques Laffitte, iar în 1905 a fost achiziţionat de stat şi transformat în muzeu.

308 *Rue des Vieux-Augustins,* locuinţa din Paris a Doamnei Volland şi a Sophiei.

309 Scrisoarea nr. 316.

310 Scrisoarea nr. 318.

311 *Antoine-Gabriel de, Sartine, conte d'Alby* (1729—1801), om politic francez, locotenent general al poliţiei (1759—1774).

312 Abatele Galiani (Vezi nota. 117).

313 Scrisoarea nr. 320.

314 Doamna d'Epinay.

315 *Andre Morellet* (1727—1819), scriitor şi filosof francez, colaborator al *Enciclopediei* (articole despre religie) şi autor al lucrării *Melanges de litterature et de philosophie au XVUJe Siecle.* În anul 1760, după reprezentarea piesei *Les Philosophes,* în care Palissot, unul din adversarii *Enciclopediei,* îi ridiculiza pe Diderot, Helvetius, Grimm, Doamna Geoffrin şi Rousseau, abatele Morfilet a ripostat printr-o broşură incisivă, *Vision de Charles Palissot,* datorită căreia a fost arestat.

316 *Panurge,* personaj din cartea *Pantagruel* de' Rabelais

(Les Horribles et Epouvantables Faits et Prouesses du tres renomme Pantagruel, 1532), ingenios, şiret şi isteţ, dar fără scrupule.

317 Scrisoarea nr. 353. Între scrisoarea CII (nr. 327), datată 25 noiembrie 1762, şi scrisoarea CUI (nr. 353), datată 23 februarie 1765, există un hiatus de doi ani şi trei ioni (26 de scrisori ale lui Diderot s-au pierdut sau au fost distruse),

318 Scrisoarea nr. 376.

319 Vezi nota 265.

320 Scrisoarea nr. 30.

321 în anul 1765, d'Holbach a făcut o călătorie în Anglia, care exercita o mare atracţie pentru gânditorii francezi, deoarece reprezenta modelul unui regim politic liberal, al monarhiei constituţionale guvernând prin cele două Camere ale Parlamentului, Camera Comunelor şi Camera Lorzilor. După exilul în Anglia (1726—1729). Voltaire publicase *Lettres philosophi- qites* sau *Lettres anglaises* (1734), în care prezenta Anglia ca ţara libertăţii religioase, politice, filosofice şi literare, contrapunând-o monarhiei absolute şi instituţiilor Vechiului regim din Franţa. Printre filosofii francezi care au făcut călătorii în Anglia în secolul al XVIII-lea s-au aflat Helvetius, Rousseau ş.a.

322 Personalitate complexă şi contradictorie, Diderot a fost deopotrivă atras de luminile raţiunii şi de elanurile sensibilităţii, ilustrând una din caracteristicile spaţiului mintal al epocii Luminilor, când, la mijlocul secolului, „minţile luminate" şi „sufletele sensibile" coexistă, uneori întruchipate în aceeaşi persoană, ca Diderot.

323 Scrisoarea nr. 296.

324 *Diis Manibus,* Zeilor Mani (spiritele marţilor în religia romană).

325 *David Carrick* (1717—1779), actor englez, director al teatrului Drury Lane (1747—1776); prin celebrele sale interpretări' a contribuit la restituirea teatrului lui Shakespeare.

326 *Crand Châtelet* şi *Petit Châtelet,* vechi fortăreţe parisiene care împiedicau accesul în *Câte* (insulă de pe Sena şi nucleul primitiv al Parisului). *Crand Châtelet,* construcţie situată pe malul drept al Senei, era sediul jurisdicţiei regale. A fost de- j. Molată în 1802, pe- locul ei construindu-se actuala piaţă Châtelet.

327 *David Hume* (1711—1776), filosof, economist şi istoric englez „unul din iniţiatorii agnosticismului modem, adept al empirismului lui Locke. În timpul primei călătorii în Franţa (1734— 1737), a redactat lucrarea Tr*ăite de la nature humaine. Î*n perioada şederii în Franţa ca secretar de ambasadă (1763—

1766) l-a întâlnit pe Rousseau, pe care l-a invitat în Anglia în 1766, dar certându-se cu Hume, filosoful francez s-a întors în Franţa în 1767.

32a în text: *le petit Huron,* aminteşte de personajul uneia din povestirile filosofice ale lui Voltaire, *L'Ingânu* (1767) şi de mitul „bunului sălbatic" una dintre temele literare frecvent întâlnite în operele filosofilor din secolul Luminilor, prin car» erau atacate ipocrizia socială, corupţia moravurilor, instituţiile şi legile Vechiului regim din Franţa.

S29 Scrisoarea nr. 397.

330 Probabil *Le Neveu de Rameau,*

331 *Dubucq,* colon la San-Domingo, pe care Diderot l-a luat drept model pentru personajul Poultier din comedia *Est-il bon'! est-il mechanl?* (terminată în 1781).

332 *Suarez* şi *Escobar,* Iezuiţi spanioli, cel de al doilea celebru pentru a fi fost atacat de Pascal în *Les Provinciales* (1656— 1657). Numele lui a dat naştere cuvântului *escobarderie,* sinonim cu prefăcătorie, echivoc „restricţie mintală (Nota ed. Fr.).

333 M. *Lattre,* gravor de hărţi şi planuri (Nota ed. Fr.).

334 În oraşul Reims urma să aibă loc inaugurarea statuii lui Lu dovic al XV-lea executată de sculptorul *Jean-Baptiste Pigalle* (1714—1785) şi instalată în centrul pieţei trasată după planurile lui Jean-Gabriel Le Gendre, cumnatul Sophiei. Monumentul, care-l reprezenta pe Ludovic al

XV-lea având alături de el două figuri simbolice, Franţa şi Cetăţeanul, a fost inaugurat la 26 august 1765. A fost distrus de populaţie în timpul Revoluţiei, la 16 august 1782.

335 După falimentul şi dispariţia soţului ei Vallet de Sallignac, sora mai mare a Sophiei, Marie-Jeanne, a luat numele de *Blacy* (vezi nota 6).

336 Scrisoarea nr. 398.

337 în salonul familiei d'Holbach, desemnat familiar cu acest termen de către Diderot.

338 Probabil *Le Neveu de Rameau.*

339 Scrisoarea nr. 400.

340 Scrisoarea nr. 401.

341 *Etienne Falconet* (1716—1791), sculptor francez, a condus atelierele de sculptură ale manufacturii de la Sevres (1757—1766), creând numeroase modele în care graţia delicată se îmbină cu sensibilitatea. Statuile prezentate la expoziţii *(Salons)* până în 1765 l-au făcut pe Diderot să-l compare cu Phidias: *Pyg malion et Galathâe* (1763), La *Baigneuse, L'Hivar.* Capodopera sa este statuia ecvestră a lui Petru cel mare, pe care Ekaterina a II-a l-a cerut s-o ridice la Petersburg, unde Falconet a stat câţiva ani (1766—1779). A creat un bust al lui Diderot, care se află la Leningrad.

342 Primul dintre cei şapte copii ai familiei, Denis Diderot a fost destinat de tatăl său să devină preot pentru a-i succeda unui unchi canonic, şi a făcut studii la colegiul iezuiţilor din Langres, dar nefiind atras de cariera ecleziastică, a încercat să fugă din colegiu. După ce a reunit un consiliu de familie, tatăl său l-a condus el însuşi la Paris, unde Diderot a studiat probabil la colegiul Louis-le-Grand, sau la colegiul Harcourt, obţinând, în 1732, titlul de „maâtre-es-arts".

343 în 1764, Gabriel Le Gendre, numit inspector general la Poduri şi Şosele, se instalase la Paris cu soţia, locuind la început pe rue des Vieux-Augustins, la Doamna Volland, care se retrăsese provizoriu la Isle împreună cu fiica sa,

lăsând mobilele în depozit la Château du Coq sau Château des Porcherons, rue Saint-Lazare, în grija unui anume Vallier. Le Gendre a cumpărat, pe rue Sainte-Anne, o locuinţă pe care a amenajat-o cu grijă, timp în care a închiriat un apartament pe rue Neuve-des-Bons-Enfants, la Palais-Royal (decemprie 17G5). La rândul său, Doamna Volland a închiriat, în aprilie 1766, o locuinţă depinzând de Hotel d'Uzes, pe *rue Saint-Thomas- du-Louvre,* unde au locuit până în iulie 1772 şi unde Doamna Volland a murit, la 5 aprilie 1772, în vârstă de optzeci de ani (Nota ed. Fr.).

344 Scrisoarea nr. 402.

345 *Carmontelle (Louis Carogis,* zis *Carmontelle,* (1717—1800), pictor, arhitect, gravor şi dramaturg francez, autorul unor comedii uşoare reunite în volumele *Proverbes dramatiques* (1768—1781) şi *Theâtre de campagne* (1775).

346 Scrisoarea nr. 410.

347 Ideea că marii actori, departe de a simţi violent pasiunile pe care le exprimă, îşi calculează lucid efectele scenice, este dezvoltată de Diderot în *Paradoxe sur le comedieni* (1773). Ca şi în alte scrieri, Diderot manifestă preferinţă pentru pictură (pentru artele bazate pe imaginaţie) faţă de teatru.

— 348 *Clairon (Claire de la Tude,* zisă *Clairon,* 1723—1803), actriţă franceză, a interpretat eroine tragice din teatrul clasic şi din piesele lui Voltaire. *Mademoiselle Dumesnil (Marie-Franşoise Marchand,* zisă *Dumesnil,* 1711—1803), actriţă franceză, a interpretat cu strălucire roluri din tragediile lui Racine şi ale lui Voltaire. Pentru *Sophie Arnould,* vezi nota 207.

31 – Scrisori către Sophie Volland

349 Tragedia *Tanerede* de Voltaire (Vezi nota 97).

350 *Franrjois Boucher* (1703—1770), pictor, desenator şi gravor francez, maestru al picturii galante şi rococo, numit în 1765 prim pictor al lui Ludovic al XV-lea.

350bis Cu privire la monumentul construit la Reims de

Pigalle, vezi nota 334.

351 Relaţiile dintre Rousseau şi Voltaire deveniseră din ce în ce mai precare. Condamnat de Parlament după publicarea scrierii sale *Profession de foi âu vicaire savoyard* (1762), Rousseau rătăcise din loc în loc, obsedat de ideea persecuţiei şi a unui complot îndreptat împotriva lui (Vezi nota 246). La Geneva, prietenii încercau să obţină anularea condamnării, dar Voltaire îi ataţa pe adversarii lui Rousseau: prietenul lui Voltaire, Jean-Robert Tronchin (1710—1793), om politic şi bancher elveţian, a încercat să justifice condamnarea scrierilor lui Rousseau *Emile* şi *Le Contrat social* de către Marele Consiliu al Genevei într-un pamflet *(Lettres ecrites de la campagne),* la care Rousseau a replicat scriind *Lettres de la montagne* (1764). Continuând atacurile, Voltaire a cerut pedeapsa capitală împotriva lui Rousseau în *Le Sentiment des Citoijens.* Populaţia din Motiers (teritoriu al regelui Prusiei, în Val-Travers, lângă Neuchâtel) i-a lapidat locuinţa (septembrie 1765) şi Rousseau a fost silit să se refugieze pe insula Saint-Pierre, în mijlocul lacului Bienne, de unde însă i s-a ordonat să plece (oct. 1765). Atunci Rousseau a acceptat invitaţia filosofului Hume de a-l însoţi în Anglia.

352 *Andre-Julien Rodier,* intendent al Marinei, protector al tânărului Fayole, nepotul Sophiei (Nota ed. Fr.).

353 *Enciclopedia.* La sfârşitul anului 1765, volumele VIII—XVII erau terminate, fiind distribuite clandestin subscriptorilor în ianuarie 1766, când a apărut şi volumul IV de planşe. Titlul, modificat din prudenţă, lăsa să se creadă că opera a fost publicată în străinătate: *Encyclopedie ou Dictionnaire rai- sonnâ des sciences, des arts et des metiers, par une Societe de gens de lettres. Mis en ordre par M. *** A Neufehatel, chez Sarnuel Fauclie et Compagnie, libraires et imprimeurs, 1765.*

354 Scrisoarea nr. 412.

355 Fraţii *Tronchin* din Geneva, bancherul *(Jean-Robert)* şi

medicul *(Theodore),* prieteni cu Voltaire, cu care au purtat o vastă corespondenţă.

356 *Theophile Bordeu* (1722—1776), medic francez, cunoscut pentru lucrările sale despre apele termale (cele din Bearn) şi despre sistemul glandular. A colaborat la *Enciclopedie* şi, împreună cu Barthez, a întemeiat vitalismul. Apare în scrierea lui Diderat *Le Reve de d'Alembert* (1769, publicată în 1830), împreună cu d'Alembert şi Julie de Lespinasse.

357 Scrisoarea nr. 414.

358 După moartea *Delfinului* (Louis, 1729 – 20 decembrie 1765), unicul fiu al lui Ludovic al XV-lea şi al Măriei Leszeziriska, căsătorit cu Marie-Josephe de Saxa, cu care a avut cinci copii (dintre care Ludovic al XVI-lea, Ludovic al XVIII-lea şi Carol al X-lea), Diderot a fost solicitat să proiecteze monu-

/ mentul funerar ordonat de Ludovic al XV-lea, pentru care a schiţat trei variante (cf. Scrisoarea CXXX din 3 februarie 1766).

359 *Jean-Nicolas Volland,* fratele mai mare al Sophiei, mort la patruzeci de ani (Vezi nota 6).

360 *Charles-Nicolas Cochin,* zis *Cochin le Jeune* (1715—1790), desenator, gravor, ornamentist francez, autorul unor scrieri despre artă, a preconizat întoarcerea la Antichitate şi a contribuit la impunerea stilului neo-clasic.

361 *Mademoiselle Doligny,* actriţă cunoscută pentru' talentul şi cuminţenia ei, i-ar fi dat marchizului de Gouffier un răspuns celebru: „Mă preţuiesc prea puţin ca să fiu soţia dumneavoastră, şi prea mult ca să vă fiu iubită" (Nota ed. Fr.).

362 *Mathieu-Antoine Bouchaud,* jurist, colaborator al *Enciclopedici.*

363 Scrisoarea nr. 418.

364 Scrisoarea nr: 432.

365 *Mousseau,* sat lângă Paris (azi Plaine-Monceau), unde pe vremea aceea se aflau reşedinţe agreabile. Diderot se

afla acolo împreună cu prietenul său *Jacques-Andre Naigeon* (1738—1810), colaborator al *Enciclopediei,* legatarul şi executorul său testamentar pentru manuscrisele şi publicaţiile postume, editorul operelor sale complete în 1798.

366 în scrisoarea precedentă (CXXXVII), Diderot prezisese că Marie-Charlotte Le Gendre va primi, în mai puţin de trei luni, o declaraţie categorică din partea lui Digeon. *JacquesMarie Digeon,* preceptor al fiului Doamnei d'Houdetot şi, ulterior, al fiului Doamnei Le Gendre, s-a îndrăgostit de aceasta, dar s-a căsătorit în cele din urmă cu fiica ei, Eli- sabeth Le Gendre.

367 *Louis de Lavergne, conte de Tressan,* fost guvernator în Lorena şi mare mareşal la curtea regelui Poloniei. Medievist şi fizician, colaborator al *Enciclopediei* (Nota ed. Fr.).

368 După falimentul şi dispariţia tatălui său Sallignac, Fayole, fiul Doamnei de Blacy, sora Sophiei, primise un post la Cayenne (Guyana franceză) şi se căsătorise cu fiica unui colon.

369 Prinţul Galitzin, ambasadorul Rusiei la Paris (vezi nota 296), şi Domnişoara Dornet, iubita lui, fostă balerină la Operă, erau invitaţii Doamnei Volland la Isle (cf. Scrisoarea CXXXVII).

370 Falconet se afla la Petersburg (Vezi npta 341).

371 Scrisoarea nr. 435.

372 Noua locuinţă a Doamnei Volland (Vezi nota 343).

373 *Robert d'Arbrissel,* fondatorul şi stareţul mănăstirii Fonte- vrault, în secolul XI, despre care se spune că se culca alături de călugăriţe pentru a dovedi propria sa virtute ca şi pe a lor. (Nota ed. Fr.).

374 Scrisoarea nr. 436.

375 *Le Romain,* inginer, colaborator al *Enciclopediei,* pentru care. ' a scris articole despre zaharuri. (Nota ed. Fr.).

376 *Claude-Frangois Bergier,* avocat la Parlament (Nota ed. Fr.).

377 *Contele de Kreutz* sau *Creutz,* ambasadorul Suediei

(Nota ed. Fr.).

378 *Jean de Nivelle* (1422—1477), fiul cel mare al lui Jean al II- lea de Montmorency, a refuzat să lupte împotriva ducelui de Bourgogne, în ciuda ordinului şi apelului propriului său

* tată, de unde se pare că ar proveni expresia populară: „Il ressemble au chien a ce chien de Jean de Nivelle, qui s'enfuit quand on l'apelle".

379 Mătuşa este Doamna Biliard, sora este Doamna Diderot, nepoata este Angelique.

380 Referire la fabula lui La Fontaine *Les Deux Amis* (VIII, 11). Cei doi prieteni trăiau la *Monomolapa,* numele unui imperiu al cafrilor.

381 *Deuil-La-Barre* şi *Groslay,* comune din departamentul Val- d'Oise, arondismentul Montmorency.

382 Prinţul Galitzin.

383 Scrisoarea nr. 438.

384 În *Salonul* din 1767, cel mai interesant împreună cu cel din 1765, Diderot a expus unele din ideile sale estetice, definind frumosul, pateticul, sublimul, emoţia artistică etc. (Vezi nota 202).

383 *Louis-Michel Van Loc* sau *Vanloo* (1707—1771), pictor francez din familia pictorilor Van Loc, autorul unui portret al lui Diderot (1767) care se află la muzeul Luvru din Paris.

386 Vezi nota 163.

367 *Gerard Van Swieten* (1700—1772), inventatorul unui remediu (care-i poartă numele) împotriva sifilisului. (Nota ed. Fr.),

368 *Ferney,* reşedinţa lui Voltaire. (Vezi nota 192).

389 Scrisoarea nr. 443.

390 *Academie frangaise,* cea mai veche dintre, cele cinci academii care formează *Institut de France,* întemeiată de Richelieu în 1635, are 40 de membri, însărcinaţi cu redactarea şi ţinerea la zi a unui *Dicţionar (Dictionnaire de la langue franqaise,*

 ediţii apărute între 1694 şi 1932) şi elaborarea unei

Gramatici (publicată în 1933).

391 *Sebastien Roch Nicolas,* zis *de Chamfort* (1741—1794), moralist francez, povestitor spiritual şi improvizator caustic, a scris fabule, poezii, epigrame şi sentinţe, reunite în volumul postum Pensees, *maximes et anecdotes.* La început entuziasmat de Revoluţie dar speriat de Teroarea iacobină, s-a sinucis. Acad. Fr.

392 *Jean-Frangois Delaharpe* zis *La Harpe* sau *Laharpe* (1739 — 1803), poet dramatic şi critic literar francez, cunoscut pentru *Cours de litterature ancienne et moderne* (1799), la început partizan al libertăţii în teatru, apoi, după Revoluţie, apărător al regulilor clasice. Acad. Fr. 1776.

598 *Abatele J.*

— *Ph. Rene de La Bletrie* (1698—1772), oratorian, om de litere şi istoric, autorul unei traduceri din Tacit.

94 *Jean-Baptiste Lemoyne* (1704—1778), sculptor francez, membru al Academiei franceze în 1739, sculptorul oficial al lui Ludovic al XIV-lea, autorul busturilor *Reaumur, Noel-Nicolas Coypel, Montesquieu* (1760) etc.

S95 *Jean-Jacques Dumont, zis Le Romain* (1701—1781), pictor francez dintr-o celebră familie de pictori şi sculptori, rector (1752), apoi cancelar (1768) al Academiei de pictură, autor al unor scene istorice sau mitologice *(Mucius Scaevola, Mo'ise, Hercule et Omphale).*

: eM» Madame de Maux şi Madame Duclos erau amândouă iubitele lui Damilaville, grav bolnav de o maladie care avea să-i ia viaţa.

398 Referire la evenimentele importante din ultimii ani ai u.. Niei lui Ludovic al XV-lea, când *Rene-Nicolas de Maupeou* (1714—1792), prim-preşedinte al Parlamentului din Paris, numit cancelar al Franţei în 1768, a format un „triumvirat" antiparlamentar împreună cu *ducele d'Aiguillon (EmmanuelArmând de Vignerot, duce d'Aiguillon,* 1720—1778), guvernatorul regiunii Bretagne şi cu *abatele Terray (Joseph-Marie Terray,* 1715—1778), controlor general al finanţelor începând din 1769. Maupeou a contribuit la căderea lui

Choiseul (Etienne-Frangois de Choiseul, 1719—1785), care din 1758 până în 1770 a ocupat de fapt funcţia, deşi nu a avut titlul, de prim- ministru, a expulzat pe iezuiţi, duşmanii cei mai înverşunaţi ai *Enciclopediei* (Vezi nota 262) şi a sprijinit opoziţia Parlamentului (ca şi în trecut, în secolul al XVIII-lea parlamentele erau în Franţa instanţe judecătoreşti, iar Parlamentul din Paris era cea mai înaltă curte de justiţie). Având o poziţie echivocă faţă de situaţia politică din Franţa, Parlamentul (reprezentând nobilimea de robă), apărător al tuturor privilegiilor şi ostii în realitate filosofilor (vezi condamnarea scrierii lui Helvetius *De l'esprit,* cf. Nota 78), avea totuşi în comun cu aceştia aversiunea faţă de iezuiţi. Opoziţia parlamentară care cerea, începând din 1763, convocarea Stărilor, generale (în Vechiul regim, adunare politică formată din reprezentanţii celor trei stări – nobilimea, clerul, starea a treia), devenise foarte violentă în urma conflictului care, începând din 1765, a opus Parlamentul din Rennes (Vezi nota 402) ducelui d'Aiguillon, conflict care a adus la suprimarea parlamentelor de către Maupeou, la exilarea Parlamentului din Paris în 1771 şi la abolirea venalităţii sarcinilor judecătoreşti.

399 *L'Ecossaise* (1760), comedie de Voltaire, care satirizează apărătorii bisericii.

400 *Guillaume Lamoignon* (1683—1772), cancelar al Franţei în timpul lui Ludovic al XV-lea, era tatăl lui *Malesherbes (Chretien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes,* 1721— 1794) magistrat francez, prim-preşedinte la *Cour des aides* (instanţă însărcinată cu judecarea pricinilor privind *les aides* – impozitele pe vânzarea mărfurilor şi a băuturilor) şi director al editurilor (1750), care a contribuit la asigurarea libertăţii presei, a spi-ijinit filosofii şi publicarea *Enciclopediei.*

401 *Clement-Charles-Frangois de L'Averdi* (1723—1793), jurisconsult şi financiar, controlor general al finanţelor din 1763.

402 *L, ouis-Rene de Caradeuc de La Chalotais* (1701—1785), magistrat francez, procuror general la Parlamentul din Bretagne. Adversar al iezuiţilor, şef al opoziţiei parlamentare, a luptat împotriva ducelui d'Aiguillon, guvernatorul regiunii Bretagne.

403 Morellet (Vezi nota 315).

404 *Charles-Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey,* autorul piesei *L'Honnete Criminel,* dramă în cinci acte şi în versuri, publicată în 1767. (Nota ed. Fr.).

405 *Conventus cleri gallicani, anno 1765,* întrunirea clerului gali- can, anul 1765 (lat.).

406 *Facere officium suum taliter qualiter, semper benedicere de domino priori, sine vi ire mundum quomodo vuit,* Să-şi facă datoria ca atare, să vorbească totdeauna de bine pe superior, fără constrângere să meargă lumea aşa cum vrea (lat.).

407 Noul domiciliu parizian al Doamnei Volland şi al Sophiei.

408 Portretele prinţului Galitzin, pe care Diderot se străduia să le obţină de la Domnişoara Domet, fosta iubită a acestuia.

409 Scrisoarea nr. 447.

410 *Le Christianisme devoile* (1767), scriere de ateism şi propagandă antireligioasă de d'Holbach.

411 *L'Homme aux quarante ecus* (1767), roman de Voltaire, care satirizează pe bogătaşi.

412 Veki nota 336.

413 *Dictionnaire portatif,* primul titlu al importantului *Dictionnaire philosophique* (1764) de Voltaire.

414 În 1766, cavalerul de *La Barre,* în vârstă de optsprezece ani, acuzat fără dovezi de a fi mutilat un crucifix, a fost condamnat să i se taie mâna dreaptă şi să fie decapitat. Odată cu cadavrul lui a fost ars (1 iulie) exemplarul din *Dictionnaire philosophique* de Voltaire care fusese găsit la el. Atacat în mod direct, Voltaire a publicat, la 14 iulie, *La Relation du chevalier de La Barre* şi s-a refugiat în Elveţia.

415 Vezi nota 304.

416 În mod curios, aceasta este singura aluzie la moartea Doamnei Le Gendre, sora Sophiei, survenită probabil după 15 septembrie 1768, data aproximativă a unui bilet al lui Diderot către Damilaville, în care îi scria că a însoţit-o pe Marie-Charlotte Le Gendre la Meudon. Nu se cunosc data exactă, nici circumstanţele morţii celei pe care Diderot o numea cu afecţiune „la chere soeur", adresându-i-se şi ei în multe din scrisorile către Sophie. Editorul francez Yves Florenne remarcă, în mod judicios, că moartea ei rămâne o enigmă, cu atât mal tulburătoare cu cât Diderot nu face nicio referire explicită la acest eveniment dare trebuie să-i fi afectat profund pe amândoi, iar tonul scrisorilor către Sophie continuă să fie vesel, amuzat şi degajat.

417 Scrisoarea nr. 449.

418 Vezi nota 115.

419 *Philippe Claude Mentigny* (1734—1800. Ebenişt parizian, specializat în mobile de mare lux, n-a lucrat decât pentru rege şi curte. Şi-a datorat celebritatea mobilelor din abanos, ornate cu aramă fin cizelată şi cu incrustaţii de sidef.

Anne Robert Jacques Turgot, baron d'Aulne (1727—1781), economist francez, autorul lucrării *Rejlexions sur la forma- tion et la äistribution des richesses* (1766). A susţinut că problema cerealieră se află în centrul economiei naţionale. Controlor general al finanţelor (1774), a suprimat vama internă pentru a asigura libertatea comerţului şi a industriei. Pentru *Morellet,* vezi nota 315.

420 *Angelique,* fiica lui Diderot.

421 Scrisoarea nr. 451.

422 Ludovic al XV-lea (1710—1774) şi Christian al VII-lea (1749— 1809), regele Danemarcei, aflat în vizită la Paris.

423 *Le Cemte de Warwich,* tragedie de La Harpe (Vezi nota 392), reprezentată pentru prima dată la 7 noiembrie 1763.

424 *I, es Fausses Infidelites,* comedie într-un act, în versuri,

de M. Barthe, reprezentată pentru prima dată la 25 ianuarie 1768. (Nota ed. Fr.).

425 *Marie-Madeleine Guimard,* căsătorită *Despreaux* (1743—1816), celebră dansatoare la Operă. (Nota ed. Fr.).

426 Vezi nota 380.

427 În text: „Ah! le bon billet qu'a La Châtre", locuţiune spirituală pentru a ironiza un angajament neserios, evocând un episod din viaţa scriitoarei Ninon de Lenclos (1620—1705): marchizul de La Châtre, care o iubea profund, fiind obligat să plece pentru un timp, a pus-o să semneze un angajament că-i va fi credincioasă; câteva zile mai târziu, în timp ce încălca promisiunea, Ninon ar fi exclamat râzând: „Oh! le bon billet qu'a La Châtre!"

428 *Mărie-Catherine Biheron* (1730—1815), specialistă în anatomie.' (Nota ed. Fr.).

429 *Anne-Dorothee Lisiewska-Therbouche,* pictoriţă mediocră de la curtea regelui Prusiei. (Nota ed. Fr.).

430 De la prinţul Galitzin.

431 Scrisoarea nr. 452.

432 Medicul florentin Angelo Gatti.

433 Atacul împotriva cazuiştilor (teologi care rezolvă cazuri de conştiinţă prin regulile moralei creştine) vizează intoleranţa religioasă şi fanatismul clerului catolic, deosebit de aspru criticate de Diderot în scrisori.

434 Madame de Therbouche.

435 Scrisoarea nr. 454.

436 Prinţul de Saxa-Gotha pe care Grimm i-l prezentase lui Diderot sub numele fals de Ehrlich. Întâlnirea este relatată în *Correspondance litteraire* de Grimm, la 15 decembrie 1768.

437 *Eheu! quanto laboras în Charybdi, digne puer meliore flamma!* Vai, cât te căzneşti în Charybda, copile demn de o flacără mai bună î (lat). Diderot citează din memorie după Iloraţiu, *Ode,* (1, 27, 18—20), unde textul original este: *A! miser, / quanla laborabas Charybdo, / digne puer meliore flam- ma!* Ah! nenorocitule! în ce Charybda te căzneai, copile demn de o flacără mai bună.

438 Cf. Sfârşiţul scrisorii CLVII.

439 Angelique Diderot, născută la 2 septembrie 1753, avea cincisprezece ani.

440 Diderot expune în această scrisoare unul din preceptele secolului al XVIII-lea în materie de educaţie, întoarcerea la natură, care cerea, printre altele, contrar modei timpului, ca mamele să-şi alăpteze ele însele copiii.

441 În *Correspondance litteraire* din 15 decembrie 1768 a apărut o relatare asupra recepţiei dată de Christian al VII-lea, regele Danemarcei, la 20 noiembrie 1768, la care au fost invitaţi să participe toţi filosofii. (Nota ed. Fr.).

442 Lucrări tipărite la Amsterdam în 1768: *Lettres philosophiques, par John Toland. Trad. De l'anglais par le baron d'Holbach* (lucrare editată şi adnotată de Naigeon), Londra, 1768; Lettres *a Eugenie, ou Prâservatif contre les prâjuges* (scriere ati'ibuită lui d'Holbach şi lui V. Freret); *Contagion sacree ou Histoire naturelle de la superstition, ouvrage traduit de , l'anglais,* Londra, 1768; *Examen des prepheties qui servent de fondement a la religion chretienne. Trad. De l'Anglais An- thony Collins par le baron d'Holbach,* Londra, 1768; *David ou VHistoire de l'homme selon le coeur de Dieu, par Peter Annet Trad. Par le baron* d'Holbach, Londra, 1768.

443 Scrisoarea nr. 455.

444 Damilaville, prietenul şi colaboratorul lui Diderot la elaborarea *Enciclopediei,* a murit la 13 decembrie 1768, la vârstă de patruzeci şi cinci de ani.

445 Scrisoarea nr. 476. În anul 1769 a început, probabil, legătura lui Diderot cu Doamna de Maux (Vezi nota 231), care va dura până la sfârşiţul anului 1770. După cum remarcă editorul francez Yves Florenne, în scrisorile către Sophie se strecoară o oarecare jenă, un ton mai rece şi mai distant decât în scrisorile precedente, deşi Diderot continuă să-i scrie cu regularitate.

446 Poemul în patru cânturi *Narcisse dans l'âle de Venus,* de *Jacques-Charles-Louis de Clinchamp de Malfilâtre* (1733

—

1767) , poet francez, mort prematur, a fost publicat postum, în 1769. *J

447 *Michel-Jean Sedaine* (1719—1797), autor dramatic francez, ! autor de cântece, vodeviluri, drame istorice, librete de operă comică (Rose *et Colas, Richard Coeur de Lion).* Discipol al lui Diderot, a scris în 1765 drama burgheză *Le Philosophe sans le savoir.* Acad. Fr. 1786.

443 Le *Monnier* (Note ed. Fr.).

449 *John Law* (1671—1729), financiar scoţian, a preconizat crearea unei bănci de stat, a unui sistem de credit şi circulaţia hârtiei monedă. Intendent al finanţelor, a creat Compagnie Franşaise des îndes şi a organizat, în timpul Regenţei, un sistem de bancă de depozit şi de sconturi, devenită bancă de emisie, care, djn vina speculatorilor, s-a soldat cu un faliment (1720).

450 Scrisoarea nr. 478.

451 *Philippe Nericault,* zis *Destouches* (1680—1754), autor dramatic francez, a scris cea 30 de piese în care verva comică este diminuată de intenţia moralizatoare *(Le Philosophe mărie, Le Glorieux).* Acad. Fr. 1723.

452 *Pierre-Claude Nivelle de La Cliausee* (1692—1754), autor dramatic francez, a contribuit la crearea dramei burgheze. Piesele sale *(Le Prâjugi a la mode, Melanide, L'Ecole des meres, L'Homme de fortune)* aparţin genului „comedie larmoyante".

453 Grimm plecase la 18 mai 1769 în Germania, unde urma să rămână cinci luni, solicitându-l pe Diderot să asigure apariţia în continuare a publicaţiei *Correspondance litteraire.*

454 *Jacques Necker* (1732—1804), financiar şi om politic francez de origine elveţiană. Bancher la Paris (1765), a devenit director general al finanţelor în 1777 şi a întâmpinat opoziţia parlamentelor şi a curţii pentru că a creat adunări generale provinciale de stabilire a impozitelor. Din cauză că a dezvăluit mărimea datoriei publice şi cheltuielile privilegiaţilor, a fost silit să

demisioneze în 1781. Rechemat de Ludovic al XVI-lea ca ministru de stat în 1788, n-a putut restabili situaţia financiară şi a convocat Adunarea notabililor. Înlăturarea lui, la

11 iulie 1789, a contribuit la dezvoltarea mişcării revoluţionare. În 1790 s-a retras la domeniul său Coppet, în Elveţia. Jacques Necker este tatăl scriitoarei *Germaine de Stael* (1766— 1817).

455 Scrisoarea nr. 480.

456 *Charles-Joseph Panckoucke* (1736—1798), librar şi editor francez, a publicat operele lui Voltaire şi ale lui Buffon, a cumpărat ziarul *Mercure de France,* căruia i-a dat o dezvoltare considerabilă, a publicat *Encyclopedie methodique et par ordre de matieres* (1772, terminată în 1832) şi a întemeiat, în noiembrie 1799, ziarul *Le Moniteur* sau *La Gazette naţionale.*

457 Podul de la Neuilly, construit de Perronnet (Vezi nota 265).

458 *Bouchard,* director al Fermelor, prieten al familiei Volland (Nota ed. Fr.).

459 în eseurile filosofice E*ntretien entre d'Alembert et Diderot. Le Reve de d'Alembert* (1769, publicat în 1830) şi *Suite de l'entretien,* Diderot a expus ideile sale materialiste, a respins distincţia dintre materie şi spirit, afirmând că nu există decât o singură substanţă, materia în mişcare, dotată cu sensibilitate, latentă sau vie.

460 *Julie de Lespinasse* (1732—1776), în al cărei salon celebru se întâlneau d'Alembert, Condillac, Condorcet, Turgot, Marmontel etc. A lăsat o bogată corespondenţă.

461 Bordeu. (Vezi nota 356).

462 Scrisoarea nr. 488. Această scrisoare, care provine din hârtiile recopiate de Naigeon, adresată, după alţi editori, Doamnei de Maux, este iaserată de Yves Florenne printre scrisorile către Sophie Volland, pornind de la următoarele argumente: Diderot reia discuţia despre cometă pe care o abordase în scrisorile către Sophie din

22 septembrie şi 1 octombrie; lipseşte o scrisoare între cele două precedente, iar Diderot continua să-i scrie Sophiei cu regularitate, în ciuda pasiunii (trecătoare) pentru Doamna de Maux; tonul, accentul acestei scrisori ar corespunde celor din scrisorile către Sophie.

463 *Unigenitus Dei Filius,* titlul, după primele cuvinte, al bulei papale promulgată de Clement al XI-lea (8 septembrie 17Â3) condamnând 101 propoziţii extrase din *Reflexion morales* de jansenistul Pasquier Quesnel. Aplicarea ei în Franţa, impusă -de regentul Filip d'Orleans în 1720, a provocat numeroase incidente.

464 Scrisoarea nr. 512.

465 Doamna Duclos. (Vezi nota 229).

466 Fiica Doamnei de Maux, *Doamna de Prunevaux,* pentru care Diderot pare să fi avut o slăbiciune, probabil împărtăşită. (Nota ed. Fr.). În luna august 1770, Diderot făcuse două călătorii, la Langres şi la Bourbonne, pentru a se întâlni cu Doamna de Maux şi cu fiica acesteia.

467 Gabriel Le Gendre murise, iar Digeon (Vezi nota 366), fostul preceptor al fiului Doamnei Le Gendre, de care fusese îndrăgostit, se căsătorise cu fiica acesteia, Elisabeth Le Gendre, instalându-se pe rue Sainte-Anne.

468 Scrisoarea nr. 544. Între anii 1770 (Scrisoarea CLXXX, din 5 decembrie 1770) şi 1773 (Scrisoarea CLXXXI, din 18 iunie 1773, scrisă din Haga) există un nou hiatus în corespondenţa lui Diderot către Sophie Volland. Între timp, Doamna Volland murise, în vârstă de optzeci de ani, la 5 aprilie 1772, iar domeniul Isle fusese vândut, la 28 martie 1773, Sophie şi sora sa, Doamna de Blacy, instalându-se pe rue de Montmartre.

469 Invitat de Ekaterina a II-a la Petersburg, Diderot a întreprins această călătorie în iunie 1773, s-a oprit un timp la Haga, a stat cinci luni la Petersburg, la curtea imperială şi s-a întors în Franţa, după o nouă şedere de cinci luni la Haga, în octombrie 1774.

470 Scrisoarea nr. 549.'

471 *Plans et Statuts des differents etamissemsnts ordonnes*

par l'Imperatrice Chaterine II, de mareşalul Betaki, ministrul artelor, lucrare tradusă în limba franceză de Clerc (Amsterdam, 1775).

472 *Dvina de vest* (Daugava), fluviu în U.R.S.S., trece prin Riga şi se varsă printr-o deltă în Marea Baltică.

473 În scrisoarea precedentă, Diderot povestea că în ajunul plecării lui, Ekaterina a II-a a scos din deget un inel cu por tretul ei, pe care i l-a înmânat şambelanului său Nariskin pentru a-i fi oferit lui Diderot (Scrisoarea CLXXXV).

474 Scrisoarea nr. 551.

475 Partajul moştenirii rămasă de la Doamna Volland, efectuat în mai X774 (Nota ed. Fr.).

476 Angelique Diderot se căsătorise, la 9 septembrie 1772, cu Abel-Franţois-Nicolas Coroillon de Vandeul, fiul unei fami

lii burgheze din Langres.

477 Scrisoarea nr. 522.

478 L*eonhard Euler* (1707—1783), matematician elveţian, a cărui operă îmbrăţişează ansamblul ştiinţelor exacte ale vremii, autor al calculului variaţiilor, a avut contribuţii în domeniul teoriei numerelor, analizei matematice, geometriei, mecanicii raţionale, hidrodinamicii etc. A dezvoltat teoria mişcării planetelor şi a cometelor.

479 Grimm a părăsit Petersburgul în aprilie 1774 şi a sosit la Paris în septembrie 1774.

480 Scrisoarea nr. 553. Aceasta este ultima scrisoare care s-a păstrat din corespondenţa lui Diderot către Sophie Volland.

481 Într-adevăr, Diderot avea să mai trăiască zece ani, dar scrisorile, pe care cu siguranţă i le-a scris Sophiei în acest interval, au fost pierdute sau distruse, ca şi cele din primii patru ani. În acest răstimp a avut loc unica întâlnire a lui Diderot cu Voltaire (1778). Rând pe rând au dispărut de lângă el prieteni şi cunoscuţi: Mademoiselle de Lespinasse, Madame Geoffrin, Voltaire (30 mai) şi Rousseau (2 iulie) în 1778; d'Alembert şi

Madame d’Epinay în 1783. Prietenii săi Grimm şi d’Holbach erau bolnavi. La *22 februarie 1784* a murit SOPHIE VOLLAND, iar câteva luni mai târziu, la *31 iulie 1784,* DIDEROT a murit la Paris de un atac de apoplexie.

482 După opinia editorului Yves Florenne, aceste două scrisori, cu date ipotetice, situate în vara sau toamna anului 1769, şi care în *Corespondenţa generală* a lui Diderot sunt adresate Doamnei de Maux, ca şi scrisoarea despre cometă (CLXX bis) pot fi raportate mai degrabă la Sophie Volland. Ele sunt semnificative pentru gândirea şi caracterul lui Diderot.

483 *Contele de Boulainvillirs,* autorul lucrării *Trăite de l’astrologie judiciare* (Nota ed. Fr.).

484 *Cusco,* capitala incaşilor. Expresie echivalentă cu dictonul: Toate drumurile duc la Roma.

CUPRINS

Notă asupra ediţiei Studiu introductiv
36
39
42
43
43
43 47
51
51 60 CS 71 76 82 *93 99*
102
106
109
113
115
117
131
136
148
152
167
172

Anul 1759

Paris, 10 mai

2 iunie.

15iunie

10iulie

25iulie

Langres, 31 iulie.;

Langres, 11 august.

Langres, ’14 august,

Guemont, 17 august. Lsle, 19 august...

Grandval, 1 octombrie Grandval; duminică 14 octombrie Grandval, 17 octombrie1... Grandval, sfârşiţul lunii octombrie Grandval, 1 noiembrie..

Grandval, 3 noiembrie. ’ n *
î «» t *

Anul 1760

5 septembrie...		*1 1* *	
La Chevrette, septembrie	10	*11 îi» *	
La Chevrette, septembrie;	17	* 3 e t t *2*	
Grandval, septembrie.:	25	«* n *t*	
La Chevrette, septembrie *l*	30	*n* r; * *, e e ţ	
Grandval, 12 octombrie.. 5		*i tip*	
Grandval, octombrie *1*	14—15	n *r*|	
Grandval, octombrie.. 2	10	« *9 r*| o *o* e *	
Grandval, octombrie. Î î	20	*în n* * «* t	
Grandval, noiembrie. S 2	1	î î t;	

Paris, 3 noiembrie * .111

f
8 noiembrie ” t : 1 « ; *în în»* . 175

În ziua de Ma * 2 w
Sfântul rtin.
* * 19
5

* » i » n * *!»
Anul 1761
D 20
3

17 septembrie n

” 21
8

22
3

Anul 1762

14 iulie. 1 « .
*! 226

18 iulie.. I .
234

2.5 iulie. Li I .
241

31 iulie. * .
247

8 august. e a .
252

19 august..; w. 25
®. 5

22 august;: . .
259

29 august.. I						«	.	261
2 septembrie..			.				.	265
16 septembrie;								
23 septembrie I			′j			îi	.	274
26 septembrie	j:						.	280
30 septembrie..		X					.	283
3 octombrie	în a		J				.	287
7 octombrie,			.				.	290
14 octombrie..’	4:						.	293
17 octombrie.			*	e		B	.	2198
24 octombrie.	în		j	«			.	301
31 octombrie..						1	30	5
Anul 1765								
23 februarie.	*4*	*în*	.	.		« O	.	309
	w, în			fi	*wi* j *f*\ *în* F ’ «			
							31	7
			”	” ¡	r * *		32	4
Sfârşiţul lunii octombrie îl!! îl								
13 noiembrie…								
21 noiembrie…… I î I î								

30 noiembrie..
Anul 1766
27 ianuarie 5 S:: î
14 februarie.’ /5 î î
20 februarie.
7 martie.;; ? 2??!? *Anul 1767*
13 septembrie .’ i! I
Grandval 28 septembrie... Îl î
4 octombrie...’!!!!
11 octombrie... I.? I î î S î î
Anul 1768
10 septembrie,.’ 2 I. Î *’i 1*
21 septembrie T I I î î î î Paris, 8 octombrie
26 octombrie... ÎÂÂÂÂIÂi;
4 noiembrie
12 noiembrie.. Î !! ’! ! Paris, 22 noiembrie I I *
30 noiembrie... 5 I! î ’ I *î*
Anul 1769
io august
2,3august
31 august
9 octombrie îâââââiââJJ»
430
Anul 1770
.12 octombrie
Anul 1773
Petersburg, 2i decembrie:» î î î «I 433
Anul 1774
Haga, 9 aprilie: /: î I î î î îl; 434
Haga, 31 mai î î î î * îl *2* 436
Haga, 15 iunie J! î 437
Haga, 3 septembrie 440
Apendice, fragmente nedatate. 442
Note î 448
I.cetor: ANGELA CÂSMAŞ Tehnoredactor: NICOLAE ŞERBANESCU
Bun de tipar: 31.07.1982. Coli tipar 31.

— Comanda nr. 20 264
I Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”
rl. Piaţa Scântcii nr. L – Bucureşti,
JM Republica Socialistă România
1 Voltaire către Diderot, decembrie 1760.
1 Cf. Michel Lioure, *Le Drame de Diderot a Ionesco,* Paris, Armând Colin, 1973, p. 24.